

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ ADAPAZARI-SAKARYA
(1950-1960)**

DOKTORA TEZİ

Filiz GEMİCİ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Enis ŞAHİN

ARALIK –2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

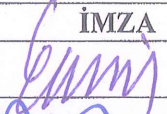
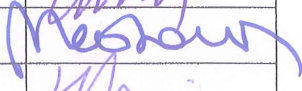
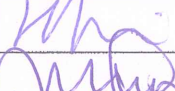
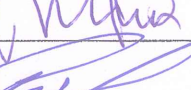
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ ADAPAZARI-SAKARYA
(1950-1960)

DOKTORA TEZİ

Filiz GEMİCİ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

“Bu tez ~~27/12/2019~~ tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
~~Prof. Dr. Enis ŞAHİN~~	Basarılı	
Prof. Dr. Mesut ERŞAN	Basarılı	
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Basarılı	
Doc. Dr. Yusuf GENİÇ	Basarılı	
Doc. Dr. Sabit DUTKUN	Basarılı	

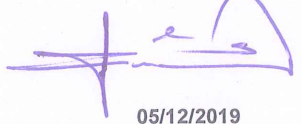
 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Filiz Gemici
Öğrenci Numarası	:	0760D12004
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih
Enstitü Bilim Dalı	:	Tarih
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Demokrat Parti Dönemi Adapazarı/Sakarya (1950-1960)
Benzerlik Oranı	:	%11

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

05/12/2019
Filiz Gemici

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

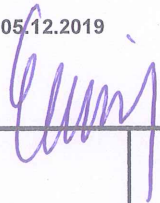
Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Enis Şahin

Tarih: 05.12.2019

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Sakarya tarihine bir katkı sunmasını amaçlayarak seçtiğimiz bu çalışmada, sona ulaşmanın mutluluğunu paylaştığım kişiler var. Öncelikle, eserleri ile ilham kaynağı olup, konuyu seçmemi sağlayan, danışmandan öte ilgi ve sabır gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Enis ŞAHİN' e sonsuz minnet borçluyum. Çalışmanın her aşamada takibini yaparak, yol göstericilikleri ve destekleri ile ortaya koyulmasını mümkün kılan değerli hocalarım Prof. Dr. Haluk SELVİ ve Doç. Dr. Yusuf GENÇ' e, tezin gelişmesinde ve tamamlanmasında önemli katkılar sunan hocalarım Prof. Dr. Mesut ERŞAN ve Doç. Dr. Sabit OKUYAN 'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca eğitimde bu aşamaya gelmemde emeği olan Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü başta olmak üzere, hocalarıma vefa borcum daimdir.

Tezin ortaya koyulmasında faydalandığım, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar ve Mikrofilm bölümünün çalışanlarına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına, aile arşivini paylaşma nezaketi gösteren Mustafa Erkaya'ya, Sakarya alanında kaynak oluşturan, eserlerinden faydalandığım değerli yazarlara ve araştırmacılara da teşekkür etmeliyim. Uzun soluklu bu çalışma sürecinde, zorlukları kolay kılacak moral ve desteği aldığım meslektaş arkadaşlarım, Dr. Öğr. Üyesi Dilara USLU ve Dr. Öğr. Gör. Dilşad Yirsutimur, Dr. Öğr. Üyesi Şenay YANAR, Dr. Öğr. Gör Hatice ŞAHİN AKAN, Doç. Dr. Tufan TURAN'a ve tüm yakın arkadaşlarıma teşekkür ederim. Maddi manevi destekleri ile her zorlukta ve sevinçte yanımda olduklarını hissettiğim ailemin fertlerine hürmetlerimi sunarım.

Filiz GEMİCİ

27.12.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	x
TABLO LİSTESİ.....	xiii
ÖZET	xvi
ABSTRACT	xvii

GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1: SAKARYA VİLÂYETİNDE TARİHİ, MÜLKİ YAPI, DEMOGRAFİK YAPI VE BELEDİYEÇİLİK ÇALIŞMALARI	8

1.1. Adapazarı-Sakarya Tarihine Kısa Bir Bakış	8
1.1.1. Kocaeli'ne Bağlı Adapazarı'nın Mülki Yapısı	20
1.1.2. Sakarya Vilâyeti'nin Kuruluşu Sonrası Mülki Yapı.....	26
1.1.3. Vilayet Teşkilatı.....	39
1.1.3.1. Valiler	40
1.1.3.2. İl Özel İdare Müdürlüğü	42
1.1.3.3. Kaymakamlar.....	44
1.1.3.4 Valiliğe Bağlı Diğer Kurumlar	46
1.1.4. Tapu Kadastro Çalışmaları	48
1.2. Demografik Yapı	50
1.2.1. DP Döneminden Önce Adapazarı'nın Nüfusu.....	50
1.2.2. Demokrat Parti Döneminde Türkiye ve Sakarya'da Nüfus Gelişimi	56
1.2.3 Sakarya Nüfusunun Yaş Yapısının İncelenmesi.....	61
1.2.4 Sakarya Nüfusunun Cinsiyet Yapısının İncelenmesi.....	62
1.2.5. Sakarya Nüfusunun Kırsal Kentsel Yapısı	63
1.2.6. Sakarya'nın Anadil ve Dinler İtibariyle Nüfusu.....	64
1.3. Belediye Hizmetleri.....	65
1.3.1. Belediye Başkanları	66
1.3.2. Belediyelerin Su ve Temizlik Çalışmaları	67
1.3.2.1. İçme Suyu Temini.....	68
1.3.2.2. Çevre Temizliği	72
1.3.3. Şehir Elektrikliği ve Dağıtımı	75
1.3.4. İtfaiye ve Zabıta Çalışmaları.....	81

1.3.5. Parklar ve Mezarlıkların Düzenlenmesi	83
1.3.6. Yol Yapım Çalışmaları	86
1.3.7 Ulaşım Faaliyetleri.....	90
1.3.7.1 Karayolu.....	90
1.3.7.2. Demiryolu	92
1.3.8. Afetlerle Mücadele ve Islah Çalışmaları	97
1.3.8.1. Derelerin Islahı	97
1.3.8.2. Bataklıkların Kurutulması ve Sağlık Tedbirleri.....	103
1.3.8.3. Deprem.....	105
 BÖLÜM 2: İKTİSADİ DURUM	108
2.1. Demokrat Parti'nin İktisadi Politikaları	108
2.2. Tarım ve Hayvancılık	110
2.2.1. Tarım.....	110
2.2.1.1. Tahıl ve Baklagiller	118
2.2.1.2. Sanayi Bitkileri	124
2.2.1.3. Sebzeler.....	127
2.2.1.4. Meyveler	129
2.2.2. Hayvancılık.....	133
2.2.2.1. Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık	134
2.2.2.2. Kümes Hayvancılığı	140
2.2.2.3. İpekböcekçiliği.....	141
2.2.2.4. At Yetiştiriciliği ve İş Hayvanları.....	143
2.2.2.5. Arıcılık.....	144
2.2.2.6. Balıkçılık ve Avcılık.....	145
2.3. Sanayi	147
2.3.1. 1950' den Önce İlde Bulunan Fabrika ve Tesisler	151
2.3.1.1. Ağır Bakım Tamir Fabrikası (Ordonat)	151
2.3.1.2. Türkiye Ziraat Donatım Kurumu Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikası.....	152
2.3.1.3. Çeşitli Sanayi Dallarına Ait Fabrika ve İmalathaneler	154
2.3.2. 1950'den Sonra Açılan ve Genişletilen Fabrika ve Tesisler.....	156

2.3.2.1. U.S Royal Türk A.Ş Adapazarı Fabrikası.....	156
2.3.2.2. Adapazarı Vagon Sanayii Müessesesi (Advas) Demiryolu Fabrikası	157
2.3.2.3. Adapazarı Şeker Fabrikası	159
2.3.2.4. Adapazarı Nişkoz Sanayii ve Ticaret T.A.Ş Fabrikası	164
2.3.2.5. Sakarya Un Fabrikası.....	165
2.3.2.6. Arifiye Cam Fabrikası	165
2.3.2.7. Diğer Sanayi Kuruluşları	166
2.4. Ticaret.....	167
2.4.1. İthalat ve İhracat	168
2.4.2. Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası.....	170
2.4.3. Adapazarı Ticaret Borsası.....	171
2.4.5. Kooperatifler	173
2.5. Ormancılık ve Orman Ürünleri	176
2.6. İktisat İle İlgili Resmi Kurum ve Kuruluşlar.....	180
2.6.1. Sakarya Bölge Çalışma Müdürlüğü.....	180
2.6.2. İş ve İşçi Bulma Kurumu	181
2.7. Bankalar.....	183
2.7.1. Adapazarı İslam Ticaret Bankası (Türk Ticaret Bankası)	185
2.7.2. Türkiye İş Bankası	186
2.7.3. Ziraat Bankası	187
2.7.4. Diğer Bankalar	189
2.8. Turizm	190
2.9. Madencilik	196

BÖLÜM 3: SİYASİ DURUM 200

3.1. Siyasi Partiler ve Milletvekili Genel Seçimleri	200
3.1.1. Siyasi Partiler	200
3.1.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi ve Sakarya Teşkilatı.....	201
3.1.1.2. Demokrat Parti ve Sakarya Teşkilatı	205
3.1.1.3. Millet Partisi ve Sakarya Teşkilatı.....	212
3.1.1.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Sakarya Teşkilatı.....	213
3.1.1.5. Türkiye Köylü Partisi ve Sakarya Teşkilatı.....	215

3.1.1.6. Hürriyet Partisi ve Sakarya Teşkilatı	216
3.1.2. Milletvekili Genel Seçimleri.....	217
3.1.2.1. Cumhuriyet Halk Partisi	218
3.1.2.2. Demokrat Parti.....	223
3.1.2.3. Millet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi.....	232
3.1.2.4. Türkiye Köylü Partisi.....	234
3.1.2.5. Hürriyet Partisi.....	235
3.2.1. 1950 Belediye Seçimleri.....	237
3.2.2. 1955 Belediye Seçimleri.....	240
3.3. Muhtarlık ve İhtiyar Heyeti Seçimleri.....	245
3.3.1. 1950 Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri	245
3.3.2. 1954-1959 Arası Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri	246
3.4. İl Genel Meclisi Seçimleri.....	248
3.4.1. 1950 İl Genel Meclisi Seçimleri	248
3.4.1.1. Demokrat Parti İl Genel Meclis Adayları	248
3.4.1.2. Cumhuriyet Halk Partisi İl Genel Meclis Adayları	249
3.4.1.3. Millet Partisi İl Genel Meclis Adayları.....	250
3.4.2. 1955 İl Genel Meclisi Seçimleri	250
3.4.2.1. Demokrat Parti İl Genel Meclisi Adayları.....	251
3.4.2.2. Türkiye Köylü Partisi ve Müstakil İl Genel Meclisi Adayları.....	252
3.4.2.3. Seçim Sonuçları	252
3.5. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menders'in Sakarya Konuşmaları	253
3.6. Vatan Cephesi.....	258
3.7. 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Sakarya.....	263

BÖLÜM 4: ASAYİŞ VE TRAFİK..... 273

4.1. Asayiş ve Güvenlik.....	273
4.2. Asayiş ve Güvenlik Kurumları	273
4.2.1. Demokrat Parti Döneminde Asayiş Teşkilatı ve Çalışmaları	274
4.2.1.1. Sakarya İl Emniyet Müdürlüğü.....	276
4.2.1.2. İl Jandarma Komutanlığı	283

4.2.1.3. Adliye.....	286
4.2.1.4. Cezaevi.....	292
4.2.2. Asayiş Olayları Örnekleri	294
4.2.2.1. Mala Karşı Olan Suçlar.....	295
4.2.2.1.1. Hırsızlık	295
4.2.2.1.2. Yankesicilik.....	300
4.2.2.1.3. Dolandırıcılık.....	301
4.2.2.1.4. Gasp- Kundaklama	302
4.2.2.1.5. Karaborsacılık	304
4.2.2.1.6. Kumar	309
4.2.2.1.7. Kaçakçılık.....	310
4.2.2.1.8. Uyuşturucu ve Uyuşturucu Madde Satışı	312
4.2.2.2. Kişilere Karşı Olan Suçlar	314
4.2.2.2.1. Yaralama	315
4.2.2.2.2. Cinayet.....	316
4.2.2.2.3. İntihar	318
4.2.2.2.4. Kız Kaçırma	319
4.2.2.2.5. Müessif Olaylar	321
4.2.2.2.6. Ahlaka Mugayir Suçlar: Fuhuş, Tecavüz, Sarkıntılık	323
4.2.2.2.7. Polis ve Jandarmaya Mukavemet	326
4.2.3. Adapazarı-Sakarya'daki Suç Oranları (İstatistiki Veriler)	329
4.2.4. Polis Kontrolleri.....	330
4.2.5. Sakarya'da İz Bırakan Önemli Olaylar.....	332
4.2.5.1. Kore Savaşı ve Kocaeli-Adapazarı'ndan Savaşa Katılan Kişiler	332
4.3. Trafik	341
4.3.1. Vilayetin Trafik Yapısı: Emniyet Müdürlüğü Trafik Büro Amirliği.....	341
4.3.2. Trafik Kontrolleri.....	344
4.3.3. Trafik Kazaları.....	346
4.3.3.1. Yaralamalı ve Maddi Hasarlı Trafik Kazaları	348
4.3.3.2. Yaralamalı Trafik Kazaları	348
4.3.3.3. Ölümlü Trafik Kazaları.....	350

BÖLÜM 5: SAKARYA’DA KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL HAYAT	352
5.1. Demokrat Parti’nin Kültür ve Sosyal Politikaları.....	352
5.2. Eğitim	352
5.2.1. Demokrat Parti’nin Eğitim Politikaları.....	354
5.2.2. Sakarya’da Eğitim.....	356
5.2.3. İldeki Okullar	357
5.2.3.1. Anaokulları (Çocuk Yuvası).....	357
5.2.3.2. İlkokullar.....	358
5.2.3.3. Ortaokullar	360
5.2.3.4. Liseler	362
5.2.4. 4K Kursları	366
5.3. Halkevleri	366
5.3.1. Sakarya’daki Halkevlerinin Kuruluşu ve Gelişimleri.....	367
5.3.2. 1950’lerde Sakarya’daki Halkevlerinin Durumu.....	368
5.4. Dernekler ve Sendikalar	369
5.4.1. Dernekler	369
5.4.1.1. İş Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler.....	369
5.4.1.1.1. Esnaflar Birliği Derneği	370
5.4.1.1.2. Şoförler ve Otomobilciler Derneği.....	371
5.4.1.1.3. Yapı İşleri Sanatkarları Derneği (Adapazarı Yapıcılar Derneği).....	371
5.4.1.1.4. Fırıncılar Derneği	371
5.4.1.1.5. Gazeteciler Derneği.....	372
5.4.1.1.6. Berberler Derneği	373
5.4.1.1.7. Kunduracılar Derneği	373
5.4.1.1.8. Celep ve Kasaplar Derneği.....	373
5.4.1.1.9. Çiftçiler Derneği.....	374
5.4.1.1.10. Adapazarı Kabzımallar Yardımlaşma Derneği	374
5.4.1.2. Kültürel ve Sosyal Alanda Faaliyet Gösteren Dernekler.....	374
5.4.1.2.1. Musiki Derneği.....	375
5.4.1.2.2. Anıtlar Derneği.....	376
5.4.1.2.3. Adapazarı’nı Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği.....	376

5.4.1.2.4. Türk Kadınlar Birliği.....	377
5.4.1.2.5. Türk Hava Kurumu Derneği.....	377
5.4.1.2.6. Cami ve Dini Binalar Yaptırma ve Onarma Dernekleri.....	377
5.4.1.3. Eğitim Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler.....	379
5.4.1.3.1. Sakarya Yüksek Tahsil ve Yardımlaşma Derneği.....	379
5.4.1.3.2. İmam Hatip Okulu Yaptırma Derneği.....	379
5.4.1.3.3. Adapazarı Öğretmenler Yardımlaşma Derneği.....	380
5.4.1.3.4. Öğretmenler Yardımlaşma Derneği	381
5.4.1.3.5. İlkokullar Yaptırma Derneği	381
5.4.1.4. Sakarya Merkez ve İlçelerinde Faaliyet Gösteren Diğer Dernek, Kurum ve Kulüpler	381
5.4.2. Sendikalar	383
5.4.2.1. Adapazarı Tütün İşçileri Sendikası.....	384
5.4.2.2. Adapazarı Ağır Bakım Tamir Fabrikası İşçileri Sendikası.....	384
5.4.2.3. Vagon Atölyesi İşçileri Sendikası.....	384
5.4.2.4. Sigortalı İşçiler Sendikası	385
5.4.2.5. Tekel İşçileri Sendikası.....	385
5.4.2.6. Adapazarı Maden İş Sendikası	385
5.4.2.7. Adapazarı İşçi Sendikaları	386
5.5. Spor.....	386
5.5.1. Futbol	387
5.5.2. Güreş ve Yağlı Güreş.....	390
5.5.3. Tenis.....	391
5.5.4. Yüzme.....	391
5.6. Sinema	392
5.7. Tiyatro	394
5.8. Basın	397
5.8.1. Adapazarı ve Sakarya’da Yayınlanan Gazeteler	398
5.8.2.1. Adapazarı	398
5.8.2.2. Ada Postası	399
5.8.2.3. Adapazarı Akşam Haberleri.....	399
5.8.2.4. Yeni Ada Postası.....	399

5.8.2.5. Sakarya Postası	400
5.8.2.6. Demokrat Sakarya.....	400
5.8.2.7. Sakarya Ekspres	401
5.8.2.8. Anadolu.....	401
5.8.3. İlçelerde Yayınlanan Gazeteler	401
5.9. Sakarya’da Bayramlar, Özel Gün ve Haftalar	402
5.9.1. Milli ve Dini Bayramlar.....	402
5.9.1.1. Milli Bayramlar.....	402
5.9.1.1.1. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı	402
5.9.1.1.2. 23 Nisan Çocuk Bayramı	403
5.9.1.1.3. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı	404
5.9.1.1.4. Adapazarı’nın Kurtuluşu	404
5.9.1.1.5. 30 Ağustos Zafer Bayramı	405
5.9.1.2. Dini Bayramlar	406
5.9.2. Özel Gün ve Haftalar	407
5.10. Kütüphaneler ve Halk Dershaneleri	407
5.11. Sağlık.....	409
5.11.1. İl Merkezinde Sağlık Çalışmaları ve Hastalıklarla Mücadele	409
5.11.2. İlçelerdeki Sağlık Çalışmaları ve Hastalıklarla Mücadele.....	409
5.11.3. Sağlık Kuruluşları ve Yapılar	410
5.11.3.1. Tabip Odası.....	410
5.11.3.2. Adapazarı Devlet Hastanesi (Memleket Hastanesi)	411
5.11.3.3. Adapazarı 30 Yataklı Askeri Hastanesi	412
5.11.3.4. Verem Dispanseri	412
5.11.3.5. Sosyal Sigortalar Hastanesi	412
5.11.4. Eczaneler.....	413
5.12. Sosyal Yardım Kurumları.....	413
5.12.1. Kızılay.....	413
5.12.2. Adapazarı Çocuk Esirgeme Kurumu	415
5.12.3. Korunmaya Muhtaç Çocukları Koruma Birliği	416
5.13. İletişim ve Haberleşme	417

SONUÇ	420
KAYNAKÇA.....	428
EKLER	445
ÖZGEÇMİŞ	475

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A. Ş.	: Anonim Şirket
Av.	: Avukat
ATAMER	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATOM	: 3. Bölge Nüshasını Oluşturan Merkez
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
Blsz.	: Belirsiz
c.	: Cilt
Cad.	: Cadde
Çev.	: Çeviren
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
EGM	: Emniyet Genel Müdürlüğü
Gr.	: Gram
HES	: Hidro Elektrik Santrali
H.İ	: Hürriyet ve İtilaf
HP	: Hürriyet Partisi
İ.T	: İttihat ve Terakki

Kg.	: Kilogram
Km.	: Kilometre
KP	: Köylü Partisi
Ltd. Şti.	: Limitet Şirket
Mah.	: Mahalle
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
muh.	: Muhtelif
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
No	: Numara
ORDONAT	: Ordu Donatım
PTT	: Posta Telefon Telgraf
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SESAM	: Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi
Sok.	: Sokak
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TAŞ	: Türkiye Anonim Şirketi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TL	: Türk Lirası

TTK	: Türk Tarih Kurumu
THK	: Türk Hava Kurumu
TÜİK	: Türk İstatistik Kurumu
TÜVASAŞ	: Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi
v.d.	: Ve diğerleri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: 1885-1914 Döneminde İzmit Sancağı Nüfusunun Etnik ve Dinsel Dağılımı	51
Tablo 2	: Kocaeli (İzmit) ve Sakarya (Adapazarı) İlleri ve İlçeleri Nüfus Gelişimi (1927-1950)	55
Tablo 3	: 1950 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli ve Sakarya İlçelerinin Yüzölçüm, Nüfus ve Nüfus Yoğunlukları.....	56
Tablo 4	: 1955 Nüfus Sayımına Göre Sakarya İlçelerinin Yüz ölçüm, Nüfus ve Nüfus Yoğunlukları ile Kocaeli Nüfusunun Karşılaştırılması.....	57
Tablo 5	: 1960 Nüfus Sayımına Göre Sakarya İlçelerinin Yüzölçüm, Nüfus ve Nüfus Yoğunlukları ile Kocaeli Nüfusunun Karşılaştırması.....	59
Tablo 6	:1950-1960 Döneminde Türkiye-Kocaeli ve Sakarya'nın Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızları (binde).....	60
Tablo 7	: 1955-1965 Sakarya ve Türkiye Nüfus Yoğunlukları (kişi/km).....	61
Tablo 8	: Sakarya İli Nüfusunun Cinsiyet Yapısı	62
Tablo 9	: Sakarya İli Nüfusunun Kentsel ve Kırsal Yapısının İncelenmesi	63
Tablo 10	: Sakarya Nüfusunun Anadil ve Dinler İtibariyle İncelenmesi (1955).....	64
Tablo 11	: İstanbul-Adapazarı-Ankara İstikametinde Sefer Yapan Trenlerle İlgili Bilgiler (1955)	94
Tablo 12	: 1954-1957 Yılları Arasında Sakarya'da Ziraat Alet ve Makineleri	112
Tablo 13	: Türkiye'de ve Sakarya'da Çalışan Nüfusun İşkollarına Göre Dağılımı (%)	114
Tablo 14	: Adapazarı'nda 1951 Yılında Yaygın Ekilen Ürünler ve Üretim Miktarları	117
Tablo 15	: Sakarya'da Ana Ürünlerin Üretim Miktarları (ton)	117
Tablo 16	: Ekili Alanların Ana Ürünlere Göre Dağılımı ile Ekim ve Üretimin Türkiye Toplamındaki Payı (%).....	118
Tablo 17	: Sakarya Hariç Kocaeli Genelinde Ekilen ve Alınan Mahsül Miktarı (hektar/ton)	119
Tablo 18	: 1954-1960 Yılları Arasında Sakarya'da Tahıl Ekim ve Üretimi	120
Tablo 19	: 1954-1960 Yılları Arasında Sakarya'da Bakliyat Ekimi ve Üretimi	123

Tablo 20	: 1954-1960 Yılları Arasında Sakarya’da Sınai Bitkiler Ekimi ve Üretimi	124
Tablo 21	: 1954-1960 Yılları Arasında Sakarya’da Meyve Ekimi ve Üretimi.....	131
Tablo 22	: 1955-1960 Yılları arasında Sakarya’da Büyük ve Küçükbaş Hayvan Üretimi	135
Tablo 23	: 1955-1957 Yılları Arasında Sakarya’da Et Üretimi (Ton).....	136
Tablo 24	: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya’da Süt Üretim Miktarı (Ton)	137
Tablo 25	: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya’da Muhtelif Hayvansal Ürünler (Adet ve Ton).....	137
Tablo 26	: 1955-1960 Sakarya’da Tavuk ve Yumurta Üretim Miktarı	140
Tablo 27	: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya’da İpekböceği Üretimi.....	142
Tablo 28	: 1955-1960 Yılları arasında Sakarya’da Binek Hayvanları ve Miktarı....	143
Tablo 29	: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya’da Arıcılık ve Mamulleri.....	144
Tablo 30	: 1940-1963 Yılları Arasında Adapazarı-Sakarya’da Sanayii ve İşyerleri Sayısı.....	151
Tablo 31	: Sanayi Sayımı Bilgilerine Göre Sakarya’da Büyük İmalat Sanayi (%)..	156
Tablo 32	: Sakarya’da Orman Ürünleri Üretimi	178
Tablo 33	: Sakarya İli ve İlçelerinde CHP 1957 Milletvekili Adayları ve Aldıkları Oylar	223
Tablo 34	: Sakarya İli ve İlçelerinde 1957 DP Milletvekili Adayları ve Aldıkları Oylar	232
Tablo 35	: Sakarya İli ve İlçelerinde CMP 1957 Milletvekili Adayları ve Aldıkları Oylar	234
Tablo 36	: Sakarya İli ve İlçelerinde HP 1957 Milletvekili Adayları ve Aldıkları Oylar	236
Tablo 37	: 1950 Belediye Seçim Sonuçları Türkiye Geneli	238
Tablo 38	: 1955 Yılı DP Sakarya Belediye Meclisi Seçimi Asil Adayları.....	241
Tablo 39	: 1955 Yılı DP Sakarya Belediye Meclisi Seçimi Yedek Adayları	242
Tablo 40	: 7 Kasım 1954 ile 26 Ekim 1957 Arası Ara Seçimlerin Sonucu	247
Tablo 41	: 27 Ekim 1957 ile 13 Aralık 1959 Arası Ara Seçimlerin Sonucu	248
Tablo 42	: 1955 İl Genel Meclisi Seçimlerinde DP’nin Sakarya Asil ve Yedek Adayları	252

Tablo 43	: 27 Mayıs'tan Sonra Sakarya'da Gözaltına Alınan Kişiler	271
Tablo 44	: Sakarya İl Emniyet Müdürleri ve Unvanları	277
Tablo 45	: Kocaeli'nden 1950 Yılında Kore Savaşı'na Katılan Birinci Tabur Komutanlığı'nda Yer Alan Askerler	335
Tablo 46	: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre.....	336
Tablo 47	: Kocaeli'nden 1951 Yılında Kore Savaşı'na Katılan İkinci Tabur Komutanlığı'nda Yer Alan Askerler	336
Tablo 48	: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre.....	337
Tablo 49	: Kocaeli'nden 1952 Yılında Kore Savaşı'na Katılan Üçüncü Tabur Komutanlığı'nda Yer Alan Askerler	337
Tablo 50	: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre.....	337
Tablo 51	: Kocaeli'nden 1953 Yılında Kore Savaşı'na Katılan Dördüncü Tabur Komutanlığı'nda Yer Alan Askerler	338
Tablo 52	: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre.....	338
Tablo 53	: Kore Savaşı'nda Kocaeli'nden Şehit Olan Askerler	339
Tablo 54	: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre.....	339
Tablo 55	: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Adapazarı ve Sakarya Merkez İlçelerindeki İlkokulların Sayısı.....	360
Tablo 56	: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Adapazarı ve İlçelerindeki Ortaokulların Sayısı.....	361
Tablo 57	: Sakarya Kulüpleri, Kuruluşları, Renk ve Adresleri	387

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans		Doktora	X	
Tezin Başlığı: Demokrat Parti Dönemi Adapazarı-Sakarya (1950-1960)				
Tezin Yazarı: Filiz GEMİCİ		Danışman : Profesör Dr. Enis ŞAHİN		
Kabul Tarihi: 27/12/2019		Sayfa Sayısı: xvii (ön kısım) + 445 (tez) + 30 (ek)		
Anabilim Dalı: Tarih				
Bu tez çalışmasında, 1950-1960 döneminde Adapazarı/Sakarya bölgesinin mülki, idari, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlardaki durumu incelenmiştir. Adapazarı/Sakarya çeşitli tarihlerde göç alan ve nüfusu giderek artan, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı kozmopolit bir bölgedir. 1954 sonuna kadar Kocaeli'ne bağlı ilçe konumunda olan Adapazarı, o tarihten itibaren 'Sakarya' ismiyle müstakil il statüsüne yükselmiştir. Şehrin imarı, mülki ve idari yapılanması bu süreçte önem kazanmıştır. Nüfusunun çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan Sakarya'daki ekonomik faaliyetler ve sanayileşme alanındaki yatırımlar şehre bölgesinde ayrıcalık kazandırmıştır. 10 yıllık süreçte iktidar partisinin yanında yer alan bir seçmen yapısına sahip Sakarya'da halkın siyasi faaliyetlere ilgisi yüksek olmuştur. Eğitimli nüfus oranı ülke genelinde ilk sıralarda yer alan Sakarya'da bu süreçte okul açma çalışmaları son derece etkili olmuş, başarılı sonuçlar alınmıştır. Şehrin sosyal ve kültürel imkanları halkın ihtiyacını karşılayacak seviyede olmuş, sinema, tiyatro, spor dallarında çok sayıda etkinlik gerçekleşmiştir. Şehirdeki emniyet teşkilatı, askeriye ve adliye teşkilatının durumu ve işlenen suçlar hakkındaki bilgiler gazete haberlerinden de faydalanılarak aktarılmıştır. Çalışmanın amacı, 1950-1960 döneminde Sakarya'nın hemen her alanda geçirdiği değişimi ortaya koymaktır. Bu süreçte hem ilçe olan Adapazarı hem de il olan Sakarya'da, yoğun basın faaliyetleri gerçekleşmiştir. Çok sayıda günlük ve haftalık gazete yayınlanmıştır. Bu doğrultuda, döneme ait yerel gazeteler, makaleler, kitaplar, arşiv belgeleri, resmi devlet yayınları incelenmiş ve elde edilen bilgiler beş bölümde sunulmuştur. Şehir tarihi araştırmaları ve dönem tarihi araştırmaları konusunda katkı sağlayacak tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır.				
Anahtar Kelimeler: Adapazarı, Sakarya, Demokrat Parti, Şehircilik, Belediyecilik				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☐	Ph.D.	☒	
Title of Thesis: Democrat Party Period Adapazarı-Sakarya (1950-1960)				
Author of Thesis: Filiz GEMİCİ Supervisor: Professor Enis ŞAHİN				
Accepted Date: 27/12/2019 Np: xvii (pre text) + 445 (main body) + 30 (app)				
Department: History				
In this study, the situation in the administrative, political, economic and cultural areas in Adapazarı region between 1950-1960 was analyzed. Adapazarı/Sakarya is a region that has been receiving immigration since the past and its population is constantly rising. It is a cosmopolitan city where different ethnic groups live together. Until the end of 1954 Adapazarı joined to the Kocaeli district, then "Sakarya" has risen to the status of a detached province. The zoning, civil and administrative structure of city gained importance in this process. The population of Sakarya engaged economic activities and industrialization enterprises engaged in agriculture and animal husbandry. Having a voter structure in the 10 year period is located, the interest of people in political activities in Sakarya was high. The educated population ratio in the country center of Sakarya which ranks first, has been very effective and successful in the process of opening a school, results have been achieved. The social and cultural facilities of the city have been at level to meet the needs of the public and many activities have been realized in cinema, theater and sports branches. Information about the police, military and judicial organization in the city and the crimes committed in the city are given according to the newspaper reports. The aim of this study is to reveal the changes that Sakarya has undergone in almost every field during 1950-1960. In this period, intensive press activities were carried out both in the district Adapazarı and in Sakarya, a city. Numerous daily and weekly newspapers have been published. Local newspapers, articles, books, archival documents, official government publications of the period were examined and the information obtained was presented in five sections. The findings of the study were made to contribute to city history surveys and period historical research.				
Keywords: Adapazarı, Sakarya, Democrat Party, Urbanism, Municipalism				

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Tez çalışmasının konusu, 1950-1960 döneminde Demokrat Parti iktidarı sırasında Adapazarı-Sakarya'nın idari, mülki, siyasi, ekonomik yapısı ve sosyokültürel hayatını içermektedir. Bu amaçla tez, her konunun ayrı incelendiği beş bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmından sonra Adapazarı'nın tarihi, coğrafi, idari geçmişine dair açıklayıcı bir özet metin oluşturulmuş olup konuya başlarken 1950 yılına kadarki süreç hakkında ön bilgilendirme yapılması uygun görülmüştür. 1950-1954 yılları arasında Kocaeli'ne bağlı bir ilçe olan Adapazarı'nın ve 1954 yılından sonra il konumuna yükselen Sakarya'nın mülki ve idari yapılanması tezin birinci bölümünde ele alınmıştır. Buna bağlı olarak, gerek ilçe olan Adapazarı'nın gerekse Sakarya ilinin yerel yönetim teşkilatı ve bu alandaki değişiklikler incelenmiştir. Bağlı kazaların ve köylerin durumu, idari taksimatla nasıl değişiklikler olduğu, özellikle 1954 yılı sonrasındaki yeni mülki idari yapılaşma konusundaki çalışmalar tespit edilmiştir. Aynı zamanda nüfus ve demografya bakımından bölgenin nüfus yapısı, nüfusun dağılımı ve diğer özellikleri hakkında çeşitli yıllara ait nüfus sayımları ışığında bilgi verilmiştir. Bu bölümdeki belediye hizmetleri başlığında ise, ele alınan dönemdeki belediye başkanları ve onların şehir için yapmış oldukları çalışmalara yer verilmiştir. Elektrik, su, kanalizasyon, şehir ulaşımı, haberleşme ve çevre düzenlemeleri gibi belediyeye ait işler hakkında incelemede bulunulmuştur.

İkinci bölüm, iktisadi durum başlığı altında, Adapazarı ve Sakarya'nın döneme ait ekonomik verileri, tarım, hayvancılık, ticaret ve sanayi alanlarındaki üretim ve potansiyel durumunu yansıtmaktadır. Ekonomik hayatı canlandıran gelişmeler ve 1950'den sonra bölgede kurulan fabrika ve işletmeler ile iş kolları hakkındaki bilgileri içermektedir. Ayrıca madencilik, ormancılık ve turizm alanlarında nasıl bir varlık ve değerlendirme olduğu konusu işlenmiştir. DP döneminde, şehirleşen Adapazarı'nın ekonomik yapısının tarımdan sanayiye doğru ilerlemesi yönünde ne gibi adımlar atıldığı araştırılmıştır. Şehirdeki bankalar ve işleyişleri hakkında bilgileri de içermektedir.

Üçüncü bölümde, Adapazarı-Sakarya'nın siyasi hayatı ve bu hayatı oluşturan temel faktörler olan siyasi partilerin bölgedeki varlığı, çalışmaları ele alınmıştır. 1950-1960 arası dönemde, bölgedeki siyasi girişimler ve tüm seçimler araştırma konusudur.

Milletvekili seçimleri, Belediye Meclisi ve İl Özel İdare Meclisi seçimleri, Muhtarlık ve İhtiyar Heyeti seçimleri ile bu seçimlere katılan adayların durumları ortaya koyulmuştur. Bölge halkının seçimlere katılım oranı, partilerin seçim propaganda çalışmaları ve kongreleri de konuya dahildir. Çok partili hayatın ilk askeri müdahalesi ile 27 Mayıs 1960 tarihinde DP hükümetinin sona ermesi ve bu durumun Sakarya'daki yansımalarına değinilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünün temel konusu, şehirdeki asayiş ve güvenlik durumu ile trafik yapısıdır. Asayiş ve güvenliğin sağlanmasından sorumlu ana yapılardan İl Emniyet Müdürlüğü ve İl Jandarma Komutanlığı'nın kadroları ve çalışmalarıdır. Ayrıca trafik konusunda alınan önlemler ve şehirdeki suçlar da veriler doğrultusunda detaylı olarak incelenmiştir. Buna bağlı olarak suç türleri ve kaydedilen suçlar ve cezalar hakkında elde edilen bilgilerle şehrin suçla mücadele çalışmalarına değinilmiştir. Asayişin sağlanması konusunda nasıl bir yol izlendiği ve meydana gelen gelişmeler ortaya koyulmuştur. Adliye teşkilatının yapısı ve cezaevinin durumu hakkında da il ve ilçeler bazında incelemeleri ihtiva etmektedir.

Son olarak beşinci bölümde, Adapazarı-Sakarya bölgesinin, gündelik hayatını oluşturan sosyal ve kültürel faaliyetlerin çeşitleri ele alınmıştır. Spor alanında aktif kulüpler, sinema, tiyatro, müzik gibi alanlarda yapılan çalışmalar incelenmiştir. Ayrıca bu bölümün ana başlıklarından biri eğitim diğeri de sağlık alanındaki faaliyet gösteren kurumlardır. Bölgenin okul ve eğitim kurumları, merkez, ilçe ve köylerdeki eğitim çalışmaları araştırılmıştır. Sağlık alanında hastanelerin durumu ve ilçelerde ve köylerdeki sağlık birimlerinin yapısı incelenmiştir. Bu önemli alanlarda 1950-1960 sürecinde, nasıl adımlar atıldığı ve mevcut eksikliklerin ne oranda giderildiği üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Türkiye'de yakın tarih araştırmaları ve şehir tarihi araştırmaları konusunda her geçen gün daha fazla eser ortaya koyulmaktadır. Özellikle Türk siyasal hayatı adına bir dönüm noktası kabul edilen çok partili hayata geçiş yani 1946 ve iktidar değişikliğinin yaşandığı 1950 yılları arasındaki gelişmeler Türkiye'de hem genel hem de bölgesel olarak çeşitli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Yerel tarih incelemeleri bakımından, Adapazarı ve Sakarya bölgeleri ile ilgili çok sayıda tarihi, coğrafi, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda hazırlanmış akademik ve bilimsel eserler mevcuttur. Bu eserlerin büyük bölümü

1950'den önceki zaman aralığında yoğunlaşmaktadır. Doktora seviyesinde bir tez konusu olarak, 1950-1960 Demokrat Parti döneminde Adapazarı- Sakarya çevresinin incelenmemiş olması bu konuda araştırma yaparak on yıllık süreci değerlendirmeye açmak fırsatını tanımıştır.

Çalışmanın temel amacı, 1950-1960 döneminde Sakarya'nın mevcut idari, mülki, demografik, siyasi, ekonomik ve kültürel varlığını ortaya koymak ve bu dönemde meydana gelen gelişmeleri veya varsa sorunları tespit etmektir. Ele alınan dönemde, bölgede ne gibi değişiklikler olduğu, bu değişikliklerin getirdiği olumlu sonuçların neler olduğu, eski dönemde var olmayıp on yıllık süreçte oluşturulan yapı veya teşkilatların çalışmalarını incelemek ve değerlendirebilmektir. 1950'lerin başında Adapazarı'nda mevcut nüfusun yıllar içindeki artış oranı ve buna bağlı olarak idari ve mülki alanda yapılan düzenlemeleri incelemek amaçlanmıştır. Artan nüfusun geçim kaynaklarının temelini oluşturan tarım ve hayvancılık alanında, DP döneminde alınan kararların bölgede nasıl etkiler bıraktığını anlamak hedeflenmiştir. Ekonomik hayatın vazgeçilmezleri olan ticaret ve sanayi dallarında bu dönemde atılan adımlar ve yapılan çalışmaların şehre ve bölgeye getirdiği imkanları değerlendirmek diğer bir amaçtır.

DP döneminde, ilçe konumundan il konumuna yükselen Adapazarı'nın bu konuda nasıl bir yol izlediği ve sonrasında ne gibi olumlu kazanımlar elde ettiğini belirlemek de tezin gayelerinden biridir. Ardından yapılan belediye çalışmaları ve imar faaliyetleri ile şehircilik adına atılan adımların tespit edilmesi sağlanacaktır. 1950'den sonra liberal ekonomi politikalarının etkili olduğu Türkiye'de, yerel anlamda Sakarya bölgesinin kalkınması için başlayan sanayi çalışmaları ve ticari faaliyetlerin neler olduğunun ortaya koyulması hedeflenmiştir. Tarım, hayvancılık gibi başlıca geçim kaynaklarının yıllar içinde ne yönde mesafe kat ettiği döneme ait verilen ışığında tespit edilmeye çalışılmıştır.

1950'den sonra siyasi partilerin sayısındaki artışla birlikte, Adapazarı-Sakarya'da meydana gelen siyasi oluşumların tespiti ve dönemde gerçekleşen seçimlerde iktidar partisi olan DP'nin ve başta CHP olmak üzere diğer muhalefet partilerinin seçilme durumları incelenecektir. Yerel anlamda partilerin teşkilatlarının durumu ve siyasi çalışmaları ile ilgili bilgilerin yıllar bazında ortaya koyulması hedeflenmiştir. Bu sürece, bölgedeki siyasi temayülün ve siyasete katılım durumunun tespit edilmesi açısından da yaklaşılmıştır.

Ülke genelinde olduğu gibi, yerel halkın da en önemli beklentileri arasında, asayiş ve güvenliğin sağlanması gelmektedir. Adapazarı nüfusunun kozmopolit yapısı ve bulunduğu konum dolayısıyla şehirler ve kültürler arasında bir etkileşim noktası gibi görünmektedir. Bölgedeki suç ve suçlarla mücadele konusunda en önemli yetkili merciler İl Emniyet Müdürlüğü, İl Jandarma Komutanlığı ve adliye teşkilatıdır. Bu teşkilatların şehirdeki örgütlenmesi, faaliyetleri ve asayiş konusunda ne gibi önlemler alındığı incelenerek, dönemin Sakarya'sında nasıl bir gündelik hayat oluştuğu, halkın yaşam standardının bu konuyla yakından ilgili olduğu düşünülerek ele alınmıştır.

Sosyal ve kültürel ihtiyaçların bölgede yaşayan halkın beklentileriyle örtüşmesi, bu imkânlardan faydalanma durumu bölgenin yerleşim yeri olarak seçilmesinde önemli bir etkidir. Adapazarı'nda halkın günlük hayatında nasıl eğlendiği ve kültürel olarak hangi imkânlarla sahip olduğunun anlaşılması, sinema, tiyatro, konser gibi etkinliklerin hangi imkanlarla gerçekleştiğini, sportif imkanların ne düzeyde olduğunu ortaya koymak amaçlar arasındadır. Eğitim seviyesini belirleyen en önemli etkenlerden biri olan okul varlığının tespiti ve 1950-1960 döneminde eğitim veren okulların ve diğer eğitim kurumlarının durumları, etkinliklerinin incelenmesi hedeflerden biridir. 1950'den 1960 yılı sonuna kadar ildeki sağlık kurumlarının durumu ve sağlık alanında karşılaşılan sorunlarla ilgili değerlendirme yapılarak, hastalıklarla mücadele ve toplum sağlığı konusunda ne gibi önlemler alındığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Tezin çalışma alanının ve amacının belirlenmesinden sonra, seçilen bölge olan Adapazarı-Sakarya ve Kocaeli ile ilgili yakın döneme kadar yapılan tarihi, kültürel, siyasi, coğrafi ve ekonomi alanlarındaki akademik ve bilimsel kaynaklar tespit edilmeye başlanmıştır. Döneme ve bölgeye ait tasnif edilmiş arşiv belgelerinin tespit edilerek temin edilmesi sağlanmıştır. Bu konuda en önemli kaynak T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi olmuştur. Bu arşivdeki çeşitli fonlardan alınan belge örnekleri dönemine ve konularına göre tasnif edilmiş ve fişlenmiştir. Bu kısımdaki belgeler kullanılırken, başka bir kaynaktan verilen bilgilerle karşılaştırılarak, resmi niteliği dolayısıyla orijinaline sadık kalarak ve günümüz Türkçe'sine uyarlanarak kullanılmıştır. Diğer resmi kurum arşivlerinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi dönemin milletvekilleri ve partiler hakkındaki tüzük ve programların elde edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca,

istatistiki verilerle, nüfus, ekonomi ve eğitim alanındaki verilerin resmî sonuçlarına ulaşmak Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) arşiv ve kütüphanesinde yer alan kaynaklar temin edilmiştir. Sakarya’da dönemin siyasi öncülerinden biri olan Osman Erkaya’nın oğlu Mustafa Erkaya’nın şahsi arşivinden, Sakarya siyasi ve kültürel hayatına ait hatıra niteliğindeki belge ve fotoğraflara da ulaşmak mümkün olmuştur.

Konuya ait yüksek lisans ve doktora tezleri, kitaplar, dergi ve makaleler elde edilerek, kullanılacakları bölümlere göre değerlendirilmiştir. Bu grupta yer alan eserlerin bir kısmı dijital internet ortamından temin edilmiştir. Sakarya tarihi üzerine çalışan araştırmacıların döneme ait yaptıkları röportajlar e-gazetelerden takip edilmiştir. Çalışmanın konusunu yerel tarih oluşturduğundan, Adapazarı-Sakarya’da 1950-1960 dönemine dair hemen her türlü alandaki gelişme ve bilgiye yerel gazetelerden ulaşmak mümkün olmuştur. Bu sebeple devre ait yayında olan siyasi ve kültürel günlük gazetelerin ulaşılabilen 10 yıllık devlet nüshaları Milli Kütüphane Başkanlığı’nın mikrofilm arşivinden fotoğraflanarak temin edilmiştir. Adapazarı Akşam Haberleri, Anadolu, Ada Postası, Yeni Ada Postası, Hakikat, Demokrat Sakarya, Demokrat Adapazarı, Sakarya Express, Yeni Zurna, Zaman, Sabah gibi gazetelerin öne çıktığı bu gazete kaynakları, yıllarına göre taranarak gerekli bölümlerde kullanılmak üzere tasnif edilmiştir. Gazetelerden elde edilen bilgiler, çoğu kez diğer bir gazete ile paralel ele alınmış, eğer konuya dair bir arşiv belgesi veya resmi kaynak bulunmuş ise birlikte değerlendirilmiştir. Tezin araştırma yönteminde resmî belgeler ve bilimsel yazılı eserler öncelikli ele alınmakla birlikte, gazetelerin verdiği bilgilerin ışığında yazılan ve başka bir bilgiye ulaşılamayan başlıklar da olmuştur. Kaynaklar arasında gazetelerin sıklıkla kullanılmasının en önemli sebebi, incelenen dönemdeki kurum ve birimlerin yazışmalarının arşiv kayıtlarındaki bazı boşluklar veya tasnifleri konusunda çalışmaların devam ediyor olmasıdır. Özellikle şehirdeki asayiş ve güvenlik konusu ve sosyal hayata dair bulgular günlük olarak basına düşen haberler doğrultusunda kaydedilmiştir.

Kaynaklar kullanılırken, öze ve tezin mantığına uygun düşmeyen haberler, taraflı veya dayanaksız yorumların yer aldığı yazılar kullanılmamaya çalışılmış, konuya objektif bir şekilde yaklaşmak amaçlanmıştır. Bu sebeple çoğu zaman bir köşe yazarının ifadesi kaynak olarak değerlendirilememiştir. Bir bilginin farklı kaynaklardan farklı biçimlerde

sunulduğu durumlarda, ya her ikisi de kullanılmış veya gerçeğe yakın bilimsel bir eserle desteklenen kaynak kullanılmıştır. Sözlü ifadelerine başvuru iki kaynak kişinin verdiği bilgiler, dipnot eşliğinde tezde kullanılmıştır.

Özetle, tezin yazım aşamalarında, ilk olarak literatür taraması, arşiv ve resmi kaynakların temini, yerel basın taraması ve gazete nüshalarının temini, kitap ve makalelerin incelenmesi sırasıyla gerçekleşmiştir. Daha sonra tasnif aşamasında eldeki kaynakların konularına ve zamanına göre sınıflandırılması sağlanmıştır. Son olarak bu kaynakların okunarak, öze indirgenmesi ve tezin yazımında kullanılacak hale getirilmesi ile tez yazımına geçilmiştir. Ortaya çıkan bilgilerin yazımı aşamasında mümkün olduğunca objektif bir yaklaşımla ve bilgilere tezat oluşturmayacak ifadelerle genel değerlendirmeler yapılmıştır. Bu süreçte, gerekli görülen düzeltmeler ve değişiklikler tezin danışmanı olan Prof. Dr. Enis Şahin tarafından tespit edilerek yazım işlemi tamamlanmıştır.

Çalışmanın Önemi

1946 yılında Türkiye’de çok partili hayata geçilmesi ile siyasi alanda birçok faaliyetin de ülke genelinde artış gösterdiği çok sesli bir döneme adım atılmıştır. 1950 yılında iktidar olan DP’nin 1960 Mayısına kadar izlediği siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel politikalar hem genelde hem de yerel olarak farklı yaklaşımlar doğurmuştur. Bu anlamda, kaynaklarına ulaşmanın artık mümkün olduğu ve tarihi bir döneme intikal eden DP dönemi, tarih alanında yapılan araştırma ve tezlerde sıklıkla incelenmektedir. Bu dönemin, Türkiye’nin mevcut ve gelecekteki siyasi demokrasi hayatına dair çıkarımlar taşıdığı aşikardır. Bu anlamda tezin seçtiği dönem yerelden bir bakış açısıyla genele doğru bir değerlendirme imkânı sunması açısından önemlidir. Yerel olarak da hem Sakarya’nın geçmişten bugüne kadar geçirdiği siyasi, ekonomik, demografik, mülki ve idari aşamaların ortaya koyulması adına yapılan çalışmalar arasında yer alması hem de bu döneme ait boşluğu tamamlamak konusunda önemli görülmektedir. Siyasi faaliyetlere katılımın yüksek olduğu Sakarya’da, incelenen dönemde ortaya koyulan faaliyetlerin neler olduğunu görebilmek ve bu dönemin Sakarya halkının günlük yaşantısını nasıl düzenlediğini görebilmek bakımından önemlidir.

Tarihin en eski dönemlerinden başlayarak önemli bir yerleşim bölgesi ve dolayısıyla ticaret merkezi olan Adapazarı-Sakarya havalisinin tarihi araştırmaları arasında 1950-

1960 döneminin tamamına ve her alandaki durumuna ait toplu bir çalışmanın olmaması, akademik olarak kazandırılmasını mümkün hale getirmiştir. Günümüzde ekonomik kalkınmada ülkemizdeki gelişmiş şehirler arasında yer alan Sakarya'nın geçmişten bugüne sanayileşme aşamaları, ticari yaşamı ve ekonomik faaliyetleri hakkında elde edilen verilerin değerlendirilmesi sırasında, DP döneminin önemli bir yeri olacağı anlaşılmaktadır.

Çalışmanın, dönemin koşullarının ve problemlerinin ortaya koyularak nasıl bir politika izlendiğinin anlaşılması bakımından da Sakarya belediyeçilik ve şehircilik tarihine, imar faaliyetlerine, yerel yönetim çalışmalarına kadar pek çok alanda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BÖLÜM 1: SAKARYA VİLÂYETİNDE TARİHİ, MÜLKİ YAPI, DEMOGRAFİK YAPI VE BELEDİYECİLİK ÇALIŞMALARI

1.1. Adapazarı-Sakarya Tarihine Kısa Bir Bakış

Ülkemiz, tarih boyunca pek çok medeniyetin şehirleşme ve iskânına sahne olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda temelleri atılan birçok Anadolu şehrinden biri olan Adapazarı, geçmişte çok eskiye dayanmayan yeni bir şehir sayılmakla birlikte, yakın çevresinde Nikomedia (İzmit) ve Prusias (Üskübü/Konuralp) gibi eski çağ şehirleri bulunan bir yerleşim yeridir. İlk ve orta çağlarda Bithynia bölgesinde yer almaktadır. Bu dönemde yerleşmeye elverişli olmamasının en önemli sebebi, şehrin kurulduğu ovada akan Sakarya nehri ve kollarının düzensiz akışı ve sıklıkla yatak değiştirmeleri dolayısıyla yaşanan su baskınları ile bölgenin büyük oranda orman ve çalılarla kaplı olmasıdır¹.

Sakarya İli, coğrafi olarak Marmara Bölgesi'nin Çatalca-Kocaeli bölgesinde yer alan, Kocaeli Yarımadasının doğusunda, kuzeyde Karadeniz kıyısıyla güneybatıda Samanlı Dağları'nın doğu kısmı ve güneyde Karadağ ile sınırları çevrili Sapanca Gölü'nü içine alan bir konumda yer almaktadır. Bu alan Adapazarı Ovası olarak bilinmekte ve deniz seviyesinden yaklaşık 30 metre yükseklikte bulunan ovada en büyük toprak varlığını alüvyal topraklar oluşturmaktadır².

Türkiye'nin büyük nehirlerinden biri olan Sakarya Nehri, Eskişehir Çifteler'in güneydoğusunda, Sakarbaşı/Sakarya başından doğarak, Geyve Boğazı'nı geçip, Adapazarı Ovasına iner ve kuzeydoğu doğrultusunda devam ederek Karasu'nun batısından Karadeniz'e dökülür. Bu nehir ilk çağlarda Sangarios/Sangarius şeklinde isimlendirilmiştir. Bizans Bithyniası'nın önemli bir eseri olan Sangarius Köprüsü, Sakarya Nehrinin bir kolunu oluşturan Çark Deresi'nin iki küçük kanalı üzerine 6. yüzyılda İmparator Justinianus tarafından inşa ettirilmiştir. Bu dönemde yaptırının ismi ile de anılmış olup Türk hakimiyetinden sonra halk arasında Beşköprü olarak da

¹ Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Şehirler Adapazarı Örneği", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 1-3.

² Recep Yurt, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Sakarya İline Olan Göçler ve Sakarya Nüfusuna Etkilerinin İncelenmesi", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 6-7.

bilinmektedir³. Nehrin doğduğu kaynak olan eski “Sangia” şehrinin (bugünkü Eskişehir-Çifteler’in 3.km güneydoğusu), yani bugünkü “Sakarya başının” nehre ve bölgeye verilen “Sakarya” adının kaynağı olduğu düşünülmektedir⁴.

Orman yetişmesi için iklim ve toprak şartlarının çok müsait olduğu Adapazarı ovası çevresinde, eski tarihlerde çok gür ormanların bulunduğunu ancak insan kaynaklı sebepler ile bunların bir kısmının varlığını koruyamadığını belirten coğrafi bilimciler, ormanların tarıma ve yerleşime arazi olarak açıldığını söylemekte ve bunu dönemin seyyahlarının ifadeleri ile vurgulamaktadırlar⁵. Evliya Çelebi, 1640’da Kocaeli seyahati sırasında, Adapazarı’ndan geçmiş, bölgeden bahsederken; *“Doğu tarafındaki dağlara ‘ağaç denizi’ derler, içinde adam kaybolur. Göğe yükselmiş öyle ulu ağaçları vardır ki, gölgesinde 10.000 koyun gölgelenir. Güneş tesir etmez, uçsuz bucaksız dağlardır. Bu uzayan dağ içinde türlü türlü tahtaları biçecek bıçkı değirmenleri vardır ki su ile dönerler. Bu dağlarda 50 arşın uzunluğunda çapa direk keserler. Rumeli ve Balvan direkleri meşhurdur”*⁶ ifadelerini kullanmakla bu durumu desteklemektedir.

Adapazarı’nın Türk hakimiyetine girişi, Anadolu Selçuklu hükümdarı Kutalmışoğlu Süleyman Şah döneminde gerçekleşmiştir. O’nun ölümünden sonra bölgede meydana gelen iç karışıklıklar, taht kavgaları devletin ciddi kayıplar yaşamasına ve akabinde II. Haçlı Seferi sonunda bölgenin Türk hakimiyetinden çıkmasına sebep olmuştur. Türk akınları zaman zaman Sakarya boylarına ulaşmışsa da bölgenin tekrar kazanılması uzun zaman almıştır⁷. Bizans İmparatorluğu’na son veren Osmanlı Devleti’nin Sultan Orhan zamanındaki kuvvetleri ile, Karamürsel Alp, Akça Koca, Konuralp tarafından Akyazı, Hendek ve Karasuyla birlikte Adapazarı da Bizans’tan alınarak bir daha Türk hakimiyetinden çıkmamak üzere topraklarımıza dahil edilmiştir.⁸ Orhan Gazi döneminde

³ Ayça Tiryaki, “Sangarius Köprüsü”, I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı: 1999, s. 204.

⁴ Enver Konukçu’ya göre, şehrin ismi bununla ilgili olabileceği gibi Türkçedeki “Sakar” sözcüğü ile de ilgili olabilir. İbn-i Batuta’nın “Skri” şeklinde yazdığını belirtmiştir. Enver Konukçu, “Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası”, I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı: 1999, s. 16-17.

⁵ Hamit İnandık, “Adapazarı Bölgesinin İklimi ve Bitki Örtüsü”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 0/13 (Ekim 2014), s.133-136.

⁶ Leyla Karanfil, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, Ankara: Akvaryum Yayınevi, 2005, s. 121.

⁷ Osman Köksal, “Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesindeki Mücadeleler”, “Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası”, I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı: 1999, s.36-39.

⁸ Nuri Yavuz, “Sakarya ve Çevresinin Türk Hakimiyetine Girişi”, I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı: 1999, s. 26, 30.

Türkmen köyü olarak teşekkül eden Adapazarı, 17. yüzyıldan sonra da Kocaeli mülki arazisinde yer almıştır. Çark Suyu ile Sakarya Nehri arasında kaldığından dolayı ada görünümü alması ile “Karye-i Ada” şeklinde isimlendirildiği belirtilmektedir⁹. 16. ve 17. yüzyıla ait resmi kayıtların bazılarında, “Karye-i Koyluca-i Kebir” ve “Karye-i Koyluca-i Sagir” şeklinde yer almıştır¹⁰.

İstanbul’u Anadolu’ya bağlayan yol üzerinde yer alan Adapazarı’nın yol güzergahı, Bizans ile Osmanlı Devleti arasında doğal bir sınır haline gelmişken, Osmanlı’nın erken dönemlerinde de önemini kaybetmeden devam ettirmiştir¹¹. Eski adı kaynaklarda “Tığcılar” olarak da geçmekte, burada çevre köylerin yoğun katılımına sahne olan geçici bir pazar yeri kurulduğu belirtilmektedir. Zaman içerisinde işlekliği artan bu pazarların daimî hale gelmesiyle, esnaf tarafından pazar etrafında dükkanlar ve evler yapılmaya başlanmıştır. Civardaki ticari hüviyeti sebebiyle büyüyen köyün pazar özelliği “Adapazarı” şeklinde kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Ticaretin ve nüfusun getirisi olarak, 1536’da köy halindeyken, 1646 yılında nahiye olmuş, 1658’de Sapanca kazasının bir nahiyesi olan Akyazı’ya bağlanmış ve tekrar köy olmuş olan Adapazarı bu dönemde Tığcılar ismini kullanmaya devam etmiştir. 1692 yılında kadılık, 1742’de nahiye ve 1837 yılında kaza haline gelerek bağlı olduğu Sapanca kazası merkezi Adapazarı’na taşınmıştır¹².

Sakarya’nın doğu kısımları Osmanlı döneminde Akça Koca’ya kayd-ı hayat şartıyla verilmesinden, “Akova ve Akyazı” şeklinde isimlendirilmişlerdir. 19. yüzyılda Akyazı ve Sapanca Kocaeli Sancağı ve İzmit Mutasarrıflığına bağlı kaza merkezleri iken, Adapazarı Sapanca’ya bağlı olup, devlet salnameleri ve belgelerinde “Adapazarı ma’a Sapanca” şekliyle birlikte bahsedilmiştir. 1840’lardan sonra Adapazarı gelişmişliği Sapanca’yı aştıkça bu defa “Sapanca ma’a Adapazarı” ifadesi kaynaklara geçmiş ve 1852 yılında İzmit Sancağı’na bağlı bir kaza konumuna yükselmiştir. Rumeli, Kafkasya ve

⁹ Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul: Işıl Matbaası, 1952, s. 5-6

¹⁰ Ahmet Güneş, “Ağaç Denizinde Bir Kaza ve İki Köy: Ada, Koyluca-i Kebir ve Sagir”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 68-71. (Güneş, incelediği kaynaklardan bahisle, bu iki karyenin, Ada kazası dahilinde büyük ve küçük iki yerleşim birimi oldukları tezini savunmaktadır).

¹¹ Fahri Yıldırım, 333’den 1933’e Seyahatnamelerde Sakarya, Sakarya: Sakarya İl Kültür ve turizm Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 14-16.

¹² Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, s. 7.

Kırım civarından aldığı çok sayıdaki göçmen sebebiyle ise, bazı belgelerde “Sefine-i Nuh” ifadesi ile karşılanmıştır¹³. 1869 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında, bir ticaret merkezi haline gelen Adapazarı’nda, pek çok meslek erbabının kurduğu pazarlar ve çarşılar şehrin ticari canlılığının en büyük sebebini oluşturmuştur. Uzunçarşı ve civarında bulunan Ayakkabıcılar, Kasaplar, Tenekeçiler, Abacılar, Aynalı Kavak, Bakırcılar Çarşısı, Adapazarı’nın ekonomik ve ticari potansiyelini etkileyen önemli çarşılardır. Aynı zamanda bölgede üretilen çeşitli gıda maddeleri, ağaç ürünleri ve pek çok ticari mal, bu dönemde sıklıkla İstanbul pazarlarına satılabilmektedir¹⁴.

Özellikle, 1890 yılından itibaren sefere açılmış olan ve Osmanlı Devleti’nin Demiryolları İdaresi tarafından Arifiye’den Adapazarı İstasyonu’na bağlanan demiryolu sayesinde daha da canlanan Adapazarı, gerek 25.000’i aşan nüfusu gerekse tarım potansiyeli sayesinde bölgedeki ticaret merkezi konumuna yükselmiştir¹⁵. Bu nüfus içerisinde yerli halkın yanı sıra, Balkanlar ve Kafkasya’dan göç ederek bölgeye yerleşen göçmenler de yer almaktadır. Balkan Muhacirleri, Bosnalılar, Çerkeşler, Abhazlar, Gürcüler, Tatarlar, Rumlar ve Ermeniler başlıca göçmen gruplarıdır.

Osmanlı topraklarında yüzyıllarca Türklerle birlikte yaşayan Rum ve Ermenilerin 19.yüzyıldan itibaren dış desteklerle birtakım bölücü faaliyetlere ve tedhiş hareketlerine giriştikleri bilinmektedir. Özellikle 1. Dünya Savaşında faaliyetlerini artıran ve Osmanlı Devleti’ni savaş sırasında zor duruma düşüren bu ayrılıkçı grupların asayişini bozarak cephelerdeki mukavemeti kırdıkları aşîkardır. Bu sebeple devlet, savaş sonuna kadar zararın önüne geçmeyi ve hassas bölgelerin güvenliğini sağlamayı amaçlayan bir kanunla, ayrılıkçı grupların Mayıs 1915 itibariyle Zor sancağı başta olmak üzere çeşitli Osmanlı vilayetlerine sevk ve iskân edilmesini kararlaştırılmıştır¹⁶. İzmit ve Adapazarı civarında bulunan bazı Ermeni grupların da teşkilatlanarak silahlandıkları tespit edildiğinden özellikle İzmit’te yaşayan 58.000 civarındaki Ermeni’den ve Adapazarı’ndakilerin büyük çoğunluğunun göçe tabi tutularak, Zor Sancağı’na

¹³ Konukçu, “Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası”, s. 14-15.

¹⁴ Mustafa Sarı-Resul Narin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Adapazarı İslam Ticaret Bankası”, *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri* (20-22 Nisan 2006), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli: 2007, c. II, s. 940-941.

¹⁵ Konukçu, “Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası”, s. 16.

¹⁶ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara: Sistem Ofset, 1990, s. 1-96.

yerleştirilmişlerdir. Tehcir kanunu bir düzen içerisinde uygulanmış, 1918 yılında imzalanan ateşkes anlaşması akabinde İzmit ve Adapazarı'na geri dönmek isteyen ailelerin iskani sağlanarak mülkleri de büyük oranda kendilerine iade edilmiştir¹⁷.

1. Dünya Savaşı'nın bitiminde, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin çeşitli maddelerinden güç alan işgalci devletler, Osmanlı topraklarında yeni bir savaşı başlatmış oldular ki Kurtuluş Savaşı veya Milli Mücadele bu anlamda bir “nefs-i müdafaa savaşı”dır. Hemen her bölgede gerçekleşen işgalin en yoğun ve aynı zamanda en kritik bölgede gerçekleşeni ise Yunan ilerlemesidir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlayan süreç, M. Kemal'in Anadolu'ya geçiş kararının ve ülke çapındaki tepkilerin itici gücü olmuştur¹⁸. Kongreler yoluyla kararlaştırılan mücadele planı devam ederken, Batı Anadolu'da milli mukavemet hareketinin gelişmesi ve halkın teşkilatlandırılmasında öncelikle bölgede görevli komutanlar etkili olmuşlardır. Sonraki günlerde ise, yerel milis güçler, efeler ve bazı eşkıya liderlerinin de bu konuda destekleri ve faaliyetleri önem arz etmiştir.

Askeri tecrübeye sahip ve oluşturduğu milis kuvvetleri ile “Kuvve-i Seyyare” isimli ordunun komutanı olan Çerkez Ethem, Salihli'den Millî Mücadele safına katılarak Batı Cephesinde Yunanlılara karşı çarpışmıştır. 1920 sonlarına kadar kısa sürede önemli bir güç kazanarak, Ankara'nın dikkatini çeken Ethem'in kuvvetleri, bu sırada Anadolu'nun birçok yerinde meydana gelen iç ayaklanmaların batırılmasında etkili rol oynamıştır¹⁹. İstanbul Hükümeti ve İngilizlerin birlikte yürüttüğü aleyhte çalışmaların sonucunda çıkan ayaklanmalardan biri olan Ahmet Anzavur'un Balıkesir Biga çevresindeki isyanı, Ethem tarafından bastırılmıştır. Nisan 1920'de, Kuvay-ı Milliye karşıtı olarak “Kuvay-ı İnzibatiye” adıyla kurulan ordunun tertiplelediği Adapazarı ve çevresindeki isyanın bastırılmasında da Ethem'in kuvvetlerinden yardım alınmıştır²⁰.

Düzce ve Bolu ayaklanmasının bastırılmasından sonra Ethem, Adapazarı üzerinden Eskişehir'e taşınmış, bu sırada çıkan Birinci Yozgat Ayaklanması dolayısıyla Haziran

¹⁷ İbrahim Ethem Atnur, “Rum ve Ermenilerin İzmit-Adapazarı Bölgesinden Tehciri ve Yeniden İskanları Meselesi”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 126-130.

¹⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara: M.E.B. Yayınevi, 1978, c. IV, s. 91-95; İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1987, s. 24-25, 47.

¹⁹ Türkmen Törel, *İstiklal Harbinde İç İsyanlar*, Ankara: Kripto Yayınları, 2013, s. 40-42.

²⁰ Çerkes Ethem hakkında geniş bilgi için bakınız: Cemal Kutay, *Çerkes Ethem Dosyası*, Boğaziçi Yayınları, 1990, s. 28-30, 40.

1920’de Erkan-ı Harbiye Riyasetince bölgeye gönderilmiştir. Merkezi otoritenin güçlenmesi ve düzenli ordunun kurulması ile, birliğe dahil olmayı reddeden Ethem’in Ankara ile arasındaki çatışmalar 1921 yılında ülkeyi terk etmesi ile sonuçlanmıştır²¹.

24 Mart 1921’de Yunan işgaline uğramış ve aynı yılın 21 Haziran’ında kurtarılmıştır. Bir taraftan Milli Mücadele devam ederken, diğer taraftan bu harekete karşı çıkan isyanların bastırılması ile uğraşan TBMM ve ordumuz bu bölgede çetin mücadeleler sergilemiştir. 3 Nisan 1920 tarihinde başlayan ve üç ay devam eden isyanın bastırılmasında milli kuvvetler ve Ali Fuat Paşa’nın gayretleri mühimdir. Aynı zamanda, özellikle Geyve bölgesindeki başarılı savunması sonucunda, Yunan ilerleyişi Geyve boğazını geçememiş, İzmit’ten İç Anadolu’ya veya Batı Anadolu’dan İzmit’e yapılacak muhtemel İngiliz yardımlarının önü kesilmiştir. Bu sebeptir ki, Ali Fuat Paşa, Sakaryalıların hafızasında ve tarihinde ayrı bir değere sahiptir²². Sakarya Anadolu’daki milli mücadelenin de sonucunu belirlemiştir adeta. Türk ordusu Yunanlılara karşı Sakarya’da kazanılan zafer, Yunan ordusunun 46.000 kayıp vermesine karşılık, Türk ordusunun 26.000 şehit ve zaiyatı ile sonuçlanmıştır. Bu sebeptir ki M. Kemal Sakarya Savaşı hakkında şu ifadeyi kullanmıştır; “Sakarya Melhame-i Kübrası” yani kan gölü demiştir. Sakarya Savaşı’nın Türk Tarihi içinde taşıdığı anlam büyüktür, Sakarya; Anadolu’nun Türklerin ebedi vatanı olduğunu kanıtladığı yerdir²³.

Milli Mücadele döneminde Adapazarı ve Kocaeli çevresinin bu mücadeleye katkılarını ifade eden çalışmaların sayısı dikkate değer miktardadır. Bunlar arasında işgal yıllarını ve kurtuluş savaşı sürecini edebi olarak kaleme almış yazarların romanları da sayılmaktadır. Örneğin Halide Edip Adivar’ın Ateşten Gömlek ve Tağrı Buğra’nın Küçük Ağa isimli eserleri bu mücadeleyi anlatan ve merkezine alan eserlerdir. Adapazarı ve Kocaeli çevresi bu eserlerde de, İstanbul’dan Anadolu’ya yapılan insan, silah ve cephane sevkiyatının dolayısıyla vatanseverlerin önemli bir geçiş güzergahı olarak tasvir

²¹ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 124-128; Günay Çağlar, “Milli Mücadele’de Çerkez Ethem’in Kuzey-Batı Anadolu’daki Faaliyetleri”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 133-141.

²² Enis Şahin, “Geyve ve Ali Fuat Paşa”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 151-159; Fahri Tuna, *Aynalıkavak Yazıları*, Sakarya: 2011, Sakarya Valiliği Yayınları, s. 18-19.

²³ Mustafa Gül, “Sakarya Meydan Muharebesi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 193-195.

edilmektedir. İstanbul'dan Kastamonu'ya deniz yoluyla oradan da Ankara'ya kara yoluyla uzanan birinci hattın dışında, ikinci ve önemli bir kısmı oluşturan İzmit-Adapazarı-Bolu üzerinden Ankara'ya ulaşan hat konu edilmiştir. Ateşten Gömlek'te kahramanlardan biri olan İhsan, Anadolu'ya geçerek Adapazarı ve civarında Kuvva-yı Milliye'yi teşkilatlandırmak isteyen bir komutandır. Ve bu geçiş esnasında yaşadığı zorluklar ve gizlilik, dönemin tüm Anadolu'ya geçiş şartlarını da yansıtmaktadır:

“İhsanı bizimkiler hemen Adapazarı'na gönderiyorlardı. Orada Anadolu'yu karıştırmak için yapılan tertibat ve teşkilata karşı, o da teşkilat yapacaktı. İngilizler, Türklerden kuşkulu gördükleri adamları Haydarpaşa treni ile geziye çıkarmıyorlardı. Hele subayları hiç bırakmıyorlardı. İhsan, karadan kaçıp gidecekti...”²⁴.

Adapazarı'nın 19. yüzyıla ait nüfus verileri kaynaklarda değişiklik arz etmekle birlikte, Osmanlı nüfus sayım kayıtlarına göre, 1882-1890'larda Adapazarı'nda bağlı köyler dâhil 40.318'i Müslüman olmak üzere, 53.924 kişilik bir nüfus bulunmaktadır²⁵. Cumhuriyet döneminin ilk resmi nüfus sayımında (1927) 22.550 kişi olarak tespit edilen şehrin nüfusu, 1935 yılında 24.839, 1945 yılında 30.000 civarındadır²⁶.

Adapazarı'nın şehirleşmesi ve büyümesini sadece artan nüfusla açıklamak mümkün değildir, ancak bu nüfusun Adapazarı ovasının daha iyi işlenmesi ve şehir dışında kalan âtıl alanların da değerlendirilmesini sağladığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, şehirdeki yatırımların desteklenmesi bakımından öncülük eden bankacılık faaliyetleri ile fabrikalaşma şehirleşmedeki önemli etkenler olmuştur²⁷. Zira, Türkiye topraklarında milli sermaye ile kurulan ilk milli bankalardan biri olan İslam Ticaret Bankası, 1914 yılında Adapazarı'nda kurulmuştur. 1919 yılında Anonim şirket haline gelen banka, “Adapazarı İslam Ticaret Bankası Osmanlı Anonim Şirketi” ismiyle faaliyete devam etmiştir.

²⁴ Halide Edip Adivar, *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Atlas Yayınları, 1984; Ömer Solak-İsmail Akbal, “Millî Mücadele'yi Konu Alan Romanlarda Kocaeli ve Çevresi”, *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri* (20-22 Nisan 2006), c.II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli: 2007, s. 997-1001.

²⁵ “Sakarya” Maddesi, Yurt Ansiklopedisi, c. IX, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1983, s. 6458-6459.

²⁶ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *1935 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi, 1937, s. 6; Metin Tuncel, “Adapazarı” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1988, c. 1, s. 354-355.

²⁷ Turgut Subaşı, “I. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı'ndaki Sosyal Hayat Hakkında Bazı Gözlemler”, *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya: 2005, c. I, s. 409-411.

Cumhuriyet döneminde 1924 yılı itibariyle ismindeki Osmanlı kısmı çıkarılmış, 1928 yılında ise “Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi” olarak belirlenmiştir. 1934 yılında merkezi Ankara’ya taşınan bankanın ismi 1937’de “Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi” olarak değiştirilmiştir. Banka, milli bankalardan Cumhuriyet dönemine geçebilen ve varlığını sürdüren 14 bankadan biridir. Şehrin ekonomik kalkınmasında önemli bir yere sahip olan bankanın kurucuları, çeşitli esnaf ve tüccarlardan oluşmakta idi. Bu girişimciler 1924 yılında Adapazarı Ticaret Odası’nın kurulmasını ve şehrin ticari hayatının örgütlü bir hale getirilmesini sağlamışlardır. Banka, 1929 ekonomik buhranının etkilerini yaşayan Adapazarı’nda elektrikli aydınlatma işini üstlenmiş ve 1933 yılında Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası’nı satın alarak “Adapazarı Ağaç ve Demir Eşya Fabrikası” ismiyle yeniden faaliyete geçirmiştir. Buna benzer sınai yatırımlara yönelen banka, II. Dünya Savaşı yıllarından büyük sermayesi ile çıkmayı başaran ilk dört bankadan biri olmuş, kuruluş amacına uygun olarak bölge adına önemli hizmetler vermiştir²⁸.

II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası Aralık 1908 itibariyle açılan Meclis-i Mebusanın süresinin Mayıs 1912’de sona ermesi beklenirken, yapılan ara seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki Fırkası arasında çıkan uyuşmazlık sebep gösterilerek meclis fesh edilmiştir. Türk demokrasi tarihinde ilk erken genel seçim kararı böylece alınmıştır. Bu dönemde müstakil bir mutasarrıflık olan İzmit Sancağı İntihab-ı Mebusan Kanunu’na göre iki seçim bölgesinden oluşmaktaydı. İzmit, Adapazarı, Kandıra, Karamürsel, İzmit, Yalova ve Geyve’de seçim şubeleri açılmış, bu sırada mülki değişiklikler de yapılarak, 26 Mart 1912’de Adapazarı’na Mihaliççik Kaymakamı Cevdet Bey tayin edilmiştir. Sancaktaki seçimler Mart ve Mayıs ayları arasında tamamlanmış, seçimlere katılan H.İ ve İ.T Fırkaları arasındaki rekabetten beklenildiği üzere İ.T ezici çoğunlukla çıkmıştır. İlk seçimlerde İzmit Sancağında İsmail Canbolat Bey, Müfit Bey ve Adapazarı Belediye Meclis üyesi Anastas Efendi, Adapazarı merkezde ise, Ali Beşazade Ahmet Efendi ile Kazancıoğlu Dimitri Ağa mebusluğa aday gösterilmiş, diğer kazalarda da çoğunlukla İ.T desteklenmiş, Canbolat Bey, Müfit Bey ve Anastas Efendi İzmit Sancağı mebusluğuna seçilmişlerdir²⁹. Neticede, Adapazarı bu dönemde İ.T lehine sancaktaki genel siyasi

²⁸ Sarı-Narin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Adapazarı İslam Ticaret Bankası”, s. 961-962.

²⁹ Kenan Olgun, “İzmit Sancağı’nda 1912 Seçimleri ve Milletvekillerinin Meclisteki Faaliyetleri”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* (22-23 Haziran 1998), Adapazarı: 1999, s. 111-116.

yaklaşımı destekler ve etkili bir potansiyele sahip görünmektedir. Gayrimüslim nüfusun azımsanmayacak varlığı da sonuçlarda belirleyici olmuştur.

Adapazarı Milli Mücadele yıllarında İzmit Mutasarrıflığına bağlı kaza durumunda olduğundan, 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan ve 18 Mart 1920 'ye kadar vazife gören son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda İzmit bünyesinde temsil edilmiştir. Bu meclisteki İzmit Mebusları; Fuat Bey (Carım), Hafız Abdullah Efendi (Tezemir), Halil İbrahim Efendi (Gürsoy), Hamdi Namık Bey (Gör), Hüseyin Sırrı Bey (Bellioğlu), Tahir Bey (Barlas)'lerden ibarettir³⁰. Aralarında Adapazarı'nda doğan ve Adapazarı'nda mülki görevler yapan isimler bulunmaktadır. Bu anlamda, Adapazarı'nın dolaylı yoldan mecliste siyasi varlığı görülmektedir.

23 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde açılan Birinci Büyük Millet Meclisi milletin tek meşru temsilci haline getirilmiştir. 1.TBMM'nde görev yapan İzmit milletvekillerinin büyük çoğunluğu ise Adapazarı ve Geyve'den seçilmişlerdir. O dönemde, memuriyetle vekilliğin aynı kişinin uhdesinde toplanmasını yasaklayan Nisâb-ı Müzakere Kanunu çıkarılmadığından³¹, bu isimler, Adapazarı'nda kaymakamlık yapmış ve yapmakta olan kişilerdir; Fuat (Carım) ve Tahir (Barlas) Beyler, Hafız Abdullah (Tezemir) Efendi ve Geyve Kaymakamı Hamdi Namık (Gör) Bey. 11 Ağustos 1923'te toplanan İkinci Dönem Millet Meclisi'nde Adapazarı'nın bir temsilcisi bulunmayıp, Kocaeli Milletvekili Mustafa Bey Adapazarı'ndan seçilmiştir³².

Cumhuriyet Halk Fırkasının yönetimde aktif olarak bulunduğu günlerde, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş adına adımların atıldığını bilmekteyiz. Mecliste ilk muhalefet denemesi, CHF'den istifa eden Gazi Mustafa Kemal'in silah ve dava arkadaşları olan Kâzım Karabekir, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Adnan Bey'in öncülüğünde toplam 11 kişilik bir grubun girişimiyle 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"dır³³. Klasik bir liberal demokrat siyasi oluşumu olan parti 1925

³⁰ Fuat Bey (Carım), Adapazarı Kaymakamlığı yapmıştır. Hafız Abdullah Efendi (Tezemir), Adapazarı doğumludur. Hamdi Namık Bey (Gör) Geyve kaymakamlığı yapmıştır. Tahir Bey (Barlas) Adapazarı kaymakamlığında bulunmuştur. Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 242-243.

³¹ 5 Eylül 1920 Nisab-ı Müzakere Kanunu kabulüdür.

³² "Sakarya" Maddesi, Yurt Ansiklopedisi, s. 6464-6465; A. Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 243.

³³ Eric Jan Zürcher, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 84-85, 95.

yılında Şeyh Sait Ayaklanmasında etkileri öne sürülerek Takrir-i Sükun kanunu ile kapatılmış, siyasi teşkilatlanma ve seçimlere katılma fırsatı bulamamıştır.

Siyasi yasağın son bulmasından hemen sonra, 12 Ağustos 1930 tarihinde, Ali Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, M. Kemal Atatürk'ün de destek olduğu bir programla, liberal ekonomi politikasını benimsemek ve hükümeti yapıcı olarak eleştirmek gayesi ile siyasal hayata atılmıştır. Demokrasinin bir gereği olmasının yanında, ülke çapında ortaya çıkan karşı eğilimleri saptamak ve denetlemek fikrinin de muhalefet fırkasının kuruluşunda etkili olduğu söylenebilir³⁴. Serbest Cumhuriyet Fırkasının merkez teşkilatı kurulduktan sonra, 24 Eylül 1930 tarihinde Kocaeli çevresinde ilçelerde ve nahiyelede teşkilat kurmak için çalışmalar başlamıştır. Aydoslu Murat Bey'in girişimleri sonucunda Kocaeli İli Adapazarı İlçesi Ocak Teşkilatı kurulmuştur. İdari Heyette; Aydoslu Murat Bey, Gangalzade Hüsnü Bey, Avukat Yusuf Ziya Bey, Avukat İzzet Bey, Avukat Mustafa Sadık Bey, Keresteci Yusuf Eşref Bey, Doktor İzzet Fikri Bey yer almıştır. CHP istihbarat raporlarında, ilçe ve nahiyelede partiye üye olanların genellikle tüccar oldukları, hükümete karşı tavır alarak irticai meyilli söylemlerde bulundukları şeklinde ifadeler yer almıştır. Bu raporlara göre, Adapazarı'ndaki üyeler çoğunlukla muhacirlerden oluşmaktadır, hükümete muhalif olmamakla birlikte, karakteristik özellikleri ve bazı inkılap karşıtı söylemlerine değinilmiştir.³⁵ 1930 yılı belediye seçimlerini oldukça hararetli geçmiş, muhalefet Kocaeli Valisi Eşref Bey'in Adapazarı'nda SCF adına çalışanları baskıladığını öne sürerek, seçimlerin hakkaniyetle yapılmadığını iddia etmiştir. Yerel seçimlerle ilgili şiddetli tartışmalardan sonra Fethi Bey, Dahiliye Vekaletine verdiği dilekçe ile 17 Kasım 1930 günü SCF'yi kapattığını duyurmuştur.³⁶ Bundan sonra TBMM'nde çok partili hayata geçişin mümkün olduğu 1946 yılında Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar muhalefet denemelerinden uzak durulduğu görülmektedir.

1931-1934 yılları arasında 4.TBMM'inde Kocaeli'nden seçilerek görev yapan milletvekilleri ise şu kişilerdir; Ali Dikmen, Dr. Ziya Nuri Birgi, İbrahim Dıblan, Hasan

³⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Cem Yayınları, 1992, s. 247-249. Fırka hakkında ayrıntılı bilgi için Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

³⁵ Mehmet Pınar, "Kocaeli'nde Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Faaliyetleri", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri III*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, s. 1264-1265.

³⁶ M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 272-273.

Hayri Tan, Kemalettin Olpak, Nedim Bozatık, Ali Sait Akbaytuğın, Ragıp Akça, Salah Yargı, İbrahim Süreyya Yiğit³⁷. Bu mecliste yine Kocaeli milletvekilleri Adapazarı'nı da temsil etmektedir.

Adapazarı tarihinden bahsederken, değinilmesi gereken hadiselerden birisi de şüphesiz M. Kemal Atatürk'ün Adapazarı ziyaretleridir. Gerek Cumhuriyet döneminde gerekse Milli Mücadele döneminde M. Kemal'in Adapazarı'na çeşitli sebeplerle geldiğini bilmekteyiz. Bu ziyaretlerdeki ilk gaye, halkla bir araya gelerek, bölgedeki sorunları yerinde incelemektir. Diğerisi ise, özellikle Batı Cephesinde ordumuzun durumunu tetkik ve teftiş etmek, ihtiyaçlarını belirlemektir.

M. Kemal Atatürk kaynaklarda belirtildiği üzere, Adapazarı'na hayatı boyunca 5 defa gelmiştir. İlk ziyareti 1920 yılındadır. Bu ziyarette, ordunun durumunu incelemiş ve Geyve'de konaklamıştır³⁸. Bu gelişinden pek çok kaynak bahsetmemekte, genellikle 4 ziyaretin tarihi verilmektedir. Bunlar 20-21 Haziran 1922, 16 Ocak 1923, 22 Eylül 1925 ve 18 Haziran 1934'tür³⁹.

Büyük Taarruz öncesinde hazırlıkları yerinde görmek amacıyla 15 Haziran 1922 tarihinde Beypazarı, Nallıhan ve Göynük yolunu izleyerek Geyve'ye gelen M. Kemal'in, burada bulunan Kocaeli Grubunu denetledikten sonra Adapazarı'na geçerek, annesi Zübeyde Hanım ile Askerlik Şubesi Başkanı Baha Bey'in evinde görüştüğü, geceyi Adapazarı'nda geçirdiği belirtilmektedir. Bu ziyaret sırasında, aynı zamanda Türk dostu olarak tanınan Fransız Yazar Claude Farrere'nin İzmit'e gelmesi ve kendisiyle görüşme talebinde bulunması üzerine İzmit'e giden M. Kemal, Farrere ile görüşükten sonra tekrar Adapazarı'na dönmüştür. Farrere'ye verdiği beyanatta; “ *Efendiler! Türkiye halkı asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış, ve bağımsızlığını hayati bir ihtiyaç olarak görmüş bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet bağımlı yaşamamıştır*” demiştir⁴⁰. Atatürk'ün bu ziyareti sırasında konuk edildiği ve yemek yediği evin İstasyon Caddesinde

³⁷ Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara: Kalite Matbaası, 1974, s. 350.

³⁸ Kamil Özdemir, *Demokrat Parti Dönemi Adapazarı-Sakarya'da Siyasi Hayat (1946-1960)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: 2011, s. 6.

³⁹ Fahri Tuna, *Adapazarı Yazıları*, Sakarya: 2007, s. 63; Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*, Ankara: Nur Ofset, 1982, s. 30.

⁴⁰ Ali Aktaş, *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, s. 63; Necati Çankaya, *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, 1985, s. 146-147.

olduğu düşünülmektedir. Kendisi Adapazarı'nda geçirdiği sürede, Sabiha Hanım Okulu öğretmenleriyle de görüşmüştür⁴¹.

M. Kemal Atatürk'ün şehre üçüncü gelişleri fazla bilinmemekle birlikte, bu ziyaret 13 Ocak 1923 tarihinde gerçekleşmiştir. Arifiye'de trenden inen M. Kemal Arifiyeliler tarafından karşılanmış, burada yaptığı konuşmada Cumhuriyet yönetiminin faziletlerinden bahsetmiştir⁴²

M. Kemal Atatürk'ün Adapazarı'nı dördüncü ziyareti ise, 22 Eylül 1925 tarihinde gerçekleşmiştir. Beraberinde bazı illerin milletvekilleri olduğu halde, Arifiye istasyonunda trenden inmiş ve halkın selamları ile karşılanmıştır. Adapazarı'ndan çeşitli heyetler ve öğretmenler de kendisini görmek için istasyona gelmişlerdi. Burada yapılan görüşmelerden sonra, M. Kemal İzmit'e doğru uğurlanmıştır⁴³.

Adapazarı'na 5'inci gelişi 1934 yılında gerçekleşen Atatürk'ün, Cumhurbaşkanı olarak bölgeyi ilk ve son ziyareti olacaktır. Adapazarlılar ilk gelişinden 14 yıl sonra Atatürk'le tekrar buluşmuşlar ve yoğun ilgi gösterdikleri bir tören eşliğinde kendisini karşılamışlardır. Bolu yolu üzerinden 18 Temmuz'da şehre gelen Atatürk, Halkevine giderek burada öğretmen, memur ve gençlerle sohbet etmiştir. Adapazarı halkıyla görüşmeler yaptıktan sonra, iş adamı Hasan Cavit Bey'in evinde dinlenmeye çekilmişler, fener alayları ve taklarla baştan başa ışıklandırılmış şehir caddelerinde "Gazimizi sonsuz saygılarla selamlarız" yazıyordu⁴⁴. Geri kalan yolculuğa trenle devam etmek üzere istasyona gelen Atatürk, İstanbul'a doğru aynı saygı ve hürmetle uğurlanmıştır.

10 Kasım 1938'de kurtarıcısını kaybeden Türk Milleti'nin tüm güzergah boyunca yaptıkları gibi, Adapazarı halkı da, Mustafa Kemal Paşa'yı son yolculuğuna uğurlayacak, Arifiye demiryolu boyunca saygıyla selamlayacaklardı.

⁴¹ M. Erendil, *Türlü Yönleri İle Sakarya İli*, s. 30; Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s. 19-21; Çankaya, *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, s. 147.

⁴² Enis Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 1-2.

⁴³ Özdemir, *Demokrat Parti Dönemi Adapazarı-Sakarya'da Siyasi Hayat (1946-1960)*, s. 10.

⁴⁴ Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, s. 22.

1.1.1. Kocaeli'ne Bağlı Adapazarı'nın Mülki Yapısı

Sakarya ili ve onun merkez ilçesi olan Adapazarı'nın adı, ilçenin kurulduğu yerde akan Sakarya Nehri'nden gelmektedir. Tarihi kaynaklara göre, şehrin kurulduğu yerde daha önce Akyazı nahiyesine bağlı Tıgıcılar adında bir köy bulunmaktaydı. Bugün bir mahallenin isim olarak verildiği bu köy, Sakarya Irmağı ile ırmağın kolu olan Çark deresi arasında kalması sebebiyle bölge halkı tarafından adeta bir ada görünümünde bulunmasından esinlenilerek zamanla “ada” şeklinde tabir edilmeye başlanmıştır. Yöredeki halkın ticari hayatında büyük öneme sahip olan pazarlardan bazılarının Erenler köyü ve burada kurulması, bölgenin civardaki ekonomik canlılığın merkezi olmasını sağlamıştır. Böylece köyün adı önce “Ada Karyesi” ne daha sonra “Adapazarı” na dönüşmüştür. Yüzyıllar içerisinde birtakım tektonik faaliyetlerin etkisi ile nehir yatağını değiştirmiş ve bugünkü halini almıştır. Ancak yerleşik halk eskiden kalma alışkanlık ile bugün bile Adapazarı yerine “Ada” ismini kullanmayı tercih edebilmektedir.⁴⁵

Tarihi sürece bakıldığında, Adapazarı'nın yönetim teşkilatı köy olarak başlamıştır. Adapazarı; 1563'de köy, 1646'da nahiye, 1658'de tekrar köy, 1692'de kaza, 1701'de Sapanca'ya bağlı bir köy, 1742'de nahiye 1837'de İzmit'e bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 1839 yılında yapılan nüfus sayımlarında Adapazarı'nda 2700 ev tespit edilmiştir. Adapazarı'nda belediye teşkilatı 1869 yılında kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin donanmayı oluşturduğu dönemde tersaneye gerekli olan kereste nakliyat merkezinin Adapazarı'nda bulunuşu, bölgenin önemini artırmış ve gittikçe gelişmesini sağlamıştır⁴⁶. Osmanlı Devleti zamanında yönetim şekli bakımından ilçe olmaktan çıkamamış olan Adapazarı, nüfusunun çokluğuna rağmen Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar ilçe olarak kalmıştır.

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanından sonra sancaklar kaldırılarak yerine iller (vilayetler) kurulması konusu gündeme gelmiş, 20 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan 491

⁴⁵ Rifat Gökçen, *Sakarya ve Marmara Bölgesi*, İstanbul: Özyürek Yayınevi, 1992, s. 30-31; “Sakarya” Maddesi Türkiye İller Ansiklopedisi; c. II. İstanbul: 2005, s. 351; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: 1985, s.7; Metin Tuncel, “Adapazarı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (DİA), c. I. İstanbul: 1988, s. 354.

⁴⁶ Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*, Nur Ofset, 1982, s. 24, 33; Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, 1952, s. 5-8; Yusuf Çetin, *Sakarya'nın Kültürel ve Tarihi Mirası*, İstanbul: 2009, s.12; ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1958, s. 136-137; Hasan Balcıoğlu, “Ada Kariyesinden Sakarya Vilâyeti'ne”, *Ada Kariyesinden Sakarya Vilâyeti'ne*, Devlet Nüshası No: 1407, Sakarya: 1953, s. 8; M. Eröz-S. Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968, s. 6.

sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile sancaklar yerine iller oluşturulmuş, İzmit Sancağı kaldırılarak, vilayet genel meclisinin aldığı karar doğrultusunda yeni ismi “Kocaeli” olarak kabul edilmiş ve vilayet yapılmıştır. İzmit ise Kocaeli’nin merkez ilçesi yapılarak, Adapazarı, Akyazı, Gebze, Hendek, Kandıra, Karamürsel ve Geyve ilçelerinin de aynı yıl Kocaeli’ne bağlanamaması sağlanmıştır⁴⁷. Kocaeli 1954 yılından önceki idari yapılanmada, toplam 10 adet ilçe, 28 bucak ve 693 adet köyden oluşmaktadır. Bu köyler Köy Kanununa tevfi kan⁴⁸ muhtarlık teşkilatı ile idare edilmektedir.

Kocaeli’nin 14 Haziran 1954’ten önce ilçe, bucak ve köy durumu o yıllarda şöyle idi: Adapazarı: 4 Bucak 120 Köy, İzmit: 4 Bucak 88 Köy, Gebze : 4 Bucak 30 Köy, Karamürsel: 2 Bucak 43 Köy, Gölcük: 1 Bucak 24 Köy, Kandıra: 4 Bucak 126 Köy,

⁴⁷Cumhuriyetin ilk yılları ve daha eski tarihlerdeki gelişmeler için bkz. Rifat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, Kocaeli: Demkar Yayınevi, 2007; F. Yavuz Ulugün, *Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli*, Kocaeli: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği (KYÖD) Yayını, 2000, s. 83; Bilal Tunç, *Demokrat Parti Dönemi Kocaeli 1950-1960*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2016, s.37-38.

⁴⁸ Köy Kanunu, Kanun No: 442, Kabul Tarihi : 18/3/1924 Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 7/4/1924 Sayı: 68 Yayımlandığı Tertip: 3 Cilt : 5 Sayfa: 336 “*Madde 1 – Nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara (kasaba) ve yirmi binden çok nüfusu olanlara (şehir) denir. Nüfusu iki binden aşağı olsa dahi belediye teşkilatı mevcut olan nahiye, kaza ve vilayet merkezleri kasaba itibar olunur. Ve Belediye Kanununa tabidir*” (Resmi Gazete, 7/4/1924, Sayı: 68). Köy Kanunu 4. Ve 5. Maddelerinde belirtildiği üzere köylerin ve 1580 Sayılı Belediye Kanununda açıklandığı üzere, diğer sınırların çizilmesi esaslarına uyulmuştur. “*Sınırların tasdiki şekli Madde 5 - Belediye sınırları: A - Seksen binden az nüfuslu olan beldelerde belediye meclislerinin kararı ve mahalli idare heyetinin mütalaası alındıktan sonra vilayet idare heyetinin tasdiki ile. B - (Değişik:4/7/1988 -KHK-336/1 md.; Aynen kabul: 7/2/1990 - 3612/10 md.) Seksen binden fazla nüfuslu belediyelerde belediye meclisinin kararı, idare heyetinin muvafakatı, Valiliğin teklifi ve İçişleri Bakanlığının tasdiki ile kesinleşir. Tasdik edilmeyen sınır kağıtları esbabı mucibesıyla mahallerine iade edilir. Sınırın değiştirilmesine ihtiyaç olursa yeni sınırın çizilmesi aynı usule tabidir. Sınır ihtilaflarının halli Madde 6 - Beldeler veya köyler arasında sınır ihtilaflı çıkarsa aşağıda tarif olunduğu şekilde hallolunur: İhtilaf bir kaza dahilindeki belde ve köyler arasında ise kendilerine mahalli en büyük mülkiye memuru tarafından tahriren vaki olacak tebligat üzerine alakadar ihtiyar veya belediye meclislerinin en çok otuz bir gün zarfında bildirecekleri mütalaaları tetkik olunmak şartıyla kaza idare heyetinin esbabı mucibeli kararı ve vilayet idare heyetinin aynen veya tadilen tasdiki ile; İhtilaf bir vilayete merbut ve muhtelif kazalar dahilindeki belediye ve köyler arasında ise keza lik kendilerine mahalli en büyük mülkiye memuru tarafından yapılacak tahriri tebligat üzerine alakadar ihtiyar veya belediye meclislerinin en çok otuz bir gün zarfında bildirecekleri mütalaaları tetkik olunmak şartıyla vilayet idare heyetlerinin kararı ve vilayet umumi meclisinin tasdiki ile kati surette hallolunur. Belde veya belde aksaminin ayrılması veya başka parçaların belde ile birleşmesi Madde 7 - (Değişik: 4/5/1960 - 7469/1 md.) A) Bir köy veya meskun sahaları arasında merkez ittihaz edilecek yere azami 500 metre mesafesi bulunan birkaç köyün veya köylerle köy kısımlarının veya muhtelif köy kısımlarının birleşerek belediye kurabilmeleri için nüfusları tutarının son nüfus sayımına göre 2.000 den fazla olması, köy ihtiyar meclisinin bir mazbata ile veya seçmenlerinin en az yarısından fazlasının yazılı olarak mahallin en büyük mülkiye memuruna müracaat etmesi veya valinin re'sen bu işe lüzum göstermesi lazımdır.” Kanun Numarası: 1580 Kabul Tarih: 3/4/1930, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 14/4/1930 Sayı: 1471, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, c. 11, s. 80.*

Karasu: 1 Bucak 36 Köy, Akyazı: 2 Bucak 54 Köy, Hendek: 2 Bucak 54 Köy, Geyve: 4 Bucak 118 Köy. Toplamda, 28 Bucak 693 Köy⁴⁹.

1950-1960 yılları arasında, Kocaeli genelinde ve daha sonra teşkil edilen Sakarya’da, değişen şartlar ve ihtiyaçlar dolayısıyla, yeni köy, nahiye, ilçe ve mahalleler kurulması çalışmaları yapılmıştır. Bu düzenlemelerin temel sebebi, yönetsel sorunları çözmek ve idareyi kolaylaştırmaktır. Bölgenin giderek artan nüfusu yönetimde pratik bir takım çözümler alınmasını da gerektirmiştir. Demokrat Parti’nin yurt çapında önem verdiği, yeni idari yapılanma ve bazı yeni illerin oluşturulması isteği, bu çalışmaları zorunlu kılmıştır.

1580 Sayılı Belediye Kanunu’na uygun olarak, 1950 yılından önce başlayan ve 1950-1955 yıllarında artarak devam eden sınır değişikliği ve yeniden isimlendirme çalışmaları Kocaeli’nin hemen her ilçesinde gerçekleşmiştir. Kocaeli’nin yeni idari yapılanması bu yıllar arasında komşu illerle olan yeni sınırları belirlenmiştir⁵⁰. Ele aldığımız konu itibarıyla, yalnızca Kocaeli bünyesinde iken daha sonra Sakarya İline bağlanacak olan ilçe, bucak, köy ve mahalleler ile ilgili idari değişikliklere bu kısımda yer verilmiştir.

1940 yıllarından itibaren sırasıyla şu değişiklikler yapılmıştır:

Kocaeli’nin Adapazarı ilçesine bağlı olan Alancuma ve Emirler köylerinin sınırlarının birleştirilmesi ve Alanköy isminde bağımsız bir köy oluşturulması, 13 Mart 1946 tarihinde Bakanlar Kurulunca kararlaştırılarak, resmi gazetede yayınlanmıştır. Kocaeli’nin Adapazarı ilçesinin Söğütlü Bucağına bağlı olan bir köy mahalleye dönüştürülerek Değirmencik köyüne, yine Adapazarı ilçesinin Söğütlü bucağına bağlı Rüstemler köyü de mahalleye dönüştürülerek idari olarak Kuru Dil köyüne aktarılmıştır. Yine düzenlemeler devamında, Bolu ili Düzce ilçesine bağlı Kadife Kale köyü, Kocaeli’nin Hendek ilçesinin Kara Dere bucağına bağlanmış, Hendek ilçesi Merkez bucağının Kayalık köyüne bağlı Apşalar ve Harman Tepe mahalleleri ise bu köyden ayrılarak sınırları birleştirilerek mahalleye dönüştürülmüşlerdir⁵¹.

⁴⁹ 1967 *Kocaeli İl Yıllığı*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1970, s. 55-56; Kocaeli’nde 1950-54 yılları arasında yapılan mülki ve idari değişikliklerin tamamı için; Tunç, *Demokrat Parti Dönemi’nde Kocaeli 1950-1960*, s.40-41.

⁵⁰ Tunç, *Demokrat Parti Dönemi’nde Kocaeli 1950-1960*, s. 34-57.

⁵¹ Tunç, *Demokrat Parti Dönemi’nde Kocaeli 1950-1960*, s. 40-42.

Köy Kanununa tevfikân idare edilmekte olan, Kocaeli'nin Adapazarı kazasına bağlı Akyazı nahiyesinde, halkın talepleri doğrultusunda, Devlet Şurası'nca verilen karar ile 6 Haziran 1940 tarihinde belediye teşkilatı kurulmuştur⁵². Bu şekilde Adapazarı, İzmitten sonra Kocaeli'nin en gelişmiş belediyesi olarak hayata geçmiştir.

Geyve ilçesine bağlı Pamukova bucağı merkezinde belediye teşkilatı kurulması için yapılan başvuru kabul edilerek, Danıştay Genel Kurulu'nun 10 Haziran 1946 gün ve 46/115/102 sayılı kararı ile belediye kanununa uygun görülmüş ve onaylanmıştır⁵³. Anlaşıldığı üzere, idari olarak belediyelerin kurulması yerel yönetimin işleyişini kolaylaştıracak ve gelirlerini artıracak bir gelişme olarak algılanmaktadır.

Kocaeli'nin Geyve ilçesine bağlı İstasyon köyü ile Geyve İstasyonunun ismi Alifuatpaşa olarak değiştirilmiş, böylece, Milli Mücadele sırasında bölgede önemli askeri hizmetler veren komutan Ali Fuat Cebesoy'un ismi ölümsüzleştirilmiştir. Önceki dönemlerde Geçit veya İstasyon şeklinde anılan bu bölge, Geyve halkının talepleri ile valilikçe gündeme getirilmiş ve Ali Fuat Paşa'nın da onayı alındıktan sonra 18 Ekim 1946'da mecliste imzalanarak kasabanın ismi Alifuatpaşa kasabası yapılmıştır⁵⁴. Kendisi 10 Ocak 1960 tarihinde vefat ettiğinde bölgeye duyduğu sevgi ve verdiği hizmet sebebiyle vasiyetine de bağlı kalınarak Alifuatpaşa kasabasına defnedilmiştir.

1950 yılından itibaren Kocaeli-Sakarya bölgesi genelinde idari değişiklikler ve yapılanma çalışmaları ciddi oranda artış göstermiştir. 1965 yıllarına kadar hızla devam eden bu çalışmalar, bölgenin mevcut idari yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir⁵⁵. 1951 yılında, Kocaeli'ne bağlı Akmeşe bucağının Alan Düze, İnamiye, Hayrabat, Kızılcıklı, Kayrancı, Resullüdivanı isimindeki köyleri, Adapazarı ilçesinin Kazım Paşa bucağına bağlanmasına karar verilmiştir⁵⁶. Köyler ve mahalleler üzerinde yapılan bu değişiklikler, halkın istekleri doğrultusunda bazı yönetsel sıkıntıların çözülmesi için yapıldığı gibi, nüfusu yoğun olan bölgelerin eşit dağılmasını ve yönetimin kolay işlenmesini sağlamıştır.

⁵² BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/139.17.12.

⁵³ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/185.29.15. Pamukova 1987 yılında ilçe yapılarak, Sakarya'ya bağlanacaktır.

⁵⁴ Enis Şahin, "Geyve ve Ali Fuat Paşa", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1999)*, Sakarya Üniversitesi Yayını, Adapazarı: 1999, s. 150-155.

⁵⁵ Cumhuriyet Döneminde Adapazarı-Sakarya'da idari yapılanmaların tamamı için bkz.; Enver Konukçu-Enis Şahin, "Cumhuriyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresinde Mülki Yapılanma", *Sakarya İli Tarihi, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları*, Sakarya: 2005, c. II, s. 877-905.

⁵⁶ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/228.45.8; Resmi Gazete, 9 Ocak 1952, Sayı: 8003, s. 255.

24 Temmuz 1951 tarihinde, Adapazarı'na bağlı Küçüktersiye ve Hasanbey köyleri ile, Akyazı'ya bağlı Bediltahirbey köyleri mevkiindeki iki kazanın sınırının değiştirilmesi Başvekalet tarafından istenmiş buna göre; Akarca yani Çeltiklik mevkiinden batıya çekilen çizginin Mudurnu Çayı hattıyla birleştiği noktadan başlayarak kuzeye doğru aynı hattı takiben çayın Gebeş mevki civarında üç kola ayrıldığı nokta ve bu kollardan çayın asıl yatağını oluşturan orta kolunun hattını takiben, bu kollardan birleştiği nokta olan Gebeş (Pamuklu köprüsü) ve buradan çayın talvek hattı hizasıyla Adapazarı şosesi olduğu kabul edilmiştir⁵⁷.

Mülki alandaki düzenlemeler devam ederken, 1952 yılının Mart ayında, Hendek ilçesi Merkez bucağına bağlı Kayalık köyünün Apşalar ve Harman Tepe mahalleleri, adı geçen köyden ayrılarak iki mahallenin sınırları birleştirilmiştir. Ayrıca, Harman Tepe Merkez ilçesinin Eşeler köyüne bağlı olan Aşağı ve Yukarı Dağ köyleri bağlı bulundukları bucaklardan ayrılarak birbirleri ile birleştirilmiş, bu birleşim sonucu Dağ köyü adıyla yeni bir köy oluşturulmuştur⁵⁸.

20 Şubat 1952 tarihinde, Adapazarı ilçesine bağlı Söğütlü bucağı bünyesine yeni köyler eklenmiştir. Bunlar Kandıra İlçesi Şeyhler bucağına bağlı olan, Abdurrezzak, Fındıklı, Seyitler, Koyun Ağılı, Ağacık ve Teberik köyleridir⁵⁹. Adapazarı ilçesinde yapılan bir diğer önemli değişiklik, 10 Mart 1952 tarihinde T.C Devlet Demiryolları İşletmesi tarafından işletilen vagon fabrikasında kurulan istasyona “Çark” adının verilmesi olmuştur⁶⁰. Bu istasyon meşhur Çark Suyu civarında kurulduğundan, bölge halkı arasında bu isimle anılmakta idi.

Adapazarı ilçesi Söğütlü bucağı Kuru Dil köyüne bağlı Rüstemler Mahallesi, 31 Mayıs 1952'de, Rüstemler köyüne dönüştürülmüştür⁶¹. Aynı yıl, Geyve ilçesi Merkez bucağının Koru köyüne bağlı, Kürtlü mahallesi, Kürtlü köyü olarak belirlenmiş, aynı zamanda, Akyazı ilçesi Merkez bucağının Su Kenarı köyüne bağlı Yeniköy Mahallesi de, Yeni Doğan ismiyle bir köy olarak tespit edilmiştir⁶². Kocaeli'nin çeşitli ilçelerine bağlı iken nüfusu artan ve gelişen köyler bölünerek yeni köyler oluşturulmuş, böylece yönetimleri

⁵⁷ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/225.28.16; Resmi Gazete, 4 Ağustos 1951, Sayı: 7876, s. 1734.

⁵⁸ Resmi Gazete, 20 Haziran 1952, Sayı: 8285, s. 5846.

⁵⁹ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/236.6.5.

⁶⁰ Resmi Gazete, 10 Mart 1952, Sayı: 8055, s.3074.

⁶¹ Resmi Gazete, 6 Nisan 1953, Sayı: 8378, s. 5978.

⁶² Resmi Gazete, 22 Aralık 1952, Sayı: 8389, s. 5167.

bağlanmış, Hendek kazası Kara Dere nahiyesine bağlı olan Gübrelik köyünün ismi Bakacak şeklinde değiştirilmiştir⁶⁷.

Köy ve kasabaların aynı ilçe içinde bir bucaktan başka bir bucağa bağlanması, köy adlarının değiştirilmesi, köylerin birleştirilmesi ve ayrılması, bir köy, mahalle veya semtin o köyden ayrılıp başka bir köy ile birleştirilmesi işlerinin tamamı, İl İdaresi Kanunu'na göre İçişleri Bakanlığının onayıyla yapılır⁶⁸. Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan, isim değiştirme çalışmaları Demokrat Parti döneminde de tüm yurt genelinde ele alınan bir konu olmuştur. Bundaki amaç, Türkçeye yabancı dillerden esinlenilerek geçen ve yer ismi olarak koyulan isimlerin, doğal yerleşme yerleri ve özelliklerini de yansıtabilecek şekilde Türkçe isimlerle değiştirilmesidir. Bu şekilde hem karışıklığın azaltılması hem de abes, etnik ayrıcalık içeren yada anlamsız gelen isimlerin yenileriyle değiştirilmesi sağlanmıştır.

1.1.2. Sakarya Vilâyeti'nin Kuruluşu Sonrası Mülki Yapı

1954 yılının en büyük idari değişimi, şüphesiz Adapazarı ilçesinin Kocaeli'nden ayrılarak, Sakarya adında yeni bir il olarak kurulması olmuştur. Sakarya'da "bir vilâyet teşkil edilmesi" konusu ilk defa 23 Şubat 1951 tarihinde toplanan Adapazarı Belediye Meclisi'nin Dahiliye Vekaletine sunduğu bir karar suretinde görünmektedir. İlk adım sayılabilecek bu kararda denilmektedir ki;

“Coğrafi vaziyeti ve iktisadi bünyesi itibariyle bağlı bulunduğu İzmit’e nazaran müstakil bir varlığa sahip olan, aynı zamanda arz ettiği karakteristik durumu bakımından civar kazalara göre merkezi vaziyette bulunan Adapazarı’nın Kocaeli’nden müstakil bir vilayet haline ircaı gündeme alındı ve teklif okundu. Hinterlandı itibariyle iktisadi, sınai, zirai ve ticari hareketleriyle 63 vilayet merkezi içinde 12 numaralı şehir ünvanını devletin ihsai kayıtlarıyla iktisab etmiş bulunan Akyazı, Hendek, Düzce, Geyve, Osmaneli kazalarının bugünkü coğrafi durumlarına mütenasib olarak merkezi bir mevkiye kalan Adapazarı şehrinin coğrafi vaziyeti itibariyle Spanca gölünden itibaren İzmit’e nazaran müstakil bir varlık olduğu

⁶⁷ Resmi Gazete, 14 Mayıs 1954, Sayı: 9008, s.11883-11885.

⁶⁸ http://mevzuat.meb.gov.tr/html/7236_5442.html. (Erişim Tarihi: 08.12.2017).

hakikattir. İktisadi vaziyeti de Adapazarı'na civar kazalara, hatta şimal Anadolu şehir ve kasabalarına karşı bir transit merkezi haline getirmiş olmak suretiyle, şimdiki vilayet merkezi İzmit'in iktisadi ve ticari kıymet ve ehemmiyetini ortadan kaldırmıştır..Yıllardan beri Adapazarı'nda bir ağır ceza mahkemesinin bulunmaması da bu ehemmiyeti göstermeğe kafidir.. Hülasa, her saat İzmit'e tefevvuk gösteren Adapazarı merkez olmak ve Sakarya ünvanıyla anılmak üzere Kandıra, Karasu, Akyazı, Hendek, Düzce, Mudurnu, Göynük, Geyve, Osmaneli kaza olma projesi kanunlaştığı taktirde Sapanca kazalarından mürekkep bir vilayet kurulması yolundaki temennimizin 5442 sayılı kanunun A bendi gereğince tahakkukunun sağlanması için keyfiyetin hükümete arzına karar verildi”⁶⁹.

Bu metinden de anlaşılacağı gibi, Sakarya'nın müstakil bir il olma konusunda yeterli imkanlara sahip olduğu, Adapazarı halkı içerisinde bu yönde bir arzu ve gayret olduğu daha 1951 yılı itibarıyla bu kararlar ortaya koyulmuştur. Adapazarı'nın il olmasına dair girişimler sürerken, halkın bu konuda psikolojik hazırlığını tamamladığını dönemin basınındaki ifadelerden de anlaşılmaktadır. “İl olmaya namzet Adapazarı” ifadeleri sıklıkla kullanılmakta idi. Kocaeli'nde yayınlanan Vatan Gazetesi'nin 1952 yılı ilavesinde, Adapazarı her yön ile incelenmiş ve il olması konusunda yeterli şartlara sahip olduğunun altı çizilmiştir. “*Kırk bine varan nüfusu ile, geniş zirai ve iktisadi faaliyetleri ile Adapazarı bugün bir çok şehirleri geride bırakmıştır*”⁷⁰ şeklindeki başlıktan ve bilgilerden anlaşıldığı üzere, 1950'lerin başından beri il olma beklentisi ve hazırlığı bulunmaktadır.

“Sakarya Vilayet Olurken” isimli yazısında Hakkı Taşöz; “*Oldu, olacak derken elbet bir gün olacak. Bu verilen bir lütf değil, kesbedilmiş bir hakkın alınışıdır. Fakat elbette ki bir hizmetin ifası taktirle anılır... Madem ki iktidar seçime bir vilayet olarak girilmesini düşünüyor, belki idari bir zaruret olarak kendi bileceği iştir...*” hemşerileri adına beklentilerini bu şekilde ifade etmiştir⁷¹.

⁶⁹ Z. F. Fındıkoğlu, “Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Başlıca Sosyolojik Problemleri”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0/7 (Eylül 2011): 1-60, s. 6.

⁷⁰ Vatan Gazetesi Kocaeli İlavesi, 5 Mayıs 1952, s. 5.

⁷¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Mart 1954, Sayı: 682.

Konu, ilgili resmi girişimlerin devamında, 1954 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na getirilmeden, alt yapı çalışmalarını oluşturabilmek amacıyla, Meclis bünyesindeki Dahiliye ve Bütçe Encümenlerine devredilmiştir. 27 Mayıs 1954 tarihinde, kanun tasarısı her iki encümen tarafından onaylanarak, Sakarya adı ile yeni bir vilayet kurulması kabul edilmiştir. Bunun kanunlaşabilmesi için, yasa tasarısı TBMM'ye gönderilmiştir. Sakarya Vilayeti'nin kurulmasına ait görüşmeler, 14 Haziran tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda yapılmış ve görüşmeleri müteakiben kabul edilmiştir⁷². Bu konu hakkındaki girişimler devam ederken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konu dolayısıyla söz alan dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik şu konuşmayı yapmıştır:

“Hükümetçe hazırlanıp, dahiliye ve bütçe encümenleri tarafından kabul edilen ve şimdi yüksek meclisin tetkik ve tasvibine arz edilmiş olan Sakarya Vilâyeti'nin ihdası hususundaki kanun layihaları münasebetiyle mülki teşkilatımız hakkındaki hükümet görüşümüzü kısaca arz etmeyi faydalı bulmaktayız. 1924 senesinden beri bazı tadillerle devam edip gelmekte olan bugünkü idari teşkilât ve mülki taksimatımızı, aradan geçen zaman zarfında, iktisadi, içtimai ve kültürel sahalardaki inkişafların gerektirdiği ihtiyaçları tamamen karşılayacak şekilde yeniden tanzim etmek zarureti karşısındayız. Halkın umumi refah ve saadetini temin edecek her türlü teşebbüs ve faaliyeti vazife edinen modern devlete tahmil edilmiş bulunan çeşitli hizmetlerden halkın mümkün olduğu kadar yakından ve kolaylıkla istifade edebilmesini sağlayacak idare teşkilatına ihtiyaç olduğu gibi bu teşkilatın faaliyet sahasını yine bu telâkkiye göre tehdit etmekte fayda vardır. Umumi nüfusumuzun %74,8'ini teşkil eden köy halkına en yakın idare kademesi nahiye olduğuna göre amme hizmetlerini mümkün olduğu kadar halkın yakınına götürmek için evveleminde nahiye teşkilatına ehemmiyet vermek icap etmektedir. Bugünkü nahiye teşkilâtımız ise ihtiyacı karşılanmaktan uzaktır. Hâlen 17.000.000 Türk lirasına yaklaşan vatandaş kütlesinin sakin olduğu 34.369 köyden

⁷²TBMM Zabıt Ceridesi, (TBMMZC.), Devre: X, c. 1, s. 180. Meclis oturum başkanı tarafından, Sakarya Vilayeti'nin kuruluşu şu şekilde duyurulmuştur: “Layihanın tümünü açık oylarınıza arz ediyorum efendim... Sakarya Vilayeti teşkiline dair olan kanun layihasına ait rey toplama muamelesi bitmiştir.. Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı kazasında (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulması hakkındaki layihaya (316) rey verilmiştir. Muamele tamamdır. Layiha (316) reyle kanuniyet kesbetmiştir”; Şahin, Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004), s. 119.

18.079’u doğrudan doğruya vilâyet veya kaza merkez nahiyelerine, 16.290 tanesi de mülhak nahiyelere bağlı bulunmaktadır. Gerçi bunlardan birinci kategoriye dâhil olanlar bağlı bulundukları vilayet veya kaza merkezlerinde müracaat edebilecekleri bütün idare teşkilâtı mevcut ise de, bu köylerden bir kısmı vilâyet veya kaza merkezlerine uzak mesafelerde bulunduklarından bilhassa arızalı mintikalarda yaşayanlar bu uzun mesafeleri meşakkatle kat etmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. İkinci kategoriye dâhil olan 16.290 köyde oturan vatandaşlar ise daha zor bir durumda bulunmaktadır. Bu köylerde vatandaşların müracaat edebilecekleri en yakın idare kademesi olan nahiyelerin çoğunda Sakarya namı ile bir vilâyet haline getirilmesi uygun görülmüştür⁷³. Bu konuşmada, alınması beklenen kararın sebeplerini ve bölgenin hali hazırdaki durumunu açıklayan ifadeler yer vermiştir.

Son olarak TBMM’de, kabul edilen 14 Haziran 1954’te 6419 Sayılı kanun ile Adapazarı merkez ilçe olmak üzere Akyazı, Geyve, Hendek ve Karasu kazaları Kocaeli’nden ayrılarak “Sakarya” ismiyle yeni bir il oluşturulmuştur⁷⁴. Dönemdeki ifadeyle, “Sakarya Vilâyeti” resmen 1 Aralık 1954 tarihinde teşekkül etmiş sayılacaktır. Konuyla alakalı kanun maddeleri aşağıda verilmiştir.

“Kanun No:6419

Madde 1- Kocaeli Vilayetine bağlı Adapazarı kazası kaldırılarak merkezi Adapazarı olmak ve yine Kocaeli Vilayetine bağlı Akyazı, Geyve Hendek ve Karasu kazalarını ihtiva etmek üzere Sakarya adıyla yeniden bir vilayet kurulmuş ve eski Adapazarı Kazasını ihtiva eden nahiye ve köyler Sakarya Vilayetinin merkez kazasına bağlanmıştır.

Madde 2- Kadrolar, Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne dair olan 365G sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin ilgili kısımlarına eklenmiştir.

⁷³ Aynı Tarihi, 13-14 Haziran 1954; Tunç, Demokrat Parti Dönemi’nde Kocaeli 1950-1960, s. 49.

⁷⁴ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/241.32.6; Enis Şahin, “Sakarya Vilayetinin Oluşumu”, *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya, 2005, s.917.

Muvakkat Madde 1- İlişik (3) sayılı cetvelde gösterilen kadrolar 1954 Mali yılı Muvazene-i Umumiye Kanununa bağlı D işaretli cetvelin ilgili kısımlarına eklenmiştir.

Muvakkat Madde 2- Kurulması kabul edilen bu vilâyetin aylık, ücret ve aylık giderlerini karşılamak üzere 1954 yılı Muvazene-i Umumiye kanununa bağlı A/1 işaretli cetvelin Maliye Vekâleti kısmındaki 425 inci Vilâyet ve kaza teşkili masrafları faslına konulan tahsisattan gerekli görülecek miktarları sözü geçen A/1 işaretli cetvelin ilgili tertiplerine nakletmeye Maliye Vekili salâhiyettardır.

Muvakkat Madde 3- Sakarya Vilayeti dâhilinde bulunan kazaların Kocaeli Vilayetindeki II Genel Meclis üyeleri Sakarya Vilâyetinin Genel Meclisini teşkil ederler.

Muvakkat Madde 4 - Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip bir hafta içinde II Genel Meclisi toplanarak daimi encümen seçimini yapar ve bütçeyi ve kadroyu tanzim eder.

Muvakkat Madde 5- Sakarya Vilayetine bağlanan kazalara ait özel idareye müteallik bilumum tahakkuku kat ve tahsilât ve bakaya hesapları, Sakarya Vilâyetinin kurulduğu tarihten itibaren Kocaeli Vilâyeti Özel idaresi emvalinden düşülerek bu husustaki kuyudat ve teferruatı ile birlikte Sakarya Vilâyetine devrolunur.

Muvakkat Madde 6- Sakarya Vilâyetinin teşekkülü tarihinden itibaren bu vilayete bağlanan kazaların özel idarelerince tahakkuk ettirilip tahsil edilen paralar, bu kazalarda muvakkat hesaplarda toplanarak, Sakarya Valisi'nin vereceği tediye emrine müsteniden sarf olunur.

Muvakkat Madde 7- Kocaeli Vilâyeti Özel İdaresi kadrosunda olup, Sakarya Vilâyetine bağlanan kazalarda çalışan özel idare memur ve müstahdemlere ait maaş ve ücretlerin, mahsubu bil ahire yapılmak üzere Kocaeli Vilâyetince tediyesine devam olunur.

Madde 3- Bu kanun 1 Aralık 1954 tarihinde meriyete girer.

Madde 4- Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri heyeti memurdur’’⁷⁵.

Sakarya’nın il olması haberi Adapazarı ve civarında büyük memnuniyet uyandırmış⁷⁶, şehre hızla yayılan haber sonrası, çeşitli merasimler düzenlenmiş, Adapazarı ilçesinde toplar atılarak, fener alayı ve mehter takımı şehirdeki halkı selamlamış, Adapazarlılar bayram havasında kutlamalar yapmışlardır⁷⁷. Yeni ilin kuruluşu, uzun zamandan beri beklenen ve gayret sarf edilen bir konu olduğundan hem Sakarya hem de Kocaeli bölgesi genelinde olumlu bir netice doğurmuştur. Sakarya yerel basınına bu konuda yansıyan haberler de bu yöndedir. Vilayetin kuruluşunun resmileştiği 1 Aralık 1954 günü için bir kutlama komitesi oluşturularak, program düzenlenmiştir. Sabahın erken saatlerinden itibaren caddeler ve sokaklar her yaştan halkın ve civar köylerden Adapazarı’na gelenlerin katıldığı coşkulu kalabalıklarla dolmuş, şehrin belirli yerlerine taklar koyulmuş, on binleri bulan bu kalabalık insan gurubu merasim yapılacak olan eski belediye ve kaymakamlık binasının bulunduğu Gümrük meydanına toplanmıştır. Burada şehir bandosu eşliğinde İstiklal Marşı okunarak sancak direğine Türk Bayrağı çekilmiştir. Ardından, Sakarya Valisi Nazım Üner, Adapazarlılara bir tebrik konuşması yapmıştır. Sakaryalılardan oluşan kalabalığın alkışları eşliğinde Sakarya ili levhası, eski kaymakamlık levhası sökülerek yerine asılmıştır⁷⁸. Bundan sonra bir konuşma yapan Belediye Başkanı Suavi Damalı, şehrin sembolik anahtarını Sakarya’nın ilk Valisi Nazım Üner’e teslim etmiştir⁷⁹, bu şekilde Sakarya Vilâyeti’nin kapılarının açılması merasim eşliğinde temsilen gerçekleşmiştir. Adapazarı’nın Sakarya adıyla il olması ulusal basından da duyurulmuştur. Yapılan karşılama etkinlikleri ve siyasilerin konuşmalarına yer verilmiş, aynı tarihte il olan Adıyaman ve Sakarya’nın fiziki haritaları yayınlanmıştır⁸⁰.

Sakarya Vilâyeti’nin kuruluşundan itibaren vilayete bağlanan kazaların sahip oldukları nahiye ve köyler hakkında idari düzenlemeler tekrar yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre;

⁷⁵ Sakarya Vilâyeti’nin kurulması hakkındaki kanun metni için bkz. Resmi Gazete, 22 Haziran 1954, Sayı: 8735, s. 9683-9684; Düstur, III/XXXV, (Kasım 1953-Ekim 1954), s. 1931-1935; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 128-129.

⁷⁶ Demokrat Sakarya, 18 Haziran 1954, Sayı: 2.

⁷⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Haziran 1954, Sayı: 109.

⁷⁸ Merasim ve konuşmaların tamamı için bakınız: Aydın Tarihi, 1 Aralık 1954; Enis Şahin, “Sakarya Vilâyeti’nin Oluşumu”, s. 927-931.

⁷⁹ Aydın Tarihi, 19 Aralık 1954; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 129-130.

⁸⁰ Cumhuriyet, 2 Aralık 1954, Sayı: 10899; Milliyet, 2 Aralık 1954, s.1.

Adapazarı Merkez nahiyesine 66 adet, Sapanca nahiyesine 25, Söğütlü nahiyesine 15, Kazımpaşa nahiyesine 17 adet olmak üzere toplam 123 adet, Akyazı Merkez nahiyesine 44 ve Karapürçek nahiyesine 16 adet olmak üzere toplam 60 köy, Geyve Merkez nahiyesine 46, Doğançay nahiyesine 14, Pamukova nahiyesine 30 ve Taraklı nahiyesine 25 adet toplam 115, Hendek kazası Merkez nahiyesine 48 ve Karadere bucağına 11 olmak üzere toplamda 59 adet ve Karasu Merkez nahiyesine 20, Kocaali nahiyesine 23 olmak üzere toplam 43 köy bağlanmıştır. Kapladığı alan 3935 kilometrekaredir⁸¹.

1954 yılında, Adapazarı'nın ayrılığı gerçekleştikten sonra da paylaşımlar devam etmiştir. Yeni kurulan Sakarya iline bağlanacak ilçe, nahiye ve köylerin sınırlarını belirleyen kararnameler çıkarılmış, yeni ilin yönetim bölümleri belirlenmiştir. Bu şekilde, vatandaşlar arasında çıkabilecek sınır tartışmalarının önlenmesi sağlanmıştır, çünkü yeni idari taksimat konusunda dönem basınına yansıyan huzursuzluklar da olmuştur.

14 Temmuz 1954 tarihinde Geyve ilçesi Doğançay nahiyesine bağlı Yılında köyü bu kazanın merkez nahiyesine bağlanırken, Adapazarı Kazımpaşa nahiyesine bağlı Resullüdivanı, Hayrabat ve Kayrancık köyleri Adapazarı ilçesi merkez nahiyesine bağlanmıştır⁸². Eylül 1954'de, Adapazarı ilçesine bağlı Kura Başı köyü ile Geyve ilçesinin Çınar Dibi köyleri arasındaki ilçe sınırı, batıda Sakarya Nehri kenarından Porsuk Dere, Bağdat Caddesi ve Lefke Deresi'ni takip ederek "Sakarya Nehri" olarak belirlenmiştir⁸³. Aynı şekilde, Adapazarı ilçesine bağlı Budaklar köyü ile Akyazı ilçesine bağlı Çatalköprü köyü bölgesindeki iki ilçe arasındaki sınırın, batıda Ambar mevkiinden başlayarak Kerem Özü suyunu takip ederek Adapazarı-Hendek yolundaki köprüye çekilen hudut olmasına karar verilmiştir⁸⁴.

1954 yılının Ekim ve Kasım aylarında, Kocaeli ve Adapazarı ilçesi arasındaki Budaklar ile Çatal Köprü köyleri arasındaki sınır belirlenmiştir. Sakarya Vilayeti kuruluşu öncesi,

⁸¹ 417 köy bulunmaktadır. Bu köylerin 137'si Adapazarı, 62'si Akyazı, 114'ü Geyve, 60'ı Hendek, 44'ü Karasu'nundur). Resmi Gazete, 22 Haziran 1954, Sayı: 8735, s. 9674; ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.139.

⁸² Resmi Gazete, 14 Temmuz 1954, Sayı: 8754, s. 9885; 14 Ağustos 1954, Sayı: 8778, s.10048.

⁸³ Resmi Gazete, 14 Mayıs 1954, Sayı: 9008.

⁸⁴ Resmi Gazete, 20 Kasım 1954, Sayı: 8810, s. 10337.

Kocaeli'nin Kandıra ilçesine bağlı Küçük Hataplı, Döğ Düren, Büyük Hataplı, Kara Dere ve İmamlar köyleri de Adapazarı ilçesine bağlanmıştır⁸⁵.

Hendek ilçesine bağlı Aksu, Göksu ve Dikmen köylerinin, Akyazı kazasına bağlı Çengeller ve Gökçeler köyleri arasındaki bölgede iki ilçe arası sınır belirlenmiştir.

Buna göre;

“1-Gökçeler-Göksu köyleri sınırının, Dirim Tepesinden başlayıp Dede doruğuna,

2-Sepetçiler-Aksu köyü sınırının, doğudan başlayıp batıya doğru Gökçeler ve Göksu köyleri sınırının bitiş noktası olan Dede doruğundan, aradaki sırtı takip ederek Taş doruğa,

3-Dikmen-Çengeller köyü sınırının, Taşlı doruktan başlayıp Aksu köyünün sonu olan Yalak Sivrisi bölgesini takip ederek, Ardiç kapı bölgesinde Dikmen yolunu takip ederek Arpalık bölgesinde bitmek üzere çizilen sınır ile belirlenmiştir”⁸⁶.

1954 yılı içinde, Kocaeli'ne bağlı yeni nahiyeler de kurulmuştur. Daha sonra idari taksimatla Sakarya iline bağlanacak olan Kocaali nahiyesi, Zonguldak İli'nin Safranbolu kazasından alınarak, Kocaeli'nin Karasu kazasına dahil edilmiştir. Karasu İlçesinin merkez nahiyesine bağlı olan Kocaali köyünden, kurulan Kocaali nahiyesine bazı köyler bağlanmıştır. Açma Başı, Aktaş, Ay Doğan, Bolazar, Caferiye, Harmana Kaya, Kızlar, Kara Pelit, Kestane Pınarı, Kirazlı, Koğuk Pelit, Kozluk, Köyleri, Kuyumculu, Lahana, Melen, Selahiye, Süngüt, Yalpan Kaya ile Karalar⁸⁷ bu köylerin isimleridir. 14 Nisan 1955 tarihli kararla, Sakarya Vilâyeti Karasu kazasının Kocaali ve Hizar köylerinin birleştirilerek merkezi Kocaali köyünde olmak üzere bir belediye kurulması uygun bulunmuştur. Bu köylerin nüfusları ve birleşimlerinden oluşan toplam bütçenin belediye ihtiyacını karşılayacak seviyeye ulaştığı bildirilmiştir⁸⁸.

⁸⁵ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/245.22.9; BCA, No: 30.11.1.0/247.34.13; Resmi Gazete, 27 Kasım 1954, sayı: 8864, s. 10653.

⁸⁶ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/247.34.13; Tunç, *Demokrat Parti Dönemi'nde Kocaeli 1950-1960*, s. 53.

⁸⁷ BCA, Fon Kodu: 31.11.1.0/247.34.13.

⁸⁸ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/250.13.10; Şahin; *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 133, 141.

Yoğun şekilde yapılan sınır değişiklikleri ve idari düzenlemeler, Kocaeli ve Sakarya'nın komşuları ile olan yeni sınırlarını belirlemeye ve bölge halkının arazi paylaşım sorunlarının önüne geçmeye yöneliktir. Kocaeli Vilayetinden ayrılıp Sakarya'ya ilave edilen köy, nahiye ve ilçeler olduğu gibi, komşuları olan İstanbul, Yalova, Bursa, Bolu ve Zonguldak vilayetlerinin sınırına dahil edilenler de olmuştur. Bölgedeki pek çok, nahiye ve köylerin isimleri ile ilçe merkezlerinin konumları değiştirilmiştir. Bu düzenlemeler yapılırken, yerel yönetimlerin en etkili ve hızlı şekilde işleyebilmesi amaçlanmıştır.

1955 yılında, Sakarya'da yeni belediyeler kurulmuştur. Nüfusu giderek artan ve halkın talepleri doğrultusunda 28 Şubat 1955 tarihli toplantıda, İçişleri Bakanlığınca belediye kurulmasına uygun görülen Serdivan köyü, Sakarya Merkez kazasına bağlı bir yerleşim yeri olarak belediye teşkilatına kavuşmuştur. 14 Nisan 1955 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir⁸⁹. Yine, 24 Mart 1955 tarihli kararla ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın onayıyla, Sakarya'nın Geyve ilçesine bağlı Alifuatpaşa köyünün belediye teşkilatına çevrilmesi kabul edilmiştir⁹⁰.

Çevre illerden Sakarya idari teşkilatına dahil edilen köylerden biri de bu dönemde Kadifekale köyüdür. 1948 yılında Kocaeli'ye bağlı iken, daha sonra Hendek kazasına bağlanan bu köy, son olarak Bolu Vilâyeti Düzce kazasının Gölyaka nahiyesine bağlanmıştır. Bölge halkı bu değişikliği olumsuz karşılamış, hiçbir münasebetleri bulunmadığı gerekçesiyle Gölyaka yerine Sakarya'nın Hendek kazasının Karadere nahiyesine bağlanmayı talep etmişlerdir. 31 Mayıs 1955 tarihinde bu istek Dahiliye Vekaleti tarafından kabul edilerek, köy Karadere nahiyesine bağlanmıştır. 21 Haziran 1955 günü, Kandıra ilçesi Şeyhler nahiyesinin Kızılca Ali köyüne dahil olan Kara Diken mahallesi, ayrılarak yeni bir köy haline getirilmiştir⁹¹. Aynı yıl Kandıra'ya bağlı Hizar köyü, Sakarya'nın Karasu ilçesine baęlanmıştır⁹².

Bölgelerin ihtiyaçları ve şartlarına uygun olarak yapılan yeni düzenlemeler devam ederken, Ağustos 1956'da Sakarya ili Adapazarı'na bağlı Yanık Kebir köyü, Kocaeli'nin

⁸⁹ Resmi Gazete, 14 Nisan 1955, Sayı: 8981, s. 11549.

⁹⁰ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/250.9.3; Konukçu-Şahin; "Cumhuriyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresinde Mülki Yapılanma", s. 884-886.

⁹¹ Resmi Gazete, 21 Haziran 1955, Sayı: 9034, s. 12186.

⁹² BCA, Fon Kodu: 31.11.1.0/250.13.10; Fon Kodu: 30.11.1.0/ 251.19.9.

Kandıra ilçesine bağlanarak yeni sınırları belirlenmiştir⁹³. Bu yıl içerisinde, bölgeden gelen talep doğrultusunda yeni belediyeler teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Sakarya'nın Merkez kazasına bağlı Arifiye ve Kalaycı Neviye köylerinin müracaat dilekçesinde, Arifiye'nin 2.036 Kalaycı Neviye köyünün 713 kişilik nüfusa sahip oldukları, iki köyün birleştirilmesi halinde yıllık gelirleri ile Belediye masraflarının karşılanabileceği Sakarya İl İdare Heyeti'nin 204 sayılı kararı ile belirtilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından, 26 Ağustos 1955 tarihinde, bu iki köyün birleştirilmesine ve Arifiye ismiyle belediye kurulmasına karar verilmiştir⁹⁴. 27 Ağustos 1956 tarihinde 1580 sayılı Belediyeler Kanununun 7. Maddesine uygun olarak, Sakarya'nın Karasu kazasına bağlı Sinanoğlu köyünde de bir belediye kurulması kararlaştırılmıştır⁹⁵. Sakarya'nın Karasu ilçesine bağlı olan Harmankaya köyü, Karasu'ya 45 km, Bolu'nun Düzce ilçesi Gümüşova nahiyesine ise 13 km. uzaklıkta olduğundan, ticari faaliyetler ve asayiş açısından bölge halkının menfaati düşünülerek Gümüşova nahiyesine bağlanma talebi uygun bulunmuş ve 9 Kasım 1956 tarihli kararla bağlanmıştır⁹⁶. 1956 yılında, ileriki yıllarda Sakarya'nın ilçesi olacak Söğütlü ve Karasu'nun Sinanoğlu köyünde belediye teşkilatları kurulmasına karar verilmiştir. 9 Ekim 1956 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁹⁷.

1957 yılında Merkez ilçeye bu dönemde pek çok yeni köy bağlandığı görülmektedir. Kocaeli'nin İzmit ilçesi'ne bağlı olan Kara Diken köyü, Sakarya'nın Merkez İlçesi Adapazarı'na bağlanmış, Kandıra ilçesinin Şeyhler nahiyesine bağlı iki köyü, Sakarya ili Merkez ilçesinin Söğütlü nahiyesine dahil edilmiştir⁹⁸. Aynı yıl, büyüyen Söğütlü nahiye merkezinde bir belediye teşkiline karar verilmiştir⁹⁹.

Sınır belirleme çalışmaları devam ederken, 1957 yılında, Sakarya'nın Hendek kazasına bağlı Dereköyü ile, Karasu kazasına bağlı Yassıgeçit köyü bölgesindeki iki kaza arası sınır yeniden tespit edilmiştir. Buna göre; Bakacak Tepesinden başlayarak işlek araba yolunu takiben, Mehmet Sağlam tarlaları Dereköyünde kalmak üzere, buradan kuzeye

⁹³ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/260.38.18.

⁹⁴ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/252.28.9; Konukçu-Şahin; "Cumhuriyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresinde Mülki Yapılanma", s. 886.

⁹⁵ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/260.39.18.

⁹⁶ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/262.48.15.

⁹⁷ Söğütlü, 1990 yılında Sakarya'ya bağlı kaza durumuna getirilmiştir. Sinanoğlu, 1995 yılından sonra Ferizli ilçesine bağlanmıştır. Ferizli'nin ilçe olması, Söğütlü ile aynı tarihte gerçekleşmiştir. Konukçu-Şahin; "Cumhuriyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresinde Mülki Yapılanma", s. 887.

⁹⁸ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/263.2.14.

⁹⁹ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/257.17.19.

yönelerek düz bir hatla Bıçkı Deresi diğer adıyla Yassıgeçit Deresi'ne, buradan Mustafa Kasım'ın evine ve buradan araba yolunu takiben üç yol kavşağı ve kuru dereyi takiben Ayı deresine ulaşan hat¹⁰⁰ şeklinde belirlenmiştir. 16 Mart 1957 tarihli kararla, Sakarya'nın Merkez kazasına bağlı Çarkalütfiye köyü ile Akyazı kazası Karapürçek nahiyesine bağlı Çıldırlar köyü bölgesindeki iki kaza arası sınır, yeniden belirlenmiştir. İl Mahalli Heyetinin bölgeye gönderdiği keşif ekibi sınırları belirten kroki hazırlamışlardır. Krokiye göre; Koca dereden başlayarak Kapak köprüden Kaleye, Ali Rıza Başak tarlasının batısından geçen yol dahil olmak üzere, dik çizgi çekilerek uzanan hat şeklinde belirlenmiştir¹⁰¹.

21 Haziran 1957 tarihinde, Sapanca kazası kurularak, Sakarya Merkez kazasına bağlı 24 köy Sapanca'ya bağlanması kararlaştırılmış, 1 Eylül 1957 tarihinde ilçe resmen işlemeye başlamıştır. Uzun süreden beridir beklenen bu gelişme Sapanca halkı tarafından büyük sevinçle karşılanmış, bir kutlama komitesi kurularak çeşitli etkinlikler ve eğlenceler düzenlenmiştir. Sapanca'ya bağlanan köyler arasında, Kurtköy, Yanıkköy, Kuruçeşmeköy, Kırkpınarköy, Güldibiköy, Feyziye, Arifiye, Ahmediye, Balkaya, Akçay, Şükriye, Şöhretiye, Ülviye, Senaiye, Mümtaziye, Mahmudiye, Memnuniye, İlmiye, Dibektaş, Adliye, Hacımercan, İkramiye köyleri ve Arifiye kasabası bulunmaktadır¹⁰².

Kandıra ilçesinin Kaymas nahiyesinin merkezi olan Salmanlı köyü, 1958 yılı içinde, Sakarya ilinin sınırları içerisine dahil edilerek, Kandıra ilçesine bağlı Arman köyü nahiye merkezi yapılarak, yeni nahiye ismi aynı şekilde Kaymas olarak devam etmiştir¹⁰³. 7 Mart 1958 tarihli kararla, halkın bağlılık konusundaki istekleri de göz önünde bulundurularak, Sapanca kazasının Merkez nahiyesine bağlı Arifiye kasabası ve buna bağlı olan Kalaycı mahallesi ile Adliye ve Ahmediye köylerinin Sakarya Merkez kazasının Merkez nahiyesine bağlanması uygun görülmüştür. Köylerin coğrafi olarak Sapanca kazasına ters ve sapa oldukları iddiasıyla, bölge halkı idari ve diğer birçok işini merkez kazadan halletmekte idi¹⁰⁴. Bu bağlanma kararı ile bölgenin kalkınması ve halkın işlerinin kolaylaşması adına önemli bir adım atılmıştır. Bolu'nun Göynük Kazasına bağlı

¹⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/263.2.14.

¹⁰¹ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/264.10.18.

¹⁰² Resmi Gazete, 27 Haziran 1957, Sayı: 9644 s: 17441; Hayrettin Uysal, *Sapanca İlçe Kuruluş Hatırası 1 Eylül 1957*, Sapanca İlçe Kutlama Komitesi Yayını, Sakarya: 1957, s. blrsz.

¹⁰³ Resmi Gazete, 20 Ağustos 1958, Sayı: 9986, s. 20015.

¹⁰⁴ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/269.7.16.

Akçapınar köyünün, Sakarya'nın Geyve ilçesine bağlanmasına dair bölge halkından gelen başvuru incelenmiş ve İzmit- Geyve, Nallıhan-Ankara Devlet yolları üzerinde bulunan Taraklı nahiyesine 15 km., Geyve kazasına ise 50 km. mesafede yer alan köyün, gerek ulaşım açısından gerekse arazisinin büyük bölümü Taraklı nahiye sınırları içinde kalmış olduğundan, Taraklı'ya bağlanma isteği uygun bulunmuş, 26 Aralık 1958 tarihinde Başbakanlık tarafından karara bağlanmıştır¹⁰⁵.

Akyazı'ya mesafe olarak uzak kalan ve nüfusu iki binin üstüne yükselen Dokurcun köyü, 20 Haziran 1958'den itibaren nahiye olarak kabul edilmiş ve işlemeye başlamıştır¹⁰⁶.

1959 yılında, Kandıra İlçesi'ne bağlı Şeyhler nahiyesi ilçe olmuştur. Kandıra ilçesi daha sonra ikiye bölünerek Kaynarca ve Kandıra ilçeleri oluşturulmuştur. Kaynarca ilçesi kuruluşundan sonra belediye teşkilatı oluşturulmuştur. Abdürrezak, Ağacık, Fındıklı, Koyun Ağılı, Seyitler, Teberik isimindeki köyler bu ilçeye bağlanmıştır. Bu dönemde, Kaynarca ilçesi merkez nahiyesine bağlı Bakırlı, Nal ve Sarı Ahmetler köyleri Sakarya ilinin Merkez kazasına bağlanmak üzere Kocaeli'nden ayrılmıştır¹⁰⁷. Bu kısımda belirtildiği gibi, 1950-1960 yılları arasındaki Demokrat Parti iktidarı döneminde, ülke genelinde olduğu gibi Kocaeli-Sakarya bölgesinde de çok sayıda mülki idari düzenlemeler yapılmıştır. Köylerin birleştirilmesi, nahiyelerin sınırlarının yeniden belirlenmesi, yeni mahallelerin ve ilçe teşkilatlarının kurulması bu düzenlemeler arasındadır. Artan ihtiyaca ve büyüyen nüfusa bağlı olarak, yerel yönetimlerin devlet hizmetlerini en kolay ve etkili şekilde sunacakları düzenlemeler yapılırken, bölgelerin sorunları ve eksikliklerinin giderilmesi adına da faydalı bir yapılanma oluşturulmuştur. Bu değişiklikler arasında en önemlisi, şüphesiz Sakarya'nın il yapılmasıdır. Bölge halkının uzun yıllar devam eden yoğun isteği ve bürokratik girişimlerinin sonucunda, Sakarya siyasi ve hukuki olarak müstakil bir idari birime dönüşmüştür. 1954 yılından 1960 yıllarının sonlarına kadar, çevre illerden ve özellikle Kocaeli'nden Sakarya'ya arazi bağlama ve sınırlarının yeniden belirlenmesi çalışmaları devam etmiştir.

1960-1965 yılları arasında askeri müdahale sonrası hükümet değişikliği ile bölgeye atanan askeri-mülki idareciler döneminde, Sakarya'ya ait köylerin ve mahallelerin,

¹⁰⁵ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/273.32.18.

¹⁰⁶ Konukçu-Şahin; "Cumhuriyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresinde Mülki Yapılanma", s. 891.

¹⁰⁷ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/280.5.23.

derelerin bazılarında isim değışikliğı yapılmış, sınır belirleme çalışmaları devam etmiş, yeni belediyeler teşkil edilmiştir¹⁰⁸.

12 Temmuz 1960 tarihli kararla, Bolu ili Göynük kazası merkez nahiyesine bağı olan Ekinciler, Hacımahmut, Kaşıkçı Şıhları, Kılavuzlar ve Müstek köyleri ile; Sakarya'nın Akyazı kazası Merkez nahiyesine bağı Boztepe, Hanyatak köyleri bölgesindeki iki vilayet arası sınır, Kapağızı namıyla bilinen Kapı Mevki Tepesi'nden başlayarak kuzey batı yönünde doğru Bataklık Tepesi zirvesi ve buradan batıya doğru yönelen bir hatla Ziyaret Tepesi zirvesi ve oradan Müstanlar'ın Yaylalığı ile Koyun Yolu hattı olacak şekilde belirlenmiş ve değışmiştir¹⁰⁹.

Farklı kazalara bağı köyler arasında sınır ihtilafları çıktığından, 12 Ağustos 1961 tarihindeki Dahiliye Vekaleti'nin 518 nolu kararı ve Cumhurbaşkanlığı onayıyla, Sakarya Vilâyeti Merkez kazası Merkez nahiyesine bağı olan Kayalar-Mehmudiye köyü ile Akyazı kazası Karapürçek nahiyesine bağı Kanlıçay köyü bölgesindeki iki kaza arası sınır belirlenmiştir. Buna göre; Olukpınar mevkiinden aşağıya doğru inen Uluyol üzerindeki Hayvan Yatağından başlayıp, Eskikale namı ile anılan iki tepe ortasındaki İnceboyun noktasından geçen ve Selvi Deresi başlangıcında son bulan hat, yeni sınır olarak belirlenmiştir¹¹⁰. Sakarya'nın Geyve ilçesi merkez bucağına bağı Düz Akçaşehir köyü ile, aynı ilçenin Pamukova bucağına bağı Bayır Akçaşehir köyü bölgesindeki iki bucak arası sınır yeniden tespit edilerek, Alifuatpaşa-Turgutlu yolu üzerinden kuzeybatıya doğru devam eden hattın Zeytin Bayırı hattından devamla, Taşlıdoruk (Tepecik) Tepesinin üzerinden 71 numaralı elektrik direğı ve oradan Konik Tepeye ve Koca Orman tepesi hattı civarından güneye doğru aynı dereyi takiben Koyun Yatağı mevki doğuda kalacak şekilde Kaplan Deresini takiben Oruç köyü hududuna çekilen hat, İçişleri Bakanlığı'nın 9 Ocak 1962 tarihli 809 sayılı kararı ile belirlenmiştir¹¹¹.

Kocaeli'nin Kaynarca kazasının Merkez nahiyesine bağı Beşdeğirmen köyünün, bağı bulunduğu kaza merkezine 15 km., Adapazarı'na ise 8 km. mesafede olduğu, halkın tüm alışveriş ve ihtiyacını Adapazarı'ndan karşıladığı, gerek mesafe gerekse yolların arızalı

¹⁰⁸ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/369.45.15. 1960'ların sonuna kadar, 5442 Sayılı kanunun 2. Maddesine bağı olarak, Türkçe olmayan tabii ve önemli mevki yer adlarının değıştirilmesi çalışmaları 1960'larda da devam etmiş olup, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in onayıyla, Sakarya'da birçok yer adı yeniden düzenlenmiştir.

¹⁰⁹ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/283.17.12.

¹¹⁰ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/286.20.18.

¹¹¹ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/289.1.13.

olması sebebiyle zorluk yaşandığının Sakarya İl İdari Heyeti'nce tespit edilmesi üzerine, konu sunulmuştur. 9 Ocak 1961 tarihinde, Cumhurbaşkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in onayı ile, Beşdeğirmen köyünün kendisine daha yakın mesafede olan Sakarya ili Merkez kazasının Merkez nahiyesine bağlanmasına karar verilmiştir¹¹².

Nüfusu 5000 civarında, Sakarya'nın Merkez ilçesine bağlı olan Erenler köyü, Danıştay Genel Kurulu'na verilen 20 Nisan 1963 tarihli karar üzerine belediye olmaya uygun görülmüş ve Erenlerde belediye teşkilatı kurulmuştur¹¹³.

İller İdaresi Genel Müdürlüğünce Sakarya'nın Merkez ilçesi Söğütlü bucağına bağlı olan Koyunağılı köyü ile, Karasu ilçesi Merkez bucağına bağlı Adatepe köyü bölgesindeki iki ilçe arası sınırın tespiti sağlanmış, hazırlanan kroki ile sınır ihtilafı çözülmüş, 22 Haziran 1965'te 3333 Sayılı kararla Cumhurbaşkanlığı'na onaylanmıştır

Kaynarca, mesafe olarak Adapazarı'na yakın olmasına rağmen bu dönemde Kocaeli'ne bağlı bulunmaktadır, bu sebeple Kaynarca halkı uzun süreler Kocaeli valiliği nezdinde Adapazarı'na bağlanma konusunda girişimlerde bulunmuştur. TBMM'nde oluşturulan Kaynarca ilçesinin Sakarya'ya bağlanmasına dair kanun tasarısı, 20 Ocak 1966 tarihinde kabul edilmiştir. 27 Ocak 1966 tarihinde resmen yürürlüğe giren Kaynarca ilçesinin o dönemdeki nüfusu 16.745 olarak tespit edilmiş ve bu kanun itibarıyla Sakarya'nın yedinci ilçesi resmen şekillenmiştir¹¹⁴.

1.1.3. Vilayet Teşkilatı

Vilâyet, 1864 yılında Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi ile tanımlanan birinci dereceden bir yönetim birimidir. 19 ve 20. yüzyıllarda önce Osmanlı Devleti, ardından Demokrat Parti iktidarı sonu yani 1960 yılına kadar kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde, bir valinin yönetimi altındaki birimi ifade etmektedir. Türkiye'de günümüz mülki yönetim sisteminde il anlamında kullanılmaktadır.

¹¹² BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/284.2.1.

¹¹³ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/297.12.1.

¹¹⁴ Konukçu-Şahin; "Cumhuriyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresinde Mülki Yapılanma", s. 892-895.

1.1.3.1. Valiler

Vilayet yönetiminin en üst makamı olan Valilik makamı Kocaeli’nde mevcut olmakla birlikte, Cumhuriyet döneminde 1954 yılına kadar Adapazarı’nda en üst yerel makam olarak kaymakamlar görev yapmıştır.

Demokrat Parti döneminin başında, Kocaeli’nde valilik yapan Burhanettin Teker 17 Nisan 1951 tarihinde, emekliye sevk edilmiş¹¹⁵ ve yerine 18 Nisan 1951’de Ethem Necip Yetkiner atanmıştır. Demokrat Parti döneminin başlangıcında Kocaeli’ne bağlı olan Adapazarı’nın kaymakamı Selim İmece’dir. Kendisi 1951 yılına kadar kaymakam olarak devam etmiş, 1951’den sonra Atıf Tahıl Adapazarı kaymakamlığına atanmıştır. Atıf Tahıl 1954’deki yeni idari düzenlemeden önceki son Adapazarı kaymakamı sıfatını taşımaktadır. 20 Şubat 1954 tarihine kadar Kocaeli’nde görev yapan Vali Yetkiner’in İstanbul Emniyet Müdürlüğü’ne tayin edilmesinden sonra yerine, 4 Mart 1954’de Uşak Valisi Cemal Babaç Kocaeli Valiliği’ne atanmıştır. Kendisi 1956 yılına kadar görev yapmış¹¹⁶, Sakarya’nın il olması ve Kocaeli’nden ayrılması hadisesi onun döneminde gerçekleşmiştir.

1 Aralık 1954 tarihinden itibaren Kocaeli’nden ayrılarak müstakilen kurulan Sakarya ilinin resmen işlemeye başlamasıyla, ilin mülki kadrosunun oluşturulması ve göreve başlaması sağlanmıştır. Nazım Üner şehrin ilk valisi olmuştur. Sakarya’da yeni bir valilik konağı yapılınca kadar, belediye ile aynı binada hizmet verecek olan valilik makamının, yoğunluktan doğan çalışma şartlarının elverişsizliği sebebiyle, bir süre Ankara Caddesi üzerinde bulunan Hakkı Taşöz’e ait binaya kiracı olarak taşınmasına karar verilmiştir. Valiliğin boşalttığı kısma ise İl Özel İdaresi yerleştirilmiştir¹¹⁷.

1954 yılından itibaren Sakarya’da görev yapan valilerin dönemleri ve özgeçmişleri şu şekildedir;

Mehmet Nazım Üner; 01.12.1954-27.05.1960 tarihleri arasında görev yapmıştır. Sakarya’nın ilk valisidir. İşadamıdır. Özgeçmişi hakkında ayrıntılı malumat veren bir

¹¹⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2./125.30.12.

¹¹⁶ <http://www.kocaeli.gov.tr/gorev-yapmis-valiler> (Erişim Tarihi: 07.02.2017).

¹¹⁷ Demokrat Sakarya, 29 Mart 1955, Sayı: 245; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 138.

kaynaktan yoksunuz.¹¹⁸ Kendisi 1954 yılında Rize valiliği görevinde bulunmaktayken, 1 Aralık 1954 tarihi itibarıyla Sakarya’da göreve başlamıştır. Ali Münip İlban da valiliği süresince kendisinin yardımcısı olarak görev yapmıştır¹¹⁹. 27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesi gerçekleşinceye kadar görevine devam eden Üner, 1954 yılında kurulan Sakarya’nın ele aldığımız dönem zarfında ilk ve en uzun süreli valisi olmuştur. Kendisi, bölge halkı tarafından sevgi ve takdirle anılan, Adapazarı’nın şehirleşmesine emek vererek katkıda bulunan bir isimdir. Başarılı çalışmalar yürüten Üner, Sakarya halkının unutamayacağı sima olarak şehir hafızasında yerini alacaktır.

Askeri müdahale sonrası, Vali Nazım Üner’in yerine atanan askeri vali Tümgeneral Mete Yurdakul olup, bu sırada Belediye Başkanlığı’nı Tabip Yarbay Cevat Özsunay devralmıştır¹²⁰. Kısa süre sonra yerine getirilen sivil Vali Eşref Erkut’a görevini devretmiştir.

Ali Eşref Erkut; 15.06.1960-19.08.1960 tarihleri arasında görev yapmıştır. 1906 Edirne doğumludur. 1930 yılında Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olmuştur. Heybeliada ve Beylerbeyi nahiye müdürlüğü, Çivril, Muradiye kaymakamlıkları, Siirt Mektupçuluğu, Bafra, Malkara, Adalar, Ödemiş kaymakamlıkları yaptı. 1949 ile 1950 yılları arasında Mersin, 1950 ile 1951 yılları arasında Burdur, 1951 ile 1953 yılları arasında Çorum 1953 ile 1955 arası Ankara’da merkez 1955 ile 1958 arası Siirt, 1958 ile 1960 arası Giresun ve 1960 yılında Sakarya valilikleri yapmıştır. Sakarya valiliği sırasında aynı zamanda belediye başkanlığı da yapmıştır. 1960 yılında Danıştay’ın yeniden teşkilatlanmasında Danıştay üyesi olmuş, 1971 yılında yaşı dolayısıyla emekliye ayrılmıştır. 20 Ağustos 1983 tarihinde vefat etmiştir¹²¹.

Erkut, Sakarya’da göreve başladığı günlerde, basına verdiği ilk beyanatında, Sakarya halkının kendisine yaklaşımını belirleyecek olan: *“İyi işlerimizi iyi, bozuk işlerimizi bozuk olarak tarafımıza bildirmenizi rica ederim”* ifadelerini kullanmıştır¹²². Bakanlar Kurulu’nca alınan karar gereği, özellikle askeri müdahaleden sonra tüm illerde Valiler, Belediye Başkanlıklarını da üzerlerine almışlardır. Bu sebeple kendisi aynı zamanda

¹¹⁸ www.sakaryarehberim.com/1083 (Erişim Tarihi 19.12.2014).

¹¹⁹ Sakarya Postası, 26 Kasım 1954, Sayı: 144; 2 Aralık 1954, Sayı: 148.

¹²⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Mayıs 1960, Sayı: 2669.

¹²¹ https://yenisehir.fandom.com/tr/wiki/E%C5%9Fref_Erkut (Erişim Tarihi: 30.12.2019); Sakarya, 10 Haziran 1960, sayı: 313; Adapazarı Akşam Haberleri, 9 Haziran 1960, Sayı: 2676.

¹²² Sakarya, 24 Haziran 1960, Sayı: 325.

Sakarya'da Belediye Meclisi'nin de başında yer almıştır¹²³. Vali yardımcılığı görevinde ise, üç yıldan fazladır hizmet veren, Sakarya halkı tarafından sevilen Mahmut Kemal Gürlük bulunmakta idi. Ancak kendisi Temmuz 1960 itibariyle İzmir'e vali yardımcısı olarak nakledilmiştir. Aynı gün yerine Namık Kemal Gürsel tayin edilmiştir. 18 Ağustos 1960 tarihli kararla, Ali Eşref Erkut'un da merkeze alınmasından sonra yerine tekrar bir askeri vali atandığı duyurulmuştur. Bu isim Sedat Kirtetepe'dir¹²⁴.

Sedat Kirtetepe; 19.08.1960-16.10.1962 tarihleri arasında Sakarya'da görev yapmıştır. Askeri yönetim kadrosundan olup, Kurmay Albay rütbesine sahiptir. Sakarya'nın 4. valisidir. 2 yıl 1 ay 27 gün Sakarya valiliği ve Adapazarı Belediye Başkanlığı'nı bir arada yürütmüştür¹²⁵. Kirtetepe, göreve başladığında ilçelere ziyaretler düzenlemiş ve eski valinin dileğini tekrarlayarak, her türlü konuda kendisine başvurulmasını istemiştir. Bu dönemde, Milli Koruma Kanunu başta olmak üzere, yönetimin aldığı tüm kararların uygulanmasında Sakarya'da titizlikle çalışmalar yürüttüğünü görmek mümkündür. Basında çıkan haberleri yakından incelemek için şehir gazetelerini dolaşan vali, yerel basınla ilgili bazı kararlar alınmasında ve özellikle ülke genelindeki basın sansürünün uygulanması konusunda girişimlerde bulunmuştur¹²⁶. 3 Şubat 1961 tarihli kararla, Mardin Valiliği'ne tayin edilen Sedat Kirtetepe'nin yerine kısa bir süre Mardin Valisi Enver Kuray getirilmiştir¹²⁷. Kirtetepe'nin Sakarya'da iz bırakan isimlerden biri olduğunu belirtmelidir.

Sivil ve askeri unvanlara sahip bu isimler, belirtilen tarihlerde, Sakarya'da valilik ve bazı dönemlerde Belediye Başkanlığı makamında hizmet veren, şehrin kuruluş ve gelişiminde her alanda aktif çalışmalar yürüten ve dönemin en üst düzey idari ve siyasi temsilcileri olarak Sakarya'da iz bırakan şahsiyetler olmuştur.

1.1.3.2. İl Özel İdare Müdürlüğü

Vilâyetlerin en büyük mülkî teşkilatından biri olan İl Özel İdareleri, genel idare, vilâyet ve belediyelere ait 1580 Sayılı Belediye Kanunu ile oluşturularak buna göre yönetilir. İl

¹²³ Sakarya, 6 Temmuz 1960, Sayı: 335.

¹²⁴ Resmi Gazete, 27 Temmuz 1960, Sayı: 10562, s: 1819; Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Ağustos 1960, Sayı: 2737.

¹²⁵ www.sakaryayenigun.com. (Erişim tarihi: 24.12.2014).

¹²⁶ Sakarya, 20 Ağustos 1960, Sayı: 374; 22 Ağustos 1960, Sayı: 375

¹²⁷ Resmi Gazete, 21 Şubat 1961, Sayı: 10739, s: 3395.

özel idarelerinin temel organları vali, il genel meclisi üyeleri ve il daimi komisyonu üçlüsünden meydana gelmektedir. Kocaeli İl Özel İdare Örgütü, 1954 yılına kadar Adapazarı'nı da kapsamaktadır. Buna göre, özel idare müdürü, müdür yardımcısı, şef, ilçe özel idare memurları ve müstahdemlerinden teşekkül etmiştir¹²⁸.

1954 yılında Adapazarı, Karasu, Akyazı, Hendek ve Geyve ilçelerinin Sakarya'ya bağlanması sonucunda, 1947 yılında 195 çalışanı bulunan İl Özel idaresi, 1960 sonunda 100 kişiye gerilemiştir. Ayrıca, Kocaeli İl Özel İdaresi gelir kaynaklarının büyük bir kısmı, arazi ve binaların vergi gelirleri il özel idaresinden alınarak Maliye Bakanlığı'na devredilmiş, alınan memur kadrolarının da Maliye Bakanlığı'na aktarılması bu düşüşü açıklamaktadır. İncelediğimiz dönem olan 1950'lerin başında, Kocaeli İl Özel İdare Müdürlüğü'nün çalışmaları içermektedir, Kocaeli'ne dair hizmet ve varlık bilgileri göre şu şekildedir;

“1. Köy yollarının yapılması, içme suyu ve elektrik hizmetlerinin yürütülmesi. Bu çalışmalar belediye ile ortak olarak gerçekleştirilmekteydi. 2. Kocaeli İl Özel İdaresi hizmet binaları ve memur lojmanları 3. İzmit'teki iki katlı memur lojmanları 4. YSE Müdürlüğü hizmet binaları, kantin, garaj ve atölyeler 5. Yetiştirme Yurdu hizmet binaları 6. Belediye sınırları içindeki aygır depoları ve seyis lojman binaları 7. Belediye sınırları içindeki tavukçuluk ünitesi binaları 8. İlçe Özel İdare Memurluk lojmanları. Kocaeli İl Özel İdaresi'nin gelir getiren bazı taşınmazları bulunmaktadır. Bu taşınmazlar şunlardan oluşmaktaydı:

1. İstanbul'daki yükseköğrenim yurdu altındaki 6 katlı dükkân ile bir kafeterya

2. Kandıra'da Türkiye Halk Bankası'nın icarında bulunan bina

3. Kandıra'da Ana-Çocuk Sağlığı Merkezi

Bunlardan başka Kocaeli İl Özel İdaresi'nin sosyal alandaki hizmetleri genel olarak şunları kapsamaktaydı;

¹²⁸ 1580 Sayılı Belediye Kanunu, Yayınlandığı gazete; Resmi Gazete, 14/4/1930 Sayı :1471.

1. *Kooperatifçilik hizmetleri*
2. *El sanatları faaliyetleri hizmetleri*
3. *Orman köylülerini kalkındırmaya yönelik hizmetler*
4. *Toplum kalkınması hizmetleri*”¹²⁹.

Adapazarı’nın 1 Aralık 1954 tarihinde Sakarya iline bağlanmasından sonra, bu hizmetlere ayrılan kadrosu ve hizmet kalemleri kendi bünyesinde oluşturulmuştur. Yeni kurulan ilin ihtiyaçları çok olduğundan, bu hizmet kalemlerinin çalışmalarını aynı etkinlikte devam ettirmek muhtemelen zorlayıcı olmuştur. Gelir getiren taşınmazlardan Sakarya sınırlarına düşenler çok fazla sayılmadığından, çalışmalarını yürütmede en önemli gelir kaleminin vergiler olduğu anlaşılmaktadır. Sakarya İl Özel İdaresi, 1954 yılında Kocaeli’nden 395.882,86 Türk lirası haliye, 137.482,45 Türk lirası sabıka vergileri devralmıştır¹³⁰. 1954-1960 arasında Sakarya İl Özel İdaresi’nin taşınmaz, arazi ve diğer kalemlerden elde ettiği gelir nüfusa ve şehirleşmesine bağlı olarak giderek artış göstermiştir.

1.1.3.3. Kaymakamlar

Adapazarı Kocaeli’nden idari olarak ayrılmadan önce, Adapazarı ve sonradan Sakarya’ya dahil olan tüm ilçelerde kaymakamlık makamı bulunmakta idi. Ele alınan 1950-1960 döneminde Adapazarı’nda kaymakamlık görevini yürüten kişiler şu şekilde sıralanabilir;

Adapazarı Kaymakamlığı’nı; 1949-1951 yılları arasında Selim İmece yürütmüştür. 1949 yılındaki Adapazarı Kaymakamı Fazıl Kaftanoğlu Beşiktaş Kaymakamlığı’na atanınca görevi devralan¹³¹ Selim İmece’nin Yalova Kaymakamlığı’na atanmasından sonra, yerine 25 Ağustos 1951 tarihinde Lütfü Kayagün gelmiştir. 1953 yılına kadar görevine devam eden Kayagün, Beykoz Kaymakamlığı’na atanmış ve yerine Mustafa Kemal Paşa Kaymakamı Atıf Tahıltayın edilmiştir¹³². Atıf Tahıl Sakarya’nın vilayet olmasından sonra, halkın yoğun isteğine rağmen görevinde kalamamış, memuriyet değişikliği ile

¹²⁹ Kocaeli İl Özel İdaresi hakkında yapılan en ayrıntılı çalışmadaki veriler aynen kullanılmıştır. Tunç, *Demokrat Parti Dönemi’nde Kocaeli 1950-1960*, s. 61-62.

¹³⁰ Haliye ve sabıka vergileri ile ifade edilen, o yıl itibarıyla mevcut olan vergi kalemleri ile eski dönemden kalan vergi gelirleridir. Yeni Ada Postası, 10 Aralık 1955, Sayı: 1095.

¹³¹ Ada Postası, 18 Temmuz 1949, Sayı: 156; *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 57, 71.

¹³² Resmi Gazete, 25 Ağustos 1951, Sayı:7894, s. 1866; Resmi Gazete, 10 Ağustos 1951, Sayı: 8480, s. 6927; *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 105.

İçişleri Bakanlığı tarafından, 23 Eylül 1954 tarihindeki kararla 3. sınıf mülkiye müfettişliği kadrosu ile tayin olmuştur¹³³. Atıf Tahıl, yerini vekaleten atanan Kocaeli Hukuk İşleri Müdürü Münip İlban'a bırakarak yeni görev yeri olan İstanbul'a gitmek üzere Sakarya'dan ayrılmıştır. Sakarya Vilâyeti'nin işlemeye başlamasından sonra, Münip İlban kısa bir süre vali vekilliğini de sürdürmüştü¹³⁴. Kendisi, Adapazarı'nın, Sakarya ilinin teşkilinden önceki son kaymakamı olmuştur. 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Adapazarı'na Askerlik Şubesi Başkanı Albay Ethem Süer getirilmiş olup, bu tarihte diğer ilçelerde de askeri unvanlı kaymakamlar görev yapmaya başlamıştır.¹³⁵ Yine 1960 yılında Sakarya kaymakamlığında görev alan bir isim İhsan Atakan'dır. Kendisi Temmuz 1960'da Karamürsel'e nakledilmiştir.¹³⁶

1950-1960 döneminde İçişleri Bakanlığı tarafından Adapazarı-Sakarya'ya bağlı diğer ilçelere atanan ve görev yapan kaymakamlardan isimleri tespit edilenler sırasıyla aşağıda belirtilmiştir¹³⁷.

Karasu: Tayyar Toprak, Rebiî Başol, Reşit Ertüzün, Mümin Özışık, Hüsmen Erdoğan, Hikmet Onaydar, Necdet Kambur, Yüzbaşı Hüseyin Erdal, Binbaşı Nihat Başatlı¹³⁸

Hendek: Hadi Öget (Sağanak), Şahap Fındıkoğlu, Nazım Arda, Nazım Peştemalci, İrfan İplikçi, Albay Ali Kıratlı¹³⁹

Akyazı: Mehmet Ali Ulusal, Necdet Kambur, İrfan İplikçi, Recep Zorbanlı, Cezmi Kartay, Rauf Öktem, , Fikri Gökçeer¹⁴⁰

¹³³ BCA, No: 030.11.1-247.30.11; Resmi Gazete, 1 Ekim 1954, Sayı: 8817, s: 10394.

¹³⁴ Demokrat Sakarya, 2 Ekim 1954, Sayı: 90; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 125.

¹³⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Mayıs 1960, Sayı: 2669; 31 Mayıs 1961, Sayı: 2670.

¹³⁶ Sakarya, 9 Temmuz 1960, Sayı: 338.

¹³⁷ Ada Postası, 19 Mayıs 1950, Sayı: 227; Ada Postası, 25 Temmuz 1950, Sayı: 244, Ada Postası, 1 Ağustos 1950, Sayı: 246, Demokrat Sakarya, 15 Mart 1956, Sayı: 539, Ada Postası, 27 Şubat 1956, Sayı: 1162; Sakarya, 28 Ekim 1960, Sayı: 432; Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Haziran 1960, Sayı: 2674; Sakarya, 18 Ekim 1960, Sayı: 423; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 74, 97-98, 116-117, 212, 216.

¹³⁸ Resmi Gazete, 7 Ekim 1954, Sayı: 8818, s:10401; 13 Mayıs 1955, Sayı: 9005, s: 11849; 23 Kasım 1956, Sayı: 9465, s: 15913; 2 Ekim 1957, Sayı: 9721, s: 17937; 27 Temmuz 1960, Sayı: 10562, s: 1821.

¹³⁹ Resmi Gazete, 23 Kasım 1956, Sayı: 9465, s: 15913; 27 Temmuz 1960, Sayı: 10562, s: 1821.

¹⁴⁰ Resmi Gazete, 8 Şubat 1955, Sayı: 8925, s: 11012; 23 Kasım 1956, Sayı: 9465; 2 Ekim 1957, Sayı: 9721, s: 17937; 21 Şubat 1958, Sayı: 9840, s: 18679; 27 Temmuz 1960, Sayı: 10562, s: 1821.

Geyve: Namık Sezgin, Azmi Berker, Mehmet Ali Ulusal, Hamdi Ergün, M. Şefik Cambazoğlu, İsmail Bir, Ahmet Celal Balkanlı, Albay Şahin Şirin¹⁴¹

Sapanca: Fuat Eren, İsmail Bir, İhsan Atakan, Albay Ethem Süer¹⁴²

Kaynarca: Rasim Gezmiş, Mehmet Coşkun¹⁴³

Adapazarı-Sakarya kaymakamlıklarında görev alan şahsiyetlerin farklı ilçelere atandıkları bir kısmının da farklı memuriyetlere nakledildikleri görülmektedir.

1.1.3.4 Valiliğe Bağlı Diğer Kurumlar

Kocaeli Valiliği ve 1954 sonrasında Sakarya Valiliği bünyesinde İl Özel İdare Müdürlüğü dışında mevcut olan diğer kurumlar maddeler şeklinde sıralanmıştır. Bu birimlere ve çalışmalarına, ele alınan konular çerçevesinde yer yer değinilecektir.

“- Vali Muavinleri

- Hukuk İşleri Müdürlüğü

- Adapazarı Kaymakamlığı

- Akyazı Kaymakamlığı

- Geyve Kaymakamlığı

- Hendek Kaymakamlığı

- Karasu Kaymakamlığı

- İl Maiyet Memurlukları

- Sakarya İl Emniyet Müdürlüğü ve İlçe Emniyet Amirlikleri

- İl Jandarma Alay Komutanlığı

¹⁴¹ Resmi Gazete, 8 Şubat 1955, Sayı: 8925, s: 11012; 23 Kasım 1956, Sayı: 9465, s: 15913; 27 Temmuz 1960, Sayı: 10562, s: 1821; 7 Nisan 1959, Sayı: 10179, s: 71409.

¹⁴² Resmi Gazete, 27 Temmuz 1960, Sayı: 10562, s: 1821.

¹⁴³ Resmi Gazete, 27 Temmuz 1960, Sayı: 10562, s: 1821. Kaynarca bu dönemde Kocaeli’ne bağlıdır. 1 Nisan 1959’da 7033 sayılı kanunla “Kaynarca” adı ile İlçe olmuş ve 1960 ‘da belediye teşkilatı kurulmuştur. 21 Ocak 1966 tarih ve 714 sayılı kanunla da Sakarya İline bağlanmıştır. <http://www.sakaryarehberim.com/sehir-rehberi/sakaryanın-ilceleri/kaynarca/35> (Erişim Tarihi: 06.10.2017).

- Defterdarlık
- Milli Eğitim Müdürlüğü
- Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü
- Bayındırlık Müdürlüğü
- Teknik Ziraat Müdürlüğü
- Veteriner Müdürlüğü
- Sıtma Endeksiyon Bölge Başkanlığı
- İl Savunma Sekreterliği
- Bölge Çalışma Müdürlüğü
- Devlet Orman İşletme Müdürlüğü
- İl Müftülüğü
- Beden Terbiyesi İl Müdürlüğü
- YSE Müdürlüğü
- Nüfus Müdürlüğü
- Zirai Mücadele Müdürlüğü
- Tapu Sicil Muhafızlığı
- Bölge Çalışma Müdürlüğü
- Sümerbank Satış Mağazaları Müdürlüğü”¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Kocaelinde mevcut olup Sakarya’ya devredilen veya yeniden kurulan bağlı birimlerin isimleri Avcı, Cumhuriyet Döneminde İzmit (1923-1973) isimli çalışmadan naklen, Tunç, *Demokrat Parti Dönemi’nde Kocaeli 1950-1960*, s.69, Demokrat Sakarya, 26 Aralık 1954, Sayı: 163; Demokrat Sakarya, 26 Aralık 1954, Sayı: 163; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 131-133;

1.1.4. Tapu Kadastro Çalışmaları

Tapu ve kadastro çalışmaları, 1934 yılında yürürlüğe giren 2644 sayılı Tapu Kanunu¹⁴⁵ hükümleri çerçevesinde, tapu ve kadastro olarak iki koldan taşınmaz mallarla ilgili her türlü düzenleme ve tescil işlerinin yürütüldüğü, bunların mevzuata uygun olarak takibini ve korunmasını sağlayan çalışmalardır. Bu çalışmaların büyük bölümü, tapu sicil kayıtlarında yani bir toprak parçasında mülk ve kullanım hakkının kime ait olduğunu belirleyen resmi kayıtlarda, mevcut olan taşınmaz mallarla ilgili yapılan tüm değişiklikleri tespit ederek kaydetme işlerini içermektedir¹⁴⁶.

Gerek kentlerde ve gerekse köylerde 1950 yılına kadar uygulama alanı gören 2613 ve 2644 sayılı Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu ile; ülkenin kadastro sorununun istenilen hızda çözülemeyeceği düşünülerek, kentlerin belediye sınırları dışında kalan taşınmazların kadastrolanması için 1950 yılında 5602 sayılı Tapulama Kanunu yürürlüğe girmiştir. Böylece, 2613 Sayılı Kanun, 1950 yılından 3402 sayılı Kadastro Kanunun yürürlüğe girdiği 10 Ekim 1987 tarihine kadar sadece il ve ilçelerin merkez belediye sınırları içinde kalan taşınmazların kadastrolanmasında uygulanmıştır¹⁴⁷.

1950-1960 Demokrat Parti iktidarı döneminde arazi kadastro çalışmaları hız kazanmış, Cumhuriyet döneminin başlarından beri, halihazırda tapulama çalışması yapılamayan toprakların ve mülklerin bu dönemde tapu altına alındığı anlaşılmaktadır. Tüm arazilerin tapu kayıtlarının belirlenmesi ile kişiler arasında çıkan sınır anlaşmazlıklarının giderilmesi amaçlanmış, idari yapılanma sürecinde bu konuya önem verilmiştir. Ayrıca,

¹⁴⁵ Tapu Kanunu Kanun Numarası : 2644 Kabul Tarihi : 22/12/1934

Yayınlandığı Gazete: Resmi Gazete : Tarih : 29/12/1934 Sayı : 2892

Yayınlandığı Düstur Tertip 3, c. 16, s. 312.

“Madde 1- Gayrimenkullerin tescilinde o gayrimenkul Devlete ait ise bulunduğu yerdeki en büyük mal memuru, hususi idareye ait ise vali, evkafa ait ise evkaf müdürü veya memuru, belediyeye ait ise belediye reisi, köye ait ise muhtar ve mahsus kanunla teşekkül etmiş diğer hükmi şahıslara ait ise bunların kanuni mümessilleri salahiyetlidirler. Bu mümessillerin salahiyetlerini kullanma şeklini gösteren kanunlar hükmü yerinde durmaktadır. Madde 2- Hükmi şahısların tapu işlerinde merkez veya şubelerinin bulundukları yerin en büyük mülkiye amirinden nizamnamelerine göre gayrimenkul tasarrufuna izinli olduklarına ve tescil işini yapacak mümessilin salahiyetine dair alınacak belgenin verilmesi mecburidir. Ticaret Şirketleri bu belgeyi ticaret sicil memurundan alırlar. Madde 3-Mevcudiyetleri Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince tanınmış olan yabancılara ait dini, ilmi, hayri müesseselerin fermanlara ve Hükümet kararlarına müsteniden sahiplendikleri gayrimenkuller bu belgelerin sınırları dışına çıkmamak ve Hükümetin izni alınmak şartile müesseselerin hükmi şahsiyetleri namına tescil olunabilir. Madde 4- Madenlerin tesciline ait muamelelerde mahsus kanun ve nizamlarına göre verilecek belgelerin İktisat Vekaletince tasdik edilmiş olması şarttır”.

¹⁴⁶ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2644.pdf>, Erişim Tarihi: 08.09. 2016.

¹⁴⁷ Kemalettin Tokar, “Kadastro Mevzuatı” https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/kadastro_mevzuati_ders_notu_2016.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2016.

Kocaeli vilâyetinin sınırları dışında kalan köy, nahiye, mahalle gibi idari birimlerdeki araziler ve taşınmaz mallarının da 5602 sayılı Tapu Kanunu¹⁴⁸ çerçevesinde resmen tapulanmasına dair karar uygulanmıştır. Sakarya’da imar çalışmaları devam ederken, bataklıklar ve atıl bölgelerden kazanılan tarlaların tapulanarak arsa şeklinde ihtiyacı olan ailelerin tasarrufuna sunulduğunu görmek mümkündür. Bataklıkların kurutulması ve kazanılan araziler hakkında detaylı bilgiye belediye çalışmaları kısmında değinilmiştir.

Sakarya’da Toprak İskan Müdürlüğü bünyesinde arazi ve kadastro işlerini yürüten birimler ve bu dönemde yapmış oldukları çalışmalar şöyle sıralanabilir:

“-1955 yılında Arazi Kadastro Müdürlüğü oluşturulması ile, kadastro müdürlüğü ekipleri tarafından 1957 yılı içerisinde Sakarya Vilâyeti genelinde 16.608 parsel tekabül eden 82.310 dekar arazinin kadastrosu yapılarak tapuya devredilmiştir. 1958 yılında programa alınan 18 köyden 7 ‘sinin, 1959 yılında ise 5 köyün daha kadastrosu ikmal edilerek tapuya devredilmiştir.

-1954 yılında kurulan Şehir Kadastrosu Müdürlüğü 1957 yılı sonuna kadar iki mahallede toplam 8864 parsel gayrimenkulün kadastrosunu ikmal ederek, sahiplerine çaplı tasarruf belgelerini vermiştir.

-1955 Nisan ayında kurulan Toprak Tevzi Komisyonu tarafından çiftçiye topraklandırma faaliyetleri kapsamında, 1957 yılı sonuna kadar 26 köyde 2385 çiftçi ailesine 24316 dekar arazi tevzi edilmiş, 5 köye toplam 3577 dekar mera tahsis edilmiştir. 1958 yılı içerisinde, Merkez kazanın 4 köyünde 522 çiftçi ailesine 3600 dönüm arazinin kazandırılması sağlanmıştır”¹⁴⁹.

Tapulama işlemlerinin yapılabilmesi için Adapazarı Merkez ve diğer ilçelerinde büyük çaplı ve detaylı haritalama çalışması yapılmıştır. 1950-1965 yılları arasında harita hizmetleri büyük oranda tamamlanmıştır. Örneğin Adapazarı Merkez ilçesinde, 1955 yılında tamamlanan haritalama çalışmasına göre, 662 hektar meskun, 2.128 hektar gayrimeskun yani imar dışı arazi olmak üzere, toplam 2.790 hektarlık bir arazinin haritası

¹⁴⁸ 5602 Sayılı Tapu Kanunu; Resmi Gazete, 14 Aralık 1953, Sayı: 8585, s.7758.

¹⁴⁹ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1958, s. 168-171.

çıkarılmıştır¹⁵⁰. Bu çalışmalar şüphesiz Sakarya'nın toprak iskan, arazi ve tapu sicil işlerinin hızlı ve kesin bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır.

1.2. Demografik Yapı

Nüfus kelimesi, çoğunlukla insan sayısını belirleyen bir kavram olarak kullanılır ve bir ülkede, belirli bir bölgede, aynı zamanda yaşayanların oluşturduğu toplam sayıyı ifade eder. Yani nüfus; belirli bir zamanda, sınırları tanımlı bir bölgede yaşamakta olan insan sayısıdır. Nüfus, sayımlar yoluyla belirlenir. Türkiye'de nüfus sayımları, Cumhuriyet tarihinde 5 yılda bir yapılarak, ülke geneli ve iller, ilçeler, köyler bazında önemli istatistik verileri tespit edilmesine imkân verir. Bu istatistikler arasında doğum, ölüm kayıtları, buna bağlı olarak nüfus artış hızı, bölgelerin yüzölçümleri, kilometrekareye düşen kişi sayısı ve nüfus yoğunluğu, göçler ve göçmen nüfusu verileri, nüfusun cinsiyet durumu, yaş grupları, iş gücü potansiyeli, dil grupları ve eğitim durumları gibi önemli sosyal ekonomik veriler bulunmaktadır¹⁵¹. Yıllar içerisinde sürekli yenilenme içerisinde bulunan bu oranları en net şekilde gördüğümüz resmi nüfus sayımı kayıtları, şehir tarihi araştırmalarında, bölgede zaman içerisindeki gelişmeyi ve değişimi ortaya koyma konusunda başvurulan temel kaynaklardandır. Bu kısımda Adapazarı-Sakarya nüfus verileri incelenmiştir.

1.2.1. DP Döneminden Önce Adapazarı'nın Nüfusu

XIX. yüzyılda İzmit Sancağı'na bağlı olan ve 1869 yılında belediye teşkilatı kurulan Adapazarı'na ait ilk nüfus verileri bölgede seyahat eden yabancı gezginlere ve bazı eserlere göre farklılık göstermektedir¹⁵². 1831 yılına ait erkeklerin sayıldığı Osmanlı'nın ilk nüfus sayımı verilerine bakıldığında, Adapazarı, Sapanca, Geyve, Hendek, Akyazı, Karasu kazaları da bu dönemde Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Kocaeli Sancağı'na

¹⁵⁰ Ebubekir Sofuoğlu, “Adapazarında Belediyecilik Faaliyetleri”, *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya: 2005, s. 1046.

¹⁵¹ B. Güvenç-F.C.Shorter, *Türkiye Demografyası*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1971, s. 22-23.

¹⁵² Adapazarı'nın 19. yüzyıl nüfus verilerine ait bilgiler ve rakamlar birbirini tutmamaktadır. Vital Cuinet, 1894 yılında neşrettiği *La Turquie d'Asie* adlı eserinde Adapazarı'nı 24.150 nüfuslu bir şehir olarak vermekte iken, Şemseddin Sami Kâmûsü'l-a'lâm'da 4000 nüfuslu bir kasaba olarak göstermektedir. 1892 yılında bölgede seyahat eden A. De Moustier'ye göre nüfus 10.000 iken, yirmi yıl kadar süre sonra bölgede araştırma yapan Von Diest'e göre ise 15.000'dir. Bu farklar sebebiyle hiçbirinde resmi ittifak bulunmamaktadır. (Metin Tuncel, “Adapazarı” Maddesi, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s. 354).

bağlı bulunmaktadır. Yapılan bu sayıma göre, Kocaeli Sancak merkezi İzmit’de 11.569 erkek yaşamaktadır. Adapazarı ile birlikte anılan Sapanca’da ise 9.611 erkek sayılmıştır¹⁵³. Osmanlı Devleti’nin yönetiminde Adapazarı’nın bağlı olduğu İzmit Sancağı’nda, çeşitli bölgelerden göç eden guruplar ile, Müslümanlar haricinde çeşitli dini gruplardan ve etnik kökenlerden kişilerin de yaşadığı görülmektedir¹⁵⁴.

Osmanlı-Rus Savaşları sırasında ve sonrasında, özellikle Balkanlar ve Kafkasya’dan göç edenlerin ülke nüfusuna etkisi görülmekte iken, 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 savaşı sonrasında, Çarlık Rusya tarafından sürgüne zorlanan Kırım ve Kafkasya’dan gelen göçmenlerin (Abhazlar ve Çerkes kabileleri) yaklaşık 500.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir¹⁵⁵. Bu süreçte en yoğun iskan edildikleri bölgelerden biri olan İzmit Sancağı ve çevresinde de nüfus dinamiklerinde değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonra da bölgeye göç hareketi devam etmiş, 1914 yılına kadarki nüfus artışının önemli bir sebebini bu göçler oluşturmuştur.

Tablo 1: 1885-1914 Döneminde İzmit Sancağı Nüfusunun Etnik ve Dinsel Dağılımı

Topluluk Adı	1885	1914
Müslüman	113.117	226.859
Rum Ortodoks	23.718	40.048
Ermeni Gregoryen	37.220	55.403
Yahudi	169	428
Toplam	174.224	322.738

Kaynak: “Kocaeli” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi İl İl Türkiye, Dünyü, Bugünü, Yarını*, c. VII, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1983, s. 4999.

Verilerden de anlaşıldığı üzere, 1914 itibariyle, 325 bine yakın kişinin yaşadığı kişinin yerleşik olduğu İzmit Sancağında, çoğunluğu oluşturan Müslümanların dışındaki gayrimüslim tebaada, Ermeni ve Rumlar sayı bakımından ağırlıkta olmakla birlikte, Yahudi ailelerin de varlığı bilinmektedir.

¹⁵³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 154; Resul Narin, *XIX. Yüzyılda Adapazarı*, Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Sakarya: 2011, s. 48-49.

¹⁵⁴ Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1999, s. 199, 200; Tuncel, “İzmit” Maddesi, (*DİA Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*), c. XXIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s.540.

¹⁵⁵ Ali Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleri İle Sakarya (Sakarya’nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı)*, Adapazarı Merkez Belediyesi Yayınları, Sakarya: 2008, s. 72-73.

1. Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun birçok bölgesinde yaşanan Rum ve Ermeni azınlıkların zararlı faaliyetleri ve silahlı eylemleri, isyan faaliyetlerine kalkışmaları dolayısıyla orduyu zor durumda bırakmaları gibi üzücü hadiseler, Kocaeli ve çevresinde de gerçekleşmiştir. 1915 yılında uygulanan Tehcir Kanunu kapsamında, bu bölgede bulunan bazı Ermeni ve Rum gruplarının da Suriye'nin Zor Sancağına gönderildikleri, 1918 yılından sonra geri gelmek isteyenlerin de tekrar bölgelerine yerleştirildikleri bilinmektedir¹⁵⁶. Kurtuluş Savaşında Yunan işgali ile sonrasında bölgeye yerleşen Rum ve Ermeniler, nüfus değişikliklerini etkileyen faktörler arasında sayılmalıdır zira, üç kez Yunan ve onların işbirlikçisi bazı çetelerin işgaline uğrayan Adapazarı, Milli Mücadele yıllarında Milis Kuvvetlerin direnişi neticesinde 21 Haziran 1921 tarihinde düşman işgalinden kurtarılmıştır¹⁵⁷.

Bölgenin İstanbul-Haydarpaşa-Ankara demiryolu hattına Arifiye istasyonu ile bağlantısının bulunması, Ankara'ya giden karayolunun Adapazarı'ndan geçmesi, verimli toprak yapısı, ekonomik canlılığı ve ticaret imkanları gibi unsurlar bölgeyi cazip bir yerleşim yeri haline getirmiş, dolayısıyla nüfusunun artmasında önemli rol oynamıştır.

Balkan savaşları ve 1. Dünya savaşı sonrasında artarak devam eden bir göç hareketi yaşanan bölgede, Kocaeli-İzmit ve Adapazarı civarında çok sayıda mübadil aileye yerleşim alanı açılarak iskanları sağlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte, özellikle Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi sırasında (1923-1928) Kocaeli-İzmit-Adapazarı ve çevresi yoğun bir göç hareketine sahne olmuştur. 28 Ekim 1927 tarihinde, Türkiye'de Cumhuriyet tarihinin ilk genel nüfus sayımı yapılmış ve Adapazarı merkezli Sakarya bölgesinin nüfusunun 138.852 kişiden ibaret olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 29.611'inin şehir ve 109.241'inin de köylerde oturduğu belirtilmektedir¹⁵⁸. Bu dönemde, ülke nüfusu hakkında bir kıyaslama yapmak adına, 1927 nüfus sayımında genel ülke nüfusunun 14.589.149 kişi olduğunu açıklayan Justin Mc.

¹⁵⁶ Geyve Kazası'na bağlı Eşme köyü ile Adapazarı'na bağlı Kirazlı köyüne dönen kişilere evleri ve arazileri teslim edilmiştir. (İbrahim Ethem Atınur, "Rum ve Ermeniler'in İzmit-Adapazarı Bölgesinden Tehciri ve Yeniden İskânları Meselesi", *I.Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı: 1999, s. 127, 129).

¹⁵⁷ Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, Sakarya: Adapazarı Belediyesi Yayınları, 1987, s. 117.

¹⁵⁸ Bilal Eryılmaz- Muharrem Es- Mustafa Çalışır-Cahit Şanver, *Adapazarı Metropoliten Alanında Nüfus ve Gelişimi Araştırması*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İktisadi İdari bilimler Yayını, 1996, s. 28; <http://www.die.gov.tr/konular/nufusSayimi.htm>. (ErişimTarihi: 02.05.2015).

Carthy, yazılmamış nüfus nedeniyle ülke nüfusunun olması gerekenden % 7 oranında az olduğunu iddia etmiştir. Bu sayım hakkındaki iddiasını, iletişim, ulaşım gibi imkanların Anadolu’da tam olarak elverişli olmamasına bağlamıştır¹⁵⁹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, göçmen ailelere emval-i metrukeden (terkedilmiş mallar) evler verilmesi de tebliğ edilmiştir. Muhacirlerinden bir kısmı için, Adapazarı’na bağlı bazı köylerde Rum ve Ermenilerce terk edilen arazinin kira karşılığında göçmenlere tahsis edilmesi sağlanmış ancak sonraki yıllarda mülk sahiplerinin geri dönmesi dolayısıyla, bu göçmen aileler başka yerlere yerleştirilmek durumunda kalmışlardır. Bu ise o yıllarda konut sorununu ortaya çıkarmıştır¹⁶⁰.

1928 yılı sonlarına kadar, Adapazarı’na Balkan coğrafyasındaki farklı şehirlerden çok sayıda göçmen ailenin yerleştirilmesi sağlanmıştır. Bu aileler için uygun mesken yapımı için inşaat çalışmaları başlatılmış, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti bu işleri yürütmekle kaymakamlıkları ve yerel yönetimleri de sorumlu tutmuştur. Muhacirlerin evlerinin hızla inşa edilmesi konusunda valilik ve kaymakamlıklar yoğun çalışmalarda bulunmuşlardır. Muhacirler genellikle beraberlerinde büyük ve küçükbaş çiftlik hayvanlarını da getirdikleri için, kendi geçimlerini sağlama konusunda teşvik edilmişlerdir. Örneğin, 1924 yılında Serdivan köyü arazisinin Drama muhacirlerine dağıtılması ve bu muhacirlerin bir kısmının Serdivan’da iskân edilmelerine karar verilmiştir. Adapazarı’nın Serdivan köyünde iskân edilmeleri kararlaştırılan Drama’nın Raholika köyü muhacirlerinin ellerinde önemli miktarda çift hayvanının bulunması sebebiyle, hükümet tarafından muhacirlerin iskânlarının zaman kaybedilmeden bir an önce yapılması kararı alınmıştır¹⁶¹. Mübadeleden sonra eski ekonomik ve toplumsal değerlerini olabildiğince devam ettirmeleri ve yeni yerleşim bölgelerine alışmaları, arazileri işleyerek üretimde rol oynamaları beklenen neticeler arasında sayılabilir.

Göçün yoğun yaşandığı yıllara bakıldığında, 1924 yılında; Adapazarı Fındıklı köyüne Sarışaban göçmenleri yerleştirilmiş, ayrıca çeşitli aralıklarla şehrin muhtelif arazilerine Pirlepe, Ohri, Selanik ve Bosna muhacirleri iskan edilmişlerdir.

¹⁵⁹ Fatih Tuğluoğlu, Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935 “Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. XII/ 25 (2012-Güz), s. 62.

¹⁶⁰ Nedim İpek, “Sakarya’ya Türk Göçleri”, *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005, c. I, s. 646-649.

¹⁶¹ Şahin, Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004, s. 5, 17-19.

1925 yılında; Adapazarı Söğütlü nahiyesine Bulgaristan Razgrad göçmenleri, Aktaş köyüne Yenipazar göçmenleri, şehir geneline Vodine mübadilleri ve Kalkandelen göçmenleri yerleşmiştir.

1926 yılında; Lankaza muhacirleri, Karacaova, Yugoslavya muhacirleri,

1927-1928 yıllarında; Siroz (Serez), 1928 yılında Preşeva göçmen aileleri Adapazarı'nda iskan edilmişlerdir. Akyazı ve Sapanca nahiyesine bağlı köylerde de göçmen konutları inşa edilmiştir¹⁶².

1934 yılı itibariyle, Romanya ve Bulgaristan'dan beşinci kuşak göçmenler beraberlerinde bir miktar Pomak ile Kıpti vatandaşı da getirmişler, bu kafiyecekiler herhangi bir ayırım yapılmaksızın iskan edilmişlerdir¹⁶³.

1936-38 yıllarında Dersim isyanından sonra Tunceli'den zorunlu göç kapsamında ülke geneline olduğu gibi Pamukova'ya sürgün edilen aileler bölgedeki köylere dağıtılmışlardır. Daha sonra kendi memleketlerine gönderilmişlerse de kalan aileler de olmuştur¹⁶⁴.

1948-1951 yılları arasında Unra ve Unesco'nun gayreti ile Avrupa esir kamplarından ülkeye 1000 kişilik bir grup getirilmiş, bunlardan 24 aile (45) nüfuslu Adapazarı'nda iskan edilmişlerdir. Avrupa kamp mültecilerinden çoğunluğu Kafkasya (Azeri, Gürcü, Çerkes) ve Kırım Türkleri ile Yugoslav Türkleri ve Müslüman Arnavutlar oluşturmuştur. Gelenler, şehirli ve tüccar, memur, sanat erbabı olduklarından büyük yerlere yerleştirilmişlerdir¹⁶⁵.

1950'den sonra Adapazarı ve çevresine muhtelif bölgelerden gelen göçmenlerin, yerleşmeleri için konut sağlamak ve ekonomik olarak desteklemek amacıyla Sakarya Valiliği tarafından hemen her mali yıl içerisinde nakdi yardımlar dağıtılmıştır. 1952 yılında gelen 626 göçmen ailesinden 623'üne 984.540 Türk lirası tutarında mesken inşa edilmiştir. 1953 ve 1954 yıllarında gelen 59 ve 60 göçmen ailesine, 120'şer bin lira değerinde mesken inşa edilmiştir. 1954-56 döneminde, özellikle sanatkar Bulgaristan

¹⁶² Şahin, Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004, s. 6-20.

¹⁶³ Mehmet Eröz- Seyfi Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, İstanbul: SESAM (Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi) Yayını, 1968, s. 22.

¹⁶⁴ Aktaş, Kültürel Renkleri İle Sakarya, s. 74.

¹⁶⁵ Eröz- Alpan, Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası, s. 23.

göçmeni ailelerine ve ev yapmak isteyenlere 2800, çiftçilere 1600 Türk lirası ev yardımı yapılmıştır. Bu yardımlar toprak iştiraki verilen aileleri kapsamaktadır¹⁶⁶. 166 Bulgaristan göçmeni sanatkar aileye 13.200 metrekare ev alanı parsellenmiş ve her aileye 1500 Türk lirası ev yardımı dağıtılarak Ziraat Bankasından krediler verilmiştir. Yine 61 Bulgar göçmeni çiftçi ailesine 1443 dekar arazi ayrılarak, 1000'er lira yardım dağıtılmıştır. 51 aileye ise kendi arsalarında ev yapmaları için 67.000 Türk lirası nakit yardımı yapılmıştır.

Zor şartlar altında göçe tabi tutulan ailelerin, güvenli şekilde barınma konusuna çözüm oluşturulmaya çalışılmıştır. Göçmenlerden meydana gelen yeni yerleşimler açarak köyler, mahalleler oluşturma politikası, onların kültürlerini ve sosyal yapılarını devam ettirebilmeleri ve dayanışma içinde yaşamlarını sürdürürken, kendi kültür ve geleneklerini, tecrübelerini bölgedeki diğer halk ile paylaşımlarını da sağlamıştır. Bu ise, Adapazarı'nın, bugün dahi sahip olduğu çok renkli kültür mirasının temellerini oluşturmuştur şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2: Kocaeli (İzmit) ve Sakarya (Adapazarı) İlleri ve İlçeleri Nüfus Gelişimi (1927-1950)

Yıllar	Kocaeli	Sakarya
1927	286.600	138.852
1935	335.292	173.143
1940	375.530	184.401
1945	416.058	210.855
1950	474.644	244.340
Yıllar	İzmit	Adapazarı
1927	14.637	22.549
1935	18.693	24.839
1940	29.120	25.793
1945	28.352	29.836
1950	36.037	35.581

Kaynak: “Kocaeli” maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. VII, s. 4988; “Sakarya” maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s. 6448;

¹⁶⁶ Yeni Ada Postası, 24 Kasım 1955, Sayı: 1081; ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 141, 168-169; Metin Tuncel, “Türkiye’de Yeni Şehirler Adapazarı Örneği”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 4.

Bahsedildiği üzere, yukarıdaki tabloda 1954 yılındaki idari taksimatla Sakarya'nın il olarak belirlenmesinden önce, Kocaeli'ne bağlı Adapazarı merkez ve Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu ilçelerini kapsayan nüfus toplamının, o dönemde Kocaeli'ne bağlı merkez ve ilçelerinin toplam nüfusundan ayrılması ile ulaşılan verilerdir. Kocaeli-İzmit, Sakarya-Adapazarı isimlerinin kullanımı bu anlamı ifade etmektedir. Bölgenin yıllara göre nüfus artış oranları ve yoğunlukları da genel olarak Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Kilometrekareye düşen insan sayısı bütün sayım yıllarında Türkiye genelinin iki katından fazla olmuştur. Adapazarı ilçe nüfusu da birçok sayım yılında, İzmit ilçesinin nüfusunu geçmiştir. Bu rakamlar yönetsel değişimi açıklamakta önemli bir örnek teşkil etmektedir.

1.2.2. Demokrat Parti Döneminde Türkiye ve Sakarya'da Nüfus Gelişimi

Türkiye'de sanayi ve tarım faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönem olan 1950-1960 yılları arasında, bu imkanlara sahip bölgelerin nüfuslarında hızlı bir artış ve hareket olduğu görülmektedir. Ayrıca, karayolu ulaşımının yaygınlaşması ile bu dönemde Kocaeli bölgesi ve dolayısıyla Adapazarı'nda da yoğun nüfus değişiklikleri yaşanmıştır ve Demokrat Parti döneminin ilk yılı olarak kabul ettiğimiz 1950'ye gelindiğinde Sakarya'yı oluşturacak bölge, toplam nüfusun yarısından fazla bir sayıya ulaşmıştır.

Tablo 3: 1950 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli ve Sakarya İlçelerinin Yüzölçüm, Nüfus ve Nüfus Yoğunlukları

İlçeler	Yüzölçümü (km)	Kent Nüfusu	Kır Nüfusu	Toplam Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
İzmit	1.314	36.037	62.470	98.507	%75
Adapazarı	791	35.581	62.412	97.993	%124
Akyazı	558	3.469	36.061	39.530	%71
Gebze	1.036	5.066	22.328	27.394	%26
Geyve	1.195	2.278	41.831	44.109	%37
Gölcük	160	4.153	18.455	22.608	%14
Hendek	478	6.644	26.369	33.013	%69
Kandıra	1.514	3.971	53.451	57.422	%38
Karamürsel	478	3.176	21.197	24.373	%51
Karasu	912	3.398	26.297	29.695	%33
Toplam	8.436	103.773	370.871	474.644	%56

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, s. 18-19.

Tablo yorumlandığında; bu dönemde Kocaeli'nin toplam nüfusu, 474.644 tür. İzmit en fazla nüfusa sahip ilçe konumundadır. Adapazarı ise nüfus yoğunluğu bakımından %124 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır, bu ise Türkiye genelinin çok üstünde bir nüfus artışı yaşandığını göstermektedir. Bu artışı yalnızca doğal ölüm-doğum hızıyla ifade etmek mümkün değildir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan ve cumhuriyet döneminde devam eden göçler, genel nüfus artışında önemli bir rol oynamıştır. Yıllar içerisinde görülen dış göçlerin yanında, iç göç olarak adlandırılan, ülkenin az gelişmiş veya iş potansiyeli düşük olan diğer bölgelerinden (Güneydoğu Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu illeri yoğunlukta olmak üzere) yoğun şekilde yerleşimcinin bölgeye çalışma amacıyla gelişleri de nüfus istatistiklerinden anlaşılmaktadır¹⁶⁷. Bu iç göçlerin işsizlik, toprak kıtlığı, ulaşım zorluğu, eğitim imkanlarının yetersizliği gibi sebeplerle yaşandığı söylenebilir. “Akova” adıyla bilinen ve ülkenin en verimli ovasında ziraat ağırlıklı bir gelişme gösteren Adapazarı ve çevresi, 1950’li yıllarda tarımın yanında sanayi alanında çalışma imkanlarının da genişlemiş olması ile, cazibesini 1950 yıllarından sonra artarak devam ettirmiştir. Pek çok atölyenin varlığı ve fabrikaların kurulması (şeker, lastik, nişasta, yağ, kereste üreten) buna sebep gösterilebilir.

Tablo 4: 1955 Nüfus Sayımına Göre Sakarya İlçelerinin Yüz ölçüm, Nüfus ve Nüfus Yoğunlukları ile Kocaeli Nüfusunun Karşılaştırılması

İlçeler	Yüzölçümü (km)	Kent Nüfusu	Kır Nüfusu	Toplam Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Adapazarı	941	55.622	79.398	135.020	%143
Akyazı	712	4.332	39.068	43.400	%60
Geyve	395	2.667	44.702	47.369	%33
Hendek	591	7.469	27.681	35.150	%59
Karasu	868	4.165	32.004	36.169	%42
Sakarya Toplam	4.487	74.255	222.853	297.108	%66
Kocaeli Toplam	4.031	84.492	168.682	253.174	%62

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: 1956, s. 22.

¹⁶⁷ Recep Yurt, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Sakarya İline Olan İç Göçler ve Sakarya Nüfusuna Etkilerinin İncelenmesi”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı: 1999, s. 8, 10; Musa Taşdelen, “Sakarya’nın Sosyal ve İktisadi Yapısı Üzerine”, *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya: 2005, s. 836.

23 Ekim 1955 tarihli Genel Nüfus Sayımı, Sakarya'nın il olarak sayıldığı ilk nüfus sayımı olmuştur. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi 1954 yılı Haziran ayında yapılacak olan idari taksimattan sonra, Sakarya il olduğundan, Kocaeli nüfusunun sayısı, yapısı ve oranları ani bir değişim yaşamıştır. 5 adet ilçesi, yeni kurulan Sakarya iline dahil edilmiştir. 1950 sayımına nazaran, nüfusunun yarısı kadar yani 244.000 kişilik bir azalma gerçekleşmiştir. Yüzölçümü, 8.436 km' alana sahip olan Kocaeli'nden, 1955 sayımında 4.031 km kadar büyük bir arazinin azaldığını söylemek mümkündür. 1955 yılı itibari ile Sakarya ili, nüfus büyüklüğü açısından Türkiye'nin 63 ili arasında 38. sırada yer almıştır.

Uzun müddetten beri beklenen bu idari değişiklik sonrasında, Kocaeli nüfusu toplamda 253.174 'e gerilemiştir. Kocaeli'nin, nüfus artış hızının eksi -127.5 seviyelerine düşme sebebi de bu bölünmedir. Nüfustaki ve arazideki azalma dolayısıyla, sahip olduğu köy ve muhtarlık sayıları da o miktarda azalmıştır. 1950 sayımında sahip olduğu 684 muhtarlık iken, 277 muhtarlığa düşmüştür¹⁶⁸.

Müstakilen kurulan Sakarya iline ait nüfus verilerinde, yine ülke dışından ve iç kesimlerden göçlerin etkisi olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Göç olgusu adeta bu coğrafya ile bütünleşmiştir.

1950, 1951 ve 1953 yıllarında Avrupa'daki mülteci kamplarından gelen ve Bulgarların göçe zorladıkları soydaşların 250'si şehir merkezine 200 aileden fazlası civar köylere yerleştirilmişler, 1954 yılında Yugoslavya'daki Tito rejimiyle anlaşamayıp gelen aileler de yine bölgede iskân edilmişlerdir. 1955 yılı sonu itibariyle Sakarya iline baskılardan dolayı göç eden 638 adet Bulgaristan kökenli aile yerleştirilmiştir. 1950-1960 yıllarında Bulgaristan'dan göç eden çoğunluğu çiftçi olan 462 aile/1.638 kişi ve sanatkâr olan 547 aile/1.700 kişi, toplam 1009 aile/3338 kişi ile Doğu Türkistan bölgesinden gelen 2 göçmen aile Sakarya'da iskan edilmiştir¹⁶⁹.

Sakarya'ya yerleştirilen göçmenlerin hayat koşullarını iyileştirerek, imkanlar ölçüsünde hizmet sunulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu konuda gösterilen gayret ve göçmenlerin memnuniyeti haberlerden anlaşılmaktadır.

¹⁶⁸ DİE, 1955 Genel Nüfus Sayımı, s. 18.

¹⁶⁹ Aktaş, *Kültürel Renkleri İle Sakarya*, s. 74; Eröz-Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 23.

1957 Mart'ında, Sakarya vilâyetindeki iskân işleriyle ilgili tetkiklerde bulunmak üzere Avrupa Konseyi yerleştirme fonu guvernörü Mr.Plas ve konsey mülteciler seksiyonundan Hamit Gökaltay, toprak ve iskân işleri umum müdürü ve umum müdür muavini ile birlikte Adapazarı'na gelerek, vilâyeti ziyaretten sonra yeni yapılan göçmen mahallesini ve hükümetin yardımlarıyla inşası tamamlanan 652 göçmen evini gezerek görmüşler ve bu husustaki çalışmalardan duydukları memnuniyeti belirtmişlerdir¹⁷⁰.

Demokrat Parti İktidarı sırasında, ülke genelinde göçmenler politikası ciddiyletme yürütülmüş, 1950 yılından 1956 yılına kadar tevzi komisyonları tarafından, yurdumuza gelmiş bulunan 38.302 göçmen ailesinin müstahsil hâle getirilmesi için 21 bin 650 çiftçi göçmen ailesine 1.126.125 dönüm toprak verilmiş ve 34.463 aileye de evleri inşa edilerek teslim edilmiştir. Kendilerine birer işletme kurmaları ve bu işletmeleri geliştirmeleri için lüzumlu araç ve vasıtaları temin etmek üzere, göçmenlerin sanatlarına göre lüzumlu kredi yardımı yapılmıştır¹⁷¹.

Tablo 5: 1960 Nüfus Sayımına Göre Sakarya İlçelerinin Yüzölçümü, Nüfus ve Nüfus Yoğunlukları ile Kocaeli Nüfusunun Karşılaştırması

İlçeler	Yüzölçümü (km)	Kent Nüfusu	Kır Nüfusu	Toplam Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Adapazarı	841	79.420	83.088	162.508	%193
Akyazı	716	6.617	43.220	49.837	%70
Geyve	1.390	3.676	48.273	51.949	%37
Hendek	581	9.880	29.801	39.681	%68
Karasu	788	5.683	39.220	44.903	%57
Sapanca	115	5.788	7.326	13.114	%114
Sakarya Toplam	4.431	111.064	250.928	361.992	%82
Kaynarca	360	767	15.169	15.936	%44
Kocaeli Toplam	3.972	112.082	185.381	297.463	%75

Kaynak: DİE, 1955 Genel Nüfus Sayımı, s. 30.

¹⁷⁰ Ayın Tarihi, 27 Mart 1957.

¹⁷¹ Ayın Tarihi, 27 Temmuz 1956.

23 Ekim 1960 tarihinde yapılan Türkiye Genel Nüfus Sayımında, Kocaeli’nden ayrılan Sakarya’nın sahip olduğu ilçeler bazındaki nüfusu yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Burada, henüz idari taksimatla Kocaeli’nden ayrılmamış olan, 1966 yılından sonra Sakarya’ya bağlanacak olan Kaynarca ilçesinin nüfusu da belirtilmiştir. Tabloya göre, Sakarya’nın nüfus yoğunluğu tüm yurt genelinden daha fazladır. Adapazarı merkez ilçesi ve Sapanca, bu yoğunluğun en fazla olduğu ilçelerdir. Yüzölçümü en fazla araziye sahip Geyve ilçesinde nüfus yoğunluğu en azdır. Geyve ilçesi bu dönemde en az dış göç alan bölge olduğu için, nüfusu fazla etkilenmemiştir.

1960’lı yıllarda, dış göçlerin sona ermesi ve İstanbul gibi hızlı bir sanayileşme içerisine giren Kocaeli’nin, Sakarya’ya yönelen iç göçleri de çekmeye başlaması sonucu bu yıllardan itibaren Sakarya nüfus artışı, daha doğal bir yükseliş içerisinde seyretmeye başlamıştır. 1960 yılından sonra Kocaeli ve İstanbul’a göç vermeye başladığı söylenebilir.

Tablo 6 :1950-1960 Döneminde Türkiye-Kocaeli ve Sakarya’nın Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızları (binde)

Yıllar	Türkiye	Kocaeli	Sakarya
1945-1950	21.7	26.3	28.5 (1940-50)
1950-1955	27.8	-127.5	40.1 (1950-60)
1955-1960	28.5	32.2	39.5
1960-1965	24.6	24.1	22.0

Kaynak: “Kocaeli” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c.VII, s. 4988, “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s. 6449; DİE, *Türkiye Genel Nüfus Sayımları 1950, 1955*, s. muh.

Sakarya ilinin durumu, Türkiye geneli nüfus artış hızı ile kıyaslandığında, her sayım döneminde yurt genelinin üzerinde bir hıza sahip olduğu görülmektedir. 1950-1960 yılları arası Sakarya ilinin en hızlı artışı yaşadığı, bu artışın 1960 yılından itibaren yavaşladığı görülmektedir. İdari değişiklik sonrasında Kocaeli İlindeki nüfus hızı-127.5 gibi bir orana gerilemişse de, 1955-1960 döneminden itibaren yeniden Türkiye nüfus artış hızını yakalamış ve hatta geçmiştir.

1955-1960 döneminde Sakarya doğumluların %9,9’u başka illere göç etmiştir. Bu dönemde Sakarya ili az göç veren, fazla göç alan bir yapıdadır. Bu 1950’li yıllarda kurulan yeni sanayi tesisleri ile açıklanabilir. 1960-1965 yılları arasında ise, Sakarya’nın aldığı göç verdiği göçten daha az miktardadır. 1965 yılında Sakarya ilinin toplam nüfusu

404.078 kişiden ibarettir. Sakarya ilinden diğer illere göç eden nüfusun oranı %28,6 iken, diğer illerden Sakarya iline göç edip yerleşenlerin nüfus oranı %24.7'dir¹⁷². Bu ise, önceki dönem aralığında olduğu kadar hızlı bir sanayi yapılaşmasının gerçekleşmemesi ile açıklanabilir.

Tablo 7 : 1955-1965 Sakarya ve Türkiye Nüfus Yoğunlukları (kişi/km)

Yıllar	Türkiye	Sakarya
1955	31	66
1960	36	82
1965	41	91

Kaynak: “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s. 6448; DİE, 1955, 1960 Genel Nüfus Sayımları, s. muh.

Tabloda görüldüğü üzere, Sakarya ilinin nüfus yoğunluğu kuruluşundan itibaren her sayım döneminde, Türkiye ortalamasının üzerinde olmuş, hatta iki katından daha fazla bir sayıya ulaşmıştır. En fazla nüfus yoğunluğu yani kilometre kareye düşen kişi sayısı 1955-1960 yılları arasında kaydedilmiştir. İlin gelişim dinamiğini belirleyen hızlı artış bu tabloda daha net bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Sakarya'nın yoğunluk olarak odak noktası, merkez ilçesi Adapazarı olmuştur.

1.2.3 Sakarya Nüfusunun Yaş Yapısının İncelenmesi

Genel nüfus sayımları ile belirlenen istatistik bilgilerden biri de belirli bir bölgede yaşayan insanların yaşları ve yaş grupları itibarıyla demografik bakımdan tespit edilmesidir. Yaş grupları ve yapısı, bölgenin iş gücü potansiyeli, doğum-ölüm yaşı oranları, aldığı göçler ve benzeri özellikleri açıklayarak, başta ekonomik ve askeri olmak üzere ileriye dönük çıkarımlarda bulunulmasını sağlamaktadır.

Sakarya ilinde nüfusun yaş gruplarına dağılımı Türkiye geneline çok benzemektedir. Nüfusun 3 ana yaş grubuna göre dağılımı (0-14, 15-64, 65+) gerek 1955, gerekse 1960 yıllarında ülke ortalamasına çok yakın seyretmektedir¹⁷³.

1955 nüfus sayımı itibarıyla, Sakarya'da 0-14 yaş aralığındaki erkek nüfusu, 60.989 iken kadın nüfusu 57.732'dir. Toplam %39.4 ile bu oran ülke geneli ile hemen hemen aynıdır.

¹⁷² Recep Yurt, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Sakarya İline Olan İç Göçler ve Sakarya Nüfusuna Etkilerinin İncelenmesi”, s. 9-10.

¹⁷³ DİE, Türkiye Genel Nüfus Sayımları 1955, 1960, s.56-58.

Oysa 1960 yılından önceki hızlı artan nüfusu, ülke ortalamasının çok üzerinde olmuştur. Bu durumda nüfustaki artışın, sadece doğal doğurganlık hızı ile olmadığı ve göç olgusunun etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle 1960'da bir önceki dönemdeki yüksek doğurganlığın (0-14) yaş grubunda yaratması beklenen önemli artış yaşanmamıştır. Bu tür dış göçlerin, toplu aile biçiminde ve geniş aile yapısı ile yaşanmaması, nüfusun nicelik olarak artarken niteliğinin çok fazla değişmemesine yol açmaktadır.

1955 ve 1960 yıllarında artan sanayileşme süreci ve yeni iş alanlarındaki artış, genç çalışma gücü nüfusu olarak adlandırılan 20-24, 25-29 ve 30-34 yaş gruplarında artış söz konusudur. 15-64 yaş arası toplam yetişkin çalışma gücü nüfusu ise en fazla yığılmanın olduğu grubu oluşturmaktadır. %57,2 oranı oldukça yüksektir¹⁷⁴. Bu ise, çalışan yaş grubunun bölgede doğum yaş grubundan daha hızlı artış gösterdiğini ifade etmektedir.

1.2.4 Sakarya Nüfusunun Cinsiyet Yapısının İncelenmesi

Genel nüfus sayımlarında kadın ve erkek nüfusun toplam nüfus içindeki oranları cinsiyet yapısını oluşturur. Toplumun cinsiyet yapısı ise, sosyal ve ekonomik açıdan ele alınan bölgenin incelenmesine katkıda bulunarak, işçi potansiyeli ve askerlikle ilgili konularda veriler sunar. Konunun incelendiği bölgedeki ekonomik yapı, çalışma alanlarının çeşitliliği, askeri birimlerin varlığı, göçe açık olup olmadığı gibi faktörler o bölgenin cinsiyet yapısını etkilemektedir.

Tablo 8 : Sakarya İli Nüfusunun Cinsiyet Yapısı

Yıl	Türkiye			Sakarya		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1955	24.064.763	12.233.421	11.831.342	297.108	150.352	146.756
1960	27.754.820	14.163.888	13.590.932	361.992	184.463	177.529

Kaynak: Eröz-Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 20; DİE, *Türkiye Genel Nüfus Sayımları, 1955, 1960*, s. muh.

Sakarya ili nüfusunun cinsiyet yapısı, 1950 yıllarından itibaren erkek nüfusunun kadın nüfusundan fazla olduğu anlaşılmaktadır. . Bu bakımdan Türkiye geneliyle aynı cinsiyet yapısına sahip olduğu belirtilmelidir. Erkek nüfusun fazlalığı, bölgeye yönelik iç ve dış göçlerin etkisiyle 1955-1960 yılları arasında daha çok erkek tekil göçüne maruz kalması

¹⁷⁴ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s. 6450- 6451.

ile açıklanabilir. Yurt genelinde çalışma hayatında erkeklerin kadınlardan sayıca daha fazla olduğu gerçeği düşünüldüğünde, Sakarya’da ailelerinden bağımsız olarak gelen bir erkek potansiyeli olduğu anlaşılmaktadır. Kadın nüfus kırsal kesimde, erkek nüfus ise daha yoğun olarak şehir içinde sayılmıştır. Nitekim, 1960 yılından sonra kadın erkek nüfusu arasındaki fark daha yakın bir orana yaklaşacaktır. Bu dönemde aile olarak göçün etkisi düşünülebilir.

1.2.5. Sakarya Nüfusunun Kırsal Kentsel Yapısı

Sakarya ilinin nüfus verileri arasında, bölgenin şehirleşme oranı da sayımlarda tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda nüfusun yerleşmiş olduğu şehir ve köy arazisine göre, Türkiye geneli arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu veriler, toplumun yaşam şekli ve koşulları, sahip oldukları imkanlar hatta kültürel yapıları ile yakından alakalıdır. Ekonomik faaliyetlerin ve iş kaynaklarının belirleyici rol oynadığı bu yerleşim tercihinde, bu unsurlara bağlı zamanla değişiklikler olmuştur.

Tablo 9 : Sakarya İli Nüfusunun Kentsel ve Kırsal Yapısının İncelenmesi

Türkiye		Sakarya		
Sayım Yılı	Toplam	Toplam	Şehir	Köy
1955	24.064.763	297.108	74.255	222.853
1960	27.754.820	361.992	111.064	250.928

Kaynak: “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s. 6452.

1954 yılında Kocaeli’nden ayrılan Sakarya’nın 1954 yılında müstakil bir il olmasından sonra, kırsal kesimde yani daha çok köylerde yaşayan kişi sayısı, şehirde yaşayan kişi sayısından fazla olmuş, şehir nüfusunun üç katına ulaşmıştır. Bunun temel nedeni, verimli toprakları sebebiyle il ekonomisinde tarım önceliğini koruması ve iyi bir gelir kaynağı sağlamasıdır. Tarım ve hayvancılığın, ziraatın yaygın bir şekilde yapıldığı her bölgede olduğu gibi Sakarya’da da nüfusun kır-kent oranında kır kesimi ağırlıklı yer tutmuştur. 1955 yılında kentsel nüfus payı Türkiye genelinde %28,8 iken, Sakarya’da %25’dir. İlerleyen yıllarda ise iki ortalama arasındaki fark büyümüştür. 1955 yılında 74.000 dolaylarında olan il ve ilçe merkezlerinin nüfusu 10 yılda %68 oranında artarak, 1965 yılında 125.000 civarına ulaşmıştır. 1955-1960 yılları arasında kentleşme hızı binde 80,5 rakamına ulaşan Sakarya’da kent nüfusunda görülen bu hızlı artışta iki etkiden bahsetmek mümkündür. Birincisi, 1950’lerde ülke genelinde olduğu gibi özellikle kırsaldaki yüksek

doğurganlık ile artan nüfusun geçim kaygısı ile kente göç etmeye başlaması, ikincisi ise kırsal kesimden alınan göçün yanında il dışından da göç almasıdır¹⁷⁵.

1960’larda, sanayileşmenin artması ve göç alımının bitmesiyle genel olarak kentleşme hızı yavaşlamıştır, bölgenin kırsal yerleşim nüfusundaki artış hızı daha fazla olmuştur. Kentte yeterli geliri sağlayacak iş bulamayan kesimden İstanbul ve Kocaeli İllerine doğru bir kayma olduğu şeklinde yorumlanabilir.

1.2.6. Sakarya’nın Anadil ve Dinler İtibariyle Nüfusu

Nüfus sayımlarının sonucunda yapılan demografik değerlendirmelerden biri de, nüfusun anadil ve dini inanç bakımından sahip olduğu potansiyeldir. Bu konuda 1955 yılı sayımını baz alarak bir inceleme yapılmıştır.

Tablo 10 : Sakarya Nüfusunun Anadil ve Dinler İtibariyle İncelenmesi (1955)

Ana Dil	Türkçe	Gürcüce	Abazaca	Lazca	Kürtçe	Çerkezce	Diğer Diller
	273.309	9.398	5.257	1.730	1.325	1.082	2.736

İnanç	İslam	Gregoryen	Katolik	Ortodoks	Protestan	Musevi	Diğer
	297.056	2	9	13	14	1	13

Kaynak: DİE, 1955 Genel Nüfus Sayımı, s. 108-109.

Tabloda belirtildiği üzere, göç dolayısıyla farklı etnik kimlikler ve dini grupların ortak yaşamına ev sahipliği yapan Sakarya’da, anadil bakımından sayımlarda tespit edilen 27 çeşit dil vardır. Bu gruplardan sayıca 1000 kişinin üzerinde olup, konuşulan ana diller arasında ön plana çıkanlara yer verilerek örneklendirilmiştir. Verilere göre, Sakarya genelinde anadili Türkçe olan Müslüman halkın temel yapıyı oluşturduğu görülmektedir. Diğer etnik gruplar ise göç yolu ile Sakarya’ya yerleşen ailelerin dağılımını yansıtmıştır. Sakarya’nın sahip olduğu kültürel çeşitlilik, birlikte oluşturulan kültür mirasının zenginliği ile günümüze kadar ulaşmıştır.

¹⁷⁵ “Sakarya” Maddesi, Yurt Ansiklopedisi, c. IX, s.6497.

1.3. Belediye Hizmetleri

Belediyeler, beldenin ve belde sakinlerinin mahalli anlamda ortak ve medeni ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile sorumlu hükmi bir şahsiyettir. İnsan yaşamını kolaylaştırmak ve toplumun en temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla il ve ilçeler bazında, önemli bir sorumluluk taşıyan ve geniş bir hizmet yelpazesine sahip teşkilatlardır¹⁷⁶. Yerel yönetimleri güçlendirmek ve yerinden yönetime önem vermek adına çok sayıda belediye teşkilatı kurarak gelirlerini artırmak, Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren temel hedeflerinden biri olmuştur.

Çok partili hayata geçişle birlikte belediye organları ve parti programları halkın beklentilerini karşılamaya önem vermiş, bu dönemde belediye görevleri giderek merkeze kaydırılmıştır. 1955 yılında, yerel yönetim gelirlerinin arttırılması olumlu sonuçlar vermiş ve belediye sayısında büyük oranda artış yaşanmıştır. Tek parti döneminde yurt genelinde kurulan belediye sayısı 91 iken, 1945-1960 arasında 412 adet yeni belediye kurulmuştur. Bu artışta, kentleşmenin artmasının yanı sıra, siyasal iktidarların belediyeciliği siyasal kazanca döndürme çabaları da etkili olmuştur¹⁷⁷. Adapazarı'nda metropol alanında hem çok eski tarihe dayanan hem de yeni kurulan belediye örgütleri mevcuttur. Adapazarı'ndan sonra kurulan ilk belediye örgütleri, ülke genelinde kentleşmenin başladığı 1950-60'lı yıllara rastlamıştır. Bu süreçte belediyelerin düzenli ve

¹⁷⁶ Belediyeler, ele aldığımız dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nde 1930 tarihinde kabul edilen Belediyeler Kanunu çerçevesinde işleyen, sınırları, yetkileri ve sorumlulukları bu kanun doğrultusunda belirlenmiş olan birimlerdir.

“BELEDİYE KANUNU: Kanun Numarası: 1580, Kabul Tarihi : 3/4/1930, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih : 14/4/1930 Sayı :1471, Yayımlandığı D st r: Tertip : 3 Cilt : 11 Sayfa : 80.

“Bilindiği gibi TBMM'ce ilk reform kapsamında kabul edilen yasalar 5215 sayılı Belediye Kanunu ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'dur. TBMM'nin kabul ettiği bu yasalardan 5215 sayılı Belediye kanunu Cumhurbaşkanlığınca geri gönderilmiş, 5216 sayılı Büyükşehir Kanunu ise onaylanmıştır. TBMM, geri gönderilen 5215 yerine 5272 sayılı Belediye Kanunu'nu kabul etmiş ve bu kanun da Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş, bunun üzerine 5393 sayılı Belediye Kanunu TBMM tarafından kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanının onayı sonrasında 3 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece, 1930 yılından bu yana yürürlükte olan 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır.” (<https://tekmanpost.wordpress.com/2013/10/18/yerel-yonetimlerde-acilim-1580-sayili-belediye-kanunu-ile-5393-sayili-belediye-kanunu-arasindakifarklar/>Erişim Tarihi: 01.12.2016.)

¹⁷⁷ Süleyman Yaman Koçak-Ali Ekşi; “Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye'de Yerel Yönetimler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (Mayıs 2010), s. 301.

koordineli şekilde çalışmalar sürdürmesi için, mali güç ve personel imkanlarının da yeterli olması gerektiği düşünülmelidir¹⁷⁸.

Bu dönemde belediyeçilik hizmetleri arasında en öne çıkanlar; halkın hayati ihtiyaçları olan su ve elektrik temini, dağıtımı, yol ve köprülerin inşası ve tamiri, ulaşım, iletişim, temizlik, çevre düzenlemesi ve kanalizasyon çalışmaları, imar hizmetleri, bayındırlık ve sağlık hizmetleri gibi hemen her alana yayılmış olan faaliyetlerdir. Derelerin ıslahından, bataklıkların kurutulmasına, sel ve afetlerle mücadeleye kadar, ilerleyen yıllarda farklı kurumların da üstleneceği hizmetleri belediyelerin bünyesinde topladığı görülmektedir. Adapazarı-Sakarya'nın 1950-1960 yılları arasında belediyeçilik çalışmaları ile ilgili elde edilen verilere de bu başlıklar yansımıştır.

1.3.1. Belediye Başkanları

1742 tarihinden itibaren nahiye olduğu bilinen Adapazarı, 1964 yılı salnamesinde Hüdavendigar Eyaleti'nin İzmit Livası'na bağlı bir kaza olarak belirtilmiştir. Nüfusu 10 bini aşan ve “Adaköy” ifadesiyle anılan Adapazarı, 1869 yılında ilk defa belediye olma statüsüne yükselmiştir¹⁷⁹. 19.yüzyıl boyunca ticari canlılığı yüksek ve nüfusu sürekli artış gösteren Adapazarı, Cumhuriyet döneminde de Kocaeli'ne bağlı merkezi bir ilçe konumundadır. 1 Aralık 1954 tarihinde resmen il oluşu onaylanıncaya kadar, ilçe statüsünde bulunan Adapazarı'nda, 1950- 27 Mayıs 1960 ihtilali sonrasına kadar Demokrat Parti yönetimi sırasında, 6 belediye başkanı değişmiştir. Bu belediye başkanlarından bir kısmı 1954 yılı sonrası hem valilik hem de başkanlık görevini üzerlerinde bulundurmuşlardır.

1950-1960 yılları arasında Adapazarı'nda Belediye Başkanlığı yapmış olan isimler ve görev süreleri şöyledir:

1.İzzet Şükrü Enez (Tüccar)	1946-1950
2.Suavi Damalı (Tüccar)	1950-1955
3.Ali Necdet Güven (Avukat)	1955-1960

¹⁷⁸ Adapazarı'nın Belediyeçilik konusundaki detaylı analizi için bkz. Musa Eken, “Adapazarı Metropolitan Alanında Belediyeçilik ve Sorunları”, *Dünden Bugüne Adapazarı Sempozyumu Bildirileri (4 Haziran 1997)*, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 1997, s. 8.

¹⁷⁹ Şahin, Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004), s. XXII.

- 4.Cevat Özsunay (Doktor Albay) 1960-1960
- 5.Eşref Ergut (Asker) 1960-1960
6. Sedat Kirtetepe (Asker) 1960-1960¹⁸⁰.

1946 yılında Adapazarı'ndan seçilen Belediye Başkanı İzzet Şükrü Enez, şehrin ileri gelen tüccarlarından olup, “İzzet Baba” lakabıyla anılan ve sevilen bir kişidir. Kendisi 1950 yılına kadar görevine devam etmiştir¹⁸¹. 3 Eylül 1950 tarihinde yeni seçimler sonucunda başkanlığa seçilen Suavi Damalı'ya başkanlık görevini devretmiştir.¹⁸² 16 Kasım 1955 tarihinde Sakarya adıyla yapılan ilk belediye seçimlerinde, şehrin kuruluşunda görevde bulunan Suavi Damalı seçilememiş, yerine Belediye Başkanlığı'na asıl mesleği Avukatlık olan Ali Necdet Güven, Başkan Yardımcılığı'na Tacettin Barış, Daimi Encümene Mustafa Tıgılı, Necati Sel, Mahir Köprülü, Meclis Başkanlıklarına Dr. Muammer Güner, Yavuz Kavafoğlu oyların çoğunu alarak seçilmişlerdir¹⁸³. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Sakarya'da askeri valiler görev yapmış, aynı zamanda belediye başkanlıklarını da üzerlerine almışlardır. Bu isimler sırasıyla, Cevat Özsunay, Eşref Ergut ve Sedat Kirtetepe'dir.

Belediye seçimleri ve belediye başkanlarının seçim çalışmaları hakkında, siyasi hayat adı altında inceleyeceğimiz bölümde daha geniş yer verileceğinden, burada sadece isimleri ve dönemleri belirtilmiştir.

1.3.2. Belediyelerin Su ve Temizlik Çalışmaları

Belediye sınırları dahilindeki suları, çeşmeleri, sebilleri, arkları, havuzları, su taksim yerlerini, hazinelerini, kaynaklarını tanzim ve idame etmek belediyenin asli sorumlulukları arasındadır¹⁸⁴. Temizlik ve halk sağlığını koruma çalışmaları ile birlikte ele alınmıştır.

¹⁸⁰ Yeni Ada Postası, 17 Kasım 1955, sayı: 1075; Sakarya, 10 Haziran 1960, sayı: 313; 15 Haziran 1960, sayı: 317; Kamil Özdemir, Adapazarı-Sakarya'da Siyasi Hayat (1946-1960), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: 2011, s. 107, 116-117, 159-160.

¹⁸¹ Şahin, Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004), s. 55-56.

¹⁸² Ada Postası, 8 Eylül 1950, Sayı: 257.

¹⁸³ Yeni Ada Postası, 17 Kasım 1955, Sayı: 1075.

¹⁸⁴ 1580 Sayılı Belediye Kanunu-Madde 35, Resmi Gazete: Tarih: 14 Nisan 1930 Sayı:1471.

1.3.2.1. İçme Suyu Temini

İncelediğimiz dönemde, Adapazarı'nın en büyük sıkıntılarından biri şehrin içme suyu meselesi olmuştur. Adapazarı'nda 1868 yılından beri su ve temizlik işleri Adapazarı Belediye Başkanlığı tarafından yürütülmüştür. Hemen her kazada olduğu gibi Adapazarı'nda da su sıkıntıları yaşanmaktadır. Adapazarı Belediyesi'nin hedefinde ve yıllık çalışma planında ilk sırada yer alan su sağlamak ve yaymak işi, çalışmamıza konu olan 1950-1960 arası dönemde de üzerinde en çok durulan ve masraf yapılan konudur. 1950'li yılların başında, Adapazarı'nda fenni sıhhi tesisat projeleri yapılmadığı için su konusunda problemlerin olduğu yerel gazetelerdeki haberlerde görülmektedir.

Kocaeli bölgesinin su kaynakları arasında en öne çıkan Çene Suyu ve Paşa Suları şehrin mahallelerine içme suyu olarak dağıtılan ancak devlete ait olup satın alınmayan kaynaklardır. Sağlıklı ve kaliteli sular olduklarından, 1940 yılından sonra bu su yeterli gelmeyince, belediye suların satışını serbest bırakmıştır¹⁸⁵. İçme suyu arıtma ve dağıtma meselesi, genel olarak Kocaeli çevresinin temel sorunu olmuştur. Su kaynaklarının içmeye uygun hale getirilmesi ve şehrin her mahallesine ulaştırılması zaman içerisinde başarılabilmiş, bazı dönemlerde çeşmelerde kuyruklar oluşmuş, yeni su kaynaklarına yönelmek gerekmiştir.

Adapazarı'na ilk gelen su, 1734 yılında Deveoğlu Mustafa tarafından, Sapanca Gölü'nün taşan sularını şehre tahliye etmekte kullanılan kanal üzerine yaptırılan küçük bir dolap vasıtasıyla gelmiştir. Adına da “Çark Suyu” denilmiştir. Çark suyu Cumhuriyetin ilk yıllarında motorla şehre su dağıtan, ancak suyu temizleme imkanı olmayan, dolayısıyla salgın hastalıklara karşı tedirginlik duyulan mütevazî bir kaynak olmuştur¹⁸⁶. Ancak Adapazarı'nın birçok ilçeye nazaran kendi kendine yetmesi konusunda önemlidir.

İçme sularının temizliği, rutin boru bakımları, şehrin su şebekesinin genişletilmesi ve tüm mahallelere köylere su ulaştırılması belediye başkanlarından talep edilen ilk konu olmuştur.

Adapazarı kendi su ihtiyacını kaynak suları ve gerek şebekelerde gerekse içme suyu olarak kullandığı Sapanca gölünden karşılamıştır. Sapanca, Sakarya ile Kocaeli illeri

¹⁸⁵ Türk Yolu, 9 Şubat 1940, Sayı: 708.

¹⁸⁶ Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul: Işıl Matbaası, 1952, s.32- 33.

arasında uzanan tektonik oluşumlu tatlı su gölüdür. Kuzey Anadolu Fay Hattı etkisiyle oluşan göl, 16 km uzunluk, 5 km genişliğe sahiptir. Denizden yüksekliği 33 m. olan gölün en derin yeri 53 m, ortalama derinliği 36 m'dir¹⁸⁷. 1945 yılında Sapanca suyu, Kocaeli'ne de aktarılmaya başlamış, göl suyu Kocaeli'nde sanayide, Sakarya'da içme suyu olarak kullanılmıştır¹⁸⁸. Bu suyun haricinde su sıkıntısı devam eden İzmit için, Karakayalar suyunun şehre getirilmesi sağlanmıştır¹⁸⁹. Sapanca Gölü'nün suyunun içme suyu olarak kullanılmasında sıhhi açıdan bir engel bulunmadığı yapılan tetkiklerde belirtilmiş olsa da Sapanca'dan daha temiz bir kaynak suyunun şehre getirilmesi halk tarafından yerel yönetimden her dönemde talep edilen bir konu olmuştur.

Adapazarı'nın bu dönemde sahip olduğu belirtilen kaynak suları Gökçen'in eserinde şu şekilde verilmiştir:

- “1.Reşadiye Suyu: Akyazı'nın güneydoğusunda Reşadiye köyündedir.*
- 2.Şerefiye Suyu: Akyazı'nın güneyinde Şerefiye köyündedir.*
- 3.Kuzuluk Maden Suyu: Sapanca'nın batısında Mahmudiye köyündedir.*
- 4.Mahmudiye Suyu: Sapanca'nın batısında Mahmudiye köyündedir.*
- 5.Memnuniye Suyu: Sapanca'nın güneyinde Memnuniye köyündedir”¹⁹⁰.*

Bu yıllarda Akyazı, Karasu, Geyve ve Hendek ilçelerinde su meselesi üzerine pek çok plan ve proje yapılmıştır. Buna göre; İller Bankası tarafından Akyazı'ya bağlı mahalle ve köylere su sağlamak amacıyla isale, depo ve şebekeden oluşan iş için 91.667 Türk lirası keşif bedeli üzerinden 22 Aralık 1950 yılında ihale edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonunda bu tesisatlar vasıtasıyla bölgeye su verilmesi sağlanmıştır. Aynı tarihte Hendek kazası için, İller Bankası tarafından içme suyu elde etmek amacıyla 7 Nisan 1950'de 70.526,60 Türk lirası keşif bedeli üzerinden ihale yapılmış, çalışmalar sonunda kazaya su getirilmiştir. Adapazarı'nda daha fazla içme suyu elde ederek ziraat ve hayvancılık alanlarında kullanmak için fenni tesisat projesinin yapılması gerekmektedir. Yani su, elektrik, kanalizasyon gibi her türlü şebekeyi içeren genel bir şebeke mevcut değildir.

¹⁸⁷ Gökçen, Sakarya ve Marmara Bölgesi, s. 10-11.

¹⁸⁸ Türk Yolu, 31 Mayıs 1945, Sayı: 2033.

¹⁸⁹ Türk Yolu, 3 Aralık 1950, Sayı: 30.

¹⁹⁰ Rifat Gökçen, Sakarya ve Marmara Bölgesi, s. 12.

Adapazarı'nda modern anlamda ilk içme suyu tesisinin kurulması amacıyla 1952 yılında İller Bankası tarafından ihale yapılmış ve bu iş bir şirkete verilmiştir¹⁹¹.

1952 yılında başlanan, şehrin bol ve temiz içme suyuna kavuşturulması projesi, 1954 yılına gelindiğinde devam etmektedir. Çarkın Şarkışla mevkiinde dinlendirme havuzlarında temizlenerek santrifüj motorları vasıtasıyla şebeke su tesviyesi yapılarak, şehirde yaşanan susuzluk probleminin çözümü sağlanacaktır. Sapanca Gölü'nden şehre kadar 7500 metre mesafesi bulunan ana su hattının bitmemiş kısmı 1400 metredir. 35 işçi günde 10 boru döşediği için¹⁹², su konusunda çalışma hızının düşük olduğu görülmüş ve yerel basında sıkça eleştirilmiştir.

Sakarya ilinin kurulduğu 1 Aralık 1954 tarihinde, şehrin suya kavuşacağı vaat edildiğinden çalışmalar hızlanmıştır. Yapılan denemeler başarılı sonuçlar vermiştir. Suyun, Beşköprü'den değil de yeni kurulan 80 metre rakımlı Şarkışla Tepesi'ndeki tevzi kulesinden getirileceği için, çok katlı binalara da rahatlıkla çıkabileceği düşünülmüştür¹⁹³. Bu durumda Çark suyu iptal edilecektir. Fakat beklenen süre zarfında bu mesele halledilememiş, sonraki yıllara sarkmıştır.

1950-1954 yılları arasında, Adapazarı Kocaeli'ne bağlı iken, köylerin içme suyu temini ve yol çalışmaları için ayrılan ödenek 953.245 Türk lirası iken, 1954 yılından sonra temin edilen ödenekler miktarı oldukça artmıştır. Buna göre,

1955 yılında içme suyu için 348.241 Türk lirası, 1956 yılı için 1.177.439 Türk lirası, 1957 yılı için 1.453.968 Türk lirası, 1958 yılı için 576.963 Türk lirası ve toplamda 3.556.611 Türk lirası tahsis edilmiştir.¹⁹⁴ Görüldüğü üzere, ayrılan tahsisatlar ve hükümetin yardımları ile su işlerine büyük harcamalar yapılarak il genelinde su sorunu çözülmeye çalışılmıştır.

1957 yazında, Sakarya ili köy içme suları isale işinde kullanılacak olan aspesti çimento, tazyikli boru mübayası 38.800 liradan eksiltmeye çıkarılmıştır¹⁹⁵. Çark Caddesi'ndeki su yolu üzerinden ağır kamyonlar geçtiği için, borular ezilerek arıza çıkmasına neden olmuş,

¹⁹¹ Şahin, Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004, s. 73, 89.

¹⁹² Demokrat Sakarya, 1 Ekim 1954, No. 89.

¹⁹³ Demokrat Sakarya, 30 Kasım 1954, No. 140.

¹⁹⁴ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s. 161.

¹⁹⁵ Yeni Ada Postası, 31 Temmuz 1957, No. 595.

buradaki boruların daha derine gömülmesine karar verilmiştir¹⁹⁶. Salko Camii çeşmesi ile Papuççular ve Karaosman Mahalleleri bulunan iki çeşmeden alınan numunelerde 1000 koli basili tespit edildiğinden, bu çeşmelerin suyu kesilmiştir. Halk, yerel basından “Mikroplu Çeşmeler”¹⁹⁷ başlığı altında uyarılmış, gerekli temizlik işlemleri yapılmadan kullanımları engellenmiştir.

1959 yazında, 1950 yılından beri bir türlü çözülemeyen içme suyu meselesinde yeni bir adım atılmıştır. 1 milyon 800 bin liraya mal olan tesislerin bir kısmı kullanılmayacak duruma gelmiş olduğu için, İller Bankası bu tarihten itibaren su meselesi ile kendisi ilgileneceğini açıklamıştır¹⁹⁸. Adapazarı içme suyu projesi için kullanılacak filtre havuzları İller Bankası tarafından Su İşleri Müdürlüğü’ne hazırlatılmış ve Eylül ayında şehre gelmiştir¹⁹⁹. Aynı yıl, Geyve-Alifuatpaşa içme suyu ihalesi 13.000 lira keşif bedeli ile İller Bankası tarafından ihaleye çıkılmış, Ekim ayında iş teslim edilmiştir²⁰⁰.

“1950-1954 yılları arasında suyu getirilen köyler; Adapazarı’nda 23 köy, Akyazı’da 13 köy, Karasu’da 6 köy, Hendek’te 9 köy ve Geyve’de 37 köye su ulaştırılmıştır.

1955 yılında; Adapazarı’nda 8 köy, Akyazı’da 9 köy, Karasu’da 8 köy, Hendek’te 6 köy ve Geyve’de 22 köye su temin edilmiştir.

1956 yılında; Adapazarı’nda 8 köy, Akyazı’da 1 köy, Karasu’da 6 köy, Hendek’te 5 köy ve Geyve’de 12 köy suya kavuşturulmuştur.

1957 yılında; Adapazarı’nda 10 köy, Akyazı’da 8 köy, Karasu’da 11 köy, Hendek’te 14 köy ve Geyve’de 20 köy ve Sapanca’da 16 köye su ulaştırılmıştır.

1958 yılında; Adapazarı’nda 3 köy, Akyazı’da 5 köy, Karasu’da 14 köy, Hendek’te 13 köy, Geyve’de 15 köy ve Sapanca’da 3 köye temiz içme suyu temin edilerek, köylerin kazalar itibariyle kalan kısmı için 1960 yılına kadar projelendirme yapılarak, müteahhitlere devredilmiştir. Buna göre;

¹⁹⁶ Demokrat Sakarya, 12 Eylül 1954, No. 73.

¹⁹⁷ Demokrat Sakarya, 28 Kasım 1954, No. 139.

¹⁹⁸ Sakarya, 9 Temmuz 1959, Sayı: 70.

¹⁹⁹ Sakarya, 29 Ağustos 1959, Sayı: 74, Sakarya, 5 Eylül 1959, Sayı: 80.

²⁰⁰ Sakarya, 19 Eylül 1959, Sayı: 92.

1960 yılına kadar suya kavuşturulacak olan köyler; Adapazarı'nda 73 köy, Akyazı'da 27 köy, Hendek'te 14 köy, Sapanca'da 6 köy, Geyve'de 10 köy ve Karasu'da 15 köyden oluşmaktadır”²⁰¹.

Ele alınan dönemde Adapazarı'nın su meselesinde, su işletmesinin bu yıllarda yaptığı çalışmalar büyük oranda başarılı olmuşsa da su kıtlığının tamamen çözülmesi sağlanamamıştır. 1960 yılına gelindiğinde bazı sokaklardaki çeşmelerin akmadığı, vatandaşın evine su götüremediği yönünde şikayetler basına yansımıştır. O yıllarda henüz her evde su şebekesi bulunmadığını, düşük gelirli vatandaşların su ihtiyacını mahalle çeşmelerinden sağladıklarını söylemek mümkündür²⁰². 1960'lı yılların sonlarına kadar temiz su meselesindeki uğraşlar devam etmiştir.

1.3.2.2. Çevre Temizliği

Yol ve kaldırımların temizlenmesi, çöplerin toplanması, ortak kullanım alanlarının uygun şartlarda düzenlenmesi belediyelerin üstlendiği işler arasında yer almaktadır²⁰³. Adapazarı'nın hızla geliştiği, inşaat faaliyetlerinin de nüfusa paralel bir artış gösterdiği 1950'li yıllarda, bu konudaki hizmetleri karşılayabilmek için belediyeye düşen yük de geçmiş yıllara nispeten daha fazla olmuştur.

Adapazarı Belediyesi, Kocaeli'ne bağlı olduğu 1946-1950 döneminde, bütçe formülünde temizlik işlerinden sorumlu toplam 37 hizmetli çalıştırmıştır. Genel temizlik işlerinde kullanılan 1 kamyon, belediyeye kayıtlı 6 otomobil, 1 taksi, 16 otobüs, 115 kamyonu temin edebilmiştir. Bunlar vasıtasıyla kasabalardan toplanan çöpler kasaba haricindeki bataklık atıl arazilere dökülmüştür. 4 hamamı ve 3 umumi tuvaleti bulunan ilçenin, fenni bir mezbahası bulunmamaktadır²⁰⁴. Henüz küçük ve dar bütçeli bir belediye olması hasebiyle, sahip olduğu imkanlar da o nispette gözükmektedir.

1950 yılı itibarıyla şehirde kanalizasyonu olmayan bütün mahallelerde kanalizasyon şebekesinin kurulmasına, eskimiş ve yetersiz kalan kısımlarının yeniden onarılmasına

²⁰¹ Listelenen bilgilerin tamamı; ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s. 165-166.

²⁰² Sakarya, 8 Kasım 1960, Sayı: 440

²⁰³ 1580 Sayılı Belediye Kanunu Madde 24; Umumi ve hususi yerlerin süprüntülerini muntazam ve fenni vasıtalarla toplatmak, kaldırtmak ve ifna etmek belediyenin sorumluluğundadır. Resmi Gazete: Tarih: 14/4/1930 Sayı:1471; Türk Yolu, 9 Şubat 1940, Sayı: 708.

²⁰⁴ Sofuoğlu, “Adapazarı'nda Belediyecilik Faaliyetleri”, s. 1045-1046.

dair çalışmalar yapılmıştır. Şehrin fiziki yapısı sebebiyle, arazisinin düz olması ve doğal akıntılardan faydalanılamaması, kanalizasyon şebekesinin kurulum işini zorlaştırmakta ve masrafını artırmakta idi şeklinde yorumlanabilir.

1956 yılında 40 lık 380 m., 1200 m. ve 80 lik 90 m. lik şebeke yapılmış olup, 6797 m. den oluşan iki kısım eklenerek, 1966 yılında daha iyi bir şebekeye kavuşulması amaçlanmıştır. Ancak 1955 yılı sonrasında, Adapazarı'nda çok derin seviyede bir kanalizasyon yapılması ihtiyacı doğmuş, mevcut haline göre sağlık şartlarını daha iyi karşılayacağı ve bir drenaj vazifesi göreceğinden bahsedilmiştir. Bunun yanında yer altı su seviyesinin de düşürülmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur²⁰⁵.

1950-1956 yılları arasında yerel basına yansıyan şikayetler ve ihtiyaçları içeren haberlere bakıldığında, imar sürecinde bulunan Adapazarı belediyesinin, temizlik çalışmaları konusunda bazen yetersiz kaldığı görülmüştür. Özellikle sokakların iyi süpürülmemesi, yağışlı havalarda Çark caddesinin çamura bürünmesi²⁰⁶, çöp toplayıcılarının ara sokaklara uğramadan geçtiği ve hala çöp arabası olmadığı için atlı çöp arabaları ile toplama işini yaptıkları²⁰⁷ eleştirilen konular arasında ilk sıradadır. Şehrin temizliği açısından, vatandaş uyarılıyor ve evlerin önüne çöp atmama konusu sürekli gündemde tutuluyordu. Biriken çöpler sebebiyle, sinek ve sıtma ile mücadele edildiğini ve halkın çöp atma konusunda titizlik göstermesi için bazı cezai yaptırımlar uygulandığı anlaşılmaktadır²⁰⁸.

1950-1958 yılları arasında belediye tarafından çevre temizliği ve kanalizasyon şebekesi, atıl alanların ıslahı, hayvan kesim yerlerinin belirlenmesi, hal binası inşası, Pazar yerlerinin denetlenmesi gibi, şehrin temizliğini etkileyen konularda yapılan çalışmalara bakıldığında ciddi harcamalarda bulunulduğu görülmektedir²⁰⁹. Şöyle ki;

²⁰⁵ Orhan Göçer, *Adapazarı ve Fizik Planlaması*, İstanbul: Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayını No.5, 1968, s. 21, 36.

²⁰⁶ Sakarya Postası, 17 Kasım 1954, Sayı: 136, 14 Ocak 1955, Sayı: 186.

²⁰⁷ Sakarya Postası, 27 Ocak 1955, Sayı: 197.

²⁰⁸ Sakarya, 27 Temmuz 1959, Sayı: 145; Demokrat Adapazarı, 25 Ekim 1960, Sayı: 429.

²⁰⁹ 1580 Sayılı Belediye Kanunu- “Madde 58’e göre, “Her nevi et, yağ, balık, zeytinyağı, peynir ve sebze ve meyva, turşu, tuzlu balık gibi muhafazası ve satılması sıhhi ve baytari şeraite tabi yenilecek şeylerin müzayedeli, müzayedesiz toptan alım ve satımının muayyen mahallerde ve belediye nezareti altında icrasını temin için haller tesis ve idare etmek Belediyelerce, gerçek veya tüzelkişilerin belediye hudutları içinde yaş meyve ve sebzelerin toptan alımı ve satımı için haller açmalarına izin verilebilir. Nüfusu 250.000 ve daha yukarı olan belediyelerde açılacak toptancı hallerinin kuruluş, yönetim ve işleyişlerine ait usul ve esaslar, belediye meclislerince tespit olunur. Nüfusu 250.000’den az olan belediyelerde açılacak toptancı hallerinin

“-23.705 m. tul kanal ve şarampol temizlettirilmiş, 5.425 m. açık ve kapalı kanalın yeniden inşaatı tamamlanmış, bunlar 150.000 liraya mal olmuştur.

-Şehrin kanalizasyon işi yeniden ele alınmış, İller Bankası’ndan alınan 4 milyon lira ile bu iş finanse edilmiştir.

-Eskilerine ek olarak şehrin çeşitli mahallelerine 5 yeni umumi tuvalet yapılmış, 33.561 lira sarf edilmiştir.

-99.689 lira tutarında modern bir mezbaha inşa edilerek halkın hizmetine sokulmuştur. Hayvan Pazarı ihata duvarları yapılmış, çevresine düzen verilmiştir.

-231.000 lira bütçe ile modern ve temiz bir hal binasının inşaatı tamamlanmış olup, yıl sonunda hizmete koyulmuştur.

-Şehir mezarlığı ve hayvan pazarı ihata duvarları yapılmış, modern şehir görünümüne uygun hale getirilmiştir.

-23.000 liraya mal olan Söğütlü’de modern bir hal binasının yapımı tamamlanmıştır.

-1951’de Geyvede tarihi bir imaret ve hamam tamir ettirilerek, umumi bir tuvalet yaptırılmıştır.

-Sapanca’da kaldırım, mezbaha eksikliklerinin giderilmesi konusunda çalışmalar devam etmiştir.

-Akyazı Belediyesi için, İller Bankası ve İç İşleri fonundan yardım alınarak, modern bir mezbaha yapılmış, yine aynı ödenekle beton kanal inşaatı tamamlanmış, umumi bir tuvalet ve hal binası hizmete sokulmuştur. Toplam maliyeti, 200.000 lirayı bulmuştur.

kuruluş, yönetim ve işleyişlerine ait usul ve esaslar, Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca çıkarılacak bir yönetmelikle tespit olunur. Bu yönetmeliklerle belirlenecek esaslara aykırı hareket edenler hakkında 1580 sayılı Belediye Kanunu ile 80 sayılı Kanunun ceza hükümleri uygulanır. Toptancı hali kuracak olan gerçek ve tüzel kişilere lüzumlu krediler T.C. Ziraat Bankasıyla sağlanabilir. “Resmi Gazete : Tarih : 14/4/1930 Sayı :1471.

Hendek Belediyesi sınırlarında, yolların ve kaldırımların temizliği işi ile birlikte hamamı yıkılarak yeni bir modern hamam yapılmıştır”²¹⁰.

Adapazarı belediye çalışmalarını vatandaşa duyurmak amacıyla 1960 yılında “Belediye Basın Sözcülüğü” Sedat Kirtetepe tarafından kurulmuş, baş sözcü Baki Aslan olarak belirlenmiştir. Yerel basından ilan edilen gelişmelere bakıldığında, bu dönem, belediyenin temizlik işlerine önem verdiği, halin ve esnafların denetlediği, gıda denetiminin uygulandığı bir dönem olmuştur. Belediyelerin sıhhi sorumlulukları arasında bulunan lokantalar ve aşevleri denetlenerek, hijyen koşullarına uymaları konusunda titizlik gösterilmiştir. 12 çöp arabası, 11 çöp kutusu, 20 çöp sepeti sipariş edilerek ihtiyacı olan bölgelere yerleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca belediyenin kimya hanesinde, şehir pazarından alınan ekmek, sucuk, bisküvi ve et numunelerinin tahlilleri yapılarak, bozuk olanlar tespit edilerek, bu ürünleri satışa sunan kişilerin adliyeye sevkleri sağlanmıştır²¹¹.

Bu dönemdeki çalışmalarından anlaşıldığı üzere Adapazarı halkının refahı ve asayişini temin etmek ve temiz bir şehir görüntüsüne kavuşturmak amacıyla zabıta ekiplerine düşen görev ve sorumluluklar oldukça büyüktür. Belediye’nin bünyesinde çalışan bu ekipler her konuda donanımlı olmadıkları halde, var olan imkanları çerçevesinde fedakarane hizmet vermeye çalışmışlardır.

1.3.3. Şehir Elektriği ve Dağıtımı

Şehirlere elektrik dağıtılması işi, incelediğimiz dönemde Belediye hizmetleri arasında bulunmaktadır. 1580 Sayılı Belediye Kanunu’na göre;

“Doğrudan doğruya veya alakadar tarafından müracaat üzerine gaz, su, elektrik sarfiyatını müş’ir saat ve aletleri veya taksimetreleri teftiş etmek; Hususi mahiyette elektrik tesisatı gibi işlerin yapılmasına ve umuma ait suların ihtiyaçtan fazlasının hususi istihsalatta kullanılmasına ve beldenin muayyen mevkileri arasında yük başına ücret alan nakil vasıtalarının işletilmesine, inhisarı tazammun etmemek üzere, ruhsat vermek” de belediyelere aittir²¹².

²¹⁰ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s. 154-156.

²¹¹ Sakarya, 11 Kasım 1960, Sayı: 443.

²¹² 1580 Sayılı Belediye Kanunu, Madde 47, Madde 5, Resmi Gazete: Tarih: 14/4/1930, Sayı: 1471.

Adapazarı, elektrik, yol ve kanalizasyon gibi faaliyet alanlarında kendi kendine yetebilen nadir şehirlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1926 yılında, Adapazarı'nda Tahta ve Demir Fabrikası tarafından elektrik üreten motordan şehre ilk cereyan verilmeye başlanmıştır. Bu fabrika, bugünkü adıyla Ziraî Donatım olarak bilinmektedir. 1926'dan sonra kentin elektrik ihtiyaçları uzun bir süre buradan sağlanmıştır. Adapazarı, İstanbul'dan sonra ilk elektrik getirilen yerlerden birisi olmakla birlikte, bunun daha önce gerçekleşmiş olduğu bilinmektedir²¹³.

Demokrat Parti iktidarının yapmayı hedeflediği önemli işler arasında, Kocaeli ve çevresinin elektrik şebekelerini ıslah etmek ve elektrik yokluğundan sıkıntı yaşayan köylerin elektriğe kavuşması ilk sıralarda olmuştur. 1950-1953 yıllarında, şehrin elektrik enerjisinden 300'den fazla küçük sanayi kurumu faydalanarak, üretim alanlarını genişletme şansı elde etmişlerdir²¹⁴.

Dönemin ortalarında şehrin aydınlatma sorunu büyük oranda çözülmüş olsa da, bazı ara sokaklar ve parklarda akşamları elektrik kesintisi olduğu anlaşılmaktadır. 1954 yılında Atatürk parkının elektriklerinin yanmadığı belirtilmiştir²¹⁵. Bu sebeple, şehre daha bol enerji sağlayabilmek için 5 km. mesafeden trafo merkezinden alınan enerji yeni tesislerle şehir merkezine taşınmış, bu iş için 250.000 lira harcanmıştır²¹⁶. Bu sayede şehir daha çok elektrik enerjisine kavuşmuştur.

1953 yılında elektrik işleri çerçevesinde Etibank tarafından İzmit-Hereke ve Darıca enerji hattının inşası tamamlanıp faaliyete geçtiğinde, bu hat üzerinden yakın bölgelere elektrik verilmeye başlanmış, ayrıca Pamukova için de elektrik ihalesi verilerek hizmete açılmıştır. Bu hattın açılışı ile, bölgedeki elektrik sıkıntısı oldukça hafiflemiş, sanayi elektriği sorunu çözülmüş, fabrikalara bol enerji sevk edilebilmiştir²¹⁷. 1954 yılında il olduktan sonra, alt yapı ve elektrik şebekesi konusunda yatırımlarını hızlandıran Sakarya'da yeni elektrik projeleri kabul edilip uygulanmıştır.

²¹³ Şahin, Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004), s. 14.

²¹⁴ Hasan Balcıoğlu, "Ekonomi Yönünden Sakarya İli", *Ada Kariyesi'nden Sakarya Vilayeti'ne*, I (1953), s.40.

²¹⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Mayıs 1954, Sayı: 735.

²¹⁶ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit 3. Bölge Nüshası, s.153.

²¹⁷ Bizim Şehir, 26 Haziran 1954, Sayı: 643.

Demokrat Parti hükümetinin 1950-1960 yılları arasında elektrik konusunda yurt genelinde yapmış olduğu en büyük yatırım şüphesiz baraj inşa etmek olmuştur. Türk-Amerikan ortak projesi olarak kabul edilen, “Sarı Yar Barajı”nın inşa edilmesi bunlardan biridir. Baraj Sakarya’nın ve çevresinin elektrik ihtiyacını karşılama konusunda önemli bir hamle olmuştur.

1952 yılında, Sakarya nehri üzerinde Sarıyar barajı ve hidroelektrik santrali ve baraj inşaatı yaptırılması konusu karara bağlanmıştır. Bunlardan üretilecek enerjinin kuzeybatı Anadolu’nun şehir ve kasabalarına dağıtılması için Etibank’a tasarruf imtiyazı verilmiştir. Gelecek yıllar içinde Kuzeybatı Anadolu Elektriklenme Türk Anonim Ortaklığı’na devredilmesi Bakanlar Kurulunda kabul edilmiştir²¹⁸.

Sakarya Nehri üzerinde inşa edilen Sarı Yar Barajı, Türkiye’nin il ve en büyük hidroelektrik santrali projesi olarak 1953 yılında tamamlanarak hizmete sunulacaktır²¹⁹. İktisadî İşbirliği İdaresi özel Misyonu başkanı Ortaelçi Mr. Russel H. Dorr, Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürü Emin Yümer, Etibank İnşaat Şubesi Müdürü ve Bankanın mühendisleri ile teknik elemanları beraberinde olmak üzere, Temmuz 1951 ‘de Marshall Yardımından temin edilen ödeneklerle inşa edilmekte olan Sarıyar barajı ve hidroelektrik santrali inşaatını yerinde incelemeye gelmiştir. Mr. Russel H. Dorr, Ankara- Nallıhan şosesinden itibaren baraj yerine doğru inşası devam eden servis yolları, site ve Sakarya nehri üzerindeki köprü ile tünel tesislerini ve yakında inşasına başlanacak olan baraj ve santral yerlerini gezerek gerekli gözlem ve açıklamaları yapmıştır. Sarıyar tesislerinin

²¹⁸ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/129.66.4.

²¹⁹ Barajın kurulması ve işletme imtiyazı hakkındaki kararlardan bazıları; “*Madde 1 — İşbu Sözleşme ve ilişkisi şartlaşma hükümlerine tevfikân Türkiye Cumhuriyeti tarafından Etibank’a aşağıda yazılı hususlara şamil olmak üzere imtiyaz verilmiş ve Etibank tarafından da kabul olunmuştur.*

İmtiyazın mevzuu ve hududu:

Madde 2 — İmtiyazın mevzuu bu Sözleşme ile ilişkisi şartnamedeki hüküm ve şartlar dâhilinde Sakarya Nehri üzerindeki Sarıyar mevkiinde su kuvvetinden faydalanılarak bir baraj ve müstemilatıyla bir hidroelektrik santrali tesis ve bu santraldan istihsal edilecek enerjinin Kuzey Batı Anadolu’nun belli başlı şehir ve kasabalarına, bu arada bilhassa, İstanbul, Ankara, Kırıkkale, Eskişehir, Bursa, Adapazarı, İzmit ve diğer şehir ve kasabalara nakli ile buralarda mevcut ve kurulacak işletmelere ve sanayi müesseselerine toptan elektrik enerjisi verilmesidir.

İmtiyaz hakkının şümulü:

Madde 3 — İmtiyaz sahibi, Kuzey Batı Anadolu’nun elektrikleştirilmesi hududu dâhilinde mevcut veya yeniden yapılacak umumi yollarla cadde ve sokakların gerek altında ve gerekse üstünde elektrik enerjisi nakil ve tevzi için gerekli inşaat ve tesisleri bu Sözleşme ile ilişkisi şartlaşma hükümlerine, belediye mevzuatına ve Bayındırlık Bakanlığınca onanmış projelere göre yapılmasını taahhüt ve bunları daima iyi bir halde bulundurmakla mükellef olacaktır” Resmi Gazete, 19 Kasım 1952, Sayı:8261, s.4982); Şahin, Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004), s. 115.

dışarıdan getirilecek makine ve malzemesiyle, teknik hizmetlerine harcanacak olan 27.200.000 dolar ödeneğin 8.200.000 doları Marshall yardımından, 18 milyar dolara yakınıysa, Avrupa tediye birliğindeki başlangıç kredisi fonumuzdan karşılanmaya çalışılmıştır²²⁰.

Sarıyar Barajı, Türkiye enerji üretimi adına atılmış en önemli adımlardan biri olmuştur. Bölge halkının eski tarihlerden beri arzu ettiği bir yatırım olarak bu dönemde tamamlanması mümkün olmuştur. Bir diğer ismiyle Hasan Polatkan Barajı, kurulduğu dönemde bölgenin kaderini de değiştirmiştir. Yapımı aşamasında birçok köy sular altında kalmış, köylerin yüksek yerlere taşınarak tekrar kurulması sağlanmıştır²²¹. Bugün hala bölgedeki önemini korumaktadır. Sarıyar barajı, Adapazarı ovasındaki feyezan tahribatının önlenmesinde de kısmen faydalar sağlaması amaçlanarak inşa edilmiş bir barajdır.

Santralin çalışma şekli ve üreteceği miktar hakkında yapılan açıklamaya göre; Santralin arkasındaki alanda, transformatörler, şalterler ve seksiyenerler (çeşitli dağıtım elemanları) vardır. Jeneratörlerde elde edilen elektrik enerjisinin voltajı 13.800' dür. Bu enerji, transformatörler aracılığıyla 154.000 volta yükselmekte ve enerji taşıma hatları ile Ankara'ya ve ters istikamette Adapazarı üzerinden İstanbul'a sevk edilebilmektedir. Bir senelik dönemde, Sarıyar hidroelektrik santralinde 427 milyon kilovat saatlik elektrik enerjisi üretilebilecektir. Enerji taşıma hatları ile transformatör ve kayıpları %5 sayıldığında, satılabilecek olan senelik enerjinin, 400 milyon kw/saat olacağı düşünülmüştür. Bu rakam, Türkiye'de önceki yıllarda üretilen enerji miktarının %25'ine denk düşmekte ve Türkiye'nin 1941 senesindeki toplam enerji üretimine karşılık gelmektedir²²². Bu santralin fiilen çalışmaya başlaması hem Sakarya hem de çevre illerin elektrik ihtiyacının karşılanmasında ve elektrik şebekesindeki sıkıntıların azalmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Avrupa'nın sayılı büyük barajlarından biri olan Sarıyar, 6 yıllık inşaat faaliyetlerinin ardından, 9 Aralık 1956'da hizmete girmiştir, Sarıyar barajı kalabalık bir tören eşliğinde, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından şaltare basılarak faaliyete geçirilmiş ve Kuzeybatı

²²⁰ Ayın Tarihi, 16 Temmuz 1951.

²²¹ "Sakarya Nehri", *TRT Belgesel Yayını*, 2016.

²²² Ayın Tarihi, 28 Kasım 1956.

Anadolu şebekesine bağlı şehirlere elektrik enerjisi ulaştırılmasına başlanmıştır. Açılış töreninde, dönemin Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Milletvekilleri, Başbakanlık Müsteşarı, Komutanlar, iktisadi devlet kuruluşlarının mensupları ve bankaların müdürleri ile ileri gelen isimleri, Ankara, İstanbul, İzmir üniversitelerinin akademisyenleri, gazeteciler, Ankara, İstanbul gibi komşu şehirlerin mülki amirleri ve belediye ve ticaret odaları temsilcileri, Etibank yöneticileri, bazı öğrenci ve esnaf birliklerinin temsilcileri ve oldukça yoğun bir vatandaş topluluğu katılmıştır²²³. Barajın enerji nakil hatlarının tamamlanmasından sonra, santral tesislerinin inşaatı 1956 yılında devam etmiştir²²⁴.

Adapazarı'nda 1955 yılında, elektrik sayaçları ayar masası kurularak, her sene İstanbul'a gitmek zorunda kalan 1000'den fazla sayacın ayarlanması işi şehirde çözüme kavuşacaktır. Kurulacak ayar masası, Bolu, Düzce, Mudurnu, Göynük, Bilecik, Akçakoca gibi şehir ve kasabaların ihtiyacını da karşılamayı hedeflemiştir²²⁵. Dağdibi'nden sonra Göktepe ve Akarca köylerine elektrik verilmiştir²²⁶. Arifiye'de bir trafo merkezi kurularak, Akyazı kazasının Dokurcun köyünde bir elektrik santrali hizmete sokulmuştur²²⁷.

1957 yılında, 14 belediye ve civarındaki köylerin elektrik projeleri de ihale edilmiştir. Bu yerleşim merkezleri şunlardır: Adapazarı, Akyazı, Hendek, Karasu, Serdivan, Arifiye, Sapanca, Alifuatpaşa, Pamukova, Geyve, Söğütlü, Sinanoğlu, Kocaali, Taraklı ve çevrelerindeki yakın köyleri içermektedir. Bu projenin yürürlüğe koyulması amacıyla, İller Bankası tarafından 160.000 liralık bir ihaleye çıkılmıştır²²⁸. Alifuatpaşa köy idare heyetinin girişimleri sonucunda, Sakarya nehrinde yapılacak tesislerle köye elektrik getirilebilmesi için 2.000 Türk Lirası ödenek ayrılarak, milletvekili Selami Dinçer aracılığı ile İller Bankasıyla anlaşma imzalanmıştır. Etibank tarafından 1953 yılında başlanan Adapazarı-Bursa-Eskişehir enerji nakliyatı ve transformatör istasyonları inşaatı tamamlanarak hizmete açılmıştır. Sakarya Vilayetinin enerji ihtiyacı artık bu hat

²²³ Ayın Tarihi, 9 Aralık 1956.

²²⁴ Ada Postası, 9 Ağustos 1956, Sayı: 1297.

²²⁵ Demokrat Sakarya, 2 Eylül 1954, Sayı: 64.

²²⁶ Yeni Ada Postası, 15 Ağustos 1957, Sayı: 1608.

²²⁷ Demokrat Sakarya, 22 Haziran 1958, Sayı: 1236.

²²⁸ Demokrat Sakarya, 22 Ekim 1957, Sayı: 1029.

üzerinden sağlanacaktır. Akyazı kazasının elektrik şebekesi, İller Bankası tarafından tesis edilen 127 beygir gücündeki hidroelektrik tesisatı ile hayata geçirilmiştir²²⁹.

29 Ekim 1958 tarihinde, Cumhuriyet kutlamaları sonrasında, Sakarya Valisi Nazım Üner, Belediye Başkanı Necdet Güven, Millî Eğitim Müdürü Şevket Erdem, daire müdürleri ve kalabalık bir halk kitlesinin katılımıyla, Adapazarı'nda üç tesisin açılışı gerçekleşmiştir. Bunlardan biri, şehrin modern elektrik şebekesidir, diğer ikisi spor alanı ve kütüphanedir.²³⁰ Bu tesisin açılışıyla da Adapazarlıların uzun yıllardan beri çekmiş olduğu elektrik sıkıntısı büyük ölçüde sona ermiştir.

1958 yılında, Kandıra'da elektriğin kilovatı 43 kuruştan dan 53 kuruşa yükselmiş, 5 ton suya kadarki harcamalarda 250 kuruş 15 tondan fazla su harcamalarında ton başı 40 kuruş alınacaktır. Önceden tüm abonelerden standart olarak 5 lira alınmaktaydı²³¹. Adapazarı'nda ise yeni zamlarla, 1959 yılında sanayi elektriği kilovatı 13 kuruştan, normal mesken elektriği 23 kuruştan satılmaya başlanmıştır²³².

1960 yılı Şubat ayında, Sarıyar elektrik enerji hattından Sakarya'daki bazı yerleşim merkezlerine elektrik verilmesi için çalışmalar başlatılmıştır, yaklaşık olarak 300 köyün fayda sağlayacağı proje sonucunda, Söğütlü, Sinanoğlu, Karasu, Kocaali, Arifiye, Sapanca, Akyazı ve Hendek gibi yerleşim yerleri, elektriğe kavuşarak aydınlatılması mümkün olacaktır. Geyve kazasının şebekelerinin dağıtım ve iyileştirme çalışmaları, İller Bankası tarafından yürütülmüştür. 1959-60 yılları arasında, sokak lambalarının yanmaması ve bazı sokakların aydınlatılamaması hakkında şikayetler dile getirilmiş olduğundan, eskiyen elektrik direkleri ve trafolarının onarılması ve yeni direklerin dikilerek tel çekilmesi çalışmaları hız kazanmıştır²³³. Bu çalışmalar sonucunda, genel olarak şehrin elektrik ihtiyacı karşılanmış, aydınlatma hizmetleri yaygın hale gelmiş ve elektrik sıkıntısı büyük oranda çözüme kavuşmuştur.

²²⁹ Demokrat Sakarya, 19 Aralık 1959, Sayı: 695; 11 Şubat 1960, Sayı: 1741.

²³⁰ Demokrat Sakarya, 30 Ekim 1958, Sayı: 1344.

²³¹ Demokrat Sakarya, 19 Mart 1958, Sayı: 34.

²³² Anadolu, 5 Mart 1959, Sayı: 851.

²³³ Sakarya, 13 Temmuz 1959, Sayı: 33; 11 Kasım 1960, Sayı: 443, Demokrat Sakarya, 11 Ocak 1956, Sayı: 484.

1.3.4. İtfaiye ve Zabıta Çalışmaları

Yerel yönetimlerin sorumluluğunu üstlendiği işlerden bir diğeri de itfaiye işleri kapsamındaki, yangın söndürme, yangının çıkış sebeplerini tespit ederek, gerekli önlemleri almak olduğundan, belediyelerin bu konuda eğitimli itfaiye teşkilatını kurup geliştirmesi gerekmiştir. 1580 Sayılı Belediye Kanuna göre²³⁴ de bu sorumluk belediyelerdedir. Özellikle ormanlık arazisi yoğun olan Kocaeli’nde ve buraya bağlı Adapazarı gibi tüm ilçelerde bu hizmet sağlanmıştır. 1950 yılı başlarına kadar Adapazarı, Akyazı, Geyve ve çevresinin yangınlarını söndürmek üzere merkezlerde oluşturduğu bir itfaiye memurluğu ekibi mevcut olsa da, buradaki itfaiye hizmetleri merkez ilçe olan İzmit kadar gelişmemiştir.

1945-1950 yılları arasında bölge itfaiye teşkilat kadrosu; 1 çavuş, 2 şoför, 12 erden oluşup, itfaiye aracı ve teçhizatı olarak da 2 arazöz, 2 motor, 8 kanca, 8 balta, 2 cankurtaran ipi, 10 kazma-kürek, 400 m. Hortum, 3 merdiven, 2 küskü-balyoz, 4 karpit feneri, 30 gaz maskesi, 1 oksijen cihazı, 1 sedye, 2 takım lastik elbiseden ibarettir²³⁵. Bu dönemde çıkan yangınlarda, çeşitli ilçelere bağlı köylerin zarar gören, ev ve samanlıkları yanarak yıkılan vatandaşları için, civar ormanlardan afet yardımı kapsamında kerestelik ağaç verilmesi sağlanmıştır²³⁶. Adapazarı Belediyesi, su ile söndürülemeyen yangınlarda kullanılmak üzere, dışarıdan ilk defa yangının üzerine köpük sıkın bir cihazı bu dönemde getirebilmiş, yapılan denemeler etkili çözüm olacağını ispat etmiştir²³⁷. Bu ise, itfaiye konusunda eksikliklerin genel durumunu göstermektedir.

Dönemin yerel gazetelerindeki haberlere yansıyan, 1950-1954 döneminde çıkan yangınlarda üzücü sonuçlar ve kayıplar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kocaeli’ne bağlı olan Adapazarı ve diğer ilçelerdeki itfaiye teşkilatının imkanları,

²³⁴ 1580 Belediye Kanunu Madde 37-38; “Yangın yerlerini ve mahalle haline getirilecek yerleri kanun dairesinde tanzim ve imar etmek ve alelumum inşaat, tamirat ve ilavat planlarını kanuna tevfiikan tetkik ve tatbik etmek; - Alelumum sinai müessese ve fabrikaların, elektrik, tenvirat ve tesisatının, makine ve motör ve inbiklerinin kazan, ocak ve bacalarının gerek ilk önce ve gerek sonradan muttariden ve muntazaman fenni muayenelerini icra etmek, etrafındakilerin sıhhatları huzur, rahat ve malları üzerine fena tesir icra edip etmediklerini tetkik etmek, zararlarına mani olmak” (1580 Sayılı Belediye Kanunu, Resmi Gazete : Tarih : 14/4/1930 Sayı :1471).

²³⁵ Sofuoğlu, “Adapazarı’nda Belediyecilik Faaliyetleri”, s. 1046.

²³⁶ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/101.34.3.

²³⁷ Ada Postası, 6 Eylül 1949, Sayı:168.

merkezdeki imkanların gerisinde olmuştur. 1950'lerin başlarında kaydedilen bazı yangınlar hakkındaki bilgiler şöyledir;

Akyazı'da Keremali Dağı'nda köknar ve kayın ormanlarında meydana gelen yangınlar, etkisini birkaç gün devam ettirmiştir. Geyve kazasının Alifuatpaşa köyünde, bir kereste fabrikası tamamen yanmış, yangının diğer binalara atlamaması için İzmit Belediye itfaiyesi destek göndererek köye gitmiş ve yangının söndürülmesi için büyük gayret sarf etmiştir. Yangının verdiği maddi zarar oldukça fazla olmuştur. Yine, Eylül 1953'de Geyve kazasının Pamukova bucağındaki Kazımiye ormanlarında ve Geyve'nin Taraklı nahiyesinde Hanlıdere ormanlarında büyük birer yangın çıkmıştır. Yangın, jandarma, orman bölge şefliği ekipleri ve köylüler tarafından söndürülmeye çalışılmış, Jandarmanın yardımları ile beş gün sonra söndürülebilmıştır. Bu üzücü örnekler o yıllarda yangınla mücadele için daha ciddi ve acil önlemler alınması gerekliliğini ortaya koymuştur. 1954'te Gebze'de bir ormanlık alanda çıkan ve büyük çapta zarar veren yangının zamanında müdahale edilemediğinden söndürülememesi eleştirilere neden olmuştur²³⁸. Şehirdeki en büyük yangın ise, Tekel binasında çıkan ve 1 milyon liralık zarara yol açan yangın olmuştur. Adapazarı itfaiyesi ile İzmit, Hendek itfaiye ekipleri ve Jandarma'nın desteği ile söndürülebilmıştır²³⁹. Yeterli donanım, araca ve personele sahip olmaması sebebiyle Adapazarı merkezi ve çevresinde çıkan çok sayıdaki yangının hasara sebep olduğu kaydedilmiştir. Şehir içinde çıkan yangınlar genellikle bacaların tıkanması sonucu, çeşitli ihmaller ve bazen de elektrik kaçaklarından çıkmıştır²⁴⁰. Bu sebeple 1955 yılı sonrası Adapazarı için bu konuya daha fazla önem verilerek daha teşekküllü bir itfaiye müdürlüğü oluşturulması çalışmalarına başlanmıştır.

Adapazarı itfaiye binası, 1954-1955 yılındaki durumuna bakıldığında, İtfaiyenin sadece 3 arazözü ile 1500'e yakın bacası bulunan şehirde yeterli olamayacağı belirtilmiştir. Bu imkansızlıklar sebebiyle çeşitli yollarla arazöz temin edildiği belirtilmektedir. Örneğin, Hendek itfaiye ekipleri için, belediye tarafından 1957 yılında tahsis edilen bir kamyonla 3 ton kapasiteli bir tank yaptırılarak arazöz haline getirilmesi sağlanmış ve 60.000 Türk

²³⁸Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s.98, 107-108; Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli 1950-1960*, s. 119-121; Bizim Şehir, 25 Ağustos 1954, Sayı: 691; Türk Yolu, 5 Ekim 1954, Sayı: 4908.

²³⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Temmuz 1954, Sayı:32.

²⁴⁰ Yeni Ada Postası, 6 Aralık 1955, Sayı: 1091.

lirasına mal olmuştur²⁴¹. Şehir merkezinde oldukça eskimiş, bakımsız kalmış, duvarlarındaki çatlaklar sebebiyle de tehlikeli hale gelmiş olduğundan, yeni bir itfaiye binası yapılması zorunluluğu doğmuş²⁴², çoğu kez bu konuda istekler dile getirilse de bu işe başlanması zaman almıştır. 1958 yılına kadar, yapımına başlanan itfaiye garajı ve erat koğuşunun 64.277 lira karşılığındaki bir bölümü tamamlanmıştır²⁴³.

İtfaiye hizmetlerinin daha etkili yürütülmesi için, itfaiye memurlarının gerekli donanım ve özel koruyucu kıyafetlere de sahip olması gerekmektedir. Bu dönemde Kocaeli’nde temin edilen ve kullanılan ısıya dayanıklı kıyafetler, diğer ilçelerde de kullanılacak, itfaiye ekipleri başarılı çalışmalar yürüteceklerdir²⁴⁴. İtfaiyecilik çalışmaları alanında, 1956-1960 yılları arasında Adapazarı merkezinde insanların can ve mal güvenliğini tehdit eden yangın, fırtına, patlama, heyelan gibi olaylara müdahale edilerek, meydana gelen çeşitli derecedeki olaylarda, genellikle can kaybı yaşanmadan ekipmanların da sağladığı destekle hızlı söndürme, kurtarma işlemleri gerçekleştirildiği görülmektedir. Ne var ki, bu konuda alınacak önlemler, her dönem için yeni boyutlar kazanmakta olduğundan, büyüyen ve gelişen ilin ihtiyaçları da sürekli artış göstermiştir.

1.3.5. Parklar ve Mezarlıkların Düzenlenmesi

Adapazarı, imar planına uygun olarak, büyük zarar gördüğü 1943 depreminden sonra adeta yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Her gün artan nüfusu sebebiyle, inşaatlar da hummalı derecede devam etmekle birlikte, 1950 yılından sonra belediye bütçesinin 1,5 milyonu geçmesi ile sosyal hayatı hedef alan çalışmalar da gündeme gelmiştir.

Belediye tarafından, ana caddeler ağaçlandırılarak yollara parke döşenmiş, şehrin üç yerine parklar yapılmıştır. Meşhur Çark mesiresi bu dönemde modern bir gazino ve mesire yeri olarak yeniden düzenlenmiş ve halkın kullanımına sunulmuştur²⁴⁵.

Adapazarı şehir merkezinde henüz bulunmayan Atatürk heykeli yapılması için kampanya başlatılmış. Bu kampanya, hem öğretmen ve hem de gazeteci olan Abdullah Çelik’in

²⁴¹ Demokrat Sakarya, 1 Ekim 1954, Sayı: 89.

²⁴² Sakarya Postası, 3 Ocak 1955, Sayı: 185.

²⁴³ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s. 154, 156.

²⁴⁴ Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli 1950-1960*, s.121.

²⁴⁵ “Adapazarı’ndan Notlar”, (Yazarı belirsiz), *Ada Kariyesi’nden Sakarya Vilayeti’ne*, I (1953), s. 50.

girişimleriyle başlatılmıştır. Çelik'in konuyla ilgili güzel bir değerlendirme de sunan gazete yazısının bir kısmı şöyledir:

“Bu güzel şehirde mevcut olmayan hiçbir nesne yok diyebiliriz. Şehir her bakımdan güzel. Parkı var, sineması var, stadyumu var, çark gibi güzel bir mesire yeri var, asfaltımsı yolları var. Hani insanoğlunun rahatı için, insanoğlunun yüzünü ağartmak için her şey var. Ama topyekûn Adapazarılıların, Sakaryalıların yüzünü ağartacak, gelecek nesillere gurur ve iftihar kaynağı olacak bir eser yok. Onun da ikmali, bugünün gençliğine, bugünün bu şehri ve Atatürk severlerine düşüyor... Ve bir nebze vazifesini yapmış Atatürk çocuğu olmak için, aziz, vefakâr, fedakâr ve vatanperver Adapazarılıları, Sakaryalıları Atatürk'ün heykelinin yapılmasına daveti çıkar yol buldum. Bu şehrin münevverleri, aydın ve yarı aydınları el ele vermeliyiz. Bir “Atatürk Heykelini Yaptırma Derneği” kurmalıyız. Faaliyetimizi yeni kurulan Sakarya ilinin her ilçesine, bucağına ve hatta köyüne kadar göstermeli ve bir Atatürk heykeli uygun görülen yerine dikilmeli. Bu hususta resmî ve hususi müesseselerden, belediyemizden, vs. Yerlerden çok büyük yardımlar göreceğimizi katıyetle umuyoruz. Bir teşebbüs, hayırlı bir teşebbüs bekliyoruz”²⁴⁶.

1950-58 döneminde, 3 parkı mevcut olan Adapazarı'nda, Atatürk parkı ismiyle yeni, hepsinden geniş ve modern dördüncü bir park yapılmış, parkın ihata duvarı, kanepeler, inşaatı, çiçeklendirilmesi ve genel çevre temizliği işlerine toplam 36.500 lira sarf edilmiştir²⁴⁷.

1955'te hizmete giren Adapazarı Atatürk parkına, özellikle öğretmenlerin rağbet ettiği bir lokal açılarak, parkın onarımı ve çevre düzenlemesi tekrar yapılmıştır²⁴⁸.

İbrahim Bey Parkı'nın havuzu onarılarak, 270 m. lik uzun bir kanalizasyon hattı yerleştirilmiş²⁴⁹, Karasu Belediyesi tarafından da sahilde modern bir plaj gazinosu inşa edilmiştir²⁵⁰. Halkın mesire yerlerine ve plaja olan ilgisi yeni parkların da talep edilmesi

²⁴⁶ Demokrat Sakarya, 3 Temmuz 1954, Sayı: 15.

²⁴⁷ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s.153.

²⁴⁸ Demokrat Adapazarı, 5 Ekim 1959, Sayı:15.

²⁴⁹ Sakarya Ekspres, 14 Mayıs 1960, Sayı:797.

²⁵⁰ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s.157.

doğrultusunda ilerleyen yıllarda park yeri oluşturma, mesire yerleri düzenleme faaliyetleri devam etmiştir.

1957 yılında, yeni kurulmuş olan Adapazarı'nın Sapanca ilçesinde, Sapanca Gölü'nün batı kısmında Seka Kampı adı ile bir kamp bulunmaktadır. Belediye tarafından çevre düzenlemesi yapılmış olan bu kamp, sahip olduğu çocuk oyun bahçeleri, yeşillendirilmiş alanlar, dinlenme yerleri ve plajıyla çevre ilçelerden yoğun ilgiyle ziyaret edilen bir tesistir. Adapazarı'na 1950-1960 dönemlerinde, park ve yeşil alan kazandırma bağlamında, İzzet Şükrü Enez, Gümrükönü'nde Atatürk Parkı'nı ve Kömürpazarı'nın orta bölümündeki Enez Parkı'nı, 1950'de, Ali Necdet Güven, Gümrükönü'ndeki kamu binalarını yıkarak Atatürk Bulvarı'nı, 1960'da, General Sedat Kirtetepe, Şemsiyeli Parkı 1962'de kazandırmıştır.

Adapazarı'nda, ıslaha tabi tutulan alanlardan biri de mezarlıklardır. Mezarlıklar belediyelerin tasarrufunda bulunmaktadır. Dolayısıyla bakımı ve onarımı da sorumluluk alanlarıdır²⁵¹. Kanun çerçevesinde, mezarlıklarla ilgili taşıma ve kamulaştırma gibi çalışmaları bu hakka istinaden yürütmüşlerdir.

İzzet Şükrü Enez'in Adapazarı'na ait hatıralarında ifade ettiği üzere, 1940' lı yıllarda şehir merkezindeki mezarlıklar oldukça çirkin bir görüntü sergilemekteydi. 1947 yılından sonra mezarlıkların belediyelere devredilmesi ile duruma el atılabilmiştir. Müftülük makamından izin alınarak atıl durumda kalan eski mezarlıklardan alınan kabirler, Yorgalar mezarlığına taşınmıştır. Kabirlerin taşınmasından sonra, Ankara'ya başvuru yapılmış gerekli izinler alınarak boş kalan bu arazilere çeşitli devlet kurumlarının inşa edilmesi sağlanmıştır. Bu arazilerde, halkın hizmetine sunulan çeşitli parklar ve devlet kurumları yapılmıştır. Örneğin, eskiden mezarlık olan sonrasında şehir merkezinde kalan sahada, Yeni Cami, Belediye Hizmet Binası, Postane, Çocuk Esirgeme Kurumu ile Yapı Kredi'ye ait binalar tesis edilmiştir²⁵².

²⁵¹1580 Sayılı Belediye Kanunu, "Madde 160- Metruk ve kimsesiz mezarlıklarla vakfa ait olan umumi mezarlıklar bilimum hukuk ve vecaibi ile belediyelere devrolunmuştur. Bu kanunun neşrinden sonra belediyeler devren alıncaya kadar satılması memnudur. Bu kanunun neşrinden evvel Evkafta taksitle satılan mezarlıkların henüz istifa edilmeyen taksit bedelleri dahi belediyelere aittir. Belediyeler bu kanun mucibince yapılacak nizamnameye göre en çok on seneye kadar mezarlıklara ait tesisatı ikmal ederler", Resmi Gazete: Tarih: 14/4/1930 Sayı:1471.

²⁵² İzzet Şükrü Enez'in hatıralarından naklen, Özdemir, *Adapazarı-Sakarya'da Siyasi Hayat (1946-1960)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: 2011.

1950-60 döneminde mezarlıklar, şehrin ihtiyacını karşılar seviyede olup, en öne çıkan Yorgolar mezarlığıdır. Şehrin kuzeyinde 14.000 kişiye yetecek büyüklükte yeni bir mezarlık yapılmıştır. 8.500 liraya şehrin mezarlığına ait ihata duvarları tamamlanmıştır²⁵³. Şehrin görünümünü bozmadan düzenlemeleri yapılmış, köy ve ilçelerin asri mezarlıkları da aynı şekilde ele alınmıştır.

Adapazarı Belediyesi bu dönemde, il genelinde bağlar ve örnek meyve bahçeleri tesis etmek için, 267.000 fındık, dut ve bağ çubuğu ile 6000 kavak fidanı dikmiştir. 47.000 adet armut, şeftali, erik, kiraz ve vişne fidanı dikilerek örnek meyve bahçeleri oluşturulmuştur²⁵⁴. Bu çalışmalar, şehir peyzajına katkı sağlamakla birlikte, köycülüğü sevdirmeye ve örnek bahçeler kurarak teşvik etme amacına da yönelmiştir.

1.3.6. Yol Yapım Çalışmaları

Belediye hizmetleri arasında, en masraflı ve zahmetli işlerden sayılan, şehir içi ve şehirlerarası ulaşımı düzenlemek, yol ve köprülerin yapımı, yapılmış olanların ise bakım ve tamirinin sağlanması işleri, 1954 yılı itibariyle bağımsız bir il olmasının da etkisiyle imar çalışmalarının hızla arttığı Adapazarı'nda önemli bir paya sahip olmuştur.

Türkiye'de 1950'li yıllarda, asfalt yolların yapımına öncelik verildiği bir süreç başlamış, asfalt yolların illerden ilçelere ve hatta köylere kadar ulaşması adına atılan adımlar ABD'den gelen yardımların da etkisiyle hızlı bir gelişme göstermiştir. 1950'deki 1600 km'lik sert yol 10 yıl sonra 5400 km'ye çıkarılmıştır.²⁵⁵ Kocaeli-Adapazarı bölgesinde de yol yapımı, tamiri ve köprülerin ıslah edilmesi, yıkılanların tekrar yapılması ve ulaşımın geliştirilmesi konusundaki çalışmalarda büyük uğraşlar içerine girilmiştir.

Bu dönemde Adapazarı'nda özellikle köy yolları konusundaki çalışmalar hız kazanmış, 1952 yılı zarfında, Adapazarı'nda toplam 20 köy arasındaki 7 yol yapılarak veya tamiri sağlanarak, 4 beton köprü inşa edilmiş, 2 köprü onarılmıştır. Toplam harcanan miktar 75 bin Türk lirası civarında olmuştur. Yolların yapılmasında ve tamirlerinde, köylünün de

²⁵³Göçer, *Adapazarı ve Fizik Planlaması*, s. 32.

²⁵⁴ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.168.

²⁵⁵ Ali Çimen, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) İç Gelişmeler Nelerdir?", *Sessiz Tarih 5 (2014)* <http://www.sessiztarih.net/2014/05/demokrat-parti-donemi-1950-1960-ic.html> (Erişim: 03.10.2017).

büyük yardımları olmuş, birçok köydeki yol meselesi bu çalışmalar eşliğinde halledilmiştir²⁵⁶.

Kocaeli'ne bağlı iken, 1950-1954 yılları arasında, Adapazarı köylerinin yol yapımı için ayrılan miktar 953.245 Türk lirası iken, 1954 yılından sonra Sakarya İlinin yol yapım ve tamirine ayrılan tahsisat miktarı; 1955 için 724. 915 lira, 1956 için 711. 742 lira, 1957 için, 1.321.679 lira, 1958 için, 603.527 liraya kadar yükselmiştir²⁵⁷.

1950 yılından 1958 yılına kadar, Adapazarı merkezinde toplam 211.500 m² parke, beton ve adi kaldırımdan oluşan yol tamir edilerek, 193.000 m² yol yeniden yapılmıştır. Bu çalışmalar için 1.826.706.56 kuruş sarf edilmiştir. 23.705 m. tul kanal ve şarmpol temizlettirilerek, 5.425 m. açık ve kapalı kanalın tekrar inşası gerçekleşmiş ve bu çalışmalara 150.000 Türk lirası harcama yapılmıştır. Adapazarı'nın Serdivan Belediyesinde, 700 m. uzunluğunda blokaj yol yapımı için 3.507 Türk lirası sarf edilmiştir. Aynı zamanda, İller Bankası'ndan alınan 30.000 Türk lirası ve belediye tarafından ayrılan 32.450 lira ile kasaba içi kaldırımlar yapılmıştır. Kasaba yollarının asfaltlanması işi karayolları tarafından yürütülmüştür. Geyve Belediyesi içinde 12.350 m² yol yeniden yaptırılarak, 45.700 Türk lirası sarf edilmiştir. Akyazı'da İller Bankası aracılığı ile yapılan hal binası ve beton yolların yapımına 50.000 Türk lirası harcanmıştır. Hendek'te, yol tamir ve yapım işlerine 81.935 Türk lirası yatırım yapılmıştır. Karasu Belediyesi'nde, İller Bankasından alınan vadeli borçlarla kasaba imar planına uygun olarak istimlakler yapılmış ve bu sürede yol çalışmalarına 85.603 Türk lirası harcanmıştır²⁵⁸.

Adapazarı, Akyazı, Hendek, Geyve, Karasu ve Sapanca ilçelerinin yol yapım çalışmalarına bakıldığında:

“1950-1954 yılları arasında;

Adapazarı'nda 126 köyü ilgilendiren 41.500 m² stabilize ve blokaj yol,

Akyazı'da 13 köyü ilgilendiren 41.500 m² stabilize yol,

²⁵⁶ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 100.

²⁵⁷ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 161.

²⁵⁸ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 152-158.

Karasu'da 14 köyü ilgilendiren 20.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Hendek'te 11 köyü ilgilendiren 10.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Geyve'de 16 köyü ilgilendiren 21.000 m² stabilize ve blokaj yol yapılmıştır.

1955 yılında;

Adapazarı'nda 19 köyü ilgilendiren 10.500 m² stabilize ve blokaj yol,

Akyazı'da 26 köyü ilgilendiren 43.500 m² stabilize ve blokaj yol,

Karasu'da 3 köyü ilgilendiren 5.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Hendek'te 11 köyü ilgilendiren 18.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Geyve'de 15 köyü ilgilendiren 21.000 m² stabilize ve blokaj yol yapılmıştır.

1956 yılında;

Adapazarı'nda 37 köyü ilgilendiren 37.200 m² stabilize ve blokaj yol,

Akyazı'da 14 köyü ilgilendiren 13.500 m² stabilize ve blokaj yol,

Karasu'da 18 köyü ilgilendiren 24.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Hendek'te 16 köyü ilgilendiren 24.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Sapanca'da 3 köyü ilgilendiren 1.500 m² stabilize ve blokaj yol,

Geyve'de 11 köyü ilgilendiren 15.000 m² stabilize ve blokaj yol yapılmıştır.

1957 yılında;

Adapazarı'nda 19 köyü ilgilendiren 26.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Akyazı'da 24 köyü ilgilendiren 35.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Karasu'da 11 köyü ilgilendiren 26.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Hendek'te 11 köyü ilgilendiren 10.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Sapanca'da 3 köyü ilgilendiren 4.500 m² stabilize ve blokaj yol,

Geyve'de 6 köyü ilgilendiren 10.000 m² stabilize ve blokaj yol yapılmıştır.

1958 yılında;

Adapazarı'nda 31 köyü ilgilendiren 59.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Akyazı'da 53 köyü ilgilendiren 153.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Karasu'da 36 köyü ilgilendiren 147.000 m² stabilize ve blokaj yol,

Hendek'te 51 köyü ilgilendiren 160.000 m² stabilize ve blokaj yol,

*Geyve'de 56 köyü ilgilendiren 114.000 m² stabilize ve blokaj yol yapılmıştır*²⁵⁹.

1960 yılında; Adapazarı genelinde, 21702,31 m² adi kaldırım, 13212,99 m² parke yol ve 7530 m² yol tamirâtı gerçekleşmiştir²⁶⁰.

Gerek belediyelerin İller Bankası aracılığı ile temin ettikleri paralar, gerekse hükümetin yol çalışmalarına verdiği destekler sonucunda Sakarya'da özellikle 1955 sonrasında en önemli imar hareketinin yol yapım ve onarımı olduğu gözlemlenmiştir. Köylerin kasaba ve şehre bağlantısını sağlayan ana yolların asfaltlanması ve beton yolların da yaygınlaştırılması, şüphesiz ulaşım haricinde, pek çok sosyal ve ekonomik gelişmeyi de hızlandırmıştır.

Sakarya'ya için tarihi değere sahip köprülerin tamir edilerek bakımlarının yapılması bu dönemde de gerçekleştirilmiştir, çeşitli ilçe ve köylere yeni köprülerin yapılması sağlanmıştır. M. Kemal Atatürk döneminde ve onun direktifleri ile 1937 yılında inşası tamamlanan Sakarya köprüsü, bölgenin en eski ve işlek köprüsüdür. Sakarya nehrinin üzerinde iki köprü bulunmaktaydı. Bunlar; Tavuklar köprüsü ve Trabzonlar köprüsü idi. Trabzonlar köprüsü, kamyon veya otobüslerin geçişi için elverişli olmayıp, günlük taşıdığı 1200 civarı araç sebebiyle, bu dönemde önemli bir geçiş noktası olmuştur²⁶¹. Karasu köprüsü ise 1954 yılında tamamlanarak hizmete girmiştir. Bunlara ilaveten birçok yeni köprü inşa edilmiş ve ulaşım kolaylığı sağlanmıştır.

²⁵⁹ Yol yapım çalışmaları hakkındaki net bilgiler; ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 163-164.

²⁶⁰ Demokrat Sakarya, 26 Ekim 1960, Sayı: 795.

²⁶¹ Enver Konukçu, "Sakarya Yolları, Kara ve Demiryolu Ulaşımı", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya: 2005, s. 629; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s.34.

1950-1954 arasında; Adapazarı'nda 7, Akyazı'da 6, Karasu'da 10, Geyve'de 12, Hendek'te 1 köprü, 1954-1958 arasında; Adapazarı'nda 16 (Sadece Söğütli belediyesinde 5 yeni köprü inşa edilmiş ve bu işe 74.000 lira harcanmıştır), Akyazı'da 48, Karasu'da 38, Geyve'de 20, Hendek'te 33, Sapanca'da 3 körünün inşaatı tamamlanmıştır²⁶².

1960 yılı sonlarına gelindiğinde henüz, Ankara-İstanbul yolundaki Sakarya, Mudurnu, Dinsiz ve Kangalı köprülerinin inşaat işleri devam etmektedir²⁶³.

1.3.7 Ulaşım Faaliyetleri

Adapazarı-Sakarya, bir havayolu veya denizyolu ulaşımına sahip değildi. En yakın liman İzmit'te, havayolu ise İstanbul'da olduğu için, ulaşımın temeli karayolları ve demiryolu bağlantısı olmuştur. Doğu-Batı yönlerinde her ile bu yollarla ulaşım sağlanabilmiştir. 1950 öncesi erken cumhuriyet döneminde Arifiye'de bir havaalanı yapılması hakkında istimlak girişiminde bulunulmuşsa da bu plan uygulamaya geçirilmemiştir²⁶⁴.

1.3.7.1 Karayolu

Adapazarı, bulunduğu coğrafyanın da avantajı ile ülkenin her yönüne kara ve demir yolu ile bağlı, önemli bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulaşım politikaları genellikle, demiryolu ağının yaygınlaştırılması hedefine yönelmiş ve bu konuya yatırım yapılmıştır. İlleri ve ilçeleri, köylere bağlayan karayolları ise, bu hedefe hizmet edecek bir vasıta olarak görülmüştür. 1950 yılı sonrasında değişen siyasi yapı, beraberinde yeni bir ulaşım hedefini de gündeme getirmiştir.

Demokrat Parti'nin iktidarı sırasında, yurt çapında özellikle de Marshall Planı kapsamında, Amerikan yardımlarının da ülkeye kabul edilmesi ile asfalt yapımı ve kara yollarının yaygınlaştırılması, yeni köprülerin inşası çalışmaları öncelik verilen yatırım alanları haline gelmiştir. Karayollarına verilen önem ve bu doğrultuda yapılan çalışmalar, ulaşım politikasının bu temel üzerine bina edileceğini açıkça göstermiştir. 1950 yılı itibarıyla, hükümet İstanbul-İzmit-Bolu-Ankara karayolunu iyice geliştirmiştir. E-5 karayolunun yapımı bu dönemde önemli bir adım olmuştur. Sapanca'dan geçen yol, daha

²⁶² ATOM, Sinop, *Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 154, 166-167.

²⁶³ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/160.26.5.

²⁶⁴ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/106.55.11.

sonraki yıllarda trafik akışı ve yolcuların sıkıntı çekmesi sebebiyle 1967 yılında Adapazarı şehir merkezi dışına taşınacaktır Böylece yol üzerindeki trafik yükü azalarak, mesafe de eskisine oranla biraz daha kısalmaktadır.²⁶⁵

Kocaeli'ne bağlı Adapazarı, 1950 yılı başlarında, Karayolları 1. Bölge Müdürlüğü'ne bağlı olup, kendi bünyesinde asfalt yapım ve bakım tesisleri, karayolu kontrol ekiplerine sahiptir. 40 numaralı Devlet Karayolu ile merkeze bağlanmaktadır. Adapazarı-İzmit arasındaki karayolu asfalt çalışması yapıldıktan sonra bu dönemde hizmete açılmıştır²⁶⁶.

Hükümet bu dönemde karayollarının yapımına 22.000.000 lira para ayırmayı planlamış ve Kocaeli bölgesinin yapımına başlanan yolları için gerekli ödeneği göndermiştir. Yeni yolların yapılması ve eski yolların bakımlarının yapılması olarak bir kısmının genişletilmesi ve asfaltlanması işi bu ödenek sayesinde mümkün olmuştur²⁶⁷. İzmit-Adapazarı yolu üzerinde sefer yapan otobüsler her geçen gün daha çok talep görmüş ve sayıları artırılmıştır.

Adapazarı'nın tüm yönlerde ait otobüs seferlerine sahip olduğu 1960'a kadarki süreçte, yoğun göç aldığı da düşünülürse, nüfusun ve ticari hayatın gösterdiği hızlı artış üzerinde büyük etkisi olduğu düşünülebilir.

1960-1965 döneminde, önemli karayollarının uzunluklarına bakıldığında;

Adapazarı-Ankara-325 km., Adapazarı-İstanbul-146 km., Adapazarı-Bursa-170 km., Adapazarı-Eskişehir-195 km., Adapazarı-Bilecik-112 km., Adapazarı-Bolu-117 km., Adapazarı-Erzurum-1278 km., Adapazarı-Adana-848 km., Adapazarı-İzmir-553km., Adapazarı-Edirne-380 km., Adapazarı-Samsun-633 km. mesafeye sahiptir²⁶⁸. Bu sebeple Türkiye'nin pek çok şehrine bu bölgeden çeşitli vasıtalarla gidilebilmiştir.

Adapazarı bütün kazalarına da karayolu ile bağlıdır. Mesafeleri işe şöyledir;

Adapazarı-Akyazı-31 km., Adapazarı-Geyve-40 km., Adapazarı-Hendek-32 km., Adapazarı-Karasu-50 km., Adapazarı-Sapanca-21 km.'dir²⁶⁹.

²⁶⁵ Enver Konukçu, "Sakarya Yolları, Kara ve Demiryolu Ulaşımı", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya: 2005, s. 607; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 228.

²⁶⁶ *1967 Kocaeli İl Yıllığı*, s. 256.

²⁶⁷ Türk Yolu, 10 Nisan 1954, Sayı: 4362.

²⁶⁸ Eröz-Alphan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s.27.

²⁶⁹ Eröz-Alphan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 28.

Adapazarı'nda şehirlerarası ve ilçeler arası taşımacılık yapan otobüs şirketlerinin, bazı dönemlerde fiyatlarındaki artış ve yapılan ekstra zamlar konusunda yerel basında eleştirildikleri görülmektedir. Demiryolu taşımacılığında uygulanana uzun süreli indirimli seferlere de rastlandığını söylemek mümkün değildir.

Adapazarı'nın Türkiye'nin her yeri ile bağlantılı bir karayolu şebekesi olduğu için, 1950-60 arası dönemde yani şehirlerarası devlet yolunun şehrin içinden geçtiği yıllarda bu hat üzerinde yoğunluk yaşanmaktadır²⁷⁰. Dolayısıyla, şehirlerarası taşımacılık faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Kısa sürede ulaşım bakımından bölgesinin merkezi konumuna yükselmiştir.

1955-56 yıllarında Adapazarı'nda şehirlerarası ulaştırmaya hizmet eden bir adet otogar bulunmakta olup, kamyon garajları içinse şehir içinde yer düşünülmemiştir. 1955 yılı zarfında 1400 vasıta artış gösteren Adapazarı'nda kaydedilen araçların çoğu bisiklet ve öküz arabasıdır²⁷¹. Motorlu araçların geneli kamyon ve kamyonettir.

Adapazarı'ndan diğer illere, şehirlerarası otobüs seferleri düzenlenmiştir. İstanbul'a; 06.00-19.00 arası her yarım saatte bir (günlük 100 otobüs) otobüs, İzmit'e; 06.00-18.00 arası her 15 dakikada, Ankara'ya; 06.00-18.00 arası gün boyunca 8 direkt 15 transit, Bursa'ya; 06.00-18.00 arası her saat başı 1 otobüs, Eskişehir'e; 06.00-18.00 arası her saat başı 1 minibüs koyulmuştur²⁷². Şehirde bilet satış hakkına sahip büyük otobüs firmaları ise; Varan, Ömür, Emniyet ve Gülhan'dır²⁷³. İlin trafik yapısı Asayiş ve Trafik bölümünde detaylı şekilde incelenmiştir.

1.3.7.2. Demiryolu

Osmanlı devletinde, demiryolu yapımında Almanlara tanınan imtiyaz sonucunda, Meşrutiyet döneminde İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzanan demiryolu projesinin yapımına 1871 yılında başlanmış, 91 km'lik kısmı oluşturan Haydarpaşa-İzmit demiryolu bağlantısının tamamlanması ise 1872 yılında gerçekleşmiştir. 3 Mayıs 1873'te ulaşım açılan Haydarpaşa-İzmit Demiryolu, Osmanlı topraklarında devlet olanakları ile yapılan

²⁷⁰ Orhan Göçer, *Adapazarı ve Fizik Planlaması*, s. 19.

²⁷¹ Sakarya Postası, 3 Şubat 1955, Sayı: 203.

²⁷² Göçer, *Adapazarı ve Fizik Planlaması*, s. 19-20.

²⁷³ Sakarya, 11 Kasım 1960, Sayı: 443.

ilk demiryolu olarak tarihe geçmiştir²⁷⁴. İzmit'ten Ankara'ya uzanacak hattın, İzmit-Adapazarı arasındaki 50km.lik kısmının yapımı ise 1899 tarihinde tamamlanmış ve düzenlenen devlet töreni ile hizmete açılmıştır²⁷⁵. Arifiye-Adapazarı Demiryolunun ve Adapazarı Garının yapımı ile de bu istikametten Ankara'ya kadar çalışan trenler, bölgenin ulaşımında çok büyük rol oynamış, Cumhuriyet döneminde artan ihtiyacı karşılayabilmesi için trenlerin yük ve yolcu kapasiteleri artırılarak, modernize çalışmaları yapılmıştır.

1950-1960 döneminde Haydarpaşa-İzmit-Adapazarı tren hattında, önce motorlu, daha sonra da elektrikli tren seferlerine geçilmesi ile şehrin demiryolu ulaşımında mesafe kat edilmiştir.

1951 yılı itibariyle, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları tarafından Adapazarı'nda bir vagon atölyesi yapımına başlanmış²⁷⁶, daha sonra Demiryolu Fabrikası'na dönüşmüş, bünyesinde atölye ve kurs binaları, revizörlük atölye binası ve su tasfiye tesisleri inşa edilmiştir²⁷⁷. Atölye adı altında işletmeye açılan Adapazarı Demiryolu Fabrikasının, ihtiyacı olan teknik bilgiye sahip kalifiye işçiyi karşılamak amacıyla Adapazarı Demiryolu Fabrikası Çırak Okulu yapılmıştır. Bu okul 1953 yılından sonra demiryollarına 829 eleman kazandırmıştır²⁷⁸. Kocaeli- İstanbul-Adapazarı arasında hizmete koyulmak üzere muhtelif memleketlerden 271 adet lokomotif, bir motorlu tren, 146 yolcu vagonu ve 2473 yük vagonu alınmıştır. 1 motorlu tren, 40 yolcu vagonu ve on adet furgon siparişi verilmiştir²⁷⁹.

Haydarpaşa-Adapazarı motorlu tren seferleri 1 Nisan 1954 günü başlamıştır. Açılışa Kaymakam Atıf Tahıl, Belediye Başkanı Suavi Damalı ve Devlet Demir Yolları 1. İşletme müdürü Rüştü Sarp hazır bulunmuştur²⁸⁰. Motorlu trenin ilk seferleri sabah 07:48' de Adapazarı'ndan gidiş, akşam 17:50 de Haydarpaşa garından dönüş olarak

²⁷⁴ İhsan Serdar Kaynar, "Haydarpaşa-İzmit Demiryolu ve İskelelerle İlişkisi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (Temmuz 2015), s.136.

²⁷⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 466, İhsan Serdar Kaynar, "Haydarpaşa-İzmit Demiryolu ve İskelelerle İlişkisi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (Temmuz 2015), s. 137-138.

²⁷⁶ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/125.14.11.

²⁷⁷ Ayın Tarihi, 22 Mayıs 1950.

²⁷⁸ *Cumhuriyet'in 50. Yılında Sakarya*, s. 122.

²⁷⁹ Ayın Tarihi, 22 Mayıs 1950.

²⁸⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Nisan 1954, Sayı: 708.

belirlenmiştir²⁸¹. İlk seferini yapan Adapazarı motorlu treni, 3 saat 42 dk da İstanbul'a ulaşmıştır²⁸². Bu süre beklenenden uzun bulunmuş olacak ki, yerel basında hicvedilmiştir.

Adapazarı-Haydarpaşa elektrikli tren hattı için de ihaleye çıkarılmıştır. İsimler arasında bir Japon şirketi de bulunmakta olup, 1955 yılında işlemeye başlaması planlanmıştır²⁸³. Elektrikli trenler daha konforlu ve hızlı taşıma imkanı sunduğu için sayılarının artırılması sağlanmıştır. Aşağıdaki dört parça tabloda trenlere ait bilgiler verilmiştir.

Tablo 11: İstanbul-Adapazarı-Ankara İstikametinde Sefer Yapan Trenlerle İlgili Bilgiler (1955)

GİDİŞ SAAT		DÖNÜŞ SAAT
0,30	Ankara-Erzurum (Karşılığı) Haydarpaşa (Aktarmalı) karşılığı	2,20
4,10	Haydarpaşa (Ekspres) karşılığı	8,25
6,18	Haydarpaşa (Mot. Post.)	Doğru
8,05	Haydarpaşa (Motorlu Eks.)	Doğru
8,50	Haydarpaşa (Aktarma)	10,00
15,10	Haydarpaşa-Adana-Basmalı (Aktf)	14, 7
15,50	Haydarpaşa (Mot. Post.)	Doğru
16,40	Anadolu (Aktarma)	18,00

Doğru Posta

Gelenler	
10,50	Haydarpaşadan (Mot. Post.)
21,52	Haydarpaşadan (Mot. Post.)
22,34	Haydarpaşadan (Mot. Post.)

Banliyöler

GİDİŞ		DÖNÜŞ
5,05	Sapanca	6,55
6,35	Mithatpaşa	7,15
11,30	“	12,10
12,55	“	13,22
16,50	Mt. – Sp. Sp. 18,13 Mt. dan	17,13
19,25	Mithatpaşa	19,50
21,30	“	22,10
	(Cumartesi-Pazar 22,55 gidiş, 23,15 dönüş)	

²⁸¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Mart 1954, Sayı:705.

²⁸² Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Nisan 1954, Sayı: 709.

²⁸³ Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Nisan 1954, Sayı: 730.

SAAT	SEFER MINTIKASI	İZAHAT
0.30	Adapazarı – Arifiye	15 ve 16 katarlara karşılık hergün
3.00	Arifiye – Adapazarı	16 ve 15 katarlardan dönüş “
5.05	Adapazarı – Sapanca	Pazar ve tatil günleri işlemez
6.18	Adapazarı – H.Paşa	Moto-tren hergün (Posta)
6.35	Adapazarı – M.Paşa	Pazar ve tatil günleri işlemez
6.53	Sapanca – Adapazarı	“ “ “ “
7.15	M.Paşa – Adapazarı	“ “ “ “
8.05	Adapazarı – H.Paşa	Moto-tren hergün (ekspres)
8.40	Adapazarı – M.Paşa	Pazar ve tatil günleri işlemez
9.05	M.Paşa – Adapazarı	“ “ “ “
11.30	Adapazarı – M.Paşa	Yalnız Cumartesi günü işlemez
11.43	H.Paşa – Adapazarı	Doğru yolcu treni hergün
12.10	M.Paşa – Adapazarı	Yalnız Cumartesi günü işlemez
12.50	Adapazarı – M.Paşa	Pazar ve tatil günleri işlemez
13.17	M.Paşa – Adapazarı	“ “ “ “
14.52	Arifiye – Adapazarı	18 ve 17 katarlardan dönüş olup yalnız Cumartesi günü Sapanca’dan katarın dönüşü
15.25	Adapazarı – H.Paşa	Doğru yolcu treni hergün
16.45	Adapazarı – M.Paşa	Pazar ve tatil günleri işlemez
16.57	Adapazarı – Sapanca	“ “ “ “
17.08	M.Paşa – Adapazarı	“ “ “ “
18.50	Sapanca – Adapazarı	“ “ “ “
19.30	Adapazarı – M.Paşa	Hergün
19.45	M.Paşa – Adapazarı	“
20.54	H.Paşa – Adapazarı	Moto-tren hergün (Posta)
21.55	H.Paşa – Adapazarı	Moto-tren hergün (Ekspres)
23.30	Adapazarı – M.Paşa	Yalnız Cumartesi ve Pazar günleri işler
13.50	M.Paşa – Adapazarı	“ “ “ “ “

Kaynak: “Ada Postası” adlı gazetenin 1955 yılına ait çeşitli sayılarından derlenen bilgilerdir.

Vagon Fabrikası civarındaki sahada kurulan istasyona “Çark İstasyonu” adı verilmiştir²⁸⁴. Kocaeli’nin Geyve ilçesine bağlı İstasyon köyü ve Geyve İstasyonunun adı 1948 yılında Alifuatpaşa yapılmışken, 1954’de Alifuatpaşa istasyonunun adı, “Geyve-Alifuatpaşa” olarak değiştirilmiştir²⁸⁵. 1959 yılında, Haydarpaşa-Eskişehir hattı üzerinde Osmaneli-Vezirhan istasyonları arasında bulunan Sakarya İstasyonu adı “Sarmaşık” olarak değiştirilmiştir²⁸⁶.

Devlet Demir Yolları 1. İşletme Müdürlüğü tarafından, 1956 yılında, Haydarpaşa-İzmit-Adapazarı arasındaki istasyonlarının elektrikleştirilmesi ve aydınlatılması yönünde

²⁸⁴ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/229.5.7.

²⁸⁵ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/248.39.13; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 67.

²⁸⁶ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/274.4.19.

alışmalar başlatılmış, Yarımca'da bir merkez oluşturularak, bu güzergahtaki tren seferlerinin düzenini sağlamak için, her istasyona 2'şer adet telefon bağlanması kararlařtırılmıřtır²⁸⁷.

Genel Müdürlük tarafından bir karar alınarak, 1957 yazında, öğretmenlere 1 yıl boyunca %50 indirim uygulanması için, "Tenezzh Trenleri" ifadesiyle indirimli sefer yapan trenler Haydarpaşa-İzmit-Sapanca-Adapazarı arasında sefere sokulmuřtur²⁸⁸. Eğitim-ğretim döneminin başlamasına yakın gerçekleştirilen bu uygulama halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

1960 yılına gelindiğinde, yolcu trenlerinin halkın talebine yetersiz kalmaya başladığı anlaşılmaktadır. Özellikle Adapazarı-Sapanca arasındaki trenlerde fazla izdiham olduğu, Pazar günleri sefer yapan trenlerde vatandaşların ezilme tehlikesi yaşadıkları, bu sıkıntının çözülmesi için 18.10-19.45 Sapanca-Adapazarı trenlerine vagon eklenmesi gerekliliği hakkında talepler basına yansımıřtır²⁸⁹.

Yurt çapında genel pahalılık yaşandığı yıllarda, Demiryolları Genel Müdürlüğü tarafında Adapazarı motorlu trenlerinde indirim uygulaması yapılmış, diğer istasyonlarda da aynı uygulamanın geçerli olması için talepler gelmiştir. Halkın bu talepleri doğrultusunda, 1 Nisan 1960 tarihi itibariyle, Haydarpaşa-Adapazarı arasında işleyen motorlu trenler, Pendik-İzmit ve Pendik-Adapazarı arasında da aynı indirimle yolcu taşımaya bařlamıřlardır²⁹⁰.

Adapazarı'nda yapılan demiryolu çalışmaları, 1960 yılına kadarki süreçte, yenileme, yeni trenler hizmete sokma gibi konularda yoğunlaşmış, mümkün olduğunca desteklenmiş, gerektiğinde ihtiyaını karşılayacak bir vagon fabrikasının şehirdeki varlığı sebebiyle de karayollarına verilen önemin çok gerisinde kalmadığı görülmüştür.

²⁸⁷ Yeni Ada Postası, 25 Nisan 1956, Sayı: 1211.

²⁸⁸ Ada Postası, 23 Temmuz 1957, Sayı: 1558.

²⁸⁹ Sakarya, 27 Temmuz 1960, Sayı: 353.

²⁹⁰ Sakarya, 23 Nisan 1960, Sayı: 275.

1.3.8. Afetlerle Mücadele ve Islah Çalışmaları

Belediyelerin faaliyet alanlarından biri de, gerek doğal afetler gerekse yapısal yetersizliklerden kaynaklanan afetler sırasında, halkın ve çevrenin üzerindeki hasarı en aza indirmek için alınacak önlemleri uygulamak ve sonrasında oluşan hasarın giderilmesi konusunda yapılması gereken yardım çalışmalarını gerçekleştirmektir. Doğal afetlerle mücadele ve önlemler alma konusu fiziki şartları ve coğrafi yapısı gereği Adapazarı için büyük önem taşımıştır.

Adapazarı'nda doğal afetler arasında sayılan su baskınları ve nehir taşkınları sebebiyle, 1800'lü yıllardan itibaren çeşitli ıslah çalışmaları yapılagelmiş, cumhuriyet döneminde de bu konuda sıkıntılar devam ettiği için çok sayıda belediye yardım raporu oluşturulmuştur²⁹¹.

1.3.8.1. Derelerin Islahı

Şiddetli yağmurlar ve yağmurların yol açtığı nehir taşkınları nedeniyle oluşan seller, bölgede büyük hasarlara sebep olmuş, özellikle Mart- Nisan aylarında eriyen karların da etkisiyle hemen her yıl beklenen ve buna mukabil yetersiz kalınan bir sorun olarak adeta kronikleşmiştir.

Adapazarı, Sakarya Nehri'nin aşağı yatağında (Akova) denilen düzlükte kurulmuş bir yerleşim olduğundan, arazisi tamamen düzdür. Sakarya Nehri ve Mudurnu Çayı Akova'yı sular, Sapanca Gölü'nün fazla sularını boşaltan Çark Suyu da Adapazarı'nın kuzeyinde Söğütlü civarında Sakarya Nehri'ne ulaşırdı. Sakarya Nehri hemen her yıl, karların eridiği ve yağış miktarının arttığı ilkbahar aylarında yükselerek araziye kaplamakta ve yakın köylerin arazisini basarak binlerce lira zarar açmakta idi²⁹². Arşiv ve dönem gazete kayıtlarında Sakarya'nın taşması ve etrafındaki araziye zarar vermesi hakkında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çok sayıda haber yer almaktadır. Adeta alışılmış bir durum haline gelmiştir. Nehrin yatağının temizlenmesi zorunluluğu, her belediye başkanının çalışmaları ve vaatleri arasında yer almıştır.

Sakarya Nehri gibi diğer taşkın yataklarının da aynı şekilde ıslahına çalışılmıştır.

²⁹¹ Sofuoğlu, "Adapazarı'nda Belediyecilik Faaliyetleri", *Sakarya İli Tarihi*, s.1018-1019.

²⁹² Hasan Muzaffer Balcıoğlu, "Ada Kariyesi'nden Sakarya Vilayeti'ne", *Ada Kariyesi'nden Sakarya Vilayeti'ne*, I (1953), s.12.

“1950-1951 arasında yapılanlar:

1. *1951’de 262.183 Türk lirası ile Sapanca –Yan Dere ıslahı ve Kumbaşı mahmuzları işi bitirilmiştir. Kumbaşı köyü, Sakarya’nın taşkınlik ve tahribatından korunmuş ve 200 hektar ekilebilir arazi kurtarılmıştır.*
2. *İzmit yan derelerinden Kelle ve Memeli Dereleri ıslahı için 96.402 Türk lirası ile 150 hektar meyve ve sebze bahçeleri taşkınlik ve tahribattan kurtarılmış ve dere kenarındaki evler de su baskınından korunmuştur.*
3. *71.301 Türk lirası ile Pamukova ana hendek ikinci kısmı inşaatına 1951’de başlanmış ve 1952’de bitirilmiştir. Böylece 200 hektar arazi kazanılmıştır.*
4. *90.814 Türk lirası ile Gölcük, Değirmendere ve Tabakhane Dereleri ıslah edilmiş ve 150 hektar bağ-bahçe arazisi korunmuştur.*
5. *282.701 Türk lirası ile Sapanca Yan Dereleri Sarp, Keçi ve Mahmudiye Dereleri ıslah edilmiş ve 200 hektar bağ-bahçe ve arazi tahribattan korunmuştur. Bu işler 1952’de başlanmış ve 1953’te bitirilmiştir.”*

1951-52 arasında yapılanlar:

6. *69.763 Türk lirası ile İzmit yan derelerinden Kullar köyü taşkın ve tahribattan korunmuştur.*
7. *91.324 Türk lirası ile Mudurnu kasabası içerisinde geçen dere ıslah edilmiştir. Bu yolla kasaba evleri ile 100 hektar bağ ve bahçeler taşkınlar ve tahribattan korunmuştur.*
8. *539.722 Türk lirası ile Adapazarı-Gökçe Ören bataklıkları kurutulmuş, Gökçe Ören’de 1500 hektar arazi kazanılmış, Dinsiz’de 400 hektar taşkından korunmuş ve Akyazı’da 1500 metre tül beton kanal yapılmıştır.*

9. 98.799 Türk lirası ile Adapazarı-Arifîye kurutma kanalı ikmal ve ıslah edilmiştir. Buradan 100 hektar arazi kazanılmıştır²⁹³.
10. 466.900 Türk lirası ile Pamukova ana Hendek 3. Kısım ıslahı ile Turgutlu ve Paşa Dereleri ıslah ve Cihadiye ile Mekece köyleri yanında Sakarya sol sahil tahkimatı yapılmıştır. 12 km² sahil tahkimi ile 600 hektar arazi taşkından kurtarılmıştır.
11. 79.265 Türk lirası harcanarak Mudurnu ve Dinsiz Derelerinin ıslahı yapılmış ve buralardan toprak kazanılmıştır.
12. 2.800.000 Türk lirası ile Adapazarı-Gökçe Ören bataklığının kurutulması ve Çark Suyu ıslahı yapılmıştır. Bu şekilde 1500 hektar arazi kurutulmuş ve 500 hektar arazi de taşkından kurtarılmıştır.

1952-1953 arasında yapılanlar:

13. 300.000 Türk lirası ile Adapazarı Adliye köyünün 200 hektar bağ-bahçe ve arazi taşkından korunmuştur.
14. 430.000 Türk lirası ile İzmit bölge ve işletme binaları yapılmıştır.
15. 1.400.000 Türk lirası ile Adapazarı Dinsiz Deresi memba tarafı ıslah edilmiş ve inşaatı yapılmıştır.
16. 29.999 Türk lirası ile Mesudiye Seddesi yapılmıştır. Böylece 500 hektar arazi kurtarılmış ve Mesudiye köyü taşkından korunmuştur.
17. 29.847 Türk lirası ile Kuşbaşı mahmuzları yaptırılmış, 3.000 metre tilsahil tahkimiyle Kumbaşı köyü tahribattan korunmuştur.
18. 20.000 Türk lirası ile Rüstemler ile Çelebiler seddelerinin birinci kısmı ikmal edilmiştir. Böylece Rüstemler ve Çelebiler köyleri ile 150 hektar arazi taşkından kurtarılmıştır.
19. 1.142 Türk lirası ile Bedil Tahir köyü tahribattan ve 150 hektar arazi taşkından korunmuştur.

²⁹³ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s.171.

20. 8.229 Türk lirası Bedil Tahir köyünün ikinci kısmının da inşaatına başlanarak yapılmıştır.
21. 29.962 Türk lirası ile Kumbaşı mahmuzlarının ilinci kısmı ikmal edilerek Kumbaşı köyü tahribattan korunmuş ve 3000 tulda tahkimat yapılmıştır.
22. 47.962 Türk lirası ile Sakarya sol sahil seddeleri takviye edilmiş, 1500 hektar arazi taşkından korunmuştur.
23. 1.314 Türk lirası ile Dinsiz deresi üzerinde Yağ Basan Hamzaoglu Değirmen bendi yıktırılmıştır.

1953-55 arasında yapılanlar:

24. 9.900 Türk lirası ile Sapanca İstanbul Deresi 1. Kısmı ikmal edilmiş ve Sapanca'nın bağ ve bahçeleri taşkından korunmuştur²⁹⁴.
25. 5.164 Türk lirası ile Kazancı Seddeleri ikmal edilmiş ve 150 hektar arazi taşkından korunmuştur.
26. 46.066 Türk lirası Kanlı Çay civarında Sakarya sağ sahil kapama ve mahmuz inşaatı ikmal edilerek, Geyve Kışla Çay 1200 metre sahil tahkimi tamamlanmıştır.
27. 4.738 Türk lirası ile Sapanca-İstanbul Deresi ikinci kısmı ikmal edilmiştir. 100 hektar Sapanca'nın bağ ve bahçeleri taşkından korunmuştur.
28. 2.117 Türk lirası ile Kumbaşı mahmuzları takviye edilmiştir. Bu suretle Kumbaşı köyü tahribattan kurtulmuştur.
29. 49.672 Türk lirası ile Sakarya sağ sahil seddeleri takviye edilmiştir. 16 parça köy ile 1860 hektar arazi taşkınlıktan kurtarılmıştır.
30. 330.000 Türk lirası ile Çaybaşı-Fuadiye kanal inşaatının birinci kısmı 1956'da başlayıp 1957'de bitirilmiştir. Bu yolla 7 parça köy ile 300 hektar arazi taşkınlıktan kurtarılmıştır.

²⁹⁴ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s.172.

31. 8.994 Türk lirası ile Kışla Çay seddesi inşa edilerek 2 köy ile 300 hektar arazi taşkından korunmuştur.
32. 9.029 Türk lirası ile Ali Fuat Paşa Deresi'nin sol sahil tahkimi yapılmıştır. Bu yolla Ali Fuat Paşa köyü ile 50 hektar arazi tahribat ve taşkından korunmuştur.
33. 3.431 Türk lirası ile Doğan Çay Deresi'ne üç adet mahmuz inşa edilmiştir. Böylece Doğan Çay köyü tahribattan kurtarılmıştır.

1955-56 arasında yapılanlar:

34. 30.000 Türk lirası ile Sakarya memba tarafı sağ ve sol sahil seddeleri 1956'da başlayıp 1957'de bitirilmiştir. Bu suretle 400 hektar arazi taşkından kurtarılmıştır.
35. 25.000 Türk lirası ile Akça Kamış Bataklığı birinci kısmı kurutulmuştur. 930 hektar arazi kurutulmuştur.
36. 16.000 Türk lirası ile Doğan Çay Kışla Çay köyü sağ sahil ikinci kısım inşaatı ikmal edilmiştir. Bu yolla Kışla Çay köyü tahribattan korunmuştur.
37. 48.900 Türk lirası ile Sakarya Nehri membaa taraf sağ ve sol sahil şeddeleri yapılmıştır. Böylece 1.000 hektar arazi taşkınlıktan korunmuştur.
38. 48.400 Türk lirası ile Çay Kışla ve Kanlı Çay deresi ıslah edilmiştir. Bu yolla 1.000 hektar arazi taşkınlıktan korunmuştur.
39. 33.830 Türk lirası ile Adapazarı Doğancılar Velioğlu Tepesi şeddeleri ikmal edilmiş, 100 hektar arazi taşkınlıktan korunmuştur.
40. 50.946 Türk lirası ile Adapazarı-Akçakamış bataklığının ikinci kısım inşaatı ikmal edilmiş, 930 hektar bataklık kurutulmuştur.
41. 53.958 Türk lirası ile Sapanca-Mahmudiye Deresi ıslah edilmiş, Mahmudiye köyü ile 150 hektar bağ-bahçe tahribattan kurtarılmıştır.

42. 100.000 Türk lirası ile Geyve Karaçalı Dere ıslahının birinci kısmı 1957'de başlanmış ve 1958'de bitirilmiştir. Böylece Geyve Kasabası'nın 300 hektar bağ ve bahçesi taşkından kurtarılmıştır.

1956'dan sonra yapılanlar:

43. 18.824 Türk lirası ile Sahan yan derelerinden Kurt Deresi sol sahil şeddesi ikmal edilmiş, Kurt köyü tahribattan ve 200 hektar bağ ve bahçe de taşkından korunmuştur.
44. 111.201 Türk lirası ile Geyve Karaçam Deresi'nin ıslahının ikinci kısmı ikmal edilmiştir. Geyve Kasabası'nın 300 hektar bağ ve bahçesi tahribat ve taşkından kurtarılmıştır.
45. 40.000 Türk lirası ile Tardiye-Yebeş şeddeleri ikmal ve takviye edilmiş ve köylerin 200 hektar bağ ve bahçesi tahribattan kurtarılmıştır.
46. 57.000 Türk lirası ile Turgutlu Deresi ıslahına başlanmıştır. Turgutlu köyü ile 100 hektar bağ ve bahçe tahribattan kurtarılmıştır.
47. 40.000 Türk lirası ile Sakarya sağ ve sol sahil şeddeleri inşaatına başlanmış ve kısa sürede bitirilmiştir. Böylece 500 hektar arazinin taşkından kurtarılması sağlanmıştır.
48. 229.368 Türk lirası ile Çaybaş-Fuadiye köylerinin Değirmendere taşkınlarından korunması için inşaata başlanmıştır. 1957'de inşaatın bitmesi ile 7 parça köy ile 2.000 hektar arazinin taşkından kurtarılması sağlanmıştır”²⁹⁵.

Anlaşıldığı üzere, derelerin ıslahı konusu, 1950-1960 döneminde Adapazarı için üzerinde önemle durulan ve masraflı bir çalışma alanı olmuştur. Başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmalar, Sakarya coğrafyasının verimli tarım arazileri ile bağ ve bahçelerinin taşkınlardan korunması ve çiftçilerin zarar görmesinin önüne geçilmesi açısından önemli faydalar sağlamıştır.

²⁹⁵ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s.173-174.

1.3.8.2. Bataklıkların Kurutulması ve Sağlık Tedbirleri

Belediye sınırları içinde, “sahipsiz arazi mahiyetindeki seyrangah, harman yeri, koruluk ve bataklıkların ve belediye marifetiyle deniz, nehir ve gölden doldurulmuş olan yerlerin ve yıkılmış kale ve kulelerin metruk arsaları ve enkazının tasarruf, idare ve nezareti kaffei hukuk ve vecaibi ve varidatı ile beraber belediyelere devrolunur”²⁹⁶ maddesi gereğince, 1930 yılından itibaren belediyeler tarafından bataklık ve atıl arazi ıslah çalışmaları hız kazanmıştır.

Kocaeli bölgesinin genelinde ve özellikle ova yapısı sebebiyle yoğun olarak Adapazarı çevresindeki bataklıklar, halkın iskanına engel teşkil eden unsurlardan biri olarak görüldüğü için, belediye hizmetleri kapsamında bataklık arazilerin kurutulması iskana ve tarıma elverişli hale getirilmesi konusunda hemen her dönem çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Belediyelerin bu konudaki girişimleri, kuruluşundan itibaren Adapazarı’nın çok göç alan bir bölge olması ve muhacirler ile nüfus yoğunluğunun hızla artış göstermesi sebebiyle bir zorunluluk kapsamında değerlendirilmiştir²⁹⁷. Bu sebeple Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Adapazarı çevresindeki bataklıkları kurutma çalışmaları arşiv belgelerinde ve basında sıklıkla rastlanan bir konu olmuştur.

Bataklıkların kurutulması ile hem yeni yerleşim alanları açılması hem de göçmenlere ekip biçme faaliyetleri için tarıma elverişli arazi kazandırılması amaçlanmıştır. Bir diğer zorunluluk da bataklıkların soğuk, rutubetli iklim şartlarının zemin hazırladığı bazı hastalıkları beraberinde getirmesinden duyulan endişe olmuştur. Bunlardan en önemlisi sıtma hastalığıdır.

Ele aldığımız dönemde Adapazarı ve çevresinde görülen sıtma salgınlarıyla mücadele ve gerekli önlemleri alma konusunda belediye ekipleri tarafından, bataklıkların kurutulması ve sivrisineklerin bertaraf edilmesi yönünde gayretli çalışmalar sergilenmiştir. 1928 yılından itibaren bölgede bulunan Sıtma Savaş Teşkilatı, Ocak 1956 itibarıyla Sağlık Müdürlüğü’nden ayrılmış, Dünya Sağlık Teşkilatı tarafından Orta Şark ve Doğu Akdeniz bölgelerinde sıtma mücadelesi kapsamında değerlendirilmiştir²⁹⁸. Adapazarı ve İzmit çevresi de sıtma ile savaşta ilk sıralarda yer alan bölgeler olmuştur.

²⁹⁶ 1580 Sayılı Belediye Kanunu, Madde 159, Resmi Gazete: Tarih : 14/4/1930 Sayı :1471.

²⁹⁷ Sofuoğlu, “Adapazarı’nda Belediyecilik Faaliyetleri”, s.1024.

²⁹⁸ Yeni Ada Postası, 17 Aralık 1955, Sayı: 110.

Adapazarı ilçesi içerisinde Sapanca, Aralık, Büyük Akgöl, Küçük Akgöl, Poyrazlar, Tesbihli, Akçınar gölleri vardı. Bunlardan Aralık Gölü kurutulmuş, ekime çok elverişli bir arazi elde edilmiş ve bir sıtma kaynağı da ortadan kaldırılmıştır²⁹⁹. Bu göllerin etrafı genellikle bataklık bir halde olduğu için, yurt genelinde başlatılan sıtma savaşında kurutma faaliyetlerine önem verilmiştir.

Sakarya ili ve ilçelerinde, sahası 1000 hektarlık Tesbihli, 50 hektarlık Ferizli, 5000 hektarlık Mudurnu, 300 hektarlık Balıklı ve 1000 hektarlık Gökçeören ile 500 hektarlık Dinsiz bataklıkları vardır³⁰⁰. Bu bataklıkların kurutulması, 1950-1960 yılları arasında belediyeçilik çalışmaları arasında üzerinde önemle durulan ve modern şehir yapılaşmasında öncelik verilen bir konu olmuştur. Bu konudaki uygulamalarda, 23 Ocak 1950 tarihinde yürürlüğe koyulan 5516 sayılı kanunun³⁰¹ etkisi görülmüştür. Nitekim, bataklık arazilerin, kurutanlar tarafından tasarruf edilmesi hakkını tanıyan bu kanun, teşvik amacıyla çıkarılmıştır. Buna göre, bataklık alanlar kurutulduktan sonra tarım arazisi yada iskan için tapulanarak kullanıma sunulmuş, bu ise kanunun uygulanmasını kolaylaştırmıştır.

Bayındırlık Bakanlığının 1951 senesi münferit su işleri programına göre, Sakarya bataklıkları arasında bulunan "Kör Hasan bataklığının" kurutulması işi ihale edilmiştir. Bu iş 1953 senesi sonunda tamamlanması düşünülmüş, 40.000 dekar bataklık arazi ekilebilecek bir hale gelmesi hedeflenmiştir. Böylece, Kör Hasan, Çifteler, Emine- Ekim, Azmak, Yaralı köylerinin ekime müsait arazisi genişletilecektir. Bu sayede, 32 km. uzunluğunda Sakarya yatağı derinleştirilecek ve ayrıca Sakarya üzerinde 7 adet geçit köprüsü inşa edilmesi sağlanacaktır³⁰².

1956 yılı içinde, Kurudil, Dağdibi, Süleymanbey, Doğançay, Çınardibi, Umurbey ve Karasu İncirli bataklıkları kurutulmuş ve Geyve Kozanköy sulama projelerinde harcanmak üzere toplam 200.000 Türk lirası olarak ayrılan ödenek Sakarya'ya hibe edilmiştir³⁰³.

²⁹⁹ Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul: 1952, s. 34.

³⁰⁰ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.141.

³⁰¹ Resmî Gazete, 23 Haziran 1952, Sayı: 8142

³⁰² Ayın Tarihi, 1 Aralık 1951.

³⁰³ Demokrat Sakarya, 22 Haziran 1956, Sayı: 622.

Hendek kazasının Camili, Çarşııkuru, Haraklı, Sarıyer ve İkramiye köylerini içine alan 700 dönümlük Ördekalanı bataklığının kurutulması için, Sakarya Valisi Nazım Üner Ziraat Bakanlığı ile anlaşma yapılması için girişimlerde bulunmuş, Sakarya hesabına bu alanda kullanılacak 50.000 Türk lirası ödenek gönderilmiştir ³⁰⁴.

İncelediğimiz dönemde, kurutma çalışmaları sonucunda Sakarya’da tarıma elverişli geniş araziler kazanılmış, aynı zamanda bataklıkların halk sağlığına olumsuz etkileri de büyük ölçüde bertaraf edilmiştir.

1.3.8.3. Deprem

Jeolojik, jeodezik ve coğrafi yapısı gereğince Kuzey Marmara Deprem kuşağında yer alan Sakarya ili ve Adapazarı ilçesi, bilinen en eski dönemlerinden başlayarak, yıllar içerisinde çok sayıda deprem sarsıntısı geçirmiştir.

Adapazarı’nda Cumhuriyet döneminde bilinen belirli başlı 3 büyük deprem kaydedilmiştir. Bunlar; 20 Haziran 1943, 22 Temmuz 1967, 17 Ağustos 1999 tarihlerinde yaşanan felaketlerdir. Çok sayıda ölüm ve bina yıkımının yaşandığı bu depremler, Adapazarı’nın şehirleşme sürecinde olumsuz etkisini her alanda hissettirmiştir.

20 Haziran 1943 yılında meydana gelen deprem, Hendek-Adapazarı merkezli olmuş ve bu iki bölgede ağır hasar yaratmıştır. Uzmanlara göre bu depremde Hendek’teki yapıların %25’i, Adapazarı’nakilerin ise %20’si tamamen yıkılmıştır. Depremin şiddeti bazı yerlerde 5, 6 hatta 9 derecede hissedilmiştir. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı raporlarına göre, bu depremde yıkılan ve onarılamayacak derecede hasar gören yapı sayısı 5.975 olmuştur. Onarılabileceklerin sayısı 4.361 olarak belirlenmiştir. 304 kişi hayatını kaybetmiş ve 234 kişi yaralanmıştır. Sonrasında ise çok sayıda artçı sarsıntı gerçekleşmiştir³⁰⁵. Adapazarı’nda incelediğimiz döneme girerken bu yıkıcı olayın etkilerinin yaşanmakta olduğu düşünülebilir.

Ele aldığımız dönemde, Adapazarı’nda diğerleri kadar sarsıcı büyüklükte olmasa da 26 Mayıs 1957 tarihli bir deprem hadisesi yaşanmıştır. Bolu-Abant merkezli ve 7,1

³⁰⁴ Demokrat Sakarya, 29 Ağustos 1956, Sayı: 676.

³⁰⁵ Can Karavul, Günay Beyhan, Haluk Selim, “Sakarya Bölgesinin Depremselliği ve Depremi Önceden Haber Verme Çalışmaları”, *Dünden Bugüne Adapazarı Sempozyumu Bildirileri (4 Haziran 1997)*, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 1997, s. 87.

şiddetinde gerçekleşen bu deprem, 31 saniye sürmüş, 66 kişinin hayatını kaybettiği depremde, sarsıntı Adapazarı'nda da etkisini hissettirmiştir. Adapazarı halkı 1957 depremini büyük oranda can kaybı olmadan geçirmiş ancak 187 bina ağır, 317 bina ise hafif hasarlı olarak tespit edilmiştir³⁰⁶. Sakarya vilâyeti Akyazı Dokurcun köyünde 5 ev yıkılmış ve üç ölü bulunmuştur. Bunlardan birinin 7 yaşında bir çocuk ve 45 yaşında bir kadın olduğu belirtilmiştir. Yaralıların miktarı tespit edilememiştir. Hendek'te 15 ev tamamen yıkılmış, 39 ev oturulamayacak hale gelmiştir. 1 cami ve ahırlar hasar görmüştür. Şehbenler köyünde yıkılan binada 2 yaşında bir çocuk ölmüştür.³⁰⁷ Bolu'ya hareket eden Sakarya valisi bu haberi alınca derhal Akyazı deprem bölgesine gitmiş ve sağlık ekipleri sevk edilmiştir. Adapazarı'nda bir ev yıkılmış, ayrıca üç ev ve bir fabrika bacası çökmüştür. Adapazarı P.T.T. teşkilâtı yoğun bir şekilde mesai yaparak bütün iletişim faaliyetini yeniden hizmete sokmuş, bu şekilde şehre gelecek tamirat ve yardım hizmetlerini hızlandırmıştır³⁰⁸.

Deprem dolayısıyla Sakarya Belediyesi tarafından depremzedelere çadır dağıtımı yapılmıştır. Halk endişe duymaya devam ettiği için belirli süre evlerine girmek istememiştir. Ancak Haziran ayı sonunda Kızılay'a ait çadırların toplatılmasına başlanmıştır. Bu çadırlar 300 adet kadardır. Tümen Komutanlığı tarafından dağıtılan çadırlar ise bir süre daha toplattırılmamıştır³⁰⁹. Çünkü, artçı olarak tanımlanan depremler aralıklarla devam etmiştir. 21 Eylül 1957 gece saat 03.00 sıralarında, Akyazı kazasında bir deprem daha kaydedilmiştir. Herhangi bir can kaybı veya maddî hasar gerçekleşmemiştir³¹⁰.

Aynı günler içerisinde, Türkiye'nin farklı illerinde de depremler yaşandığını arşiv kayıtlarında görülmektedir. Bu kayıtlardan biri de Refik Koraltan tarafından kaleme alınan yazıdır. Yazıda; *“Komitemizin, Muğla ve Denizli'deki felaketzedelere yardım maksadıyla kurulmuş ve bu yolda faaliyete başlamış olduğu yüksek malumlarıdır. Henüz bu felaketin tevlid ettiği ıstırap ve teessür devam eylerken, aziz yurdumuzun başka bir bölgesi Bolu ve Sakarya vilayetleri de tabiatın gadrine uğramış, zelzele sebebiyle*

³⁰⁶ Enis Şahin, “Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri”, *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya: 2005, C.II, s. 788.

³⁰⁷ Yeni Ada Postası, 30 Mayıs 1957, Sayı:1546; 31 Mayıs 1957, Sayı: 1547.

³⁰⁸ Ayn Tarihi, 26 Mayıs 1957.

³⁰⁹ Demokrat Sakarya, 29 Haziran 1957, Sayı: 933; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 162.

³¹⁰ Demokrat Sakarya, 21 Eylül 1957, Sayı: 1003; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 164.

*oralarda da yüzlerce ev yıkılmış, birçok vatandaşımız ölmüş, binlercesi yuvasız kalmış bulunuyor. Bu vaziyet karşısında komitemizin, faaliyetlerini Bolu ve Sakarya zelzele felaketzedelerine de teşmile karar vermiş olduğunu derin hürmetlerimizle arz ederiz”*³¹¹ denilmektedir. Anlaşıldığı üzere, bu depremin etkileri yıkıcı olmuş, halkın üzerinde derin acılar bırakarak, evlerine girmelerine mâni olmuştur.

1957 depreminin üzerinden 2 yıl geçmişken, 26 Temmuz 1956 Pazar günü, saat 19:08’de Adapazarı bir depremle daha sarsılmıştır. Depremin 7 şiddetinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Ancak 4 saniye sürdüğü için yıkıcı etkisi olmamıştır. Can ve mal kaybı yaşanmadığı için, Sakarya halkı bu depremde daha az etkilenmiştir³¹².

Mayıs ayında, Bulgaristan’ın Ankara Elçisi M. Manclov dün Hariciye Vekâletinde protokol dairesi reisini ziyaret ederek³¹³ Bolu, Adapazarı, Düzce ve havalisinde gerçekleşen son deprem felâketi dolayısıyla gerek hükümetinin gerekse kendisinin taziyelerini bildirmiştir.

Deprem bölgesinde bulunan ve bununla mücadele etmek zorunda olan Sakarya ve çevresinin halkı, İçişleri ve Bayındırlık Bakanlıkları tarafından yapılan teşviklerden ve verilen izinlerden yararlanarak, hasarlı binalarını tamir etmek, barakalar inşa etmek ve yıkılmış olan işyerlerini yeniden tesis etmek konusunda gayretli çalışmalar sergilemişlerdir. Ele aldığımız dönemde Belediyelerin girişimi ile hükümetin, depremlerin bölgede açtığı hasarı giderme yönünde yoğun çaba gösterdiği anlaşılmaktadır.

³¹¹ Şahin, “Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri”, s.788.

³¹² Şahin, “Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri”, s. 789.

³¹³ Ayın Tarihi, 31 Mayıs 1957.

BÖLÜM 2: İKTİSADİ DURUM

2.1. Demokrat Parti'nin İktisadi Politikaları

1950-1960 döneminde uygulanan ekonomi politikası, önceki devletçi döneme göre birtakım farklılıklar içermektedir. Demokrat Parti iktidarı ele aldığı anda, Menderes hükümeti; devletçiliği sert biçimde eleştirmiş, ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek, iktisadi kalkınmayı özel kesimin desteği ve girişimi ile sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca tarıma öncelik verileceğini ve modern makinalarla yapılmasının sağlanacağını da ekonomi ilkeleri arasında belirtmiştir³¹⁴. Bu doğrultuda, açıklanan programdan da anlaşılacağı üzere, özel girişimin teşviki, dış yardımlar, kredi ve para sunumu gibi konuları içeren hükümetin ekonomi modeli liberalizm ağırlıklı karma ekonomi yönünde şekillenmiştir³¹⁵.

Ekonomi politikasının belirlenmesinde ABD bu dönemde en önemli etmen özelliğini taşımakta olup, Dünya Bankası, IMF ve Marshall Planı'nı yürütmekle görevli kuruluşların (OEEC) da aynı yönde tavsiye ve desteklerde bulundukları görülmektedir. Dış yardım ve kredilerin kullanım alanları belirlenirken, dış alımın ve borçlanmanın da yolu da açılmıştır. Tarımsal krediler özellikle büyük artış göstermiş ve 1959 yılına gelindiğinde on yıl öncesinin on katına ulaşmıştır³¹⁶. ABD'nin 1948 yılından itibaren Marshall Yardımı programı çerçevesinde Türkiye'ye yaptığı maddi yardımlar genellikle, tarımsal malzeme ve makinelerden oluşmakta idi. Söz konusu yardımlar kapsamında Avrupa ülkelerinden çok sayıda traktör, pulluk gibi makine ve aletler satın alınmıştır³¹⁷. Türkiye'de tarımda makineleşme ve tarımsal üretimdeki canlılık bu plan ve yardımlar yolu ile gerçekleşmiştir ve sadece bu dönemde yürütülen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na³¹⁸ bağlanamayacak kadar büyük bir hıza sahiptir.

³¹⁴ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2016, s. 93.

³¹⁵ Mustafa Altıntaş, *Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*, Muğla: İşletmecilik Meslek Yüksekokulu Yayınları, 1978, s. 152.

³¹⁶ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 2011: Remzi Kitabevi, s. 96-97, 109.

³¹⁷ Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, s.106; Suat Oktar-Arzu Varlı, "Türkiye'de 1950-1954 döneminde DP'nin Tarım Politikası", *Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28/1 (2010), s.14.

³¹⁸ Demokrat Parti Hükümeti, dünya savaşından sonra özellikle tarım sektörünü canlandırmak ve dinamik bir sektör haline getirmek amacıyla, 1945 yılı sonunda topraksız ve az topraklı çiftçilere toprak dağıtarak işlemlerini sağlayacak olan bu kanunun kabulünden yola çıkarak, kamu arazilerinin köylülere dağıtılmasını, dolayısıyla ekilen alanların hızla genişletilmesini sağlamıştır. Kanunun 17. Maddesine binaen, 1947-1972 yılları arasında büyük bölümü 1950'li yıllarda olmak üzere 22 milyon dönümün

1955-60'lar, tarımda teknolojinin teknik imkanların, gübre ve ilaçlama, ıslah konularının ele alındığı bir dönem olmuş, toprak ve üretim veriminin artırılması tarımda temel amaç haline gelmiştir³¹⁹. Adnan Menderes döneminde, hükümet programlarına da alacağı üzere tarım ve üretim konularının sıklıkla konuşmalarda altı çizilmiştir. Buna göre; “*Yeni iktidarı Halk partisinden ayıran mühim bir görüş farkı da ziraat işlerimizin ele almasıdır. tecelli edecektir. Nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatla meşgul bulunmakta, Türkiye’de ziraat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir ve ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki, milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir. Ziraatın iktisadi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalıya mal olan bir Devlet müessesesinin, karasaban ve kağının mahkumu olan geri bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsiz düşüreceği hakikati daima hesap olunmak lazımdır. Bugüne kadar takip olunan yol şayet şu kısaca ifade ettiğimiz görüşe mutabık olsaydı, yalnız ziraatımız inkişaf etmekle kalmaz diğer bütün istihsal ve iktisadi faaliyet şubelerinde de çok feyizli gelişmelere şahit olmak mümkün olurdu*”, izlenen ve izlenecek olan politikayı açıkça ortaya koymaktadır 320.

Tarım ekonominin bel kemiğini oluşturmaktadır. Tarımdaki olumlu gelişmeler hayvancılığı da etkilemiş ve 1960'lara kadarki dönemde hayvancılıktan elde edilen gelir rekor seviyelere ulaşmıştır³²¹. Hükümetin bu dönemde verdiği destek ve krediler, ıslah uygulamaları hem hayvan üretimini artırmış hem de et ve süt gibi ürünlerin bol miktarda işlenmesini sağlamıştır. Kalkınma politikası doğrultusunda, sanayinin kırsal ve tarımsal kesimden beslenmesi düşünülmüştür.

Bu bölümde Sakarya İli ekonomisinin, tarım, sanayi ve ticaret sektörleri kapsamında incelemesi yapılmış, özellikle konumuz olan 1950-1960 yılları arasındaki durumu ve gelişmesi hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu alanda en önemli kaynaklar, İl

üzerinde arazi topraksız ve az topraklı ailelere dağıtılmıştır. (Çağlar Keyder-Şevket Pamuk, “1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1984), s. 54-61.

³¹⁹ 75 Yılda Köylerden Şehirlere, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999, s. 20.

³²⁰ Atiye Emiroğlu-Nezihat Koçyiğit-Senem Kesici “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2012), s.88.

³²¹ 75 Yılda Köylerden Şehirlere, s.37.

Yıllıkları, Devlet İstatistik Enstitüsü Çalışmaları, Tarım Sayımları, Sanayi Sayımları ve Envanterleri, Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi (SESAM) Yayınları ve yerel basın olmuştur. Dönemin yerel basınına yansıyan gelişmeler de örnekleme amacıyla kullanılmıştır.

2.2. Tarım ve Hayvancılık

Araştırmaya konu olan dönemde, tarım ve hayvancılık alanında mevcut şartların ne olduğu ve on yıl içerisinde hangi değişimlerin yaşandığı incelenecektir.

2.2.1. Tarım

Türkiye ekonomisinin bel kemiğini oluşturan tarımsal faaliyetler, ülke genelinde zirai kalkınma hamlesi çerçevesinde hükümetlerin öncelikli konusudur. 1950'den sonra tarım yaklaşımının modernize yolunda ilerlemesi, tarıma bağlı hızlı gelişmenin ve bölgesel kalkınmanın önünü açmıştır. Bu dönemde, arazi ve istihdam bakımından bazı bölgeler daha elverişli şartların avantajını yaşayacaktır. Adapazarı-Sakarya bölgesi de bunlardan biridir. Sakarya'nın 1954 yılında Kocaeli'nden ayrılarak il olmasının dayanak noktasından birisi de bölgenin verimli toprakları, ulaşımının elverişli yapısı, gelişmekte olan sanayisi ve nüfusu ile hızlı bir ekonomik kalkınmaya doğru gitmesi olmuştur. İldeki tarım ürünlerinin çeşitliliği ve ürün miktarının bolluğu, Sakarya ekonomisinin zamanla çiftçilere ve çalışan nüfusa iş olanakları sunan hızlı bir gelişme sürecine girmesini sağlamıştır.

Sakarya'da toprakların %96'sı tarıma elverişli arazilerden oluşmuştur. Sakarya'nın arazisi genel olarak düzlük olmakla birlikte, Akyazı, Hendek kazaları Akova üzerine kurulmuştur. Bu bölge dördüncü jeolojik çağlarda oluşan çökme sebebiyle, tarih boyunca depremlere de oldukça açık bir haldedir. Güneyden kuzeye doğru alçalan ortalama 30 metre yükselti bu ovayla Karadeniz arasında yayla görünümünde bir alan yer almaktadır. Akova'nın güneyinde Geyve Ovası, daha güneyde Pamukova yer almaktadır³²². Arazisi kısmen ormanlık olup, dağların en yüksek noktası 1600 metre, deniz seviyesinden yükseklikleri; Adapazarı için 31, Akyazı 78, Geyve 25, Hendek 180, Karasu 5 metre olarak hesaplanmıştır. İklim olarak ılıman Marmara iklimine benzemekle birlikte, kuzey tarafları Batı Karadeniz ikliminin etkileri altında bulunmaktadır. Bölgede meteoroloji

³²² Rifat Gökçen, *Sakarya ve Marmara Bölgesi*, s. 6473.

istasyonu 1955 yılında kurulmuş olup, bu dönemde edinilen genel değerlere göre sıcaklık yazın en çok +37, kışın en az +5 ve ortalama sıcaklık +17 derece olarak tespit edilmiştir. Yıllık ortalama yağış miktarı 100 günde 750 milimetreyi bulurken, kış aylarında kar yağışı görülmektedir. Bölgede rüzgarlar genel olarak kuzeydoğudan poyraz ve kuzeybatıdan da karayel şeklinde esmektedir. Akova, Pamukova ve Söğütlü ovalarında taban suyu çok yüksekte bulunduğundan bu bölgelerde yeterli yağış da sağlandığı halde, eğimli topraklarda bile sulama yapılmadan çeşitli ürünler yetiştirilebilmektedir ³²³. Alüvyonların taşınması ile oluşan ve zenginleşen topraklarda Sakarya ırmağının önemi de büyüktür.

İl topraklarının %96'sı tarla tarımı, bahçecilik, hayvancılık, ormancılık yapılabilen tarım alanlarından oluşmakta olup 219 bin hektarlık il alanının %45,5'ini oluşturan bölüm, orman ve fundalıklarla kaplıdır. Çayır ve mera alanı 16.500 hektardır ve il alanının %3,4'ünü kaplamaktadır³²⁴.

Sakarya İlinin ekonomik yapısının incelenmesi sırasında, hareketliliğin daha çok Adapazarı'nın üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Geniş ve verimli bir toprak varlığı, sulak arazilere sahip olması, artan nüfusu ile ihracat merkezi olan İstanbul'a yakınlığı, İç Anadolu şehirleri ile olan kara ve demiryolu bağlantısı sebebiyle, Adapazarı büyük oranda kazançlar sağlamaktadır. İlde yetiştirilen tarım ürünlerinin verimliliği, hemen her dönem ülke ortalamasının üzerinde seyretmektedir.

Çok elverişli doğal koşullara sahip olmasına rağmen, Adapazarı'nın 19. yüzyılın sonlarına değin küçük bir köy olarak kalmasının ve tarımın gelişmemesinin sebeplerinden en önemlisi, alçak ve düz olan Adapazarı Ovası'nın sıklıkla sel baskınlarına maruz kalmasıdır. Ovanın alçak oluşu, büyük sorunlar doğurmuş, yeraltı suları yüzeye çıktığından bataklık ve göller geniş alanlara yayılmıştır³²⁵. Arazisinin birçok yerinin bataklıklarla kaplı olması, bu dönemde ovanın yerleşik nüfusunun az olmasına neden olduğu gibi, Karadeniz ikliminde yetiştirilen mısır, keten, tütün gibi ürünler yetiştirilmesine imkan vermiştir. 1890'da İstanbul-Ankara demiryolunun Adapazarı'na ulaşması, il tarımının gelişmesinde büyük rol oynamış, İstanbul pazarına

³²³ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.138.

³²⁴ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6475.

³²⁵ Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 36; 1967 Sakarya İl Yıllığı, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1970, s. 191.

bağlanması, tarımsal üretimi ve ticareti canlandırmıştır. Balkan savaşlarından sonra ve Cumhuriyet döneminde bölgeye yerleştirilen göçmenler dolayısıyla sosyal ve ekonomik bir hareketlenme sürecine girmiştir. 1930'dan sonra Akova'da şeker ekiminin başlaması ve fındık üretiminin yaygınlaştırılması konusunda başarılı sonuçlar alınmıştır³²⁶.

Nüfusu hızla artmakta iken, Adapazarı bir tarım ve ticaret merkezi konumundadır. 1950 yılında 7.500 dönümlük arazide 262 ton buğday, 182 ton mısır, 2.692 yon şeker pancarı, 1.944 ton patates ve diğer çeşit ürünler yetiştirilen bölge, tarımsal üretim konusundaki önemini uzun yıllar muhafaza etmiştir³²⁷.

1950'li yıllara gelindiğinde, Türkiye genelinde olduğu gibi Sakarya'da da bir dönüşüm yaşanmış, modern makineli tarımın yaygınlaştırılması sonucunda, ekim alanları genişleyerek tarımsal üretimin pazara dönük hale gelmesi sağlanmıştır. Sakarya'da bu dönemde modern tarım araçlarının kullanımı oldukça yüksektedir.

Tablo 12: 1954-1957 Yılları Arasında Sakarya'da Ziraat Alet ve Makineleri

	1954	1955	1956	1957
Karasapan	8.692	7.820	4.833	4.888
Pulluk	22.251	24.920	25.940	30.356
Traktör	253	404	541	637
Ekremöz*	364	300	331	352
Selektör**	6	4	9	6

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, Ankara: 1959, s.71.

* Ekremöz: Karıştırma işinde kullanılan tarımsal makine

**Selektör: Pamuk ve benzeri ürünleri elemekte kullanılan makine

Tablodaki veriler, yıllar içerisinde modern tarım araçlarının kullanımının, özellikle 1954 yılından itibaren artarak devam ettiğini, buna bağlı olarak geleneksel aletlerin kullanımının azaldığını göstermektedir.

1959 yılında 652 adet olan traktör sayısı, 1965'de 1000'i aşmıştır. Diğer tarım alet ve makinalarında da benzer durum söz konusudur. Harman makinası, motopomp, pülverizatör, mibzer ve traktörle çekilen pulluk sayıları 1960'larda çoğalmış, sonraki

³²⁶ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6474.

³²⁷ Ali Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası Kültürel Renkleriyle Sakarya (Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı)*, Adapazarı: 2008, s. 109.

yıllarda iki katına ulaşmıştır³²⁸. Dolayısıyla karasaban ve döven gibi geleneksel tarım araçlarının sayıları ve kullanım alanları azalmıştır.

İl dahilinde bu dönemde irili ufaklı çok sayıda bataklık arazi bulunduğunu söylemek mümkündür. En büyükleri; 1000 hektarlık Tesbihli, 50 hektarlı Ferizli, 5000 hektarlık Mudurnu (Süleymaniye), 300 hektarlık Balıklı ve 1000 hektarlık Gökçeören, 500 hektarlık Dinsiz bataklıkları olarak geçmektedir. Bataklıkların kurutulması işi, bu dönemde Sakarya için en hayati mesellerden birisi olmuştur. 1950-1960 yılları arasında yapılan, daha önce detaylı olarak anlattığımız kurutma çalışmaları, ziraate elverişli, yılda iki defa mahsul verebilen, binlerce hektarlık arazinin kazanılmasını ve üretilen tarım ürünlerinden büyük kazançlar sağlanmasını mümkün hale getirecektir³²⁹. Ancak bataklıkların tamamen kazanılması 1970’li yıllardan sonra mümkün olabilecektir.

Çok verimli Adapazarı ovasında, çeşitli ürünler yetiştirilmekte ve bunların Türkiye üretimi içindeki oranları da önemli miktarlarda seyretmektedir. Tahıllardan mısır, buğday, sanayi bitkilerinden patates, tütün ve şeker pancarı ile meyvelerden fındık, üzüm, elma gibi ürünler yetiştirilenler arasında başlıcalarıdır. Özellikle, Sapanca çevresinde çeşitli meyveler yetiştirilmekte ve kozacılık gibi getirisi yüksek sayılabilen ürünler de tarım üretiminde önemli bir yer tutmaktadır³³⁰. İl tarımındaki canlılık, çalışan nüfusun büyük bölümünün tarım kesiminde yer almasını sağlamıştır.

Adapazarı ve çevresine bu yıllarda Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya başta olmak üzere çeşitli bölgelerden gelen göçmen ailelerin yerleşmesi de artmış olup bu ailelerin çoğunluğu çiftçi, bir kısmı da küçük sanat erbabıdır. 1952 yılında 626 göçmen ailesi gelmiş ve 623’üne mesken inşa edilmiştir. 1953-1954 yıllarında ise, 60 civarında göçmen ailesine 120.000’er liraya mal olan meskenler verilmiştir. Aynı zamanda toprağı olmayan ailelere toprak tevzi edilmesi sonucunda, bölgede topraksız aile sayısı yok denecek seviyelere inmiştir. 1955-1960 yılları arasında il merkezinin nüfusu 24.000’den fazla artış göstermiş, Adapazarı’nda 1955 yılından itibaren başlayan sanayileşme ile büyük resmi kuruluşların ve özel sektör kuruluşlarının yaygınlaşması gerçeği ortaya çıkmıştır³³¹. Adapazarı’nın çiftçi ve çalışan nüfusunun içerisinde önemli bir kısmı oluşturan bu

³²⁸ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 5480.

³²⁹ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 141.

³³⁰ *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 191-192.

³³¹ Aktaş, *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, s.110.

göçmen vatandaşların nüfusundaki artış, il ekonomisinde yaşanan canlılığın hem sebebi hem de sonucu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 13: Türkiye’de ve Sakarya’da Çalışan Nüfusun İşkollarına Göre Dağılımı (%)

İşkolları	1955		1965	
	Türkiye 12.205.272	Sakarya 152.797	Türkiye 13.557.860	Sakarya 176.056
Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	77,4	80,8	71,9	73,6
Maden Çıkarma	0,5	0,1	0,6	0,1
İmalat Sanayii	6,0	6,1	7,1	8,2
İnşaat Sanayii	1,6	0,9	2,6	2,3
Elektrik, Gaz, Su	0,1	0,1	0,2	0,2
Ticaret, Lokanta, Otel, Sigorta, Mali Kurumlar Vb.	2,8	2,6	2,9	2,6
Ulaştırma, Haberleşme, Depolama	1,5	1,4	2,1	2,3
Toplum Hizmetleri, Kişisel Hizmetler	4,1	3,1	6,2	5,3
Tanımlanmamış Faaliyetler	6,0	4,9	6,4	5,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, 54-Sakarya İli, 1975, s. muh. ; “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6470.

1955 yılında tarım kesiminde çalışanların oranı %80,8’e ulaşmışsa da makineli tarımın gelişmesinden ve sanayi alanına kayışlar yaşanmasından sonra, bu oranda giderek azalma yaşanmış, 1965 yılına gelindiğinde Sakarya’da tarım kesimin oranı %73,6’ya gerilemiştir.

Sakarya’da tarım kesiminde çalışan ailelerin çoğu toprağı yetersiz ailelerden oluşmaktadır. Bu aileler toprak kiralamak veya yarıcılık-ortakçılık yaparak tarımsal faaliyette bulunmaktadırlar. Tarım işçilerinin çoğunluğu da mevsimlik işçilerden oluşmaktadır. Şeker pancarı ve meyvecilik için kısa süreli işçiler kullanılmaktadır. Bu işçiler genellikle çevre köylerden temin edilmektedir. Bu sebeple, hükümetin programı doğrultusunda dönem dönem, Toprak İskan Müdürlüğü tarafından, özellikle ile yerleştirilen göçmen ailelere ve toprağı olmayan çiftçi ailelere, ev ve ekilecek arazi tahsis edilmiş, nakdi para yardımıyla bulunulmuştur. Bu çalışmalar kapsamında, 1950-1960

yılları arasında, döner sermaye adı altında Ziraat Bankası'ndan alınan krediler kullanılmıştır³³².

1955-1959 yılları arasında Ziraat Müdürlüğü çalışmaları çoğunlukla, bataklıkların kurutulması ile köylere tarıma elverişli arazi kazandırmaya yöneliktir. Merkez ilçede 53.500 dekar, Geyve ilçesinde 4.500 dekar ve Karasu ilçesinde 17.200 dekar arazi tarıma kazandırılmıştır. Bir başka çalışma ise, sulama kanallarının açılmasıdır. Merkez ilçede, 47.200 metre, Geyve İlçesinde 15.000 metre ve Karasu ilçesinde 14.510 metre sulama kanalı açılmıştır. Bu faaliyetler için toplamda yaklaşık 1 milyon 100 Türk lirası harcanmıştır³³³.

1955 yılının Nisan ayında kurulan 78 numaralı Toprak Tevzi Komisyonu, çalışmalarına başlayarak 1957 yılı sonuna kadar 26 köyde 2385 çiftçi ailesine 24316 dekar arazi tevzi ederek, 5 köyün özel mülkiyetine 3577 dekar mera tahsis etmiştir. Komisyon tarafından, 1958 yılı içerisinde, Serdivan ve Kulaksız köylerinde bulunan topraksız 81 çiftçiye 2001 dönüm arazi verilmiş³³⁴, 1959 yılına kadar, 4 köyde 522 çiftçi ailesine 3600 dönüm arazinin daha tevzi edilmesi sağlanmıştır³³⁵.

Zirai mücadele konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, 1950 yılından önce il genelinde 40 adet sırt taşımali, 17 adet arabalı pülverizatörle sınırlı bazı hastalıklarla mücadele edilmekte iken, sonraki yıllarda 213 sırt taşımali, 17 adet arabalı ve 106 adet çeşitli marka ve tipte motorlu pülverizatörler ve su tankerleri kullanılmaya başlanmıştır³³⁶. Teknik ve modern bir şekilde ilaçlama ve hastalıklarla mücadele konusunda büyük gelişme kaydedilmiştir.

Sakarya Mücadele Enstitüsünde bu yıllarda, 10 günlük özel kurslar açılarak, çiftçiye zarar veren çeşitli haşereler ve hastalıklarla mücadele kapsamında, uzmanlar tarafından, bu mücadeleyi uygulayacak olan kişilere, mücadele metotları ve bunu uygulayacakları ziraat

³³² Sakarya” Maddesi, Yurt Ansiklopedisi, c. IX., s. 6482; ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 168.

³³³ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 168.

³³⁴ Demokrat Sakarya, 28 Aralık 1958, Sayı: 1395.

³³⁵ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 170.

³³⁶ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 197.

alet ve makineleri anlatılmıştır. Kursu katılan kişilere, başarı derecelerine göre bakanlık tarafından takdirnameler verilmiştir³³⁷.

Ziraatte modern makinelerin³³⁸ kullanımı konusunda yapılan çalışmalar, tarım politikasının hedeflerinden biri idi. Bu amaçla makineleşmeye önem verilmiş, 1950 yılından önceki dönemlerde, Kocaeli vilâyeti genelinde (Sakarya dahil) 7 adet çalışır durumda traktör mevcutken, 1958 yılı sonlarında 146 adete yükselmiştir. 1950 yılından önce il genelinde, ziraat teşkilatına ait 4 adet selektörden başka bir ziraat makinesi mevcut değilken, 1958 yılı sonlarında, 2 adet traktör 7 adet harman makinası ve 10 adet selektör makinesi mevcuttur. Bu makinelerle çiftçilerin tohumluğu temizlenmiş ve ilaçlanmış, harman ve hafriyat işlerine yardım edilmiştir. 1950 yılı öncesi temizlenen tohumluk 1500 ton iken, 2600 tona ulaşmıştır. 1950 yılına kadar, zirai faaliyetlerde kullanmak üzere kiralanan eski tip araçlar değiştirilerek, 1958 yılı sonlarında her merkezde 5 ve her kazada 1'er adet jeep ve pikap gibi modern araçlarla malzeme taşıma işleri yürütülmüştür³³⁹.

Ne var ki, ziraatın makineleşmeye başlaması ile makinelerin bakımı, tamiri, yedek parçasının temini gibi hususlarda birtakım güçlüklerle karşılaşmış, önceleri yüksek tarımsal ürün fiyatları sayesinde sorunların üstesinden gelebilen çiftçiler, ilerleyen yıllarda tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş sebebi ile zor durumda kalmışlardır. Ürünlerin fiyatı düşerken akaryakıt vergi bağışıklığının kaldırılması sonucu satın alma gücü düşen çiftçilerin yeni makine satın alamadıkları ve eldeki makinelerini de kullanmaktan vazgeçtikleri zamanlar olduğu görülmüştür³⁴⁰.

1959 yılında, geleceğin çiftçileri olan gençlere, modern tarımın bilgi ve kültürünü yerleştirmek amacıyla, beden ve zihin eğitimlerinin sağlanması temeline dayanan “4K Kulüpleri” kurulmuştur. Bu kulüpler, hizmetlerini her yaş grubundan kadın ve erkek çiftçilere ulaştırmak ve hızlı kalkınma amacına bağlı olarak genç kuşak çiftçileri eğitmek üzere kurulmuşlardır. Genç üyelerinin, sene boyunca meydana getirdikleri proje ve eserleri düzenlenen sergilerde halka sunmuş ve başarı derecelerine göre

³³⁷ Yeni Ada Postası, 8 Şubat 1955, Sayı: 844.

³³⁸ Tarım alanında kullanılan makineler; traktör, harman makinası, biçer-döver, biçer-bağlar, orak makinesi, karasaban, pulluk, tınaz makinesi, pülverizatörler, selektör, triyor, motopomp ve çift hayvanlarıdır.

³³⁹ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.197-198.

³⁴⁰ Sevilay Özer, “Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31/(Nisan 2014), s. 61-80.

ödüllendirmişlerdir. 4K kulüpleri, Sebzecilik, Tavukçuluk, Buzağıcılık, Kuzuculuk, Dikiş, Gıda Mamulleri alanında çeşitli kollardan oluşmaktadır³⁴¹.

Tablo 14: Adapazarı’nda 1951 Yılında Yaygın Ekilen Ürünler ve Üretim Miktarları

Ürün Türü	Ekilen (Hektar)	Üretim (Ton)
Buğday	12.000	9.000
Arpa	105	200
Yulaf	900	160
Çavdar	720	1.000
Kaplıca	300	50
Mısır	14.500	37.000
Şeker Darısı	40	90
Bakla	12	10
Fasulye	60	110
Patates	1.500	125.000
Tütün	50	45
Soğan	80	400
Sarımsak	40	90
Şeker Pancarı	2.700	125.000
Ayçiçeği	500	600
Keten	20	20

Kaynak: Hasan Balcıoğlu, “Ekonomi Yönünden Sakarya İli”; *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine Dergisi*, I (1953), s. 30.

Tablo 15: Sakarya’da Ana Ürünlerin Üretim Miktarları (ton)

Ürün Türü	1960-62 Ortalaması
Toplam Tahıllar	137.192
Buğday	66.157
Arpa	11.433
Mısır	54.580
Toplam Baklagiller	3.828
Fasulye	3.343
Şeker Pancarı	237.294
Ayçiçeği*	-
Soğan	9.090
Patates	80.283
Hayvan Pancarı*	-
Tütün	2.209

Kaynak: Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6477.

* Ayçiçeği ve hayvan pancarına ait istatistik tutulmamış olduğundan, bu oranlar belirtilmemiştir.

³⁴¹ 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 204- 205.

Tablo 16: Ekili Alanların Ana Ürünlere Göre Dağılımı ile Ekim ve Üretimin Türkiye Toplamındaki Payı (%)

	1960-62 Ortalaması		
		Ekim Alanı	Üretim
Toplam Ekili Alan (h)	99.847	0,67	-
Toplam Tahıllar	76,8	0,59	0,97
Buğday	38,8	0,50	0,83
Arpa	5,6	0,20	0,34
Mısır	29,8	4,31	5,63
Toplam Baklagiller	3,7	0,65	0,64
Fasulye	3,3	2,87	2,47
Şeker Pancarı	8,7	5,66	7,12
Ayçiçeği*	-	-	-
Soğan	0,9	1,75	2,20
Patates	4,8	3,21	5,60
Hayvan Pancarı*	-	-	-
Tütün	2,0	1,26	2,0
Diğerleri	3,1	-	-

Kaynak: Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6476.

* Ayçiçeği ve hayvan pancarı üretimi hakkında istatistik kayıt tutulmamış olup, ziraat sayımlarında bu bilgilere rastlanılmamıştır.

2.2.1.1. Tahıl ve Baklagiller

Sakarya Vilâyetinin de dahil olduğu Kocaeli bölgesinde, tarla ziraatı konusundaki çalışmaların, 1950 yılından önce yeterli ilgi ve önemi gördüğü söylenememektedir. Bu sebeple köylülerin ellerinde bulunan tohumlukların yapısının bozulduğu ve verim oranının oldukça düştüğü ifade edilmektedir. 1950 yılından sonra, DP hükümetinin tarım politikaları kapsamında gerek tohumluk, gerekse toprak hazırlığı ve kimyevi gübre ile toprağın kalitesinin artırılması hususunun çiftçilere öğretilmesi çalışmaları, bu konuda hareketli bir süreci başlatmıştır. Bu dönemde çiftçinin ziraatçılıkla buluşması ve birlikte planlı ve bilinçli bir şekilde çalışması sağlanmıştır. Yapılan çalışmalar üretimdeki artışında belirleyicisi olmuştur.

1950 yılından önce ekilen ve alınan mahsul oranları Sakarya Vilâyeti hariç Kocaeli genelinde şu şekildedir;

Tablo 17: Sakarya Hariç Kocaeli Genelinde Ekilen ve Alınan Mahsül Miktarı
(hektar/ton)

	Ekilen	Alınan Mahsül
Buğday	21.080	24.010
Arpa	4.160	7.300
Yulaf	3.430	4.108
Çavdar	410	400
Mısır	6.200	8.890
Ayçiçeği	1.600	742
Keten	2.125	1.315
Tütün	1.220	1.210
1950 sonrası		
Buğday	43.090	46.215
Arpa	9.760	12.700
Yulaf	6.972	8.319
Çavdar	1.410	1000
Mısır	16.200	28.890
Bakla	163	359
Fasulye	182	362
Şeker Pancarı	640	12.800
Ayçiçeği	11.600	9.742
Keten	4.345	3.735
Tütün	1.345	1.987

Kaynak: ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 196.

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşıldığı üzere, ekilen miktar ile alınan mahsulün miktarı bu yıllar zarfında önemli oranda bir artış içerisinde. İlde üretim miktarları bakımından birinci sırada sanayi bitkileri yer alırken, ikinci sırada tahıllar gelmektedir. Adapazarı'nda üretimi yapılan başlıca tahıllar; mısır ve buğdaydır. En önemli sanayi bitkileri ise şekerpancarı, patates ve tütündür. İlerleyen dönemlerde mısır ekiminin buğday ekimini geçmeye başladığı bir sürece girildiği görülmektedir³⁴².

İldeki ekim alanları içerisinde en geniş ekim alanı oranı tahıllara aittir. 1940'ların sonu 1950'lerin başındaki yıllarda, ilk sırada Mısır yer almaktadır. Adapazarı'nda mısır tarımı daha çok Sakarya nehri, Çark suyu, Akçay, Kanlı ırmak, Mudurnu, Yanık Deresi, Kurtköy deresi ve Mahmudiye Deresi kenarlarında yapılmaktadır. Adapazarı'nda yetişen mısırların boyu 3 metreyi geçebilmekte ve bir kamışta 2,3 somak mahsul verebilmektedir.

³⁴² "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6475.

Yılda ortalama 30 bin ton mısır elde edilerek, halkın temel gıdasını karşılamaktadır³⁴³. Ekmek ve nişasta yapımında kullanılmakla birlikte, Karadeniz bölgesinin ihtiyacına da cevap vermektedir.

Tablo 18: 1954-1960 Yılları Arasında Sakarya’da Tahıl Ekim ve Üretimi

Cinsi	Ekilen Saha (Hektar)			Alınan Mahsul (Ton)		
	1954/1955	1955/1956	1956/1957	1955	1956	1957
Buğday	35.970	35.970	35.470	69.810	47.000	70.540
Arpa	5.100	5.100	5.100	11.340	10.900	10.000
Çavdar	970	970	-	1.870	1.440	-
Yulaf	880	1.070	-	1.600	2.090	-
Kaplıca	310	310	-	340	330	-
Mısır	24.200	25.100	23.900	66.180	47.910	61.700
Darı	100	110	115	120	108	115
Pirinç	834	1.160	594	2.870	2.692	464
Toplam	68.364	69.790	65.179	151.160	112.470	142.819
	1958	1959	1960	1958	1959	1960
Buğday	33.900	34.500	37.700	76.400	68.960	70.000
Arpa	5.100	5.000	5.700	11.460	11.570	12.540
Çavdar	900	1.000	870	1.190	1.380	1.044
Yulaf	850	1.000	1.050	1.660	2.000	2.000
Kaplıca	250	260	200	260	260	200
Mısır	23.900	28.000	29.240	55.000	70.600	72.160
Darı	120	55	40	110	55	40
Pirinç	710	610	630	2.015	1.870	1.828
Toplam	65.730	70.425	75.430	148.095	156.695	159.812

Kaynak: T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (DİE) *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, Ankara: 1959; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, Ankara: 1962, 71-140. (Sonraki dipnotlarda sadece istatistik eserin adı verilecektir).

Çeşitli ürünler yetişen Adapazarı’nda buğday ikinci tahıl durumundadır. 1940’lı yıllarda buğday üretimi 700-800 ton civarında iken 1950’den sonra bu miktar artmış ve 12-15 bin tona ulaşmıştır. Buğday ekimi daha çok, merkez ilçe, Kazımpaşa nahiyesine bağlı köylerde ve Söğütlü nahiyesinin bazı köylerinde yoğunlaşmaktadır. Bölgede ekilen buğday cinsi Mentane (bintane veya cumhuriyet buğdayı) ve Akova olup, sulak toprakları seven bölgeye uygun buğday türlerindendir³⁴⁴.

Buğday ekimi, 1958 yılında 34 bin hektarlık bir alanda iken, sürekli bir artış göstererek 1960 sonlarında 40 bin hektar civarına yaklaşmıştır. 1960’ların başında 77 bin hektara ulaşan tahıl alanı, ildeki ekili alanın %76,8’ini oluşturmaktadır. İkinci sırada yer alan

³⁴³ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 39-40.

³⁴⁴ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 42, 52.

mısır ise, 1964 yılına kadar 30 bin hektar civarında ekim alanına sahip olmuştur. 1970'lerden itibaren ön plana çıkan bir tahıl olacaktır³⁴⁵.

Tohum ıslah çalışmaları kapsamında Tohum Islah İstasyonu tarafından çiftçilere yapılan tohumluk yardımları ve ıslah çalışmaları da, 1950 yılı öncesine göre büyük oranda artış göstermiştir. 1950 yılından önce, Adapazarı dahil olmak üzere; çiftçiye 150 ton kredili buğday tohumluğu dağıtılmış iken, 1950 yılından sonra; 1956-1957 yılı ekim dönemlerinde yalnız Kocaeli İlinde;

820 ton kredili yemlik buğday,

50 ton tohumluk buğday,

230 ton kredili yemlik buğday dağıtılmış, verimli melez mısır tohumluğundan da 200 ton çiftçilere satılmıştır.

İl genelinde, 1950 yılından itibaren hükümetin yardımları ile ücretsiz yonca ve korunga tohumlukları çiftçilere dağıtılmış ve ziraat teşkilatı tarafından tesisleri yapılmak üzere toplamda 4570 dekar yoncalık ve korungalık meraları yapılmıştır³⁴⁶. Bu çalışmalar ile birlikte, Adapazarı ve Kocaeli bölgesinin tarla ziraatı konusunda verimli bir dönem yaşadığı görülmektedir. Sakarya İlinde, Ziraat Müdürlüğü tarafından 1954-1959 yılları arasında çiftçiye dağıtılan tohumluk buğday tevziatı şöyle idi;

Adapazarı muhtaç çiftçiye			55.000 kg.
Karasu'da	“	“	96.000 kg.
Akyazı'da	“	“	12.000 kg.
Geyve'de	“	“	18.000 kg.

Ayrıca peşin bedelle Adapazarı merkez köylerindeki çiftçilere 156 ton tohumluk buğday dağıtılmıştır. Tohumluk cins buğdaylar mukaveleli çiftçiler tarafından yetiştirilmektedir. 30 göçmen ailesine de kredi yoluyla 8116 kilogram tohumluk buğday temin edilmiştir.

³⁴⁵ Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c.IX., s. 6476.

³⁴⁶ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 197.

Bu yıllar arasında, il genelinde 11.469 ton kimyevi gübre dağıtılmıştır³⁴⁷. Bu sayede üretilen buğday kalitesinin ve üretimin arttırılması sağlanmıştır.

1954 yılı içerisinde, buğday fiyatlarındaki yükselme unlu mamulleri de etkilemiş, belediyenin fiyatları yükseltme tehditleri karşısında, İzmit'te fırıncılar ekmek gramajını 880 gramdan 815 grama düşürmeye karar vermişlerdir³⁴⁸. Bu durum halkın yoğun tepkisi ile karşılanmıştır.

Diğer bir tahıl ürünü olan arpa 1950'lerin başında yılda ortalama 550 ton, yulaf 600 ton, çavdar 200 ton, ayçiçeği 300 ton üretim miktarına sahiptir³⁴⁹. Bu yıllar içerisinde Adapazarı'nda pirinç ekimi de yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak pirinç ekimi ve hasatı diğer tahıllara nispeten daha zahmetli olduğunda çiftçi tarafından çok fazla rağbet edilmediği anlaşılmaktadır. Bitkiden elde edilen çeltik, geleneksel yöntemlerle basit şekilde temizlendiği için kırılmaktadır oysa Adapazarı arazi yapısı çeltik ekimine oldukça elverişlidir. İmkanlar elverdiği ölçüde 1950'li yıllarda çeltik ekimi ile uğraşan bölgeler; Büyük Tersiyeye, Hasanbey, Şeh, Çay Kışla, Küçük Tersiyeye, Budaklar köyleridir. Yıllık olarak 150.000 ila 200.000 kilo pirinç elde edildiği belirtilmektedir. İlde baklagiller ekimi yapılmakla beraber, önemli bir orana sahip değildir. 1945-1952 yılları arasında Adapazarı'nda üretilen bakliyatla ilgili veriler şu şekildedir; fasulye 60-80 ton, mercimek 60 ton, bakla 3 ton bezelye 4 ton. Fasulye üretimi Kocaeli'ne bağlı Adapazarı ilçesinde 1947 yılında 50 ton iken, 1951 yılında miktarı artarak 110 tona yükselmiştir³⁵⁰. 1960'larda 3.700 hektarlık dar bir alanda baklagiller türünden özellikle fasulye yetiştirildiği görülmektedir. Yıllar içerisinde bu rakamda düşüş yaşandığı görülmektedir³⁵¹.

³⁴⁷ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 168-170.

³⁴⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Şubat 1954, Sayı: 668.

³⁴⁹ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 43.

³⁵⁰ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 44-45.

³⁵¹ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s.6476.

Tablo 19: 1954-1960 Yılları Arasında Sakarya’da Bakliyat Ekimi ve Üretimi

Cinsi	Ekilen Saha (Hektar)			Alınan Mahsul (Ton)		
	1954/1955	1955/1956	1956/1957	1955	1956	1957
Bakla	60	-	-	60	-	-
Bezelye	-	-	-	-	-	-
Nohut	60	70	80	50	51	80
Fasulye	2.950	2.420	3.020	2.700	2.354	4.670
Mercimek	50	30	30	30	18	30
Börülce	-	-	-	-	-	-
Fiğ	130	130	130	130	110	130
Burçak	150	150	125	150	95	150
Toplam	3.400	2.800	3.385	3.120	2.628	5.060
	1958	1959	1960	1958	1959	1960
Nohut	80	60	70	80	60	70
Fasulye	3.220	2.530	3.440	3.780	2.580	3.960
Mercimek	20	20	30	20	20	32
Fiğ	120	80	90	120	80	90
Burçak	130	120	120	133	120	140
Toplam	3.570	2.810	3.750	4.133	2.860	4.292

Kaynak: *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, s. 140-141; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, s. 71.

Sakarya’da bakliyat ürünleri geniş bir yelpazeye sahiptir. Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere, en çok rağbet edilen bakliyat fasulye olmuş, her yıl yoğun bir üretim gerçekleştirilmiştir. 1954-1960 yılları arasında bakliyat ekiminde çok bariz farklılıklar yaşanmadığı görülmüştür.

1950’li yılların ortalarına kadar tarımsal faaliyetler ve özellikle tahıl üretimi henüz modern olmayan tekniklerle ve basit şekilde yürütülmekte idi. Öte yandan, pek çok göçmen ailenin Sakarya ve çevresine yerleştirilmesi sonucu, ilde küçük mülkiyetin yaygınlaştığı bir dönem yaşanmıştı. Basit üretim teknikleriyle çalışmakta olan küçük işletmelerin daha sonraki yıllarda özellikle 1960 yılı itibariyle hızlı bir gelişme göstermesi, ailelerin işgücünün tarımdan ticarete ve özel sektöre kaymasına yol açmıştır. 1955-1965 arasındaki tarım nüfusunun düşüşünde, ildeki çiftçi ailelerin İstanbul, Bursa ve Kocaeli gibi hızlı sanayileşmiş illere göçmeleri etkili olmuştur³⁵². Bu bilgilerden yola çıkarak, tahıl ve baklagillerin üretimindeki düşüşü ekonomik alandaki değişikliğe bağlamak mümkündür.

³⁵² “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s.6470.

2.2.1.2. Sanayi Bitkileri

Sakarya İlinde sanayi bitkilerinin üretimi, tarımda önemli bir yer kaplamakta olup, tahıl üretiminden nispeten daha ön plandadır. Bunun sebeplerinden en önemlisi, sanayi bitkilerinin tahıl ve bakliyata oranla daha çok gelir sağlayan ürünler olmasıdır.

Ele aldığımız dönemde ilde pek çok cins sanayi bitkisi yetiştirildiği görülmüştür. Sanayi bitkilerinden en çok şekerpancarı üretildiğini söyleyebiliriz. Adapazarı'nda üretilen şekerpancarı yüksek gelir sağlayan ve verimli bir üründür. Adapazarı ve çevresinin önemli sınai mahsulü patates, mısır, keten ve tütün tarımı da aynı amaçla yaygın olarak yapılmaktadır.³⁵³

Tablo 20: 1954-1960 Yılları Arasında Sakarya'da Sınai Bitkiler Ekimi ve Üretimi

Cinsi	Ekilen Saha (Hektar)			Alınan Mahsul (Ton)		
	1954/1955	1955/1956	1956/1957	1955	1956	1957
Tütün	2.057	2.096	2.162	2.419	2.238	1.888
Patates	3.960	3.200	3.840	76.400	45.900	79.000
Pancar	5.317	7.823	9.339	165.253	138.615	230.543
Afyon	50	100	100	60	61	100
Pamuk	600	600	600	420	360	400
Keten	-	32	30	-	39	30
Soğan	700	1.070	1.100	13.000	15.300	30.800
Sarımsak	330	340	340	2.950	2.510	2.870
Susam	50	70	50	30	40	5
Toplam	13.064	15.331	17.561	260.532	205.063	345.636
	1958	1959	1960	1958	1959	1960
Tütün	2.195	2.596	2.861	2.937	3.336	3.732
Patates	4.800	4.900	4.330	115.650	117.850	100.000
Pancar	9.346	8.482	10.303	195.619	238.705	274.037
Afyon	70	-	-	22	30	36
Pamuk	600	650	670	720	800	620
Keten	200	200	250	240	260	320
Soğan	1.030	950	960	15.000	13.760	12.000
Sarımsak	280	170	170	2.310	1.470	1.400
Susam	50	50	50	40	50	50
Diğerleri	1.900	2.110	1.950	2.860	3.090	2.160
Toplam	20.471	20.198	21.634	335.398	379.352	394.356

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)**, Ankara: 1959, s. 140-141; **Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)**, Ankara: 1962, s. 71.

Şekerpancarı; Kocaeli'ne bağlı Adapazarı ilçesinde şekerpancarı ekiciliği 1934 yılından itibaren bilinmekte olup, 1940-1950 yılları arasındaki dönemde bölgede pancar ekimi için

³⁵³ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c.IX., s. 6476.

kullanılan arazi 2500 ila 2700 hektar civarındadır. Yılda ortalama 50.000-80.000 ton pancar elde edilmekte iken 1951 yılı itibariyle bu miktar 125.000 tona ulaşmıştır. Hatta 1951 yılı pancar verimi konusunda olağanüstü bir yıl olarak kayıtlara geçmiştir. Aynı yıl tonunun 62 liradan alınıyor olması, çiftçiye ekonomik kalkınma imkânı yaratmıştır. Şekerpancarı özellikle Büyüksöğütlü, Taşlık, Çökekler, Dernekkırı ve Adapazarı merkezinde yetiştirilmektedir³⁵⁴

İlde şekerpancarı ekimi yıllar arasında bazı dalgalanmalar yaşamışsa da genel itibariyle düzenli şekilde artış yaşamıştır. 1958 yılında 196.000 tona ulaşan şekerpancarı üretimi, çiftçiye yüksek gelir sağlamış ve ilde şekerpancarı fabrikasının kurulmasına vesile olmuştur. 1960'larda 7.500 ile 9.500 hektar arasında bir ekim alanına sahip olup, ülke genelinde payı önemli seviyelere ulaşmıştır.

Patates; mısır ve şekerpancarından sonra en öne çıkan tarım ürünlerinden birisi de patatestir. Adapazarı'nda ve çevresinde yaklaşık 15 çeşit patates türü yetiştirildiği bilinmektedir. En çok rağbet edilen ve ekilen türü Deliorman adındaki sarı beyaz patatestir ancak sanayileşmeden önceki yıllarda patatesin gereken desteği görmediğini, düşük fiyatlarla satıldığını ve çürümeye bırakıldığını öğrenmekteyiz³⁵⁵. 1950'li yılların başlarında bir dönümden 3000 kilo ürün almak mümkün olup, 10 ila 15 bin ton patates üretilmektedir³⁵⁶. Bölgede kurulan Nişasta fabrikası dolayısıyla patates ekimi ve duyulan ilgi de artmış, Adapazarı için önemli bir ekonomik gelir kaynağı olmuştur. 1958 yılında il arazisinin 4.800 hektarlık kısmında ekilmekte olup, 1960'lardan itibaren 5.000 hektarın üstünde ekim alanına ulaşmıştır. Buna göre, il ekim alanının %4,8'i patatese ayrılmıştır.

Tütün; Kocaeli'ne bağlı Adapazarı ilçesi 1940'lı ve 1950'li yılların başlarında öne çıkan tütün ekim alanlarından birini oluşturmaktadır. Bölgeden, 1940'larda 26.385 kg. tütün elde edilmekte iken, 1949-50 arasında 40.000 kg. ve 1951 yılında 45.000 kg. tütün elde edilmiştir³⁵⁷. Tütün üretimi çiftçiye o yıllarda önemli bir gelir kaynağı teşkil etmektedir.

Sakarya ili kurulmadan önce, özellikle Hendek, Marmara Bölgesi'ndeki tütün ekim alanları arasında en önemlilerinden birini oluşturmuştur. 1950-53 yılları arasında

³⁵⁴ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 41.

³⁵⁵ Yeni Ada Postası, 8 Mayıs 1952, Sayı: 16; 9 Mayıs 1952, Sayı: 17.

³⁵⁶ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 42.

³⁵⁷ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 45-46.

kasabanın nüfusu 7.286 kişi civarında olup, halk daha çok tütün ekimi ile geçimini sağlamaktadır. Bu dönemde Hendek tütün çeşitleri ile ün yapmış, yılda 3-3,5 milyon liralık satış kaydedilmiştir. Hendek tütünlerinin alıcısı Mısır ve Avusturya iken, sonraki yıllarda bu müşteriler kaybedilmiştir. Bölge halkı tütüne alıcı bulamadığı için sıkıntı yaşamış, Tekel ise çiftçinin elindeki tütünlerin tamamını satın alamamıştır. Çiftçi bu tablo sebebiyle tütün ekimini azaltmak durumunda kalmıştır³⁵⁸. Bu dönemde, Adapazarı'nda bulunan Yaprak Tütün Bakım ve İşleme Evi'nin kapanması gündeme geldiğinden, mevcut işçiler bu konudaki rahatsızlıklarını ve dileklerini Başbakanlığa dilekçeler yoluyla iletmışlerdir³⁵⁹.

Hendek tütünleri, sigara yapımında diğer tütün cinsleri ile karıştırılarak kullanılmaktadır. 1955-56 yılı içerisinde sadece Hendek'in tütün rekoltesi, 1.700.000 kg. olarak tespit edilmiş, üretim, geçmiş yıllara nazaran rekor bir seviyeye ulaşmıştır³⁶⁰. Bu durum bölgedeki üreticiyi oldukça memnun etmiştir. Tütün fiyatlarındaki canlılık 1958 yılında da devam etmiş, %15 oranındaki fiyat artışı³⁶¹ Sakarya'daki tütün üreticilerini ekonomik anlamda desteklemiştir. Bu yıllar içerisinde yurt dışına tütün ihracatı son 50 yıllık dönemin en yüksek seviyesine ulaşmış ve Türkiye'den 388 milyon liralık, 86 bin ton tütün satışı yapılmıştır³⁶². Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, Sakarya'nın tütüne bağlı ticareti her geçen yıl daha da iyi gelirler sağlamış, ekonomisinde hareketli bir yere sahip olmuştur.

1960'larda il genelinde, yaklaşık 2.000 hektarlık alana tütün ekilmiş, Türkiye tütün ekim alanları içerisinde %1,2'lik paya sahip olmuştur, 2.200 tonu aşan bir üretim potansiyeline sahiptir.³⁶³ Tekel Müdürlüğü tarafından hazırlıkları yapılan Kocaeli tütün piyasası, her yıl Mart ayında açılmakta idi. Kocaeli ve çevresinin tütün fiyatlarının belirlendiği bu piyasanın açılışı merakla beklenmekte ve yabancı firmalar da açılışa katılmaktaydılar³⁶⁴. Adapazarı tütün piyasası da 3-4 Mart tarihlerinde açılmakla birlikte, Tekel tarafından yapılan ilanla tütün, 1954 yılında 200 kuruştan değer bulmuştur³⁶⁵.

³⁵⁸ Hasan Balcıoğlu; "Ekonomi Yönünden Sakarya İli"; s. 34.

³⁵⁹ BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0/79.497.1.

³⁶⁰ Demokrat Sakarya, 31 Ocak 1956, Sayı: 501.

³⁶¹ Demokrat Sakarya, 23 Nisan 1953, Sayı: 1184.

³⁶² Demokrat Sakarya, 15 Nisan 1958, Sayı: 1179.

³⁶³ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6476.

³⁶⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Şubat 1954, Sayı: 668.

³⁶⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Mart 1954, Sayı: 683.

Ayçiçeği; Adapazarı'nda ayçiçeği ekimi 1950'li yıllardan sonra rağbet görmeye başlamış ve iyi mahsul vermesinden dolayı bölgede endüstrisi de kurulmuştur. Ayçiçeği çekirdek ve yağlık olarak işletilen bir ürün olup, yan ürünü olan samanı da hayvancılıkta kullanılmaktadır. 1950'lerin başlarında yıllık ayçiçeği üretimi Adapazarı için 300 ton olarak tespit edilmiştir. Bunlardan başka, yağ çıkarılan bitkilerden soya, keten, kolza, susam ve yer fıstığı çeşitleri üzerinde de çalışmalar yapılmış, Eascook menşeli soylar ve Arjantin'den ithal edilen keten tohumları Adapazarı Tohum İşleme İstasyonu tarafından çiftçilere tanıtılarak numuneler verilmiştir³⁶⁶. Bu numuneler sayesinde çiftçilerin üretim kalitelerinin bir standarda bağlanması amaçlanmıştır.

Sakarya İlinde tarımda üç çeşit gübre kullanılmaktadır; Doğal (hayvansal) gübreler, yeşil gübreler ve yapay gübreler. Sakarya'da yüksek gelir getiren ancak toprağı yoran sanayi bitkilerinin ürerimi yaygın olarak yapıldığından, bu dönemde yapay gübre kullanımı çoğalmıştır. En çok amonyum sülfat bazlı gübre tüketilmekte olup patates için azotlu ve fosforlu gübreler, meyve bahçelerinin için nitratlı gübreler de eklenerek yapay gübre kullanımında 1960'larda artış yaşanmıştır³⁶⁷. Doğal sonucu olarak bu dönemde üretimden elde edilen ürün miktarı da artmıştır.

2.2.1.3. Sebzeler

Sakarya ili genelinde, sebzecilik ve meyvecilik oldukça gelişmiştir. Sakarya Irmağı'nın taşıdığı alüvyonlu toprakların beslediği Adapazarı Ovası yani Akova ve bu ovadan güneyde Geyve Boğazı ile ayrılan Pamukova, ildeki tarla bitkilerinin yetiştirildiği ve sebzeciliğin yoğun olarak yapıldığı bölgelerdir.

Toprak killi olup verim oranı yüksektir. Sulu ve susuz şartlarda sebze ziraatı yapılabilmektedir. İl topraklarının %47,1'ini oluşturan 227 bin hektar ekili-dikili alanın 130 bin hektarı tarla bitkilerine, 7 bin hektarlık kısmı ise sebze bahçelerine ayrılmıştır. Nadas oranları oldukça düşüktür. Ovalarda genellikle; pirinç, mısır, patatesten sonra farklı sebze çeşitleri yetiştirilmektedir. Dağlık ve engebeli alanlarda ise daha çok tahıl, tütün, ayçiçeği ve fındık üretimine yer verilmektedir. Yetiştirilen sebzeler, halkın ihtiyacını karşılamakla kalmayıp İstanbul pazarlarına gönderilmektedir. Yazlık ve kışlık

³⁶⁶ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*; s.43, 53.

³⁶⁷ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6479.

çeşitleriyle birçok tür sebze yetiştirildiği bilinmektedir. Bunlar arasında; lahana, balkabağı, dolmalık biber, sivri biber ve barbunya ve soğan başlıca ürünlerdir. Karasu ilçesinde karalahana üretimi revaçtadır. İlde ihtiyacı karşılayacak seviyede, kereviz, marul, ıspanak, pırasa, kavun, salatalık, sarımsak, havuç gibi diğer bazı sebze türleri de yetiştirilmektedir. Sebzecilikte ürün çeşitliliği açısından ilk sırada Geyve, Akyazı ve sonrasında Sapanca ve Hendek ilçeleri gelmektedir³⁶⁸. İlkbaharda sebze ihtiyacı adana, Mersin ve Dört Yol bölgesinden getirilen ürünlerle takviye edilmekte olup, yaz aylarında merkezden ve Kazım Paşa köylerinden ihtiyaç karşılandığı gibi fazla ürünler İstanbul, Ankara ve Eskişehir pazarlarına sevk edilmektedir³⁶⁹.

Sebzeler arasında balkabağı ve soğan üretimi 1950'li yıllarda ön plana çıkmaktadır. Adapazarı'nın bu sebzeler ile ün kazandığı söylenebilir. Kocaeli'ne bağlı Adapazarı ilçesinin 1947 yılında 500 ton olan soğan üretimi, 1951 yılında 400 tona gerilemiştir. Aynı dönemde sarımsak ekiminden 450 ton ürün alınırken, 1951 yılında 90 tona gerilemiştir. Sakarya ilinin 1958 yılında 15 bin ton olan ilin soğan üretimi ise, 1960'lı yıllarda nispeten azalarak 10 bin tona düşmüştür³⁷⁰.

Patates Sakarya ilinin önde gelen sebzelerinden biri olup, Adapazarı ovasının toprak koşulları patates tarımına oldukça elverişli olduğundan eski tarihlerden itibaren yetiştiriciliği yapılmıştır. Adapazarı ilçesinin patates üretimi 1947 yılında 10.000 ton iken, 1951 yılında 12.500 tona yükselmiştir³⁷¹. Sakarya İlının 1958 yılında, 115 bin tonu aşan patates üretimi, bazı dönemlerde azalma yaşamış, 1960'ların başında ilde hektar başına patates verimi 16.912 kg. civarına ulaşarak, Türkiye ortalaması olan 9.685 kg'ı hayli aşmış, %5,6'ya ulaşmıştır³⁷².

1960'lı yıllarda, verimli ve hastaliksız sebze fide ve tohumlarının köylere gönderilmesi ve aile sebzeciliğinin geliştirilmesi amacıyla uygun yerlerde yetiştirilen domates, biber, patlıcan fideleriyle 133 köyde 815 çiftçi ailesine 815 dekar sebze yetiştirilmiş ve açılan kurslarda teknik bakım, tohum üretme ve haşereyle mücadele eğitimleri verilmiştir. Son yıllarda patateslerde verim düşmesine sebep olan virüs hastalıklarına karşı tohumluklarda

³⁶⁸ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6475-6879; *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 194.

³⁶⁹ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 47-48.

³⁷⁰ Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6478.

³⁷¹ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s.48.

³⁷² Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s. 6479-6481.

yetiştirilen patates sebzesinin ekim zamanında tarlalara indirilmesi yoluna gidilmiştir³⁷³. Bu uygulamalardan anlaşıldığı üzere, teknik ziraatın Sakarya'da hayata geçirilmesi için çok yönlü çalışmalar başlatılmıştır.

Sebze ve meyve yetiştiriciliği için arazilerin sulama ihtiyacını çözmek amacıyla bazı projeler de üretilmiştir. 1958 yılında Hendek ilçesinde bir baraj kurulacağı ve 100 bin hektar arazinin bu baraj sayesinde sulu tarıma geçirileceği, meyveciliğin artırılacağı yönünde haberler yer almaktadır³⁷⁴. Ancak incelediğimiz dönemde bu proje uygulamaya koyulamamıştır.

Belediye tarafından 1954 yılında kurulmuş olan toptancı hali, ilde sebze-meyve ve diğer gıda maddelerinin satışının yapıldığı en büyük pazardır ve içinde 40 adet dükkân, bir açık depo ve bir sundurma ile satış platformları bulunmaktadır. Hal, Zonguldak, Bolu ve Sakarya illerinin kazaları ile birlikte sebze ve meyve ihtiyacını karşılamakta, ürünlerin makul fiyatlarla taze olarak satılmasını sağlamaktadır. Halin kapasitesi ve alım satım faaliyetleri hakkında bir örnek vermek gerekirse, 1958 yılının Aralık ayında, hale bir ayda, 30.635 kap ve 80.200 kg. dökme sebze ve meyve gelmiş olup, 5346 lira 30 kuruş tahakkuk edilmiştir. Ayrıca üreticinin mallarına da 164 lira 20 kuruş tahsil edilerek toplam hal geliri aylık 6710 lira 40 kuruş olarak hesaplanmıştır. İl merkezinde Salı ve Cumartesi günleri vilayet binasının arkasında hal yanında, Perşembe günleri de Karaağaç semtinde sebze meyve pazarları kurulmaktadır³⁷⁵.

2.2.1.4. Meyveler

Sakarya'da meyvecilik eski tarihlerden itibaren gelişmiş alanlardan biri olmuştur. Meyvecilik genellikle eğimli topraklarda yapılmaktadır. İlin toprak ve iklim yapısı, bağ bahçe ziraatine çok uygun olduğu halde 1950 yılından önceki dönemlerde bu konuya gereken önemin verildiği söylenemez. Sadece İlin sahil kesimlerinde, teknik bilgiden uzak şekilde kurulmuş olan bakımsız, verimi düşük çiftlikler ve bağlar bulunmaktadır.

1945-1952 yılları arasındaki dönemde, Kocaeli'ne bağlı Adapazarı ilçesinde, 110 hektar bağ, 2265 hektar meyve bahçesi, 620 hektar sebze bahçesi bulunmaktadır. Ovanın yamaç

³⁷³ 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 198-199.

³⁷⁴ Demokrat Sakarya, 2 Nisan 1958, Sayı: 1168.

³⁷⁵ Demokrat Sakarya, 6 Aralık 1958, Sayı: 1376; 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 229-230.

kisimlarında meyve tarımı gelişmiştir. Meyve bahçeleri özellikle Adapazarı'nın güney kısmında bulunmakta ve Sapanca'dan elde edilen meyveler büyük ölçüde gelir kaynağı sağlamaktadır. Adapazarı'nın bu yıllardaki meyve üretim toplamı 15.000 tondur. Çevre kasaba ve illere de bölgeden meyve sevk edilmektedir³⁷⁶.

1950 yılından itibaren hükümetin meyvecilik konusundaki çalışmaları artırması sonucunda, ziraat teşkilatı motorlu araçlarla desteklenmiş, ücretli ve ücretsiz olarak verilen fidanlarla kurulan fidanlıklar sayesinde, kısa sürede Kocaeli-Adapazarı ve Sakarya dahilinde meyvecilik geniş alanlara yayılarak gelişme kaydetmiştir³⁷⁷. Bu gelişmeye etki eden faktörlerden birisi de meyvelerin muhafaza imkanlarının çoğalması ve modern meyvecilik bilincinin oluşmaya başlamasıdır.

1937 yılında Arifiye'de kurulan fidanlık ve meyve bakım istasyonu (Bahçe Kùltürleri İstasyonu), Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak işlemektedir. Bölgedeki meyveciliğe katkı sağlamak amacıyla kurulmuş bir müessesedir. Zengin meyve çeşitleri üzerinde araştırma ve üretme konularında meyve bahçesi sahipleri ile iş birliği içerisinde faaliyetlerini yürütmüştür³⁷⁸. 1940-1952 yılları arasında bölgedeki çiftçiye 248.189 elma, 38.616 erik, 25.910 armut ve 621.740 adet diğer meyve çeşitlerine ait fidanlar, 25.000 adet de kavak fidanı dağıtmıştır³⁷⁹. Diğer taraftan, kuruluş vasıtasıyla bu yıllarda fenni ve modern meyve üretim bilgisi meyvecilikle ilgilenen çiftçiye ulaştırılmaktadır.

³⁷⁶ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 45-46.

³⁷⁷ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 197.

³⁷⁸ Kemal Aydar, "İl Merkezliğine Namzet Adapazarı", *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine Dergisi*, I (1953), s. 25.

³⁷⁹ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 47.

Tablo 21: 1954-1960 Yılları Arasında Sakarya’da Meyve Ekimi ve Üretimi

Cinsi	Ekilen Saha (Hektar)				Alınan Mahsul (Ton)			
	1953/54	1954/55	1955/56	1956/57	1954	1955	1956	1957
Üzüm	3.733	4.163	4.163	4.177	20.510	41.930	49.930	46.505
Kavun, Karpuz	-	1.060	1.450	1.390	-	29.100	66.348	45.000
Diğer Meyveler	717	1.145	1.206	1.331	14.355	28.431	39.896	27.287
Fındık	3.242	3.280	3.314	3.835	5.333	1.216	4.980	5.735
Fıstık, Badem, Ceviz	41	41	41	32	2.365	3.040	3.740	1.890
	1958	1959	1960		1958	1959	1960	
Üzüm	4.680	6.750	6.800		37.315	59.191	40.611	
Kavun, Karpuz	1.520	1.440	1.480		26.850	26.250	24.250	
Diğer Meyveler	1.298	1.342	1.406		23.140	31.015	8.322	
Fındık	3.840	3.840	4.380		3.340	3.340	5.308	
Fıstık, Badem, Ceviz	30	30	30		2.624	2.065	2.624	

Kaynak: *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, s. 140-141; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, s. 71.

Geyve ilçesi 1960’larda, sofralık üzüm ve kavunu ile meşhur olduğundan, ürettiği meyvelerden Almanya ve diğer Avrupa ülkelerine 1000-1500 ton ihracat yapmaktadır. İlerleyen yıllarda Sakarya İli, elma, armut, şeftali ve erik başta olmak üzere pek çok meyveyi ihraç edebilecek seviyeye gelecektir. Ayrıca, bu yıllarda, toprağı ve iklimi zeytin yetiştirmeye müsait olan Geyve ilçesinde, 3 köyde 51 çiftçiye 2150 adet aşılı zeytin fidanı diktirilmiş ve sofralık zeytin (delice) çeşitleri aşılanmıştır³⁸⁰.

Sakarya’da il topraklarının %47,1’ini oluşturan 227 bin hektar ekili-dikili alanın 41 bin hektarı fındık bahçeleri ile 10 bin hektarı bağlarla, 19 bin 200 hektarı ise meyve bahçeleri ile kaplıdır. Bölgede, meyve çeşitleri arasında en büyük kısmı fındık bahçeleri kaplamaktadır. Batı Karadeniz bölgesinde İnebolu’dan Karasu’ya kadar uzanan arazide, Türkiye’nin Doğu Karadeniz’den sonra fındık tarımının en yaygın yapıldığı alanlar yer almaktadır. Fındık bahçeleri, çoğunlukla kestanelerin ve orman alanlarının açılması sonucunda kurulmuştur. Sakarya bu dönemde, doğu Karadeniz’den sonra en çok fındık yetiştirme alanına sahip il olmakla, Marmara bölgesindeki fındık ağaçlarının %90’a

³⁸⁰ 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 192.

yakını Sakarya ilinde bulunmaktadır. Başlıca meyvecilik alanları, Sapanca gölü kıyıları olmakla birlikte, Karadeniz kıyısında yer alan Karasu ve Kaynarca fındık bahçeleri ile kaplıdır³⁸¹. 1955 yılında Türkiye fındık üretiminde rekor bir seviyeye ulaşmıştı. ABD Tarım Bakanlığı raporlarına göre, Türkiye dünya fındık üretiminin %90'nını karşılayarak ve 1954-1956 aralığında 152.300 ton üretim gerçekleştirerek, son yılların en yüksek seviyesine ulaşmıştı³⁸². Bu üretime katkısı olan, ülke genelinde fındık tarımının en yoğun yapıldığı bölgelerden birisi de Sakarya ili olmuştur.

İlde bağcılık ve üzüm yetiştiriciliği de yaygın olarak yapılmaktadır. Sakarya'da bağcılık gelişim içerisinde olmuştur. Özellikle sofralık üzüm üretimi yapılmaktadır. Rakılik üzümler de İstanbul pazarına sevk edilmektedir. Elma, armut, kiraz, erik, şeftali, ceviz, kestane gibi diğer pek çok tür meyve ise genel olarak Sapanca gölü çevresinde yetiştirilmektedir. Bu meyveler halkın ihtiyacını karşılayacak miktarlarda olup, şehir halinden diğer illere de dağıtımı yapılmaktadır. Üretilen meyvelerden biri de elma olmakla birlikte, bu tarihlerde Türkiye üretimi içindeki oranı oldukça düşüktür. Daha az alanda üretilmelerine rağmen, kiraz, Trabzon hurması, kestane, erik, ayva ve armut üretim oranları ülke üretimi içerisinde daha büyük bir paya sahip olmuştur³⁸³. İstanbul'u meyve bakımından besleyen en önemli merkezlerden birisi olan Sapanca vadisinde, 1955 sonrası meyve konserveçiliği de gelişmeye başlamıştır. Bu bölgede yerli malzeme ile üretim yapan Yanık köyündeki tesis (Bima) çıkardığı konserveler ile yoğun ilgi çekmiştir³⁸⁴. Her türlü meyve sebzenin yetiştiği Sapanca vadisinin bu dönemde gıda sektöründe fabrika ve işletmelerin yapılmasına müsait bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

1950'li yılların başında cevizden elde edilen yıllık gelir 25.000 ila 30.000 lira civarında olup³⁸⁵, elma ve fındıktan sonra iyi gelir getiren üçüncü meyve olarak öne çıkmaktadır.

Tarım Bakanlığının düzenlediği, standart meyveciliğin gelişmesi amacıyla bütün Kocaeli vilâyeti dahil olmak üzere, Sapanca nahiyesi merkezinde 19 Şubat 1954 tarihinde "Elma Müsabakası" yapılmış olup, Karamürsel, Gölcük, Değirmendere, İzmit, Derince, Geyve, Taraklı, Sapanca Adapazarı meyve üreticileri katılmıştır. Standart çeşitlerden olan

³⁸¹ Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6475-6478.

³⁸² Yeni Ada Postası, 28 Ocak 1955, Sayı: 835.

³⁸³ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6479.

³⁸⁴ Hayrettin Uysal; *Sakarya 1 Eylül 1957 İlçe Kuruluş Hatırası*, Adapazarı: 1957, s. blrsz.

³⁸⁵ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 46.

Ştarkink, Amasya, Ferik, Cidavut, İngiliz elmaları 10 kg'lık sandıklarda teşhir edilmekte olup, renk, koku, lezzet ve iyi muhafaza edilmiş ambalajlanması esasına göre, elma sahiplerine derece verilmiştir. 75 ila 125 Türk lirası aralığında ikramiyeler dağıtılmıştır.³⁸⁶ Bu teşvik yarışmaları, sonraki yıllarda farklı ziraat mahsulleri üzerinde de devam edecektir.

1954-1959 yılları arasında, Ziraat Müdürlüğü tarafından il genelinde 267.000 adet fındık, dut ve bağ çubuğu dağıtılarak köylerde üretim çiftlikleri, bağ ve bahçeleri kurulmuştur. Ayrıca 6000 adet kavak fidanı dikilmiştir. 47.000 adet armut, şeftali, erik, kiraz ve vişne fidanı verilerek örnek meyve bahçeleri oluşturulmuştur³⁸⁷. Böylelikle köycülüğün sevdinilmesi ve meyveciliğin desteklenmesi yoluna gidilmiştir. Örnek bağ ve bahçeler kurulması yolu ile bölgenin hiç meyve yetiştirilmeyen pek çok köyünde meyve üretimi başlatılmıştır. Bu kapsamda Hendek'te, 200 dönüm arazi üzerinde örnek bir meyve bahçesi kurulmuştur. Sakarya Teknik ziraat Müdürlüğü Teşkilatı vasıtasıyla Hendeğin Kazımiye köyünde kurulan meyve bahçesinin benzerleri ilin diğer bölgelerinde de kurulacaktır³⁸⁸. Çiftçi ailelerine tarımın her alanında yeni ve modern metotların öğretilmesi ve çok daha kaliteli, ucuz ürünler yetiştirilmesi amacıyla, tohum ilaçlama ve ziraat kültürünün geliştirilmesi adına yapılan çalışmalarda bu dönemde önem kazanmıştır.

2.2.2. Hayvancılık

1940'lı yıllarda, ülke ekonomisinin savaş sırasındaki etkilerden kaynaklanan duraklama dönemi gerek tarım gerekse hayvancılık konusunda genelde kapsamlı bir faaliyet kaydedilmesinin önüne geçmiş, yapılan çalışmalar dar alanlarla sınırlı kalmıştır. Demokrat Parti iktidarında, zirai kalkınmaya verilmiş olan önemle birlikte, hayvancılığın da gelişmesi adına çalışmalar hız kazanmıştır. Ancak tarıma ayrılan arazilerin çoğalması ve mera ve otlakların işgal edilmesi gibi gelişmeler dolayısıyla, hayvancılık ve hayvansal madde üretimi beklenen seviyelere kısa sürede ulaşamamıştır³⁸⁹.

³⁸⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Şubat 1954, Sayı: 666.

³⁸⁷ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 168.

³⁸⁸ Demokrat Sakarya, 20 Aralık 1958, Sayı: 1388.

³⁸⁹ Sakarya'da hayvancılık ve hayvan mamulleri hakkında daha detaylı bilgi için, Filiz Gemici, "Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya'da Hayvancılık (1950-1960)", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi* 6 / 1 (Temmuz 2019), s.111-132.

Kocaeli-Sakarya bölgesi, öteden beri hayvancılık alanında Doğu Anadolu ve İstanbul pazarı arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Doğu Anadolu'dan getirilen hayvanların beslenmesi (besicilik) ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi (kesim, et ürünleri üretimi ve mandıracılık), ilin ekonomisinde önemli yer tutan faaliyetler arasında bulunmaktadır³⁹⁰. Adapazarı'nda yetiştirilen hayvanlar arasında en öne çıkan manda ve karasığırdır, sulak arazinin çokluğu bunun en önemli sebebidir. İkinci sırada yer alan koyun ise, bataklıklardan uzak kurak ve yüksek kesimlerde beslenebildiği gibi, kıl keçisi çalılık yerlerde ve dağ köylerinde üretilmektedir³⁹¹.

1950'li yılların ortalarından itibaren, çeşitli teşvikler ve fenni usullerle yapılan çalışmalar sonucunda, hayvancılık konusunda ve hayvansal madde üretiminde hareketli bir döneme girildiği görülmektedir. Adapazarı'nın iklimi pancar ekiciliğine müsait olduğundan yoğun olarak yapılmaktadır. 1953 yılında bölgeye bir Şeker fabrikası kurulması, pancar üretimini artırmış ve bu gelişme pancardan elde edilen yan mamuller ve hayvan yemleri dolayısıyla hayvancılığı da olumlu etkilemiştir³⁹².

2.2.2.1. Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık

Ülke genelinde, makineli ziraata geçişin sağlanması sonrasında dolayısıyla çayır ve meraların azalacağı ve hayvancılığın bu durumdan çok fazla olumsuz etkileneceği öngörülmüşse de, çiftçiye ücretsiz yem tohumlarının verilmesi, yoncalık ve korungalıkların³⁹³ yaptırılması hayvancılıkta beklenen büyük gerilemenin bir nebze önüne geçmiştir. Ancak yine de 1950'li yıllarda traktörlerle tarıma oldukça elverişli bulunan il arazisinin sürülmesi ve doğal mera alanlarının küçülmesi ildeki hayvancılığı geriletmiştir. Meraların daralması küçükbaş hayvancılığı olumsuz etkilerken, sığırcılığın gelişmesini tetiklemiştir. Yani, meraların küçülmesi kültür ve besi hayvancılığına geçişi hızlandırmıştır. İlde ve çevresinde kurulan sanayi tesislerinin yan ürünleri arasında bulunan melas, çığit, ayçiçeği ve şekerpancarı küspesi de yem üretiminin artmasını sağlayacaktır³⁹⁴. Dolayısıyla bu dönemde, ahır besiciliğine doğru bir geçiş yaşandığını

³⁹⁰“Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6470.

³⁹¹ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 54.

³⁹² Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi, (1923-2004)*, 109-113.

³⁹³ Yabani yonca ekilen çayır anlamına gelmektedir.

³⁹⁴ *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 209; “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6482.

belirtebiliriz. Bu dönemde halk kendi imkanları ile besicilik yapmaktadır, Amerikan yardımları ile yapılan besicilik yalnızca dana besisidir³⁹⁵.

1950 yılına ait sayıma göre, Adapazarı'nda toplam 27.942 sığır, 27.894 koyun, 6.563 adet tiftik ve kıl keçisi, 5.879 adet manda mevcuttur. 1943 yılına ait verilere bakıldığında, 26.000 koyun, 27.000 sığır, 4600 keçi bulunduğu kaydedilmektedir³⁹⁶. Aradaki rakamsal fark büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık noktasında 1950'li yıllarda Adapazarı'nda yaşanan gelişmeyi ortaya koymaktadır. Artan nüfus ve köylülerin hayvanlarının kayıt altına alınabilmesi yükselişte etkili olmalıdır. Dönemde meydana gelen hayvan hastalıkları ve salgınlar, bazı yıllarda ani düşüşlere sebep olan faktörlerdendir³⁹⁷.

Tablo 22: 1955-1960 Yılları arasında Sakarya'da Büyük ve Küçükbaş Hayvan Üretimi

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Koyun	103.578	106.553	112.707	129.379	135.634	130.508
Kıl keçisi	57.854	52.241	55.554	64.057	62.246	66.722
Sığır	123.737	135.464	127.122	131.548	138.341	145.104
Manda	20.461	22.460	22.321	28.423	26.371	27.456
Tiftik keçisi	-	-	-	33	24	-

Kaynak: *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, s. 141; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, s. 71.

Sakarya ilinde hem süt sığırıcılığı hem de et sığırıcılığı (besicilik) yapılmakta olup, İstanbul ve çevre illerin et ihtiyacının büyük kısmı Sakarya'dan sağlanmaktadır. Besicilik projesinin amacı, verimi az sığırları 90-110 gün süreyle beside tutarak et üretimini artırmaktır. Ülkenin çeşitli bölgelerinden toplanan hayvanlar, Sakarya'daki çiftliklere dağıtılmakta ve 3-5 ay gibi kısa bir sürede besiye çekilerek kesimlik et olarak pazara sürülmektedir. Bu dönemde kesilen hayvanların canlı ağırlığı ortalama 110-130 kg. civarındadır. 1960 yılında Sakarya'da 145.000'in üzerinde sığır varlığından bahsedilmektedir. Türkiye toplamındaki payı %1,19'dur. Besicilikle uğraşanlara Ziraat Bankasından kredi verilmekte ve verilen krediler banka bünyesinde çalışan veteriner hekimler tarafından kontrol edilmekte ve besicilere aynı veteriner tarafından besicilik kapsamında eğitimler verilmektedir. Sakarya bölgesinde daha çok yerli ırktan büyükbaş hayvancılık yapılmıştır. Öne çıkan türler manda ve sığırdır. Küçükbaş hayvancılıkta yetiştirilmekte olan temel türler ise, kıvırcık koyun ve kıl keçisidir. İlin koyun ırklarının yarısından fazlası kıvırcık koyundan oluşmaktadır. Sınırlı sayıda merinos, akkaraman ve

³⁹⁵ Eröz-Alpan; *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 30.

³⁹⁶ Balcıoğlu; *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 54.

³⁹⁷ Gemici, "Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya'da Hayvancılık (1950-1960)", s. 116-117.

dağlıc cinsinin de yetiştirildiği bilinmektedir. İlde koyunculuk büyük sürülerden daha çok, küçük aile işletmeleri tarafından yapılmaktadır³⁹⁸. Mera alanlarının daralması küçükbaş hayvancılığı da olumsuz etkilemiş ve koyunculuk da ilerleyen yıllarda gerileme yaşamıştır.

Koyunculuğun ıslahı ve üretimin yaygınlaştırılması işine önem verilmiş ve 1950 yılı sonrasındaki dönemde, Karacabey harasından* getirtilen damızlık koçlar ve koyunlar ortalama 18-20 adet olmak üzere çiftçi ailelere dağıtılmıştır³⁹⁹. Erken kuzu kesiminin önlenmesi ve koyun besleyiciliğinin teşvik edilmesi amacıyla, besi projelerinin uygulandığı ve Ziraat Bankası'nın koyun kredileri ile hayvan sahiplerine destek verdiği görülmektedir⁴⁰⁰. İncelediğimiz döneme ait yıllık et üretimi ile ilgili resmi istatistiki bir çalışma bulunmaktadır.

Tablo 23: 1955-1957 Yılları Arasında Sakarya'da Et Üretimi (Ton)

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Koyun-Kuzu	234	388	268	237	317	437
Kıl keçisi-Oğlak	48	76	117	93	87	108
Sığır-Dana	883	920	918	1.037	843	891
Manda-Malak	197	117	222	227	225	132

Kaynak: *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, s. 141; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, s. 71-136.

Dönemin yerel basınına yansıyan haberlere bakıldığında, bazı değerlendirmeler yapılabilmektedir. 1950-52 yıllarında Adapazarı mezbahasında yılda 7.247 koyun, 4.523 kuzu, 4598 sığır, 402 manda, 525 keçi kesildiği kaydedilmiştir. Mezbaha yılda 30,00 lira Sapanca mezbahası ise 1300 lira gelir sağlamaktadır. Et haricinde sakatattan ve deriden elde edilen gelirler bu miktarın dışında kalmaktadır⁴⁰¹. Bu durum ilerleyen yıllarda İstanbul pazarının taleplerinin çoğu ildeki çiftliklerden karşılandığı için bazı dönemlerde, kaçak yollarla il ihtiyacı karşılanmadan İstanbul'a et gönderilmesi sebebiyle şehirde et fiyatlarının çok yükseldiği, et kıtlığının yaşandığı ve bu durumun halkın tepkisine yol açtığı⁴⁰², yerel basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Et konusundaki sıkıntının çözülmesi amacıyla, Et ve Balık Kurumu'nun ilde serbest kasaplık hayvan almasına dair

³⁹⁸ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6483.

³⁹⁹ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 199.

⁴⁰⁰ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6484.

⁴⁰¹ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 54.

⁴⁰² Demokrat Sakarya, 14 Mart 1958, Sayı: 1152.

kısıtlamalar getirilmiş, kurumun yaptığı alımları belediyelere bildirmek şartı ile sadece ihtiyaç fazlası olan miktardan satın alabileceği yönünde karar alınmıştır⁴⁰³. Belediyelerin bu uygulaması ve tedbiri sonrasında, kısa süre içerisinde et fiyatlarında düşüş gerçekleşmiş, et bulma sıkıntısı çözülmüştür. 1958 yılında kuzu etinin kilo fiyatı 600 kuruşa inmiştir⁴⁰⁴. 1958 yılında, 15 günde mezbahada et için yapılan kesimler 489 büyükbaş ve 433 küçükbaş hayvan toplam 922 adettir⁴⁰⁵. Sütçülük de Adapazarı ekonomisine katkı sağlayan önemli bir alandır. Köylerde iyi süt veren inek cinsleri ve yetiştirilmekte ve bunlardan elde edilen süt, süt ürünleri işletmelerinde kullanılmak üzere yahut doğrudan halka satılmaktadır⁴⁰⁶.

Tablo 24: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya'da Süt Üretim Miktarı (Ton)

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
İnek	1.530	12.079	21.443	35.580	34.708	35.418
Manda	4.190	4.860	4.994	7.365	6.508	6.869
Koyun	2.120	2.299	1.948	2.311	4.854	2.554
Kıl keçisi	2.962	3.206	2.029	1.973	3.966	1.973

Kaynak: *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, s. 141; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, s. 71-136.

Tablodaki verilere bakıldığında, Sakarya'da süt üretiminde en fazla miktar inek ve manda gibi büyükbaş hayvanlardan alınmaktadır. Üretimdeki bu artışın, ilde besicilik faaliyetlerinin artması ve hayvansal gıda üretim merkezlerinin kayıt altına alınmasının etkileri olduğu düşünülebilir.

Tablo 25: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya'da Muhtelif Hayvansal Ürünler (Adet ve Ton)

	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Deri(Büyükbaş)	15.682	20.303	18.098	15.797	18.175	24.460
Deri(Küçükbaş)	29.447	30.657	28.985	23.289	27.635	34.629
Yün,Yapağı	123	133	142	144	144	165
Kıl	46	50	56	48	98	48

Kaynak: *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, s. 141; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, s. 71-136.

Hayvancılığın teşvik edilmesi amacıyla, bazı dönemlerde Sakarya çevresinde iyi cins hayvan yetiştiren çiftçilerin katıldığı yarışmalar düzenlenmiş ve başarılı çiftçilere ödüller

⁴⁰³ Demokrat Sakarya, 27 Mart 1958, Sayı: 1163.

⁴⁰⁴ Demokrat Sakarya, 3 Nisan 1958, Sayı: 1169.

⁴⁰⁵ Demokrat Sakarya, 24 Aralık 1958, Sayı: 1391.

⁴⁰⁶ Eröz-Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 31; Gemici, "Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya'da Hayvancılık (1950-1960)", s. 118.

dağıtılmıştır⁴⁰⁷. Bu yarışmalar vasıtasıyla kaliteli ve cins hayvan yetiştiriciliği özendirilmeye çalışılmışsa da kültür hayvanı yetiştiriciliğine ancak 1960'larda geçiş yapılabilmektedir.

1960 yılı itibarıyla, et ve süt üretiminde verimi yükseltmek amacıyla ithal Holstein ırkı sığırların bölgeye getirilmesi ve yerli ırkların bu cins sığırlarla melezlenmesi yoluna gidilmiştir. Buradaki yöntem, doğal ve yapay tohumlama yolu ile Holstein süt ineği ile yerli inekleri yarım kan Holstein ırkına dönüştürmektir⁴⁰⁸. Süt üretiminin artırılması ve süt endüstrisinin gelişmesine yönelik bu faaliyetler Sakarya İnekhaneğinde fenni usullerle gerçekleştirilmiştir. İnekhane, Tarım Bakanlığı teşkilat kanununa göre döner sermayeli olarak, Sakarya'nın Karasu ilçesinde bulunan ve orman rejimi dışında bırakılan 3070 dekar devlet arazisi üzerinde, 1961 yılında kurulmuştur⁴⁰⁹. Ayrıca bünyesinde Sakarya Sığır Islah İstasyonu da kurulmuştur. 3832 dekarlık bir alanda kurulan inekhanede, müdür dahil 3 veteriner hekim, 1 ziraat teknisyeni, 5 idari memur, 19 müstahdem, 32 daimi işçi olmak üzere yaklaşık 60 kişilik personel çalışmaktadır. İnekhane'nin kuruluş amacına göre, başlıca çalışmaları alanları ve sahip oldukları varlık şu şekilde sıralanabilir:

“Damızlık varlığı:

1. Safkan Holstein sığır mevcudu;

Boğa 6 baş, İnek 132 baş, Düve 53 baş, genç boğa 122 baş, Buzağı 95 baş toplam 408 baş.

2. Tavuk ve horoz, civciv mevcudu toplamı 515.

-Sabit tesisler:

1. Hayvan barınakları;

100 baş hayvanlık kombine ahır, yarı açıktır. İçinde buzağı ve doğum locaları ile makinalı sağıım sitesi, süthane ve soğuk hava deposu ve suni tohumlama ünitesi yer almaktadır.

⁴⁰⁷ Sakarya Gazetesi, 29 Eylül 1959, Sayı: 100.

⁴⁰⁸ Karasu İnekhaneğinde yetiştirilen inekler ve süt üretimi hakkında detaylı bilgi için, (Emin Arıttürk- Rafet Arpacık- Kadir Altınsoat, “Karasu İnekhaneği Holştayn İneklerinde Bazı Süt Verimi Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 3/15 (1968), s.302-305.

*Hara: At üretilen çiftlik.

⁴⁰⁹ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/162.51.17.

2. Diğer binalar;

Tesis içerisinde 50 kişilik işçi evleri, 17 lojman, idare binası, eğitim binaları, ambar, garaj, satış büfesi, pompaj dairesi, elektrik santral binası, trafo merkezi, içme suyu depoları, açık sulama havuzları, atölye binaları bulunmaktadır.

-Yetiştirme İşleri:

1. Sığırcılık Şubesi Çalışmaları;

Bu şubede damızlık hayvanlar üzerinde çalışmalar yapılmakta, sağlıklı doğum için önlemler alınmaktadır. Süt sağımı ve hayvan hastalıkları ile mücadele de bu şubenin işleri arasındadır.

2. Tavukçuluk Şubesi Çalışmaları; ilgili başlıkta belirtilmiştir.

3. Ziraat Şubesi Çalışmaları;

Şube tarafından, 1500 dekarlık arazide hayvan yemi (yonca, fiili yulaf, hayvan pancarı, hasıl ve silaj mısırı) ziraati yapılmaktadır. Ağaçlandırma işleri de yapılmakta olup, özellikle fındık fidanı dikilmiştir. Arazi ıslahı ve sulama modern metotlarla uygulanmakta, ekin alanlarına drenaj ve tasfiye beton sulama kanalları yapılması ile ilgilenmişlerdir.

4. Damızlık Dağıtımları;

Sığır yetiştiricilerine çok sayıda özellikle Holstein cinsi boğa ve inek damızlıkları verilmesi işiyle ilgilenmişlerdir.

5. Halk Eğitimi Çalışmaları; tesisin kurulduğu yıllarda henüz kurs verecek imkanları bulunmamaktadır. Büfede ziyaret eden halka üretilen et, tavuk, yumurta ve süt ürünleri satılmaktadır⁴¹⁰. Sakarya İnekhanesinin kurulmasından sonra hayvancılık konusunda ilin önemli ihtiyaçları karşılanmış, hayvansal üretimde modern bir sisteme geçiş yapılmıştır. İnekhanede kullanılan sağım makinaları ve soğutma tankları gibi teknik ekipmanlar bu dönemde genellikle İngiltere'den satın alınmıştır⁴¹¹.

⁴¹⁰ Eröz-Alpan; *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 29-30

⁴¹¹ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/176.16.2; Gemici, "Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya'da Hayvancılık (1950-1960), s. 119-122.

İlde salgın hayvan hastalıkları ile mücadele konusunda, aşılama ve tedavi üzerine yapılan çalışmalar daha çok 1962 senesindeki planlı döneme rastlamaktadır. Bir proje çerçevesinde uygulamaya alınmıştır. Amacı salgın hastalıklara zamanında müdahale ederek hayvan ölümlerinin önüne geçmek, şap, şarbon, yanıkara, kuduz, yalancı tavuk vebası gibi salgınları yerinde tespit ederek en kısa sürede sonlandırmaktır. Bu tarihten sonra il merkezi olan Adapazarı'nda bir hayvan kliniği de kurulmuştur⁴¹².

2.2.2.2. Kümes Hayvancılığı

Hükümet tarafından, kümes hayvancılığının geliştirilmesi konusunda, özellikle tavukçuluk alanında çalışacak olan çiftçilerin desteklenmesi için krediler sağlanmıştır. Tavukçuluk kredisi, oldukça rağbet görmüş ve fenni tavukçuluğun bölgede gelişip yaygınlaşması adına etkili olmuştur.

Kocaeli bölgesinde 1950-1957 yıllarında ortalama yumurta üretimi 18 milyonu aşmıştır. Adapazarı ilçe statüsünde iken, 1950 yılında İstanbul'a 341.960 kümes hayvanı ve 1000 sandık yumurta satılmıştır⁴¹³.

Tablo 26: 1955-1960 Sakarya'da Tavuk ve Yumurta Üretim Miktarı

	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Tavuk,Horoz(bin)	305	315	310	338	369	370
Yumurta	14.946	17.700	18.050	16.940	18.510	21.066

Kaynak: *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, s. 141; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, s. 71.

Kocaeli-Sakarya bölgesinde 1958 yılı içerisinde köylüye 1575 adet damızlık civciv ve 2870 adet damızlık yumurta verilmiş, Ziraat Müdürlüğü tarafından, çiftçiye eğitimler verilerek, kümes hayvanlarının cinslerinin ıslahı konusunda çalışmalar yapılmıştır⁴¹⁴. Sakarya'da bazı dönemlerde ortaya çıkan tavuk hastalıkları üreticiyi zor durumda bıraktığından, salgın hastalıklarla mücadele konusunda önleyici aşı uygulaması yaygınlaştırılmaya çalışılmış, basın yolu ile çiftçilere bu konuda uyarılar ve çağrılar yapılmıştır⁴¹⁵.

⁴¹² 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 212.

⁴¹³ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 56.

⁴¹⁴ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 168, 198.

⁴¹⁵ Sakarya Gazetesi, 19 Mayıs 1960, Sayı: 289.

1960’larda, fenni aile tavukçuluğunu geliştirmek amacı ile 1939 yılından beri faaliyette olan Arifiye ve Düzce Bahçe Kùltürleri İstasyonu ile daha sonra kurulacak olan Karasu inekhanesinden ve Bilecik Karaköy Tavuk çiftliğinden 100 bin adet Newhemşir ve Legorn ırkı civcivler getirilerek, bunların yetiştiriciliğini öğretmek amacıyla kurslar açılmıştır. Sakarya genelindeki tavukçuları eğitmek ve tavuk hastalıklarının önüne geçebilmek amacıyla, şehirde tavuk hastalıkları kursu açılmıştır. Ankara’dan gelen uzmanlar tarafından bu kurslarda izletilen filmlerle hastalık dersleri verilmiştir⁴¹⁶.

1961 yılından itibaren Sakarya İnekhanesinde, kümes hayvancılığı ile ilgili şubenin çalışmaları önemlidir. Tesiste, bulunan ve yaygınlaştırılması düşünülen tavuk, horoz ve civciv çeşitleri ve miktarları şöyledir;

Legorn Tavuk 468 adet, Legorn Horoz 47 adet toplam 515 adet.

Çeşitli civciv türlerinden toplam 3282 adet,

Newhamphshire tavuk toplamı 1066 adet, Plymouth ve melezi 127 adet olmak üzere toplam 4573 adet. Genel toplamda tüm türlerden 5088 baş kanatlı hayvan bulunmakta olup, 2400’lük bir kuluçka makinesi ile aynı büyüklükte ana makinesi vardır. Yıllık yumurta üretimi bu dönemde ortalama 224.010 adedi bulmaktadır. Bir yılda 160 bin ila 200 bin adet olmak üzere, Adapazarı 2. Tümen Komutanlığı’nın yumurta ihtiyacı da kurum tarafından karşılanmıştır⁴¹⁷.

Tavuk cinslerinin ıslahı sonucunda, üretimdeki kalitenin ve miktarın artması amaçlanmıştır. Bu dönemde Ziraat bankası açmış olduğu tavukçuluk kredisinden, 250 tavuk yetiştirecek çiftçiye 6067 TL. donatma kredisi, 3000 TL. Si çevirme kredisi olmak üzere 9067 TL’si kredi sağlamıştır⁴¹⁸.

Bölgede tavukçuluk ve yumurta üretimi 1960’lı yıllarda gelişmeye devam edecektir.

2.2.2.3. İpekböcekçiliği

Türkiye genelinde, ipekböcekçiliği yapılan illerin önde gelenlerinden olan Sakarya’da, eski tarihlerden itibaren yetiştirilen ipekböceğinin geleneksel bir uğraş olduğu

⁴¹⁶ Demokrat Sakarya, 9 Nisan 1958, Sayı: 1174; 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 215.

⁴¹⁷ 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 215-220; Gemici, "Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya’da Hayvancılık (1950-1960)", s. 123.

⁴¹⁸ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s. 198.

söylenbilir. Bölgedeki çiftçiler bağcılık, meyve ve sebzeçilik uğraşlarının yanında ikinci bir çalışma alanı olarak ipekböceği ve koza üretiminde bulunmaktadır. Adapazarı ve çevresinde çok miktarda dut ağacı yetiştirilmektedir. Halkın ipekçiliğe önem vermesi dolayısıyla dut yetiştiriciliği de daha geniş alanlara yayılmıştır. 1940'lı yılların sonunda gerileme yaşayan ipekböceği ve koza üretimi, 1950'li yıllarda önemini korumuş ve üretim canlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Adapazarı'nda 10 adet koza fabrikası varken, zamanla bu fabrikalar kapatılmış yada kapanmış, 1940'larda iki koza fabrikasının biri yanmıştır, diğeri ise resmi formaliteler dolayısıyla çalıştırılmamaktadır⁴¹⁹. 1950'den itibaren hükümetin koza üretimi konusunda yaptığı teşvikler sonucunda yeniden üretimin artması sağlanacaktır. Kozacılık dut ağaçlarının sayıca fazla olduğu Akyazı ve Geyve ilçeleri ile Adapazarı'nın Kayalar mevkiinde yoğun olarak yapılmıştır. Sapanca, Söğütü, Kazımpaşa ve merkeze bağlı 60 civarında köyde ipekböceği yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu bölgelerden 300.000 kg. koza toplanmakta, borsa ise, yılda 180.000 ila 200.000 kg. yaş koza işlemi yapmaktadır⁴²⁰. Adapazarı ve çevresindeki üretim miktarı, Türkiye çapındaki üretimin %7-8 civarındaki payını oluşturmaktadır⁴²¹. Bu orandan da anlaşıldığı üzere, İpekböceği ve koza yetiştiriciliği Sakarya çevresinde özellikle kırsal kesimdeki halk tarafından talep gören bir ekonomik üretim alanı olmuştur.

Tablo 27: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya'da İpekböceği Üretimi

	1955	1956	1957	1958	1959	1960
İpekböceği Yapan Köy	-	-	-	218	212	207
İpekböceği Yapan Aile	-	-	-	4.500	4.359	4.023
Açılan Tohum (kutu)	4.704	4.960	5.490	5.910	5.882	4.900
Yaş Koza (ton)	227	214	358	295	289	230

Kaynak: Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958), s. 141; Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960), s. 136.

Sakarya'da ipekböcekçiliğinin geliştirilmesi amacıyla, Bursa'daki İpekböcekçiliği Enstitüsünden uzmanlar getirilerek, şehirde inceleme yapmaları ve eğitimler vermeleri sağlanmıştır⁴²². İl genelinde 1958 yılı içinde, çiftçiye 15500 adet ücretsiz dut fidanı dağıtılarak, bölgede ipekböcekçiliği faaliyetlerinin geliştirilmesi konusunda destek

⁴¹⁹ Balcıoğlu, "Ekonomi Yönünden Sakarya İli", 1953, s. 30.

⁴²⁰ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 56.

⁴²¹ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6484.

⁴²² Yeni Ada Postası, 19 Mayıs 1952, Sayı: 27.

verilmiştir. İhtiyacı olan üretici çiftçilere ücretsiz olarak 75 kutu ipek böceği yumurtası verilmiştir. Bu döneme kadar henüz beklenen değeri görmemiş olan koza ve ipek fiyatlarının artırılması, ipekçiliğin geliştirilmesi planlanmıştır. 1957-1958 yıllarında il çevresinde üretilen 108.580 kilo yaş kozadan yıllık olarak 1 milyon liradan fazla miktarda gelir sağlanmıştır⁴²³.

Sakarya’da 1960 yılı itibariyle koza üretimi geçen yıllara oranla yarı yarıya düşerken, fiyatlar oldukça yükselmiştir. 1959 yılında 4,5-6,5 lira aralığında satılan Adapazarı kozası, 1960 sonlarında 670-720 kuruştan satılmıştır. Adapazarı borsasına Sapanca, Geyve ve merkez köylerden 55,343 kilo koza gelmiş Koza kooperatifi 70 ton koza almıştır⁴²⁴. Sanayileşmenin de etkisi ile, yurt genelinde olduğu gibi Sakarya’da da suni elyaf ve naylon iplik kullanımının yaygınlaşması sonucunda, ipekböceği ve kozacılık eski önemini kaybetmeye başlamışsa da kooperatifçiliğin de gelişmesi ile 1970’li yıllarda yeniden canlandığını belirtmek mümkündür⁴²⁵.

2.2.2.4. At Yetiştiriciliği ve İş Hayvanları

Sakarya’da at yetiştiriciliği belirli bölgelerde yapılmakla birlikte, üretim miktarları hakkında 1950’li yıllara bir kayıt bulunmaktadır. 1950 yılında yapılan hayvan sayımına göre, Adapazarı’nda yetiştirilen at sayısı 2718 iken merkep sayısı 718, katır ise 36 adetten ibarettir. Bölgede bulunan veteriner müdürlüğü sığırdaki olduğu gibi at cinslerinin de ıslahı konusunda bazı çalışmalar yapmış bu kapsamda köylülere safkan damızlık aygırlar dağıtmıştır⁴²⁶.

Tablo 28: 1955-1960 Yılları arasında Sakarya’da Binek Hayvanları ve Miktarı

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
At	6.148	8.584	7.908	8.082	6.622	6.985
Katır	1.163	1.297	1.221	1.531	1.350	1.620
Eşek	6.338	8.378	6.258	7.416	6.702	7.083
Deve	50	64	56	43	40	34

Kaynak: Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 56.

⁴²³ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 198.

⁴²⁴ Sakarya Gazetesi, 21 Temmuz 1960, Sayı: 348.

⁴²⁵ Gemici, "Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya’da Hayvancılık (1950-1960)", s. 125.

⁴²⁶ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 53-54.

Köylerde ve kasabalarda, tarımda kullanılan karasaban, döven, kağı gibi geleneksel aletlerde ve yük taşımada kullanılan büyükbaş hayvanların yerini, makineleşme sürecinde yavaş yavaş traktörler ve motorlu taşıtlar aldığından duyulan ihtiyaç da azalmıştır.

Sakarya’da at üretimini cüzi miktarda da olsa, at ırklarının ıslahı için her yıl Adapazarı’na 3, Kaynarca’ya 2 baş damızlık aygır getirtilip, ildeki kısraklara aşılama yapılmaktadır⁴²⁷. At üreticiliği yapan çiftlikler, ilerleyen yıllarda bahsedilen sebeplerle önemini kaybetmiş, daha çok turistik amaçlarla kullanılan bir yapıya dönüşmüştür.

2.2.2.5. Arıcılık

Sakarya ilinde tarım alanında arıcılıktan yüksek verim elde edildiğini söylemek mümkün değildir. Bunun sebebi, tarıma zararlı her türlü mantar ve haşereye bağlı hastalıklarla mücadele için, DDT (dikloro difenil trikloroethan) benzeri toksinli ve çok zehirli ilaçlar kullanılmasıdır. Bu ilaçlama faaliyetleri arılara da zarar verdiğiinden arıcılık bölgede nispeten az gelişmiştir. Ormanlık bölgelerde orman gülü bitkisinin çok miktarda bulunması ise üretilen balın kalitesini ve değerini düşürmektedir⁴²⁸. Bu sebeplerle arıcılığın bölgedeki ekonomik payı geri planda kalmıştır.

Adapazarı bölgesinde arıcılıktan elde edilen bal ve mum miktarı bölgenin kendi ihtiyacını karşılayacak düzeylere ulaşamamıştır. 1950’li yılların başlarında Adapazarı dahilinde 1200 civarında eski kovan, 150 civarında fenni kovan mevcut olup, yıllık ortalama petekli bal üretimi 4300 kg’la sınırlı kalmıştır. Sonraki yıllarda üretimi artırmaya yönelik girişimlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 29: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya’da Arıcılık ve Mamulleri

	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Arı Kovanı	5.240	7.178	7.215	7.463	7.381	7.430
Bal (kg)	23.750	42.350	37.390	41.000	44.000	38.000
Balmumu(kg)	2.410	3.540	4.450	4.000	4.000	4.000

Kaynak: *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, s. 141; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, s. 71.

Arıcılığın geliştirilmesi çalışmaları yapılmakla birlikte, Teknik Ziraat Teşkilatı tarafından köylerde kurslar açılarak arıcılık eğitimi verilmiş, sertifikalar dağıtılmıştır. Tarım ve Köy

⁴²⁷ Eröz-Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 29; Gemici, "Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya’da Hayvancılık (1950-1960)", s. 126.

⁴²⁸ *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 215.

İşleri Bakanlığı bu kursların yurt çapında düzenlenmesini ve sertifikalı üreticilerin arttırılmasını amaçlamıştır. İlk yıllardaki çalışmalar sayesinde, çiftçinin elinde hali hazırda bulunan kovanlarının 10/2'si fenni kovana dönüştürülmüş, elde edilen bal miktarında artış yaşanmıştır. İl çevresinde yıllık ortalama bal üretimi 72.900 kilogram olmakla birlikte, arıcılıkla uğraşan aileler yıllık olarak, 1 milyon lira gelir elde etmişlerdir⁴²⁹. Buna rağmen, arıcılık ve bal yapımı ilin önde gelen üretim alanlarından biri olmaya uzaktır. Genellikle ikinci bir uğraş olarak görülmektedir.

2.2.2.6. Balıkçılık ve Avcılık

Sakarya'da nehir, ırmak, göl ve gölcüklerin sayıca çok olması ve kuzeyde Karadeniz ile sınır bulunması su ürünlerinin çeşitlerini artırmaktadır. İlde Karadeniz kıyılarında deniz balıkçılığı, göllerde ise tatlı su balıkçılığı yapılmaktadır. Deniz balıkları arasında; Karadeniz'de mersin, kalkan, lüfer, palamut, sargan, çipra, torik, pisi, kefal, kırlangıç, kumru, hamsi, istavrit, sardalya gibi balık çeşitleri sayılabilir⁴³⁰. Nehir, göl, gölet ve tatlı sularda ise, istakoz (kerevides), karabalık, tatlı su yayını, kızılkanat, alabalık, acıbalık, Tatlısu levreği, kepenez, kayabalığı, Tatlısu turnası, silvana, oklama, kaptırğa, gömme, sazan taşbalığı, aptalca, gümüş, yılan, inci, çapak, Tatlısu kefali, eğrez ve tirsı balığı gibi pek çok cins balık familyası yaşamaktadır. Ancak bu balıklar kalite bakımından belirli bir standarda sahip değildir. Sakarya su ürünleri avcılığı bu dönemde henüz basit geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Deniz ve Tatlısu avcılığında yıllık av miktarları kesin olarak bilinmemekle birlikte, çeşitli ırklardan 300 ton balıkla 20 ton tatlı su istakozu, şıp ve mersin balıklarından 600 kg. siyah havyar üretildiği tahmin edilebilmektedir. Deniz avcılığında yakalanan balıklar ve siyah havyar İstanbul pazarına sevk edilmekte, tatlı su istakozu yine İstanbul pazarı üzerinden canlı olarak Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir. Maddi değeri de gıda değeri gibi yüksek olan siyah havyarın elde edildiği şıp ve mersin balıkları havyarları alındıktan sonra eti için yine İstanbul pazarına sevk edilmekte ve satılmaktadır⁴³¹. Nehir, göl ve göletlerden avlanan balıklar ise daha çok il içerisinde tüketilecek miktarlardadır.

⁴²⁹ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.199.

⁴³⁰ Gökçen, *Sakarya ve Marmara Bölgesi*, s. 21.

⁴³¹ *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 215-216.

Adapazarı kıyıları yaz ve kış aylarında avcılık için oldukça müsait bir yapıdadır. Sahip olduğu potansiyele rağmen, ele aldığımız dönemde bu kıyıları, deniz balıkçılığı bakımından çok fazla önem kazanmamıştır. Balıkçılar için barınacak yerler, buzhane, balıkhane ve çekek yerleri gibi temel altyapı ihtiyaçlarının karşılanmamış olmasının bunda etkisi büyüktür⁴³². Bu sebeple balık ticareti Kocaeli kıyılarındaki kadar ön planda değildir ve geçimini yalnızca balıkçılık ile sağlayan kişi sayısı azdır. Balıkçıların çoğunluğu bu işi ikinci bir uğraş olarak tercih etmekte, diğer taraftan ticaret ve turizm ile ilgilenmektedirler. Sapanca'da balıkçılığın bu durumdan olumsuz etkilendiği söylenebilir.

Karasu'ya bağlı Yenimahalle köy, balıkçılık konusunda önemli bölgelerden bir diğeridir. Çoğunlukla, 1. Dünya Savaşından sonra dönemsel aralıklarla Karadeniz sahil boyundan göç eden ailelerden oluşmaktadır. Bu köyde geçim kaynaklarının en önemlisi Mersin balığı ve havyarı satışlarıdır. Yenimahalle köyünün karşı sahilinde bulunan İhsaniye köyü ise, denizin durgun ve havanın rüzgarsız olduğu dönemlerde Karasu'dan küçük yelkenliler ile balık nakliyatı yapılan bir bölgedir. Tatlı su balıkçılığının merkezi ise Sapanca Gölü'dür. Samanlı Dağ silsilesinin basık tepelerinin arasında oldukça geniş bir yer kaplayan, en fırtınalı dönemlerde bile suyu bulanmayan Sapanca gölü balık çeşitliliği ile Adapazarı için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu dönemde gölde, başta alabalık ve yerel ismi karagöz olan balık çeşidi bol bulunmakla birlikte, yayın, sazan, turna gibi cinslerden oluşan ortalama 12 farklı balık çeşidi yetişmektedir. Göl balık avcılığına çok müsait bir yapıdadır⁴³³. Bu sahil şeridi köyleri balıkçılık ve kara avcılığı dolayısıyla değer kazanan birer yerleşim yeri olmuştur. Zaman içerisinde bu konudaki önemi artarak devam edecektir.

20. yüzyıl başlarında gölde bir inceleme yapan İstanbul Balıkhane müdürü Karakin Deveciyan, gölde yılda 50 ton balık üretildiği bilgisini kaydetmiştir. Cumhuriyet döneminde Sapanca gölünde balık üretimi çalışması yapılmamıştır. Göldeki balıkların üremesi de tamamen doğal yollarla gerçekleşmiştir. Sapanca gölü, kerevit yataklarının zenginliği ile de önem arz etmektedir. Kerevit, gölün kuzey kıyılarında özellikle Eşme bölgesinde avlanmaktadır. Kerevitler, Avrupa ülkelerine ihraç edilmekte, miktarı bazı

⁴³² “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6484.

⁴³³ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 146-147.

yıllarda 100 tona yaklaşmaktadır⁴³⁴. İl dahilindeki göl ve nehirlerdeki tatlı su balıklarının daha verimli kılçıksız ve et kalitesi yüksek olan türlerle çeşitlendirilmesi hakkında daha sonraki yıllarda çeşitli çalışmalar yapılacaktır.

Adapazarı çevresinde, kara avcılığı potansiyeli yüksek olduğundan, bölgede çok sayıda profesyonel ve amatör avcı yetişmiştir. Kış aylarında Dağdibi, Karakamış, Ferizli, Erenler çayırları ile Aralık, Poyrazlar, Süleymanbey, Tespihli, Alancuma ve Turna dere gölleri ördek avı için en uygun yerler olup, yazın tavşan, çulluk ve çeşitli kuşların avcılığı yapılmaktadır. Sonbahar aylarında bu bölgeye Karadeniz'den bıldırcın sürüleri göç etmekte, şehir merkezine kadar inmektedirler. Samandağı, Karadağ, Keremali ve Çamlıdağı'nda ayı avı yapılmaktadır. Küçük Akgöl çevresinde sülün de bulunmakta ancak nesli tükenmekte olduğundan avlanmamaktadır. Yaban domuzu genel olarak pek çok bölgede mevcut olup, eti ilde tüketilmediği ve satılmadığından, daha çok süreklilikle avları ile itlaf edilmektedir⁴³⁵. 1950'li yıllarda sansar ve tavşan avlanmakta olup, derilerinin İstanbul pazarına nakledildiğini öğrenmekteyiz⁴³⁶. Sapanca gölü çevresinde, hemen her yerde avlanma mümkün olmakla birlikte asıl av alanı kıyı kesimleridir.

2.3. Sanayi

Ele aldığımız dönemde, Türkiye'nin sanayi yapısı temelleri 1930-1940'larda atılan ve ağırlıklı olarak temel tüketim mallarının ithal ikamesine odaklanmış bir görünüm arz etmektedir. Büyük ölçüde yerli tarımsal ve madensel hammaddeleri işlemeye yöneliktir. Sanayinin bu yapısı 1950'li yıllardan sonra bir değişim yaşamış, iç talepteki gelişmelere bağlı olarak ve Marshall Planı ile tarımda yaşanan hızlı makineleşme sonucu pazara açılma isteği sanayide canlılığı beraberinde getirmiştir⁴³⁷. Bununla birlikte özel yabancı sermaye de teşvik edilmeye başlanmıştır. Var olan kanunlar yeterli görülmediği için, ABD'den getirilen uzmanlar tarafından ayrıntılı kanunlar hazırlanmıştır. 1954 yılında imalat sanayi ve diğer ekonomik faaliyet kollarında özel yabancı sermayenin teşviki için 6224 Sayılı Özel Yabancı Sermaye'yi Teşvik Kanunu ile petrol alanında özel yabancı sermayenin teşviki ile ilgili 6236 Sayılı kanun yürürlüğe koyulmuştur. Dış kaynaklı

⁴³⁴ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c.IX., s. 6484.

⁴³⁵ Talat Tarkan, "Göl, Plaj ve Kaplıca Cenneti Adapazarı", *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine Dergisi*, I (1953), s.16.

⁴³⁶ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*; s. 56; Gemici, Filiz, "Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya'da Hayvancılık (1950-1960)", s. 127-129.

⁴³⁷ Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, s. 103.

kredilerin bu kesimlere aktarılması amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur. Demokrat Parti iktidarında, uygulanan kalkınma stratejisinin önemli ilkelerinden birini de sanayileşme ile birlikte tarımın geliştirilmesine ağırlık verilmesi oluşturmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra en kapsamlı sanayi politikası uygulamaya koyulmuş, genel olarak başarılı sonuçlar alınmıştır. Bununla birlikte sanayi alanında Türkiye genelinde yapılan yatırımların büyük çoğunluğu hazır tüketim mallarına yönelmiş, ara malların üretimi nispeten daha geri planda kalmışsa da 1960'lara doğru bu oran yükselmiştir. Bu dönemde, dokuma, tütün, gıda, dericilik, cam, toprak gibi mamullerin imalatı gibi basit teknoloji ile çalışan kolların yanında, genellikle özel yabancı sermayenin sağladığı teknoloji ile kimya, ilaç sanayi, otomotiv, tarım makine aletleri, elektronik aletler gibi daha ileri teknolojiye dayanan ithal-ikame imalat sanayi kolları da gelişme göstermiştir⁴³⁸.

Yurt genelinde olduğu gibi Sakarya'da da, sanayideki büyüme tarımdaki büyümeyle doğru orantılı olmuş ve birbirine katkı sağlamıştır. Sakarya İlinde tarım dışı kesimlerde çalışan nüfusun da belirli bir önemi olmasına rağmen, ekonomik yapıda tarımın ağırlığı sanayiye göreceli daha üstün olmuştur. Parlak bir geleceğe ve potansiyele sahip olan ilin sanayi yapısı bu dönemde henüz gelişme safhasının başında sayılmalıdır.

Osmanlı döneminden itibaren İzmit-Adapazarı tren hattının işlemeye başlaması, Adapazarı'nın sosyo-ekonomik yapısını olumlu yönde etkilemiş, İstanbul'un ihtiyacı olan orman ürünleri başta olmak üzere çeşitli alanlarda ticaret ve imalatla uğraşan kesimin hızla artmasını sağlamıştır. 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında ordunun ihtiyacı olan makine ve araçların çoğu, Adapazarı'ndaki imalathanelerden özellikle de Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi'nden karşılanmıştır⁴³⁹.

Cumhuriyet döneminde, Adapazarı Türk Ticaret Bankası tarafından satın alınan imalathane daha sonra 1940'larda Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun temelini teşkil etmiştir. Yine 1950'li yıllarda, Adapazarı'nda İpek fabrikaları, un fabrikası, yağ ve sabun fabrikaları işlemektedir. Sanayi Sayımı verilerine göre; Adapazarı'nda 1950'li yıllardan

⁴³⁸ Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1980, s. 188-190.

⁴³⁹ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6486.

önce işletmeye açılmış 10'dan çok işçi çalıştıran işyeri sayısı 10'dur. Bu işyerlerinin 3 tanesi 1940 yılından önce, 2 si 1940-1944 yılları arasında, 5 tanesi ise 1945-1949 arasında işlemeye başlamıştır. Sakarya Sosyal Araştırmalar merkezince yayınlanan bir araştırmada, 46 işletme incelenmiş, bunlardan 12 tanesinin 1950'den önceye ait olduğu belirtilmiştir.

Sakarya'da küçük ve nispeten büyük ölçekli sanayinin gelişebilmesi için uygun şartlar mevcut olup, bazı konularda avantajlı konumdadır. Adapazarı merkezinin İstanbul Ankara ve Eskişehir yönündeki iki ana yolun birleşiminde ve Haydarpaşa-Ankara demiryolu güzergâhı üstünde yer alması, İkliminin ılıman oluşu, temiz ve vasıflı sularının bulunması, elektrik enerjisinin yeterli ve fabrika kurmaya uygun düz arazisinin bulunması, nüfusunun hızla artması dolayısıyla işçi bulma konusunda kolaylık gibi unsurlar sebebiyle bölgede sanayileşmenin ilerlemesi sağlanacaktır⁴⁴⁰. Diğer taraftan ilde büyük çaplı gıda sanayii kuruluşlarına henüz rastlanmamaktadır.

Bunun temel sebepleri arasında ise, İstanbul, Bursa ve Ankara gibi büyük şehirlere yakın olması ve ulaşım imkânlarına rağmen, zirai sanayinin gelişmesi konusunda bölgedeki illere nispeten ve şahıslar arasındaki şirketleşme olgusunun henüz gelişmemiş olması sebebiyle işletme kurmak için gereken büyük sermaye ihtiyacı ve arsa yokluğu sayılabilir. İldeki sanayi siteleri ise, daha çok ilin batı ve güneyinde kurulmuş olan Ankara Caddesi garajlar sitesi, Sakallıoğlu sanayi sitesi, İzmit Caddesi Muammer Güner sanayi sitesi, Serdivan bölgesi Oto Sanko sanayi siteleridir⁴⁴¹. 1950'li yıllarda kazalarda sanayi siteleri mevcut olmayıp sınırlı sayıda dükkanlardan oluşan çarşılar yer almaktadır. Sakarya'da imalat sanayi 1950'lerden itibaren gelişmeye başlamıştır.

1950'li yıllar Adapazarı'nda sadece büyük sanayinin değil tarım, ticaret ve küçük sanayi dallarının da geliştiği bir dönem olarak görülmektedir. 1949 yılında Porsuk Barajı'nın ve 1956 yılında Sarıyer Barajı'nın kurulması sonucunda ilde daha düzenli tarım yapma imkanları çoğalmış ve şeker fabrikasının da kurulması ile ilde pancar edimi kotası kaldırılmıştır. Bu dönemde kamu yatırımları ve özel kesimin girişimleri ile bölgenin gelişen tarım yapısına paralel olarak tarıma dayalı sanayi kolları da artış göstermiştir. Tarımda ve sanayideki bu gelişmenin sonucu olarak ticaret de canlanmıştır. 1960'larda

⁴⁴⁰ Eröz-Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 35-36.

⁴⁴¹ 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, s. 234, 238.

yerel sermaye tarafından çok sayıda küçük ve büyük ölçekli imalat sanayi işyerlerinin açıldığı görülmektedir. Yerli ailelerden ticaret ve tarımla uğraşan kesim, bu yıllarda tarıma dayalı, özellikle orman ürünlerini baz alan yatırımlar yapmaya başlamıştır⁴⁴². 1960’larda ilde ilk defa yabancı sermaye ile büyük yatırımlar yapıldığı döneme girilmiştir⁴⁴³.

Adapazarı’ndaki sanayi işletmelerinden sadece U.S. Royal Lastikleri, Zirai Donatım, Vagon Fabrikası ve Şeker Fabrikaları büyük çaplı fabrikalardan olup, burada çalışan işçi grubu ildeki işçi sayısının %77’ lik yoğun bir kısmını oluşturmaktadır. İldeki küçük işletmeler ise, genellikle zirai ham madde ve doğal kaynakları işleyen çoğunluğu özel sermayeler ile işleyen işletmelerdir. 1950’den sonra sanayileşme hızı artmaya başlamışsa da bu dönemde Adapazarı genel olarak küçük bir sanayi şehri olarak düşünülmelidir. Kamu yatırımları sanayileşmede bir hareketlilik yaratmış, ticaretten gelen birikimlerle de özel kesimin yatırımları artmıştır. Bu yatırımlar özellikle tarıma dayalı sanayi alanında yapılmış, hemen hemen her imalat sanayi dalında işletmeler açılmıştır. Sakarya bu dönemde komşu illeri olan Bursa ve Kocaeli’nin altında, Bolu ve Bilecik’in üstünde yer almaktadır. İşletmeler genellikle, enerji ve ulaşım, işçi nakliyesi gibi ihtiyaçlar dolayısıyla Adapazarı’nın içinde yer almaktadır. Bu işletmelerden sermaye bakımından en büyük grup olan 100 bin ila 500 bin lira aralığında yer alanlar; tuğla, kiremit, kimya, sabun, akü, kauçuk, sandalye, kontrplak, nişasta, kereste ve bitkisel yağ imal edilen işletmelerdir. 1960’larda, imalat sanayinin bileşiminde kamu kesiminin ağırlığı devam etmiş, 1963 Sanayi Sayımlarına göre, bölgede 10’dan çok işçi çalıştıran toplam 31 işyerinin yalnız 5 tanesi kamu kuruluşu iken, 31 işyerinde çalışanların sayısı %81,5 bu 5 kuruluşta bulunmaktadır⁴⁴⁴.

⁴⁴² “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6487.

⁴⁴³ 1960’larda yabancı sermaye öncülüğünde kurulan ilk işletme Uniroyal Endüstri A.Ş. olup lastik üretimi yapmaktadır, diğeri ise Budaklar Köyü Pipo fabrikasıdır. Pipo yapımında kullanılan ve halk arasında “piral” denilen sert ve dayanıklı çalı süpürgesi kökü kullanarak pipo üreten fabrikanın kurulmasını, Macar asıllı bir Türk vatandaşı olan R.de Pavlin sağlamış, dünyanın farklı bölgelerinde 21 pipo fabrikası işleten bir Alman girişimciye, bölgede pipo yapımı için uygun hammadde bulunduğundan bahsederek Adapazarı’nda bir fabrika açılmasını tavsiye etmiştir. “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6487.

⁴⁴⁴ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6485-6487.

Tablo 30: 1940-1963 Yılları Arasında Adapazarı-Sakarya’da Sanayii ve İşyerleri Sayısı

	1940 öncesi	1940/ 1944	1945/ 1949	1950/ 1954	1955/ 1959	1960/ 1963	Toplam
Gıda Sanayi	-	1	2	3	3	1	13
Tütün Mamulleri	-	-	1	1	-	-	2
Dokuma Sanayii	-	-	-	-	1	-	1
Ağaç-Mantar Ürn.	1	-	-	1	-	3	5
Kauçuk Mamulleri	-	-	-	-	1	-	1
Kimya Sanayii	1	-	1	-	2	-	4
Makine İmalatı	-	1	-	-	-	-	1
Taşıt Aracı-Mlz.	-	-	1	1	-	-	2

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı, Ankara: 1968, s. 321.

2.3.1. 1950’ den Önce İlde Bulunan Fabrika ve Tesisler

Demokrat Parti iktidarından önce kurulmuş olan ve ilde faaliyette bulunan fabrika ve işletmelerin bu başlık altında incelenecektir. Şehirdeki sanayi gelişimini değerlendirmek bakımından 1950 öncesi ve sonrası şeklinde ele alınmıştır.

2.3.1.1. Ağır Bakım Tamir Fabrikası (Ordonat)

Sakarya İlinde sanayi bölgesi içerisinde çalışmalar yapan fakat askeri bir kuruluş olduğu için imkan ve potansiyeline rağmen ön planda görünmeyen bir fabrikadır. Askeri komutanların emrinde sivil ve askeri işçi ve personele sahip olan bu teşkilat ilin büyük endüstriyel değerlerinden biridir.

Elindeki modern imkanlarla çalışmalarının odak noktasında Türk ordusu olan bu fabrika imkanlarını sadece kendi ihtiyaçları için değil, bunun haricinde resmi ve özel sektöre ait kurumlarla okullara yardım cemiyetlerinin, ihtiyacı olan siparişleri de alarak faydalı çalışmalar üstlenmiştir. Modern tezgahlara sahip Çarkhanesi, büyük kapasitede iş görebilen Dökümhanesi, her türlü teknik imkana sahip Araç Onarım ve Yenileştirme Atölyeleri ve bunlara bağlı boya ve diğer atölyeleri ile kaliteli üretim yapabilecek durumdadır. Dış hizmetlerinin en önemlilerinden birisi, ele aldığımız dönemde daha modern bulunmayan kurtarma teşkilatı ile, pek çok kurumun yükleme işlerini araç kurtarma işlerini yapmaktır. Ordu işlerini aksatmadan bu tarz işlerde halka hizmet vermektedir⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ Sakarya, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayınları, Adapazarı: 1965, s. blrsz.

Fabrika yukarıda belirtildiği üzere, orduya ait silah ve araçları tamir ettiği için Ordonat ismini almıştır. 1934 yılında Çorlu’da kurulan fabrika, İkinci Dünya Savaşı yıllarında 1943’de Adapazarı’nda demiryolu kenarında Zirai Donatım ve vagon atölyesi arasındaki 69 bin metrekarelik sahaya taşınarak çalışmaya başlamıştır⁴⁴⁶. 1950 ve 1951 yıllarında Adapazarı Ordonat Fabrikasının genişletilmesi için bazı gayrimenkullerin kamulaştırılması sağlanarak fabrika sahası için yeni araziler devralınmıştır⁴⁴⁷.

Her türlü askeri araç, gereç ve silah onarımları ve sınırlı sayıda malzeme üretimi yapılan fabrikadan İstanbul boğazının doğusundaki birliklere bakım, onarım desteği verilmekte idi. 1950-53 yılları arasında subay, astsubay, er ve sivil hizmetlilerden oluşan 700 civarında personel ile çalışmaya devam etmekte idi⁴⁴⁸.

2.3.1.2. Türkiye Ziraat Donatım Kurumu Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikası

1950’li yıllardan önce geleneksel tarım araçları hariç tüm tarım makinelerinin yurtdışından ithal edilmekte olduğu bilinmektedir. Dünya savaşının etkileri sebebiyle tarım araçlarının ve yedek parçaların bulunamaması ve ithal edilememesi, yerli üretimin ise kalitesiz oluşu sebebiyle modern ziraat aletleri ve makinaları endüstrisinin temelini teşkil etmek üzere, bir tesisin kurulması kararlaştırılmıştır.

Türkiye Zirai Donatım Kurumu’nun kuruluşuna ait 4604 sayılı kanunla, çiftçilerin verimli ve ucuz, modern tarım araçları ile donatılması amacına bağlı olarak önce 1916 yılından beri Adapazarı’nda araba imalatı yapmakta iken depremde yıkılan Demir-Tahta Fabrikası binası Tarım Bakanlığı’na bağlı Zirai donatım Kurumunca 400 bin liraya satın alınıp çevredeki araziyle genişletilerek yeni bir fabrika yapılmıştır. Türkiye Zirai donatım Kurumu idare meclisinin 22.11.1944 tarih ve 42 sayılı kararı ile merkezi Adapazarı’nda 2 milyon lira sermayeli tüzel kişiliğe sahip, Ziraat Aletleri ve Makinaları Fabrikaları Müessesesi kurulmuştur. Fabrikanın sahip olduğu tesisler; İdare binası, sosyal binalar, hizmet evleri, depolar ve atölyelerden oluşmaktadır. Bu tarihten sonra Türkiye’nin zirai kalkınma hamlesinde önemli bir rol oynayacaktır. Zirai donatım kurumuna bağlı olan fabrika, Ankara Gazi Orman Çiftliği’ndeki Ziraat aletleri ve makinaları imalathanesini de

⁴⁴⁶ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 68.

⁴⁴⁷ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/126.72.7.; BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/123.76.10.

⁴⁴⁸ Balcıoğlu, “Ekonomi Yönünden Sakarya İli”, s. 32.

satın alarak bünyesine dahil etmiş, sermayesi 3 milyon liraya yükselmiştir. Fabrika bir taraftan inşaat işlerine devam ederken 1945 yılında, de mütevazı personel kadrosu ile tarım makinalarının tamir ve bakımını yapmaya başlamıştır. Bu dönemde 25 bin nüfusa sahip Adapazarı ilçesinin elektrik ihtiyacını da termik santraldeki 3 lokomobil vasıtasıyla sağlamaya devam etmiştir. 1945-1948 yılları arasında biri Adapazarı'nda diğeri Ankara'da olan iki fabrika ile çalışmalar yürüten müessesede, çiftçi arabalarının hayvanla çekilen pullukların ve bir takım tarım araçlarının cinsleri, fiyatları, koşum hayvanlarının çeki gücü ve topraklarının özelliği incelenmiş, daha sonra seri halde üretime geçilerek çiftçiye satılmıştır. Bu araçların öne çıkanları; Sakarya pulluğu, mafsallı tırmık, tınaz savurma, yaysız sandık, sandıklı ve angıçlı sap arabaları, arı kovanı, makineli yayıktır. 1949-50 döneminde yılda 2500 ton demir, 6000 metreküp kereste işlemektedir. Aynı yıl içerisinde Ankara'daki fabrikanın Adapazarı fabrikasına taşınmasından sonra, sermayesi 7 milyon liraya yükselmiştir. Böylece Erzurum civarındaki ihtiyaçlar için; alttan kulaklı büyük yaban tipi pulluk, Kastamonu ve Tosya bölgesi için; üstten döner kulaklı yamaç pulluğu, Trakya ve Sakarya bölgesi için; ön arabalı bereket tipi pulluk, Kars ve Iğdır bölgesi için; ön arabalı büyük bereket tipi pulluk ve Manisa Akhisar Salihli civarı için de tek atla çekilen yaylı araba üretilmiştir. Ayrıca, pancar ekicilerinin ihtiyacına yönelik; pancar sökme düzeni, el planet çapası ve ortak ihtiyaçlar olan beygir et tarağı, traktör tırmığı, trayler ve motopomp ekipmanları ve yedek parçaları, silindir gömleği, piston ve toprak tesviye aletleri üretilmiştir⁴⁴⁹. Uşak Şeker fabrikasında kullanılan şeker sandıkları da ilk yıllarda, bu fabrikada imal edilmiştir⁴⁵⁰.

Zirai Donatım Kurumu'nun 1955 yılında açıkladığı verilere göre; senelik 5.000 araba, 30.000 pulluk, 1.000 yayık, 5.000 kovan, 200 tınaz makinesi üretilmektedir. Ayrıca Şeker Fabrikasının siparişlerini de yürüttüğü görülmektedir⁴⁵¹. Fabrikada, trayler, arazöz, yangın söndürme ve zirai mücadele işlerinde kullanılan 3 tonluk tankerler ve 1960'lardan sonra montajı yapılan Fordson traktörlerin yedek parçaları da imal edilerek traktörlerle

⁴⁴⁹ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 63-66; *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s.245.

⁴⁵⁰ Asım Ardaman; "Adapazarı ve İktisadi Bakımdan Bugünü ve Yarını"; *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine Dergisi*, I (1953), 46.

⁴⁵¹ Demokrat Sakarya, 1 Temmuz 1955, Sayı: 321.

birlikte satışa sunulmuştur⁴⁵². Çiftçiye ekim dönemlerinde maliyeti fiyatına zirai alet verildiği basından öğrenilmektedir⁴⁵³.

1960 yılına gelindiğinde ürünlerin çeşitliliğinin artması dolayısıyla fabrikanın sermayesi az bulunmuş ve 15 milyon liraya çıkarılmıştır. Daha sonraki yıllarda, traktör montajı ve bir kısım parçaların yapılmasına başlayan fabrikanın elimize ulaşan üretim bilgileri 1945-1965 yılları arasına aittir. Yatırımdan önceki fiili imalat kapasitesi 14.114.865 lira iken, yatırımdan sonraki yıl aralığında fabrika satış bedeli toplamda 134.746.129 liraya ulaşmıştır⁴⁵⁴. Fabrika, çiftçilere en uygun fiyatla, küçükten büyüğe verimli ve sağlam tarım araçlarını, ekipmanlarını sunarak devlet teşekkülü olmanın bilinciyle başarılı çalışmalarda bulunmuştur.

2.3.1.3. Çeşitli Sanayi Dallarına Ait Fabrika ve İmalathaneler

Çöroğlu Yağ Fabrikası; 1947 yılında Çöroğlu kardeşler tarafından kurulmuştur. Kuruluş sermayesi 211.713 liradır. Üretimde hammadde olarak, ayçiçeği kullanılırken bunlar Bursa, Kocaeli ve Düzce çevresinden temin edilmektedir. Ağçiçeği yağı üretimi iyi durumda olup, fabrikanın kapasitesi günde 15-20 ton ayçiçeğidir. Bunun %25'i yağa dönüşmektedir. Üretilen yağlar 16 kg'lık teneke kutularda ve 190 kg'lık varillerle satışa sunulmaktadır. Rafine ve natürel doğal olarak iki çeşitle üretilen yağdan, halk tarafından daha çok natürel olan tercih edilmiştir. Yağın yanında yan ürün olarak kazanılan küspe de hayvan yemi sanayisinde değerlendirilmiştir.

Deri ve Kösele Fabrikası; 1936 yılında kurulmuş olan ve köklü bir yapıya sahip deri işleme ve kösele fabrikası Adapazarı'nda çoğunlukla sığır derisi işlemekle birlikte, bölgeden avlanan tilki, tavşan gibi av hayvanlarının derilerini işlemektedir. Rugan, süet ve kösele üretiminden oldukça iyi gelir sağlamaktadır. 1950'lerde yılda 35 ton kösele ve 80 ton da ham deri işlemekte olan fabrika işlediği derileri başta İstanbul olmak üzere çeşitli illere satmaktadır⁴⁵⁵.

⁴⁵²Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s.123; Sakarya, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayını, Adapazarı: 1965, s. blrsz.

⁴⁵³ Demokrat Sakarya, 22 Eylül 1955, Sayı: 389.

⁴⁵⁴ 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 245.

⁴⁵⁵ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 62.

Maraşoğlu Yağ ve Sabun Fabrikası; İbrahim ve Nasuh Maraşoğlu ticaret ve sanayi kolektif şirketi ismiyle 1932 yılında kurulmuş olan yağ işleme kısmında 18.900 ton ayçiçeği işleme kapasitesine sahiptir⁴⁵⁶. 1946 yılında sabun üretimi de eklenmiştir. Yağ hammaddesi olarak ayçiçeği ve pamuk, sabun içinse bitkisel ve hayvansal yağlar kullanılmıştır. Bu hammaddeler genellikle Kocaeli Sakarya bünyesindeki ilçeler ve yakın illerden tedarik edilebilmektedir. Fabrika 3 vardiya çalışmakta günde ortalama 40 ton pamuk tohumu 40 ton ayçiçeği işlenip 15 ton rafine yağ üretilmektedir. Yan ürün olarak elde edilen küspe yem fabrikalarına besicilere ve ihracatçılara satılmaktadır. Yağlar yurdun çeşitli bölgelerine nakledilmektedir, fabrikanın yıllık karı 300 ila 500 bin lira civarındadır.

Hacı Saffet Sabun Fabrikası; özel teşebbüs tarafından 1959 yılında kurulan fabrikanın sermayesi 100 bin lira, üretim kapasitesi senelik 333 tondur. Sabit 2 işçi ile çalışmaktadır bu dönemde. Sabunların en büyük satış yeri Eskişehir ve Ankara pazarıdır.

Sabuncuoğlu Sabun Fabrikası; 1934 yılında 300 bin sermaye ile kurulmuş olan fabrikada üretim yıllık ortalama 800 ton civarındadır, kapasitesi ise 3625 tondur. Burada 13 daimî işçi istihdam edilmiştir.

Kadir Esmer Sabun Fabrikası; 1943 yılında 600 bin sermaye ile kurulmuş olan fabrika, hammadde olarak zeytinyağı, sutkostik ve esans kullanmaktadır. Bunları Ayvalık ve Edremit'ten temin etmekte, birinci sınıf sabun ürünlerini Adapazarı Kocaeli çevresinden başka Sivas'a kadar farklı illere de satabilmektedir⁴⁵⁷.

Sakarya'da bu ve benzeri fabrikalar dışında, küçük sanayi dallarında çalışan çok sayıda imalathane mevcuttur. Akü, Deri, Döküm, Ekmek, Portatif ev, Elbise, Tuz, Tahin, Turşu Çamaşır sodası, Plastik eşya, Gazoz, İpek, Parke, Saat, İnşaat malzemesi, Oto tamir, Kolonya, Sandalye ve mobilya, Kiremit, Karoser, Süpürge, Kereste, Mermer, Bisküvi ve şekerleme, Mumlu kağıt, Sucuk imalathaneleri gibi, hemen her alanda hizmet veren önemli bir yapıya sahiptir⁴⁵⁸. Adapazarı-Sakarya bölgesinin her geçen sene zarfında büyük bir hamle gerçekleştirdiği görülmüştür. Şüphesiz, ilin sanayi sektöründeki bu çok

⁴⁵⁶ Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c.IX., s.6490.

⁴⁵⁷ 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, s. 251-255.

⁴⁵⁸ Eröz-Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 36, 38.; H. Balcıoğlu, “Ekonomi Yönünden Sakarya İli”, s. 34.

yönlü canlılık, şehirdeki işçi gruplarının da artmasına ve ekonominin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Tablo 31: Sanayi Sayımı Bilgilerine Göre Sakarya’da Büyük İmalat Sanayi (%)

	İşyerlerinin Dağılımı	Ücretli İşçilerin Dağılımı	Katma Değerin Dağılımı	Ücretlilere Yapılan Ödeme Dağılımı
Özel	83,9	18,5	6,5	13,4
Devlet	16,1	81,5	93,5	86,6
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0
Sektörlerin Payı				
Gıda, İçki, Tütün Sanayii	48,4	51,9	50,7	43,2
Ağaç Ürünleri Sanayii	16,1	1,6	0,9	0,8
Kimya Sanayii	12,9	1,3	2,3	1,3
Metal Eşya, Makine ve Taşıt	9,7	41,8	44,8	53,2
Diğer Sanayii Dalları	12,9	3,4	1,3	1,5
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0
Toplam Sayı	31	4.917	74.743 TL.	27.178 TL.

Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı*, Ankara: s. muh.

2.3.2. 1950’den Sonra Açılan ve Genişletilen Fabrika ve Tesisler

Demokrat Parti döneminin başlamasından sonra Adapazarı-Sakarya’da işletmeye açılan belli başlı fabrika ve şirketlerle ilgili bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

2.3.2.1. U.S Royal Türk A.Ş Adapazarı Fabrikası

Ülkede özel teşebbüsün öncülüğünü yapan firmalardan biri olan U.S Royal Fabrikası, 1958-59 yılında Sakarya Valiliği ve İngilizler arasında imzalanan anlaşmaya göre Arifiye yolu üzerindeki tohum ıslah sahasında Dunlop yerli ortakları ile birlikte şirket kurarak fabrika arazisi satın almış ve inşaatla başlamıştır⁴⁵⁹.

Fabrikanın üretim planı, dünya lastik imalatında kullanılan en modern makinalar ile iç ve dış lastiğin seri üretimini gerçekleştirmektir. Ancak çeşitli siyasi sebeplerle inşaat 1960 yılında durdurulmuştur. Bu yıldan itibaren, Türk-Amerikan işbirliği ile kurulan Uniroyal firması, Dunlop’un tüm hisseleri ile fabrika inşaat sahasını devralarak, 1963 yılında tamamlamış ve seri üretime geçmiştir. Aynı yıl, kuruluş sermayesi 40 milyon lira iken,

⁴⁵⁹ Sakarya Gazetesi, 11 Haziran 1959, Sayı: 10.

60 milyon liraya yükseltilmiştir. Sermayenin %60'ı "United States Rubber Co'nun, %20'si Türkiye Sınayi Kalkınma Bankası'nın, %10'u Yapı Kredi Bankası'nın ve %10'u Vehbi Koç'un ve diğer özel kişilerindir.

Fabrika ülke genelinde Royal Lastikleri A.Ş aracılığı ile satış yapmakta ancak üretimi ülke ihtiyacına cevap verebilmektedir. 333 bin metrekare alanda kurulmuş olan fabrikada o yıllarda, 700 civarında işçi ve uzmanlardan oluşan personel bulunmaktadır, yıl içerisinde ortalama 367.200 adet dış lastik, 294.105 adet iç lastik üretimi gerçekleştirilmiştir⁴⁶⁰. Ülke genelindeki lastik imalatının önemli bir yüzdesini (%20-25) karşılamakta olduğu düşünülmektedir.

2.3.2.2. Adapazarı Vagon Sanayii Müessesesi (Advas) Demiryolu Fabrikası

1947 yılından itibaren yapılması için girişimlerde bulunulan ve Adapazarı'nda toplam 60 milyon Türk lirası maliyetle gerçekleştirilecek vagon fabrikası için inşaat yeri belirlenerek, istimlak çalışmaları başlatılmıştı. Alınan karara göre, Ziraat Donatım Kurumu fabrikasının karşısındaki Harmanlık sokağı ile Beştepler arasındaki arizde inşa edilecekti. Ekim 1947'de Adapazarı Vagon Fabrikası'nın temeli atılmış olup, temel atma törenine dönemin Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak ve birçok ileri gelen katılmıştır. Onbinlerce Adapazarılı ile Ankara, İstanbul ve İzmit'ten gelen yüzlerce misafirin iştirak etmesiyle, şehirde muazzam bir tören yapılmış ve Adapazarı tarihî bir gün yaşamıştır⁴⁶¹. Fabrikanın inşaatına bir süre ara verildiği için, işletmeye açılışı 1950'lerde mümkün olmuştur. Böylelikle Adapazarı için çok önemli bir sanayi müessesesi kurulmuş olacaktır.

25 Ekim 1951 tarihinde, demiryolunun kenarında kurulan vagon atölyesi yolcu ve yük vagonu tamirati yapmak üzere faaliyete geçirilmiş, asıl amacı olan vagon imalatına ise 1963 yılında başlamıştır. Fabrika, 790 bin metrekare alanda kurulmuş olup, fabrika binası yanında 196 bin metrekarede lojmanları bulunmaktadır. Fabrika, Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü Fabrikalar Dairesi Başkanlığı'na bağlıdır⁴⁶². 49.000 metrekarelik kapalı alanda, yılda 1.200 adet yolcu vagonu ve 6.000 adet yük vagonunun

⁴⁶⁰ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6490.

⁴⁶¹ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 58-60.

⁴⁶² *Sakarya*, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayınları, Adapazarı: 1965, s. blrsz.

onarılacağı şekilde ve 5.000 metreküp sert kerestenin kurutulacağı büyüklükte inşa edilmiştir⁴⁶³. 1952 yılında fabrikada yaklaşık olarak 1.300 personel ile çalışmaktadır⁴⁶⁴.

Fabrikanın ana şubeleri şöyledir;

1. Yolcu vagonu tamirat şubesi,
2. Yük vagonu tamirat şubesi,
3. Yolcu vagonu tamirat şubesi,
4. Yardımcı şubeler.

Bunlar içerisinde, demirhane, sustahane, presler, ağaç işleri, döşemehane, kaynak şubesi, laboratuvar, galvanoteknik, polisaj, polyester, oksijen evi, komprasör dairesi, asetilen evi, şofaj santrali, su tesisleri yer almaktadır. Fabrikaya ait sosyal tesisler içerisinde lojman, misafirhane, Demirspor lokali ve kulübüdür. Klüp, fabrikadaki işçilerin spor ihtiyaçlarının karşılanması adına kurulmuş olup, futbol ve atletizm alanında faaliyet göstermektedir⁴⁶⁵. Fabrikada teknisyen, memur ve hizmetli, işçi ve çıraklardan oluşan büyük bir personel varlığı mevcuttur. Ayrıca fabrikanın yanında, ilkokul mezunlarını alan 4 senelik bir çırak okulu da inşa edilmiştir⁴⁶⁶.

Adapazarı merkezinin elektrik ihtiyacı 1950 başlarına kadar Zirai Donatım Kurumu Fabrikasından sağlanmakta ve kilovatı 56 krş. a alınmakta iken fabrikanın açılmasından sonra elektrik temini buradan yapılmaya başlayacaktır⁴⁶⁷.

Fabrika 1961 yıllara kadar yalnızca vagon tamiri işiyle uğraşmış, 1961 yılında ilk defa P.T.T Genel Müdürlüğü'nün ihtiyacı olan 10 posta vagonunun yapımını başarıyla gerçekleştirmiştir⁴⁶⁸. Sonraki yıllarda, vagon imalatına devam ederek, Ankara-Haydarpaşa banliyösünde çalışan vagonları da hizmete sunmuştur. Kuruluş, 1963 yılına kadar yapılan bir takım genişleme ve yatırım çalışmalarından sonra 1964 yılında Demiryolu Fabrikası ismini almıştır. İmalat Fabrikası, Onarım fabrikası, Donatım

⁴⁶³ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s.6489.

⁴⁶⁴ Balcıoğlu, “Ekonomi Yönünden Sakarya İli”, s. 32.

⁴⁶⁵ *Sakarya*, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayını, s. blrsz.

⁴⁶⁶ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 115; *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 241.

⁴⁶⁷ Balcıoğlu, *Adapazarı ve Tarihçesi*, s. 61.

⁴⁶⁸ *Sakarya*, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayını, s. blrsz.

fabrikası, Elektrik ve Elektronik fabrikası gibi kısımlardan oluşmakta ve tesisleri 1970 ve sonraki yıllar içerisinde TCDD'ye bağlı tüzel kişiliği olan bir kuruluşa dönüşmüş, pek çok kuruma ihtiyacı dahilinde elektrikli tren ve otobüs, ambulans üretimi ile çalışmalarına devam etmiştir⁴⁶⁹.

2.3.2.3. Adapazarı Şeker Fabrikası

Atatürk döneminde üzerinde önemle durulan şeker politikası ve buna bağlı fabrika açma çalışmaları bilinmektedir. 1940'lı yıllarda, ülke genelinde savaş sırasında ekonomik zorlukların da yaşanması sebebiyle, şeker kıtlığı yaşanan ülkede, yeni şeker fabrikası açma zorunluluğu ortaya çıkmış, bu konuda düşünülen şanslı bölgelerden biri de Adapazarı olmuştur⁴⁷⁰. 1949 yılında, Şeker fabrikasının Adapazarı'nda kurulmasıyla ilgili problemleri ve tereddütleri ortadan kaldırmak amacıyla, Belediye Başkanı İzzet Şükrü Enez başkanlığında bir heyet Ankara'ya giderek görüşmelerde bulunmuştur. Heyette bulunan kişiler; Reşat Keremoğlu, Hasan Erman, Cevat Adapazarılı, Nüzhet Yığın, Dr. Kadri Kalfaoğlu ve Osman Erkaya idi. Ankara'ya giden heyet, başkentte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şemsettin Günaltay, Başbakan Yardımcısı Nihat Erim başta olmak üzere, birçok bakan ile görüşmüş ve olumlu bir netice ile dönmüşlerdir⁴⁷¹. Fabrikanın Adapazarı'nda kurulacağı bu görüşme sonucunda kesinleşmiştir.

1950 yılında Demokrat Parti iktidarı, yönetimi 4 şeker fabrikası ile devralmış, hükümet aynı yıl hazırladığı kalkınma planının şeker sanayiine dair kısmını iki safhada incelemiş ve kararlaştırmıştır. 11 yeni fabrikalık birinci bölüm 1956 senesinde gerçekleşecek, ikinci safhada ise 3 yeni şeker fabrikasının temeli atılacaktır. İncelediğimiz dönemde ülke genelinde kurulan fabrikaların ilki Adapazarı Şeker Fabrikası olmuştur.

1950'li yıllardan itibaren hükümetin şeker sanayisini geliştirme çalışmalarının temel sebepleri incelenmelidir. Bölgede pancar üretimi yüksek seviyelerde olduğu için, şeker fabrikaları kapasitelerinin çok daha üzerinde çalışmakta, bu ise teknik sorunlara ve verim düşmesine sebep olmaktaydı. Mevcut fabrikaların kapasite yetersizliği, hükümetin bazı

⁴⁶⁹ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6489.

⁴⁷⁰ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 66.

⁴⁷¹ Ada Postası, 18 Mart 1949, No: 126; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 69-70.

dönemlerde pancar ekim alanlarını sınırlamasına neden olmaktaydı. Dolayısıyla, şeker pancarı yetiştirilen bölgelere yeni fabrikalar kurulması zorunluluğu doğuyordu. Yeni fabrikalar yetiştirme bölgelerine yakın mesafede kurulacağından nakliye masrafları da azalacağından, pancar ekimi alanının genişlemesi ve maliyetin düşmesi sonucu ortaya çıkacaktır. Bu nedenle Demokrat Parti hükümeti, 1951 yılından itibaren ülke çapında şeker sanayisinin geliştirilmesine karar vererek çalışmalar başlatmıştır⁴⁷².

Adapazarı'nda kurulması beklenen şeker fabrikası hakkında bilgi almak amacıyla, 1950 Ekiminde, Kocaeli milletvekillerinden Hamdi Başak ve Ekrem Alica ile Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı, eski başkan İzzet Şükrü Enez, Turan Karagülle, Abdülkadir Güler, Ziya Yıldırımgaç ve Hikmet Demircioğlu'nun içinde bulunduğu bir heyet Ankara'ya giderek, bu konuda yeni hükümetin desteğini sağlamaya çalışmışlardı. Görüşme olumlu sonuçlanmış ve aynı günlerde yapılacak fabrikanın kısmen Amerika'nın Marshall Yardımları kısmen de özel teşebbüsün desteği ile açılacağı açıklanmıştır⁴⁷³.

1950'li yılların başlarında Eskişehir Şeker Fabrikasının ihtiyacı da Adapazarı'ndan sağlanmakta idi. Bölgedeki pancar bolluğunu değerlendirmek isteyen hükümetin planı doğrultusunda burada bir şeker fabrikası açma konusu gündeme gelmiştir. Programa 1952 yılında başlanılmıştır⁴⁷⁴. Öncelikle fabrikanın kurulması için 10 milyon TL sermayeli bir şirket kurulmuştur. Bu şirkete, Şeker Şirketi 5 milyon, Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası 2'şer milyon, Adapazarı Pancar Ekicileri Kooperatifi 2 milyon TL Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi de 1 milyon sermaye ile dahil olmuşlardır. Eskişehir Şeker Fabrikası Adapazarı'ndan 120 bin ton pancar alıp işlediği ve bu konuda nakliye sisteminden doğan masrafin yüksek olması, mevcut fabrikaların kendi kapasitelerini ancak karşıladığı düşünüldüğünde, ayrı bir fabrika kurulması uygun bulunmuştur⁴⁷⁵.

Uzmanlar tarafından bölgede yapılan incelemeler sonucunda bunun Adapazarı halkı ve yurt geneli için büyük bir ekonomik menfaat sağlayacağı anlaşılan fabrika hakkındaki kapsamlı bir rapor başbakanlığa sunulmuştur⁴⁷⁶. Öncelikle Adapazarı Şeker Fabrikası

⁴⁷² Adapazarı Şeker Fabrikasının Sakarya ve çevresine yapmış olduğu ekonomik ve sosyolojik etkileri incelemek için bkz. Haşmet Başar, *Adapazarı Şeker Fabrikası ve Çevreye Yaptığı Sosyal Tesirler*, Adapazarı: Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi, Yayın Seri: C, Sayı: 16; "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6487.

⁴⁷³ Şahin, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 76-77.

⁴⁷⁴ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 62.

⁴⁷⁵ Vatan Gazetesi Kocaeli İlavesi; 5 Mart 1952, s. 5; Cumhuriyet, 21 Nisan 1952, Sayı: 9959.

⁴⁷⁶ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/127.90.16.

Türk Anonim Ortaklığı kurulmasından sonra, 12 Eylül 1952 tarihinde temeli atılmıştır. Fabrikanın temel atma törenine Meclis Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes'in yer aldığı heyet katılmış, sayısı on bini aşan bir halk kitlesi tarafından karşılanan heyet, doğrudan Belediye binasına gitmiştir. Başbakan Adnan Menderes ve akabinde Meclis Başkanı Refik Koraltan, Adapazarı Şeker Fabrikası Kooperatifi İdare Heyeti Azası ve Kocaeli Milletvekili Ekrem Ali Can, daha sonra Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Baha Tekant Belediye binası önünde toplanan kalabalık halk kitlesine hitaben birer konuşma yapmışlardır⁴⁷⁷.

Menderes'in Adapazarına bu ziyareti ve yapılan açılıştan birkaç ay sonra, 5 aralık 1952 tarihinde, kalabalık bir Adapazarı heyeti Ankara'ya ziyarette bulunarak kendisine “fahri hemşerilik berati” takdim etmişlerdir. Heyetin arasında Kocaeli Milletvekili Ekrem Alican, Belediye Başkanı Suavi Damalı, Demokrat Parti Başkanı Yaşar Bir'in bulunduğu belirtilmektedir⁴⁷⁸. Bu gelişmeden sonra Menderes, Adapazarı'nın fahri hemşerisi olarak kabul edilmiştir.

Resmi rakamlarla, Adapazarı Şeker Fabrikası'nın sermayesinin %20'si Türkiye İş Bankası A.Ş.'nin, %20'si T.C. Ziraat Bankası'nın, %20'si Sümerbank'ın, %20'si Adapazarı Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi'nin, %10'u Eskişehir Pancar ekicileri İstihsal Kooperatifi'nin, %10'u da Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin payıdır. Fabrikanın 3 buhar kazanı saatte toplam 75 ton buhar, 2 türbini 4.000 kilowatt elektrik üretmek üzere ayarlanmıştır. Tesiste, kendi döneminin en gelişmiş teknolojisi kullanılacak ve makineleri Buckau R. Wolf şirketi tarafından sağlanacaktır⁴⁷⁹. 1953 yılında, Adapazarı Şeker fabrikasının Amerika Birleşik Devletleri'nden getirilen makineleri monte edilmeye başlanmış ve inşaat çalışmaları süratle devam etmiştir⁴⁸⁰.

Adapazarı Şeker Fabrikası, 378 günde, ilk makinelerin geldiği günden itibaren de 222 günde tamamlanmıştır. Fabrikanın montaj çalışmaları için 1.423.300 iş saati sarf edilmiş ve 11 Ekim 1953 tarihinde işletmeye açılmıştır. Açılış için bir merasim komisyonu oluşturulmuş ve gelecek olan davetlilerin karşılanması sağlanmıştır. Açılış töreninde

⁴⁷⁷ Başbakan Adnan Menderes'in Belediye binasının etrafını dolduran İzmitlilerin sürekli ve heyecanlı alkışları arasında yaptığı konuşma siyasi kısımda ilgili başlıkta verilmiştir. Ayın Tarihi, 12 Eylül 1952, s. 22; Şahin, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s: 89-96.

⁴⁷⁸ Cumhuriyet, 6 Aralık 1952, Sayı: 10183.

⁴⁷⁹ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c.IX., s. 6487.

⁴⁸⁰ Şahin, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 104.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Bakan Sıtkı Yırcalı ile milletvekilleri ve basın temsilcileri katılmışlardır. Halk özellikle Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın geçtiği yerlerde “yaşa, varol” nidalarıyla karşılamaya büyük destek vermiş, devlet erkânı şehrin girişinde başında bando olan askerî bir kıta tarafından selamlanmıştır. Aynı zamanda Belediye meclis azaları, öğrencilerden oluşan gruplar ve halkın katılımı ile konuklar karşılanmıştır⁴⁸¹. Bundan sonra Belediyeye geçilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Belediye binasının balkonundan karşıdaki büyük meydanı tamamen dolduran vatandaş topluluğuna hitaben uzun bir konuşma yapmıştır⁴⁸². Bunu müteakiben alkışlar arasında, dönemin Başbakanı Adnan Menderes Adapazarılılara hitap etmiştir. Şeker Fabrikası binasında, Şeker Şirketi Genel Müdürü Baha Tekant tarafından, fabrikanın özelliklerini ifade eden bir konuşma yapılmış ve İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı söz alarak vatandaşların alkışları arasında, hükümetin iktisadî politikalarını ve sınaî kalkınma projelerinden bahsetmiştir⁴⁸³.

Açılışın ardından işlemeye başlayan fabrikanın inşaat alanı 37.500 metrekare olup, demiryolu istasyonuna 5 km. lik bir demiryolu hattı ile bağlanmıştır. 1950 den önce kurulan eski tip şeker fabrikalarında normal zamanda 380 daimi işçi çalıştırıldığı halde, bu fabrika modern anlamda donanımlı bir şekilde kurulduğu için, 213 daimi işçi ile işletilmeye başlamıştır⁴⁸⁴. Büyük bir işçi tasarrufu sağlayan bu çalışma sistemi üretimi de artırmıştır.

Fabrika hedeflerine uygun olarak, yılda 271.172 ton pancar işlemekte ve ortalama 35.000 ton kristal şeker istihsal etmekte idi. 1953 yılında 64 gün süren ilk kampanya döneminde 60.000 ton şeker pancarı işlenerek 6.500 ton kristal şeker üretilmiştir. 1954 yılındaki ikinci kampanya döneminde ise, 155.000 ton şeker pancarı işlenerek, 21.000 ton şeker üretilmiştir⁴⁸⁵. Kullanılan hammaddeler yakın çevreden elde edilmektedir. Merkezi bir yerde kurulmuş olması, üretici ve fabrika açısından nakliye masrafını düşürmekte ve kolaylık sağlamaktadır. Fabrikanın kurulmasından önce, Adapazarı'nda üretilen şeker

⁴⁸¹ Cumhuriyet, 12 Ekim 1953, Sayı: 10488.

⁴⁸² Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Adapazarılılara hitaben yaptığı konuşmasının tam metni siyasi kısımda ilgili başlıkta verilmiştir. Ayın Tarihi, 11 Ekim 1953, s. 69; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 109.

⁴⁸³ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s.109-112.; Ayın Tarihi, 11 Ekim 1953, s. 64-67.

⁴⁸⁴ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.135.

⁴⁸⁵ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 133.

pancarı 190 km. uzaklıkta bulunan Eskişehir Şeker fabrikasına gönderilmektedir. Bölgede şeker pancarı ekimi için ayrılan alan 30.000 dönüm olduğu halde, kuruluştan sonra Osmaneli, Gölpazarı, İznik ve Ali Fuat Paşayı da içine alarak Mudurnu, Düzce, Hendek ve Akyazı'ya doğru yayılmış ve 131.251 dönüme ulaşmıştır. 1953 yılından itibaren ortalama 416 köyde 13.349 çiftçinin pancar ektiği ve bu çiftçilere her yıl 35.744.000 Türk lirası ödenek sağlanmakta olduğu kaydedilmektedir⁴⁸⁶.

1955 yılında Şeker fabrikasının yeni kampanya dönemine kadar elde bulunan 100 ton şeker Sakarya halkının ihtiyacı için ayrılmıştır. Bu dönemde her köye belirli miktarlarda dağıtım olduğundan, muhtarlar köylüye şeker fişleri ile satış yapmışlar, hane başına düşen şeker 1 kg. olarak belirlenmiştir⁴⁸⁷.

Demokrat Parti döneminde yapılan ve 25 milyon Türk lirasına mal olan Adapazarı Şeker Fabrikası, yıllık istihsalı 28.000 ton olduğu halde Söğüt, Yenişehir, Bilecik sahaları Eskişehir'e devredildikten sonra bile 1957 yılında ekim sahası 100.000 dönümden 131.251 dönüme yükselmiş, 200.000 ton pancar işlenirken 271.172 tona, istihsal ise rekor bir seviyeye ulaşarak 35.847 tona yükselmiştir. Netice itibariyle ziraata 15 milyon Türk lirası ödenmişken, 1957 yılında 35.744.000 Türk lirası ödenmiştir. 1960 yılında 400.000 ton işleyecek olan yeni tesislerin yapımına gidilmiştir⁴⁸⁸. 1958 yılında Sakarya'da şeker pancarı fiyatı 9 ila 9.50 kuruş olarak belirlenmişti⁴⁸⁹. Adapazarı Şeker Fabrikası, kuruluş aşamasında iken ilerleyen zamanlarda genişletileceği öngörülerek inşa edilmişti. Bu sebeple, işleme kapasitesinin artması ile paralel olarak fabrikanın tesisleri de genişletilmiştir.

Fabrikanın açılmasının, bölgedeki hayvancılığın gelişmesini de olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Eski dönemlerde Eskişehir fabrikasından alınan ve yetersiz kalan küspe yerine, besiciler tarafından 90.999 ton civarında elde edilen küspenin kullanılmasına geçilmiştir⁴⁹⁰.

Bölgeyi kalkındırıcı ekonomik etkileri yıllar içerisinde giderek artan fabrika şüphesiz önemli sanayi kollarından biridir. Bu yıllarda, Adapazarı Şeker Fabrikası'nın seferberlik

⁴⁸⁶ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 136.

⁴⁸⁷ Demokrat Sakarya, 6 Temmuz 1955, Sayı: 325.

⁴⁸⁸ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 134.

⁴⁸⁹ Demokrat Sakarya, 23 Eylül 1958, Sayı: 1945.

⁴⁹⁰ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6487.

halinde kapanmasının, genel hayatı olumsuz etkileyecek bir durum yaratacağı konusu görüşülmüş, muhtemel seferberlik durumunda faaliyetlerine devam etmeleri yönünde Bakanlar Kurulunda karar alınmıştır⁴⁹¹. Ayrıca Adapazarı ve diğer illerde bulunan şeker fabrikalarının, nakliye araçlarına milli müdafaa mükellefiyeti uygulanmaması konusunda bazı muafiyetler tanınmıştır⁴⁹². Sosyal hizmetler konusunda da çok sayıda hizmet veren fabrika, 14 sınıflı bir ilkokul inşa ettirmiş, teknik imkanlar içinde yetiştirilmek üzere köylerden gelen çocukları atölyelerinde ve numune çiftliklerde kurslara alarak yetiştirmiş, çalışan personelini de kurs ve seminerlerle eğitmiş, Pancar Ekicileri Kooperatifine üye olan çiftçileri teknik açıdan maddi ve manevi olarak desteklemiştir⁴⁹³.

5 Mart 1954 tarihinde Pancar Bankası, merkezi Eskişehir olmak üzere açılmıştır. 2,5 milyon lira sermayeli banka; Adapazarı, Eskişehir, Turhal, Amasya, Kütahya, Uşak, Afyon, Akşehir, Ilgın, Alpullu, Konya, Kayseri, Burdur ve Isparta Pancar Kooperatifleri ile Türk Şeker Fabrikaları A.Ş. ve Amasya Şeker Şirketi ortaklığı ile meydana getirilmiştir⁴⁹⁴. Bankanın genel merkezi açıldıktan sonra, Şeker şirketi ve Pancar kooperatifi bulunan yerlerde şube ve ajansları açılacaktır.

2.3.2.4. Adapazarı Nişkoz Sanayii ve Ticaret T.A.Ş Fabrikası

Sakarya'da nişasta ve glikoz alt dalları gıda sanayiinde tarihi eskiye dayanan ve daha büyük çaplı sayılan kuruluşlardandır. Bunlar arasındaki başlıca işletmeler; Nişkoz Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve 1970'lerde kurulacak olan Sakarya Tarım Ürünleri Üretim ve Değerlendirme A.Ş.'dir.

Almanya ve Hindistan'da benzerleri bulunan Nişkoz nişasta fabrikası, 1953 yılında, Çark gazinosunun 100 metre batısında Serdivan yolunun güneybatısında kurulmuş, 1955 yılında üretime geçilmiştir. Kurucuları Adanalı ve Mersinli sermayedarlardır. Nişkoz Fabrikası, nişasta ve glikoz imal etmek gayesiyle kurulduğu için, her iki kelimenin birinci heceleri alınarak nişkoz kelimesi elde edilmiştir⁴⁹⁵. Fabrika işletmeye açıldığı dönemde günde 25 ton mısır işleyebilecek kapasiteye sahiptir. Fabrikanın ortalama üretimi

⁴⁹¹ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/136.63.12.

⁴⁹² BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/141.105.20.; 30.18.1.2/133.69.3.

⁴⁹³ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/134.101.8; *Sakarya*, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayını, Adapazarı: 1965, s. blrsz.

⁴⁹⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Mart 1954, Sayı: 685.

⁴⁹⁵ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 108.

1955'ten sonra 25 tonun üzerine çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda sürekli genişletilmiş ve kapasitesi de artmıştır. Ayrıca tesise, patates işleme ve nişasta üretim birimleri de eklenmiştir⁴⁹⁶. Temel üretim maddeleri, glikoz, dekstrin, mısırözü ve dört çeşit hayvan yemidir, yan ürün olarak da kepek elde edilmektedir⁴⁹⁷. Nişasta gıda sanayiinde, dekstrin ise tekstil sanayiinde ve tekelerde kullanılmaktadır.

2,5 milyon lira sermaye ile 24 ortaklı anonim şirketi olarak kurulan fabrikanın sermayesi, 1955 yılından sonraki faaliyetlerin etkisi ile, 6 milyon 418 bin liraya yükselmiştir. Üretimde kullanılan hammaddeler, genellikle Türkiye'nin çeşitli bölgeleri ve yurt dışından ithal edilen mısır, patates ve buğdaydır. Günde 80-100 ton civarında üretim kapasitesine sahip olan fabrika, yılın 10 ayında işlemiştir. Fabrikada 100'ün üzerinde işçi çalışmaktadır. 1958 yılında Bakanlar Kurulu'nda Adapazarı'nda mevcut olan Zafer Glikoz, Nişko, Nişasta ve Dekstrin fabrikalarının seferberlik halinde kapanmasının, genel hayatı olumsuz etkileyecek bir durum yaratacağı konusu görüşülmüş, muhtemel seferberlik durumunda faaliyetlerine devam etmeleri yönünde karar alınmıştır⁴⁹⁸.

2.3.2.5. Sakarya Un Fabrikası

1959 yılında, 2500 metrekare arazide yer alan fabrika, ortaklıkla ve 100 bin liralık sermaye ile kurulmuştur. İşlenen hammaddesi buğday olup, toprak mahsulleri ofisi ve piyasadan temin edilmektedir. Günlük kapasitesi 100 ton buğdayla sınırlıdır ve fabrika üç vardiya ile yılın 12 ayı aralıksız çalışmaktadır. Fabrikaya ait araçlar arasında, vals, elek, irmik şasürü ve müstemilatı yer almaktadır. Üretilen un ve irmik Adapazarı kazalarına ve ayrıca İstanbul pazarına satışa sunulmaktadır.

2.3.2.6. Arifiye Cam Fabrikası

1957 yılında, Arifiye'deki öğretmen okulu civarındaki araziye kurulmuş olan fabrikada ortalama 40 işçi çalışmakta idi. Fabrikanın çalışma zamanı, yazları 5 aylık dönemle sınırlıdır. Daha çok cam kırıkları kullanılmakta ve bunların eritilmesi ile kavanoz, akvaryum, sürahi gibi cam eşyalar üfleme yöntemi ile üretilmektedir. Ürünler, Ege ve Akdeniz bölgesi başta olmak üzere Ankara dahil pek çok ile ihraç edilmektedir⁴⁹⁹. Bu

⁴⁹⁶ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6489.

⁴⁹⁷ Demokrat Sakarya, 23 Eylül 1955, Sayı: 390.

⁴⁹⁸ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/150.50.12; 30.18.1.2/151.63.10; 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, s. 249.

⁴⁹⁹ 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, s. 249.

fabrika ve diğer büyük ve orta ölçekli fabrikalar Sakarya’da temel ihtiyaç maddelerini yerli mamullerle işlemeye ve üretmeye çalışan belli başlı fabrikalardır.

2.3.2.7. Diğer Sanayi Kuruluşları

Sakarya Kauçuk Limited Şirketi; 1956 yılında üretime geçen fabrika, 2800 metrekarelik alanda, 3 ortak katılımı ile kurulmuştur. Sermayesi 500 bin liradır. Yılda 12 ay 3 vardiyalı olarak çalışan fabrikanın üretim amacı, yurt genelinden temin edilen ikinci el hurda lastikleri hamurlaştırıp yeniden geri dönüştürmek üzere akü ve lastik fabrikalarına satmaktır. Yıllık erimiş hamur lastik satış miktarı bu yıl içerisinde 450 ton kadardır. 1960 yılında Sakarya Kauçuk Endüstrisi A.Ş tarafından lastik imal etmek üzere kurulacak teşebbüs için Dunlop Rubber Co. Ltd. Ş.nin yapacağı dış istikraz kabul edilmiştir⁵⁰⁰

Asetik Asit Fabrikası; temelleri 24 Mayıs 1960 tarihinde Vali Nazım Üner tarafından atılan fabrika, Adapazarı Çark mevkii civarında mezbahana karşısında, 3500 metrekarelik arazide 14 ortak ve 2 milyon lira sermaye kurulan fabrika, tam olarak 1962 yılında üretime geçebilmiştir. Tesisin 800 ton olan üretim kapasitesi, daha sonraki yıllarda genişletmeye tabi tutulmuştur ⁵⁰¹. Üretimde kullandığı hammadde, şeker fabrikasının yan ürünü olan Melas’dır. Bu dönemde melasdan sirke üreten Türkiye’nin ilk ve tek fabrikası olmuştur. Üretilen maddelerin büyük bölümü mensucat sanayi, %20’sini ise gıda ve ilaç sanayi tarafından satın alınmıştır. Bu fabrikanın kurulmasından hemen sonra, ithalat yasaklanmış ve üretimiyle Türkiye ihtiyacını karşılamıştır.

Kozdağ Sabun Fabrikası; 1958 yılında 400 bin liralık sermaye ile faaliyette bulunan fabrikanın 13 işçisi sabittir. Yıllık üretim ortalaması 400-500 ton aralığındadır. Üretilen sabunlar ve yan mamuller ülke genelinde hemen her bölgeye satılmaktadır.

Gürkan Kardeşler Sabun Fabrikası; 1953 yılında 100 bin sermaye ile kolektif şirket halinde faaliyete başlayan fabrika, 400 metrekarelik alanda, daimî 6 işçi ile çalışmaktadır. Yıllık kapasitesi 350 ton civarında olan fabrikanın ürettiği sabunlar Karadeniz ve yurdun çeşitli bölgelerine satılmaktadır.

Lido ağaç Sanayii Kolektif Şirketi; 1960 yılında 150 bin lira sermaye ile kurulan fabrikada 30 civarında işçi çalışmakta, fabrikada mandal ve kürdan üretilmektedir.

⁵⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2./154.73.5.

⁵⁰¹ Demokrat Sakarya, 25 Mayıs 1960, Sayı: 3441; “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s.6490.

Kullanılan ağaçlar genellikle  ehir içindeki yerli kaynaklardan temin edilmektedir⁵⁰². İsmi geçen fabrika ve işletmeler Sakarya’da 1950’li yıllardan itibaren üretime geçen ve pek çok farklı mamulü ilin ihtiya ını karşılamak üzere üreten işletmelerdir.  e itlili i g z önünde bulundurdu umuzda, Sakarya’da hemen her alanda temel ihtiyaç malzemeleri hızlı ve ucuz nakliye imkanına elveren yerli mamullerden elde edilebilmektedir.

2.4. Ticaret

Sakarya ilinin coğrafi durumu ve iklimi, çok çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine imkan sa lad ı için, bölgede sanayi ve ticaret hayatı bakımından önemli bir yeri olmuştur. Sakarya genelinde ticaret eski dönemlerden itibaren önem arz etmekle birlikte, 1950’li yılların sonlarına kadar ticaret kuruluşlarının daha çok küçük ölçekli ve aile işletmeleri olarak kald ı ını söylemek mümkündür. 1950’li yılların başlarında, Adapazarı Türkiye’nin 15. büyük  ehri ve ticari bakımdan 11.  ehri bünyesinde bir il edir⁵⁰³. Gelişen sanayi Sakarya’nın da ülke çapında pazarlara açılmasını sa layınca, ticaret kesimindeki bu işletmelerin de büyümesi gerçekleşmiştir. Ticaret kesimi ücretliler ve kendi hesabına çalışan girişimciler olarak iki koldan devam etmekte idi. Özellikle Adapazarı kent merkezinde, gelir düzeyi yüksek girişimcilerin ayakta tuttuğu esnaflık ve küçük ticaret kesimi her dönem önemini korumu tur⁵⁰⁴. 1945 yılında yapılan sayıma göre, Adapazarı’nda 1.763 kişi ziraatla, 1.715 kişi ticaretle, 417 kişi makine ve cihaz imalatıyla, 130 kişi sanayi işçisi olarak, 235 kişi gıda içki ve tütün sanayiinde, 1.850 kişi genel idare hizmetlerinde, 2.355 kişi de serbest meslek alanında çalışmaktadır. Ziraat ve ticaretle u ra anlar nüfusun  o unlu unu oluşturmaktadır. Demokrat Parti döneminde, il merkezindeki ticari canlılık hız kazanmış, 1956 yılı itibariyle ilde 7.000 adet ev, 1.200 adet ticarethane ve dükkân, 50 adet genel iş yeri açılmıştır. Bu yıllarda hızla gelişmekte olan Adapazarı’ndaki ticaret yapılanması güneybatı, batı ve kısmen doğu yönünde geni lemektedir⁵⁰⁵. Bu yıllarda  ehir büyüyüp nüfusu artarken, yeni fabrikalar kurulması, düzenli personel evleri ve lojmanlar yapılması, yeni mahalleler kurulması dolayısıyla, kırsal yaşam yerini kent yaşamına bırakmaya ba lamı tır.

⁵⁰² Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s.6491; *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 248-251.

⁵⁰³ Bal io lu, “Ekonomi Yönünden Sakarya İli”, s. 36.

⁵⁰⁴ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6473.

⁵⁰⁵ Akta , *Kültürel Renkleri ile Sakarya*, s. 109, 111.

İlde ticaretle ilgili olarak, ana caddeler boyunca mevcut olan çarşılardan başka, toplu çarşılar ve pasajlar da mevcuttur. Uzunçarşı, Demircioğlu Pasajı, Havuzlu Çarşı, Dilmen Pasajı, Belediye İş Hanı bunların önde gelenleridir. Adapazarı aldığı isimle doğal iktisadi yapısını göstermekte ve ismine uygun bir yapı sergilemekte, çeşitli günlerde açılan pazarları ile ön plana çıkmaktadır. Komşu illerin Pazar yeri konumunda olduğu için, Bolu, Bilecik gibi çevre illerin ürünleri de buradaki pazarlarda satılmaktadır. 1950-1960'lı yıllara ait ifadelerle göre; Pazar günleri, motorlu taşıtlar çoğalmadan önce, Adapazarı'na komşu illerden yüzlerce at arabası ile köylüler pazara gelmekte olup, Adapazarı bölgenin en işlek ve canlı pazarına sahip olduğundan, şehir merkezi bu günlerde taşıtlar, insanlar, ürünler ve satışa çıkarılan hayvanlarla dolup taşar bir vaziyettedir⁵⁰⁶. Getirilen ürünler tüccarların zahire depolarına ve şimendifer istasyonuna indirilmekte, hububat ve zahire yığınlarından istasyon önü geçilemez bir yoğunluğa ulaşmaktadır⁵⁰⁷.

Adapazarı şehir pazarı, şehirde her zaman bulunabilecek çeşitli eşyaların sergilenmesinden oluşmuş bir pazar olarak değerlendirilmelidir. Çünkü, satış yapanlar genellikle bölgenin küçük esnafı olup köylülerin katılımı azdır. Köylüler ellerindeki ürünleri tüccara, şirketlere ve ofise teslim ettikleri için genellikle bir miktar kümes hayvanı, süt mamulü ve meyve-sebze çeşitleri getirerek pazarlamaktaydılar⁵⁰⁸. Bu bilgiler ışığında Adapazarı'nın bulunduğu konumun avantajı ve ürün çeşitliliği sayesinde, her dönem canlı bir pazar ve alışveriş potansiyeline sahip olduğunu anlamak mümkündür.

Sakarya'da inşaat işkolu ise, kentleşmeye paralel olarak il merkezinde gelişmiş ve yoğunlaşmış haldedir. İlin çeşitli dönemlerde yıkımla sonlanan deprem geçmişi sebebiyle, inşaat faaliyetlerinin pek çok ile göre daha örgütlü şekilde sürdürülmesini gerektirmiştir⁵⁰⁹.

2.4.1. İthalat ve İhracat

İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan işlek yol tarihte Jüstinien Köprüsünden geçmekte idi. Bu işlek yol üstünde Erenler köyü ve Adapazarı civarında pazarlar kurulmakta idi. Her

⁵⁰⁶ Gökçen, *Sakarya ve Marmara Bölgesi*, s.24-25.

⁵⁰⁷ Ardaman, "Adapazarı ve İktisadi Bakımdan Bugünü ve Yarını", s. 42.

⁵⁰⁸ Aktaş, *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, s. 111.

⁵⁰⁹ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6473.

meslek erbabı belirli yerlerde toplanarak ticaret yaparlardı. Tarih içinde bu pazarlar daimî bir yerleşim yeri haline gelmiş ve halk buralara taşınmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde Adapazarı'nın Tığcılar, Semerciler, Hasırcılar, Çıracılar, Papuççular mahalleleri, eski pazarların ismi ile anılan yerleşim yerleri olarak kalmıştır.

Geniş bir üretim yelpazesine sahip olan ve çevre illere yollarla bağlantısı bulunan Adapazarı, bu hinterland dolayısıyla, ismi gibi bir pazar hüviyetine sahiptir. Bölgeden hasat zamanlarında Akyazı'dan Mudurnu'ya buğday, mısır, Hendek'ten tütün ve kereste nakledilmektedir. Sakarya'nın il olmasından sonra ithalat alanında pek çok madde olmakla birlikte tutar olarak en fazla öne çıkanlar buğday, un, arpa, pirinç, ayçiçeği, şekerpancarı, bitkisel yağlar, mamul tütün, inşaat malzemesi, kiremit, zirai mücadele ilaçları, maden kömürü, demir-çelik ve muhtelif gıda maddeleri olarak sayılabilirken, İhracat alanında en fazla bedele sahip olanlar; üzüm, patates, elma, fındık, armut, ayva, glikoz, sığır, kristal şeker, nişasta, kereste, asetik asit ve çeşitli sebze-meyvelerden oluşmaktadır. İhraç ettiği bu ürünlerden 1950'li yılların başında yaklaşık 1.500.000 lira gelir sağlanmakta ve ithal ettiği ürünlere 12.000.000 lira harcamakta olduğu tespit edilmiştir⁵¹⁰. Kaydedilen bir rakama göre 1950-53 döneminde, Adapazarı, yılda 28 milyon liralık ihracat, 20 milyon liralık ithalat ile yılda 8 milyon lira kar sağlanmakta, iç ve dış ticarete önemli bir yeri bulunmaktadır⁵¹¹. Bu oranlar, Adapazarı'na her yıl daha fazla kişinin yerleşmesinin sebeplerinden biri olmuştur.

Adapazarı'nda yetiştirilen mısır ve arpa, İzmit ve Derince limanlarından Avrupa ülkelerine ihraç olunurken, patates ise daha çok tren vasıtasıyla İstanbul'a ihraç edilmektedir. Aynı limandan yaş ve kuru meyveler özellikle de ceviz ve ceviz kütükleri, kayın keresteleri bu mıntıkanın ihracat malları olarak kaydedilmektedir⁵¹².

1960'lı yılların ortalarında, toplam ithalat 364.730.103 Türk lirası iken, toplam ihracat 457.934.004 Türk Lirası olarak kaydedilmiş, ithalat ve ihracat arasındaki 93.203.901 Türk liralık farktan da anlaşıldığı üzere, ilin ekonomik yapısı bu dönemde dış satımlardan çok dış alımlara bağlıdır. Sakarya'da ithal edilen ürünlerden biri de, ülkede ve ilde kıt bulunması sebebiyle kahvedir. Şehirdeki kahvehane ve evlerin kahve ihtiyacını

⁵¹⁰ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*; s. 74-75.

⁵¹¹ Balcıoğlu, "Ekonomi Yönünden Sakarya İli", s. 34; ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.142.

⁵¹² Asım Ardaman, "Adapazarı ve İktisadi Bakımdan Bugünü ve Yarını", s. 43-44.

karşılama için, İktisat ve Ticaret vekaleti tarafından İstanbul ticaret Müdürlüğü'nden satın alınmaktadır. 1955 yazında Sakarya'ya bu yolla 50 ton kahve tahsis edilmiş idi⁵¹³. Bazı yıllarda, ilde ciddi anlamda kahve yokluğu yaşandığı ve fiyatların artması karşısında sıkıntı yaşandığı basındaki haberlerden anlaşılmaktadır.

2.4.2. Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1924 Kocaeli İl Genel Meclisi kararı ile kurulmuş olan oda, 5590 sayılı kanuna ait tüzük hükümlerine uymuştur. 1943 yılında yaşanan büyük depremde oda binası yıkılmış olduğundan, odaya ait arşiv zayi olmuştur. Oda bu dönemde 4 organdan oluşmaktadır. Bunlar; 1. Meslek Komiteleri, 2. Oda Meclisi, 3.Yönetim Kurulu, 4. Oda Genel Katipliği.

Meslek Komiteleri, oda meclisi üyelerini seçerek, kendi alanlarında uygun buldukları ve faydalı tedbirleri yönetim kuruluna teklif etmek, kendi mesleklerine ait işleri hakkında yapılan başvuruları inceleyerek cevaplandırmak amacıyla kurulmuş komitelerdir. 12 kısımdan oluşmaktadırlar. Sakarya ticaret hayatı hakkında bilgi vermesi açısından bu meslek kollarına ait kaydedilen bilgiye göre;

- “Birinci meslek komitesi; zahireciler ve tütüncüler, değirmenciler, fırıncılar,
- İkinci meslek komitesi; bakkaliye, kantariye, hırdavat, züccaciye, tekeli bayileri, kırtasiye,
- Üçüncü meslek komitesi; manifatura, kumaş ve tuhafiyeye ticareti yapanlar, tüccar terziler, hazır elbiseciler,
- Dördüncü meslek komitesi; kereste ve mahrukatçılar, marangoz ve doğramacılar, sandalye imalatçıları,
- Beşinci meslek komitesi; sabun imalatçıları, debbağlar. Şeker ve pasta imalatçıları, tuz, yoğurt, peynir, şarap ve gazoz imalatçıları, süpürge imalatçıları ve müteferrik eşya imalatçıları,
- Altıncı meslek komitesi; bankalar, kooperatifler, sigortacılar ve iç ticaret yapanlar, sinemacılar,
- Yedinci meslek komitesi; lastik, hazır kundura ve malzemeleri satanlar. Halı, kilim ve mobilyacılar, otel, kiraathane, lokanta ve hamam işletenler,

⁵¹³ Demokrat Sakarya, 25 Ağustos 1955, Sayı: 365.

- Sekizinci meslek komitesi; bakırcılar, matbaacılar ve dökümcüler, saat radyo buzdolabı ve elektrik malzemesi tamir ve ticareti yapanlar, sarraf ve kuyumcular. Oto ziraat aletleri tamir ve müteferrik ticareti yapanlar.
- Dokuzuncu meslek komitesi; kasap, celep ve tavukçular. Kabzımallar, sebze ve meyveciler,
- Onuncu meslek komitesi; acente ve yedek parçacılar, müteahhit ve nakliyeciler,
- On birinci meslek komitesi; sanayiciler,
- On ikinci meslek komitesi; İnşaat malzemesi, cam ve kontrplak ticareti yapanlar, nalburlar. Maden arama, kireç ve taş ocakları işletenler, akaryakıt bayileri şeklinde kısımlardan oluşmaktadır⁵¹⁴

Oda yönetim kurulunu seçmek, odanın amaçlarının gerçekleştirilmesi adına tüm karar ve tedbirleri alma görevine haiz oda meclisi komiteleri, oda meclisini belirlemekteydi.

1950 yılı başlarında, Adapazarı'nda gelir vergisine tabi olan 462 tüccar, 60 serbest meslek sahibi, 900 gezici esnaf, 20 arzuhalci, 2800 esnaf bulunmaktadır. Bu gruplar toplamda 1,5 milyon lira devlet hazinesine vergi vermekte, il özel idaresine 500.000, belediyeye 600.000 lira ödeme yapmaktaydılar. 1960'lı yıllarda, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı çeşitli ticaret gruplarının ve ithalat ihracatçı üyelerin durumu şöyledir; Merkez İlçe 1665 üye, Geyve İlçesi 195 üye, Akyazı İlçesi 174 üye, Hendek İlçesi 198 üye, Karasu İlçesi 137 üye, Sapanca İlçesi 7 üye⁵¹⁵. Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası bu dönemde çalışmaları ile, şüphesiz ilin ekonomik ve ticari gelişmesine büyük katkı sağlamış, esnafların ve yatırımcıların desteklenmesi ve denetlenmesi konusunda önemli görevler üstlenmiştir.

2.4.3. Adapazarı Ticaret Borsası

Sakaryalı iş adamları ve tüccarların girişimi sonucunda Ticaret Bakanlığı'nın 18 Şubat 1957 tarihli onayı ile kurulan borsa, çeşitli meslek gruplarından üyelere oluşmaktadır. 1960'lı yılların ortalarında, Borsaya kayıtlı 530 civarında üye olup, 5 organı bulunmaktadır. 1.Meslek Grupları, 2.Borsa meclisi, 3.İdare heyeti, 4. umumi katip,5. Borsa komiseri.

⁵¹⁴ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 75; 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, 222-227.

⁵¹⁵ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 75; 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, 222-227.

Borsaya üye olan meslek grupları ise; Zahiréciler, bakkallar ve dericiler, uncular ve fabrikatörler, patatesçiler, süpürgeçiler, kozacılar ve kabzımallar, canlı hayvan tacirlerinden oluşmaktadır. Borsaya kota edilen maddeler ve bu maddelerin gördükleri işlem miktarları çeşitlilik arz etmektedir. Hububat ve mamulleri 200 kg'dan, bakliyat ve mamulleri 100-140 kg'dan, Yağlı tohumlar 50-100 kg'dan, küspeler ve pirinç 100 kg'dan, bitkisel yağlar 34 kg'dan, peynir zeytin soğan sarımsak patates gibi çeşitli temel gıda maddeleri 50-170 kg'dan, Orman ürünleri 25 kg'dan, Tekstil hammaddeleri ve ipek 5-100 kg'dan, hayvansal yünler 100 kg'dan, Kasaplık canlı hayvanlar 2-4 adetden, ham deriler 25 kg'dan, sabun ve süpürge gibi çeşitli maddeler de 50-100 kg'dan değer bulmakta idiler.

Borsaya dahil olan ürünlerden tahıllar ve bakliyat ürünlerinin kampanyaları bütün yıl devam etmekle birlikte, ipek kozası sadece Temmuz ayında işlem görmekte idi. Alım satımla, ürünün örneği görülerek ve aracı vasıtası ile artırma usulüne bağlı olarak yapılmakta idi. Her maddenin satışı için ayrı saatler belirlenmiştir. Borsada işlem gören ürünler çoğunlukla İstanbul'a pazarlanmaktadır. Adapazarı Ticaret Borsası'nın kuruluşundan itibaren izleyen yıllardaki işlem hacmini şu şekilde kaydedilmiştir:

<u>Yıllar</u>	<u>Muamele Hacmi (Bin ton)</u>
1958	23.803
1959	27.885
1960	51.986
1961	60.310

Adapazarı ticaret Borsası yeni kurulmasına rağmen, bu yıllarda bölgedeki zirai faaliyetlere bağlı olarak hızla gelişmiş Adapazarı'na yakın olan il ve ilçeleri de etki alanı içerisine almayı başarmıştır. Bu bölgelerden gelen çeşitli ürünler de Adapazarı'nda satışa çıkarılarak fabrikalarda işlenmiştir. Borsa, Adapazarı'nın ve bölgenin önemli pazarı olarak kabul edilmekte dolayısıyla borsadaki fiyatlar yakından takip edilmekte idi.

Sakarya'da ticaret konusunda atılan adımlardan biri de, 1955 yılında Sakarya Esnaflar Birliği'nin kurulması olmuştur. Vali Nazım Üner döneminde ve onun girişimi ile kurulan birlik, farklı esnaf birliklerinin temsilcilerinin ve valinin katılımında bir kongre

düzenlemiştir. Yapılan gizli idare heyeti seçimi sonucunda cemiyetlerden 2'ser, derneklerden 1'er kişi olmak seçilmiştir⁵¹⁶.

2.4.5. Kooperatifler

Adapazarı-Sakarya'da kooperatifler ve ortaklıklar bölgenin ekonomik gelişimine ve ticari hayatına bağlı olarak gelişme ve artış göstermiştir. Kurulan kooperatifler, ilin ekonomik hareketliliği içerisinde önemli kuruluşlardır. Özellikle tarım ve yapı alanlarında yoğun bir kooperatifleşme yaşandığı görülmüştür.

Öne çıkanlardan biri, 1946 yılında kurulmuş olan Tarım Kredi Kooperatifleridir, 973 ortaklıdır. Toprak mahsulleri yetiştiren ortaklarına bir yıl vadeli tarım kredisi ve kimyevi gübre vermek amacıyla kurulmuş olan kooperatif, kredilerini Ziraat Bankası'ndan temin etmektedir. Her ortağı, girdiği aidat oranına göre kredi kullanabilmektedir. 1950'lerin başlarında mevcut olan kooperatifler şunlardır;

1.Koza Kooperatifi

2.Adapazarı Tarım Kredi Kooperatifi

3.Hanlı köy “ “

4. Sakarya “ “

5. Kazımpaşa “ “

6. Reşitbey “ “

7.Söğütlü “ “

8. Sapanca “ “

Köyün ve köylülerin kalkınması adına kooperatifçiliğin önemi büyüktür. Bu sebeple yerel yönetimlerce kooperatifçilik anlayışı desteklenmiştir.

⁵¹⁶ Yeni Ada Postası, 21 Şubat 1955, Sayı: 855; 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 228-229.

Adapazarı Tarım Kredi Kooperatifi 1946 yılında, 973 ortakla kurulmuştur. Sapanca'daki ise daha önce 1932 yılında 34 ortakla teşekkül etmiştir. Gerek üyelik gerekse örgütlenme bakımından ildeki aktif kooperatiflerden birisidir ⁵¹⁷.

Koza ve Pamuk Tarım Satış Kooperatifi ise, 1940 yılında kurulmuş olup, Bursa'daki genel müdürlüğe bağlıdır. Kuruluş amaçları, üreticinin yetiştirdiği koza ve pamuğu değerlendirmek, üreticiye vadeli tohum kredisi ve tohum vermektir. Kooperatif Ticaret Bakanlığınca denetlenmekte, döner sermayesi Ziraat Bakanlığı'na sağlanmaktadır. Sakarya'daki üreticiye verilen koza tohumu, bu dönemde İtalya ve Japonya'dan ithal edilmekte olup, üreticiden alınan kozalar ise kurutulduktan sonra İtalya, Japonya ve Macaristan'a ihraç edilmektedir. Kooperatifin 1960'lı yıllarda, ortalama 6000 civarında üyesi mevcuttur. Değerlendirdiği pamukların çoğu en iyi cinsin yetiştirildiği Pamukova'dan temin edilmekte idi ⁵¹⁸.

Adapazarı Pancar Ekicileri Kooperatifi ve Fındık Tarım Satış ve Kredi Kooperatifleri bu dönemde faaliyette bulunan ve çok sayıda çiftçi üyesi bulunan önemli kooperatiflerdir. Şeker ve fındık üreticilerinin mahsullerini güvence altına alarak uygun krediler sağlamıştır. Çiftçiye verdiği bedeller genellikle memnuniyetle karşılandığı görülmektedir ⁵¹⁹. Pancar ekicileri 1951 yılından itibaren kooperatif vasıtasıyla örgütlenmişler, şeker fabrikasının kurulması için oluşturulacak sermayede bu örgütün çiftçi üyelerinin birikimleri kaynak sağlamıştır. Üyelerin fabrikaya tek tek ortak olması yerine bu kooperatif dolayısıyla birleşerek katılımları uygun bulunmuştur. Başlangıçta Adapazarı Şeker Fabrikası T.A.Ş.'in 10 milyon Türk lirası olan sermayesine 3 milyon lira ile katılan kooperatif, Ziraat Bankası'nın 1,5 milyon liralık hissesini de satın alarak payını artırmıştır ⁵²⁰.

Bu dönemde Sakarya'da ilin ticari yaşamında ağırlığı olan Esnaf Kefalet Kooperatifi; ortakları esnaflardan oluşan ve 1958 yılında kurulan bir kooperatiftir, Başkanı bu dönemde Nazmi Bayar'dır. Küçük esnaf ve sanatkarları kredi bakımından destekleyen bu kooperatife gereken krediyi Halk Bankası sağlamaktadır. Çalışmaları halk tarafından

⁵¹⁷ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6514.

⁵¹⁸ *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 228-229.

⁵¹⁹ Demokrat Sakarya, 9 Eylül 1955, Sayı: 378.

⁵²⁰ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/126.72.7; Ada Postası, 17 Temmuz 1951, Sayı: 340; "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6513-6514.

memnuniyetle karşılanmıştır⁵²¹. 600 bin lira maliyetle, 412 metrekarede 4 katlı iş hanı inşa ettiren kooperatif, bu dönemde Türkiye'nin oturduğu binanın sahibi olan tek kooperatifi olma özelliğini kazanmıştır. Esnaf Kefalet kooperatiflerinin Hendek, Akyazı, Sapanca, Karasu, Geyve ve Kaynarca'da da şubeleri bulunmaktadır. 1960 yılı itibarıyla Sakarya'da aktif olarak çalışan 97 adet Esnaf Kooperatifi bulunmaktadır. Halk Bankası tarafından bu kooperatiflere 25'er bin lira tesis kredisi sağlanmış ve tesislerini genişletmelerine destek olunmuştur⁵²². Ayrıca şehirde küçük esnaf için bir Esnaf Hastanesi kurulması konusu gündeme gelmiş, kooperatif tarafından girişimde bulunularak, halktan konu ile ilgili Halk Bankası'na yardımda bulunmaları istenmiştir⁵²³.

Köy Kalkınma ve Konut Kooperatiflerinin de il genelinde belirli seviyede etkinliği bulunmaktadır. Sakarya'da özellikle sendikaların kurdukları yapı kooperatifleri faal durumda olup, 1950'lerin başında kurulan Adapazarı Devlet Demiryolları Vagon Atölyesi Müseccel İşçileri Mahdut Mesuliyetli Yapı Kooperatifi, Harb-İş, Maden-İş gibi sendika işçilerinin oluşturduğu kooperatiflerin yanı sıra, Oto Sanayi ve Uniroyal Lastik Fabrikası gibi işletmelerin sabit işçilerinin kurdukları da mevcut idi⁵²⁴. Bunlardan birisi de 1955 yılında kurulan Adapazarı İşçi Evleri Yapı Kooperatifidir⁵²⁵. 1955 yılında, merkezi Polatlı olmak üzere, Sakarya Yapı Kooperatifi kurulmuş⁵²⁶, Adapazarı Esentepe Evleri Yapı Kooperatifi de bu yıl faaliyete geçmiştir⁵²⁷. Aynı amaçla, Adapazarı Şeker fabrikası çalışanları adına Şeker Fabrikası Mensupları Şeker Evleri Yapı Kooperatifi kuruluşu gerçekleşmiştir⁵²⁸. 1956 yılında Sakarya Memurları İstihlak Kooperatifi ve Ziraat Donatım kurumu Ziraat aletleri ve Makinaları Müessesesi İşçileri Donatım Evleri Yapı Kooperatifi Ortaklığı da aynı amaçla teşekkül etmişlerdir⁵²⁹. Bu kooperatiflere Emlak Bankası tarafından belirli dönemlerde krediler tahsis edilmekte idi. Anlaşıldığı üzere 1950-60 döneminde Sakarya'da, özellikle ilin afetlerden zarar görmesi dolayısıyla yeniden inşa ve yapılaşma süreci önem kazanmış, yapı kooperatiflerine olan ihtiyaç, çok sayıda kooperatifin bu amaçla dayanışma içerisinde çalışmalar yürütmesini sağlamıştır.

⁵²¹ Sakarya Gazetesi, 17 Eylül 1959, Sayı: 90.

⁵²² Sakarya Gazetesi, 20 Mayıs 1960, Sayı: 298.

⁵²³ Sakarya Gazetesi, 24 Mayıs 1960, Sayı: 301; "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6514.

⁵²⁴ Demokrat Sakarya, 13 Ekim 1956, Sayı: 715; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi*, s. 159.

⁵²⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/140.63.14.

⁵²⁶ BCA, Fon Kodu:30.18.1.2/140.68.9.

⁵²⁷ BCA, Fon Kodu:30.18.1.2/140.86.19.

⁵²⁸ BCA, Fon Kodu:30.18.1.2/140.74.7.

⁵²⁹ BCA, Fon Kodu:30.18.1.2-142.26.20.

2.5. Ormancılık ve Orman Ürünleri

Sakarya ormanları eski tarihlerden itibaren zengin çeşitliliği ve dokusuyla ün kazanmıştır. Marmara Bölgesinin kuzeydoğusunda yer alan Sakarya İli, kuzey Anadolu orman kuşağı içinde yer almaktadır. Doğu ve güneyden ili çevreleyen dağlarla platoların büyük bölümü, deniz etkilerine maruz kalmıştır. Bu nedenle sık bir orman tabakası oluşmuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Sakarya bölgesindeki ormanlardan geçerken şu ifadelerle tasvir etmiştir;

“Sakarya nehri boyunca “Ağaç Denizi” denilen ormanlardan geçtik, burası bir ormandır ki, içinde şehir adamı olmayan nice garip kimseler kaybolup vahşi canavarlara kısmet olmuştur. Defne, ardıç, çam, ihlamur ağaçlarının kokusundan insanın damağı kokulanır. Güneş içine asla etki yapmaz. Bu ağaçlıklar içinde nice bir tahta biçecek bıçkı değirmenleri olup gemi keresteleri keserler. Bu dağlar dört sancak sınırında olup gerçekten ağaç denizidir. Etrafı ancak bir ayda dolaşılabilir⁵³⁰.

Osmanlı Devleti zamanında, Karamürsel Alp ilk deniz donanmasını kurduğu sırada donanmanın ihtiyacı olan keresteyi Adapazarı-Karasu arasındaki ormanlardan sağlamış, bu nedenle de bölgede bir kereste eminliği kurulmuştur. Bu ormanlardan kesilen tomruklar Sakarya nehri vasıtasıyla Karadeniz’e çıkarılmaktaydı⁵³¹.

Cumhuriyet döneminde Adapazarı ve Sakarya’da yeni yerleşim alanlarının açılması, kaçak kesimler ve diğer bazı sebeplerden kaynaklı olarak orman varlığına zarar verilmesi dolayısıyla, uzun vadede geçmiş yıllara göre azalma olduğu belirtilmelidir. 1950’li yıllarda, orman varlığı bakımından çok geniş alanlara sahip olamamasına rağmen, dağlarının yüksek kesimlerde çok çeşitli ağaçlardan oluşan ormanlık alanları mevcuttur. Yüksek kesimlerde ibrelî, etek kısımlarında yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlar bazı dönemlerde insandan kaynaklı sebeplerle tahrip edilmiş ve bozulmuşlarsa da ülkenin genelindeki kaliteli koruluklar arasında yer almışlardır. Sakarya arazisi genellikle tarıma elverişli olduğundan, Toprakların %47,1’ini ekili-dikili alanlar, %45,5’ini ormanlık-fundalık alanlar kaplamaktadır. Bu oranlar Türkiye ortalamalarının üstündedir.

⁵³⁰ Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*, 1982: Ankara, s. 43.

⁵³¹ Balcıoğlu, “Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine”, s.8.

Sakarya'daki orman alanları, 196.254 hektar, fundalık alanı ise 22.700 hektar, toplam 219.000 hektarlık alana yayılmıştır. İl ormanlarının %43,6'sı normal koru, %19,7'si bozuk koru, %19,1'i normal baltalık ve %17,6'sı bozuk baltalık türündendir. Ormanların, yetiştirme ortamlarının etkisine bağlı olarak (hava, su ve toprak konusunda elverişli olması sebebiyle) bölgede ülke genelinden daha iyi durumda oldukları söylenebilir. Ormanlar içerisinde en çok kayın ağacı yetişmektedir⁵³². Korularda kızılçam, karaçam, sarıçam çeşitleri ve köknar gibi ibreli ağaçlarla, kayın, meşe, gürgen, kızılgağaç, kestane, dişbudak ve çınar türünden yapraklı ağaçlar yetişmektedir. İldeki baltalık ormanlarını oluşturan ağaçlar ise; meşe, kayın, gürgen ve kestanedir. Ayrıca yamaçlık kesimlerde ve ova tabanlarına yakın etek bölgelerinde makiler yer almaktadır⁵³³. Türkiye'de toplu halde 1500 hektar olan Dişbudak ormanı, yalnız Sakarya'da bulunmakta ve özellikle Hendek'te Süleymaniye ormanı ismiyle anılmaktadır⁵³⁴.

1950 yılı başlarında Adapazarı ilçesi sınırları içerisinde ormanlık alan 20.000 hektar, bunun 10.000 hektarı baltalık, 10.000 hektarı ise koruluktur. İlçede üç bölge şefliği bulunmaktadır. Bunlar; Sakarya, Kayalar ve Sapanca'dadır⁵³⁵. Sakarya ve İzmit il sınırlarını kapsayan Adapazarı 18.mıntika Orman Başmüdürlüğü ise 1958 yılında kurulmuştur. Başmüdürlüğün Sakarya ilini içine alan kısmına, Adapazarı, Akyazı, Hendek, Karasu ve Geyve olmak üzere 5 Orman İşletmesi ve bu işletmeler içinde 22 bölgesi 90 bölüm muhafaza memurluğu, 1 fidanlık ve 6 motorlu ekip şefliği bulunmaktadır. Başmüdürlük yüksek orman mühendisi ve teknik elemanlar tarafından işlemektedir. Başmüdürlüğün Sakarya ili içerisinde sahip olduğu birimler şunlardır; idare binası, hizmet evi, muhafaza memuru evi, tavla, garaj ve yangın kulübeleri. Devlet Orman İşletmesi ve Döner Sermayesi Yönetmeliğinin 1. Maddesinde Orman işletmelerinin amaç ve görevleri şu şekilde sıralanmaktadır:

“Yurt ormanlarını imar etmek, korumak, amenejman planlarına ve iktisadi icaplara göre teknik usullerle ve devamlı bir şekilde işletmek, her çeşit kesme, taşıma, biçme, alım ve satım işlerini yapmak, artıkları değerlendirmek ve değerlendirilmesi mümkün olanamayanları temizlemek, orman içi

⁵³² Eröz-Alphan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s.18.

⁵³³ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6475, 6484.

⁵³⁴ *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 207.

⁵³⁵ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 59.

ağaçlandırmaları yapmak ve bu amaçla muvakkat fidanlıklar kurmak, işletme işleri ile ilgili tesisat, inşaat yapmak, her çeşit propaganda ve neşriyatta bulunmak, inşaat makineleri ve taşıt araçları temin etmek ve her çeşit bakım ve onarım işlerini yapmak ve özel kanun ve tüzüklerle verilen diğer görevleri ve ormana ilişkin bütün işlem ve hizmetleri görmek ve başarmaktır”⁵³⁶. Bu yönetmeliğe bağlı olarak, işletmeler tarafından, ormanların kalitesini yükseltmek, ıslah etmek amacıyla çalışmalar yürütülmüş, usulsüz kesim, otlatma, yangın gibi durumlarla ilgili tedbirler alınmıştır.

Tablo 32: Sakarya’da Orman Ürünleri Üretimi

	1954	1955	1956	1957
Odun (ton)	2.395	84.790	84.667	1.647
Kereste (m3)	4.016	2.451	1.163	480

Kaynak: *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, s. 141; *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, s. 71.

Sakarya, kereste sanayii ve ticaretinin öteden beri var olduğu bir bölgedir. Orman mahsulleri arasında kerestecilik oldukça önemli yer tutmaktadır. Bu sebeple Sakarya’da ormancılık da canlı bir ekonomik etkinlik alanı olarak karşımıza çıkar. İl ormanlarının ağaç kaynaklarının mobilya imalatında kullanılacak olan kerestenin, İstanbul ve Ankara pazarlarını destekleyecek bir üretim oranına sahip olduğu anlaşılmıştır. Korularda belirli çapın üzerine çıkmış, yakacak olarak değerlendirilebilir durumda kabuklu gövde hacmi (ağaç serveti) 16 milyon metreküp, baltalıklarda yakacak olarak kullanılabilen kabuklu gövde hacmi ise 3 milyon 300 bin sterin olarak kaydedilmiştir. Her yıl korulardan 294.000 metreküp, baltalıklardan da 236.000 ster yakacak odun temin edilebilmektedir. Başmüdürlük tarafından orman köylüsüne her yıl ortalama 5-6 bin metreküp yapacak, 200 bin ster yakacak ihtiyaç verilmekte, ayrıca her sene ortalama 6 milyon liralık bir üretim ve taşıma ücreti ödenmektedir. Bu ise orman içi köyler için kıymetli bir yan gelir olarak görülmektedir. Her çeşit ihtiyacı karşılayabilecek potansiyele sahip olan il ormanları, SEKA ve Türkiye Kömür İşletmeleri’nin de taleplerini karşılamaktadır. Ayrıca, Adapazarı merkez ve ilçelerinde hammaddesi ağaç olan fabrika, atölye ve imalathane sayısı da aynı oranda artmıştır⁵³⁷. 1953-54 yılları arasında bazı dönemlerde, Adapazarı ve çevresinde odun sıkıntısı baş göstermiş, dönemin basınında bu konuda

⁵³⁶ Eröz- Alphan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 24-25; *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 205.

⁵³⁷ *1967 Sakarya İl Yıllığı*, s. 206-208.

haberlere yer verilmiştir. Durumun ciddiyeti şu cümlelerle ifade edilmiştir; “*yakacak odun bulamayan halk, bahçe çitlerini yakıyor*”. Eleştirilen konulardan biri de şehirde yakacak odun kıtlığı yaşanırken İstanbul’a odun sevkiyatının devam etmesi olmuştur⁵³⁸. Devlet Orman İşletmesi Adapazarı Müdürlüğü tarafından çeşitli ağaçlardan sanayilik odun, kereste, espit, parmak, yaba ve odun kömürü olmak üzere satışa çıkarılmakta idi⁵³⁹. Bu satışlarla işletme kar elde ederek, çalışmalarının maliyetini de karşılamaktaydı. 1960’lı yıllarda korulardan yılda 70.000 tomruk, maden direği ve elektrik teli direği üretilmiştir.

İlin İstanbul’a yakınlığı sebebiyle, yakacak odun ihtiyacının giderilmesi için odun üretiminin sürekli artırılmasına sebep olmuştur. Bu durum ise baltalıklar için olumsuz bir durum oluşturmuştur⁵⁴⁰. Sakarya ormanlarındaki ağaç sayısındaki azalmayla bu konuyu ilişkilendirebilmekteyiz.

Sakarya korularındaki büyüme hızı genel yurt ortalamasının üzerindedir, ancak orman alanlarının tahrip edilmesi ve ormanların halk tarafından, fındıklık ve mısır tarlası yapılmak için tahrip edilmesi gibi olaylar kayıtlarda yer almaktadır⁵⁴¹. Bunlarla mücadele etmek amacıyla bir takım caydırıcı tedbirler alınması gerekmiştir. Sakarya’da ağaçlandırma çalışmaları ağırlık kazanmış, orman içi ve orman dışı alanlarda çalışmalar başlatılmıştır. 1938 yılından 1970’li yıllara kadar Kocaeli ve Sakarya illerinde toplam 13.205 hektar alan ormanlaştırılmıştır. Ağaçlandırmada kullanılan fidanlar çoğunlukla bu amaçla kurulacak olan 8 milyon fidan kapasiteli Hendek Orman Fidanlığından (1965) temin edilmiştir⁵⁴².

Demokrat Parti döneminde, hükümet tarafından ele alınmak istenen “Akova Planı” ile; Sakarya nehrinin membaini açmak, tarak makineleri yerleştirmek, Mudurnu, Çark, Sakarya sularının daimî mecralarını düzenlemek üzere 80.000-100.000 dönüm bir araziye sudan kurtarmak ve Sakarya nehrinden Adapazarı’na kadar kayıklar ve deniz araçları ile taşımacılık yapılması planını kapsamaktadır. Planın gerçekleştirilmesi oldukça maliyetli

⁵³⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Ocak 1954, Sayı: 652.

*1 ster: 0,750 metreküptür.

⁵³⁹ Yeni Ada Postası, 30 Mayıs 1952, Sayı: 38.

⁵⁴⁰ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s. 6470.

⁵⁴¹ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.142.

⁵⁴² “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s. 6485.

(50-60 milyon Türk lirası) olduğundan, ertelenmiştir⁵⁴³. Akova Planı'nın hayata geçirilmesi halinde tarım üretiminin iki katına yükselmesi dışında, Karadeniz kıyılarından bu bölgeye artarak devam eden göçler sebebiyle tahrip edilmekte olan ormanların da kurtarılacağı düşünülmüştür⁵⁴⁴. Osmanlı Devleti döneminden beri bahsi geçen bu kanal projesi, cumhuriyet döneminde de geri bırakılmış ve uygulamaya koyulmamıştır.

Sakarya'daki orman varlığı yıllar içerisinde insan kaynaklı ihmaller ve yangın gibi afetler dolayısıyla tarihteki zengin yapısını nispeten koruyamamıştır. Dönemsel olarak bölgedeki ormanlar gelişi güzel kesilmiş olup, orman civarındaki köylülerin ihmal ve kabahatleri dolayısıyla, orman davaları her dönem mevzu bahis olmuştur⁵⁴⁵. Bu sebeple Orman Koruma Müdürlüğü'nün çalışma ve tedbirleri orman varlığının korunması konusunda önem arz etmiştir.

2.6. İktisat İle İlgili Resmi Kurum ve Kuruluşlar

Bu başlık altında, Adapazarı-Sakarya'da ekonomik hayatta faaliyet gösteren ve ekonomik kalkınmayı destekleyen unsurlardan öne çıkanlar incelenmiştir.

2.6.1. Sakarya Bölge Çalışma Müdürlüğü

1950'li yıllardan itibaren, gelişen sanayi ve ticaret faaliyetler ile birlikte, Sakarya'da istihdam edilen işçi ve işverenlerin de sayısı artış göstermiştir. Sosyal Sigortalar Kurumu henüz teşekkül etmediği ve İşçi Sigortaları Kanunu ele aldığımız dönemde, 102'den fazla eleman çalıştıran iş yerlerini kapsadığı için, çalışma hayatını düzenleyen kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Önceleri Kocaeli'ne bağlı Adapazarı ilçesinin işçi ve işveren ilişkilerini düzenlemek, iş sağlığı ve güvenliğini uygulatmak, işçilerin çalışma refahını sağlayarak, her türlü çalışma hak ve menfaatlerini koruyup geliştirmek gibi temel görevleri üstlenen kurum Kocaeli Bölge Çalışma Müdürlüğü olmuştur. 1953 yılında Kocaeli Çalışma Müdürlüğü görevini

⁵⁴³ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 36; ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.143.

⁵⁴⁴ Aydar, "İl Merkezliğine Namzet Adapazarı", s.24.

⁵⁴⁵ Balcıoğlu, "Ekonomi Yönünden Sakarya İli", s. 32.

yürüten Mehmet Mümtaz Karaca'dır⁵⁴⁶. Aynı dönemde, çalışma müdürlüğüne bağlı denetimleri yürüten Fehmi Bora İş Müfettişi unvanıyla görev yapmaktadır⁵⁴⁷.

1954 yılından itibaren Sakarya İli kurulduktan sonra, kendi çalışma müdürlüğüne bağlanmış, Sakarya Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne de Mustafa Atak tayin edilerek göreve başlamıştır⁵⁴⁸. Görevine 1961 yılına kadar devam edecektir. 1961 yılında yerine M. Malkoç Çataloğlu tayin edilecektir⁵⁴⁹.

Sakarya'da kamu ve özel kesime bağlı iş yerlerinde özellikle fabrikalarda giderek artan işçi potansiyeli, beraberinde çalışma ve ücret adaletinin sağlanması ve çalışanlar ve iş yerleri üzerinde gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlama sorumluluğunu da doğurmuştur. Bu anlamda, devletin işverenler ve iş yerleri üzerindeki teftiş mekanizması Çalışma Müdürlüğü müfettişleri vasıtasıyla işlemektedir. Yapılan teftişler yoluyla, işçilerin dilek ve şikayetleri öğrenilmiş, çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve haklarının korunması için gerekli çalışmalar yapılmıştır. Yıllar içerisinde sanayi kollarının ve ağır sanayinin gelişmesi, dolayısıyla müdürlüğün denetim yetkilerini ve alanını da artırmıştır.

2.6.2. İş ve İşçi Bulma Kurumu

İş ve İşçi Bulma Kurumu, öncelikle Kocaeli vilâyeti içinde İzmit'te 1951 yılının Ekim ayında İstanbul Şube Müdürlüğü'ne bağlı bir ajanlık olarak kurulmuştur. 1953 yılından 1957 yılının sonuna kadar Sakarya İş ve İşçi bulma Kurumu Ajanlığına bağlı bir Büro olarak faaliyetini sürdürmüştür. 1958 yılının Ocak ayından itibaren ise Sakarya Ajanlığından ayrılarak müstakil bir ajanlık şeklinde çalışmalarına devam etmiştir. Kurum, Kocaeli bölgesindeki resmi ve özel işyerlerine işçi temin etmiş, iş başvurusunda bulunan 15.000 vatandaşın 10.587'sini uygun işlere yerleştirmiştir. Kurum alacağı işçileri, çalıştıracağı statülere göre seçmiş, bunun için yerel basın vasıtasıyla şehir gazetelerinden ve belediye hoparlörlerinden ücretsiz olarak halka ilanlarda bulunmuştur. Özellikle, bölgedeki büyük ve orta ölçekli fabrika ve işletmelerle işbirliği içerisinde olarak, pek çok işverenin de ihtiyacını karşılamıştır. Sorumluluk alanında bulunan işçilerin ve iş yerlerinin taleplerini öğrenmek ve cevaplamak amacıyla, her ay İş ve İşçi

⁵⁴⁶ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/239.24.14.

⁵⁴⁷ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/264.8.15.

⁵⁴⁸ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/276.16.14.

⁵⁴⁹ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/288.33.10.

Bulma Kurumu İstanbul Şube Müdürlüğü'nden gelen yetkililerle görüşmeler yapılmakta, gönderilen bir araç ile bu istekler yerinde 5 gün süreyle incelenmektedir. Kurum, 3457 sayılı kanun gereğince bölgedeki resmi kurumlarda işçi kursları ve seminerleri düzenleyerek bunların çalışmalarını denetlemiştir⁵⁵⁰. Bu vesile ile işçi eğitimi konusunda da başarılı hizmetler sunmuştur.

Kurum işçi ve işverenler arasında aracılık görevi yapmakta olduğundan, kuruma başvuran kişilerin işe yerleştirilebilmeleri için belirli şartları yerine getirmeleri beklenmektedir. Kurumun çalışma şekli ve şartları şöyledir;

1. Başvurularda doğru ve tam adres verilmesi,
2. Başvuran kişilerin kuruma ayda bir kez gelerek ya da mektup yoluyla halen iş aramakta olduklarını belirtmeleri,
3. Kurumdan kendilerine gönderilen davet mektubunu aldıktan hemen sonra nüfus cüzdanları ile kuruma gelmeleri,
4. Gelemeyecek mazereti olanların ya da iş bulanların bu durumu kuruma haber vermeleri,
5. Kuruma kaydolup başvuran her işçinin kurumda en don çalıştığı yerden itibaren tüm çalışma geçmişinin kayıt altında tutulması şartları bulunmaktadır. Bu kurallara ve işlere uygun olmadığı anlaşılan işçilerin işten çıkarılacağı belirtilmektedir⁵⁵¹.

1954-55 yılları arasında, Adapazarı İş ve İşçi bulma Kurumu Adapazarı Ajanlığından verilen ilanlarda, şehirdeki mevcut iş imkanları ve koşulları genellikle şu şekilde belirtilmiştir; Ortaokul ve üstü dereceden mezun olmak şartıyla, otellerde çalışacak kadın, ev işleri yapacak kadın ve kızlar, aşçılık yapacak erkek ve kadınlar, tezgahlar erkekler, yorgancılar, tornacılar, mobilyacılar, oto motoru çırakları, şekerçi ve pastacı çırakları ve kalfalar aranmaktadır⁵⁵². Kriterlerden ve ilanlardan anlaşıldığına göre kurum, Sakarya'daki ev kızları ve bayanların çalışma hayatına katılması ve meslek edinmeleri konusunda hassasiyet göstermiş, bayan eleman istihdam etmeye yönelik ilanlar hazırlamıştır.

⁵⁵⁰ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.195.

⁵⁵¹ Yeni Ada Postası, 15 Şubat 1955, Sayı: 850.

⁵⁵² Yeni Ada Postası, 21 Ocak 1955, Sayı: 829.

İş ve İşçi bulma Kurumu Sakarya Ajanlığının 1954 yılındaki faaliyetleri incelendiğinde; yıl içerisinde 5010 sanatkâr ve gayri sanatkârın başvurusu alınmıştır. Bunların 4389'u çeşitli sanat ve meslek kollarından işverenler tarafından kabul edilerek, boş pozisyonlara yerleştirilmişlerdir⁵⁵³. Kurumun hizmetleri ücretsiz olup, işsizlikle mücadele konusunda ve iş gücü kalitesinin artırılması konusunda hızla gelişmekte olan Sakarya ilinin ekonomisine katkısı büyüktür.

2.7. Bankalar

Türkiye ekonomik kalkınması bakımından önemli bir oluşum olarak kabul edilen milli bankaların kurulması, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren üzerinde durulan konulardan biri olmuştur.

Adapazarı-Sakarya'da, bankacılık hizmetlerinin varlığı eski tarihlerden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Yurt genelinde olduğu gibi, özellikle Adapazarı merkezinde tarım ve ticaretin gelişme göstermesi sonucunda, 1908 yılından sonra bankacılık faaliyetlerinde de artış yaşanmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde ve ilk Cumhuriyet hükümetleri döneminde devletçilik ilkesi çerçevesinde, gerekli desteği alan bankacılık sektörü, sonraki yıllarda bu destek azalmasına rağmen gelişmeye devam etmiştir. Savaşı izleyen yıllarda (1946-) Türkiye'de özel girişimin öncülüğünde banka kurma çabaları hız kazanmış, büyük bankaların çoğu bu yıllar sonrasında kurulmuştur⁵⁵⁴

Adapazarı'nda 1950'lerde faaliyet gösteren başlıca bankalar Emniyet, Ziraat, Türk ticaret ve İş Bankasıdır. Adapazarı ülke genelinde ilk yerel bankacılığın kurulduğu bölge olarak, faaliyet gösteren iki temel yerel banka mevcuttur. Bunlar; 1913 yılında kurulan Adapazarı İslam Bankası ve 1919 yılında kurulan Adapazarı Emniyet Bankalarıdır. Adapazarı İslam Bankası ilerleyen yıllar içerisinde büyüyerek milli bir banka haline dönüşmüştür. Yeni ismi Türk Ticaret Bankası olmuştur. Adapazarı Emniyet Bankası ise Uzunçarşı'daki Bankalar Caddesinde numara 28-30'da kurulmuş, zarar eden bankalar arasında yer almış, kısa süre sonra milli banka statüsüne ulaşamadan kapanmıştır⁵⁵⁵.

⁵⁵³ Yeni Ada Postası, 15 Şubat 1955, Sayı: 850.

⁵⁵⁴ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 99.

⁵⁵⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/117.61.15; 30.18.1.2/139.54.9; Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 72; Münir Kutluata, "Sakarya'da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, XI (1970), s. 72.

İlde 1950-1960 yılları arasında, yerel bankaların dışında pek çok milli bankanın da şubeleri açılmış, ekonomik gelişmeye bağlı olarak bankaların şube sayıları da artış göstermiştir. 1962 yılına gelindiğinde ilin Kaynarca dışındaki tüm ilçelerinde milli bankalara ait şubeler açılmıştır. 11 tanesi merkez ilçe Adapazarı'nda olmak üzere, toplam 18 adet banka şubesi bulunmaktadır⁵⁵⁶. 1958 yılında Sakarya Akbank müdürü tarafından Bankacılar Kulübü kurulması kararlaştırılmış⁵⁵⁷, böylece ildeki bankacıların bir araya gelerek fikir teatisinde bulunmaları sağlanmıştır.

1950-1960 yılları arasında Adapazarı'nda ve kazalarında kuruluş tarihlerine göre faaliyet gösteren bankaların isimleri ve sermayeleri şöyledir⁵⁵⁸;

Banka	Kuruluş Tarihi	Sermayesi
T.C Ticaret Bankası A.Ş.	1909	500.000
T.C Ziraat Bankası	1889	500.000
Adapazarı Emniyet Bankası T.A.Ş.	1919	600.000
T.C İş Bankası A.Ş.	1948	500.000
Şekerbank T.A.Ş.	1952	500.000
Vakıflar Bankası T.A.O.	1954	500.000
Akbank T.A.Ş.	1954	500.000
T.C Emlak Kredi Bankası A.O.	1957	500.000
T.C Halk Bankası A.Ş.	1957	500.000
T.C Ticaret Bankası A.Ş.	1959	500.000
(Yenicami şubesi)	1959	10.000

Kazalardaki Banka Şubeleri:

Akyazı

Geyve

Hendek

Karasu

⁵⁵⁶ “Sakarya” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s.6494.

⁵⁵⁷ Demokrat Sakarya, 30 Mayıs 1958, Sayı: 126.

⁵⁵⁸ 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, s. 230; Kutluata, “Sakarya’da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası”, s. 69-70.

T.C Ziraat Bankası T.C. Ziraat Bankası T.C. Ziraat Bankası T.C. Ziraat Bankası

Sümerbank T.A.Ş. T.C. İş Bankası

Şekerbank T.A.Ş.

Sapanca

Kaynarca

T.C. Ziraat Bankası T.C. Ziraat Bankası

Pek çok ulusal bankanın Sakarya’da şube açması, ilin bu dönemde giderek büyüyen bir ekonomik ve ticari yapıya ve biriken bir sermayeye sahip olduğu için, bankaların bölgeyle yakından ilgilendiklerini ortaya koymaktadır.

2.7.1. Adapazarı İslam Ticaret Bankası (Türk Ticaret Bankası)

Türkiye’nin ilk özel bankası sıfatına sahip olan Adapazarı İslam Ticaret Bankası, 13 Ocak 1913 tarihinde kurulmuş olan ve 9 Mart 1913 tarihinde çalışmalarına başlayan ilk yerel bankadır. Kurucuları yerli eşraftan ve tüccarlardan oluşmaktadır⁵⁵⁹.

13 milyon 629 bin 63 Osmanlı Lirası sermaye ile kurulmuş olan bankanın hisse senetleri 1.472 kuruştan satılmıştır. Banka; 1. Dünya Savaşının yıkıcı etkilerine rağmen, sermayesini ve mevduat miktarını büyük oranda artırmıştır. 1919 yılına kadar hisseli komandit şirket olarak çalışan banka, bu tarihten sonra halkında katılımını sağlayabilmek amacıyla 5 Ağustos 1915 tarihinde anonim şirkete dönüşmüştür. Böylece bankanın 100 bin Osmanlı lirasına yükselen sermayesinin 20 bin liralık hisse senetleri kısmı halka satılmıştır. Aynı zamanda, bankanın ismi de değiştirilerek Adapazarı İslam Ticaret Bankası Anonim Şirketi’ne dönüşmüştür. 1920 yılı başlarında Adapazarı çevresinin düşman işgaline uğraması ve Milli Mücadelenin olağanüstü şartları sebebiyle çalışanları askere alınmış, yöneticileri il dışına taşınmış olan bankanın faaliyetleri büyük oranda olumsuz etkilenmişse de, Adapazarı’nın kurtuluşundan sonra çalışmalarına aynı hızla

⁵⁵⁹ Kurucuları: Hacı Adembeyzade İbrahim Bey (Belediye Başkanı), Sipahizade Hamid Bey (İpek ve Koza Tüccarı), Numanbeyzade Hacı numan Bey (zahire ve su tüccarı), Seyyid Ahmet Efendi (Eski naip), Hacı Ali Fevzizade Hacı Rıza Efendi, Diyarbekirlizade İbrahim Efendi (zahire tüccarı), Şumnulu Hacı Mehmet Hilmi Efendi (toptan bakkaliye), Seyyid El Hac Ahmet Nazmi Efendi, Hacı Selimbeyzade Ethem Efendi (zahire ve su tüccarı), Hacı Hafızade Mehmet Ziyaiddin Efendi (manifaturacı), Hasanzade Mustafa Nuri Efendi (manifaturacı), Hafızağazade Bekir Efendi (emlak ve otel işletmecisi), Ethem Ustazade İsmail Hakkı Efendi (komisyonculuk ve yumurta tüccarı), Sarı-Narin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Adapazarı İslam Ticaret Bankası”, s. 942-943.

devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde bankanın ismi; 15 Mayıs 1924 tarihinde alınan bir kararla, Adapazarı İslam Ticaret Bankası Türk Anonim Şirketi'ne, daha sonra 29 Mart 1928 tarihinde ise Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi'ne dönüştürülmüştür, sermayesi de 1 milyon Türk lirasına yükseltilmiştir. 1929 dünya ekonomik buhranından büyük ölçüde etkilenmeyen bankanın, 1934 yılında sermayesi artırılarak 1 milyon liralık kısmı Maliye Bakanlığı ve diğer devlet bankaları tarafından satın alınmıştır. Aynı yıl, bankanın merkezi Adapazarı'ndan Ankara'ya taşınmış, 31 Mart 1937 tarihinde ismi Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi'ne çevrilmiş, 30 Mart 1952'de ise bankanın merkezi İstanbul'a nakledilmiştir. 1948 yılında sermayesi 4,5 milyon lira olan⁵⁶⁰ ve 1950 yılında 12 olan şubeye sahip olan Türk Ticaret Bankası 40. yaşını kutladığı 1954 senesinde, sermayesini 11 milyon Türk lirasına çıkarmış, bu sürede 73 milyon lira mevduat toplamıştır. Bankanın bu dönemde 16 şube ve 13 ajansı mevcuttur. 1960 yılında ise toplam 92 adet şubesi faaliyet göstermektedir⁵⁶¹.

Adapazarı ile birlikte İzmit, Ankara, İstanbul, İzmir ve Eskişehir gibi pek çok il ve kasabalardaki ticaret erbabına faydalı hizmetlerde bulunmuş olan banka, birkaç kasabanın elektrik ve su işlerinin yürütülmesine destek vererek, tesisatın yapılmasını hızlandırmıştır. Hissedarlarının çoğunluğu Bulgar asıllı olan bir sigorta şirketini (Güven Sigorta Şirketi) hisselerini satın alarak millileştirmiş ve Adapazarı'ndaki fabrikaların atıl duruma düşmesini engellemiştir⁵⁶². Kurucularının büyük oranda tüccar olması, ilin ekonomik hareketliliği ve güven verici çalışmaları dolayısıyla bankanın, dönemin savaş ve ekonomik kriz gibi zor şartlarına rağmen Adapazarı'nda uzun süre aktif bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

2.7.2. Türkiye İş Bankası

M. Kemal Atatürk'ün milli sermayeli bankalar kurma yolunda attığı adımlar sonucunda, Cumhuriyetin ilk yıllarında, İtibar-ı Milli bankası hükümetin teşebbüsü ve emri ile Celal Bayar'a kurdurulan İş Bankası'na dönüştürülmüştür. Diğer bankaların illerde teşekkülü de bu bankanın akabinde devam etmişti.

⁵⁶⁰ Kutluata, "Sakarya'da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası", s. 75-77; Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 72.

⁵⁶¹ Sarı-Narin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adapazarı İslam Ticaret Bankası", s. 956-957; Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Mart 1954, Sayı: 691.

⁵⁶² Ardaman, "Adapazarı ve İktisadi Bakımdan Bugünü ve Yarını", s. 44.

İş Bankası 25 Ekim 1948 tarihinde Adapazarı'nda anonim olarak kurulmuştur⁵⁶³. Kurulduğu dönem itibariyle sermayesi sürekli büyümekte olan bankalardan olduğu anlaşılmaktadır. Yıllar içerisinde yüzbinlerle ifade edilen banka mevduatı ve küçük tasarruf hesapları toplamı, yüzlerce milyon liraya erişen bankanın her ilde şubesi açılmış, halkın tasarruf ve yatırım imkanı bu sayede desteklenmiştir⁵⁶⁴.

2.7.3. Ziraat Bankası

Köylüyü kalkındırma yolunda atılan adımlar arasında krediler önemli bir yer tutmaktaydı. Demokrat Parti iktidarında, Ziraat Bankası bu konuda en aktif bankalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel Müdürü Mithat Dülge zamanında, 1950 yılının ortalarından itibaren dinamik bir kredi politikası ile bankanın milli ekonomi adına verdiği hizmetlerin hacmi artmıştır. Bankanın 1949 yılı bilançosu, mevduat ve cari hesaplar toplamı 326 milyon Türk lirası iken, 1956 yılı sonunda %289 oranında artış ile 1 milyar 270 milyon Türk lirasına yükselmiştir. Bu artış banka tarafından izlenen istikrarlı politikanın ve halkın gösterdiği ilginin neticesinden kaynaklı bir başarı olarak değerlendirilebilir. Bankanın kuruluş amacına uygun olarak çalışmalarının odak noktasını zirai kredi teşkil etmiştir. Zirai kredi kullanımının bu dönemde kaydettiği gelişme doğal olarak ziraata bağlı milli ekonominin de gelişmesini sağlamıştır. Dönemler arasında bir değerlendirme yapıldığında, 1949 yılı sonlarında 337 milyon Türk lirası olan toplam ziraat kredisinin miktarı, 1950 yılında 412 milyon liraya yükselmiş, 1951 yılı sonunda 646 milyon, 1956 yılında ise toplam 1 milyar 887,9 milyon Türk lirasını bulmuştur. 1956 yılı sonunda bu kredi miktarının 829,9 milyon Türk lirası tek başına Ziraat Bankası tarafından sağlanmıştır. Kredileri kullanım amaçlarına göre tasnif edildiğinde; 498,8 milyon liranın Çevirme, 58,6 milyon liranın Donatma, 51,2 milyon liranın Verimlendirme ve İyileştirme, 56,3 milyon liranın Tesis ve Edindirme ihtiyaçları için dağıtılmış olduğunu, Ziraat Makineleriyle Teçhiz kredisinin 163 milyon liraya yükseldiği görülmektedir. Bu durum, köylünün genel olarak tarım alanındaki ihtiyaçları için kredi kullandığını, zirai harcamaların kredi yoluyla giderildiğini göstermektedir. Banka, zirai üretimde arz ettiği önem ve talebi baz alarak, çiftçilere çeşitli mahsuller için krediler açmıştır. 1956 yılında 1 milyar 887,8 milyon Türk lirası kredinin 400 milyon lirası tarla mahsulleri, 22,2 milyon

⁵⁶³ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 67.

⁵⁶⁴ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s.72.

lirası ağaç ve bahçe mahsulleri, 27,8 milyon lirası sürü sahiplerine hayvan yetiştirilmesi ve üretilmesi için dağıtılmıştır⁵⁶⁵. Kalan miktar ise diğer mahsuller için verilmiş, Ülke ekonomisi adına, gelişme vadeden mahsulleri daha geniş alanlarda üretmek için çiftçiye uygun krediler tahsis edilmiştir.

Bu dönemde bankalardan dağıtılan kredilerin köylere göre oranı hakkında bir değerlendirme yapılırsa, 1950 yılında Adapazarı köyleri ortalama 50 hane olarak kabul edildiğinde, her köye 10 bin Türk lirası, hane başına 200 Türk lirası zirai kredi verilmekte idi. DP döneminde köy kalkındırma politikasına bağlı olarak zirai kredilerin arttırılması sağlanmıştır. 1954 yılında, her köye düşen kredi miktarı 25 bin Türk lirasından fazladır. 4 senede 16 binlik bir artış söz konusudur. Her haneye düşen kredi miktarında ise 320 Türk lirası artış olmuştur.⁵⁶⁶ Banka Müdürü Namık Soysal, köyleri gezerek bankanın kredileri ve kooperatifçilik hakkında bilgiler vermiş, 1955 yılı yazında Sapanca ilçesindeki meyve ağaçlarının sistemli bir şekilde ve periyodik aralıklarla haşerelere karşı ilaçlanmasını sağlamıştır⁵⁶⁷. Adapazarı Ziraat Bankası bu çalışmalarda öncü görevi üstlenmiş, şehrin Ziraat Bankası müdürü Namık Soysal'ın bu konudaki çalışmaları taktir kazanmıştır. 1958 Eylül ayında, Ziraat Bankası Sapanca şubesi merkez Adapazarı'na bağlı olarak kurulmuştur⁵⁶⁸.

Ziraat Bankasının bilançosu da iştirakler konusunda yıldan yıla artış göstermiştir. İştiraklerdeki amaç; hızla gelişen ziraat faaliyetlerinin ihtiyaçlarını gidermek ve ziraatın fenni metotlarla yapılmasını sağlamak için mali kaynakları bu konuda kullanmaktır. Bu sebeple, sınaî faaliyetlerin kurulmasına ön ayak olduğu gibi birçoğunun da sermayelerine ortak olmuştur. Bunlar arasında; Azotlu Gübre Sanayii, Süperfosfatlı Gübre Sanayii, Minnea Polis-Minnele ile ortak kurduğu Türk Traktör ve Ziraat Aletleri T.A.Ş. yer almaktadır. Ülkemizi, ziraai hammadde üretiminin aynı zamanda ülke içinde işlendiği bir yapıya kavuşturmak amacıyla birçok tesisle ve şirketle iştirak halinde olmuştur. Koyun ve tiftik yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Türkiye Yapağı ve Tiftik T.A.Ş., kauçuk ürünlerini yerli kaynaklardan temin edip işlemek amacıyla kurulan Kauçuk Sanayii T.A.Ş., yerli hayvancılığın gelişmesi ve veriminin arttırılması için kurulan Yem

⁵⁶⁵ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 179.

⁵⁶⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 9 Mart 1954, Sayı: 688.

⁵⁶⁷ Demokrat Sakarya, 2 Temmuz 1955, Sayı: 322.

⁵⁶⁸ Yeni Ada Postası, 30 Eylül 1958, Sayı: 1951.

Endüstrisi T.A.Ş., makineleşme ile hız kazanan zirai faaliyetlerin ihtiyaç duyduğu sulama tesislerinin imalat ve ticaretiyle uğraşan Sulama Boruları, Aletleri ve Tesisleri İmal ve Satış T.A.Ş., gıda ve ihtiyaç maddelerini uygun koşullarda üreticiden alarak tüketiciye sunmayı amaçlayan Gıda ve İhtiyaç Maddeleri T.A.Ş. (GİMA) gibi bir çok tesis ile iştirak içinde olmuştur.

Köylünün makineli ziraata uygun şekilde işletme binalarına ihtiyacı söz konusu olduğundan, Ziraat Bankası tarafından yapılan incelemeler sonrasında ülke genelinde, deprem, sel ve yangın gibi felaketlere maruz kalan bölgelerde uygun, sıhhi mesken ve işletme binalarının inşa edilmesi konusunda başarılı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, çiftçilikle meşgul olan köylünün toprağına ve köyüne daha fazla bağlanacağı umulmuştur. Banka bu alanda açtığı krediyi, zirai kredinin bir parçası olarak değerlendirmiş ve “sıhhi köy evleri ve işletme binaları tesis ve inşası” ismiyle bir fon ayırmıştır. Çeşitli illerde Kooperatiflerin kurulmasına destek olan banka, muhtelif tiplerde evlerin, ihtiyaca ve bölgenin iklim şartlarına bağlı olarak depoların, ahırların ve işletme binalarının yapılmasını teşvik etmiştir. Tamir etme ve bakım konusunda da ihtiyaç duyulan krediyi halka sunmuştur⁵⁶⁹.

2.7.4. Diğer Bankalar

1950-1960 döneminde Sakarya’da pek çok ulusal bankanın şube açtığı anlaşılmaktadır. Ancak bu bankaların ildeki şubeleri, bahsedilen dönemde kendilerine ait yerel çalışmaları kaydetmedikleri ve sermayelerini açıklama yoluna gitmediklerinden, çalışmaları konusunda kısıtlı bilgilere sahip bulunmaktayız.

Halk Bankası; Türkiye Halk Bankası Anonim Şirketi’nin Adapazarı’nda bir şube açması için gerekli izinler alınarak 24.11.1956 tarihinde Bakanlar Kurulunda onaylanmıştır⁵⁷⁰. İnşası tamamlanan banka şubesi Temmuz 1959’da açılarak hizmete başlamıştır⁵⁷¹.

Emlak ve Kredi Bankası; 1956 Martında mali bütçe ve ilin mevcut sorunları ile ilgili temasta bulunmak üzere Ankara’ya giden Sakarya valisi Nazım Üner, yaptığı görüşmelerden sonra, Türkiye Emlak Kredi Bankası’nın Adapazarı merkezinde bir şube

⁵⁶⁹ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 179-181.

⁵⁷⁰ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/144.97.4.; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 123.

⁵⁷¹ Sakarya Gazetesi, 25 Haziran 1959, Sayı: 19; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s.166.

açmasına dair söz almıştır⁵⁷². Valinin girişimi sonucunda, gerekli izin 24.11.1956 tarihinde alınmış ve bankanın bir şubesi Sakarya'da açılmıştır⁵⁷³.

Etibank tarafından 1953 yılında başlanan Adapazarı-Bursa-Eskişehir enerji nakliyatı ve transformatör istasyonları inşaatı tamamlanarak hizmete açıldı. Sakarya Vilayeti'nin enerji ihtiyacı bundan böyle bu hatta sağlanacaktır⁵⁷⁴. Bankanın Sakarya'da şube açma çalışmaları daha çok 1960'lardan sonra öne çıkmaktadır.

Yapı Kredi Bankasının Sakarya'da açılacak olan şubesi için, 20.02.1952 tarihinde Başbakanlık tarafından gerekli izin alınmıştır⁵⁷⁵. Çocuk Esirgeme Kurumuna ait olan ve Şehir Palas Oteli'nin altındaki Merkez Kahvesi yeri bankanın emrine verilmiştir⁵⁷⁶.

Akbank TAŞ tarafından Adapazarı'nda bir banka şubesi açılması konusunda gerekli izin 17.12.1953 tarihinde alınmıştır⁵⁷⁷.

Türkiye Vakıflar Bankası TAŞ.'ın Adapazarı'nda bir şube açmasına dair izin 02.11.1956 tarihinde Başbakanlık onayıyla alınmıştır⁵⁷⁸.

İstanbul Bankası tarafından Adapazarı'nda bir şube açılması için gerekli izin 23.03.1955 tarihinde Bakanlar Kurulunda onaylanmıştır⁵⁷⁹.

Anlaşıldığı üzere Sakarya'da ulusal bankaların pek çoğu şube açmış ve uzun yıllar hizmet vermiştir. İlin ticari canlılığı ve coğrafi konumu itibariyle tarımsal üretim ve iş gücündeki potansiyeli, bankacılığın bölgede gelişmesinin başlıca sebepleri arasında sayılabilir.

2.8. Turizm

Sakarya ili eski tarihlerden itibaren ve 1950'li yıllarda turizm bakımından rağbet gören çok sayıda mekan ve tesise sahip bulunmaktadır. Doğal güzellikleri, gölleri, Karadeniz kıyısındaki plajları, kara avcılığına elverişli ormanları, şifalı suları, ulaşım kolaylığı ile

⁵⁷² Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s.153.

⁵⁷³ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/144.97.3.

⁵⁷⁴ Demokrat Sakarya, 14 Ocak 1956, Sayı: 487; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 151.

⁵⁷⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/128.15.4.

⁵⁷⁶ Yeni Ada Postası, 1 Mayıs 1952, Sayı: 9.

⁵⁷⁷ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2./134.100.13.

⁵⁷⁸ BCA, Fon kodu: 30.18.1.2/144.89.18.

⁵⁷⁹ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2/138.131.11.

turizm bakımından zengin bir potansiyel arz etmektedir⁵⁸⁰. İl Turizm Komitesi tarafından Sakarya çevresindeki turistik kısımları iki bölgeye ayırarak incelemiştir. 1. Adapazarı, Sapanca gölü kenarı, Akyazı-Kuzuluk Kaplıcaları, 2.Karasu Bölgesi⁵⁸¹. Bu çerçevede yer alan pek çok doğal güzellik ve turistik mekan sayılabilir;

Adapazarı Çark Mesiresi, Çökek Hamamı, Karasu Plajı, Sapanca Gölü, plaj ve gazinosu, Belediye yazlık aile çay bahçesi (Şemsiyeli bahçe), Mal Müdürü Tepesi Belediye Gazinosu, Arifiye İl Ormanı, Akgöl, Sakarya Ağzı, Küçükboğaz Gölü, Maden Deresi, Kocaali, Caferiye, Geyve Boğazı, Domdom Kaya, Kirpiyan ve Karagöl Yaylaları, Acarlar Gölü, Kamış Gölü'dür.

Bölgede turizm bakımından önem arz eden bir başka unsur da, ilin sahip olduğu çok sayıda irili ufaklı kaplıcalar ve şifalı su kaynaklarıdır. Bunlar ise; Kuzuluk kaplıcaları, Kuzuluk maden suyu, Kovuk maden suyu, Soğuk gazlı su, Gencer pavyonu suyu, Gündüz pavyonu suyu, Halk hamamı kaynağı, 4 numaralı kaynak, Göz suyu, Taş kaynağı, Dere kaynağı, Taraklı içmeleri, Tepe çamuru ve Acı sudur⁵⁸².

Adapazarı Çark Mesiresi; Adapazarı'nın batısından geçen ve bir değirmen çarkı sayesinde şehre su sağlayan bu çarkın bulunduğu alan çark mesiresidir. Belediye ait olan bu mesirede yemek ve içki satışı yapan, yaz sezonunda müzik hizmeti veren bir gazino bulunmaktadır. Bu mesire alanı Adapazarlıların iş saatleri dışında eğlence ve dinlenme mekanı olarak seçtikleri, hareketli bir mekan görünümü arz etmektedir. Bu dönemde belirtildiğine göre Adapazarı, özellikle yazın hasat ve ihraç dönemlerinde gece ve gündüz yaya ve otomobillerin yoğun olarak yolcu taşıdığı, işçi popülasyonunun arttığı hareketli bir merkez şeklindedir. Bu durumda Adapazarı'na gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin sakin ve dinlendirici bir mesire yeri ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Oldukça geniş bir alana sahip Çark suyu mesiresinde, halkın talepleri doğrultusunda belediyenin öncülüğünde ve iller bankasının yardımları ile bir otel inşa edilmesi fikri de zaman zaman gündeme gelmiştir⁵⁸³. Böylece halkın yeme içme ve dinlenme ihtiyacının bu plan sayesinde karşılanabileceği, turizmin de gelişeceği öngörülmüştür.

⁵⁸⁰ Sakarya, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayınları, Adapazarı: 1965, s. blrsz.

⁵⁸¹ Eröz-Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s. 46.

⁵⁸² 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 168-182.

⁵⁸³ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.145.

Karasu plajı; ele aldığımız dönemde Karadeniz kıyısındaki kazanın Yenimahalle mevkiinde yaklaşık 49 km. uzunluğundaki sahil tam bir doğal plaj görünümündedir, yolu düzgündür⁵⁸⁴. Kaza halkı mısır, fındık satışı ve balıkçılık ile geçinmektedir. Kasaba sahilden 1,5 km içeride yer almaktadır. Burada küçük bir gazino ve basit bir barınak bulunmakta ise de fazla ilgi çektiği söylenemez. Denizin sığ olması, manzarası ve doğal güzelliği ile avantajlı bir bölge olmasına rağmen, bölgede bir deniz feneri ve bir iskele mevcut değildir. Turizm açısından değerlendirilmesi için planlı düzenlemeler gerektiği belirtilmiştir⁵⁸⁵. Bölge yalnız plajı ile değil kuş çeşitliliği ve doğal manzarası ile de ziyaretçiler için cazibe noktasıdır. Civardaki soğuk suyu ile meşhur Ayı İni adındaki mağara yaz aylarında piknik yapmak üzere motor gezginlerinin uğrak mekanı olmaktadır. Karasu etrafındaki Kocaali, Caferiye ve Maden deresi mevkileri yeşil ormanları, fındık bahçeleri ile doğal güzellikler barındırmaktadır. 1960’larda, Karasu’ya 3 km. mesafede olan Caferiye köyünde, özel teşebbüs ve devlet katılımı ortaklığı ile kurulmuş turistik bir gazino ve 10 odalı pansiyon evleri bulunmaktadır. Her yıl eklenen yeni tesislerle 1960’ların ortalarında modern bir turizm bölgesi haline gelecektir⁵⁸⁶. Ancak bu dönemde, Adapazarı-Karasu yolunun tam olarak tamamlanamaması sebebiyle sabit hizmet verecek bir otel ve tam teşekküllü tesislere sahip değildir. Ankara, İstanbul ve çevre bölgelerden ziyaretçi çekmek ve turizme açılmak için gerekli çalışmaların planlandığı bir dönemdir.

Sapanca Gölü; Sapanca’dan diğer il ve merkezlere ulaşım mümkündür, Adapazarı’na 20 km. İzmit’e 31 km. mesafede olan bölgeden hem demir yolu hem de İstanbul-Ankara karayolu geçmektedir. Bu yol Türkiye’nin en işlek yoludur⁵⁸⁷. Bu bakımdan ulaşımındaki elverişlilik hem Sapanca’nın kalkınmasına etki yapmış hem de ticari ve turistik önemini artırmıştır.

Göl, İzmit körfezinin devamı olarak ve dağlardan gelen toprakların gölü körfezden ayırması sonucu oluşmuştur. Eski tarihlerde Sofon, Türklerde Ayan gölü ve Sapanca isimleri ile anılan⁵⁸⁸ gölün alanı 10800 hektar olup, deniz seviyesinden 23 metre yükseklikte, 50 metre derinliğe sahip bir göldür. Bu dönemde Sapanca nahiyesinde gölün kenarında bir gazino ve bir otel bulunmaktadır. Suyu temiz ve turizme müsait bir

⁵⁸⁴ Tarkan, “Göl, Plaj ve Kaplıca Cenneti Adapazarı”, s. 20.

⁵⁸⁵ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s. 140.

⁵⁸⁶ *Sakarya*, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayını, 1965, s. blrsz.; 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, s. 172-174.

⁵⁸⁷ Hayrettin Uysal, *Sapanca 1 Eylül 1957 İlçe Kuruluş Hatırası*, Adapazarı: 1957, s. blrsz.

⁵⁸⁸ Uysal, *Sapanca 1 Eylül 1957 İlçe Kuruluş Hatırası*, s. blrsz.

görüntüdedir. Avcılık, su sporları, plaj ve dinlenme olanakları ile turistik potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Ancak bahsi geçen dönemde resmi bir imar planı oluşturulmamıştır⁵⁸⁹. Özetle, Sapanca gölü ve çevresi; dinlenme alanı, plajı, yüzücülük, kürek ve yelken gibi su sporları, kara avcılığı, kamp imkanları ile turistik bir bölge olarak değerlendirilmesi gereken, çeşitli tesislerin kurulması için çalışmalar başlatılan bir bölgedir.

1950’li yıllar Sakarya vilâyeti genelinde, halkta turizm zihniyetinin uyanışa geçtiği dönem olarak tanımlanabilir. Dönemin yazılarından anlaşıldığına göre, henüz büyük bir müteşebbis güruhu oluşmamakla birlikte, turizm adına yeni şeyler yapılması beklenmektedir. Örneğin; Sapanca belediye gazinosunun ortaklarından olan Şükrü Alaçam, Sapancalılarla ve İtalyan bir girişimci ile yaptığı görüşmelerde, gelen talepler doğrultusunda bir program hazırlayarak, Sapanca gölü ve çevresi için turistik imar planı kapsamında bazı projeler üstüne yoğunlaşması gerektiğini savunmuştur. Sapanca’nın bu dönemdeki turizm durumu hakkında değerli tespitlerde bulunan ve yapılması planlanan girişimleri içeren programın metni şöyledir.

“Sapanca gölünde mutasavver turistik tesisat hakkındaki programdır: Halihazırda Türkiye cumhuriyetindeki turistik projelerle muhtelif tesisatta mühim bir noksanlık olup o da gerek yerli, gerekse yabancı ahaliye kültür ve ekonomik bakımdan memleketin en güzel mevkii ve manzaralarını tanıtmak ve az masraflarla gelecek turistlere azami konfor ve istirahati temin etmekten ibarettir. Tabiatın bütün güzelliklerini ihtiva eden ve İstanbul’a 123 km. İzmit’ten 26 km. ve Adapazarı’ndan 17 km. mesafede bulunan Sapanca gölü kenarında turistik oteller, ufak villalar ve gerek ailelerle çiftlere ve tek seyyahlara mahsus konforlu ikamet yerleri ihzar ve inşa edildiği taktirde burası dünyada nadiren tesadüf edilen bir cennet diyarı unvanını bihakkın kazanmış olacaktır. Demiryolundan maada otobüsler, dolmuşlar, taksiler asfalt şoselerden geçmek suretiyle oraya süratle ve kısa bir zamanda muvasalatı temin etmektedirler. Maksat ve gayemiz, ister sayfiyeye gitmek yahut tatillerini havası latif hafif ve mutedil olan her türlü istirahati temin edici bir yerde geçirmek isteyen vatandaşlarla yabancı turistlere fiyatları

⁵⁸⁹ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s.141.

*mutedil masrafları az olmakla beraber her türlü konfor temin eden havadar, güneşi görür ve sıhhi olan binalarda ikameti temin etmektir. İşbu maksadı temin için, Türkiye Turizm İşleri Türk Anonim Şirketi unvanı altında sermayeli bir anonim şirket kurmak emelindeyiz. Hisse senetleri hamiline yazılı olacak her şirket alelusul sicilli ticarete kayıt edilerek genel kurul ve idare kurulu tarafından idare edilecektir. Sapanca Belediyesi tarafından bu gibi turistik tesisatı için tahsis ettiği saha tahminen 10.000 metreden fazladır. Şirketin merkezi Sapanca'da olmakla beraber başka yerlerde de şube açılabilir. Ve dahili nizamnamesi anonim şirketlere mahsus formül dairesinde tanzim edildikten sonra İktisat ve Ticaret Vekaleti tarafından usulen tasdik edildikten sonra ve ilan edilecek onu müteakip hükümetten turizm belgesi talep ve istihsal edilecektir. Hisse senetlerinin %51'i Türk vatandaşlara tahsis edileceği gibi, genel idare kurulu başkanları ile bu heyetleri teşkil eden üyelerin 3/2'si Türk uyruğundan olacaktır. Bu bapta kira sözleşmesi Sapanca Belediyesi ile akd ve teati edilmiş olduğundan anonim şirketinin tesisini müteakip bilcümle hukuk vekaip şirket namına devredilecektir. Av ve balıkçılık meraklılarına mahsus olmak üzere kulüpler tesis edileceğinden arzu edenler bu arzularını yerine getirebilecekleri gibi gençlere mahsus ucuz kamplar ayrıca tesis ve tertip edilecektir. Her senenin Eylül ayı içerisinde bir "Sapanca sonbahar panayırı" unvanı altında bir sergi ve panayır tertip edilmesi mukarrer olup, bütün ticaret ve sanayi sahibi ve erbabı buna iştirak edebileceklerdir. Bu panayır 30 gün devam ederek, bütün havalinin kalkınmasına büyük yardımda bulunacaktır."*⁵⁹⁰

Anlaşılaçağı üzere, turizm çalışmalarının odak noktası Sapanca gölü ve çevresine daırdır. Bu bölge için yapılacak olan imar planında yukarıda bahsedilen rapordan faydalanıldığı ve zaman içerisinde gerçekleştirildiğı görölmektedir.

1950-1958 yılları arasında; Sapanca gölü kenarındaki gazino Sapanca belediyesi tarafından 30.000 Türk lirasına kiralanarak su şebekesinin yapımında bu gelir kullanılmıştır⁵⁹¹. Gölün batı kısmında Seka Kampı yeşillikler içerisinde yer alan,

⁵⁹⁰ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s.149-150.

⁵⁹¹ ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası, s.155.

dinlenme evleri ve çocuk bahçeleri ile çok ilgi çeken bir kamptır. Kampın önündeki plaj bakımlıdır. Kağıt fabrikasına alınan su da büyük borularla bu kısımdan geçmektedir⁵⁹². Şehir merkezinde ise, mevcut 3 parka ilaveten Atatürk Parkı adı altında geniş alana sahip ve modern bir park 36.500 Türk lirasına inşa edilmiştir. Bu park Adapazarı merkezinin en gözde dinlenme mekanlarından biri olacaktır. Şehir içindeki trafik tıkanıklığının giderilmesi amacıyla Sakarya köprüsü yönünde ve şehrin bitiminde 12.000 metrekare arazi üzerine tesis edilen otopark gazino, kahve, lokanta ve çeşitli dükkanlar hizmete açılmıştır⁵⁹³. Küçük turistik tesisler ve dükkanların açılması çalışmaları bu dönemde devam etmiştir.

Kuzuluk Kaplıcaları; Keremali Dağı'nın güneybatı eteklerinde, Kuzuluk Aziziye köyü mülkiyetine ait olan Akyazı-Mudurnu şosesi üzerinde bulunan ve bu tarihlerde köy adına işletilen, yer altından kaynaklanan sıcak termal su kaynağı bulunmaktadır. Bu dönemde bu kaynak oldukça iptidai durumda bulunmaktadır ki sular basit kapaklarla kapatılmış ve banyo için oluklar kullanılmıştır. 6 odadan oluşan basit köy evleri de barınma konusunda hizmet vermektedir. Köylülerden yoğun talepler gelmekte ve burada bir kaplıca inşa edilmesi istenmektedir. Çevre köy ve ilçelerden de yoğun talep alan kaplıcanın, sularının şifai niteliği tespit edildikten sonra halkın hizmetine ucuz ve kullanışlı bir tesis oluşturulması kararlaştırılmıştır. Köyün kendi imkanları ile böyle bir müessese kurması mali bakımdan mümkün olmadığı için bu işin bir müteşebbise devredilmesi sağlanmıştır. Adapazarı'ndan Akyazı'ya her gün belirli saatlerde otobüsler çalışmaktadır⁵⁹⁴. Aynı zamanda Akyazı'nın güneyinde Kurtkuzuluk “Çökek Hamamı”⁵⁹⁵ adı verilen alan ve Kuzuluk dağ hamamları olarak adlandırılan, kendine ait lokantası da mevcut olan tesislerden de doktorların tavsiyesi üzerine her yıl binlerce kişi faydalanmaktadır.

1960'lı yıllarda kaplıca binaları pavyonlar halinde inşa edilmiş olup her biri özel kaynak suyundan beslenen; Kuzuluk ve Kovuk maden suyu, Soğuk gazlı su, Gencer pavyonu, Halk hamamı kaynağı Göz suyu, Taş kaynağı, Tepe çamuru, Dere kaynağı gibi isimler verilen çeşitli kaynaklar hizmete açılmıştır. Sıcaklıkları 70 dereceye kadar ulaşan bu kaplıca kaynakları ve karaciğer, safra kesesi, damar sertliği, şeker, böbrek hastalıkları,

⁵⁹² Uysal, Sapanca 1 Eylül 1957 İlçe Kuruluş Hatırası, s. blrsz.

⁵⁹³ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.153.

⁵⁹⁴ Talat Tarkan, “Göl, Plaj ve Kaplıca Cenneti Adapazarı”, *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine Dergisi*, I (1953), s. 18, 19; ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.145.

⁵⁹⁵ *Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya 1973 İl Yıllığı*, İstanbul: Sakarya Valiliği Yayınları, 1973, s. 50.

siyatik, romatizma ve çeşitli cilt hastalıklarına iyi geldiği tespit edilen ve her yıl bu sebeple yüzlerce ailenin ziyaret ettiği şifalı sular kapsamında turistik değer bulmuştur.

Bu dönemde, Kuzuluk'ta işletmeye açılacak ve meşhur olacak olan, litresinde bir gramdan fazla serbest karbondioksit içeren, bromür iyonlu ve bikarbonatlı maden suyu, yüksek mineral kaynağı ile dikkat çekmektedir⁵⁹⁶. 1940'lardan beri bölgede devam eden küçük çaplı işletme imtiyazı mevcuttur⁵⁹⁷. Acı su adıyla anılan bu suyun işletme işi yeniden gündeme gelerek, bölgedeki ormanlık saha üzerinde tesis kurulmuş ve 1954 yılında Kuzuluk Maden Suyu TAŞ. İsmiyle üretime geçirilmiştir⁵⁹⁸. Maden suyu işletmeciliği bölgenin ekonomisine önemli katkıda bulunacaktır. Taraklı İçmeleri ve Geyve Acı su kaynakları da özellikle cilt hastalıklarına ve mide rahatsızlıklarına şifa arayanların bu dönemde yoğun ilgi gösterdiği doğal kaynaklardır.

Arifiye İl Ormanı; Sapanca Gölü'nün manzarasına hakim bir konumda bulunan Kalaycı mevkiinde bulunur. İl ormanı, elektrik ve su imkanlarına sahip olan, Orman Başmüdürlüğünde kamp ve piknik yerleri düzenlenerek dinlenme yerine dönüştürülen bir ormandır. Avcılık için ayrılan kısımda, atış poligonu yer almaktadır⁵⁹⁹.

2.9. Madencilik

Sakarya ilinde bu dönemde maden işletmeciliği pek gelişmemiş olmakla birlikte, bilinen başlıca maden kaynakları arasında demir, mermer, bakır, manganez, asbest, talk ve kil yatakları sayılabilmektedir⁶⁰⁰. Akova'nın kuzey ve kuzey doğu yönündeki yüksek dağ ve platolar, özellikle Çam Dağı demir madeni bakımından zengindir. Söğütlü nahiyesinin Değirmencik, Damlık, Mağra, Akçukur köylerinde demir, bakır, simli kurşun, kalay madenleri bulunmuş olup, 1952 yılında Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü uzmanları tarafından bölgede incelemeler yapılmış, madenlerin işletilebilmesi için eksikliklerin giderilmesi için çalışmalar yapılmıştır.

Bölgede demirden sonra ikinci sırada yer alan meden ise mermerdir. Merkez, Sapanca ve Akyazı'da değerli mermer rezervleri bulunmaktadır. 50-150 metre aralığında yatak

⁵⁹⁶ 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 176.

⁵⁹⁷ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0/176.213.10.

⁵⁹⁸ BCA, Fon kodu: 30.18.1.2/136.67.8.

⁵⁹⁹ 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 171.

⁶⁰⁰ Gökçen, Sakarya ve Marmara Bölgesi, s. 12.

kalınlığına sahip olan bu kırmızı mermerler büyük bloklar halinde çıkarılmaya elverişlidir ve Akyazı-Dokurcun mevkiindeki siyah mermerler de nitelikli sayılmaktadır. Sapanca'dan ise daha çok gri-siyah renkli mermer elde edilebilmektedir⁶⁰¹. 1950'li yıllarda Adapazarı civarında Karapürçek'te bakır, Keremali Dağı ve Harmantepe'de mermer, Sapanca'da talk madenleri bulunmuş⁶⁰², Söğütlü nahiyesinin Değirmencik, Damlık, Mağara, Akçukur köylerinde demir, bakır, simli kurşun madenleri bulunmuş, Maden Tetkik Arama tarafından gerekli incelemeler yapılarak işletme girişimleri için teknik ihtiyaçların giderilmesi çalışmaları başlatılmıştır⁶⁰³. Sonraki yıllarda da çalışmalar devam etmiştir.

1954 yılında, bir Amerikan firması Adapazarı'nın Ferizli ve Çamdağı bölgesindeki demir madenlerini işletmek amacıyla, bölgede incelemeler başlatmıştır. Demir Çelik Sanayinin kurulması yolunda DEYTON Amerikan Orta Şark Şirketi (Ortadoğu Şirketi) mensuplarından yetkili bir kişi, Ticaret Bakanlığı yetkilileri ile beraber incelemeye gelmişler, aynı heyet maden işletmesi ve demir çelik fabrikalarının ulaştırma mevzuunda Adapazarı-Karasu demiryolunu ve Karasu'da Sakarya ağzında bir liman yapılması için nehrin temizlenmesi konusunu değerlendirmişlerdi⁶⁰⁴. Sakarya'da bu dönemde hammadde ve demir işleyecek fabrikalar kurmak isteyenlerin oranı ciddi artış göstermiş, 1955 yılında demir fabrikası kurmak için 23 firma talepte bulunmuştu⁶⁰⁵. Bu önemli gelişme, Adnan Menderes öncülüğünde, Kocaeli Milletvekili Ekrem Alican ve Hasan Erman'ın girişimleri ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Geyve Doğançay nahiyesinde Adapazarı madencilerinden Nihat Keremoğlu ile Saadet Kandemir isimli şahıslar tarafından Krom madeni bulunmuştur. Oldukça zengin bir kaynağa sahip olduğu düşünülen madenin, işletilmesi konusu gündeme alınmıştır⁶⁰⁶. Geyve'de çimento yapımında kullanılan madenin miktar olarak bol olduğu tespit edilmiş, maden mühendislerinin raporları Ankara'da görüşülmüştür. Birkaç çimento fabrikasının ihtiyacını karşılayacak kadar maden olduğu belirlenmiştir⁶⁰⁷. Bu bölgeye bir çimento fabrikası kurularak işletilmesi fikri kabul görmüştür. Bu dönemde Geyve'de zengin linyit

⁶⁰¹ "Sakarya" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX., s. 6444.

⁶⁰² Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*, Ankara: Nur Ofset, 1982, s. 39.

⁶⁰³ Balcıoğlu, "Ekonomi Yönünden Sakarya İli", s. 32.

⁶⁰⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Şubat 1954, Sayı: 669.

⁶⁰⁵ Demokrat Sakarya, 30 Eylül 1955, Sayı: 396.

⁶⁰⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Mart 1954, Sayı: 690.

⁶⁰⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 13 Mart 1954, Sayı: 692.

madeni yatağı tespit edilmiş ve gerekli incelemeler yapıldıktan sonra 1955 yılının Şubat ayında özel bir şirket tarafından işletmeye açılmıştır⁶⁰⁸. Şüphesiz, ilin linyit ihtiyacının karşılanması açısından bu işletme oldukça fayda sağlayacaktır.

1956 yılında, Karasu ilçesinde zengin bir kurşun madeni kaynağı bulunmuş, Maden Tetkik Enstitüsünün raporları doğrultusunda, bölgedeki kurşun madeninin saf kurşun oranının %75 olduğu tespit edilmiştir⁶⁰⁹. Bu oran kurşun potansiyeli açısından önemli bir oran olup, işlemeye değer bulunması açısından önemlidir.

Sapanca'nın Muradiye köyünde talk tozu ve kaolin çıkarılarak İzmit ve İstanbul'a pazarlandığı bilinmektedir⁶¹⁰. Keremali Dağları üzerindeki Mermerlik mevkiinde eskiye dönük bir işletme olduğu ve Taflan Tepe'de Somaki mermerler çıktığı tespit edilmiştir⁶¹¹.

1950-1960'lı yıllarda Sakarya ve ilçelerinde tespit edilen madenler ve bölgeleri şu şekilde sıralanabilir;

1. Adapazarı ve Çevresi

Çaltıcak ve Taşkırsı köyleri	Kurşun
Söğütlü Bucağı	Demir
Kayalar, Mahmudiye, Değirmendere	Linyit

2. Hendek Çevresi

Ankara asfaltı kuzey kısmından Karasuya kadar	Demir
Güldibi, Nuriye ve Kazımiye köyleri	Bakır
Taraklı ve Gübrelik köyleri	Demir

3. Karasu Çevresi

İlçe sınırı tamamı	Demir
Kurudere, Kestanepınarı, Aktaş, Çakmaklı	Kurşun

⁶⁰⁸ Yeni Ada Postası, 7 Şubat 1955, Sayı: 843.

⁶⁰⁹ Demokrat Sakarya, 11 Mart 1956, Sayı: 535.

⁶¹⁰ Balcıoğlu, "Ekonomi Yönünden Sakarya İli", s.32.

⁶¹¹ Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, s. 60.

Çobanyatağı köyleri

4.Geyve İlçesi

Pamukovanın Katırozü ve Bakacak köyleri	Bakır
Doğançay, Celaller ve Kürtlü köyleri	Bakır ve Kurşun

5.Akyazı Çevresi

Kanlıçay köyü	Bakır ve Kurşun
Karapürçek, Taşburun, Mecidiye, Ahmediye	Bakır
Şerefiye ve Beldibi	Nikel ⁶¹²

Bahsedilen madenlerin Karasu ve Hendek ilçelerinde yer alan demir alanları Maden Tetkik Arama Enstitüsüne ait olup, diğer bölgelerde arama izinleri şahıslara devredilmiştir. Yıllık üretim miktarları hakkında yorum yapmamızı sağlayan değerlere göre, 1961-1966 yılında, bahsedilen maden bölgelerinden elde edilen miktarlar şöyledir;

1961 500 ton Linyit, 13 ton Antimuan,

1964 80 ton Bakır, 6 ton Kurşun

1965 100 ton Bakır

1966 445 ton Bakır ⁶¹³.

Yukarıdaki verilere bakıldığında, Sakarya’da mevcut olan madenlerden, demir, bakır, nikel ve kurşunun işlenmesi dolayısıyla ilin ve ülkenin ekonomik yapısında etkili bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

⁶¹² Eröz-Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s.26.

⁶¹³ Eröz-Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, s.27.

BÖLÜM 3: SİYASİ DURUM

3.1. Siyasi Partiler ve Milletvekili Genel Seçimleri

1950-1960 yılları arasında, Kocaeli'ne bağlı Adapazarı ve müstakilen kurulan Sakarya'daki siyasi hayatın temsilcileri olan partiler ve katıldıkları seçimler incelenecektir. Bu kapsamda, Türkiye'de 1950, 1954, 1957 yıllarında yapılan Milletvekili Genel Seçimleri ve 1950, 1954 Muhtarlık ve İhtiyar Heyeti Seçimleri, 1950, 1955 Belediye Meclisi (Belediye Başkanlığı) Seçimleri ile 1950, 1955 tarihli İl Genel Meclisi Seçimleri sonucunda Adapazarı-Sakarya'daki siyasi faaliyetler ve yapılaşma hakkında bilgiler kaydedilecektir.

3.1.1. Siyasi Partiler

Demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan siyasal partiler, ilk defa Batı'da çok eski tarihlerde ortaya çıkan ve siyasete katılma talebi içerisinde bulunan grupların siyasal sisteme katılımını sağlayan araçlar olarak ortaya çıkmış, modern anlamda ise çıkarları doğrultusunda birbirinden ayrılan grupları ve yapılaşmaları ifade etmiştir⁶¹⁴. Meşru bir siyasi sistemle yönetilen ülkelerde siyasi partilerin varlığı, o ülkenin özgürlük ve demokrasi açısından gelişmişliği ile yakından ilgilidir. Batı'da geleneksel partilerin gelişimi meclis sisteminin benimsenmesi ve seçme seçilme hakkının aşamalı olarak yaygınlaşması ile mümkün olmuştur. Partilerin doğması ve şekillenmesindeki temel nokta demokrasi ihtiyacı olmakla birlikte, çeşitli tarihsel olaylar da etkilidir. Savaşlar, ekonomik gelişimler veya krizler, ayaklanmalar, nüfus değişimleri, eğitim, sağlık gibi konulardaki ani değişimler ve sorunlar gibi pek çok unsur sayılabilir. Siyasal partilerin ayrımındaki temel nokta, ulaşmak istedikleri hedefler ve buna dair izlenecek yol hakkında olmuştur. Partilerin kendilerinden beklenen istikrarlı ve etkin demokratik faaliyetleri yerine getirip, seçmen kitlelerini en iyi şekilde temsil etmeleri onların, iktidar mücadelesindeki durumunu belirlemiştir. Bu bağlamda, partilerin temel hedefi, toplulukların farklı çıkar ve isteklerinin sisteme iletilmesinde bir araç olmuştur⁶¹⁵.

⁶¹⁴ Turgay Uzun, “Siyasal Partiler ve Türkiye”, *İttihat ve Terakki'den Günümüze Türkiye'de Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi, 2010, s. 8.

⁶¹⁵ Gülbahar Atasever, “Siyasal Parti Tipolojisi”, *İttihat ve Terakki'den Günümüze Türkiye'de Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi, 2010, s. 15-28.

Türkiye’deki siyasi parti oluşumunun ilk basamağının, Avrupa’dan eğitim alarak dönen Genç Türkler grubunun faaliyetleri sonucu II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı’da gerçekleştiği söylenebilir. 1908 yılından itibaren İttihat ve Terakki ile arkasından takip eden siyasi fırkalar, Cumhuriyet döneminde kurulan karakteristik partilerin alt yapısını oluşturmuştur⁶¹⁶.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından sonra TBMM’nde kurulan ilk siyasi parti Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi)’dir. Kısa soluklu 1924-25 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkasının muhalefet girişimlerinin akabinde, 1946 yılında çok partili hayata geçişi başlatan Demokrat Parti’nin kuruluşu olmuştur. Aynı dönemde birbiri arkasına kurulan siyasi partilerin faaliyete geçmesi takip etmiştir. Bu kısımda 1950’li yıllarda Türkiye’de mevcut siyasi partilerin kuruluşu ve Adapazarı-Sakarya’daki temsil durumları, teşkilatları ile faaliyetleri incelenmiştir.

3.1.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi ve Sakarya Teşkilatı

Bilindiği üzere, Türk siyasi hayatında önemli bir temeli oluşturan Cumhuriyet Halk Partisi’nin kuruluş serüveni, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adıyla 4 Eylül 1919’da toplanan Sivas Kongresi’nde teşekkül eden oluşuma dayanmaktadır. CHF bu kongreyi 1. Kurultayı olarak kabul edecektir. Milli bağımsızlığı kurtarmak amacıyla kurulan vatansever cemiyetlerin bu isim altında örgütlendiği görülmüştür. 23 Nisan 1920 tarihinde, Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından hemen sonra, Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşları, İstanbul kaynaklı “Teslimiyetçi-Muhafazakar” gruba karşı “Kurtuluşçular” yani “Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu” kurmuşlardır. Müdafaa-i Hukuk hareketi ruhuyla Türk Milleti’nin bağımsızlık yolunda fiilen ortaya koyduğu çabalarla kazanılan zaferde Mustafa Kemal Paşa’nın rolü büyüktür⁶¹⁷. Bu süreçten sonra, devletin tam bağımsızlık düsturu ile yeniden teşekkül etmesinin yolu açılmış, bundan sonraki süreçte siyasi hayatı da düzene koyma çalışmaları ve milli irade konuları gündeme gelmiştir.

⁶¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 60-64.

⁶¹⁷ Zeki Çevik, *Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkasına Geçiş (1918-1923)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002, s. 53, 70-71.

19 Ocak 1921 tarihinde M. Kemal, Halk fırkasının kurulmasına dair düşüncesini İzmit konuşmasında şu şekilde paylaşmıştır;

“Efendiler, siyasi bir fırka söz konusu olunca bundan haklı olarak tereddüt ve telaşa düşenler bulunabilir. Gerçekten milletimiz çok zamandan beri siyasi fırkalar yüzünden ve siyasi fırkaların ihtirasları ve onların çatışması yüzünden çok büyük zararlara uğramıştır. Kendi çıkarları unutturulmuştur. Şunun bunun çıkarının hizmetine konmuştur...Bizim muhtaç olduğumuz bütün memleket çocuklarının el ele vererek çalışmasından ve çalışmasıyla elde edilecek sonuçtan ibarettir. Bütün bu görüşlerle beraber diyorum ki, siyasi bir kuruluş gerekmektedir”⁶¹⁸.

1 Nisan 1923 tarihinde Mustafa Kemal’in önderliğinde Büyük Millet Meclisi’nde seçimlerin yenilenmesi gündeme gelmiş ve Müdafaa-i Hukuk Grubu tarafından bir seçim programı olarak duyurulan ve “9 umde” etrafında açıklanan ilkeler, ideolojik oluşumlarını ortaya koymuştur. Seçimlerden sonra meclise hakim olarak giren grup, 9 Eylül 1923 tarihinde partileşerek “Halk Fırkası” ismini almıştır. 23 Ekim 1923 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na sunulan dilekçeyle gönderilen ana nizamname ile kuruluşunu tamamlamıştır. Mustafa Kemal fırkanın genel başkanlığını, Recep Peker ise genel sekreterliğini üstlenmiştir. “1923 Kuruluş Nizamnamesinde”, ilk örgütlenme modeli oluşturulmuş, merkez ve taşra organları belirlenmiştir. Her alanda yapılan inkılâp hareketlerinin toplumda yerleşmesine çalışıldığı bir dönemde, M. Kemal’in liderliğini vurgulayan ve kendisine “değişmez genel başkan” sıfatının verildiği 2. CHF Kurultayı’ndan sonra kabul edilen “1927 Nizamnamesi” yayınlanmıştır. Merkeziyetçi bir örgüt ve yönetim yapısını uygulamaya fırsat veren nizamnamede, “cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik” ilkeleri vurgulanmıştır. 1923-1930 yılları arasında, yaşanan siyasi muhalefet denemeleri (TCF ve SCF) ve sosyal, ekonomik değişikliklere bağlı olarak, 1931 yılında toplanan 3. CHF Kurultayı’nda, 6 ilke kabul edilmiş “1931 Nizamnamesi” ile sistemli ve disiplinli bir örgütlenme yapısı kabul edilmiştir.

⁶¹⁸ Arı İnan, *Mustafa Kemal Atatürk’ün İzmit Konuşmaları*, Kocaeli: İzmit Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, s. 69-70.

Boşlukların tamamlanması ile CHF'nin ideolojik ve yönetsel bir olgunluğa kavuştuğu söylenebilir⁶¹⁹.

Cumhuriyet Halk Fırkası, 9 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı 4. Büyük Kurultay'ında, öncelikle kendisini "parti" ismi ile ifade etmiş ve programına temel olan ana fikirleri, Türk inkılâbının başlangıcından o güne kadar yapılan işleri ortaya koyduğu bir kitapçıkla bu programı yayınlamıştır. Bu programın temeli, 1927 yılında Parti Kurultayında kabul edilen tüzüğün genel esaslarına ve Genel Başkanlığın bildirisine ayrıca 1931 Kamutay seçimi sebebiyle yayınlanan bildirilerle ortaya koyulmuştur. Bu programa göre; partinin güttüğü amaç ve temel esaslar "Kemalizm" prensipleridir. Partinin ana özellikleri kısmında, "*Cumhuriyet Halk Partisi, a) Cumhuriyetçi, b) Ulusçu, c) Halkçı, ç) Devletçi, d) Laik, e) Devrimcidir. Parti, ulus egemenliği ülküsünü en iyi ve en sağlam surette imsileyen ve taplayan devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanığdır. Parti bu sarsılmaz kanağatla, Cumhuriyeti her tehlikeye karşı bütün araçlarla korur*" ⁶²⁰ ifadeleri ile temel prensipleri ortaya koyulmuştur.

M. Kemal Atatürk'ün 1938 yılında vefatından sonra toplanan 1. Olağanüstü CHP Kurultayı'nda Genel Başkan Vekili İsmet İnönü, genel başkanlığa seçilmiş, tüzük değişikliği ile İsmet İnönü partinin "değişmez genel başkanı", Atatürk'ün de partinin "ebedi genel başkanı" olarak belirlenmesi kararlaştırılmıştır. 1939, 1943 ve 1947 yıllarında da parti tüzükleri güncellenerek düzenlenmiştir. 1946 yılında toplanan 2. Olağanüstü CHP Kurultayı'nda kabul edilen tüzük değişikliklerinden biri "değişmez genel başkanlık" sıfatının kaldırılmış olması, genel başkanın milletvekilleri arasından dört yıl için Kurultay tarafından seçilmesinin kararlaştırılmasıdır. 1947 Tüzüğü'nde genel başkan ve genel başkan vekilinin iki yılda bir Kurultay tarafından seçilmesi kabul edilmiştir. Bu tüzük değişiklikleri ile partinin halka en yakın köy ve mahalle ocaklarının örgütlenmenin temeline alındığı ve yönetim örgütleri bakımından liberalleşme eğilimi ve parti içi demokrasi anlayışında değişiklikler olduğu belirtilmektedir⁶²¹.

⁶¹⁹ Caner Erdoğan, "Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (Ekim 2017), s.367-373.

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi52_pdf/2tarih_siyaset_uluslararasıiliskiler/erdogan_caner.pdf

(Erişim Tarihi: 27.08.2019).

⁶²⁰ C.H.P. Programı, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, s. 1-3.

⁶²¹ Erdoğan, "Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950)", s. 375-377.

CHP kurulduktan sonra, taşra teşkilatlanmasına başlamış, hızlı bir gelişme kaydederek 1931 yılına kadar 55 ilde örgütünü kurmuştur. CHP, il kaza, nahiye ve köylerde örgütleri aracılığı ile siyasi ideolojisini ülkenin her bölgesine ulaştırmaya çabalamıştır. Aynı zamanda bu dönemde, CHP tarafından oluşturulan “parti müfettişliği” uygulaması, müfettişler yoluyla bölgelerden ayrıntılı raporlar toplayarak merkeze gönderilmesi şeklinde işlemiştir. Sıkı bir denetleme mekanizması olarak ortaya çıkan ve merkezden takip edilen bu raporlarla, taşra teşkilatının bölgelerine ait üye sayıları, parti adına yapılan çalışmalar ve çeşitli propaganda faaliyetleriyle Halkevlerinin durumundan düzenli olarak bilgi edinilmiştir⁶²².

CHP’nin kuruluşundan itibaren örgütlendiği taşra teşkilatından biri de Kocaeli bölgesidir. Bu bölgeden TBMM’de her dönemde milletvekili çıkarılmış ve partinin teşkilatı etkili çalışmıştır. Kocaeli’nin mülki yapılanmasında İzmit başta olmak üzere Adapazarı, Geyve, Karamürsel, Gölcük, Karasu, Gebze, Hendek ve Kandıra ilçeleri ile ilgili CHP müfettişleri tarafından 1940’lı yıllarda merkez idareye gönderilen raporlar bulunmaktadır. Bu raporlarda ocak ve bucak teşkilatlarının bütçeleri, üye sayıları varsa yapılan usulsüzlükler veya eksiklikler hakkında bilgiler verildiği görülmektedir. Örneğin; 1942 yılında Kocaeli bölgesi CHP müfettişi Rahmi Apak’tır. Eylül 1942’de düzenlediği vilayete ait teftiş raporunda, merkez ve kazalardaki hesap işlerinde nizama aykırı uygulamalar yapıldığına dair bir liste oluşturmuş ve genel sekreterliğe göndermiştir. Buna göre, köy ve nahiye ocaklarına yardım aidatı olarak koyulan paranın çok az olduğunu, belediye bütçesinin Halkevine ayırdığı yardım parasının kısıtlandığına dair tespitlerini listelemiştir. Adapazarı kazasında ise, üye aidatlarını toplamak konusunda sıkıntılar yaşandığını bildirmiştir⁶²³. 1944 yılında Kocaeli Bölgesi parti müfettişi olan Afyon Milletvekili Dr. Ahmet Selgil, oluşturduğu raporda, bir nahiye kongresinde İdare heyeti azasının verdiği mali açıkla ilgili tahkikat başlatmıştır⁶²⁴.

1 Aralık 1954 tarihinde resmen kurulan Sakarya’da, CHP İl Başkanı Bedri Ünal olmuş, Merkez bucağı Adapazarı başkanı Ahmer Er sekreteri ise Nazmi Işık olarak belirlenmiştir. Yapılacak ilk CHP il kongresine Başbakan Adnan Menderes’i de davet eden bir

⁶²² Cengiz Şavklı-Tülay Aydın, “Tek Parti Döneminde CHP’nin Yozgat Teşkilatı (1939-1942)”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016)*, Bildiri Kitabı, c. 2, Yozgat: 2016, s. 329-331. <https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt2/329-337.pdf> (Erişim Tarihi: 02.12.2018).

⁶²³ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0/1578.429.1/17

⁶²⁴ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0/1578.429.1

telgraf gönderen Ahmet Er, “*Sakaryalı hemşerileriniz ellerinizden öper*” ifadesiyle tamamladığı telgrafi dolayısıyla CHP İstanbul başkanlığı tarafından şiddetle kınanmış, “*ideal uğruna çalışan partililer arasında esefle karşılanacak bir durum*” olarak tanımlanmıştır. Bu tepkiden sonra Ahmet Er, “*merkez bucağı olarak müstakiliz, ben bucak başkanı olarak vetomu kullandım ve telgrafi çektim Muvaffak ve muktedir Başvekilimizi kongremize davetle ellerinden partili hemşerilerim adına öpmüşüm. Suç mu bu, düşman elini mi öpüyorum? Suçum varsa haysiyet divanına versinler*” şeklinde bir gazete röportajı vermiş, gerekirse istifa edebileceğini açıklamıştır⁶²⁵. Neticede, İstanbul teşkilatının, CHP’nin kendi seçmeni haricindeki ve özellikle ezici çoğunluğu kazanan DP’ye yakın kesimlere de hitap etme yolunda atılan bu adımı hoş karşılamadığı anlaşılmaktadır.

CHP il başkanlığını 1956 Kasım ayına kadar sürdüren isim ise Nüzhet Yığın’dır. 11 Kasım 1956 tarihinde, CHP Sakarya il kongresi Saray Sinema salonunda yoğun bir katılımı yapılmış, Nüzhet Yığın, Ramiz Elgin ve Burhan Akdağ’ın teklif edildiği Sakarya il başkanlığına Burhan Akdağ çoğunluk oyuyla getirilmiştir. Bu dönemde, Hendek ilçe başkanlığı Osman Yılmaz, Karasu ilçe başkanlığı İdris Bal tarafından yürütülmektedir. Aynı seçimle, idare heyetine ise, Talip Kuriş, Sabahattin Arın, Mustafa Sakallıoğlu, Mustafa Birinci, Reşat Adapazarlı, Sadettin Hun, Müberra Müdok, İbrahim Öztopal, Hasan Sayılı ve Mehmet Şen isimli partililer getirilmişlerdir⁶²⁶.

CHP bucaklarda teşkilatlanmaya ve gençlik kolu kurmaya da önem vermiş, Taraklı bucağında 1954 yılında Ali Kızılırmak başkanlığında 12 partilinin katılımı ile gençlik kolu oluşturulmuştur⁶²⁷.

3.1.1.2. Demokrat Parti ve Sakarya Teşkilatı

Türkiye’de çok partili siyasi yaşama geçiş ve Demokrat Parti’nin kurulma sebepleri ile II. Dünya Savaşı’nın ülkeler üzerinde yarattığı etkilerin yakından ilgisi olduğu belirtilmelidir. İlk etki demokrasi anlayışı ve dünyada yaygınlaşan demokratik çoğulcu yönetim sistemlerinin başlattığı etki olmuştur. Türkiye’nin savaş sırasında izlediği denge siyaseti, batılı ülkelerle olan ilişkileri olumsuz etkilemiş, diğer taraftan Sovyetler Birliği’nin ülkenin bağımsızlığına gölge düşürecek taleplerde ve girişimlerde bulunması

⁶²⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Şubat 1955, Sayı: 967.

⁶²⁶ Anadolu, 12 Kasım 1956, Sayı: 171.

⁶²⁷ Hakikat, 21 Nisan 1954, Sayı: 63.

da hükümeti sıkıntıya sokmuştur. Batılı ülkelerde Türkiye'nin izleyeceği rejimin ne olacağı konusu konuşulurken, liberal yaklaşımın tercih edilmesi beklenmiştir⁶²⁸. Meclis içi muhalefetin gerekliliği konusunda zaman zaman yaptığı konuşmalar mevcut olsa da, İsmet İnönü'yü, çok partili hayatın başlamasına karşı ılımlı ve hatta teşvikçi bir tutum içerisine sokan durum bu beklentilerle de açıklanabilir

Savaşın ikinci etkisi ise, ekonomi politikaları ile ilgilidir. 6 yıl süren savaş süresince, savaşa girmemenin getirdiği zorluklarla ve ekonomik dar boğazla mücadele eden iktidar partisinin aldığı önlemler ve uygulamalar, halkın siyasi temayülünü de sarsacak sonuçlar doğurmuştur. Hükümet, savaş dönemi karaborsacıları ve vurguncuları ile mücadele ederken, artan enflasyonu dengelemek için çözüm olarak gördüğü bazı tedbir kararları almıştır. 1940 yılı başlarında kabul edilen “Milli Koruma Kanunu” ve “Varlık Vergisi” gibi uygulamalar parti içinde ayrışmalara sebep olmuştur⁶²⁹.

DP'yi kuruluş aşamasına getiren 1945 yılında mecliste görüşülen “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu”, ekonomi tedbirlerin en fazla ses getireni olarak yorumlanabilir. Öngörülen bu düzenleme, kırsaldaki düşük ekonomik seviyeli köylüler ile onları koruyacak güçlü bir devlet yapısı oluşturmayı amaçlamıştır. Köylünün köyünde kalması için mülkiyet rejiminde yapılacak değişikliklerle tarımsal üretimimin artmasını sağlamak, bunun sonucunda kırsal alanda yaşayan nüfusun yerinde kalarak devletin bekası ve tek parti iktidarının devletçi ideolojisinin kuvvetlendirilmesi amaçlarını barındırdığı ifade edilmektedir⁶³⁰. Önergenin amaç ve ekonomik stratejisine olumlu bakmayan CHP içindeki muhalif grup bu konunun mecliste görüşülmesi akabinde, demokrasi vurgusu yapacak bir belge ile karşılık vermiştir. 7 Haziran 1945 tarihinde, CHP'li 4 milletvekili; Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na sunulan önerge “Dörtlü Takrir” olarak bilinmektedir. Kamuoyuna açıklanan önerge özetle;

“Kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en temel ilkesi olan demokrasi prensiplerine inanmış Türk Milletinin ancak

⁶²⁸ İlbeyi Özer, *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, İstanbul: İskenderiye Yayınları, 2015, s. 36,37.

⁶²⁹ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 9, 18-19.

⁶³⁰ Cemil Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 291-292.

bu prensiplerin uygulanmasıyla refah ve saadete ulaşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve özellikle partimiz mensupları arasında büyük çoğunluk oluşturdıkları şüphesizdir. Bu kanaatle milletçe arzulanan bu amacın gerçekleşmesi için gerekli gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik” ⁶³¹ ifadeleriyle başlamaktadır.

Dörtlü Takrirden, CHP’nin kuruluşundan o güne kadar temel prensip saydığı demokrasi anılarak, Atatürk döneminde gerçekleşen muhalefet girişimlerinden bahsedilmiştir. Anayasada var olan demokratik yapının siyasi hayata ve teşkilata da uygulanma zamanının geldiğinden, bunun gerçekleşmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve vatandaşların siyasi hak ve hürriyetlerini geniş çerçevede kullanabilmelerine imkan verilmesi konusu ifade edilmiştir. Son yirmi yılda halkın siyasi bilinç seviyesinin oldukça geliştiğinden bahsedilerek, İnönü’nün 19 Mayıs 1945 günü yaptığı demokrasi ilkesinin daha geniş ölçüde uygulanması meyanındaki konuşmaya da atıfta bulunulmuştur⁶³². Belgenin doğuracağı siyasi sonuçlar etkili olacaktır, bu sırada dönemin basınında ikinci bir partinin kurulacağı yönünde haberler de yayınlanmaya başlamıştır.

Demokrasi ve siyasal özgürlük istenilen bu belge reddedilmiş, önergeyi veren dört milletvekili muhalif yaklaşımlarına devam etmişlerdir. Aydemir’e göre, Menderes, hükümetin toprak reform tasarısına karşı çıkan büyük çiftlik sahipleri tarafından duruma bakıyor ve kanunu şu şekilde eleştiriyordu; *“Toprak mülkiyetinde artık, en küçük emniyet kalmayacaktır. Zira reform adı altında siz, daha birçok yıllar zati istihsal şekline mahkum bir düzeni, bir nizamı müdafaa ediyorsunuz. Halbuki küçük işletmeye gitmek değil, küçük işletmeleri birleştirerek, büyük kolektif işletmelere geçmek, hatta farzdır”*⁶³³.

İsmet İnönü oluşan muhalif çıkışlara karşı; *“bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girsinler”*⁶³⁴. Yol gösterici bu konuşmanın ardından, toprak reformu kanunlaşmış, yürütme sürecindeki aksaklıklarla iktidarın çiftçi kesimin desteğini kaybetmeye başladığı

⁶³¹ Özer, *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, s. 42-43.

⁶³² Koçak, *İkinci Parti Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, s. 314-316.

⁶³³ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 116-117.

⁶³⁴ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s. 67.

bir sürece girilmiştir. İktidara karşı köylü, işçi, esnaf ve yeni fikirlere sahip genç aydınlarla, CHP’den çeşitli sebeplerle çıkarılan veya çıkanların ortak bir ayaklanması sayılabilecek, muhalefet partisi doğacaktır⁶³⁵.

Ekonomi kararlarından kısa bir süre sonra, Aralık 1945’de Cumhurbaşkanı İnönü’yü ziyaret ederek, Parti kurmayı planladıklarını açıklayan Celal Bayar, kendisinin onayını almayı tercih etmiş, Cumhuriyet ve prensipleri ile ilgili teminat vermiştir. İnönü partinin kuruluşunu olumlu karşılamıştır. DP’nin kuruluşunda yönetici zümrelerin işbirliğine işaret edilmesi de bundan beri gelmektedir. Özetle, savaş yıllarında uygulanan politika toplumun çeşitli kesimlerinden bir muhalefet ortamı oluşturmuş ancak muhalefet partisi kurma girişimi, yönetici kesimin teşvikiyle, yönetici kesimden gelmiştir şeklinde yorumlanabilir⁶³⁶.

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946 tarihinde Atatürk döneminin son başbakanı Celal Bayar, eski dönemde CHP müfettişi Adnan Menderes, Mülkiyeli eski Vali Refik Koraltan ve edebiyat tarihçisi Fuat Köprülü tarafından kuruluşunu açıklamış, parti başkanlığına Celal Bayar getirilmiştir. Aynı gün parti program ve tüzüğü de yayınlanmıştır. DP tarafından Ocak 1946 yılında yayınlanan programda⁶³⁷; “*Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görünüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla*” kurulduğunu belirtmekte ve partinin demokrasi anlayışına en uygun devlet şeklinin Cumhuriyet olduğunu savunmaktadır. Laikliği, Halkçılığı, İnkılâpçılığı ve Devletçiliği benimsediklerini açıklarken, “*Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız*” ifadeleri ile Atatürk’ün belirlediği 6 temel ilkenin ve demokrasinin savunucusu olduklarını duyurmuşlardır. Ekonomik yaklaşımlarında ise, devletçiliğe mesafeli, serbest piyasa ekonomisini ve özel teşebbüsü merkeze aldıkları liberal bir ekonomi politikasına işaret etmişlerdir.

⁶³⁵ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 55-56.

⁶³⁶ Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 24-27.

⁶³⁷ Enis Şahin-Bilal Tunç, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Arasındaki Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2, (2015), s. 39-40, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/197552>. (Erişim Tarihi: 02.09.2018); Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye 4 (1908-1980)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2013, s.180-181; *Demokrat Parti Programı 1946*, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (Erişim Tarihi: 02.09.2018).

DP'nin kuruluşu mecliste ve CHP nezdinde olumlu karşılanmış, CHP yeni kurulan partiyi iktidarın yönetimini denetleyecek bir mekanizma olarak görmek istemiştir, ılımlı bir atmosferde kuruluşunu tamamlayan DP, ilk dönemlerde bazı varsayımlara karşı kendisini ispatlamaya çalışmış, bir “muvazaa” partisi olmadığını ve CHP'den farklı bir siyasi duruşta olduğunu ifade etmeye çabalamıştır. İlerleyen yıllarda, partinin hızla örgütlenmesi CHP ile aralarında ılımlı başlayan ilişkileri gergin bir ortama ve sıkı bir rekabete dönüştürecektir⁶³⁸. Çok partili hayatın getirdiği siyasi hareketlilik, tüm ülkede yeni bir döneme girildiğini hissettirmiştir. Bundan sonra erkene alınarak yapılacak 1946 Milletvekili Genel seçimleri ve ona dair eleştiriler DP ile iktidarın arasında çatışmaların zeminini hazırlayacaktır.

DP'nin kuruluşunu tamamladıktan sonra, merkezde ve taşrada teşkilatlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Öncelikle oluşturduğu bölgelerden biri de Kocaeli olmuştur. Parti burada vilayet ve kaza idare kurullarını kurarak, köy ve nahiyelerde ocak ve bucak başkanlıklarını belirlemiştir. Kocaeli'ne bağlı Adapazarı ilçesinde Demokrat Parti'nin 3 Temmuz 1946 tarihinde kurulduğu kaydedilmiştir⁶³⁹.

Bu tarihte Kocaeli İl İdare Kurulunda bulunan kişilerle, sonradan Sakarya İline bağlanacak olan İlçe İdare Kurullarında yer alan isimlerin, partideki görevleri ve meslekleri şu şekildedir⁶⁴⁰: Başkan-Sadi Ataergin (Dış doktoru), Üye-Yeredoğ Kışioğlu (Avukat), Üye-Emin Temeloğlu (Noter), Üye-Abdurrahim Karaçetin (Bakkal), Üye-Niyazi Ataman (Tütün Bayii), Üye-Mehmet Görken (Fabrikada usta), Üye-Dursun Aradil (Arzuhalci).

Adapazarı İlçe İdare Kurulunda bulunan kişiler: Başkan-Hamdi Bayar (Tüccar), Üye-Süleyman Şumnulu (Manifaturacı), Üye-Kadri Kalfaoğlu (Doktor), Üye-Ramazan Dinç (Eski Kaymakam), Üye-Yaşar Bir (Tüccar).

Akyazı İlçesi İdare Kurulunda bulunan kişiler ev görevleri: Başkan-Tahir Galip Çökün (Zürra), Üye-İbrahim Emel (Zürra), Üye-İdris Özkan, Üye-Mustafa Furtuna, Üye-Hasan Erdem.

⁶³⁸ Akşin, *Çağdaş Türkiye 4 (1908-1980)*, s. 181.

⁶³⁹ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0/440.1823.2

⁶⁴⁰ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0/440.1823.2

Geyve İlçesi İlçe İdare Kurulunda yer alan isimler: Başkan-Cemal Parla, Üye-Mehmet Boncuk, Üye-Mehmet Bağcağz (Çiftçi), Üye-Ahmet Emici, Üye-Alaattin Keskin (Terzi), Üye-Mevlâna Çavdar (Çiftçi), Üye-Ömer Çakıl (Fotoğrafçı).

Karasu İlçe İdare Kurulunda bulunan kişiler: Başkan-Hüseyin Oğuz Koçman (Emekli Öğretmen), Üye-Ömer Akoca (Çiftçi), Üye-İdris Bal (Manifaturacı), Üye-Rüstem Pat (Rençber), Üye-Ali Çınar (Rençber).

Hendek İlçe İdare Kurulunda yer alan isimler: Başkan-Mehmet Yılmaz, Üye-Ömer Kartal, Üye-Mehmet Boz, Üye-Nizamettin Boş, Üye-Ahmet Bangal.

Bu belgedeki verilere bakıldığında, DP'nin Adapazarı'nda tüm bölgelerde örgütlendiğini ve teşkilatta yer alan isimlerin toplumun farklı meslek gruplarından ve sivillerden oluştuğunu, üyelerin çoğunlukla çiftçi ve ticaret adamlarından meydana geldiğini söylemek mümkündür. Adapazarı'nda ele alınan dönemde siyasi faaliyetlerle yakından ilgili Osman Erkaya'nın anılarında, DP'nin ildeki teşkilatlanması ve dönem ait gelişmeler yer almaktadır. Kendisi, bu dönemde Adapazarı İlçe Merkezi'nin DP bucak başkan yardımcılığı ve aynı zamanda Pamukova bucak kurulu ikinci başkanı olarak çalışmalarda bulunmuştur. Erkaya'nın, siyasete DP'den giriş süreci ve Adapazarı'nda parti adına yapılan teşkilatlanma çalışmaları hakkında verdiği bilgiler ise şu şekildedir;

“Memuriyetten istifa ettiğimde Adapazarı'nda DP'yi ilk kuran on iki kişiden biri bendim.1946 son aylarında Merkez bucağını yedi kişi kurduk. Birinci başkan, Teyfik Karagülle tüccar gazeteci, ikinci başkanlığa ben seçildim. Adapazarı DP ilçe kurulu da Avukat Ragıp Bey başkan, ikinci başkan tuhafiyeci Hamdi Bayar, üyeler Nazmi Akhuy kösele tüccarı, İsmail Kösemen, Hendekli Yaşar Bir'dir. Merkez bucağı bir iki defa kurmal isteyenler olmuş ancak Kaymakam Suphi Bey engellemiş, sonra kunduracı Murat Coşkun arkadaşım bana anlattı kurmamızı istedi, birlikte hareket ettik.

Merkez bucak başkanı manifaturacı Teyfik Karagülle, Osman Erkaya (ben) Yüksek Mühendis Zeki Arar, Kuyumcu Fikri Çakın, Rüşti Öztopal, Mustafa Kara manifaturacı, Hüsamettin Selanik'ten oluşmuştur. Ben aynı zamanda 1947 başlarında Pamukova DP bucağını da kuranlardım. Serbest Doktor Şahabettin Gökçay başkan, ben ikinci başkan, bakkal Cafer, Neşet Ertürk,

bakkal Muharrem oal'dır. İki yerde patiye çalışıyordum. Çok da faal idim. Köylerde ocak teşkilatı kurdum özellikle Pamukova'da iki mahalle ve otuz köyde Neet Ertürk'le giderek teşkilat kuruyorduk. Neet Bey'in topluma hitabeti olmadığından benim yapmam gerekiyordu, en son bir köy kaldı Mekece ve Hayrettin köylerinin batısında tepede kayalıklı bir yerde küçük bir köy, Akçakaya köyü. Buraya bucak başkanı Dr. ahap Bey'le gittik, burada da kurulursa Pamukova tamam. Köye sabah erkenden vardık, kahveye girdik köylüler oturuyor, doktoru tek doktor olduğundan tamamı tanıyorlar. Burada ayan-ı dikkat bir durum oldu, ben DP ocak teşkilatını kurmaya geldiğimizi on arkadaa ihtiyaç olduğunu söyledim. İlerinden biri, "biz DP istemiyoruz" dedi. "Neden?" dedim. "DP iktidar olursa Halifeliği getirecek de ondan", diğerleri susunca demek ki bu konuda köylüler hemfikir. Doktor ahap Bey aşırdı, beklenmeyen bir durum. Ben, anladım dedim ki, "u anda Türkiye'de Halife var, olan bir şey DP neden getirsin", köylüler de aşırdı. Dedim ki;" dünyanın neresinde olursa olsun müstakil devlet olan İslam lkelerinin Cumhurbaşkanı veya kralları Halifedirler. İsmet Paşa Halife olarak oturmaktadır". Tam bu konuşmalar sırasında köyün imamı ile ğretmeni içeri girdiler. Onlara da sordum beni tasdik ettiler. "İslam lkelerindeki devlet başkanları Peygamber Efendimizin oturduğu yerde olanlar" dedim, böylece Pamukova bucağı tamamlanmıştır"⁶⁴¹.

Anılardaki ifadelerden anlaşılmaktadır ki, DP'nin tekilatlanması sırasında özellikle köylerde halkın bazı önyargıları ile de mücadele edilmiştir.

DP, Adapazarı'nda tekilatlanmaya hız vermiş, 1953 yılında DP'nin Adapazarı'nda ve ilçelerindeki ocaklarda kongreler gerçekleşmiştir. Adapazarı Merkez bucağına bağlı Ocaklarda 7 Mart-22 Mart arasında, Kazım Paşa bucağına bağlı ocaklarda 6 Mart-22 Mart tarihleri arasında yıllık kongreler tamamlanmıřtır⁶⁴².

1954 yılı başlarında, Kocaeli bölgesi Demokrat Parti İl Başkanı, Sefer Göksel, ikinci başkan ise Dursun Erol'dur. Budaklar Nahiye Başkanı şevki zdemir, Kayalar Nahiye Başkanı Sabri Yılmaz'dır. Adapazarı'na ziyaretler düzenleyerek, İlçe teşkilatının

⁶⁴¹ Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Belge No: 20-21, 26.

⁶⁴² Adapazarı Akşam Haberleri, 12 şubat 1953, Sayı: 354.

çalışmalarını incelemişlerdir⁶⁴³. Akabinde, Kayalar'da yoğun katılımın olduğu bir toplantı düzenlenmiş ayrıca ilçe olan Adapazarı'nın Hendek kazasında 7 kişinin katılımı ile DP'nin gençlik kolu teşkilatı kurulmuştur. Şehirdeki DP Gençlik kolu ise, Mart ayı sonunda belirlenmiş, Nihat Berköz Başkan, Mustafa Kurtdere muhasip olmuş, Nahit Kasapoğlu veznedarlığa, Nahit Kasapoğlu, Zeki Dericioğlu, Ekrem Karaberber, Selahattin Gürdrama, İbrahim Baylar ise üyeliğe seçilmişlerdir⁶⁴⁴.

1 Aralık 1954 tarihinde Sakarya İlinin resmiyet kazanmasından sonra, DP Sakarya il idare heyeti yeniden belirlenmiş, genel kuruldan görevlendirilen Konya Milletvekili Tarık Kozbek tarafından teşkil edilmiştir. Başkanlığa Mustafa Tıgılı, ikinci başkanlığa Şeref Davran, muhasipliğe İbrahim Kangal, sekreterliğe Ali Dilek getirilmişlerdir. Azalıklara ise, Tacettin Barış, Mehmet Ercan, Kerim Akbaş ve Hasan Düvenci seçilmiştir⁶⁴⁵. Sakarya DP il teşkilatının siyasi tecrübeye sahip isimlerle kurulması partinin şehirdeki gücünü artırmıştır.

DP'nin Aralık 1956'da yapılan il kongresinde seçim sonucunda Yaşar Bir mükerreren il başkanlığına getirilmiştir. Bu seçimler sonrasında, yeni *DP İl İdare Kurulu belirlenmiştir*; Yaşar Bir, İbrahim Kangal, Ekrem Günay, Nazif Sel, Sebahattin Aslan, Tacettin Barış, Abidin Mocan, Mustafa Tıgılı, Baha Hun. Haysiyet Divanı ise; Kadri Kalfaoğlu, Ethem Oktay, Fehmi Çubukçu, Hüseyin Öztekin, Ali Ulusakarya isimleri ile ilan edilmiştir⁶⁴⁶.

3.1.1.3. Millet Partisi ve Sakarya Teşkilatı

Türk siyasi hayatında, 1948 yılında CHP'ye muhalefet eden tek parti DP idi. Üçüncü bir parti olarak gelişen Millet Partisi, bazı görüş ayrılıkları dolayısıyla DP'den ihraç edilen veya ayrılan isimlerle CHP geleneğinden gelenler tarafından Ankara'da 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulmuştur. Partinin kuruluşunda ve fikriyatında sevilen bir askeri isim olarak Fevzi Çakmak'ın rolü büyüktür ve kendisi partinin fahri başkanlığını üstlenmiştir. Diğer kurucu ve yönetici kadroya bakıldığında, Genel Başkan Yusuf Hikmet Bayur ve öne çıkan Osman Bölükbaşı, Kenan Öner, Enis Akaygen, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan, Mustafa Kentli isimleri yer almaktadır. Kuruluşu itibarıyla, Türk Milliyetçiliğini

⁶⁴³ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Mart 1954, Sayı: 685.

⁶⁴⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 8 Mart 1954, Sayı: 687, 23 Mart 1954, Sayı: 700, 30 Mart 1954, Sayı: 706.

⁶⁴⁵ Demokrat Sakarya, 11 Ocak 1954, Sayı: 176.

⁶⁴⁶ Anadolu, 3 Aralık 1956, Sayı: 189.

ideolojik temel alan ve Halkçı muhafazakâr çizgide bulunan parti kadrosu, DP'yi CHP'ye karşı ılımlı siyaseti dolayısıyla eleştirmiş ve “muvazaa partisi” olmakla itham etmiştir⁶⁴⁷. Bu yönüyle parti hem CHP'ye karşı hem de DP'ye karşı sert kabul edilen bir muhalefet sergilemiştir.

“Önce Vatan Sonra Parti” ve “Komünizmin ne sağında ne solundayız sadece onun karşısındayız” sloganları ile siyasi mücadelesini özetlemiştir. İktidar olma şansı yakalayamayan parti, bazı dini söylemleri dolayısıyla suçlanmış, partiden inkılapçı olarak tanımlanan bir grubun ayrılması sonrasında irticai faaliyetlere meyil ettiği gerekçesi ile 8 Temmuz 1953 tarihinde kapatılan ilk parti olmuştur⁶⁴⁸. Türkiye Cumhuriyeti'nde Milliyetçi partiler grubunun ilk oluşumu olarak kabul edilebilir.

Millet Partisi'nin Adapazarı'ndaki İlçe Başkanı kapatıldığı yıl olan 1953'e kadar Avukat Ahmet Kulen'dir. Yerel basına yansıyan habere göre, Ocak 1953 tarihinde, MP'nin eski kurucularından Yusuf Hikmet Bayur'un bir konuşma yapmak üzere Adapazarı'na davet edilmesi söz konusu olmuş ancak parti üyeleri arasında ayrılıklar sebebiyle bu ziyaret haberi hoş karşılanmamıştır. Siyasi atmosferdeki gerginlikten dolayı, ilçe başkanı Ahmet Kulen, Hikmet Bayur'a telgraf çekerek şehre gelse bile konuşma yapamayacağını belirtmiştir. Bu olay, MP Kocaeli İl Başkanı Nurettin Sümerkan ve vatandaşlar tarafından tepkiyle karşılanmış, Bayur'dan özür dilenmiştir⁶⁴⁹.

3.1.1.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Sakarya Teşkilatı

MP' nin kapatılma hadisesinden sonra, parti ideolojisi olan Milliyetçiliği siyasi alanda devam ettirecek olan Cumhuriyetçi Millet Partisi, 12 Şubat 1954 tarihinde kurulmuştur. Partinin kısa süreli siyasi hayatı, Köylü Partisiyle birleşerek Ekim 1958'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kurulmasına kadar devam etmiştir⁶⁵⁰.

⁶⁴⁷ Alihan Limoncuoğlu, “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı Millet Partisi (1948)”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5/10 (2018), s. 145-155. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/41937> (Erişim Tarihi: 20.09.2019).

⁶⁴⁸ Mustafa Kılınç, “Türk Demokrasi Tarihinde Millet Partisi ve Osman Bölükbaşı Üzerine Bir İnceleme (1948-1973)”, *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 5/23 (2018), s. 1241-1246. http://www.jshsr.org/Makaleler/1619715206_19_2018_5-23.ID479.%20KILINC_1241-1246.pdf (Erişim Tarihi: 20.9.2019).

⁶⁴⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Ocak 1953, Sayı: 344.

⁶⁵⁰ Erol Tuncer-Necati Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV), 2003, s. 183.

Kurucular listesinde MP' den gelen isimlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Enis Akaygen, Ertuğrul Akçic, Sadık Aldoğan, Fuat Ama, Suphi Batur, Osman Bölükbaşı, A. Boyacıgiller, M. Ali Derman, Cemal Islak, Saadet Kaçar, Enver Kök, Ahmet Oğuz ve Ahmet Tahtakılıç kurucu kadroda yer almıştır. Bu haliyle, kapatılan partinin isim değiştirerek yeniden aktif hale getirildiği söylenebilir. Parti'nin 1954 yılındaki programında belirttiği üzere; *“Türkiye’de insan haklarını hakim kılacak ve bunları güvenilir teminata bağlayacak bir devlet nizamını kurmak”* temel amaç olarak belirtilmiştir. Bu amaca ulaşmak için parti, *“hürriyet, emniyet, müsavat ve adalet mefkurelerine, milli hakimiyet ve laik cumhuriyet esaslarına, garp örneği demokrasi hukukuna ve milliyetçilik akidesine samimi surette bağlanmakla varılabileceğine kanidir”* ifadeleri ile kuruluşunu ilan etmiştir⁶⁵¹.

Parti kurulduktan sonra, taşradaki teşkilatını oluşturmaya başlamış ve 1954 yılı başlarında Adapazarı’nda bir şube açılması için faaliyete geçilmiştir. 19 Şubat 1954 günü partinin Adapazarı şubesinin kurulduğu gündür. Kurucular, Yusuf Ziya Kösemen (Avukat), Hakkı Taşöz (Tüccar), Mahmut Akpınar (Avukat), Ethem Güler (Çiftçi), Ragıp Torsum (Yük. Mühendis), Hüseyin Paçacı (Manifaturacı), Kamil Başkaraca (Avukat), Yusuf Burnaz (Avukat), İbrahim Sevim (Terzi) olarak kaydedilmiştir. CMP başkanlığına ise Hakkı Taşöz getirilmiştir⁶⁵².

Basına yansıyan haberlere göre, 1954 Nisan ayında, Hakkı Taşöz’ün başkanlıktan istifası haberini müteakip parti teşkilatında dağılmalar gerçekleşmiştir. CMP ilçe idare üyelerinden bir kısmı idare heyetinden ve partiden toplu olarak istifa etmişlerdir. Bu isimler, Avukat Kâmil Başkaraca, İbrahim Sevim ve Yusuf Burnaz olarak belirtilmiştir⁶⁵³. Sakarya il olarak kurulduktan sonra, Merkez Adapazarı ilçe teşkilatı 1955 yılında şu isimlerle oluşturulmuştur: Başkan Ziya Özbakır, ikinci başkan Ahmet Selman, muhasip Hasan Allahverdi, katip İlyas Taşoğlu, azalar Murat Çankaya, Tevfik Peşkent, İsmail Koçdemir, Hakkı Dalay, Ali Tunalı, Şükrü Öрге ve Mahmut Öztunç⁶⁵⁴.

⁶⁵¹ *Cumhuriyetçi Millet Partisi Program*, Ankara: Yeni Matbaa, 1954, s. 2-3.

⁶⁵² Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Şubat 1954, Sayı: 664, 19 Şubat 1954, Sayı: 670.

⁶⁵³ Hakikat, 7 Nisan 1954, Sayı: 51.

⁶⁵⁴ Demokrat Sakarya, 2 Nisan 1955, Sayı: 246.

1955-1956 döneminde, CMP İl Başkanlığı yapan İzmit Barosu avukatı ve Hürsöz gazetesi yazı işleri müdürü Müeyyet Akarsu, Ocak 1956'da partiden istifa etmiş ve siyasetten ayrılma kararını açıklamıştır⁶⁵⁵.

3.1.1.5. Türkiye Köylü Partisi ve Sakarya Teşkilatı

Türkiye Köylü Partisi; 19 Mayıs 1952 tarihinde kurulmuştur. *“Köylüler başta olmak üzere bütün çalışan vatandaşları ve ailelerini kültürde, teknikte, refahta ileri bir yeni hayata kavuşturup, söz ve mevki sahibi yaparak milletimizi dışardan, içerden gelecek her türlü tehlike ve taarruzlara karşı koyabilen, sağlam bünyeli bir millet birliği haline getirmek ve böylece umumî emniyet ve refahı sağlamak maksadıyla kurulmuştur”* şeklinde gayelerini ve programlarını açıkladıkları beyannameleri ile kurulan bir partidir⁶⁵⁶.

DP'nin Adana Teşkilatı'ndan ayrılan ve partinin kurucusu olan Remzi Oğuz Arık, Yusuf Ziya Eker ve Cezmi Türk ile birlikte yeni bir parti kurmaya yönelmiş ve 1952 yılında kurucu kadro belirlenerek parti siyasi hayata başlamıştır. Kuruluş beyannamesinde de bahsedildiği gibi, hiçbir sınıf zümre ayrımı yapılmadan fakat köylünün tüm sosyal sorunlarının merkeze alındığı bir “Köycülük, Anadoluçuluk” politikası izlemek temel hedefleri olmuştur. Bu sebeple de köylerden başlayarak merkeze doğru devam eden bir teşkilatlanma sırası izledikleri görülmüştür⁶⁵⁷.

Kurulduğu günden itibaren teşkilatlanma konusunda çalışmalar yapan Köylü Partisi'nin Adapazarı teşkilatı 21 Aralık 1953 tarihinde kurulmuş, ilçe başkanlığını ise Hidayet Öztürk yürütmüştür. 1954 yılı ortalarına kadar, Kocaeli bölgesinde ancak 41 mahalle ve köyde teşkilatını kuran parti, bu teşkilatı genişletmeye çabalarken, Adapazarı'nın yakın gelecekte Sakarya İli olacağını göz önüne alarak, Geyve, Karasu, Akyazı, Hendek ve Adapazarı'nı içeren bir il teşkilatı şeklinde kurulduğunu belirtmiştir. Basında ifade edildiğine göre, Akyazı'daki parti ilçe teşkilatı bu dönemde, Akyazı Demokrat Parti

⁶⁵⁵ Yeni Ada Postası, 23 Ocak 1956, Sayı: 1132.

⁶⁵⁶ *“Partinin müteşebbisler heyeti tarafından vücuda getirilen bu program, 19 Mayıs 1952 Pazartesi günü Ankara'da yapılan ilk parti kuruluş toplantısında okunmuş ve bütün vatandaşların, aydınların fikir yardımlarıyla geliştirildikten sonra Ekim 1952'de toplanacak olan Birinci Büyük Kongreye sunulması kararlaştırılmıştır.”* Türkiye Köylü Partisi, *Gaye-Prensipler, Tüzük, Program, Beyanname*, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1952, s.3, 25.

⁶⁵⁷ Mehmet Pınar, “Anadoluçuluk Ekseninde Türkiye Köylü Partisi”, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37 (2017), Van, s. 317-340.

kurucularından Kazım Okay ve DP'den ayrılan 4 kişi tarafından kurulmuştur⁶⁵⁸. Partinin bu dönemde il ve ilçelerdeki teşkilatlanma oranının beklenenden düşük olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.1.6. Hürriyet Partisi ve Sakarya Teşkilatı

DP'den ayrılan 19 muhalif Milletvekili tarafından 20 Aralık 1955 tarihinde kuruluşu gerçekleşen HP, "19'lar" olarak anılan grubun Basın Yasası'ndaki basında ispat hakkının verilmesine dair istekleri reddedildiği için kurduğu bir partidir. Bu sebeple "ispatçılar" olarak da anılmışlardır⁶⁵⁹. Bu isimler; F. Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ, Safaettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Akyüz, Behçet Kayaalp, Ziyat Ebuziyya, Mustafa Timur, Sabahaddin Çıracıoğlu, Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, İbrahim Ökem, Raif Arbay, Şeref Kamil Mengü, Muhlis Bayramoğlu, Ekrem Alican, Mustafa Ekinci, Kasım Küfrevi ve Seyfi Kurtbek'tir. Partinin Genel Başkanı Lütfi Karaosmanoğlu'dur. 24 Kasım 1958 tarihinde kongre kararı ile kapatılmış ve CHP içerisine dağılmıştır. Kısa süren bir siyasi hayatı olmasına rağmen dönemde etkili partiler arasında yer almıştır⁶⁶⁰.

Sakarya'da HP'nin kuruluşu 1956 yılında gerçekleşmiştir. Vilayet müteşebbis heyeti Ocak 1956'da verdiği dilekçe ile faaliyete başlamıştır. Partinin il idare kurulunda, Fuat Son, Fikri Çakın, Salih Sipahier, Zeki Arar, Şeref Davran, Metin Karagülle, İbrahim Alp, Lebib Kökçü, Tefik Özgüven, Mahmut Nedim Akpınar ve Necati Mutlu'nun yer aldığı açıklanmıştır⁶⁶¹.

1956 yılında, Merkez kaza ve idare heyetlerinin oluşturulmasından sonra, Yenicami ve Karaağaç nahiye teşkilatlarını kuran HP'nin Yenicami nahiyesi idare heyetinde, Başkan Ömer Deniz (camcı), Muhasebeci Hüseyin Akgün (tamirci), Kâtip Ali İhsan Özdemir (teknisyen), Şeref İyiyaydın (tezgahtar) ve Ali Şişik (nakliyecisi) yer almıştır. Karaağaç nahiyesi idare heyetinde ise, Başkan İbrahim Demircioğlu (keresteci), Kâtip Cemal Kurtuluş (marangoz), Muhasebeci Ferhat Sönmemiş (zahireci) ve azalar Hüseyin Çengel,

⁶⁵⁸ Hakikat, 3 Nisan 1954, Sayı: 48.

⁶⁵⁹ Mustafa Albayrak, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/71 (Temmuz 2008), s. 341-342.

⁶⁶⁰ Diren Çakmak, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)", *Akademik Bakış*, 2/3 (2008), s. 153-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/6528/86563> (Erişim Tarihi: 08.05.2018).

⁶⁶¹ Yeni Ada Postası, 9 Ocak 1956, Sayı: 1120.

Muharrem Karaca yer almıştır⁶⁶². Akabinde Yağcılar Mahallesi ocak teşkilatı kurulmuş, ocak idare heyeti belirlenmiştir. Başkanlığa Mehmet Başkan, Sekreterliğe İsmail Dilbaz, Veznedarlığa Hasan Dülger, azalığa Kamil Küpçü ve Münir Nalbant seçilmişlerdir. HP, Sakarya’da merkez ve nahiyelerdeki idare heyetlerinin belirlemesinden sonra, ocak teşkilatlarını kurmaya başlamıştır. İlk ocak teşkilatını Karaağaç nahiyesine bağlı Yağcılar Mahallesi’nde oluşturarak reisliğine Mehmet Başkan, Sekreterliğe İsmail Dilbaz, veznedarlığa Hasan Dülger seçilmiştir⁶⁶³. Partinin diğer mahallelerde de ocak teşkilatı kurma çalışmaları seçimlere hazırlık amacıyla devam etmiştir.

3.1.2. Milletvekili Genel Seçimleri

Türkiye’de Çok Partili dönemin ilk seçimleri 1946 yılında yapılmış, o tarihten sonra ele aldığımız dönemde Türkiye’de 14 Mayıs 1950, 2 Mayıs 1954 ve 27 Ekim 1957 yıllarında olmak üzere üç adet Milletvekili Genel seçimi yapılmıştır. Bu seçimlerde uygulanan sistem, liste usulü çoğunluk sistemidir. 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen ve 5545 sayılı düzenlenen Milletvekili Seçimi Kanunu ile belirlenen esaslarla seçimler yapılmıştır⁶⁶⁴.

⁶⁶² Yeni Ada Postası, 16 Şubat 1956, Sayı: 1153.

⁶⁶³ Yeni Ada Postası, 27 Şubat 1956, Sayı: 1162.

⁶⁶⁴ Milletvekilleri Seçim Kanunu, Kanun No: 5545, Kabul Tarihi: 16 Şubat 1950 1.Madde— Milletvekili seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır. Seçim çevresi 2. Madde— Milletvekili seçiminde her il bir seçim çevresidir. Seçim bölgesi 3.Madde— Milletvekili seçiminde nüfusu 150’den yukarı olan her köy, kasaba ve şehirlerde her mahalle birer seçim bölgesidir. Her seçim bölgesinde en az bir sandık bulundurulur. Nüfusu 150 ve daha aşağı olan köylerle (Muhtarlıklar) sair meskûn yerler kendilerine yol ve gidip gelme bakımından en yakın ve en kolay olan seçim bölgesinin sandık alanına bağlanır. Bu mesafe 4 kilometreden fazla olamaz Seçimde nüfus ölçüsü 4.Madde — Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından her 40.000 kişi için bir milletvekili seçilir. Nüfusu 40.000’den yukarı olan seçim çevreleri için aşağıda gösterilen işlem yapılır: 55.000’e kadar 1, 55.001’den 95.000’e kadar 2, 95 001’den 135.000 e kadar 3 milletvekili seçilir. Nüfus miktarı yükseldikçe milletvekili sayısı bu yolda artırılır. Milletvekili sayısının tesbiti.5.Madde— Seçilecek milletvekili sayısının tespitinde son genel nüfus sayımı neticesi esas tutulur. Buna göre her seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı Bakanlar Kurulunca bir kararname ile tespit olunur ve keyfiyet Resmî Gazetede ve her seçim çevresinde gazetelerle ve olmayan yerlerde mutata vasıtalarla yayınlanır. Seçim başlangıcı 6. Madde— Seçim döneminin son toplantı yılının 23 Temmuz I / No. 5545 — 512 — 21. II. 1950 günü, seçimin başlangıç tarihidir. Ara seçimleri de Türkiye Büyük Millet Meclisi aksine karar vermedikçe, her yıl yine 23 Temmuz ’da başlar ve her iki halde Eylül ayının 3 ’ncü pazarına rastlayan gün oy verilir. Dönem bitmezden önce Türkiye Büyük Millet Meclisince seçimin yenilenmesine kara i verilmiş olması halinde keyfiyet Hükümetçe derhal ilân olunur. Yenileme kararının verildiği günden sonra gelen kırk beşinci günü takip eden ilk pazar günü oy verilir”. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205545.pdf (Erişim Tarihi: 07.07.2018); Erol Tuncer-Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri, s. 13.

Türkiye genelinde yapılan üç Milletvekili seçiminde de %50 üzerinde oy alan partiler tek başına hükümeti kurma hakkını kazanmışlardır. Seçim sistemlerinin, seçmenlerin üzerinde oy verme konusundaki etkisinin yüksek olduğu kabul edilmektedir. Yönetimde istikrar konusunu ön plana çıkaran ve tek partili hükümetlerin kurulmasını kolaylaştıran seçim sisteminin, 1950-1960 yılları arasında uygulanan “Liste Usulü Çoğunluk” sistemi olduğu anlaşılmaktadır

“Türkiye çok partili siyasal hayata geçişle birlikte 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde uygulanan tek dereceli çoğunluk sisteminin, mantığı gereği, güçlü ve istikrarlı bir hükümet oluşturması beklenmiştir. Beklenen de olmuş, o denli güçlü bir yönetim oluşmuştu ki iktidarın otoriter eğilimleri artmıştır” yorumunda bulunan yazarlarca, yürütmeyi aşırı güçlendirdiği için bu durumun darbeyi hızlandıran bir gerekçe olarak gösterilebileceği ifade edilmektedir⁶⁶⁵.

Ülkemizde seçim sonuçları ancak 1950 yılından itibaren düzenli şekilde yayınlanıp değerlendirilmiştir. Kocaeli’ne bağlı Adapazarı’nda ve Sakarya’da mevcut partilerin çoğunluğu bu seçimlere katılmıştır. Bu başlıkta siyasi partilerin bölgedeki seçim çalışmaları ve çıkardıkları Milletvekili adayları ile seçim sonuçları incelenmiştir.

3.1.2.1. Cumhuriyet Halk Partisi

Kurulduğu tarih olan 9 Eylül 1923’den itibaren siyasi hayatına halen devam etmekte olan CHP, incelediğimiz dönemde gerçekleşen dört Milletvekili seçimine de katılmıştır. 1946, 1950, 1954 ve 1957 yıllarında yapılan seçimlerde CHP’nin Kocaeli ve Sakarya bölgesindeki seçim sonuçlarına ve seçimle ilgili çalışmalarına değinilmiştir.

Tek parti dönemine ait 1946 yılında yapılan son Milletvekili Genel Seçimlerinde, Kocaeli bölgesi CHP adaylarının aldıkları oy miktarı, seçim sonuç cetveline göre, azami 61.316 ve asgari 56.580 olarak kaydedilmiştir. Bu seçimlerde CHP adaylarının isimleri ve mevcut meslekleri şu şekildedir;⁶⁶⁶

İsmail Rüştü Aksal (8.devre Kocaeli Milletvekili, Maliye Bakanı), Cenap Aksu (8.devre Kocaeli Milletvekili), Dr. Fazıl Şerafettin Bürge (8.devre Kocaeli Milletvekili, Gümrük

⁶⁶⁵ Mehmet Ö. ALKAN, “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri (Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi Yaklaşımıyla)”, *Anayasa Yargısı*, 23 (2006), s. 158-159.

⁶⁶⁶ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0/341.1425.2.

ve Tekel Bakanı), Nihat Erim (8.devre Kocaeli Milletvekili, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı), Sedat Pek (8.devre Kocaeli Milletvekili), Adnan Berkay (Sümerbank Selüloz Fabrikası Müdürü), Kamil Cerrahoğlu (Eczacı), Rüştü Kobaş (Emekli Jandarma Yarbayı), Kemal Öz (Kocaeli Belediye Başkanı), Dr. Kemal Özsan (Beyoğlu Dispanseri Başhekim), Mahmut Sipahi (Sosyal Sigorta Mütahassısı).

14 Mayıs 1950 tarihli Milletvekili Genel Seçimlerinde Türkiye Geneli sonuçlara bakıldığında; CHP, %39,4 oy oranı ile TBMM'nin toplam 487 olan Milletvekili sayısının 69'unu alabilmiş, bu şekilde %14,2 temsil oranı ile seçimleri tamamlamıştır⁶⁶⁷.

Kocaeli bölgesinden 1950 seçimlerine katılmak için adaylık başvurusunda bulunan 32 kişi ve meslekleri hakkında bilgiler şu şekildedir;⁶⁶⁸ Salih Zeki Çankır (Kırklareli Ağır Ceza Başkanı), Dr. Kazım Lokay (Haydarpaşa İntani Hastanesi Laboratuvar Şefi), Ahmet Faik Abasıyanık (Kocaeli Milletvekili), İbrahim Süreyya Yiğit (Kocaeli Milletvekili), Hamiyet Ulul (Emekli Öğretmen), Cenap Aksu (Kocaeli Milletvekili), Fazıl Aykut (Emekli Tümgeneral), İsmail Ziya Bersis (İstanbul Postası Gazetesi Başyazarı), Nuri Sezgin (Gebze Hükümet Tabibi), Nizamettin Ali Say (Başbakanlık Umumi M. Heyetinde), Rüştü Kobaş (Emekli Yarbay), Enver Balkan (Kocaeli Daimi Komisyon Üyesi), Nihat Salmaner (Gezici Başöğretmen), Mehmet Agah Gülboy (Serbest Doktor), Ömer Tahaoğlu (Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi Hukuk Müşaviri), Sami Akyol (Milli Eğitim Bakanlığı Müfettişi), Nihat Erim (Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı), Dr. Şükrü Ertan (Emekli Doktor), Adnan H. Berkay (Sümerbank Selüloz Müessesesi Müdürü), İsmail Rüştü Aksal (Maliye Bakanı), Saffet Güneş (Yüksek Mühendis), Sabri Onat (Nüfus Genel Müdürlüğünden Emekli), Mehmet Koç (Çiftçi), Zahit Tor (Bolu Cumhuriyet Savcısı), Mahmut Nedim Akpınar (Avukat), Faik Göçmen (D.D.Y. Emekli Sandığı Müdürü), İbrahim Cedim (Emekli), Bedri Atığ (İl Daimi Komisyon Üyesi), Ziya Tekeli (Balıkesir Valisi), Kamil Cerrahoğlu (Eczacı), Dr. Kemal Özsan, Mustafa Birinci, Mahmut Sipahi, Hasan Yazıcıoğlu (Avukat), Emin Ali Yasin (Hava Kurumu Basın Şefliği), Burhan Köni (Ankara Üniversitesinde Profesör), Reşat Keremoğlu (Ticaret), Kemal Öz (CHP'de çalışıyor), Piyami Sefa (Muharrir).

⁶⁶⁷ Tuncer-Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s. 32, 183.

⁶⁶⁸ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0/341.1427.2

32 başvuru arasından 11 kişi aday olarak belirlenmiş ve seçime katılabilmıştır. İsmail Rüştü Aksal, Cenap Aksu, Nihat Erim ve Sedat Pek Milletvekili adayı olmaya hak kazanmış olup, A.Faik Abasıyanık, Fuat Balkan, İbrahim Süreyya Yiğit, Ali Dikmen, Amiral Şükür Okan ve İbrahim Süreyya Yiğit, yeterli oyu alamadığından seçilmemişlerdir⁶⁶⁹.

1950 seçimlerinde Kocaeli'nin seçim sonuçlarını öğrenen Nihat Erim'in, "*Zaten ümidim yoktu*" diyerek çıkarılması için oldukça çaba sarf ettiği seçim kanununa dair gönderme yaparak; "*Kendi elimle kesib yâre verdiğim kalem, fetva-ı hun-ı nahakkımı yazdı iptida*" dizelerini okuduğu belirtilmektedir⁶⁷⁰.

Nisan ayı boyunca seçimler öncesi CHP'nin düzenlediği toplantılar ve mitingler arasında en öne çıkan, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Adapazarı'na gelerek yaptığı konuşma olmuştur. 40 bine yakın vatandaşın katıldığı düşünülen bu konuşmaya ilgi büyük olmuştur. İsmet İnönü beraberinde eşi olmak üzere, Nihat Erim ve bakanlardan oluşan bir grupla şehre tren garından gelmiş, kalabalığın eşliğinde Gümrükönü meydanında halkı selamlayarak konuşmasını gerçekleştirmiştir. Adapazarı'nın ülkede, seçim konusunu en iyi anlayışla yürüten demokrasi merkezlerinden biri olduğunu söyleyen İnönü, "*Adapazarı'nda bizim vazife anlayış ve kavrayışımızı takip edeceksiniz. Muarızlarınızın size karşı her çeşit davranışını kadirşinaslıkla karşılayacaksınız. Gelecek günler için ehemmiyetli vazifelerin bizi beklediğini biliyorsunuz.*" ifadelerine yer vermiştir. Devamında, Adapazarı'nın günden güne inkişaf etmekte olduğunu, daha yüksek idari temsili hak ettiğini ve bunu kendisinin her gelişinde görerek şahit olduğunu belirtmiş ve dakikalarca alkışlanmıştır. Akabinde söz alan Nihat Erim de konuşmasında, Adapazarı'nın il olmayı çoktan hak ettiğini ve bu hakkı iktidara geçerlerse mutlaka vereceklerini ifade etmiştir. Eski Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, Tekel Bakanı Şerafettin Bürge ve CHP İlçe Başkanı Burhan Akdağ da konuşmalarıyla yer almışlardır⁶⁷¹. Dolayısıyla Adapazarı'nın il olması konusu seçim öncesinde siyasilerin temel gündemini teşkil etmiştir. Bu konuda verilen vaatler ve yaklaşımlar hem iktidar hem de muhalefet partileri bakımından aynı yönde olmuştur.

⁶⁶⁹ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0./341.1428.1.

⁶⁷⁰ Metin Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1991, s. 14-15.

⁶⁷¹ Hakikat, 12 Nisan 1954, Sayı: 55.

Seçim ncesinde, 24 Nisan 1954 günü, Adapazarı İlçe Seçim Kurulu Başkanı M. Kemal Araz seçim sandıklarının belirlenmesi ve ilan edilmesini sağlamıştır. Buna göre Kocaeli'ne bağlı Adapazarı'nın Merkez mahallelerinde 53, Merkeze bağlı köylerinde 67, Söğütlü bucağına bağlı köylerinde 22, Kazımpaşa bucağına bağlı köylerde 18, Sapanca bucağı mahalle ve köylerinde ise 27 adet sandık kurulmuştur. Adapazarı'nda toplam 187 sandık ile seçimlere girilmiřtir⁶⁷².

Seçimlerin yaklaşmasıyla, CHP parti toplantıları ve mitinglere hız vermiştir. Nisan ayı sonlarında ilçelerde çok sayıda açık hava toplantısı gerçekleştirilmiştir. 28 Nisan'da Adapazarı merkez ve Hendek'te yapılan toplantılarda yoğun dinleyiciye ulaşılmış, milletvekili adaylarının ve Nihat Erim'in katılarak konuşmacı olduğu bu toplantılarda, DP iktidarının 4 senelik faaliyetleri eleştirilirken, CHP'nin Atatürk'ten devraldığı demokrasi ve inkılaplar hakkındaki hassasiyet ve düşünceler ortaya koyulmuştur. Bu toplantıdan 3 gün sonra yapılacak olan Milletvekili seçimlerinde, CHP'den aday listesinde yer alan 12 kişinin isimleri aıklanmıřtır⁶⁷³; Nihat Erim (Eski Başbakan yardımcısı), İsmail Rüştü Aksal (Eski Maliye Bakanı), Fazıl şerafetin Bürge (Doktor-Eski Tekel Bakanı), İzzet şükrü Enez (Eski Belediye Başkanı), şahap Bilgisu (İzmit CHP il başkanı), Tahsin Bell (Akyazı CHP ilçe başkanı), Hasan Atakan (General-Emekli ordu komutanı), Nazmi Oğuz (İzmit Ticaret Odası başkanı), Kamil Cerrahoğlu (Eczacı), Müfit Saner (CHP il başkanı), Apdullah Köseoğlu (Doktor), Hasan Yazıcıoğlu (Avukat).

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan Milletvekili Seçimlerinde, toplam 5 siyasi parti katılmış olup Türkiye geneli sonuçlara göre; CHP, %35,4 oy oranı ile toplam 541 olan Milletvekili sayısının 31'ini alarak, %5,7 temsil oranı ile seçimden çıkmıştır. lke çapında, 8.300.000 vatandaşın oy kullandığı bu seçimler CHP'nin TBMM'de en az temsil oranına sahip olduğu dönemi ifade etmektedir. CHP 3.240.000, DP 4.460.000 ve CMP, TKP ve bağımsızlar 600.000 oy almıřlardır⁶⁷⁴. Kocaeli'nden CHP'nin belirlediği adaylar yeterli çoğunluğu kazanamadıklarından, meclise DP'nin adayları girebilmiştir.

1954 seçimlerinin ardından, Adapazarı'nda semenini artırmak için daha aktif çalışmalar düzenlemesi gereken CHP, 1954-1956 yılları içerisinde ocak kongrelerini gerçekleştirmiş,

⁶⁷² Hakikat, 24 Nisan 1954, Sayı: 65.

⁶⁷³ Hakikat, 28 Nisan 1954, Sayı: 68.

⁶⁷⁴ Tuncer-Danacı, *ok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s.33; Hakikat, 4 Mayıs 1954, Sayı: 72; Hakikat, 4 Mayıs 1954, Sayı: 72.

aynı zamanda parti müfettişleri yoluyla en güçlü rakibi olan DP'nin Adapazarı'ndaki toplantı ve faaliyetlerini, kaydettiği üyeleri ve partiden ayrılan isimleri düzenli olarak Ankara'ya genel merkeze rapor etmiştir. 1956 Haziran ayından itibaren merkez ocağına bağlı Papuççular, Tıgccılar, Mithatpaşa ve Kavaklar gibi pek çok mahallede toplantılarını yapmıştır⁶⁷⁵. CHP'nin Adapazarı Merkez ilçe kongresi ise, Ekim 1956'da yapılmıştır. Kongrede eski Adliye Bakanı Fuat Sirmen, Ankara il idare kurul azası Remziye Batur ve Şeyda Güley de yer almışlardır. Kongrede parti aday yoklamaları yapılmış, delegelerin konuşmaları gerçekleşmiştir. Akabinde idare heyeti seçimi yapılarak, Raşit Abasıyanık, Reşat Adapazarılı, Muzaffer Şatıryiyit, Dursun Başer, Ali Deniz, Ekrem Oba, Hamit Kandıralı, Nimet Elgin ve İbrahim Işıtan yeni idare heyeti kadrosuna seçilmişlerdir⁶⁷⁶.

27 Ekim 1957 Milletvekili Genel Seçimlerinde CHP; %41,1 oy oranı ile 18 ilde tek başına, 3 ilde DP ile müşterek olmak üzere toplam 610 olan Milletvekili sayısının 178'ini almış ve bu şekilde %29,2 temsil oranına yükselmiştir. Bu seçimde de tek başına hükümet kuran DP olmuş, CHP 3 seçim döneminde de hükümet kurmaya hak kazanamamıştır⁶⁷⁷. Bu seçimler Sakarya için önemlidir çünkü il olarak kendi adına katıldığı ilk Milletvekili Genel seçimi olmuştur.

1957 Milletvekili Genel Seçimlerinde, Sakarya'nın il ve ilçeler itibariyle seçim sonuçları incelendiğinde; toplam seçmen sayısı 147.842 olup, seçime katılan seçmen sayısı 57.459 kadın ve 63.450 erkek olmak üzere toplam 120.909 kişi olarak kaydedilmiştir. Toplam sandık sayısı 559'dur. Seçime katılım oranı ise %81,78'dir⁶⁷⁸.

Sakarya Merkez, Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu ve Sapanca ilçeleri toplamında, CHP Milletvekili seçim sonuçları ile ilgili bilgiler tablolar şeklinde belirtilmiştir.

⁶⁷⁵ Yeni Ada Postası, 5 Haziran 1956, Sayı: 1244.

⁶⁷⁶ Anadolu, 16 Ekim 1956, Sayı: 148.

⁶⁷⁷ BCA, Fon Kodu: 030.01/52.312.1; Erol Tuncer, *1957 Seçimleri*, Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV), 2010, s. 62, 74.

⁶⁷⁸ BCA, Fon Kodu: 030.01/52.311.1-59

Tablo 33: Sakarya İli ve İlçelerinde CHP 1957 Milletvekili Adayları ve Aldıkları Oylar

Aday İsimleri	Adapazarı	Akyazı	Geyve	Hendek	Karasu	Sapanca	Toplam
İ. Rüştü Aksal	15.195	3.973	6.569	4.875	3.179	1.252	35.043
H. Şükrü Adal	14.575	3.930	6.944	4.168	3.116	1.204	33.937
Burhan Akdağ	14.857	3.943	6.474	4.797	3.131	1.220	34.422
Hasan Atakan	14.632	3.953	6.476	4.797	3.125	1.211	34.194
Kemal Aydar	14.380	3.912	6.424	4.768	3.107	1.201	33.792
K.Cerrahoğlu	14.630	3.957	6.444	4.838	3.114	1.202	34.185
Nimet Elgin	14.480	3.933	6.438	4.764	3.098	1.197	33.910
Şeyda Güley	14.821	3.952	6.472	4.784	3.154	1.214	34.397
Toplam	117.570	31.553	52.241	37.791	25.024	9.701	273.880

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 030.01/52.311.1-59

Sakarya'dan CHP adaylarının aldıkları oy toplamı, 273.880 olup, CHP'nin partili ve bağımsız adayların aldığı toplam oylara nazaran oranı %28 iken, DP ve CHP adaylarının toplamına göre, aldığı oy oranı ise %32,77'dir.⁶⁷⁹. Seçim sonuçlarına göre, Sakarya'da CHP adaylarından hiçbiri yeni dönemde Milletvekilliğini kazanamamıştır. CHP adaylarından Sakarya Merkez Adapazarı'ndan ve ilçelerden en fazla oyu alan kişi, İsmail Rüştü Aksal olmuştur.

3.1.2.2. Demokrat Parti

17 Ocak 1946 tarihinde kurulan ve 29 Eylül 1960'a kadar siyasi faaliyetine devam eden parti bu süre boyunca gerçekleşen dört Milletvekili seçimine de iştirak etmiştir.

Demokrat Parti'nin 1950 seçimleri öncesinde Adapazarı'nda halka partiyi tanıtmaya ve muhalefete dair eleştirilerini ortaya koymaya yönelik toplantılar mitingler düzenlediği görülmektedir. Partinin üye sayısını artırmak amacıyla Adapazarı ve bağlı bucak ve köylerinde çok yönlü çalışmalar devam etmiştir. 3 Ekim 1948 tarihinde DP ilçe idare kurulu tarafından Adapazarı'nda bir miting düzenlenmiş, bu mitinge Milletvekillerinden Refik Koraltan ile İstanbul başkanı Prof. Abdurrahman Münip ve Samet Ağaoğlu ile çevre kazalardaki idare kurulları üyelerinden bir grup katılmıştır. Mitingin yapıldığı gün, DP'liler tarafından düzenlenen pehlivan güreşini seyretmeye gelen çok sayıdaki köylü de bu mitinge katılmıştır. Samet Ağaoğlu uzun bir konuşma yapmıştır;

⁶⁷⁹ BCA, Fon Kodu: 030.01/52.311.1-6.

“Hala bu milli heyecanın geçmesini bekleyenler vardır. Daha birkaç gün evvel Ankara’da iktidarın resmî gazetesinde bir başyazar; bu bir fırtınadır ki arkasından yağmur yağar, rüzgar eser ve biter diye yazıyordu. Bu yazar milletlerin uyandırdıkları fırtınaların arkasından gelen yağmurların, milletlerin azim ve iradelerine karşı koymaya kalkışanları boğan seller yaptığı ve bu gibi kimseleri silip süpüren rüzgarlar estiğini unutmuş gözüküyor” ifadeleri ile sözlerine başlayan Ağaoğlu, demokrasiye aykırı olduğunu düşündüğü 21 Temmuz seçimlerindeki iktidarın tavrını ve uygulamalarını eleştirmiştir. Ekonomik gidişatla ilgili eleştirisinden sonra “Bu fenalıklar Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile çözülecektir. İktidara gelmenin biricik yolu seçimdir. Bunun da belli başlı vasıtası paradır.”⁶⁸⁰

diyerek, DP’nin düzenlediği piyangoya halkın katılmasını ve bilet satın almalarını istemiştir. Devamında, çeşitli konuşmacılar tarafından hükümetin icraatları eleştirilmiştir. Konuşmalardaki ortak konular, hükümetin mali ve iktisadi politikalarının yetersizliği, son dönemlerde özellikle şeker fiyatlarındaki artış ve hayat pahalılığı karşısında yeni vergilerin ilave edilmesi olmuştur.

1950 seçimlerinde, milletvekili kota sayısı artan Kocaeli’nden, partilerin aday belirleme işlemleri gerçekleşmiş ve DP adayları şu şekilde açıklanmıştır: General Saim Önhan (Emekli Tümgeneral, DP Eski Müfettişi), Dr. Ethem Vasaf Akan (Sinir Hastalıkları Uzmanı), Salih Kalemci (Çiftçi-DP İl Başkanı), Dr. Hüsnü Türkant (Başhekim), Mümtaz Kavalcıoğlu (Tüccar), Dr. Ziya Atıg (Dahiliye Hastalıkları Uzmanı), Dr. Ekrem Alican (Tüccar), Mehmet Yılmaz (Müteahhit-DP Hendek İlçe Başkanı), Yeredoğ Kişioğlu (Avukat), Lütfü Türkoğlu (Avukat), Hamdi Başak (Tüccar), ve Kemal Tüzün (Tüccar)⁶⁸¹. Adayların belirlenmesinden sonra, seçim kuruluna gönderilen isimler, seçim çalışmalarına başlamışlardır. Kocaeli Merkez ve Adapazarı başta olmak üzere ilçelerde, bucak ve ocaklarda çeşitli toplantılar ve halka yönelik seçim propagandaları yürütülmüştür.

DP, 14 Mayıs 1950 tarihli Milletvekili Genel Seçimlerinde tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlamıştır. Uygulanan seçimde Türkiye Geneli sonuçlara bakıldığında; DP,

⁶⁸⁰ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0./440.1823.2

⁶⁸¹ Tuncer, 1950 Seçimleri, s. 284; Tunç, Demokrat Parti Dönemi’nde Kocaeli (1950-1960), s. 274.

%52,7 oy oranı ile TBMM'nin toplam 487 olan Milletvekili sayısının 415'ini almış, bu şekilde %85,2 temsil oranı ile seçimleri tamamlamıştır⁶⁸². Bu seçimlerin ardından, DP oyların ve Milletvekilliklerinin büyük çoğunluğunu kazanarak, iktidarı 27 yıl sonra CHP'den devralmıştır. Genel yaklaşıma göre bu bir "Ak Devrim"dir. Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan parti, kansız ve ayaklanmasız bir şekilde hükümet etme yetkisini yeni bir partiye devrederek, ana muhalefet partisi konumuna geçmiştir.

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerde, Kocaeli'nde seçime katılım oranı %91,4 olup, DP %59,2 oranıyla oyların çoğunluğunu almış ve 11 aday da meclise girmeye hak kazanmıştır. Milletvekili seçilen Ethem Vasaf Akan, Ekrem Alican, Ziya Atıg, Hamdi Başak, Salih Kalemci, Mümtaz Kavalcıoğlu, Yeredoğ Kişioğlu, Saim Önhan, Lütfü Tokoğlu, Hüsnü Türkand ve Mehmet Yılmaz 22 Mayıs 1950'de mazbatalarını alarak, TBMM'nin IX. Döneminde göreve başlamışlardır⁶⁸³. Bu dönemde Türkiye'de seçim sonuçları iller bazında yayınlanmış olup, hangi adayın hangi ilçeden ne kadar oy aldığı ile ilgili bir liste oluşturulmamıştır. Bu sonuca göre, 1950 seçimleri, Kocaeli bölgesinde de yurt genelinde olduğu gibi, kurulan muhalefet partisinin hızla benimsenerek iktidara taşınmak istendiğini ve bölgedeki DP teşkilatının çalışmalarının başarılı sonuçlanarak, çıkarmış olduğu adayların da halk tarafından beğeniyle karşılandığını göstermiştir.

DP'nin, 1950-1952 arasındaki dönemde Adapazarı'nda Merkez, bucak ve ocak kongrelerini gerçekleştirerek, sürekli aday yoklamalarını titizlikle yaptığı yerel basındaki haberlerden anlaşılmaktadır. Gelecek seçimlere Adapazarı'ndan daha güçlü girebilmek adına düzenli olarak kongrelerini gerçekleştirmiştir. Bu kongrelere DP Milletvekillerinden bazıları ve DP parti müfettişleri de katılmışlardır. 1952 yılı Şubat ve Mart aylarında DP Budaklar bucak kongresi, Yeni Cami bucak kongresi, Kayalar, Söğütlü, Kazımpaşa bucak kongreleri yapılmıştır⁶⁸⁴. Kötü hava şartlarına rağmen köylülerin yoğun katılımıyla gerçekleşen kongrelerde; yol, su, kanalizasyon ve tapulama işleri ile ilgili dilekler ve ihtiyaçlar üzerinde durulan ana konular olmuştur. Merkez bucak kongresinde, bucak başkanı olan Osman Erkaya senelik faaliyet raporunu delegelere okumuştur. Bu kongrede yapılan seçimle, yeni idare heyeti belirlenmiştir. Buna göre,

⁶⁸² Tuncer- Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s. 32, 184.

⁶⁸³ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0./341.1428.1; Tunç, *Demokrat Parti Dönemi'nde Kocaeli (1950-1960)*, s. 275.

⁶⁸⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Şubat 1952, Sayı: 63; 7 Mart 1952, Sayı: 79.

Avukat Nazmi Akıncı 24, Selami Savaş 20, Hamdi Bayer 18, Yavuz Kavafoğlu 17, Osman Erkaya 14, Rıza Açikel 12, Ahmet Arttan 9 oyla idare heyetine seçilmişlerdir⁶⁸⁵. DP, aldığı bir kararla 1952 yılından sonra ocak kongrelerine 1956 yılına kadar ara verecek olup, bu yıl içindeki kongreler 1954 seçimlerinden önceki son ocak kongreleridir.

DP Adapazarı ilçe kongresini ise, 7 Nisan 1952 tarihinde gerçekleştirmiştir. Merkez kıraathanesinde Milletvekili Ekrem Alican'ın başkanlığında toplanan kongre 24 saat devam etmiş, ilçe başkanı Şeref Davran bir senelik faaliyet raporunu okumuş, ikinci Başkan Yavuz Kavafoğlu bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, hararetli geçen kongreler hakkında ve parti idare heyetinin çalışmalarının yetersizliği konusunda açıklamalar yapmıştır. *“İlçe idari heyeti bu yıl hiç çalışmamıştır. Partinin esas çekirdeğini teşkil eden ocak ve bucaklarla hiçbir surette meşgul olunmamıştır”* diyen Kavafoğlu, kongrede bulunan diğer partililere hitaben *“Biz burada fikir çarpışmaları yaparken zannedilmesin ki DP’de bir huzursuzluk vardır”* açıklamasında bulunmuştur. Akabinde, idare heyetinden Nazmi Akıncı söz almış ve *“Partimiz Adapazarı’nda maalesef iktidar partisine yakışacak durumda değildir. Milli bayramlarda, diğer milli merasimlere bizim partiden iştirak eden dahi bulunmaz”* diyerek eski idare heyetinin yeterince çalışmadığından bahsetmiştir. Yeni Camii delegesi Abidin Mocan ise konuşmasında, işçi davasında idare heyetinin pasif kaldığını ifade etmiştir. Diğer delegelerin de konuşmalarından sonra, idare heyeti seçimi gerçekleşmiş, buna göre; Şeref Davran, Yaşar Bir, Süleyman Şumnulu, İbrahim Kangal, Yavuz Kavafoğlu, Murat Coşkun, Ethem Oktay seçilmişlerdir. İl kongresine gönderilecek delegeler de belirlenmiştir. Şevki Özdemir, Yaşar Bir, Ethem Oktay, Nazmi Akıncı, Süleyman Şumnulu, Yavuz Kavafoğlu, Şeref Davran, Selami Savaş, İbrahim Aydın, Faik Kuşkan, Mehmet Atam, Mustafa Esendemir, Suavi Damalı, Abidin Mocan, Murat Tınaz, Murat Coşkun, Sabri Bostancı ve Hasan Pir bu listeye seçilmişlerdir⁶⁸⁶.

Seçim öncesi, Demokrat Parti milletvekili adaylarının, merkezden seçileceği yönünde bir haber gündeme gelmişse de teyit edilmemiştir. Bu durumda, 28 Mart 1954 Pazar günü, Kocaeli’nin bütün kazalarında 60 milletvekili adayını için yoklama yapılacak ve bu yoklamaya kaza idare heyeti azaları, nahiye idare heyeti reisleri ve ocak başkanları

⁶⁸⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Mart 1952, Sayı: 93.

⁶⁸⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Nisan 1952, Sayı: 105; 8 Nisan 1952, Sayı: 106.

katılacaklardı. Kazalardan gelen yoklama mazbatalarının sonunda en çok oy alan 10 kişi DP Kocaeli milletvekili adayı olarak belirlenecektir⁶⁸⁷.

Seçimlerden kısa bir süre önce, 21 Nisan 1954 tarihinde, Cumhurbaşkanı Celal Bayar beraberinde İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı olmak üzere, Adapazarı'na gelmiştir. 15 bin kişiye yakın kalabalık bir kitle tarafından karşılanan Bayar ve Yırcalı, yaptıkları konuşmalarda, Adapazarı'nın il olması konusundaki temennilerini dile getirmişler ve Bayar, dün ile bugün arasında çok fark olduğunu belirterek, *“bir daha Adapazarı'na gelmeyeceğim. Sakarya Vilayetine geleceğim”* diyerek Adapazarılılara bu konudaki kararını iletmiştir. Yırcalı ise, DP hükümetinin 4 yıl içerisinde yapmış olduğu çalışmalardan bahsetmiştir⁶⁸⁸.

Hükümet, 2 Mayıs'ta genel seçimlerin yapılması kararını alarak bunu illere duyurmuş, seçim kanunundaki değişikliğe bağlı olarak hazırlık kapsamında, seçim defterleri ve kartlarının yenilenmesi işleri başlatılmıştır⁶⁸⁹. Şubat ayında, ilde DP il seçim komitesi oluşturulmuş ve başkanlığına Dursun Erol seçilmiştir⁶⁹⁰. Bu komite seçimlerin başarıyla yapılması işinden sorumlu olacaktır.

Seçimlere DP'den katılmak isteyenler için, 14 Mart 1954'e kadar il idare heyetine başvurularını yapmaları duyurulmuştur. Yapılacak yoklamada adayları ilçe idare kurulu üyeleri ve il idare kurulu üyeleri seçecektir⁶⁹¹.

Adaylık için başvuruların tamamlamasıyla, Kocaeli bölgesinden başvuran adayların bir kısmı yerel basından duyurulmuştur. 38 isim şunlardır;

Halit Tarancı, Turan Güneş, Burhanettin Erinkur, Kemal Menez, Nazmi Özkalber, Kazım Lakay, Şeref Davran, Mustafa Tıgılı, Necdet Güven, Muzaffer Şahinoğlu, Cemal Tüzün, Kadir Satıryiğit, Ramzan Dinç, Muzaffer Tansuğ, Refik Bülbül, Zahide Işın, Sadi Ataergin, Niyazi Gülerman, Enver Kaya, Nüzhet Akın, Necati Yokeri, Ali Dilek, Sait Erdem, Yaşar Bir, Ahmet Karaosman, Selami Dinçer, Hamdi Bayer, Ethem Oktay, Sadettin Yalım, İsmail Pekaydın, Dursun Erol, Sefer Göksel, Necati Temel, İshak

⁶⁸⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Mart 1954, Sayı: 700.

⁶⁸⁸ Hakikat, 22 Nisan 1954, Sayı: 64.

⁶⁸⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Ocak 1954, Sayı: 654.

⁶⁹⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Şubat 1954, Sayı: 657.

⁶⁹¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Şubat 1954, Sayı: 671; 13 Mart 1954, Sayı: 692.

İskenderoğlu, Hasan Pir, Vehbi Aykut, Ragıp Burak ve Kadri Şatıryiğit⁶⁹². Mevcut milletvekillerinin isimleri bu listede yoktur çünkü onlar direk aday olarak kabul edilmektedirler.

28 Mart'ta, Kocaeli'nin bütün kazalarında kabul edilen 60 aday için yoklama yapılarak, yoklama sonucunda seçilen isimler DP Kocaeli Milletvekili adayı olacaklardır. DP'de parti içindeki şansı yüksek görülen iki isim Şeref Davran ve Mustafa Tıgılı liste dışında kalmışlardır. Aday listesine giren isimler; Ekrem Alican, Cemal Tüzün, Turan Güneş, Sadettin Yalım, Hamza Osman Erkan, Sefer Göksel, Nüzhet Akın, Nüzhet Unat, Kazım Meriç, Selami Dinçer, Ziya Atıg ve Hamdi Başak olmuşlardır⁶⁹³.

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan Milletvekili Seçimlerinde, Türkiye geneli sonuçlara göre; DP, %57,6 oy oranı ile toplam 541 olan Milletvekili sayısının 502'sini alarak, %92,8 temsil oranı ile seçimden tek başına hükümet kuracak şekilde çıkmıştır⁶⁹⁴. Seçim sonucuna göre, Kocaeli'nden belirlenen DP adaylarının tamamı meclise girmeye hak kazanmıştır. CHP milletvekili çıkaramamıştır. Adapazarı'nda seçimler olaysız ve sakin geçmiş, katılım %90 üzerinde olmuştur. CHP'nin kuvvetli olduğu köylerin bir kısmının DP adaylarına oy verdikleri görülmüştür. Seçimlerin Adapazarı'ndaki neticesi yerel basında şu şekilde belirtilmiştir; 187 sandıktan, Ekrem Alican 31.527 ile en çok oyu alan aday olmuştur. Ziya Atıg 30.761, Kazım Meriç 30.737, Turan Güneş 30.639, Hamdi Başak 30.490, Cemal Tüzün 30.345, Nüzhet Akın 30.338, Hamza Osman 30.244, Nüzhet Unat 30.178, Sefer Göksel 30.174, Sadettin Yalım 30.006 oyla seçilmişlerdir⁶⁹⁵.

1954 seçimleri DP için önemli bir başarıya dönüşmüştür. Meclisteki sandalyesi 503'e yükselerek, ülke genelinde kazandığı açık ara zaferden sonra, yüksek bir temsil gücüne sahip olmuştur. TBMM X. dönem çalışmaları 14 Mayıs'ta başlamış, Celal Bayar yeniden Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan Meclis Başkanlığına seçilmiş, Adnan Menderes III. Menderes hükümetini kurmuştur⁶⁹⁶.

1 Aralık 1954 tarihinden sonra Sakarya'da ilk defa DP il kongresi düzenlenmiştir. 10 Nisan 1955 günü, Atlas Sineması salonunda düzenlenen kongreye, 92 delege ile yoğun

⁶⁹² Adapazarı Akşam Haberleri, 16 Mart 1954, Sayı: 694.

⁶⁹³ Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Mart 1954, Sayı: 705.

⁶⁹⁴ Tuncer, *1957 Seçimleri*, s. 62, 74.

⁶⁹⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Mayıs 1954, Sayı: 732.

⁶⁹⁶ Ayın Tarihi, 14 Mayıs 1954; Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Mayıs 1954, Sayı: 742.

bir katılım olmuş, genel merkezi temsilen parti müfettişi ve Çankırı Milletvekili Celal Boynuk katılmıştır. Yapılan yeni idare seçimleri sonunda, parti kurucularından Yaşar Bir il başkanı olmuş, ikinci başkanlığa Ali Dilek, muhasipliğe Ethem Oktay, katipliğe Necati Temel getirilmişlerdir. Mevcut il başkanı Mustafa Tıgılı ise idare heyetinde yerini almıştır⁶⁹⁷.

DP Genel Merkezi'nin aldığı bir kararla, tüm ülke genelinde ocak kongrelerine 1952-1956 yılları arasında 4 sene boyunca ara vermiştir. Seçimler öncesinde, genel merkezin verdiği direktifle Kocaeli-Sakarya bölgesinde ocak kongrelerine Mart 1956'da tekrar başlama kararı alınmıştır. 18 Mart 1956 tarihinde, ilk ocak teşkilatının kurulduğu Yenicamii semtine bağlı Mithatpaşa Mahallesi'ndeki parti ocağının kongresini gerçekleştirmiştir. Saray Sinemasında yapılan kongreye, kalabalık bir partili gruba katılmıştır. Adnan Menderes'i temsilen katılan Milletvekili Celal Yardımcı ve Ankara Milletvekili Atıf Benderlioğlu iktidarın icraatlarından bahsederek muhalefete seslenen konuşmalar yapmışlardır. Belediye Başkanı Necdet Güven de belediyenin çalışmalarını aktarmıştır. Ocağın yeni idare heyeti belirlenmiş ve daha sonra diğer ocaklardaki kongreler başlamıştır. Solaklar, Belenciler, Kurtbeyler, Kurudil, Maksudiye ve Beylikışla köylerinden başlamak üzere birçok köyde ve Orta Mahalle, Tıgıcılar, Akıncılar, Tuzla, Yenigün, Semerciler, Yağcılar, İstiklal Mahalleleri başta olmak üzere tüm ocaklarda kongreler tamamlanmıştır. Bu kongrelere ve toplantılara, Milletvekillerinden Cemal Tüzün, Selami Dinçer, Nuzhet Akın, Nuzhet Unat ve Hamza Osman Erkan ile il başkanı Yaşar Bir katılarak, gerek partinin çalışmaları hakkında bilgiler vermişler gerek se muhalefetin yönelttiği soruları yanıtlamışlardır. Ayrıca, Milletvekilleri TBMM'de yaptıkları çalışmaları kendilerine gönderilen mektup ve dilekçeler hakkındaki değerlendirmelerini dinleyicilere aktarmışlardır. Belediye Başkanı Necdet Güven ise, belediyenin genel çalışmaları hakkında Sakaryalıları beyanatlar vermiştir. 10 Nisan'a kadar devam eden bu kongrelerden sonra, bucak kongreleri başlamıştır⁶⁹⁸.

1956 yılı içerisinde, Demokrat Parti müfettişlerinden Milletvekilleri Muhit Özkefeli ve Servet Hacıpaşaoğlu parti idare kurulu ile görüşmeler gerçekleştirmiş, kısa sürede birkaç defa toplantı düzenlemiş ve DP'nin seçimlerden önceki durumunu tespit etmişlerdir.

⁶⁹⁷ Demokrat Sakarya, 12 Nisan 1955, Sayı: 254.

⁶⁹⁸ Yeni Ada Postası, 19 Mart 1956, Sayı: 1180; 26 Mart 1956, Sayı: 1186; 30 Mart 1956, Sayı: 1190; 2 Nisan 1956, Sayı: 1192; 9 Nisan 1956, Sayı: 1198; 5 Haziran 1956, Sayı: 1244.

Ayrıca aynı yılda düzenlenen Ocak kongrelerine de katılmaya çalışmışlardır⁶⁹⁹. Bu teftişlerde, DP'nin Sakarya'daki siyasi üstünlüğünü koruduğunu belirtmişlerdi.

Bucak kongreleri Temmuz 1956 itibarıyla başlamış, ilk olarak Karaağaç bucağında Milletvekili Hamdi Başak'ın da katılımı ile gerçekleşmiştir. Belediye başkanı ve diğer parti üyelerinin de katıldığı toplantı Türk Musikisi Cemiyeti salonunda organize edilmiştir. İdare heyetinin belirlenmesinden sonra, Akyazı-Çatalköprü nahiyesi kongresine geçilmiştir Bu dönemde Akyazı kazasında DP'deki görevinden alınan bazı isimler tekrar görevlerine döndürülmüş, seçimlerden önce ciddi bir kadro değişikliğinin önüne geçilmiştir şeklinde yorumlanabilir. Temmuz-Ağustos aylarında bucak kongreleri hızla devam etmiş, Yenicami Bucak kongresinde yapılan konuşmalarda, HP lideri Ekrem Alican ve diğer muhalefet liderlerine yönelik cevaplar ile partinin hesap ve faaliyet raporları açıklanmıştır⁷⁰⁰.

Geyve kazasında DP Merkez nahiye kongresi 1956 Ağustos ayında yapılmış, DP il teşkilatından Abidin Mocan ile Mustafa Tıgılı'nın katılımı ile kongrede idare heyeti seçimi yapılarak parti faaliyet raporları okunmuştur⁷⁰¹. Sapanca DP nahiye kongresi Ekim ayında gerçekleşmiş, kongreye katılan Milletvekili Saadettin Yalım; "Sakarya DP'nin kalesidir. İstiklal Savaşı'nda da kalesiydi" dediği konuşmasıyla eleştirilere muhatap olmuştur⁷⁰². Karasu'da Ekim ayında toplanan DP ilçe kongresinde, Sebahattin Arslan ve grubu seçimi üstünlükle kazanmışlardır. Kongrede İl Başkanı Yaşar Bir, Milletvekili Hamdi Başak ve DP parti müfettişi Muhittin Özkefeli de yer almış, kongre sorunsuz bir şekilde tamamlanmıştır⁷⁰³.

Kasım 1956'da ise, Adapazarı DP ilçe kongresi yoğun bir delege katılımıyla toplanmış, kongreye DP Milletvekillerinden Cemal Tüzün, Selami Dinçer, Nüzhet Akın, Hamdi Başak, Sadettin Yalım ve DP parti müfettişleri de katılmışlardır. Bu kongrede, bazı delegeler Belediye Başkanı Necdet Güven hakkında eleştiride bulunmuş, vatandaşa iyi davranmadığı yönünde açıklama yapmışlardır. Yeni ilçe idare kurulu belirlendiğinde, Baha Hun, Yavuz Kavafoğlu, Mahir Durukan, Nihat Berköz, Yahya Alantar, Osman

⁶⁹⁹ Yeni Ada Postası, 21 Ocak 1956, Sayı:1131.

⁷⁰⁰ Yeni Ada Postası, 23 Haziran 1956, Sayı: 1260; 9 Temmuz 1956, Sayı: 1273; 16 Temmuz 1956, Sayı: 1279; 6 Ağustos 1956, Sayı: 1294.

⁷⁰¹ Anadolu, 27 Ağustos 1956, Sayı: 104.

⁷⁰² Anadolu, 9 Ekim 1956, Sayı: 142.

⁷⁰³ Anadolu, 27 Ekim 1956, Sayı: 158.

Sertel, Sait Çelikkan idare heyetinde yer almış Belediye Başkanı Necdet Güven ise yedek olabilmıştır⁷⁰⁴.

Sakarya DP Milletvekillerinin meclisteki faaliyetleri bu dönemde yerel gazetelerde yayınlanarak, ilin sorunları ve yapılması gereken işleri maddeler halinde sıralayan Milletvekilleri, istekleri takip ettiklerini belirtmeye çalışmışlardır. Kasım 1956'da DP Meclis Haysiyet divanı başkanlığına, Sakarya Milletvekili Selami Dinçer'in seçilmesi Sakarya'daki DP teşkilatının elini kuvvetlendiren bir gelişme olmuştur⁷⁰⁵.

1957 seçimlerine giderken, Sakarya'da büyük çaplı organizasyonlarından biri de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın şehri ziyareti ve halka yaptığı konuşma olmuştur. Bayar, belediye balkonundan Gümrükönü meydanındaki yoğun dinleyici grubuna seslenmiş, samimi ifadeleri ile konuşmasını tamamlamıştır. Bu ziyaret Sakaryalıların yoğun ilgisi ve katılımı ile karşılanmıştır⁷⁰⁶.

27 Ekim 1957 Milletvekili Genel Seçimlerinde DP; %47,9 oy oranı ile 44 ilde tek başına, 3 ilde CHP ile müşterek olmak üzere toplam 610 olan Milletvekili sayısının 424'ünü almış, bu şekilde %69,6 temsil oranına gerilemiştir. Buna rağmen diğer partilerin oy oranları dolayısıyla tek başına hükümet kurmaya hak kazanmıştır⁷⁰⁷.

Seçime katılma oranının Sakarya ilçelerinde %90'a ulaştığı Sakarya genelinde ise %81,78 olduğu bu seçimde, Sakarya Merkez, Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu ve Sapanca ilçeleri toplamında, DP Milletvekili seçim sonuçları ile ilgili bilgiler seçim cetvelinden derlenerek tablo şeklinde belirtilmiştir.

⁷⁰⁴ Anadolu, 6 Kasım 1956, Sayı: 166.

⁷⁰⁵ Anadolu, 28 Kasım 1956, Sayı: 185.

⁷⁰⁶ Celal Bayar'ın konuşmasının metni siyasi kısımda ilgili başlıkta verilmiştir. Yeni Ada Postası, 22 Mart 1956, Sayı: 1183.

⁷⁰⁷ BCA, Fon Kodu: 030.01/52.312.1; Tuncer-Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s.34.

Tablo 34: Sakarya İli ve İlçelerinde 1957 DP Milletvekili Adayları ve Aldıkları Oylar

Aday İsimleri	Adapazarı	Akyazı	Geyve	Hendek	Karasu	Sapanca	Toplam
Selami Dinçer	28.035	9.973	13.011	7.961	7.716	3.688	70.384
H. Osman Erkan	27.949	9.945	12.961	7.940	7.688	3.679	70.162
Nüzhet Akın	27.982	9.944	12.995	7.947	7.700	3.683	70.251
Hamdi Başak	27.899	9.947	12.984	7.884	7.707	3.705	70.126
N.Kirişcioğlu	27.946	9.942	12.959	7.948	7.658	3.682	70.135
Baha Hun	28.395	9.966	12.982	7.966	7.712	3.723	70.744
Tacettin Barış	27.972	9.940	12.977	7.943	7.681	3.683	70.196
Rifat Kadızade	27.876	9.944	12.973	7.941	7.575	3.677	69.986
Toplam	224.054	79.601	103.842	63.530	61.437	29.520	561.984

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 030.01/52.311.1-59.

Sakarya ili ve ilçelerinden DP adaylarının aldığı toplam oy 561.984 olup, aynı seçimde CHP adayları 273.880 oy almıştı. İki partinin adaylarının aldıkları oy toplamında, DP adaylarının oy oranı %67,23 olmuştur. Partili ve bağımsız adayların aldıkları oyların toplamına göre, DP adaylarının oy oranı ise, %42,36 olarak belirlenmiştir⁷⁰⁸. Tablodaki verilere göre, DP adayları arasında Sakarya Merkez Adapazarı’ndan en fazla oyu alan isim, Baha Hun olmuştur. İlçeler arasında, Hendek’te yine Baha Hun, Karasu ilçesinde Hamdi Başak en fazla oyu alırken, diğer ilçelerde Selami Dinçer üstünlüğü kazanmıştır. Tabloda ismi geçen 8 DP adayının tamamı seçimi başarıyla tamamlamış ve Milletvekili olmaya hak kazanmışlardır.

3.1.2.3. Millet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi

20 Temmuz 1948 tarihinde kurulan parti, 1953’de mahkeme kararı ile kapatılana kadar sadece 1 seçime katılmıştır. 1948 ara seçimlerine iştirak etmemiş olan parti, 1950 seçimlerinde 22 ilden katılmasına rağmen sadece Kırşehir’den seçilen Osman Bölükbaşı meclise girmiştir⁷⁰⁹. 14 Mayıs 1950 tarihli Milletvekili Genel Seçimlerinde Türkiye Geneli sonuçlara bakıldığında; MP, %3,1 oy oranı ile TBMM’nin toplam 487 olan Milletvekili sayısının sadece 1’ini alabilmiş, bu şekilde %0, 2 temsil oranı ile ilk kez katıldığı seçimleri tamamlamıştır⁷¹⁰.

⁷⁰⁸ BCA, Fon Kodu: 030.01/52.311.1-6.

⁷⁰⁹ Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara:2001, s.175-177.

⁷¹⁰ Tuncer-Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s. 32, 185.

MP'nin Adapazarı'nda 1952 yılında bucak kongreleri yapılmış, Yeni Camii bucak kongresi 10 Şubat'ta parti lokalinde düzenlenmiştir. Kongrede hükümetin ve Belediye'nin faaliyetleri eleştirilmiş, özellikle Belediye işleri konusunda yapılan eleştirilere dair kongrede bulunan Suavi Damalı yapılan ve yapılacak olan çalışmaları anlatmıştır. Aday yoklamaları alınarak, seçimlerden önce partinin Adapazarı'ndaki durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır⁷¹¹.

12 Şubat 1954 tarihinde MP'nin devamı niteliğinde kurulan CMP ise, 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile birleşinceye kadar iki seçime katılmıştır. Bunlar 1954 ve 1957 seçimleridir.

Yaklaşan 1954 seçimleri öncesi, yerel basına yansıyan haberlere göre, Kocaeli'nden CHP ve MP'nin ortak aday çıkaracağı ve seçime CHP'nin 8, MP'nin 5 aday koyarak ortak liste ile girecekleri şeklinde iddialar yer almıştır⁷¹². Ancak seçim döneminde böyle bir ittifakın Kocaeli'nde gerçekleşmediği görülmüştür.

Ülke genelinde MP, 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan Milletvekili Seçimlerinde, %4,9 oy oranı ile toplam 541 milletvekili sayısının 5'ini alarak, %0,9 temsil oranı ile seçimden çıkmıştır⁷¹³.

Tüm yurt genelinde olduğu gibi, CMP de seçimler öncesi adaylarını belirlemek amacıyla yoklamalarını 4 Nisan 1954 tarihinde yapmıştır. Adaylığı kazanan on isim; Sadettin Hazer, Orhan Bekir Vahdettin Aytan, Nurettin Şapal, Müeyyet Akarsu, Ali Rıza Alpaslan, Yusuf Ziya Kösemen, Safer Arıtan, Kamil Kodal ve Niyazi Ataman olmuştur. Adayların çoğunluğu Avukat, Savcı yardımcısı gibi hukukçulardan oluşmakla, asker ve memurlar da bulunmaktadır⁷¹⁴. Seçim sonucunda Kocaeli'nden DP milletvekili çıkaran tek parti olmuştur.

Sakarya il olduktan sonra, Adapazarı ilçesinde CMP kongresi 1955 Mayıs ayında gerçekleşmiş, partinin idare heyeti belirlenmiştir. Buna göre; Ziya Özbakır, Ali Tunalı, Murat Çankaya, İlyas Taşoğlu, Ahmet Salman, İbrahim Kılıç, İsmail Koçdemir, Şükrü

⁷¹¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Şubat 1952, Sayı: 57.

⁷¹² Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Mart 1954, Sayı: 682.

⁷¹³ Tuncer-Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s.33, 183.

⁷¹⁴ Hakikat, 3 Nisan 1954, Sayı: 48; 6 Nisan 1954, Sayı: 50.

Örge, Hasan Allahverdi ve Hakkı Dalay ilçe idaresini oluşturmakla görevlendirilmişlerdir⁷¹⁵.

27 Ekim 1957 Milletvekili seçimlerinde ise CMP, ülke genelinde oy oranını %7,1'e yükseltmiş ve toplam 610 milletvekili arasında 1 ilden 4 milletvekili çıkarmıştır. Bu il Kırşehir'dir. Temsil oranı %0,6 olmuştur⁷¹⁶. Sakarya Merkez, Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu ve Sapanca ilçeleri toplamında, CMP Milletvekili seçim sonuçları ile ilgili bilgiler seçim cetvelinden derlenerek tablo şeklinde belirtilmiştir.

Tablo 35: Sakarya İli ve İlçelerinde CMP 1957 Milletvekili Adayları ve Aldıkları Oylar

Aday İsimleri	Adapazarı	Akyazı	Geyve	Hendek	Karasu	Sapanca	Toplam
Müeyyet Akarsu	2.600	1.132	145	887	1.276	316	6.356
Şehabettin Fındıkoğlu	2.428	1.131	140	884	1.145	311	6.039
Hüseyin Maveralı	2.414	1.131	138	890	1.247	310	6.130
Y. Ziya Kösemen	2.469	1.134	140	883	1.254	313	6.193
Fikret Çermen	2.409	1.125	138	883	1.250	310	6.115
Niyazi Dayıoğlu	2.409	1.129	138	879	1.242	312	6.109
Cevat Çoruh	2.432	1.127	138	884	1.157	312	6.050
Sefer Arutan	2.431	1.127	139	903	1.253	310	6.163
Toplam	19.592	9.036	1.116	7.093	9.824	2.494	49.155

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 030.01/52.311.1-60.

Seçim sonuçlarına göre, 120.909 seçmenin oy kullandığı bu seçimde, Sakarya Merkez Adapazarı'nda CMP adaylarının aldığı oy 19.592 iken, ilçeler toplamıyla 49.155'dir. CMP adaylarından en fazla oyu alan isim, Müeyyet Akarsu hem Adapazarı Merkez'de hem de Geyve, Karasu ve Sapanca ilçelerinde birinci sıradadır. Hendek ilçesinde Sefer Arutan, Akyazı'da Yusuf Ziya Kösemen en çok oyu kazanan isimler olmuştur.

3.1.2.4. Türkiye Köylü Partisi

19 Mayıs 1952 tarihinde kuruluşunu tamamladıktan sonra 1954 Genel Milletvekili seçimlerine hazırlanan TKP, 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan seçimlerde, %0,6 oy oranı ile, 541 vekilin yer aldığı TBMM'ne girmeyi başaramamıştır.⁷¹⁷.

⁷¹⁵ Demokrat Sakarya, 17 Mayıs 1955, Sayı: 284.

⁷¹⁶ BCA, Fon Kodu: 030.01/52.312.1; Tuncer-Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s.34.

⁷¹⁷ Tuncer-Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s.33-35, 186.

1954 Milletvekili seçimlerine Kocaeli’nden de katılan partinin il adayları seçim öncesi şu şekilde açıklanmıştır⁷¹⁸. Kemal Üzel (Emekli General), Ömer İskender (Emekli General), Sami Halil (Doktor), Fehmi Tokay (Yük. Mühendis), Necati Yakar (Emekli Yarbay), Ali Nevruz Tuksavul (Avukat), Hidayet Öztürk (Emlakçı), Cemil Yaser (Avukat), Şükrü Çiftçi (Çiftçi), Faik Örnek (Tüccar), Mustafa Moralı (Çiftçi).

Nisan ayında seçime yönelik toplantılar düzenleyen parti, Adapazarı’nda postane binası önünde bir açık hava toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda, bir uçak kazası sonucunda kaybettikleri Parti Genel Başkanı Remzi Oğuz Arık’ın teessürle anılması ile konuşmacılar söz almışlardı. İlçe Başkanı Hidayet Öztürk ve idare heyeti üyeleri bazı konulara değinmişler, demokrasi hakkında açıklamalarda bulunan Avukat Ali Nevruz Tuksavul; *“Bu memlekette hürriyet vardır, fakat hürriyetin teminatı yoktur. Tıpkı bunun gibi anayasa vardır. Fakat anayasanın teminatı yoktur”* sözleri ile konuşmalarında anayasa mahkemesinin kurulmasına işaret ederken, seçim kanunu ve bazı kanunların tadil edilerek güncellenmesini istediklerini belirtmişti. Devletçiliği kabul etmediklerini belirterek, *“Devlet ticaret yapamaz. Ancak vatandaş ticaret yapar ve devlete vergisini öder”* ifadeleri ile ekonomi yaklaşımlarını dile getirmiştir. Bu dönemde Remzi Arık’tan boşalan genel başkanlığa Cezmi Türk seçilmiştir⁷¹⁹.

1957 seçimlerine katılmayan parti, seçimlerin ardından kısa süre sonra 16 Ekim 1958 itibarıyla CMP ile birleşme kararı almış, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi CKMP ismiyle siyasi hayata devam etmiştir⁷²⁰.

3.1.2.5. Hürriyet Partisi

HP’nin Sakarya’da teşkilatlanma faaliyetlerinin ardından, Hürriyet Partisi kurucularından ve Kocaeli Milletvekili olan Ekrem Alican’ın da katıldığı büyük bir kapalı toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı, partinin ildeki ilk toplantısı olmuştur. 8 Nisan 1956 tarihinde Saray Sinemasında yapılan toplantıda, parti kurucularından Fethi Çelikbaş ve Ekrem Alican, iktidarı sert sayılabilecek bir şekilde eleştiren konuşmalar yapmışlardır⁷²¹. 1956’da yaklaşan seçimlerden önce parti il merkezinde bir basın toplantısı yaparak,

⁷¹⁸ Hakikat, 3 Nisan 1954, Sayı: 48.

⁷¹⁹ Hakikat, 7 Nisan 1954, Sayı: 51; 9 Nisan 1954, Sayı: 53.

⁷²⁰ Tuncer-Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s.186.

⁷²¹ Yeni Ada Postası, 9 Nisan 1956, Sayı: 1198.

partinin çalışmaları hakkında bilgiler vermiş parti programını aktarmış ve yaklaşan seçimler öncesinde partiler arasındaki işbirliğine dair sorulara cevap vermiştir. O'na göre;

“Memleketimizde siyasi mücadele hayatı henüz samimiyet ve ideal ölçülerinden nasibini kâfi derecede alamamaktadır”. Seçim öncesi, “İktidar partisi dahil bütün siyasi teşekküller programlarında demokratik rejime inandıklarını ve bu rejimin memlekette tam ve kâmil bir surette tesisi için her türlü gayreti sarf edeceklerini milletimize vaad ve taahhüt ettiklerinden...bu müessese ve uzuvları bir an evvel kurmak için bu siyasi teşekkülleri hep birlikte gayrete” davet etmiştir⁷²².

İlk olarak 1957 Milletvekili Genel seçimlerine katıldığı görülmektedir. 27 Ekim 1957 Milletvekili seçimlerinde HP yurt genelinde, oyların %3,8'ini alarak, 610 vekil arasında 4 adet vekil ile temsil edilecektir. Bu il Burdur'dur. Buna göre temsil oranı %0,6'dır⁷²³.

Sakarya Merkez, Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu ve Sapanca ilçeleri toplamında, HP Milletvekili seçim sonuçları ile ilgili bilgiler seçim sonuç cetvelinden derlenerek tablo şeklinde belirtilmiştir.

Tablo 36: Sakarya İli ve İlçelerinde HP 1957 Milletvekili Adayları ve Aldıkları Oylar

Aday İsimleri	Adapazarı	Akyazı	Geyve	Hendek	Karasu	Sapanca	Toplam
Ekrem Alican	4.769	1.090	1.249	978	741	530	9.357
Feridun Ergin	4.461	1.065	1.176	919	837	496	8.954
Turan Güneş	4.635	1.071	1.222	951	718	521	9.118
Ali İhsan Çelikkan	4.346	1.056	1.179	924	694	497	8.696
Salih Sipahier	4.115	1.058	1.146	906	658	472	8.355
Şeref Davran	3.996	1.053	1.136	897	661	478	8.221
Metin Karagülle	4.037	1.064	1.128	912	657	472	8.270
Niyazi Akyüz	3.925	1.021	1.124	948	679	470	8.167
Toplam	34.284	8.478	9.360	7.435	5.645	3.936	69.138

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 030.01/52.311.1-60.

Seçim sonuçları yorumlandığında, Sakarya HP Milletvekili adayları arasında, Merkez Adapazarı'ndan en fazla oyu Ekrem Alican'ın aldığı görülmektedir. Ekrem Alican aynı

⁷²² Anadolu, 1 Eylül 1956, Sayı: 109.

⁷²³ BCA, Fon Kodu; 030.01/52.312.1; Tuncer-Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s.34, 185.

zamanda Karasu ilçesi hariç ilçeler genelinde de oyların çoğunluğunu kazanan isimdir. Karasu ilçesinde en çok oyu Feridun Ergin almıştır.

3.2. Belediye Meclisi (Belediye Başkanlığı) Seçimleri

Yetki ve sorumlulukları 1580 Numaralı Belediye Kanunu⁷²⁴ ile belirlenmiş olan Belediyelerde, meclis üyeliği ve başkanlık seçimlerinin usulüne uygun olarak 1950-1960 yılları arasında Türkiye’de iki adet belediye seçimi yapılmıştır. Temmuz 1950’de mevcut Belediyeler Kanunu’na seçim usulü hakkında yeni maddeler eklenmiştir⁷²⁵. 1950 ve 1955 yıllarındaki seçimler, belediye meclisini belirlemek amaçlıdır. Bu meclisin kendi içinden seçtiği kişi belediye başkanı olmaktadır. Yerel seçimlerde Adapazarı-Sakarya’daki durum ve seçim sonuçları incelenmiştir.

3.2.1. 1950 Belediye Seçimleri

1950 TBMM Genel Seçimlerinden sonra iktidara gelen DP’nin ve karşısındaki en güçlü muhalefet partisi olan CHP’nin en önemli sınavı 3 Eylül 1950 tarihinde yapılacak Belediye Başkanlığı seçimleri olmuştur. Seçimlere hazırlık amacıyla, tüm yurttaki olduğu gibi Kocaeli’nde de seçime katılacak olan DP, CHP ve MP il ve ilçe başkanlıkları yoğun çalışmalara girişmişlerdir. Çeşitli açık hava toplantıları ve etkinlikler düzenleyerek sık

⁷²⁴ Kanun No: 1580, “Madde 20 — Belediye meclisleri intihap devreleri dört sene olmak üzere intihap hakkını haiz hemşeriler tarafından doğrudan doğruya intihap olunur”, “İntihap Etmek Şartları: Madde 23 — Belediye intihaplarında rey sahibi olmak için: 1 — Türk olmak, 2 — İntihap başlamadan evvel lââkal altı aydan beri beldede ikamet etmekte olduğunu vesaik ile ispat etmek, 3 — 18 yaşını bitirmiş olmak, 4 — Ağır hapis cezasına mahkûm olmamak, 5 — Hidematı ammeden memnu bulunmamak, 6 — Hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti suistimal, iflâs gibi muhelli haysiyet suçlarıyla mahkûm bulunmamak lâzımdır. 7 — Silâh altında bulunan askerler, jandarmalar, zabıtlar ve polisler, askerî memurlar belediye intihabına karışmazlar”, “İntihap Olunmak Şartları: Madde 24 — Belediye meclisine aza intihap olunmak için: 1 — Türk olmak, 2 — 23 üncü maddenin 2 inci fıkrasındaki evsafı haiz bulunmak, 3 — Hidematı ammeden mahcur olmamak, 4 — 25 yaşını bitirmiş olmak, 5 — Türkçe okur yazar olmak, 6 - 23 üncü maddenin 4,5,7 inci fıkralarında yazılan suçlardan biriyle mahkûm olmamak; 7 — Belediyeye ait bir işin mukavili, müteahhidi veya bunların kefil ve şeriki ve yahut bu cihetlerden borçlu bulunmamak lâzımdır. 8 — Silâh altında bulunan askerler, jandarmalar, zabıtlar, polisler, askerî memurlar belediyeye aza intihap olunmazlar”, Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, Sayı:1471.

⁷²⁵ 1580 Numaralı Belediye Kanunu’na Ek “Madde 1 — Belediye meclisleri seçimi her dört senede bir Eylül ayının ilk Pazarına rastlayan günde yapılır. 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununa göre kurulacak olan ilçe seçim kurulları belediye meclisleri seçimini yaptırmak ve seçim işlerini tanzim ve idare etmekle görevlidirler. Belediye meclisinin dönem sonundan önce herhangi bir sebeple inilâli veya belediye meclisi üye sayısının, yedeklerin de getirilmesinden sonra müreittep üye adedinin yarısından aşağı düşmesi hallerinde belediye başkam derhal mahallin ilçe seçim kurulu başkanlığına haber vermeye mecburdur. Bu haber üzerine ilgili ilçe seçim kurulu oy verme gününü en az bir ay evvelinden belirtir ve İlân eder.”, Resmi Gazete, 12 Temmuz 1950, Sayı: 7556.

sık aday yoklamaları almışlardır. Bu dönemde Belediye Başkanları direk olarak değil, Belediye Meclisleri tarafından seçilmektedir.

Seçimlere Türkiye genelinde katılım oranı %53 olarak belirlenmiş, seçim sonucunda 63 Merkez ilçede DP 45, CHP 12, MP 4, Bağımsız adaylar 1 ve karma aday 1 yerde seçimi kazanmışlardır. DP ülke genelinde toplam 356 belediyede kazanarak, %55,4 oranında başarı elde etmiştir. CHP ise %38,6 oy oranı ile ikinci en çok belediyeliği alan partidir. Bağımsız aday %2,5 ve karma aday %1,2 oy oranıyla seçimi tamamlamıştır. Seçim sonuçlarının ilçe ve köylere göre dağılımı aşağıda gösterilmiştir⁷²⁶.

Tablo 37: 1950 Belediye Seçim Sonuçları Türkiye Geneli

	DP	CHP	MP	Karışık	Bağımsız	Toplam
Merkez İlçeler	45	12	4	1	1	63
Bağlı İlçeler	219	192	2	11	10	434
Bucaklar	73	35	1	-	2	111
Köyler	25	15	-	-	-	140
Toplam	362	254	7	12	13	648

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 030.01/ 51.309.4.

Kocaeli’nde seçimlere katılım oranı %80’i bulmuş, Kocaeli’nde İzmit, Adapazarı, Karasu, Gölcük ve Karamürsel Belediye başkanlıklarını DP alırken, Akyazı, Hendek, Kandıra Belediyelerini CHP adayları kazanmıştır. Kocaeli seçmen sayısı 60 bin olup, seçimlerde 33.699 kişi oy kullanmıştır. Oyların 18.430’u DP’nin, 10.074’ü CHP’nin, 1.826’sı MP’ nin 1.872’si bağımsız adaylarının olmuştur. Toplamda, 242 adet meclis üyeliğinin 177’si DP’lilerce, 63’ü CHP ve 2’si bağımsız adaylarca kazanılmıştır. MP bu seçimde Kocaeli’nden üyelik elde edememiştir⁷²⁷.

Adapazarı’nda tamamlanan seçimlerden sonra Belediye Meclisi ilk defa 5 Eylül’de toplanmış, Adapazarı Merkez Belediye Başkanlığına fabrikatör ve iş adamı olan Suavi Damalı seçilmiştir. 26 Belediye Meclisi üyesinin 14’ü Damalı’ ya oy vermiştir. İkinci sıradaki isim ise Ziya Boynuk’tur. Aldığı oy sayısı 12’dir. Seçim sonucunda;

Belediye Başkan Yardımcılığı: Demir Ali Dilek, *Meclis Başkan Yardımcılıkları:* Cemal Alcan ve Kamil Aralp, *Divan Katipliği:* Turan Karagülle, İbrahim Kangal, *Belediye Encümenliği:* Zeki Arar, Necdet Güven, Ziya Boynuk, *Bütçe Encümenliği:* Turan

⁷²⁶ BCA, Fon Kodu: 030.01/ 51.309.4.

⁷²⁷ Özdemir, *Adapazarı/Sakarya’da Siyasi Hayat (1946-1960)*, s. 74-75.

Karagülle, İbrahim Kangal, Rıza Hun, Abdulkadir Güler, Ahmet Aslan, *Tetkik Encümenliği*: Kemal Kurdoğlu, Muammer Cüner, Mustafa Kara, Necmi Tuğcu, Rüştü Öztopal seçilmiştir. Suavi Damalı Adapazarlılara karşı yaptığı teşekkür konuşmasında; *“Hizmetlerimiz sırasında parti ve sınıf farkı gözetmeksizin bütün halkımızın ve şirin beldemizin ihtiyaç ve arzularını mevzuat ve madde imkanları çerçevesinde sür’at ve kabiliyetimizle temine çalışacağımızı, yine sayın hemşerilerimize arz eder, saygı ve şükranlarımızı teyiden tekrar ederiz”* ifadelerini kullanmıştır⁷²⁸.

Adapazarı’nda yapılan seçimin akabinde, Belediyeler Kanunu’nun 27. Maddesine uymadığı gerekçesi ile itirazlar yapılmış, Kocaeli Valiliği’nin kararı ile Adapazarı Belediye Meclisi yeniden toplanarak 20 Eylül’de seçimi tekrarlamıştır. 27 üyeden 25’inin katıldığı seçimde ilk seçimde 14 oy alan Suavi Damalı, bu defa oy birliği ile belediye başkanlığına yeniden seçilmiştir⁷²⁹. Suavi Damalı, İzzet Şükrü Enez’den devraldığı görevini 1955 yılına kadar sürdürecektir. Dolayısıyla, Sakarya İli resmen teşekkül ettiği dönemde, başkanlık kendisinde bulunmaktadır. Kocaeli’ne bağlı Adapazarı’nın son belediye başkanıdır.

İzmit Merkez İlçede DP’nin üstünlüğü ile kurulan Belediye meclis üyeleri tarafından Saadettin Yalım Belediye Başkanı seçilmiştir. İzmit ve Adapazarı dışındaki ilçelerde ise seçim sonuçları şu şekildedir: *Akyazı kazasında*, CHP adayı kazanmıştır. Abdi Bayhan Belediye Başkanı olarak tekrar göreve getirilmiştir. *Geyve kazasında*, DP adayları en fazla oyu almışlar ve Fethi Çelebioğlu’nu belediye başkanlığına seçmişlerdir. *Karasu kazasında*, DP kazanmış, oy birliği ile Selahattin Aslan başkanlığa seçilmiştir. *Hendek Kazasında*, DP’li aday Osman Yılmaz başkanlığa seçilmiştir. *Hendek ve Değirmendere nahiyyelerinde*, seçimleri DP kazanmış ve DP’nin adayları başkanlıklara getirilmişlerdir⁷³⁰.

1952 yılı Ekim ayında, yenilenmesi gereken Belediye başkan yardımcılığı ve daimi encümen azalığı seçimleri yapılarak, Cemal Tüzün oy birliği ile Başkan yardımcılığına

⁷²⁸ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi* (1923-2004), s. 75-76.

⁷²⁹ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi* (1923-2004), s. 76.

⁷³⁰ Tunç, *Demokrat Parti Dönemi’nde Kocaeli* (1950-1960), s. 301-302.

seçilmiştir. Ali Dilek, Yusuf Ural, Necmi Tuğcu ise encümen azalıklarına seçilmişlerdir⁷³¹.

3.2.2. 1955 Belediye Seçimleri

Türkiye genelinde 1954 yılında yapılması gereken Belediye Meclisi seçimleri TBMM’de kabul edilen kanunla 1955 yılı Haziran ayına ertelenmiştir⁷³². CHP Genel Merkezi, bu seçimlere protesto niteliğinde bir kararla, katılmamıştır. İller bazında parti temsilcilerinin aday çıkarmasını da engellemiştir. Bu nedenle Sakarya’da seçimler DP, TKP ve bağımsız adaylar arasında gerçekleşmiştir.

Ülke genelinde olduğu gibi, Sakarya’da 16 Kasım 1955 tarihinde yapılacak olan belediye seçimleri için hazırlıklar Ekim ayı boyunca devam etmiştir. DP kaza idare kurulu, partililerle parti merkezinde toplantı yaparak adaylığını koyan isimleri 10 Ekim’e kadar Genel İdare Merkezi’ne bildireceklerini duyurmuştur.⁷³³

Yaklaşan seçimler öncesinde, DP’nin 4. Büyük kongresi Ankara’da Büyük Sinema salonunda 16 Ekim 1955’de Genel Başkan Adnan Menderes’in katılımı ile gerçekleşmiştir. Menderes kongredeki partililere yönelik konuşmasında; hükümetin 4 yıllık çalışmalarını aktararak, hizipleşmeye meydan verilmeyeceğini belirtmiştir. Sakarya’dan kongreye katılmak üzere giden delegelerden Mustafa Tıgılı, İbrahim Kangal ve Yaşar Bir, parti tüzüğünün değiştirilmesi konusunda bir tahrir sunarak belediye seçimlerinde adaylığını koyan 68 kişiden 12’sinin elenmesi için Genel Kurul ile görüşmeler yapmışlardır. Bu kongrede, adayların Genel merkezden değil de il idaresi tarafından belirlenmesi konusunda karara varılmıştır. Aynı zamanda kongre devam ederken, DP Haysiyet Divanı seçimleri de gerçekleşmiş, Kocaeli Milletvekili Saadettin Yalım da, 11 kişiden oluşan Yüksek Haysiyet Divanı’nda yer almıştır⁷³⁴.

25 Ekim’de DP, Sakarya’da seçime katılacak asil ve yedek aday listelerini yayınlamıştır. 29 Asil ve 29 yedek adayın isimleri ve meslekleri tablolarla gösterilmiştir.

⁷³¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Ekim 1952, Sayı: 253.

⁷³² Kanun No: 6437, Resmi Gazete, 26 Kasım 1954, Sayı: 8863.

⁷³³ Demokrat Sakarya, 8 Ekim 1955, Sayı: 403.

⁷³⁴ Demokrat Sakarya, 16 Ekim 1955, Sayı: 410; 18 Ekim 1955, Sayı: 411; 20 Ekim 1955, Sayı: 413.

Tablo 38: 1955 Yılı DP Sakarya Belediye Meclisi Seçimi Asil Adayları

1	Mustafa Tıǧlı	Avukat
2	Ali Necdet Güven	Avukat
3	Kadri Şatıryiğit	Yüksek.Mühendis
4	Osman Köseoğlu	Kuyumcu
5	Kadri Kalfaoğlu	Doktor
6	Yavuz Kalfaoğlu	Tüccar-Çiftçi
7	Tacettin Barış	Avukat
8	Nazif Sel	Sinemacı
9	Ali Dilmen	Fabrikatör
10	Ahmet Sarı	Kırtasiyeci
11	Hakkı Yünüak	Y. Kredi Bankası Muhasibi
12	Ali Ulusakarya	Tüccar
13	Hasan Güreş	Tüccar
14	Muhittin Gürdrama	Tüccar
15	Ş. Ali Gebeşoğlu	Çiftçi
16	İbrahim Kangal	Tüccar-Çiftçi
17	Baha Hun	Hukukçu-Tüccar
18	Hayri Mühüdaroğlu	Züccaciyeci
19	Muammer Güner	Doktor
20	Nihat Berköz	İktisatçı-Doktor
21	Suavi Damalı	Belediye Başkanı
22	Süleyman Şumnulu	Manifaturacı
23	Ali Dilek	İl ikinci başkanı
24	Mahir Köprülü	Doktor
25	Baha Diyarbakırlı	Tüccar
26	Halit Menzilioğlu	Doktor
27	Muammer Yazar	Tüccar
28	Mücahit Direm	Zirai Donatım Fab. Şefi
29	Vecdi Tüzün	Doktor

Kaynak: Yeni Ada Postası, 21 Ekim 1955, Sayı: 1052; Demokrat Sakarya, 25 Ekim 1955, Sayı: 417.

Tablo 39: 1955 Yılı DP Sakarya Belediye Meclisi Seçimi Yedek Adayları

1	Bahattin Çağlar	Serbest Muhasebeci
2	Fadıl Bağana	Tüccar
3	Rafet Ürgüplü	Fırıncı
4	Hıfzı Tomor	Tüccar
5	Hüseyin Öztekin	Muakkıp
6	Ziya Hepgül	Aktar
7	Salih Emül	Bıçakçı
8	Muammer Güner	Tüccar
9	Fahrettin Gürdrama	Tüccar
10	Hikmet Demircioğlu	Fabrikatör
11	Sıtkı Aldinç	Demokrat Sakarya gazete sahibi
12	Halil Yazıcı	Fırıncı
13	Burhan Özböke	Eczacı
14	Ragıp Burat	Yüksek Mühendis
15	Fethi Küçükmakas	Züccaciyeci
16	Hasan Özyar	Tornacı
17	A. Şeref Artan	Marangoz
18	İsmail Mat	Belediye Azası
19	Mahir Durukan	Teknisyen
20	Hasan Gülüm	Manifaturacı
21	Şükrü Özarda	Tenekeci
22	Şahabettin Fındıkoğlu	Avukat
23	Hasan Tarkan	Kızılay Katibi
24	Ali Topçu	Muakkıp
25	Nazmi Akıncı	Avukat
26	Rüştü Öztopal	Tüccar
27	Fahri Çatallar	Gazeteci
28	İbrahim Türer	Lokantacı
29	Nazmi Akbuy	Tüccar

Kaynak: Yeni Ada Postası, 21 Ekim 1955, Sayı: 1052; Demokrat Sakarya, 25 Ekim 1955, Sayı: 417.

TKP ve müstakillerin aday listesi ise şu şekilde belirlenmiştir: Hidayet Öztürk ve Kamil Gürsoy TKP, Ahmet Ural, Abdulkadir Güler, Ali Haydar Koçak, Abdurrahman Fesçioğlu, Ali Erdi, Beyiç Bayık, Bilal Ekmekçioğlu, Dr. Cavit Güraraada, Cemal Alican, Fuat Som, Hüsamettin Selanik, İhsan Gökalp, Kemal Argut, Kenan Özses, Mehmet Özyurtçu, Mehmet Okyay, Mustafa Aldinç, Nihat Özdemir, Nimet Elgin, Necati Dinç, Refik Gökçe, Salih Sipahier, Süleyman Öner, Şevket Kan, Zahit Kuzgun, Zeki Arar⁷³⁵.

⁷³⁵ Yeni Ada Postası, 24 Ekim 1955, Sayı: 1054.

Yukarıdaki aday listelerinden anlaşıldığı üzere, DP asil aday listesinde daha çok doktor ve hukukçular çoğunluğu oluştururken, yedek listesinde daha çok serbest çalışanlar, esnaflar ve ticaretle ilgilenenler yer almıştır. Listelerdeki isimlerin çoğunun il idare heyetinde ve Belediye meclisinde hali hazırda yer alanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca seçimde, kadın aday da çıkmadığı görülmektedir.

13 Kasım 1955 tarihinde yapılacak olan seçimler için, partilerin propaganda yapma hakkı 1 Kasım'da başlamıştır. DP adayları ilk toplantılarını Karaağaç ve Çukurahmediye'de düzenlemişler, ikinci olarak Çeşme meydanında kapalı salon toplantısını bir kıraathanede gerçekleştirmişlerdi. Seçim propagandasının hız kazandığı bu günlerde, DP 3. Toplantısı, Yenicamii'deki Sakarya Kıraathanesinde gerçekleştirilmiş, Necdet Güven yaptığı konuşmada müstakilleri eleştirmiştir. 1950 seçimlerinde parti saflarında iken bir buçuk yıl sonra ayrılan ve kendilerini eleştiren müstakil adaylarının vaatlerini afaki bulduğunu ifade etmiştir⁷³⁶.

Müstakil bağımsız adaylar ise, Kuyudibi'ndeki CHP lokalinde ilk toplantılarını düzenlemişlerdi. Seçimde TKP listesinin müstakil adayları, belediyenin 5 yıllık faaliyetlerini eleştiren konuşmalar yapmışlardır. Bu isimler; Hidayet Öztürk, eski maliyeci Nimet Elgin, Doktor İhsan Gökalp, Avukat Salih Sipahier ve Necdet Kösemen'dir. Müstakiller ilk açık hava toplantıları Başlar Mahallesi meydanında yapmışlardı. Daha sonra 9 Kasım'da Kuyudibi ve Ozanlar'da iki toplantı gerçekleştiren DP'yle aynı zamanda Çark Caddesi'nde bir kıraathanede toplanmışlardır. TKP müstakilleri Karaağaç mevkiinde açık hava toplantısı düzenlerken, DP müstakilleri de Gümrükönü meydanında toplanmışlardır. *Hendek kazasında*, seçime girecek olan müstakil grup, halen başkan olan Osman Yılmaz'ın da içinde bulunduğu şu isimlerle listelenmiştir; Osman Yılmaz, Dr. Cevdet Şahinli, Muhtar Hasan Baykal, keresteci Burhan Bağ, eczacı Mehmet Baran, demirci Remzi Cömert, manifaturacı Sefer Eşme, kahveci Kazım Kamay, sinemacı Şeref Kırval, manifaturacı İsmail Kuş, Cemal Kutlu, terzi Kazım Konuk, terzi Fuat Kuru, bakkal Hilmi Nal, manifaturacı İsmail Önsar,

⁷³⁶ Yeni Ada Postası, 3 Kasım 1955, Sayı: 1063; Demokrat Sakarya, 8 Kasım 1955, Sayı: 429.

tuhafiyeci Ömer Taşkın ve bakkal Ali Yazgan.⁷³⁷ Bu toplantılardan sonra propaganda yapmak için tanınan resmi süre sona ermiştir.

13 Kasım'da belediye meclisi seçimleri Sakarya Merkez'de 62, Sapanca'da 7 sandıkta yapılmış, DP 53 oy farkla kazanmıştır. Şehirde, 2 müstakil aday, Avukat Fuat Som ve Zeki Arar listeye girmiş, Karasu, Akyazı ve Taraklı'da müstakiller, Hendek, Sapanca, Geyve ve Pamukova'da DP adayları kazanmıştır. Karasu'da Şükrü Saka, Geyve'de Mehmet Balkan, Akyazı'da Necati Temel ve Hendek'te de Mehmet Yazgan belediye başkanlıklarına seçilmiştir. DP il kurulu, Akyazı'da müstakillerin kazanmasına dair itiraz dilekçesi sunmuştur. Hendek'te seçimin %83 oranında katılımı ile tamamlandığı belirtilmiş ve çıkan karma listeden DP adayları çoğunluğu elde etmiştir. DP'nin aldığı oy sayısı 1.521 iken, müstakillerin oy sayısı 1.507'de kalmıştır. Müstakiller Hendek Belediye meclisine sadece 3 aza sokabilmişlerdir⁷³⁸. Seçimlere en güçlü muhalefet olan CHP'nin katılmaması, şüphesiz Sakarya'da da o güne kadarki seçimlerde en güçlü parti konumunda olan DP'nin yerel anlamda da lehine sonuçlanmıştır.

Adapazarı Belediye Meclisi'nin yaptığı seçimler sonucunda, 16 Kasım 1955 tarihinde, Avukat Ali Necdet Güven, 29 üyenin katıldığı ve 27 oyla tek aday olarak girdiği seçimde, Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir. Oylama sonucundan sonra, kürsüye gelerek, seçime katılan üyelere hitaben bir teşekkür konuşması yapmıştır⁷³⁹. Daha sonra mecliste görev paylaşımı yapılmıştır.

Divan Katiplikleri; Halit Menzilioğlu, Nihat Berköz, Yedekler, Süleyman Şumnulu, Ali Ulusakarya, *Başkan Yardımcılığı*; Tacettin Barış, *Daimi Encümen*; Mustafa Tılgı, Mahir Köprülü, Nazif Sel, *Bütçe Encümeni*; Nihat Berköz, Osman Köseoğlu, Baha Hun, Hakkı Yünüak, İbrahim Kangal, *Tetkik Encümeni*; Halit Menzilioğlu, Hasan Güreş, Süleyman Şumnulu, Ahmet Sarı, *Meclis Başkan Yardımcılığı*; Muammer Güner, Yavuz Kavafoğlu.. Akabinde yoklamalar alınarak 1955 yılı faaliyet raporu ve gündemdeki konular hakkında konuşmalar yapılmıştır. Meclis başkanlığını Muammer Güner yürütmüştür. Müstakil

⁷³⁷Yeni Ada Postası, 4 Kasım 1955, Sayı: 1054; Demokrat Sakarya, 5 Kasım 1955, Sayı: 427; 6 Kasım 1955, Sayı: 428; 9 Kasım 1955, Sayı: 430.

⁷³⁸ Demokrat Sakarya, 15 Kasım 1955, Sayı: 435; 16 Kasım 1955, Sayı: 436; 18 Kasım 1955, Sayı: 438.

⁷³⁹ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 149

adaylar da toplantıya katılmışlardır. Bu toplantıda, ilin su ve elektrik sorunları, imar planına uygun yapılması gereken işler üzerinde durulmuştur⁷⁴⁰.

Şubat 1956'da Sakarya'ya bağlanan Arifiye, Serdivan ve Alifuatpaşa'da yapılan belediye seçimlerinde, büyük çoğunlukla DP adayları kazanmışlardır. Alifuatpaşa'da CHP, Serdivan'da TKP adayları kazanamamışlardır⁷⁴¹. 26 Şubat 1956'da Arifiye'de ilk defa belediye seçimleri yapılmış ve belediye olarak resmen işlemeye başlamıştır⁷⁴². Yeni belediyelik olarak seçimlerin yapıldığı, Söğütlü'de, 8 Mayıs 1956 belediye seçimine CHP adaylık koymamış ve katılmamıştır. Söğütlü'den DP 472, HP adayları ise 27 oy almışlardır⁷⁴³.

3.3. Muhtarlık ve İhtiyar Heyeti Seçimleri

Çok partili hayata geçişten sonra Türkiye'de 1947 yılında iki farklı muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimi yapılmıştır. Bu seçimler; Şubat 1947'deki "Köy Muhtarları ve İhtiyar Heyeti" seçimleri ile 30 Mayıs 1947 tarihli "Mahalle Muhtarları ve İhtiyar Heyeti" seçimidir. DP bu seçimlerin birincisine katılmış, ikincisine katılmama kararı almıştır⁷⁴⁴. 7 Temmuz 1950 tarihinden itibaren 5671 Numaralı Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçim Kanunu'na ek maddeler getirilerek, bu kanuna uygun şekilde seçimlere devam edilmiştir⁷⁴⁵. 1950 ve 1954 yıllarında yapılan iki adet muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimi ve Adapazarı-Sakarya'daki adayların durumları hakkında bilgiler sunulmuştur.

3.3.1. 1950 Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri

Ele aldığımız dönemin seçim sistemine göre, muhtar ve ihtiyar heyeti adayları bağlı oldukları siyasi partiler tarafından belirlendiği için, mahalli teşkilatların gösterdiği

⁷⁴⁰ Yeni Ada Postası, 16 Kasım 1955, Sayı: 1074, 17 Kasım 1955, Sayı: 1075; Demokrat Sakarya, 17 Kasım 1955, Sayı: 437.

⁷⁴¹ Yeni Ada Postası, 27 Şubat 1956, Sayı: 1162.

⁷⁴² Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi* (1923-2004), s. 152.

⁷⁴³ Yeni Ada Postası, 11 Mayıs 1956, Sayı: 1225.

⁷⁴⁴ Tuncer, *1950 Seçimleri*, s.32-33.

⁷⁴⁵ Kanun No:5671, "Madde 1 — Şehir ve kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri teşkiline dair olan 4541 sayılı kanuna aşağıdaki maddeler eklenmiştir: Ek Madde 1 — Şehir ve kasabalarda mahalle ihtiyar heyetleri seçimi her iki senede bir Şubat ayının ilk Pazarına rastlayan günde yapılır. 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununa göre kurulacak olan ilçe seçim kurulları şehir ve kasaba ihtiyar heyetleri seçimini yaptırmak ve seçim işlerini tanzim ve idare etmekle görevlidirler. Mahalle ihtiyar heyetinin dönem sonundan önce herhangi bir sebeple imhılâli veya mahalle ihtiyar heyeti üye sayısının yedeklerim de getirilmesinden sonra üçten aşağı düşmesi hallerinde mahalle muhtarının haber vermesi üzerine ilgili ilçe seçim kurulu oy verme gününü en az on beş gün önce belirtir ve ilân eder." Resmi Gazete, 12 Temmuz 1950, Sayı: 7556.

adaylar seçime katılmıştır. 1950’de gerçekleşen muhtarlık seçimi de bu sistemle yapılmıştır. Kocaeli’nde seçimlere DP, CHP, MP adayları ve müstakil adaylar katılmıştır.

6 Ağustos 1950 tarihinde gerçekleşen muhtarlık seçimleri sonuçlarına göre; toplam 737 adet muhtarlıktan, DP 422, CHP 255, MP 20, Bağımsızlar 40 adet muhtarlığı kazanmışlardır⁷⁴⁶. Bu seçimlerde Adapazarı, Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu’da yapılan seçimlere ait seçim sonuçları resmi olarak kaydedilmemiştir ancak Kocaeli genel sonuçlarına bakıldığında Adapazarı ve bağlı bucak ve köylerinin de DP’nin büyük oranda üstünlük sağladığı anlaşılmaktadır.

1952-1953 yılları arasında, bazı mahalle ve köylerde muhtar seçimleri yapılmış olup çoğunlukla DP adayları seçilmişlerdir. Bunlar ara seçimlerdir. İhtiyaca göre yapılması gerekmiştir. Örneğin, Ağustos 1952’de Mithatpaşa Mahallesi ve üç köyde yapılan seçimi DP kazanmış, Adapazarı Harmantepe Köyü’nde MP adayı seçilmiş, Yukarı Kirazca Köyü’nde DP adayı muhtar olmuştur⁷⁴⁷.

Kocaeli’ne bağlı Adapazarı’nın mahalle ve köylerinde yapılan muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinin, çoğunlukla DP adaylarının kazanması ile sonuçlandığı görülmektedir. İktidar partisinin, Adapazarı’nda yerel anlamda da desteklendiği ve kendisini güçlü bir seçmen kitlesine kavuşturduğu anlaşılmaktadır.

3.3.2. 1954-1959 Arası Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri

Türkiye’de en son 1950’de yapılan ve 1952 yılında tekrarlanması düşünülen mahalle muhtarlıkları seçimi, kanunlarla 1953 yılı Şubatı’na daha sonra Kasım ayına ve nihayetinde 1954 yılına ertelenmiştir. 1950’de yapılan ve yenilenmesi gereken seçimler de önce 1953 Kasım ayına, daha sonra 1954 Kasım’ına ertelenmiştir⁷⁴⁸. Bu dönemde iktidar ve muhalefet ilişkileri oldukça gerginleştikten, TBMM’nin X. döneminin özelliği yerel seçimlerin sürekli ertelenmesi ve ara seçimlerin de yapılmaması olmuştur. Belediye seçimleri üst üste üç defa ertelenmiştir. Aynı durum İl Genel Meclisi seçimleri ve Muhtarlık seçimleri için de ikişer defa yaşanmıştır. Alınan kararla, 7 Kasım 1954 tarihinde köy ve mahalle muhtarlık seçimleri yapılmış olup, seçimlere sadece DP ve CHP

⁷⁴⁶ BCA, Fon Kodu: 030.01./51.309.6.

⁷⁴⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Ağustos 1952, Sayı: 212; 2 Mart 1953, Sayı: 381.

⁷⁴⁸ Kanun No: 6169 ve 3170, Resmi Gazete, 24 Temmuz 1953, Sayı: 8307.

katılmıştır. Diğer siyasi partiler aynı yıl içinde yapılan mahalli seçimlerde de yer almamıştır. Bu seçimlerin Türkiye genelindeki sonucunda, DP'nin 23.669, CHP'nin ise 5.688 muhtarlığı kazandığı görülmektedir⁷⁴⁹.

Kocaeli'nde 7 Kasım 1954 tarihinde gerçekleşen köy muhtar seçimlerinin sonuçlarına göre, 694 köyde, DP 543, CHP 114, CMP 3 ve bağımsızlar 34 muhtarlığı elde etmişlerdir. Aynı zamanda, İhtiyar Meclisi seçimlerinde ise; DP 507, CHP 87, Bağımsızlar 15 üyeliği kazanmışlardır⁷⁵⁰. Hendek'te yapılan ihtiyar heyeti ve muhtar seçimlerinin sonucuna göre, 4 muhtarlardan 3'ünü DP adayları, 1'ini HP adayı kazanmıştır. Hendek köylerinden ise, 64 köyün 56'sını DP, 7'sini HP ve 1'ini bağımsız aday almıştır⁷⁵¹.

Aralık 1954'den itibaren Adapazarı merkez olmak üzere Sakarya İlinin kurulmasından sonra, idari değişiklikler gerçekleşmiştir. Kocaeli'nden ayrılan Akyazı, Geyve, Karasu, Hendek ve Sapanca kazaları Sakarya'ya bağlanmıştır. Bu sebeple Sakarya'da 1954-1959 tarihleri arasında muhtarlık ve ihtiyar meclisi belirlenmesi adına, ara seçimler yapılmıştır. 1955'de Adapazarı Orta Mahalle ve Semerciler Mahallesi'nin bir kısmının birleşmesiyle yeni kurulan Cumhuriyet Mahallesi'nde ihtiyar heyeti seçimleri yapılmıştır. Köylerde bu ara seçimlerde de DP adayları çoğunlukla seçimi kazanmışlardır. CHP'nin toplu istifasından kaynaklanan 1955 Ağustos ayında Merkez kazaya bağlı Koyunağı köyünde yapılan muhtar seçiminde, DP ve CMP adayları yer almış, DP adayı kazanmıştır⁷⁵². 1956'da Karasu'da yapılan seçimlerde 2 köyün ihtiyar heyeti ve muhtarlıklarını bağımsız adaylar kazanmış, akabinde muhtarları CHP'ye geçmişlerdir⁷⁵³. Bu ara seçimlerin sonuçları aşağıda tablo ile belirtilmiştir.

Tablo 40: 7 Kasım 1954 ile 26 Ekim 1957 Arası Ara Seçimlerin Sonucu

	Köyler Toplamı	DP	CHP	HP	Müstakil
Muhtar	90	80	5	2	3
Muhtar ve İhtiyar Meclisi	25	20	1	-	4

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 030.01./69.438.20.55.

⁷⁴⁹ Tuncer, *1950 Seçimleri*, s. 23, 150.

⁷⁵⁰ BCA, Fon Kodu: 030.01./69.438.20.42

⁷⁵¹ Demokrat Sakarya, 12 Kasım 1954, Sayı: 125.

⁷⁵² Sakarya Postası, 15 Ağustos 1955, Sayı: 362.

⁷⁵³ Anadolu, 19 Kasım 1956, Sayı: 186.

Tablo 41: 27 Ekim 1957 ile 13 Aralık 1959 Arası Ara Seçimlerin Sonucu

	Köyler Toplamı	DP	CHP	CMP	Müstakil
Muhtar	67	68	3	1	1
İhtiyar Meclisi	20	18	2	-	-

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 030.01./69.438.20.55.

3.4. İl Genel Meclisi Seçimleri

İl özel idaresi yönetiminin karar organı olan İl Genel Meclis, ilçeler adına seçilen üyelerden oluşur. Meclisin üye sayısı ilçe sayısına ve nüfus oranına göre ilden ile farklılık gösterir. İl genel meclisine, kendi üyeleri arasından seçilmiş meclis başkanı başkanlık eder ve gizli oy açık sayım şeklinde seçim yapılır⁷⁵⁴. 1950 ve 1955 yıllarında Adapazarı İl Özel İdaresi'nin meclis oluşumlarına ve partiler bazında adaylarına değinilecektir.

3.4.1. 1950 İl Genel Meclisi Seçimleri

1950 senesi içinde sırasıyla, Milletvekili Genel Seçimleri, Belediye Meclisi seçimleri ve Muhtarlık seçimlerinden sonra İl Genel Meclisi seçimleri gerçekleşmiştir. Kocaeli'nde ve ona bağlı Adapazarı ve diğer kazalarda yapılan seçimlerin aday yoklamaları 19 Eylül 1950 tarihinde yapılmaya başlanmıştır. Girdiği tüm seçimlerden üstünlükle çıkmış olan DP ve en güçlü muhalif parti olan CHP başta olmak üzere, seçimleri kazanmak önemsenmiş, ilde ve bağlı kazalarda oluşacak genel mecliste üstünlük elde etmek için adaylar tespit edilmiş, çalışmalar başlatılmıştır.

3.4.1.1. Demokrat Parti İl Genel Meclis Adayları

Belediye seçimlerinden kısa bir süre sonra, İl Genel Meclisi seçimlerinin yapılmasıyla, Türkiye'de DP'nin bu seçimlerden de büyük oranda en başarılı parti olarak çıktığı görülmektedir. Ülke genelinde yapılan seçimlerde, 63 ile göre partililerin İl Genel Meclisi üyeliklerini kazanma durumları şöyledir: DP üyeleri tek başına 11 ilde kazanırken, 38 ilde çoğunluk elde etmiştir. CHP 1 ilde tek parti olarak kazanmış, 11 ilde çoğunluk elde etmiş, MP ve Bağımsızlar tek başına meclis azalığı kazanamamışlardır⁷⁵⁵.

⁷⁵⁴“İl özel idarelerinin kuruluş ve görevlerini düzenleyen İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkati 1913 tarihli geçici bir kanun olmasına rağmen, Cumhuriyet döneminde de muhafaza edilmiş, Kanunun adı, 1987 tarihli ve 3360 sayılı Kanunla “İl Özel İdare Kanunu” olarak değiştirilmiştir.” http://www.dkbb.gov.tr/?page_id=478 (Erişim Tarihi: 07.07.2018).

⁷⁵⁵ BCA, Fon Kodu: 030.01./51.309.6.

Kocaeli İl Genel Meclisi, bu dönemde 27 üyeden oluşmaktadır ve bu sebeple DP il başkanlığı 27 asil, 27 yedek toplam 54 adaylık bir liste oluşturmuştur. Merkez haricinde, mecliste bağlı olan kazaları da temsil edecek ilçe azalıklarını belirlemişlerdir. Sonuç olarak, 15 Ekim 1950 tarihinde yapılan seçimlerde, 10 üyelikten 10'unu da 8.226 ile 9.287 arasında oylar alan DP adayları kazanmış ve Kocaeli İl Genel Meclisi'ni oluşturmuşlardır. Toplam DP oyları 87.543'dür⁷⁵⁶.

DP'nin 1950 yılında Kocaeli İl Genel Meclisi'ne bağlı Adapazarı ve kazalarının aday isimleri ve meslekleri ile ilgili bilgiler şöyledir⁷⁵⁷;

Adapazarı Adayları; İbrahim Aydın (DP azası), Fikri Çakım (Kuyumcu), Şeref Devran (Avukat), Ali Dilek (Emekli Öğretmen), Osman Erkaya (Tüccar), Yaşar Güven (Tüccar), Aziz Gencay (DP Azası), İsmail Kösemen (DP Azası), Fehmi Kaya Yalçın (DP Azası) ve Hasan Pirin (DP Azası).

Akyazı Adayları; Kerim Burak (Çitlik Sahibi), İsmail Bilgiç (DP Azası), Kazım Oktay (Bakkal), İdris Özhan (Manifaturacı), Necati Temel (DP ilçe başkanı), Ali Ünlütürk (DP Azası)

Geyve Adayları; Mehmet Aydın (Çiftçi), Halil Vehbi Adalı (DP Azası), Saadettin Arım (DP Azası), Mehmet Boncuk (Emekli), Neşet Ertürk (DP ilçe başkanı), Mehmet Hırka (DP Azası).

Hendek Adayları; Mehmet Ercan (Çiftçi), Yakup Kırımlı (Tüccar), Mustafa Polat (Tuhafiyeci) 'dan oluşmaktaydı.

3.4.1.2. Cumhuriyet Halk Partisi İl Genel Meclis Adayları

Kocaeli'nden İl Seçim Kurulu'na gönderilen ve CHP Merkez adaylarından oluşan 27 kişilik listeden kimse çoğunluk sağlayamamış, DP tek başına 10 üyeliği elde etmiştir. Bu seçimde, CHP'nin adaylarının her biri 3.760 ila 5.333 arasında oy almış ve seçimi kazanamamışlardır. Toplam CHP oyları 37.260'dır. Adapazarı ve kazalarından belirlediği aday isimleri ve meslekleri şu şekildedir⁷⁵⁸;

⁷⁵⁶ BCA, Fon Kodu: 030.01./51.309.6.; Tunç, *Demokrat Parti Dönemi'nde Kocaeli (1950-1960)*, s. 313, 319.

⁷⁵⁷ Ada Postası, 22 Eylül 1950, Sayı: 231; Tunç, *Demokrat Parti Dönemi'nde Kocaeli (1950-1960)*, s. 314.

⁷⁵⁸ Tunç, *Demokrat Parti Dönemi'nde Kocaeli (1950-1960)*, s. 316, 319.

Adapazarı adayları; Hasan Sert (Tüccar), Ali Rıza Erdoğan (Tüccar), Asım Aydın (Manifaturacı), Mehmet Yılmaz (Ziraatçı), Kamil Alier (Çiftçi), Saim Kamiroğlu (Ziraatçı), Hüseyin Vahdettin Er (Avukat), Abdi Tömek (Ziraatçı), Ahmet Yelkenci (Ziraatçı)

Geyve Adayları; Süleyman Akyol (Dava Vekili), Nizamettin Avın (Tüccar), Hakkı Ateş (Çiftçi), Fahri Ezel (Savcı), Remzi Gürevin (Tüccar), Kemal Yılmaz (Tüccar)

Akyazı Adayları; Abdi Bayhan (Tüccar), Rasim Boztepe (Tüccar), Tahsin Behlül (Ziraatçı), Saban Aykus (CHP Azası), Halit Baykal (CHP Azası), Mehmet Özmert (Tüccar)'dan oluşmuştur.

3.4.1.3. Millet Partisi İl Genel Meclis Adayları

15 Ekim 1950 tarihinde yapılan seçimlerde DP ve CHP Kocaeli genelinde aday çıkarmışken, üçüncü parti olan MP, tüm merkez ve kazalardan değil, yalnızca İzmit Adapazarı ve Akyazı kazalarında aday çıkarmış, genel seçimlere dahil olmamıştır. MP'nin Adapazarı ve diğer ilçe adayları hakkında bilgiler şu şekildedir⁷⁵⁹;

Adapazarı Adayları; Abdullah Birgan (Zahireci), Yusuf Burnaz (Nalbur), Ziya Yusuf Kösemen (Avukat), İbrahim Kılıç (Keresteci), Ahmet Kulan (Avukat), Ethem Güler (Tüccar), Hidayet Öztürk (Emlakçı), Hüseyin Paçacı (Manifaturacı), İbrahim Sevim (Tuhafiyeci), Hakkı Taşöz (Nalbur)

Akyazı Adayları; Ahmet Taylan (Tüccar), Rasim Boztepe (Tüccar), Cemal Akman (Tüccar), Şaban Aykus (MP Azası), Halil Baykal (MP Azası), Mehmet Özmert (MP Azası). Toplamda 11. 418 oy alan MP, 5.724 oy alan müstakillerden sonra en az oy alan parti olmuştur.

3.4.2. 1955 İl Genel Meclisi Seçimleri

1950'de yapılan seçimden sonra ikinci seçimler 1955 yılında yapılmıştır. Ülke genelinde yerel seçimlerin ertelenmesi sonucunda, 1954 yılında yapılması gereken İl Genel Meclisi seçimleri, TBMM'de alınan kararla Eylül 1955'e bırakılmıştır⁷⁶⁰. Bu seçimlere ülke genelinde CHP Genel Kurulu protesto kararı ile seçime katılmayacağını açıklamış

⁷⁵⁹ Tunç, *Demokrat Parti Dönemi'nde Kocaeli (1950-1960)*, s. 317.

⁷⁶⁰ Kanun No: 6438, Resmi Gazete, 26 Kasım 1954, Sayı: 8863.

olduğundan, seçim DP, TKP ve bağımsız adaylar arasında gerçekleşmiştir. 1955 belediye meclisi seçimleri konusunu aktarırken belirttiğimiz gibi, 1 Aralık 1954 tarihinde Adapazarı'nın Kocaeli'nden ayrılmasıyla Sakarya İli kurulmuştur. Bu sebeple, belediye seçimlerinde de olduğu gibi, İl Genel Meclisi seçimlerinde Sakarya ilk defa müstakilen temsil edilmiştir.

3.4.2.1. Demokrat Parti İl Genel Meclisi Adayları

İllerdeki partili ve diğer adayların seçim propagandası ve çalışmaları Ağustos 1955 itibarıyla başlamıştır. İlçe seçim kurulu başkanlığı, 5545 Sayılı Milletvekili seçim kanununun 83. Maddesine göre, 25 Eylül 1955 tarihinde yapılacak olan İl Genel Meclisi (Vilayet Meclis-i Umumisi) seçimi için, Merkez mahalleler ve köyler ile Sapanca, Söğütlü ve Kazımpaşa Nahiyeleri ve köylerinin seçim bölgeleri ve sandık alanlarıyla sayılarını tespit ederek açıklamıştır. Buna göre; Sakarya Merkez Adapazarı mahallelerinde 56 sandık, Merkez kazaya bağlı köylerde 76, Söğütlü Nahiyesine bağlı köylerde 33, Sapanca Nahiyesine bağlı köylerde 25 sandık olmak üzere toplam 195 sandık belirlenmiştir⁷⁶¹. DP'ye ait seçim listeleri DP genel kurulunun onayından geçtikten sonra ilan edilecekti. Kocaeli, Sakarya, Bolu ve Bilecik illerindeki DP seçim propagandasını Devlet Bakanı Mükerrrem Sarol idare edecektir. DP aday yoklamalarını Ağustos ayı sonunda yapmıştır⁷⁶².

29 Ağustos'ta, İdman Yurdu lokalinde yapılan aday belirleme toplantısında, DP parti aday yoklaması için yoklama divanı oluşturulmuş, divan başkanlığına Selami Savaş, katipliklere Mustafa Çöloğlu ve Fethi Küçükmakas seçilmiştir. 163 ocak, bucak ve ilçe başkanından, 121 kişi katılmıştır. Oy pusulaları dağıtılarak, seçim yapılmıştır. Asil azalıklara 69 oyla Hasan Pir, 52 oyla Ethem Oktay, 59 oyla Yahya Alantar, 53 oyla Hikmet Günaydın, 57 oyla Sabri Yılmaz, 49 oyla Şevki Özdemir seçilmiş, Necdet Güven 47 oyla, Yavuz Kavafoğlu 48 oy alarak çok az farkla yedek olmuşlardır⁷⁶³.

Sakarya DP teşkilatı, aday yoklamaları tamamlandıktan sonra merkez ve kazalarda aday listelerini yayınlamıştır.

⁷⁶¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Ağustos 1955, Sayı: 1127.

⁷⁶² Sakarya Postası, 19 Ağustos 1955, Sayı: 366.

⁷⁶³ Sakarya Postası, 29 Ağustos 1955, Sayı: 374; Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Ağustos 1955, Sayı: 1129.

Tablo 42: 1955 İl Genel Meclisi Seçimlerinde DP'nin Sakarya Asil ve Yedek Adayları

İlçeler	Adaylar
Adapazarı	Hasan Pir, Yahya Alantar, Sabri Yılmaz Hikmet Onaylar, Ethem Oktay, Şevki Özdemir
Geyve	Ahmet Ataoğlu, Mehmet Hırka, Sadettin Arın
Akyazı	Hüsamettin Bayraktar, Mehmet Yılmaz, Nadir Erdem
Karasu	Salahattin Aslan, Kerim Akbaş

Kaynak: Adapazarı Akşam Haberleri, 31 Ağustos 1955, Sayı: 1131.

3.4.2.2. Türkiye Köylü Partisi ve Müstakil İl Genel Meclisi Adayları

1955 İl Genel Meclisi seçimlerinde Türkiye Köylü Partisi Kocaeli'nde seçimlere girmeyeceğini duyurmuş, sadece 3 aday müstakil olarak adaylıklarını koymuşlardır⁷⁶⁴. Sakarya'da ise, sadece Merkez kaza olan Adapazarı'nda seçime katılma kararı almıştır. Sakarya TKP il başkanı Hidayet Öztürk, seçimleri kazanma ihtimallerinin yüksek olduğunu düşünmekte ve sadece Adapazarı'nda seçim çalışmalarına yoğunlaştıklarını ifade etmektedir. Akyazı, Hendek, Karasu kazalarını gezerek aday listelerini hazırlamaya çalışan Öztürk, şehrin tanınmış kişilerinden adayları listesine almaya çalıştığını yerel basına belirtmişti. Bu haber; "TKP aday arıyor!" başlığı ile duyurulmuştur⁷⁶⁵. DP'nin aday listesini yayınlamasından sonra TKP'deki seçim çalışması bir kat daha artmış, aday listesi siyaseten kuvvetli isimler ile oluşturulmaya çalışmıştır.

TKP genel meclis azası adaylarını 9 Eylül'de yayınlamıştır. Buna göre asil ve yedek adaylar şu isimlerden oluşmaktadır⁷⁶⁶:

Hidayet Öztürk (Parti İl Başkanı), Hüsamettin Selanik (müstakil), Kamil Gürsoy (Papuççular Mahallesi muhtarı), Celal Girişçi, Mehmet Gedik ve İ. Hakkı Tayanç.

3.4.2.3. Seçim Sonuçları

25 Eylül'deki seçimler için her ilde olduğu gibi Sakarya'da da Ağustos ayından itibaren hazırlıklar yapılmıştır. DP ve TKP başkanları kazalara giderek adaylarını belirlemişler ve seçime katılımı artırmaya çalışmışlardır.

⁷⁶⁴ Sakarya Postası, 9 Eylül 1955, Sayı: 384.

⁷⁶⁵ Sakarya Postası, 17 Ağustos 1955, Sayı: 364.

⁷⁶⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 9 Eylül 1955, Sayı: 1139.

25 Eylül 1955 Pazar günü yapılan seçimlere katılım oranı %25 gibi çok düşük orandır. Zira, 1950 İl Genel Meclisi seçimlerinde en güçlü muhalefet partisi CHP’de adaylık koymuşken katılım daha yüksek olmuştur. 1955 seçiminde, seçmen sayısı 52.374 olarak belirlenen Sakarya’da, katılımın en yüksek olduğu Mahalle Papuççular’dır. Sorunsuz ve sessiz bir şekilde tamamlanan seçimde, DP adayları tam liste şeklinde kazanmışlardır. Seçim sonuçlarına göre DP’nin Adapazarı’ndaki adaylarının aldıkları oylar şöyledir⁷⁶⁷;

Hikmet Onaylar 8.683, Yahya Alantar 8.671, Sabri Yılmaz 8.508, Şevki Özdemir 8.467, Hasan Pir 8.446, Ethem Oktay 8.459.

TKP, tek yerde katıldığı Adapazarı’nda beklediği sonucu alamamıştır. Hüsamettin Selanik 3.501, Hidayet Öztürk 3.295, Kamil Gürsoy 3.196, İsmail Hakkı 3.239, Mehmet Gedik 3.174, Celal Girişçi 3.147 oy almıştır.

Akyazı kazasında ise müstakil adaylar olan Necati Temel ve Sarı Çizmeli seçimi kazanmışlardır. Buna göre DP, Akyazı hariç diğer kazalarda seçimi kazanan olmuştur⁷⁶⁸.

Sonuç olarak, 1950 seçimlerine nazaran 1955 seçimleri Kocaeli ve Sakarya’da yarıdan daha az bir katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde seçime ilginç bir düşüş yaşanmıştır. Sakarya müstakil olarak 1955 yerel seçimleriyle ilk defa temsil edilmiştir. Seçime CHP’nin katılmaması, seçim hazırlıkları ve propagandanın çok hummalı geçmemesine de sebep olmuş gibi gözükmektedir. Sakarya’da teşkilatını güçlendirmek isteyen TKP’nin bu seçime katılma kararının, partiyi tanıtmak olduğu söylenebilir.

3.5. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menders’in Sakarya Konuşmaları

Araştırmamıza konu olan 1950-1960 döneminde, bölümler ve konu başlıkları arasında sırasıyla değindiğimiz üzere, dönemin en büyük siyasileri olan Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes’in dönem dönem Adapazarı ziyaretleri ve konuşmaları olmuştur. Bu ziyaretlerin detayını ayrı başlıkta bir arada vermeyi uygun bulduk.

⁷⁶⁷ Sakarya Postası, 26 Eylül 1955, Sayı: 398; 28 Eylül 1955, Sayı: 400.

⁷⁶⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Eylül 1955, Sayı: 1153.

İncelediğimiz dönemde, Dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Adapazarı'nda kurulacak olan Şeker Fabrikası'nın temel atma törenini 12 Eylül 1952'de gerçekleştirmek üzere şehre gelmiştir. Beraberinde bulunan Meclis Başkanı Refik Koraltan, Adapazarı Şeker Fabrikası Kooperatifi İdare Heyeti Azaları, Kocaeli Milletvekili Ekrem Ali Can ve Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Baha Tekant ile İzmit'e geçerek, Belediye binası önünden, burada toplanan kalabalık halk kitlesine şu konuşma ile seslenmiştir;

“Bundan bir buçuk saat evvel uçakla Ankara'dan ayrılırken, Sayın Cumhurbaşkanımız Celal Bayar, sizlere hitap ettiğimde, kendilerinin selam ve sevgilerini ıblag etmekle beni vazifelendirdi. Bu şerefli vazifeyi şimdi büyük bir bahtiyarlıkla ifa etmekteyim”. Başbakan Menderes şiddetli alkışlardan sonra hitabesine şöyle devam etmiştir: “Memleketimiz huzur içindedir. Vatandaş, işiyle gücüyle meşguldür ve kazancı başındadır. İç ve dış politikamızda endişeyi mucip olacak hiçbir sebep mevcut değildir. Bu itibarla memleketin çok iyi bir yolda bulunduğunu ifadede hiçbir hata yoktur. İktidarımızın ilk iki senesini bir hayli geride bırakmış bulunuyoruz. Üçüncü senesinden de bir hayli mesafe katettik. Bugüne kadar geçen zaman zarfında, Demokrat Parti iktidarının milletimizi başarıdan başarıya götürdüğü iyice sabit olmuştur kanaatindeyiz. Geriye ve başardığımız işlere bakarak, bunu memleket huzurunda ifadede bahtiyarlık duymaktayız. Vatandaşlarımızın çok büyük bir ekseriyeti tarafından bu hakikatin red ve cerhe uğramayacağından tamamıyla emin bulunmaktayız. Vatandaşlar çok kısa bir zamanda hem iktisadî, hem de manevî büyük bir kalkınmanın içindedirler. Bütün medenî dünya, memleketimize gıpta ederek bakmaktadır. Nasıl 1945 senesinde, Demokrat Parti kurulup, işe başlanmadan evvelki devirle, ondan sonraki devir ve nihayet 1950 senesinde açılan yeni devir arasında büyük farklar mevcutsa, istikbaldeki devir bunlara nazaran çok daha büyük farklar arz edecektir. Önümüzdeki yakın senelerin, memleketimiz için bugünkü manzaradan çok daha bahtiyar manzaralar vaad ettiğinde şüphe yoktur. Kısa bir atide Türkiye'yi tanımak bile müşkül olacaktır. Türk Milleti tam bir tesañüt içinde ve millî varlığını korumaya azimli olarak muazzam bir kalkınma halindedir. Türk Milleti medenî milletler arasında kendisine düşen vazifeyi liyakatle yapmaya azmetmiş bulunmaktadır. Böyle bir millete mensup

olmak bahtiyarlığı ile mübahiyiz. Atiye emniyetle bakıyoruz. Nazarlarımızı öne çevirdiğimiz takdirde, yeni iktidarın liyakatsiz olduğunu, memleket işlerinde başarısızlık gösterdiğini iddiaya imkân yoktur. Dünden hasretini çekeceğimiz hiçbir şey mevcut değildir. Ne hürriyetlerimizin ve haklarımızın teminatında, ne işimiz ve maiyetimizde ve ne de iç ve dış politikada hiçbir veçhile düne nazaran şu nokta daha kötü olmuştur denemez. 1950 senesinde Türk Milleti'nin rey ve iradesini kullanırken, bunu yerinde kullandığını ve asla aldanmamış olduğunu katiyetle ifade etmek bugün tamamıyla mümkündür.”⁷⁶⁹

Menderes'in Adapazarına bu ziyareti ve yapılan açılıştan birkaç ay sonra, 5 Aralık 1952 tarihinde, kalabalık bir Adapazarı heyeti Ankara'ya giderek kendisini ziyaret etmiş, “fahri hemşerilik beratı” takdim etmişlerdir. Heyetin arasında Kocaeli Milletvekili Ekrem Alican, Belediye Başkanı Suavi Damalı, Demokrat Parti Başkanı Yaşar Bir'in bulunduğu belirtilmektedir. Menderes bu gelişme ile Adapazarı'nın fahri hemşerisi olarak kabul edilmiştir⁷⁷⁰.

Temeli atılan Şeker Fabrikasının inşaatı tamamlandığında, açılış töreni düzenlenmiş ve bu törene de 11 Ekim 1953 tarihinde, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Bakan Sıtkı Yırcalı ile Kocaeli Milletvekilleri ve basın temsilcileri katılmışlardır. Halk özellikle Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın geçtiği yerlerde “yaşa, varol” nidalarıyla karşılamaya büyük destek vermiş, devlet erkânı şehrin girişinde başında bando olan askerî bir kıta tarafından selamlanmıştır. Aynı zamanda Belediye meclis azaları, öğrencilerden oluşan gruplar ve halkın katılımı ile konuklar karşılanmıştır. Celal Bayar'ın Belediye binasından halka yapmış olduğu konuşma şu şekildedir;

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Adapazarı'lara hitaben yaptığı konuşmasının tam metni şu şekildedir:

“Sevgili Vatandaşlarım, Mikrofon başına sizleri selamlamak için geldim. Görüyorum ki, bugün Adapazarı, hayatının müstesna günlerinden birini yaşıyor. Hatta diyebilirim ki, müstesna bayramlarından bir tanesini bütün

⁷⁶⁹ Ayın Tarihi, 12 Eylül 1952, s. 22; Şahin, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s: 89-96.

⁷⁷⁰ Cumhuriyet, 6 Aralık 1952, Sayı: 10183.

ihtişamı ile ortaya koymuş bulunuyor. Sizlerin bugün gösterdiğiniz samimi tezahürlerin bana ilham ettiği düşünceleri kısaca ifade etmek isterim: milletçe şuna kani bulunuyoruz ki, herşeyin anahtarı, iktisattır. İktisadiyatına hakim olan insan, cemiyet, parti veya hükümet, kendisine veya memleketine en büyük iyiliğin, en yüksek medeniyetin yolunu bulmuş demektir. İktisadiyatı sağlam olmayan milletlerin refaha kavuşmasına imkân yoktur ve böyle toplulukların istikbali elbette ki, hüsrandır. Fakat sizler, bugün çalışmaya açacağımız fabrikanın kurulması münasebetiyle gösterdiğiniz tezahürlerle, ekonominin memleket hayatındaki mühim rolünün bütün Türk Milleti'nce pek iyi bilindiğine şahadet ediyorsunuz. Bugünkü tezahüratınızla bunun adeta bir plebisitini yapıyorsunuz. Hükümetin bu yoldaki icraatını tasvip ve takdir ettiğinizi bildiriyor, ona olan muhabbet ve itimadınızı gösteriyorsunuz. Bugünkü bu muhteşem tezahürat, şahıslarımıza karşı bir sevgiyi ifadeden ziyade, takip edilmekte olan yolun doğruluğuna kanaatinizi belirtmektedir. Tezahürlerinizle ifade ettiğiniz bu düşüncelerinizde tamamıyla haklısınız. Muhterem Vatandaşlarım, burada yapılan fabrikanın temin edeceği feyz ve bereket, refah ve saadet hakkında ayrıca söz söylememe hacet kalmıyor. Görüyorum ki sizler, bunu pek iyi bilmektesiniz. Doğru yolu bulmuşsunuz. Bir şeker fabrikası, muhakkak ki, bir muhiti ihya eder. Her sahada, ziraatta, sütçülükte, hayvancılıkta hem müstahsil kazanacak, hem de müstehlik istifade edecektir. Böyle bir eserin tahakkukunu selamlamak ve buna delalet edenlere karşı sevgi göstermek, hepimiz için zevkli bir vazifedir. Bu eserin başarılmamasını sağlayan sizlere teşekkür ederim. Bu feyyaz muhit ve bu muhitin çalışan halkı için parlak bir istikbalin ışıklarını şimdiden görüyorum. İsteddiğiniz ve başardığınız bu fabrika kâfi gelmeyecek, bunu muhakkak ki başkaları takip edecektir. Memleketin her tarafında milletin eli ve emeği ile kurulacak sınaî tesislerle bu büyütmillet mesut ve müreffeh olacaktır. Hepinizi ayrı ayrı muhabbetle selamlarım''⁷⁷¹.

Seçimler öncesinde, Celal Bayar'ın Adapazarı'nda siyasi faaliyetleri inceleme amaçlı ziyaretleri olmuştur. DP'nin kongrelerini düzenli olarak yapması dolayısıyla 21 Nisan

⁷⁷¹⁷⁷¹ Ayın Tarihi, 11 Ekim 1953, s. 69; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, s. 109.

1954 tarihinde İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı ile birlikte Adapazarı'na gelen Bayar, Adapazarı halkına yaptığı konuşmasında Adapazarı'nın il olması konusundaki temennilerini dile getirmiş, dün ile bugün arasında çok fark olduğunu belirterek, *“bir daha Adapazarı'na gelmeyeceğim. Sakarya Vilayetine geleceğim”* diyerek Adapazarlılara bu konudaki kararını iletmiştir. Adapazarı'nın il olma konusundaki beklentisini uzun yıllardır ortaya koyulan gayreti bilmekte olan Bayar'ın bu konuşması halkın tezahüratı ve beyenisi ile karşılanmıştır. Bakan Yırcalı da bir konuşma yaparak, DP hükümetinin 4 yıl içerisinde yapmış olduğu çalışmalardan bahsetmiştir⁷⁷².

Celal Bayar'ın yoğun dinleyici ile karşılık bulduğu ziyaretlerinden bir diğeri, Sakarya il olduktan sonra ve yaklaşan 1957 seçimlerinden önce Kasım 1956'da şehre gelmesidir. Belediye balkonundan Gümrükönü meydanında toplanan ve kendisini dinleyen Adapazarlılara şu şekilde seslenmiştir;

“Muhterem Sakaryalılar, size hitap etmeye alıştım. Beni çok dinlediniz. Sizlere bugün söyleyecek fazla bir şeyim yoktur. Gösterilen muhabbete çok memnun ve mütessir oldum... Adapazarı'nın daima ilerlemekte olduğunu görmek her vatandaşımız için iftihar vesilesi teşkil etmektedir. Bugün siyasi bir nutuk söyleme niyetinde değilim. Yapılmış olan şeyler, bir başlangıç teşkil etmektedir. Bunların birer birer tahakkuk safhasına girdiğini görmekle siz ve biz bahtiyar olacağız...Vücuda gelen eserler kanaatlerimizi teyid etmektedir”

⁷⁷³.

1960'a kadar devam eden Sakarya DP ocak ve bucak kongrelerine ve çalışmalarına Adnan Menderes katılmamış, kendisini temsilen Milletvekillerinden Celal Yardımcı ve Atıf Benderlioğlu gibi isimler tarafından temsil edilmiştir⁷⁷⁴. İlerleyen yıllarda Sakarya basınında, Bayar ve Menderes'in İstanbul ve Kocaeli istikametindeki çeşitli seyahatleri sırasında şehre uğrama ihtimalleri üzerine haberler yapılmışsa da bu konuda yeterli bilgi tespit edilememiştir.

⁷⁷² Hakikat, 22 Nisan 1954, Sayı: 64.

⁷⁷³ Yeni Ada Postası, 22 Mart 1956, Sayı: 1183.

⁷⁷⁴ Yeni Ada Postası, 19 Mart 1956, Sayı: 1180; 26 Mart 1956, Sayı: 1186.

3.6. Vatan Cephesi

Türkiye’de 1950, 1954 Milletvekili seçimlerinden büyük farkla ve 1957 seçimlerinden ise oylarında bir düşüş olsa da zaferle çıkan DP, üst üste 3 defa iktidar olmayı başarmıştır. Menderes Hükümetlerinin özellikle 1954 döneminden sonra uyguladığı siyaset ve aldığı bazı kararlar, ekonomik sıkıntılar muhalefet partilerince sert eleştirilmeye başlanmış, bu ise iktidar muhalefet ilişkilerinin çok gergin bir sürece girmesine sebep olmuştur.

CHP merkezli ve HP, CMP destekli muhalefet dayanışmasına, “kışkırtıcı, bozguncu ve kinci” bir birleşim olarak bakan DP liderleri, iktidarlarını korumak ve halkın desteğini artırmak adına bir yol olarak “Vatan Cephesi” oluşumunu başlatmışlardır. Vatan sevgisi kavramının geniş kitlelere hitap etmesi dolayısıyla, özellikle gençliği vatan ideali etrafında toplama kararını uygulamaya koymuşlardır. Bu hareketi başlatan cümleler ilk olarak, Menderes’in Ekim 1958’de Manisa’da yaptığı bir konuşmada geçmiştir; *“Politikadan ve ihtirastan vareste vatandaşların, karşınızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip, eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir Vatan Cephesi kurulması zarureti kendini göstermiştir”*⁷⁷⁵.

Menderes’in bu hareketteki amaçlarından biri de partiden bir sebeple uzaklaşmış veya uzaklaştırılmış olan isimleri yeniden birleştirmek ve Vatan Cephesi Ocakları çatısı altında toplayabilmektir. 1957’den sonraki konuşmalarında, *“Kaybettiklerimizi eserlerimizle tekrar kazanacağız, zaten kalacak olan eserler değil mi?”* diyerek başlayan Menderes konuşmasında, *“Birçok baraj, liman, yol, fabrika ve tesis işlemeye başlamıştır. Yeni büyük projeler ya bitmiş ya bitmek üzere. Evet, 1957 seçimlerinde halkın bir kısmı aleyhimize dönmüş gözüktü. Ama bu ne pahasına olursa olsun karartmak, yıkmak isteyen bir muhalefetin yanında yer almış propagandaların, biraz da kalkınma için katlanılan sıkıntıların geçici bir neticesi! Halkın büyük kısmı yine bizimle beraber. Gidenler de dönecekler. Dayanacağımız en büyük kuvvet halktan başkası değil!”*⁷⁷⁶ ifadeleri ile partinin yöneleceği halkı birleştirme politikasını açıklamış oluyordu.

Cephe oluşturulmasının sakıncalarına dair parti içinden çeşitli eleştiriler gelmişse de açılması önlenememiştir. DP, 1958 Ekim’inden itibaren ülke genelinde Vatan Cephesi

⁷⁷⁵ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, *Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-24 Mayıs 1960)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999, s. 186-187.

⁷⁷⁶ Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 96, 99.

adıylı bucaklara bağlı ocaklar kurarak veya var olan ocakların isimlerini değiştirerek hareketi yaygınlaştırmıştır. Bu ocakların tüm siyasi görüşteki vatandaşlar için olduğu belirtilmiştir. Katılımı artırmak amacıyla ve iktidarın sesini duyurmak gayesiyle haber yapan gazeteler desteklenmiş, radyodan yapılan yayınlarda, Vatan Cephesine katılan vatandaşların isimleri gün gün listeler halinde halka ilan edilmiştir. İktidar ve muhalefetin bu cepheleşmeden sonra giderek kutuplaştığı anlaşılmaktadır. Demokrasiyi savunan her iki grubun da vatana korumak hakkındaki söylemlerinin, bu sırada meydana gelen basının yanlı kullanılması sorunu, partizanlık hareketleri, milletvekili kavgaları, ğrenci çatışmaları ve sokağa taşan gerginlikleri engellemeye yetmediği grlmektedir⁷⁷⁷.

Vatan Cephesi'ne katılım ülkede gruplar halinde devam ederken, Sakarya'da DP'nin içinde bulunduğu son siyasi süreçte bir hizipleşme yaşandığı anlaşılmaktadır. Sakarya DP teşkilatının yaptığı kongrelerde, il başkanlığı ve idari kadro hakkında bazı görüş farklılıkları oluşmuştur. Daha çok bu konu üzerinde yoğunlaşan, hizipleşmenin bitirilmesi için ve g kazanmak için mücadele edildiği bir dönemdir. Ekim 1958'de, Genel Başkan Adnan Menderes'in Sakarya İl Başkanlığı'na gönderdiği tamim, Vatan Cephesi'nin mantığını ve oluşum şeklini açıklamıştır. Özetle, Vatan Cephesini oluştururken muhalefetin bu yapılan tezyinatı bozmaya, hiçbir şey yapılmamış gibi davranmaya çalıştığını, bunlara inanılmamasını belirterek herhangi bir sebepten partiden ayrılmış veya muhalefete mensup olmuş kişilerin DP'ye geçebileceklerini, DP teşkilatının vatandaşlara gereken kolaylığı göstereceklerini ifade etmiřtir⁷⁷⁸.

Yine DP Genel Başkanı Adnan Menderes tarafından Aralık 1958'de DP teşkilatlarına gönderilen 3399 sayılı tamimde;

“1- 1/7/1958 gün ve 2134 ve 21/10/1958 gün 2510 sayılı tamimler mucibince ne gibi gayretler sarf olunmuştur ve alınan neticeler nelerdir? 2-Vatan Cephesinin kurulması hususunda azami gayretin sarf edilmesi lazım geldiği günleri yaşamaktayız. Teşkilatta vazife almış arkadaşlarla bütün partili arkadaşlarımızın büyük bir faaliyet ve uyanıklık içinde bulunmalarının bir zaruret olduğunu tekrar etmek isterim. Gerek şimdiye kadar hiçbir partiye

⁷⁷⁷ Sedef Bulut, “nc Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, *Akademik Bakış*, 2/ 4 (2009), s. 135-136.

⁷⁷⁸ Cemiyet, 18 Ekim 1958, Sayı: 267.

intisap etmemiş gerekse muhalefet partilerine mensup iyi niyetli vatandaşlarımızın saflarımıza alınması hususunda sarf olunan gayretlerin neticesinden sık sık ve her zaman haberdar edilmemizi, 3- Bu uğurda şimdiye kadar öğrenebildiğimiz neticeler ehemmiyetlidir. Binaenaleyh sarf olunan büyük ve semereli gayretlerinize teşekkür eder, cümlenizin muhabbetle gözlerinizden öperim”⁷⁷⁹ denilmektedir.

Devam eden günlerde tebliğlere uygun olarak, yerel basında DP’ye kaydolanlarla ilgili özendirici haberler yayınlanmıştır. DP’ye girenlerin her geçen gün arttığı, CHP’nin ve HP’nin “Güç Birliği” adıyla birleşmeleri üzerine her iki partiden istifa eden birçok vatandaşın DP’ye geçtiği, bu birliğin halkın genelince tasvip edilmediği yönünde yazılar yayınlanmıştır⁷⁸⁰. Sık sık DP’ye üye olan köyler ve kişilerle ilgili sayısal haberler yayınlanmıştır. Örneğin, 1958-1959 döneminde basında verilen haberlere göre, Salmanlı Köyünden 60 köylü toplu olarak CHP’den istifa ederek DP’ye kayıt yaptırmış, feshedilen HP’nin Akıncılar Ocağından 4 kişi DP’ye girme kararı almış, 26 kişinin de Ocak başkanı Yusuf Konuk ile hemfikir olarak CHP ittifakına katılmayacakları yazılmıştır. Yine bir habere göre, Karasu Deniz Köyü’nde bir CHP’li ocak başkanı haricinde köyün tamamına yakını (261 kişi) CHP’den istifa ederek DP’ye katılmıştır. Mithatpaşa ve Yenidoğan DP Ocaklarına 181 kişinin beyanname vererek katıldığı belirtilmiştir⁷⁸¹. Aynı şekilde, ülkenin çeşitli il ve ilçelerinden alınan CHP’den istifalar ve DP’ye kaydolanların haberleri yayınlanmıştır. Burada basının gücü kullanılmış, muhalefetin çöktüğü, kitleler halinde halkın DP’ye ve Vatan Cephesine dahil olduğu şeklinde ifadelerle bilgiler verilmiştir.

1958 yılı sonunda, Sakarya gazetelerinde ilde bir Vatan Cephesi kurulması konusunda mülahazalar yayınlanmaya başlamıştır. DP’nin Sakarya’da Yenicami semtindeki ocağının adının değiştirilerek Vatan Cephesi olması planlanmıştır. Hatta bu ocağın ve bağlı bir lokalin açılışını yapmak üzere Menderes’in şehre geleceği düşünülmüştür. Basında yayınlandığı üzere, 14 Aralık 1958 Pazar Günü, saat: 10:00 itibarıyla Yenicami Ocağının ve lokalin bu yönlü çalışmalara başlaması için Ocak idare heyeti başkanı

⁷⁷⁹ Yeni Ada Postası, 6 Aralık 1958, Sayı: 2009.

⁷⁸⁰ Yeni Ada Postası, 9 Aralık 1958, Sayı: 2011.

⁷⁸¹ Cemiyet, 4 Kasım 1958, Sayı: 281; 27 Kasım 1958, Sayı: 301; 7 Ekim 1959, Sayı: 565.

İbrahim Baylav tarafından davetiyeler basılmıştır. Lokalin amacının DP'lilerin çalışma azimlerinin genişletilmesi olduğu belirtilmiştir⁷⁸².

Günün gazete haberine göre ne ziyaret ne de açılış gerçekleşmemiştir. DP Yenicamii semt lokalinin Vatan Cephesi ismiyle açılmasına il ve ilçe başkanlarının engel oldukları yönünde bir kanaat oluşmuştur. Pazar günü davet üzerine lokal dolmuş fakat hazırlanan tabela asılamamıştır. 15 emniyet mensubunun lokale gelerek kalabalığın dağılmasına kadar orada bekledikleri ve lokalin açılmasına müsaade etmedikleri belirtilmiştir⁷⁸³. İlçe kurulundaki isimlerin, şahsi olarak bu isimle bir lokalin açılmasını istemedikleri DP merkez İlçe kurulu toplantısında ifade edilmiş, Genel Merkezden izin alınarak karar verilmesi gerektiği belirtilmiştir⁷⁸⁴. Bu gelişme dolayısıyla Yenicami Lokali girişim aşamasında kalmıştır.

Bir başka girişim, Hendek ilçesinde gerçekleşmiştir. Menderes'in tebliğinden sonra 200 kişinin Hendek DP'ye üye oldukları belirtilmiştir. Bunun üzerine Menderes bu 200 kişiye bir teşekkür telgrafi göndermiştir. Kendisi bu süreçte bilgisini aldığı tüm yeni üyelere aynı teşekkürü göndermektedir. Ayrıca, Tüccar Cemal Tarım ve tanınmış kişilerin DP'ye geçmesi ile Hendek'te partinin güçlendiği düşünülmüştür. Bu gelişme üzerine basında, Vatan Cephesi ocağının Hendek'te açılabileceği yönünde bir kanaat bildirilmiştir⁷⁸⁵. Ancak fikir aşamasında kalmış herhangi bir açılış gerçekleşmemiştir.

Vatan Cephesi'nin kurulması yönünde girişimler yapılırken, 1958-1959 döneminde Sakarya'da DP'nin de içinde çeşitli görüş ayrılıkları yaşadığı bir dönemde olduğunu belirtmiş idik. DP kongreleri yapılırken parti içinde türlü bölünmeler ve şahsi kırılganlıklar yaşanmış, köylerde, nahiyelede, kazalarda ve il merkezindeki kongrelerde bu tür gruplar birbirlerine karşı seçilme mücadelesine girişmişlerdir. Seçimler için iki grup aday listesi oluşturulmuş ve her grubun temsilcisi ve delegeleri ayrı ayrı yayınlanmıştır. İl kongresi seçimleri çekişmeli geçerken, Karasu'da İlçe idare kurulunun aldığı kararları eleştiren ve kongrelerin çalışma şeklini, seçim usulünü onaylamayan, bunların partiye zarar vereceğini düşünen Karasu DP ilçe İdare kurulundan toplu istifalar yaşanmıştır. Karasu

⁷⁸² Yeni Ada Postası, 11 Aralık 1958, Sayı: 2013; 13 Aralık 1958, Sayı: 2015; Cemiyet, 13 Aralık 1958, Sayı: 315.

⁷⁸³ Cemiyet, 15 Aralık 1958, Sayı: 316.

⁷⁸⁴ Cemiyet, 17 Aralık 1958, Sayı: 318.

⁷⁸⁵ Cemiyet, 13 Nisan 1959, Sayı: 417.

DP başkanı Rüstem Tat, ikinci Başkan Hasan Turgut, Üyeler Murat Soyhan, Rüştü Kılıçarslan, Hasan Sarı, Hüseyin Çakır imzalı bu istifa gerekçe yazısında parti yönetimine getirilen eleştiriler de mevcuttur. *“Tayin ve inha usullerine iltifat gösterme hususunda dev adımlarla koşmakta bulunan DP’nin ana gayesinden ve davasından uzaklaşmakta olduğunu esefle müşahede ederken...seçmek ve seçilmek demokrasinin tek tarifidir, inşallah zaman bu hataların üzerine eğilir”* ifadeleri ile istifalar ilan edilmiştir⁷⁸⁶.

Parti içindeki birliği sağlamaya çalışmak, Sakarya’da DP’nin gücünü devam ettirmek ve muhalefete karşı başlatılan mücadele mantığının açıklanması amacıyla, Sakarya İl, Ocak ve Bucak kongrelerine Sakarya Milletvekillerinden bir kısmı, parti kurucularından Yaşar Bir gibi öne çıkan isimler katılmış ve konuşmalar yapmışlardır. Hendek, Karasu, Geyve ve diğer gezileri sırasında 3 günde 500 kişinin DP’ye üye oldukları basında yayınlanmıştır⁷⁸⁷. Basındaki isimsiz ve resmi olmayan kayıtlara göre de Akyazı’da DP’ye 5000 kişinin Ziya Yıldırım Genç önderliğinde DP’ye dahil olduğu belirtilmiştir⁷⁸⁸. Alifuatpaşa’da yaşayan tanınmış ailelerden Mustafa Mülâyim, Kosa Dayılar sülaleleri olarak 40 kişi CHP’den istifa ederek DP’ye üye olmuşlardır⁷⁸⁹.

Sonuç olarak, Sakarya’da Vatan Cephesi konusunda Kocaeli ilçelerinde olduğu gibi bir yapılanma gerçekleşmemiştir. Girişimler olmuş ise de o seviyede kalmıştır. Bunda il ve ilçe yönetim kurullarının temkinli yaklaşımı ve halkın da bu karara itibar etmesi etkili olmuştur şeklinde ifade edilebilir.

Ülke genelindeki bu girişim ve yapılaşma muhalefet grubu tarafından tek partiye doğru bir gidiş olarak algılanmış ve şiddetli tepkiler gösterilmiştir. DP’nin ve Menderes’in ülke geleceği için bir çözüm olarak gördüğü hareket, partinin kapatılması ve başlayan yargılama sürecinde 27 Mayıs’tan sonra dava konusu olarak karşısına çıkarılacaktır. Yassıada’daki mahkemede pek çok isim bu konuda şahit olarak getirilip dinlenecektir. Hatta bu kişilerden bazıları, çeşitli siyasi baskılar yaşadıklarını, *“gönülleri razı olmamakla birlikte şahıslarını ve müesseselerini herhangi bir baskıdan kurtarmak için teklifi kabul ettiklerini”* belirtmişlerdir⁷⁹⁰.

⁷⁸⁶ Cemiyet, 18 Mayıs 1959, Sayı: 447; 1 Temmuz 1959, Sayı: 481; 6 Temmuz 1959, Sayı: 485.

⁷⁸⁷ Yeni Ada Postası, 27 Ekim 1958, Sayı: 1974; 24 Kasım 1958, Sayı: 1998; 17 Aralık 1959, Sayı: 2324.

⁷⁸⁸ Yeni Ada Postası, 8 Ocak 1960, Sayı: 2343.

⁷⁸⁹ Cemiyet, 30 Haziran 1959, Sayı: 480.

⁷⁹⁰ Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 97.

3.7. 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Sakarya

Cemil Koçak, 27 Mayıs'ı ele aldığı çalışmasında “Bazıları, 27 Mayıs'ın DP iktidarına karşı örgütlendiğini düşünüyor olabilir; lakin ordu içindeki darbeci damarın tarihi biraz daha eskiye gitmektedir. Tarihimize bir de 50 darbesi geçebilirdi” demektedir. Çalışmasında, dönemin hatıralarındaki ifadelerle bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Buna göre; ordunun politik olarak ayrışması, 1945 yılında tek partili hayatın sonuna doğru belirginleşmiş, CHP ile DP arasında “ordu kimin yanında” sorusu gündeme gelmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren ve cuntalaşma çalışmalarında yer alan dönemin bazı subaylarının hatıralarında, daha II. Dünya Savaşı yıllarında, ordu içinde darbeci eğilimlerin başladığı, bazı subaylar arasında mevcut sistemi devirmeye yönelik bir teşkilatın kurulduğu, içlerinde binbaşı, teğmen, yüzbaşı ve yüksek rütbeli askerlerin de bulunduğu ifade edilmektedir. Amaçları, gerekirse “İsmet Paşa ve kadrosunu bertaraf edip, Atatürk inkılâplarına kaldığı yerden tam bir hız vererek, Türkiye'nin batıya doğru ilerlemesini çabuklaştırmak” şeklinde ifade edilmiştir. Bu yaklaşıma göre, ordu içinde de siyasi ayrılıklar mevcut olup, gençler DP'den yana iken, generallerin çoğunluğu yeni kurulan DP'yi desteklemiştir. Cemal Madanoğlu'nun anılarında, 14 Mayıs 1946 seçimleri için, “generaller dışında hepimiz DP'yi tutuyoruz” derken, Alpaslan Türkeş anılarında, DP'nin kuruluşunda “subayların da büyük gayretle çalıştığı hakikatine” vurgu yapmıştır. Bu dönemde Celal Bayar ile görüşmeye memur edilen subaylardan bahsedilmekte ve görüşmeler sırasında Bayar'ın, Atatürk ilke ve inkılâplarına CHP'den daha fazla önem vereceklerini söylediği belirtilmektedir⁷⁹¹.

Anlatımlardan yola çıkarak, 1946 yılı seçimlerine müdahaleler yapıldığı şeklindeki kamuoyu algısı, ordu mensuplarını da etkilemiştir. Ordu da kendi içinde parçalanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bazı ordu mensuplarının iktidarı eleştirmesi ve ileride siyasete müdahale sürecinde isimleri öne çıkacak bazı düşük rütbeli subayların o yıllardan itibaren harekete geçtiği ve 27 Mayıs'ı hazırlayan isimlerden bazılarının, mevcut CHP iktidarına karşı da bir tepki ve örgütlenmenin hazırlığını yaptıkları görülmektedir. Düşük rütbeli subaylar daha çok muhalefetin yanında yer alıp sempati göstermişken, yüksek rütbeli subaylar genellikle iktidarın yanında bir duruş sergilemeye devam etmişlerdir. 1950

⁷⁹¹ Cemil Koçak, *Darbeler Tarihi, 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 34-36, 43.

seçimlerine az bir zaman kala, ordudaki bir grup subay DP'ye görüşlerini iletmele amacıyla aralarından bazı isimleri DP listesinden milletvekili adayı yapmak istemişlerdir ki 1950 seçiminde DP adayları arasında Milli Mücadele'nin önde gelen isimlerinden emekli subaylar da yer almıştır. Fahri Belen, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Seyfi Kurtbek, Besim Paşa gibi. Seçimler beklenildiğı şekilde gerçekleşmez ise, ne yönde bir tepki verileceğı ve bir müdahale olup olmayacağı açık olmamakla birlikte, ordu bu yeleri vasıtasıyla DP iktidarında görüşlerini belirtecek alt yapıyı oluşturmıştır⁷⁹². Anlaşıldığı üzere, o yıllarda kesin bir darbe fikri ortaya koyulmamış ancak CHP'ye karşı temkinli davranarak, adaletli ve dürüst bir seçim ile iktidarın el değıştirmesi konusunda DP lehine bir tavır alınmaya başlanmıştır.

Şevket Süreyya Aydemir'e göre, 27 Mayıs'ın hazırlık, örgütlenme karar aşamaları zayıftır. Teşkilat açısından “başsız” görülür ve belirli bir merkezi yok gibidir. İhtilali gerçekleştiren şartlar sezilmiş ancak işlenmemiş yani sonrasındaki hedefleri ve yönü tayin edecek şekilde belirtilmemiştir. Buna rağmen, yarattığı ortam ve getirdiğı değışiklikler açısından karakteristik bir ihtilal olarak kabul edilir. Bu girişim için, önceden hazırlanmış bir parti veya siyasi teşkilatın veya bir ideolojik duruşun icraatıdır demek mümkün değıldir. Bütün halkı içine alan siyasi hedef ve sloganları olmadığından bahseder.

“...toplum yapısında biriken bir gerginliğin, bu gerginliğı gören bir kadro eliyle, bir hareket gücü haline getirilişiydi. Şu halde darbe ve tasfiye, asıl zirvede olacaktı. Yani 27 Mayıs ihtilali, toplum yararına, toplum için, ama halkın üstünde ve halka rağmen bir hareket olacaktı. İhtilalin şartları, toplumun bütün yapısında birikmiş ama zirvede olgunlaşmıştı. Parlamento, hükümet, siyasi partiler, niversite, basın ve tarafsız aydınlar, tam bir tedirginlik içindeydiler. Ve düşünen herkes görüyordu ki, memleket artık bir patlamaya gidebilir. İhtilalin anları her an alabilir...Gerçi halkın kalabalığı, toplum yapısında biriken tehlikeli geçişleri, toplum yapısında beliren çatlakların, yarın bu toplumu srkleyebileceğı i buhranları görmek istemiyordu. Çünkü bu kalabalık 1950 sonrasının ve 1950-1960 arasında gelişen bazı şartların, uyuşturucu rahatlığı içinde görünüyordu...Ama ne var ki, siyasi nizam, artık hastaydı. İktidarı ellerinde tutanlar ise, bu hastalığı bir

⁷⁹² Koçak, *Darbeler Tarihi*, s. 37-40, 43.

siyaset olarak savunuyorlardı...İşte bu şartlar içinde yüksek kumanda kademelerine de sokulmuş olan dar, fakat genç ve cesur bir asker kadrosunun, hayatlarını ortaya koyarak, mülkün kaderine el atışlarında, yiğitçe bir anlam vardır”⁷⁹³.

Aydemir bu ifadeleri ve açıklamaları ile 27 Mayıs’ı sebep ve gelişimi bakımından bir “mantık” temeline oturtmaya çalışmaktadır.

Ayrıca O’na göre, hareketin kökleri pek de uzun bir geçmişe dayanmaz ve 27 Mayıs bir “Hükümet Darbesi” dir, ancak ihtilale dönüşmesi mümkündür. 26-27 Mayıs 1960 gecesi müdahale kuvvetlerini, Harp Okulu’ndan harekete geçiren Tümgeneral Cemal Madanoğlu son günler içinde bu sorumluluğu üstlenmiş olup, bir lider ve şef belirlenmemiştir. Ordu saflarında gidişattan memnun olmayan subaylar vardır. Bazıları yurt içinde ve yurt dışında çalıştıkları mevkilerde gördükleri ile birtakım kanaatlere ulaşmışlardır. Sayıları az olsa da harekete katılan subayların hepsi de gençtir ve ordunun çeşitli merkez kademelerinde yer almış insanlardır, yükselme yolları açıktır. Girişim başarısız olursa hem kendileri hem de ailelerini tehlikeye sürüklenmiş olurlardı. Aydemir’in şahsi görüşüne göre, 27 Mayısın yaşanmasında DP iktidarının payı, yapanlardan biraz fazladır⁷⁹⁴.

Döneme şahitlik eden isimlerden Ali Fuad Başgil eserinde, DP iktidarının başarıları ve başarısızlıklarından, 1950-1960 döneminde iktidar-muhalefet, ordu-siyaset, basın-siyaset ilişkileri ile 27 Mayıs ihtilali ve sebeplerini açıklarken çeşitli tespitlerde bulunmaktadır. 1950 ve 1954 seçimlerinden sonra, iktidarı devreden CHP, 1957 seçimlerinden sonra kazandığı sandalye sayısının da yetkisi ve cesareti ile DP iktidarına karşı şiddetli ve bazen tecavüzkar tenkitlere başlamıştır. DP tarafından bu dönemde, Meclis tahkikatı açarak, muhalefet partisinin faaliyetlerini ve gelir kaynaklarını ortaya koyması amaçlanan bir komisyon oluşturulmuştur. Bu karara karşı CHP’den sert tepkiler gelmesi ile tahrik unsuru olarak görülen öğrenci gruplarının, Ankara ve İstanbul’da ayaklanarak tansiyonu artırdığı görülmektedir. Mecliste sürüp giden şiddetli tartışmalar ve hatta kavgaların, sokaklara taşmasını da engelleyemeyen bir hükümet olduğundan bahsedilmektedir. TBMM’de rakip iki büyük parti olan DP ve CHP arasında gerginliğin 1960 ortalarında

⁷⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Ankara: Remzi Kitabevi, 2000, s. 6-8.

⁷⁹⁴ Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 305-307, 356.

had safhaya ulaştığı sıralarda, İnönü; “Sizi o kadar feci bir akıbet beklemektedir ki, ondan sizleri ben bile kurtaramayacağım” şeklindeki anlamı sonradan anlaşılacak meşhur sözlerini sarf etmiştir. DP lideri Başvekil Adnan Menderes ise, hükümete karşı bir hareketin tasarlandığını anlamışsa da bunu pek mümkün ve yakın görmemiştir. Bir konuşmasında, “*Muhalefet bir ihtilal yapmaya hazırlanıyormuş, bu beni güldürdü. Bilsinler ki, ihtilali yalnız muhalefet yapmaz, iktidar partisi de yapabilir, hem de alasıyla*”⁷⁹⁵ sözleri bunu ortaya koymaktadır.

Başgil’in tespitlerine göre, DP hükümeti ülke hizmetinde gösterdiği gayretin yanında düşmesine sebep olacak büyük hatalar da işlemiştir. Menderes hükümetinin bu hatalarının geneli, muhalefete karşı gösterdiği tahammülsüzlük ve fikir ayrılıklarından duyulan aşırı çekimserlikle açıklanabilir. Bu gerginliği artıran hataların arasında, 1954 yılında muhalefette olan Millet Partisi’nin kapatılması, yine aynı seçimlerden sonra rakip olan Osman Bölükbaşı’yı seçen Kırşehir’in, siyaseten cezalandırılarak ilken ilçe haline getirilmesi, muhalif basına karşı başlatılan baskı hareketi ve yazarların tevkif edilmesi sayılmaktadır. Seçim öncesi propagandalarında, muhalefete kısıtlamalar getirilmesi ve liderine karşı yapılan birtakım hakaretlerin önlenememesi, DP ve CHP’nin yapıcı iktidar muhalefet ilişkilerinden hızla ayrılmasına sebep gösterilmektedir. Çünkü İnönü Uşak’ta çıkan arbededen dolayı, “hayatıma kastedildi” derken “suikast” olarak değerlendirmiş, Çanakkale Geyikli, Tokat Zile, İzmir, Gaziantep ve Kayseri Yeşilhisar Olayları da yılların birikimi olan siyasi şiddetin en büyük yansımaları olarak kendisine yönelmiştir. Ayrıca, Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs meselesi dolayısıyla yapılan görüşmeler sırasında ortaya atılan Atatürk’ün Selanik’teki evinin bombalanması söylentisi ile 6-7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul’da başlayan ve önü alınamayan Rumlara yönelik nümayiş hareketlerinin de etkisi büyük olmuştur⁷⁹⁶.

Yaşanan son olayların da etkisi ile iki parti içindeki sertlik yanlılarının öngördükleri dinamikler beslenmiş ve siyasal tansiyonun artması ordu içindeki örgütlenmenin çalışmalarını teşvik ederek birçok fırsatlar sunmuş ve ılımlıların da bu kesime

⁷⁹⁵ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, İstanbul: Kubbaltı, 2017, s. 20-24.

⁷⁹⁶ “Yunanlılar Atatürk’ün evine bomba attılar”, *Ulus*, 7 Eylül 1955, s.1; “Selanik’te Atatürk’ün evine atılan bomba halkı galeyana getirdi”, *Yeni Sabah*, 7 Eylül 1955, s. 1; “Nümayiş gecesi tahrikat yapan otuzdan fazla komünist yakalandı”, *Hürriyet*, 9 Eylül 1955, s.1; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 28-32; Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun 10 Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 305-308.

yaklaşmasına neden olmuştur. Askerlerin belirli bir kesimi, darbeyi belirli koşullar gerçekleştiğinde yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk ve görev olarak değerlendirdiği görülmektedir. Darbeyi bir suç ve düşünülmemesi gereken bir çözüm olarak görenler de elbette mevcuttur. Muhalefet lideri İnönü, bu sırada darbe söylentileri hakkında basına verdiği açıklamalarda, *“emin olunuz ki ve herkes emin olsun ki, ordunun politikaya karışmasını istemiyoruz. Ordu ile iktidara gelmek istemiyoruz. Bir baskı idaresinin, millet kuvveti ile yıkmak için mücadele ediyoruz”* ve *“...hiçbir teşebbüsün ve bu istikamette bir arzusunun peşinde değilim”*, bu iktidar ihtilalle devrilirse, gelecek rejimin tekrar demokrasiye dönmesi için geçecek zamanı tahmin etmek güçtür. Biz bütün ihtilafları normal usuller içinde halletmekte başlıca selamet yolu görüyoruz” şeklindeki konuşmaları ile tavrını ortaya koymuştur. Başlayan öğrenci olayları ve onları bastırmakla görevlendirilen askerlerin bu konuda güç kullanmaktan kaçınmaları harekete geçilme zamanının yaklaştığını göstermektedir. 1960 Mayıs’ında en üst noktaya ulaşan gerginlik, Harp Okulu öğrencilerinin Kızılay’da yaptıkları yürüyüş sonrasında olmuştur. 23 Mayıs’ta General İrfan Baştuğ’un evinde yapılan bir toplantıda, hareket tarihi kararlaştırılmıştır. Harp Okulunda toplanan askerler tüm detayları kararlaştırdıktan sonra harekete geçmiş ve ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan darbe gerçekleşmiştir. Cemal Gürsel kendisine sunulan başarılı hareketin liderliğini üstlenmiş ve 27 Mayıs günü yaptığı konuşmada, *“...işte bu düşünce ve mülahazalarla bu feci gidişe son vermeye karar verdim. Ve devletin idaresine el koydum”* şeklinde açıklamıştır⁷⁹⁷.

Kendilerine “Milli Birlik Komitesi” adını veren ve ordu adına yönetime el koyan bir grup asker, 27 Mayıs sabahı radyodan Türk halkına bir bildiri yayınlamışlardı. Orgeneral Cemal Gürsel’in başkanlığında, hareketi gerçekleştiren subaylardan 38’inin yer aldığı MBK, 25 Ekim 1961 tarihine kadar sürdürülmüştür. Bu şekilde yaklaşık 1,5 yıl sürecek olan askeri yönetim başlamıştır. İlk aşamada, yönetimi ele geçiren askerler çoğu sivillerden oluşan Bakanlar Kurulu’nu kurarak, oluşturulan bilim kurulu ile yeni anayasa çalışmalarını başlatmışlardır. 12 Haziran 1960’da geçici anayasanın kabulü ile fiili

⁷⁹⁷ Demirel, *Türkiye’nin Uzun 10 Yılı*, s. 344-372, 383-385.

yönetim hukuki temele oturtulmuş, 6 Ocak 1961’den itibaren de yasama görevini MBK ve Temsilciler Meclisi birlikte götürmeye başlamıştır⁷⁹⁸.

27 Mayıs, Sakarya’da basın yoluyla halka ilan edilmiş ve şehirde de bir takım yönetsel değışiklikler meydana gelmiştir. Sakarya Garnizon Komutanı Tümgeneral Mete Yurdakul, Dahiliye Vekâleti’nin 29 Mayıs 1960 gün ve 3 sayılı emriyle Sakarya Valiliğı görevine fiilen başlamıştır⁷⁹⁹.

Sakarya Askeri Valisi Yurdakul’un, ilk tebliğı yerel gazetelere yönelik olmuştur. 31 Mayıs tarihli bu tebliğde;

“28 Mayıs 1960 Cumartesi gününden itibaren Sakarya Vilâyeti dahilinde münteşir bilcümle gazete ve dergiler normal neşriyatlarına devam edeceklerdir. Gazetelerin ne gibi havadisleri neşredip hangilerini neşretmeyecekleri hususunda tereddüde düşüldüğü vaki müracaatlardan öğrenilmektedir. Türkiye radyoları vasıtasıyla Türk Silahlı Kuvvetler Başkumandanlığının yayınladığı bilumum emirler ve Sakarya Garnizon Kumandanlığınca yayınlanan tebliğler aynen, hiçbir söz ve mütalaa ilave eylememek şartıyla neşredileceğı gibi yabancı basının bu milli hareket aleyhine yaptıkları ve yapacakları mazir neşriyat ve menfi propaganda hariç her türlü haberin neşri serbesttir. Gerek sabık gerek yeni siyasi ve askeri şahsiyetler hakkında her türlü tezif edici karikatür, fıkra neşri yasaktır. Halkı tahrik edici ve onların zihinlerinde şüphe uyandıracak her türlü heyecanlı ve mübalağalı neşriyat beyanname ve haber neşri yasaktır, tebliğ olunur.”⁸⁰⁰.

Tebliğdeki ifadeler, yerel basının izleyeceği tutum ve uyması gereken hususlar hakkında uyarıda bulunmaktadır. 2 Haziran’da şehirde askeri basın bürosu kurulmuş ve başkanlığına Yarbay Demir Abadan getirilmiştir. Sakarya basınından, birlik ve beraberlik çerçevesinde faaliyette bulunulması konusunda beyanat vermiştir⁸⁰¹. Basın tebliğı ev bu beyanattan sonra, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti idare heyeti, Milli Birlik Komitesi Orgeneral Cemal Gürsel’e hitaben; “Şanlı ordumuzun inkılap hareketinden sonra zatı

⁷⁹⁸ Sina Akşin v.d., *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul: 2003, s. 228-233.

⁷⁹⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 31 Mayıs 1960, Sayı: 2670.

⁸⁰⁰ Sakarya, 31 Mayıs 1960, Sayı: 307.

⁸⁰¹ Cemiyet, 3 Haziran 1960, Sayı: 767.

devletlerinin şahsında kıymetli ordumuza ve Milli Birlik Hükümetimize sarsılmaz bağlılıklarımızı ve içten gelen saygılarımızı arz etmekle bahtiyarız” şeklinde bir tebrik yazısı yayınlamışlardır⁸⁰². Bu gelişmeyi, 1950-1960 yılları arasında hükümeti elinde bulunduran DP’ye ve faaliyetlerine dair destekleyici ve bazen taraflı sayılacak kadar yakın yorumlar geliştiren yerel Sakarya basınının bir çok mensubu, askeri müdahale sonrasında hızlı bir şekilde yeni duruma adapte olarak tavrını sağlam zemine oturtmuştur. Gazetelerin o günlere ait başlıkları ve yazarların yorumları incelendiğinde, bu değişim görülebilmektedir.

Askeri Valilik tarafından ilerleyen günler içinde çeşitli konularda tebliğler yayınlanmaya ve gazetelerden halka duyurulmaya devam etmiştir. Öncelikle 3 yeni tebliğ ile; Sakarya sınırları dahilinde 28 Mayıs’tan itibaren bütün siyasi partiler ve teşekküllerin her türlü siyasi faaliyetin yasaklandığını, yasaklara uymayan kişiler hakkında ciddi kararlar alınacağını, bazı menfi ve lüzumsuz propagandalardan halkın kendisini uzak tutmasını belirterek, 31 Mayıs’ta gençlerin yaptığı provoke mahiyetindeki gösterilerde hiçbir asayiş durumu olmadığından Sakaryalıları teşekkür etmiştir⁸⁰³. İlerleyen günlerde 9 adet tebliğ yayınlanmıştır.

Ordu mensupları hariç silah taşıyanların ruhsatlı da olsa her çeşit silahını senet karşılığında askeri makamlara teslim etmesi, teslim etmeyenler hakkında yasal işlem başlatılacağı hakkında tebliğde bulunmuştur. Yerel gazetelerdeki haberlere göre, silahlarını teslim etmek istemeyen kişiler olduğundan, çeşitli köy ve mahallelerde silah araması yapılmış, 15 Haziran’a kadar teslim etmeyenler hakkında cezai işlem yapılmıştır⁸⁰⁴. Bu konu hakkında asayiş ve emniyet bölümünde çeşitli örnekler verilmişti.

Sakarya Valisi Nazım Üner, Milli Birlik Komitesi’nin emriyle Ankara’ya götürülmüş, Ankara’dan yeni hükümete ve kabineye bağlılık telgrafi çekmiştir Tahkikat Komisyonu üyesi ve Sakarya Milletvekili Selami Dinçer hakkında yakalama kararı çıkmış, Sakarya’da olduğu düşünüldüğünden şehirde kovuşturma başlatılmıştır⁸⁰⁵.

Sakarya’da Askeriyenin devraldığı mülki makamlar şunlardır⁸⁰⁶:

⁸⁰² Sakarya, 3 Haziran 1960, Sayı: 310.

⁸⁰³ Sakarya, 4 Haziran 1960, Sayı: 311; Yeni Ada Postası, 28 Mayıs, 1960, Sayı: 2447.

⁸⁰⁴ Yeni Ada Postası, 3 Haziran 1960, Sayı: 2452; 14 Haziran 1960, Sayı: 2458.

⁸⁰⁵ Sakarya, 2 Haziran 1960, Sayı: 309; Adapazarı Akşam Haberleri, 31 Mayıs 1960, Sayı: 2670.

⁸⁰⁶ Yeni Ada Postası, 31 Mayıs 1960, Sayı: 2449; Adapazarı Akşam Haberleri, 31 Mayıs 1960, Sayı: 2670.

Adapazarı merkezde; Sakarya Valiliği-Tümgeneral Mete Yurdakul, Belediye Başkanlığı-Tabip Yarbay Cevat Özsunay, Emniyet Müdürlüğü-Yarbay Muammer Koral

Kazalarda; Akyazı Kaymakamlığı-Askerlik Şubesi Başkanı Yarbay Tahsin Kaya, Sapanca Kaymakamlığı-Askerlik Şubesi Başkanı Albay Ethem Süer, Hendek Kaymakamlığı- Garnizon Komutanı Albay Ali Kıratlı, Geyve Kaymakamlığı-Askerlik Şubesi Başkanı Albay Şahin Şirin, Karasu Kaymakamlığı- Jandarma Komutanı Yüzbaşı Hüseyin Erdal

27 Mayıs'tan sonra, tüm ülkede olduğu gibi Sakarya'da da DP'li siyasiler hakkında tevkif ve kovuşturmalar başlamıştır. DP il başkanı Nazif Sel ve DP iz meclisi azası eski Belediye Başkanı Necdet Güven 1 Haziran'da tutuklanmışlardı. Aynı gün Karasu DP başkanı İshak İskender de tutuklanmıştır⁸⁰⁷. Adapazarı Belediye Başkanlığına, Yarbay Cevat Özsunay getirilmiş, 30 Mayıs'ta askeri belediye başkanı olarak görevine başlamıştır⁸⁰⁸.

Askeri müdahalenin akabinde Sakarya Milletvekillerinden Hamdi Başak ve Necdet Kirişcioğlu askeri birlikler tarafından Ankara ve Adapazarı'ndan alınarak İstanbul'a gönderilmiş ve nezaret altına alınmışlardır⁸⁰⁹. Sakarya'da da DP üyeleri, üst düzey yöneticiler ve çeşitli partililer hakkında gözcü kararı çıkmıştır. Bu günlerde, Sakarya Milletvekillerinden Ekrem Alican ise, kurulan kabinede Maliye Bakanlığı'na getirilmiştir⁸¹⁰.

⁸⁰⁷ Adapazarı Akşam Haberleri 1 Haziran 1960, Sayı: 2671.

⁸⁰⁸ Yeni Ada Postası, 31 Mayıs 1960, Sayı: 2449.

⁸⁰⁹ Sakarya, 3 Haziran 1960, Sayı: 310.

⁸¹⁰ Yeni Ada Postası, 30 Mayıs 1960, Sayı: 2448.

Tablo 43: 27 Mayıs’tan Sonra Sakarya’da Gözaltına Alınan Kişiler

Adı Soyadı	Memleketi	Mesleği
Seyit Ali Kalbuk	Hendek	Keresteci
Ahmet Yıldırım	Hendek	Rençber-DP üyesi
Fethi Tok	Hendek	Kurt Köyü muhtarı
İshak İskenderoğlu	Karasu	Karasu ilçe başkanı
İbrahim Gürsoy	Çaykara	Marangoz
Ziya Uçankardeşler	Samsun-Adapazarı	Kırtasiyeci-Muharrir
Necdet Güven	Kandıra	Avukat-B. Başkanı-DP idare azası
Nazif Sel	Adapazarı	Sinemacı-DP İl Başkanı-B. Mec. azası
Sait Çelikkan	Adapazarı	Müteahhit-İl kurulu azası
İbrahim Arabul	Adapazarı	Kunduracı-DP’li
Kemal Turna	Adapazarı	İnşaatçı-DP kayıtlı
Remzi Türközü	Adapazarı	Rençber
Hikmet Onaylar	Adapazarı	İnhisar Baş Bayi bucak başkanı
Yavuz Kavafoğlu	Adapazarı	Çiftçi-Adapazarı İlçe Başkanı
Ahmet Özdemir	Akyazı	Akyazı Belediye Başkanı

Kaynak: Sakarya, 9 Haziran 1960, Sayı: 312.

Gözaltına alınan Sakarya Valisi Nazım Üner’in yerine Tümgeneral Mete Yurdakul gelmiş, kısa süre sonra Ankara’da İçişleri Bakanlığı tarafından ülkedeki mülki amirliklere çeşitli nakil ve atamalar yapılmış, Haziran 1955’de Sakarya Valiliğine de Eşref Ergut tayin edilmiştir⁸¹¹. Osman Erkaya anılarında, İstanbul’dan trenle Adapazarı’na döndüğünde gece askeri hareketin başladığını öğrendiğini belirtmiş, “Nazım Üner görevinden alındı. Tümen Komutanı yerine bakmaktadır. Bu komutan çok kalmadı kısa sürede değişti, yerine Giresun Valisi Eşref Bey gönderildi. Bu zatı tanımıyorum ama gıyaben tanıdım. 1955 yılında Ticaret Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı Fuad Arun Bey adında bir zat ile gönderildi”⁸¹² şeklinde not etmiştir.

Sakarya’da “sabıkların” durumlarının incelenmesi amacıyla bir tahkikat komisyonu kurulmuş, mali ve ekonomik alandaki yolsuzlukları saptamak üzere 2 nolu tahkik komisyonu oluşturulmuştur. Komisyonun üyeleri; İş Bankası müdürü Tarık Özbek, Ziraat Bankası 2. müdürü İbrahim İltan, Serbest ticaret mensubu Sabri Sakallıoğlu, Lv. Üsteğmen Abdurrahman Akkoyun’dan oluşmaktaydı. 13 Haziran itibariyle bu heyet

⁸¹¹ Sakarya, 10 Haziran 1960, Sayı: 313.

⁸¹² Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Belge No: 68.

ticaret odasında çalışmalara bařlamıřtır⁸¹³. Askeri Belediye başkanı Cevdet özsunay tarafından Esnaf Dernekleri ile büyük bir toplantı yapılmış, her türlü esnafın fiyatlarında indirim yapılması ve geçim şartlarının rahatlatılması için girişimde bulunulmuştur. Akabinde, Sakarya'daki bir çok esnaf temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında %10 ile %25 oranında indirim yaptıklarını gazetelerden ilan etmişlerdir. Aynı zamanda şehirde bulunan Lale Sineması, Atlas, Ses, Feza, Melek, Saray, Yeni Sinemalarının sahipleri ile toplantı düzenleyen Cevdet özsunay, Milli Birlik Komitesinin vatan ve millet adına yapacağı çalışmalara destek olmaları amacıyla, sinemalarda indirim yapılması bileti fiyatlarının düşürölmesi ve pahalı filmlerin yazlık sinemalarda halka sunulmasını isteyerek karara baėlamıřtır⁸¹⁴.

Sonuç olarak yorumladığımızda, demokrasi krizini çözmek ve özgürlükleri genişletmek gayesine hizmet etmeyi amaçlayan 27 Mayıs müdahalesi, askeri destekli bir demokrasi dönemine geçişle sonlanmıştır. Bu hareketi açıklarken kullanılan terimler de yorumlar kadar çeşitlidir. Örneğin, “darbe”, “ihtilal”, “inkılâp”, “devrim” ifadeleri mevcuttur. Türk siyasi tarihinin her dönemde farklı bakış açıları ve yorumlarla değerlendirilen hadiselerinden biridir ve şüphesiz olacaktır. Türk siyasi tarihinde ve demokrasi serüveninde, milli iradenin sınırları hakkında değerlendirmeler yapmaya ve kat ettiği mesafeyi izlemeye imkan veren ve günümüz siyasi hayatına etkileri ile Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasal yaşamını şekillendiren önemli bir tarihi tecrübe olmuştur. Pek çok bölgede olduğu gibi, Sakarya siyaseti ve sosyal hayatında da köklü değişiklikleri ve iz bırakan hadiseleri beraberinde getirmiştir.

⁸¹³ Yeni Ada Postası, 13 Haziran 1960, Sayı: 2457.

⁸¹⁴ Yeni Ada Postası, 15 Haziran 1960, Sayı: 2459; 17 Haziran 1960, Sayı: 2461.

BÖLÜM 4: ASAYİŞ VE TRAFİK

4.1. Asayiş ve Güvenlik

Bir mekanda, korku ve kaygı verici şeylerin olmaması durumu, düzen ve güvenlik içinde bulunma hali anlamına gelen “asayiş” kişilerin ve sonra devletin güvenliği konusunda her dönemde ciddiyle üzerinde durulmuş bir konudur.

İncelenen döneme ait her türlü asayiş verilerinin resmi olarak kaydedildiği Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Kumandanlığı arşivleri araştırmacılara açık olmadığından, kaynak olarak kullanılamamıştır. Özellikle istatistiki veriler ve personel dosyalarına ulaşmak mümkün olmadığından, tezin bu bölümündeki bilgileri, dönemin yerel basınından yapılan taramalarda elde edilen bilgilerin objektif bir şekilde olduğu gibi yansıtılması ile Resmi Gazete ve Devlet Arşivleri’nin kayıtları çerçevesinde şekillendirilmiştir. Veriler ışığında, 1950-1960 yılları arasında Adapazarı-Sakarya genelinde asayiş ve güvenlik kurumlarının çalışmaları, asayiş konularında yaşanan gelişmeler ve suçlarla mücadele konuları değerlendirilmiştir. Bu başlık altında tespit edilen suç türleri ve suçların işlenme oranlarına dair bulgular, sosyolojik değerlendirmelere de imkan tanıyabilecektir. Bu noktada, araştırma dönemi içinde şehrin toplumsal huzuru ve gündelik yaşantısı hakkında yapılacak çalışmalara kaynak teşkil etmesi mümkündür.

4.2. Asayiş ve Güvenlik Kurumları

Bahsi geçen dönemde, ülkede asayişin sağlanmasından sorumlu en üst merci, İçişleri Bakanlığı ve bakanlığa bağlı olarak merkezi Ankara’da bulunan Emniyet Genel Müdürlüğü ile Jandarma Genel Komutanlığı’dır. Adapazarı’nın ilçe olduğu dönemde (1950-1954), asayiş ve güvenlik konuları, şehir merkezinde Kocaeli İl Emniyet Müdürlüğü ile kırsal bölgelerde Kocaeli İl Jandarma Kumandanlığına bağlı olarak yürütülmekte idi. 1954 yılından sonra, Sakarya İli bünyesinde Emniyet ve Jandarma birimleri oluşturulduğundan, müstakilen incelenmesi mümkün olmaktadır. Devletin her ilde asayişini sağlamak amacıyla oluşturduğu iç güvenlik kurumları olan İl ve İlçe Emniyet Müdürlükleri ve Jandarma Komutanlıkları, adli olarak Cumhuriyet Başsavcılıklarına bağlı görev yapmaktadırlar. Bu kurumların elde etmiş oldukları zabıtlar ve yaptıkları cezai işlem evrakları, haklarında işlem başlatılan kişiler ve şahitler, kovuşturmanın

yapılması ve davanın yürütülmesine karar verecek olan adli makamlara sevk edilmektedir. Bu kişiler zanlıdır. Adli makamların verdikleri karara göre suçlu bulunan şahıslar tevkif edilerek cezaevine gönderilir. İşleyiş bu şekilde olduğundan, ele alınan dönemde işlenen suçlar ve bunların takibi ve cezalandırılması dolayısıyla, il ve ilçelerdeki Adli Kurumlar ve Cezaevleri de güvenliğin sağlanmasından sorumlu birimlerdir.

4 Temmuz 1934 tarih ve 2559 sayılı “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu” çerçevesinde, polisler suçların önlenmesi ve işlenen suçların faillerinin bulunması görevleri verilmiştir⁸¹⁵. Bu kanuna bağlı olarak, yurt çapında bütün illere İl Emniyet Müdürlükleri kurulmaya başlanmıştır. Kocaeli İl Emniyet Müdürlüğü’ne bağlı ilçelerde ise İlçe Emniyet Amirlikleri oluşturulmuştur. İzmit ve Adapazarı İlçe Emniyet Amirlikleri kapsadıkları alan bakımından bunların en öne çıkanları olmakla birlikte, diğer ilçelerde de birer Emniyet Amirliği kurulmuştur (Geyve, Akyazı, Hendek, Kaynarca gibi). İlçelerden daha küçük olan nahiye (kaza) merkezlerinde ise, bir alt birim olan Emniyet Komiserlikleri oluşturulmuştur (Sapanca, Pamukova, Arifiye gibi).

4.2.1. Demokrat Parti Döneminde Asayiş Teşkilatı ve Çalışmaları

Osmanlı Devleti’nde, II. Abdulhamid döneminden itibaren birtakım düzenlemelerle, polisin mesai saatleri ve çalışma koşulları belirlenmiş, nizamnameler oluşturulmuş olduğu ancak Cumhuriyet döneminde de çok fazla iyileştirme yapılmadan genel olarak zor koşulların devam ederek uygulandığı belirtilmelidir. Örneğin polislerin mesai saatleri 1950’li yıllarda da aynı şekilde yani 6 saat karakol görevi, 6 saat dinlenme şeklinde ayarlanmıştır. Dinlenme saatlerini de görevli oldukları karakolda geçiriyorlar ve haftada bir gün izinli sayılarak evlerine çıkış yapabiliyorlardı. Bu düzen, Emniyet teşkilatının en temel yapısını oluşturan polislerin bu dönemdeki yorucu ve özverili çalışma şartları açısından değerlendirmede önemli bir örnek teşkil etmektedir⁸¹⁶.

Demokrat Parti döneminde emniyet teşkilatı hakkındaki olumsuz durumlardan bir diğeri, polisin dar imkânlarla ve çok az personelle görev yapmaya çalışmasıydı. Hükümet programlarında iç güvenliğin önemini vurgulayıcı ifadeler yer almasına karşın, bu mücadeleyi yapacak olan polisin nitelik ve nicelik olarak güçlendirilmesi konusunda çok

⁸¹⁵ 2559 sayılı “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu” tam metni için bkz. Resmi Gazete, 14 Temmuz 1934, Sayı: 2551, s.1.

⁸¹⁶ Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s.347-348.

fazla somut adım atamadıkları görülmektedir. Nitekim, ülke genelinde olduğu gibi, nüfusu gün geçtikçe artan ve 1950'lerin başlarında 50 bini aşan Adapazarı'na bakıldığında da durum bu şekildedir.

Ele alınan dönemde, İl Emniyet Müdürlükleri bünyesinde, ilgilendikleri suçlara göre belirlenmiş çeşitli birimler oluşturulmuş ve bu birimler 1'den 5'e kadar numaralarla isimlendirilmiştir. Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Şube olarak kurulmuşlardı. Şubelerin başında bir müdür bulunmakta, onlar da bir üst makam olan İl Emniyet müdür yardımcılara bağlı olarak çalışmakta idiler. Birinci şube ve ikinci şube müdürlükleri en temel birimler olup, bunların haricinde personel, haberleşme, ulaşım ve istihbarat gibi işlerden sorumlu birimler de bulunmaktaydı.⁸¹⁷ 1950'lerde yurdun bütün illerinde bu şekilde hiyerarşik bir teşkilatlanmaya gidildiğini belirtmek mümkündür.

Demokrat Parti Döneminde iç güvenliğin sağlanmasında önemli kurumlardan diğeri ise, 1706 sayılı kanuna göre görev ve sorumlulukları tanımlanmış olan Jandarma Genel Komutanlıklarıdır. Asayişin sağlamaktan ve halkın huzurunu ve ferahını korumaktan sorumlu askeri ve silahlı güçlerden oluşan Jandarma birlikleri, daha çok kırsal kesimde ve polisin henüz teşkilatlanmadığı, karakolu bulunmayan bölgelerde görev yapmaktadır.

Polis ve Jandarma birliklerinin yanı sıra, güvenliğin sağlanmasında görevli bulunan diğer kolluk kuvvetleri Bekçiler ve köy muhtarları ve gümrüklerdeki kaçakçılığın önlenmesi ve kovuşturulmasından sorumlu jandarmanın görev yaptığı Gümrük ve Tekel Kolluğudur.

Bekçiler, Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu'na (1914) bağlı olarak, şehir ve kasabalarda görevli olan kişilerdi. Mahallelerdeki bekçiler polise bağlı çalışırken, kır bekçileri ise jandarmaya bağlı bulunmaktaydılar. Özellikle geceleri ve çarşı pazar yerlerinde devriye gezmeleri ile asayişin sağlanmasında önemli bir kadroyu temsil ediyorlardı.

442 sayılı Köy Kanunu'na göre muhtarlar; köylerdeki genel emniyet ve asayişin sağlanmasından, kişilerin can, mal ve namusunun korunması amacıyla korucular vasıtasıyla tedbir almaktan sorumlu tutulmuşlardı. Köylerde mutlaka en az bir köy

⁸¹⁷ 1950'lerde Emniyette İkinci Şubede görev yapmış emekli polis memuru ile yapılan görüşmeden bu bilgiler elde edilmiştir (Aralık 2017), Ayrıca bkz. Ali Dikici, "Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Polis Teşkilatı", *Akademik Bakış*, III/5, 2009, s. 61-70.

korucusu görev yapmakta idi⁸¹⁸. Bahsi geçen emniyet birimlerinin tamamı Sakarya'da da mevcut olup, kendi bölgelerindeki çalışmalarını yürütmekteydiler.

4.2.1.1. Sakarya İl Emniyet Müdürlüğü

1954 yılına kadar Adapazarı ilçesi, İçişleri Bakanlığı tarafından 1930'larda kurulan Kocaeli İl Emniyet Müdürlüğü'nün bir alt kademesinde Adapazarı Emniyet Amirliği olarak teşkilatlanmış bulunmaktaydı. 1950-1954 döneminde Kocaeli Emniyet Müdürlüğü yapan Nevzat Armağan, Kemal Kolay, Ekrem Anıt ve Nihat Ertürk dönemlerinde⁸¹⁹, Adapazarı Emniyet Amirliği olarak geçmekte ve güvenliği sağlamakta büyük oranda Kocaeli'ndeki teşkilattan destek almaktadır.

İlçe olan Adapazarı'nın 1954 yılına kadarki emniyet yapılanması ve ilçedeki personel kadrosu ile mevcut imkanları hakkında tespit ettiğimiz bilgiler şöyledir.

1949-50 döneminde Adapazarı Emniyet Amirliği görevinde bulunan isim Vehbi Kural'dır⁸²⁰. Kendisi bölgede taktir edilen çalışmalar gerçekleştiren bir isim olarak tanınmıştır.

1951-1952 yılları arasında;

6 Ocak 1951 tarihinde Adapazarı İlçe Emniyet Amirliği'ne, Sabri Karabekiroğlu atanmıştır. Aynı yıl Nisan ayında Edirne Baş komiserlerinden Emrullah Köymen terfi ettirilerek Adapazarı Emniyet Amirliği'ne tayin olmuştur⁸²¹.

Adapazarı Emniyet Teşkilatına mensup, toplam 48 bekçi çalışmakta idi⁸²². Nüfusu bu dönemde 40 bini aşan Adapazarı içinde inzibat sadece 26 polis tarafından yürütülmekte idi. Bu toplam kadro, Merkez, Karaağaç ve Aziziye Karakolları olmak üzere 3'e bölünmüş şekilde görev yapmaktaydı. Şehir için yeterli olmadığı açık olarak ifade edilmekte ve kadronun artırılması için İçişlerine başvurularda bulunulmaktaydı⁸²³. Bu yetersiz kadronun, ulaşımını sağlamak ve olaylara acilen müdahale edebilmek için

⁸¹⁸ Bülent Akkaya, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin İç Güvenliği (1950-1960)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2010, s. 63-64.

⁸¹⁹ Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s. 351-352.

⁸²⁰ BCA, Fon Kodu: 31.11.1.0/204.7.19. Vehbi Kural 28 Mart 1949 tarihinde bu göreve getirilmiştir.

⁸²¹ Şahin, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi*, s. 80-83.

⁸²² Adapazarı Akşam Haberleri, 25 Aralık 1951, Sayı: 17.

⁸²³ Adapazarı Akşam Haberleri, 25 Şubat 1952, Sayı: 69.

kullanacakları jeep araçları da mevcut olmadığından büyük sıkıntılar yaşandığı görülmektedir.

Karaağaç Karakolu Komiserliğine; İzmit'te komiser yardımcısı olan Alaattin Tuna atanmıştır⁸²⁴.

-1953 yılında, Hendek'te polis teşkilatı kurulmasına karar verilmiş, resmen faaliyete geçirilmesi sonucunda bölgeye 7 polis memuru ve 1 amir atanması sağlanmıştır⁸²⁵.

Ankara'ya nakledilen emniyet amiri Emrullah Köymen şehirden ayrılmıştır⁸²⁶. Yeni emniyet amiri Ali Rıza İnal 31 Aralık 1953 tarihinde atanmış⁸²⁷, şehre gelerek görevine başlamıştır⁸²⁸. Tayini onaylanmış olup kendisi 1. Sınıf Emniyet amiridir⁸²⁹.

Sakarya'da görev yapan İl Emniyet Müdürleri ve görev süreleri aşağıda belirtilmiştir:

Tablo 44: Sakarya İl Emniyet Müdürleri ve Unvanları

Unvanı	Adı-Soyadı	Görev Tarihleri
Emniyet Müdürü	Suphi Benli	05.09.1954-01.12.1954
Emniyet Müdürü	Nazmi Sevin	19.09.1955-14.09.1957
Emniyet Müdürü	İlhami Aksoy	27.08.1957-27.06.1960
Askeri Emniyet Müdürü	Y. Muammer Koral/ A. Hamdi Arucan	27.06.1960-04.08.1960
Askeri Emniyet Müdürü	A. Faruk Öngün	04.08.1960-02.09.1960
Askeri Emniyet Müdürü	Y. Asım Ural/ Gıyasettin Gürkaya	09.1960-12.1960 ⁸³⁰
Emniyet Müdürü	Bekir Sıtkı Kutluay	26.12.1960-02.09.1966

Kaynak: <http://www.sakarya.pol.tr/Sayfalar/gorevyapmismudurler2.aspx> (Erişim Tarihi: 30.10.2017).

Sakarya İl Emniyet Müdürlüğü'ndeki hiyerarşik sıralama ve mevcut dönemdeki unvanların neler olduğunu döneme ait belgelerde ve resmi gazetede atama kararlarında görülmektedir. Buna göre tespit edilen unvanlar o dönemdeki kullanılan şekliyle şöyledir;

⁸²⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 16 Nisan 1952, Sayı: 113.

⁸²⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Mayıs 1953, Sayı: 455.

⁸²⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Şubat 1954, Sayı: 657.

⁸²⁷ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/242.40.21.

⁸²⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Şubat 1954, Sayı: 655.

⁸²⁹ Resmi Gazete, 6 Ocak 1955, Sayı: 8897, s : 10858.

⁸³⁰ Sakarya, 30 Kasım 1960, Sayı: 459; Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Mayıs 1960, Sayı: 2669; 31 Mayıs 1960, Sayı: 2670. Askeri Emniyet Müdürlerinden Yarbay Muammer Koral, Asım Ural ve Gıyasettin Gürkaya'nın isimleri yerel basında anılmakta, kısa süreli de olsa bu görevde bulundukları düşünülmektedir.

- Emniyet Müdürü
- Emniyet Müdür Muavini
- Birinci Sınıf Emniyet Amiri
- İkinci Sınıf Emniyet Amiri
- Üniformalı ve Sivil Baş komiser
- Üniformalı ve Sivil Komiser
- Üniformalı ve Sivil Komiser Muavini
- Üniformalı ve Sivil Polis Memuru ⁸³¹.

Sakarya İl Emniyet Müdürlüğü bünyesinde çalışan il emniyet müdürü, il emniyet müdür muavinleri ve 5 şube müdürlüğü hizmet vermekte idi. Bu müdürlüklerin isimleri günümüzde farklı şekilde kullanıldığından, 1950’li yıllarda ifade ettiği anlamı, dönemin suç vakalarını incelenen gazete haberlerinden, bakılan suç türü ve yapılan işlemlerden anlaşılmaktadır.

Buna göre, Birinci Şube Müdürlüğü, siyasi işlerden sorumlu olan bugün terörle mücadele şubesinin bir versiyonu olarak çalışırken, İkinci Şube Müdürlüğü, adli kısım yani Asayiş Şubesinin benzeri bir yapıdadır. Çok geniş bir alanı kapsamaktaydı görev bakımından, örneğin, her türlü mala ve cana karşı işlenen suçlar, hırsızlık, yaralama, fuhuş, cinayet gibi suçların tamamı bu şube tarafından ele alınmış ve işlem yapılmıştır. Üçüncü Şube Müdürlüğü, ayniyat yani personel bürosu gibi çalışan daha çok ofis memurlarının bulunduğu kısımdır. Dördüncü Şube Müdürlüğü yabancı ve mültecilerin işleri ile ilgili birimken, Beşinci Şube basım yayın ve teknik hizmetleri kapsıyordu. Altıncı Şube trafik işlerine bakan kısım olup⁸³², anlaşıldığı üzere bu isimler altında bugünkü çalışmaların benzerlerini sürdürüyorlardı.

1954-1960 yılları arasında Sakarya İli Emniyet Teşkilatının yıllara göre tespit edilen en temel personel yapısı aşağıda belirtildiği gibidir.

1954/1955 yılı Emniyet Teşkilatı:

Emniyet Müdürü: Suphi Benli (1954), Nazmi Sevin (1955)

⁸³¹ Tezin yazımında bu unvanlar, bugün kullanılan şekliyle yazılmaya devam edilmiştir. Resmi Gazete, 25 Mart 1955, Sayı: 8064, s: 11389.

⁸³² Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s.352-353.

Emniyet Amiri: Ali Rıza İnal

Merkez Komiser Yardımcısı: Halil Uysal ve İbrahim Doğruer

Polis Memuru: Ekrem Cengiz, Adem Güngör isimli personelden oluşuyordu ⁸³³.

Adapazarı'nın il olmasından sonra, Emniyet Amirliği Emniyet Müdürlüğüne yükselmiş olduğundan, takviye edilen siyasi, idari, adli şubelerle yeniden kurulan Teknik Büro'nun çok dar olan müdürlük binası içerisinde sıkışık şekilde görev yaptıkları belirtilmektedir. Bu sıkıntının giderilmesi için Vali Nazım Üner'in direktifleri ve Sakaryalı hayırsever iş adamlarının yardımlarıyla, müdüriyete bitişik olarak Merkez Karakolu inşa edilmiştir⁸³⁴.

1956 yılı Emniyet Teşkilatı:

Emniyet Müdürü: Nazmi Sevin

Emniyet Amiri: Ali Rıza İnal

Komiser Yardımcısı: İbrahim Doğruer

Polis Memuru: İbrahim Erol ve memurlardan oluşuyordu ⁸³⁵.

Ayrıca Ali Rıza İnal döneminde, Temmuz 1956'da, komiser yardımcısı Vedat Yünel, polis memurları Ali Türkan, Ekrem Cengiz görev yapmaktadır⁸³⁶. Uzun zamandan beri Sakarya Emniyet teşkilatında görev yapan Birinci Şube Şefi Komiser Sırrı Arslanalp, İkinci Şube Şefi Komiser Kerim Alparslan ve polis memuru Ali Kaya bu sene içerisinde emekliye ayrılmışlardır⁸³⁷. Mithatpaşa karakoluna bağlı polis memuru Hüseyin Bıçkın Mithatpaşa istasyonunda görev yapmaktadır⁸³⁸.

⁸³³ Hakikat, 13 Aralık 1955, Sayı: 555.

⁸³⁴ Yeni Ada Postası, 2 Mart 1956, Sayı: 1166.

⁸³⁵ Anadolu, 10 Ekim 1956, Sayı: 143.

⁸³⁶ Anadolu, 27 Ağustos 1956, Sayı: 104.

⁸³⁷ Hakikat, 15 Temmuz 1956, Sayı: 221.

⁸³⁸ Hakikat, 25 Ocak 1956, Sayı: 592.

1957/1958 yılı Emniyet Teşkilatı

Emniyet Müdürü: İlhami Aksoy

Komiser Yardımcısı: Vedat Yüce

Karaağaç Karakolu Amiri: Behçet Evirgen

Aziziye Karakolu Amiri: Halil Uysal'dır.

Birinci Şube: Faik Şakar ve polis memurlarından oluşuyordu.

Sivil Ekip Amiri: Ali Akgün⁸³⁹.

Ekim 1958'de Akyazı'da Polis komiserliği kurulmuştur. Hızla gelişen Akyazı kazasında Polis komiserliğine intikal eden hırsızlık hadiselerinin sayısı 1 ay içerisinde sadece 2'dir⁸⁴⁰. Hırsızlık vakalarının rekor seviyesinde azalmış olması kaza halkı tarafından şükranla karşılanmış ve emniyet teşkilatının başarısı olarak takdir kazanmıştır.

Polisler için bu dönemde yapılan kılık kıyafet kapsamında bir düzenlemeye örnek olarak, bıyık bırakma yasağı koyulduğu görülür. Buna göre, en geç bir hafta içinde bıyıklarını kesmeyen polisler ceza alacakları açıklanmıştır. Emniyet müdürleri, emniyet amirleri, emniyet müfettişleri ile komiser, bekçiler ile bütün sivil ve resmi emniyet mensupları bu karardan sorumlu tutulacaktı. Kararın alınmasında Emniyet Genel Müdürünün İstanbul'a son gelişinde rastladığı "douglay", "burun gölgesi", "pos bıyıklı" adıyla bilinen tarzda dolaşan memurların etkisi olmuştur. Tek tip bırakmalarını sağlamak zor olacağından tamamen yasaklanması düşünülmüştür. İş gereği tebdil-i kıyafet gezen sivil polislerin de ancak "takma bıyık" takabilecekleri belirtilmiştir. Aynı zamanda, kısa süre önce Birinci Şube ve İkinci Şube dışında çalışan memurların resmi elbise giymeleri mecburiyeti getirildiğinden, bu konuyla ilgili teftişler yapılmıştır. Yasağın açıklanmasından sonra, bir kısım genç polis memurlarından tepkiler gelmiş, görevi bırakmaları bedeli ile de olsa

⁸³⁹ Uzun zamandan beri Sakarya Emniyet Müdürlüğü yapan Nazmi Sevin, Uşak iline tayin edilmiş, yerine ise İstanbul Şube Müdürlerinden 2.Sınıf Emniyet Müdürü İlhami Aksoy atanmıştır. 24 Ağustos 1957 tarihinde göreve başlamıştır. Anadolu, 7 Ağustos 1957, Sayı: 395; 26 Haziran 1957, Sayı: 362; 10 Ağustos 1957, Sayı: 398; 5 Ekim 1957, Sayı: 446.

⁸⁴⁰ Bazı sebeplerden dolayı Merkez karakolundan alınarak Aziziye ve oradan da Mithatpaşa karakoluna komiser yardımcısı olarak atanan Vedat Yüce, vatandaş tarafından sevilen ve takdir edilen bir kişilik olup, Ağustos 1957'de tekrar eski görev yeri olan Merkez karakoluna dönmüştür. Demokrat Sakarya, 28 Ekim 1958, Sayı: 1342.

bıyıklarını kesmeyeceklerini açıklamışlardır. Bu tepkiler üzerine polise getirilen bıyık bırakma yasağı üç gün bile sürmeden geri adım atılmıştır. Yeniden yayınlanan emre göre, “mübalağalı olmamak şartı ile” bıyık bırakabilecekleri bildirilmiştir. Yerel basında bu konu hicvedilmiş, “*buna göre ölçü nedir? Posbıyık, yastık bıyık, pis bıyık, dik bıyık yasak, kaytan bıyık, çalı bıyık, donglas bıyık ise serbest olacaktır*”⁸⁴¹ ifadeleri ile gündeme gelmiştir.

Adapazarı’nda ele alınan dönemde asayiş ile ilgili yerel haberler toplamak konusunda gazetecilerin sıkıntı çektiğini belirten yazılara yer verilmiştir. Özellikle zabıta haberlerinin emniyet ve jandarma tarafından basına verilmediği, valilik makamına başvurulmasının istendiği, valiliğe başvuranlara ise “asayiş berkemal, vukuat yok” şeklinde cevap verildiği belirtilmiştir. Meydana geldiği bilinen olayların basına verilmeyerek gizlenmesi şehre has bir uygulama olarak değerlendirilmiş, bu konuda sıkıntı olduğu dile getirilmiştir⁸⁴².

1959/1960 yılı Emniyet Teşkilatı;

Emniyet Müdürü: İlhami Aksoy

Adapazarı Emniyet Komiser: Ahmet Şenol

Emniyet Komiser Yardımcısı: Necati Balaşoğlu⁸⁴³.

1957 yılında, Sapanca’da polis teşkilatı kurularak hizmete geçmiştir. Sapanca emniyet teşkilatına 6 polis, 1 komiser kadrosu verilmiş ve tayinleri gerçekleştirilmiştir. Adapazarı emniyeti sivil ekip amiri Ali Akgün, aynı yıl Sapanca emniyet komiserliğine kendi isteği üzerine nakledilmiştir.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra;

Sakarya Emniyeti’ne askeri ünvanlı müdürler atanmış, çoğu kısa süre görev yaparak eski askeri hizmetlerine geri dönmüşlerdir.

⁸⁴¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Temmuz 1959, Sayı: 2394; 8 Temmuz 1959, Sayı: 2395; 14 Temmuz 1959, Sayı: 2397.

⁸⁴² Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Eylül 1959, Sayı: 2444.

⁸⁴³ Anadolu, 24 Nisan 1957, Sayı: 311; Adapazarı Akşam Haberleri, 9 Eylül 1959, Sayı: 2449; 14 Eylül 1959, Sayı: 2454; 1 Şubat 1960, Sayı: 2572.

Emniyet Müdürü: Yarbay Muammer Koral

Emniyet Müdürü: Hamdi Arucan

Emniyet Müdürü: Yarbay Asım Ural

Emniyet Müdürü: Gıyasettin Gürkaya

Emniyet Müdürü: Ömer Faruk Öngön

Emniyet Amiri: Bedir Yüken

Sakarya’da askeri müdahaleden sonra Emniyet Müdürlüğü’ne Yarbay Muammer Koral tayin edilmiştir. Sakarya’nın mert ve dürüst emniyet müdürü İlhami Aksoy, görevini Askeri emniyet müdüründen devralarak yeniden göreve başlamıştır. Kısa süre sonra İlhami Aksoy’un Eskişehir emniyet müdürlüğüne nakli halk arasında üzüntü ile karşılanmıştır. Aynı zamanda emniyet amiri Bedir Yüken de, terfi ederek Afyon Emniyet Müdürü olmuştur⁸⁴⁴.

Sakarya emniyet müdürlüğüne Temmuz 1960 başlarında Hamdi Arca tayin olmuş ve göreve başlamış iken, kısa süre sonra yeni askeri Emniyet Müdürü, Binbaşı Asım Ural şehre gelerek görevi devralmıştır. Asım Ural aynı yıl Eylül ayında terfi ederek Yarbay olmuştur. Kasım 1960’da Yarbay Asım Ural kendi isteği ile orduya dönmüştür. Sakarya halkı tarafından sevilen bir sima olan Ural’ın görevden ayrılışı üzüntü ile karşılanmış, kendisine bir veda yemeği düzenlenmiştir⁸⁴⁵.

Aralık 1960’da, Sakarya Emniyet Müdürlüğüne atanan Gıyasettin Gürkaya’nın görevden kısa süre sonra geri alınması ile yerine Ankara Emniyet Müfettişlerinden Ömer Faruk Öngön atanmış ve göreve başlamıştır⁸⁴⁶.

Askeri Emniyet Müdürleri döneminde Sakarya’da sarkıntılık ve buna benzer ahlaka mugayir çeşitli suçları ve hadiseleri önlemek, direkt müdahale edebilmek amacıyla,

⁸⁴⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 31 Mayıs 1960, Sayı: 2670; 14 Haziran 1960, Sayı: 2680; Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Haziran 1960, Sayı: 2687.

⁸⁴⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Kasım 1960, Sayı: 2824; Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Temmuz 1960, Sayı: 2714; 18 Ağustos 1960, Sayı: 2736; 2 Eylül 1960, Sayı: 2749.

⁸⁴⁶ Sakarya Ekspres, 19 Aralık 1960, Sayı: 976.

Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı Sivil Ahlak Ekibi kurulmuştur. Bu çalışma halkın takdirini kazanmıştır⁸⁴⁷.

1960 yılı Temmuz-Ağustos döneminde, Sakarya'da 63 adet polis vakası gerçekleşmiş, bunlardan 1 tanesi hariç bütün suçlular yakalanmış ve adalete sevk edilmiştir⁸⁴⁸.

Geyve ve Karasu ilçelerinden Emniyet teşkilatı kaldırılması planlanmış, bu haber halkı endişeye sevk etmiştir. Turistik açıdan önemi olan Karasu gibi bir bölgeden polisin kaldırılması, hırsızlık ve kumar hadiselerinin denetimi ve yaz aylarındaki yoğunluk sebebiyle jandarmanın tek başına çalışmakta zorlanacağı düşünülmüş ve eleştirilmiştir⁸⁴⁹. Bu sebeple İçişleri Bakanlığı'na Karasu'daki polis teşkilatının kaldırılmaması adına başvuruda bulunulmuştur⁸⁵⁰.

Yukarıda verilen bilgilere bakıldığında, Sakarya Emniyeti'nin 1955 yılından sonra daha kapsamlı ve donanımlı bir hale getirildiğini, personel sayısı ve araç imkanlarının artırıldığını, buna bağlı olarak ilerleyen yıllarda çalışmalarını etkili şekilde sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Suç oranlarındaki düşüş de bu durumun bir sonucu olarak yorumlanabilir.

4.2.1.2. İl Jandarma Komutanlığı

İl Jandarma Komutanlıkları (Kumandanlıkları) ve bunlara bağlı bir alt birim olan İlçe Jandarma Komutanlıkları ile Jandarma Karakol Komutanlıkları hiyerarşik olarak görev yapmaktadır. Emniyet Müdürlüğü gibi asayiş sağlamaya ve daha çok kırsal bölgelerdeki çalışmaları yürütmek üzere, 2803 numaralı Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunu'na uygun olarak oluşturulmuşlardır.⁸⁵¹ Bu dönemde Sakarya'da ve ilçelerde

⁸⁴⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Temmuz 1960, Sayı: 2703.

⁸⁴⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Ağustos 1960, Sayı: 2730.

⁸⁴⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Aralık 1960, Sayı: 2829.

⁸⁵⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 16 Aralık 1960, Sayı: 2839.

⁸⁵¹ 2803 numaralı Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunu; "Jandarmanın görev ve sorumluluk alanı: Madde 10 – Jandarmanın genel olarak görev ve sorumluluk alanı; Polis görev sahası dışı olup, bu alanlar il ve ilçe belediye hudutları haricinde kalan veya polis teşkilatı bulunmayan yerlerdir. Ancak, belediye sınırları içinde olmakla birlikte hizmet gerekleri bakımından uygun görülen yerler, jandarmanın görev ve sorumluluk alanı olarak tespit edilebilir. (Ek cümle: 25/7/2016-KHK-668/11 md.; Aynen kabul: 8/11/2016-6755/11 md.) İçişleri Bakanının kararıyla bir il veya ilçenin tamamı polis ya da jandarma görev ve sorumluluk alanı olarak belirlenebilir. (Ek fıkra: 15/8/2017/KHK-694/52 md.) İl ve ilçelerdeki jandarma ve polis sorumluluk alanlarının sınırları, ilçelerde kaymakam, illerde vali veya görevlendireceği vali yardımcısı başkanlığında jandarma ve emniyet temsilcilerinin katılacağı bir komisyon tarafından belirlenir. Komisyon, vali veya kaymakamın çağırısı üzerine toplanır. Büyükşehir, il veya ilçe belediyesi kurulması, kaldırılması ya da kentleşme veya diğer sebeplerle sınırlarda değişiklik olması halinde,

Jandarma teşkilatına bağlı komutanlıklar bulunmakta ve devrin gazetelerine göre huzurun sağlanmasında aktif rol üstlenmekteydiler. Jandarma Komutanlığı arşivi araştırmaya açık olmadığından, bu kısımda verilen bilgiler, sadece basın ve kaynak taramalarından elde edilen personel bilgilerini içermektedir.

Sakarya Valiliği 1957 yılındaki depremde sonra hasar gördüğünden, 1967 yılına kadar, Jandarma Alay Merkezi ile aynı binada çalışmıştır. Bina, PTT yanındaki Çocuk Esirgeme Kurumu binasına taşınmıştır. 1958 yılında adliye ve jandarma binalarının yıkılıp yerine tamamının bir bulvar şeklinde kurulması için, girişimlerde bulunulmuştur. Gümrükönünden İbrahim Bey Parkı'na uzanan uzun geniş meydanın istimlak edilmesi ile "Cumhuriyet" bulvarı oluşturulmasına ve bunun karşısına Atatürk'ün bir heykelinin yapılmasına karar verilmiştir ⁸⁵². Bulvar zamanla, Sakarya ile özdeşleşerek şehrin ana merkezlerinden biri haline gelmiştir.

1950 ve 1960 yılları arasında İl ve İlçe Jandarma komutanlıklarında görev yapmış olduğu tespit edilen isimler, görev ve unvanları ile aşağıda sıralanmıştır:

1952 yılında; Adapazarı Jandarma Kumandanı Sadi Özay olup ⁸⁵³,

1954 yılında; Sakarya İl Jandarma Komutanı: Jandarma Yarbay Cevat Özay'dır.

1955/56 yıllarında;

2. Süvari Tümen Komutanı: Hamdi Günsay idi. Tuğgeneral Hamdi Günsay, Sakaryalıların Şair ve edebiyatçı yönü ile yakından tanıdığı ve sevdiği bir şahsiyettir. Uzun dönem görev yaptıktan sonra, İstanbul Süvari Binicilik Okulu'na tayin olmuştur ⁸⁵⁴.

1956-1957 yıllarında;

değişikliğin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en geç üç ay içerisinde sorumluluk alanları yeniden düzenlenir. Komisyon tarafından alınan kararlar İçişleri Bakanının onayıyla yürürlüğe girer. Belirlenen sorumluluk alanlarının sınırları karara eklenen bir harita veya kroki üzerinde gösterilir. Jandarma, kendisine verilen görevlerin ifası ile ilgili olarak diğer güvenlik kuvvetleri ile iş birliği ve koordinasyonda bulunur. Jandarma veya Emniyet Teşkilatı, kendi sorumluluk sahasında yetersiz kaldıkları veya kalacaklarının değerlendirilmesi halinde, mahalli mülki amirler tarafından birbirlerinin sorumluluk sahalarında geçici olarak görevlendirilebilirler. Jandarmanın diğer güvenlik kuvvetleriyle iş birliği ve koordinasyon esasları ve emir komuta ilişkileri yönetmelikle belirtilmiştir".

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2803.pdf> (Erişim Tarihi: 14.10.2017).

⁸⁵² Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 168-169.

⁸⁵³ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Nisan 1952, Sayı: 124.

⁸⁵⁴ Yeni Ada Postası, 6 Mart 1956, Sayı: 1169.

Sakarya Merkez Jandarma Komutanı: Hüseyin Erdağ'dır. Bir süreden beri boş olan Sakarya Merkez Jandarma Kumandanlığı'na, Ordu-Ünye kazası kumandan yardımcısı Üsteğmen Hüseyin Erdağ tayin edilmiştir. Haziran 1957'de göreve başlamıştır. Kısa süre sonra Yüzbaşılığa yükselecektir⁸⁵⁵.

Jandarma Tümen Komutanı: Kemal Biratlı'dır.

Arifiye Jandarma Karakol Kumandanı: Hasip Uslu'dur. Ankara Ekspresinde hırsızlık yapan sabıkalı İ.C'yi başarılı çalışmaları sonucunda yakalayan Arifiye Jandarma Karakol kumandanı Hasip Uslu'ya bu dönemde vali tarafından takdirname verilmiştir. Ayrıca Devlet Demiryolları Müdürlüğü tarafından 500 lira nakit para ile ödüllendirilmiştir⁸⁵⁶.

Adapazarı Askerlik Şubesi Başkanı Süvari Albayı Hamdi Yurtsever, 6 Temmuz 1957 tarihinde emekliye ayrılmıştır⁸⁵⁷.

1958 yılında;

Sakarya Kolordu Kumandanı: Hayati Ataker,

Tümen Kumandanı: Kemal Biratlı idi. Kemal Biratlı, 1957 senesinden beri görev yapmaktaydı. 3 Eylül 1958'de İstanbul'a tayin edilmiş yerine, Tuğgeneral Vahit Kıratlı getirilmiştir.

Merkez Kumandanlığına da Süvari Albayı Avni Karaca tayin edilmiştir.

Yıllardır Merkez Kumandanlığında görevli ve başarılı çalışmaları ile bilinen Astsubay Çavuş Saadettin Düzgün ve yeni atanan Merkez Kumandanı Yarbay Karaca'nın öncülüğünde ikişer kişiden oluşan dört inzibat grubu, günün her saatinde şehrin çeşitli bölgelerini devriye gezmekte ve özellikle trafik ekiplerine de destek olmaktaydılar. Gece ve gündüz şehri baştan başa gezen askeri inzibatlar, birer pikap aracı da Gümrükönü ve Yenicami muhitlerinde acil durumlar için bekletmekteydiler. Kumandanlığın girişimleri üzerine Yenicami ve Kuyudibi mevkillerinde birer tane kontrol noktası ve karakol açılmıştır⁸⁵⁸.

⁸⁵⁵ Anadolu, 1 Haziran 1957, Sayı: 343.

⁸⁵⁶ Anadolu, 20 Mayıs 1957, Sayı: 330.

⁸⁵⁷ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0/265.21.9.

⁸⁵⁸ Anadolu, 3 Eylül 1958, Sayı: 1295.

Gösteri Grup Kumandanı: Binbaşı Nuri Ersöz'dür.

2. Süvari Tümeni belirli dönemlerde Atom Tatbikatı⁸⁵⁹ yapmakta ve çok sayıda katılımcının yer aldığı bu tatbikatlar halkın da yoğun ilgisini toplamaktaydı. Atom ve etkilerinin anlatıldığı bir tatbikatta, patlama noktasından 2500 metreye kadar olan 8 noktada yerleştirilmiş olan çeşitli birlik ve araçların, atom patlamasından önceki ve sonraki halleri canlı olarak temsilen açıklanmıştır.

Askeri Müdahale sonrasında, 1960 yılı itibariyle;

Tümen Komutanlığı'na vekaleten bakan Kurmay Albay İlhami Barut, Ordu 4. Kd. Ütg. Erdoğan Boluluoğlu idi⁸⁶⁰. Eylül 1959'da İlhami Barut Eskişehir'e nakledilerek, Tümen Kumandanlığına Tuğgeneral Naci Aşkun'un tayini gerçekleşmiştir⁸⁶¹. Bu yılda, Sakarya Jandarma Kumandanı Yarbay Sabit Günaç'tır⁸⁶².

Bahsedilen döneme ait örnek asayiş olayları kısmında somut olarak aktarıldığı gibi, ilin jandarma teşkilatının Sakarya'da suç ve suçluların önlenmesinde taktirle karşılanan hizmetler verdiği anlaşılmaktadır.

4.2.1.3. Adliye

Adli kurumlar, illerdeki güvenlik kurumlarının en üst yetkili makamını oluşturmaktadır. 1953 yılı itibariyle Resmi kayıtlara göre nüfusu 52 bini aşan Sakarya'da, 3 mahkeme bulunmaktaydı. Ağır Ceza, Asliye Ceza ve Sulh Ceza Mahkemeleri bulunuyordu. Bu mahkemelerde bakılan davalara örnek olarak 1950 yılı itibariyle; 1.953 mahkumiyet, 712 beraat ve 3.421 tecil kararı verilmişti⁸⁶³.

1950-1954 yılları arasında Kocaeli'ne bağlı Adapazarı Adliyesinde görev yapan savcılar ve hakimler ile, 1954-1960 yılları arasında Sakarya ili adliye teşkilatında görev yapmış olan savcı ve hakimlerin isimleri ve atanma kararları Resmi Gazeteden yapılan tarama sonucunda kronolojik olarak tespit edilmiştir.

⁸⁵⁹ Demokrat Sakarya, 7 Mayıs 1958, Sayı: 1196.

⁸⁶⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Ağustos 1960, Sayı: 2746.

⁸⁶¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Eylül 1959, Sayı: 2753.

⁸⁶² Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Kasım 1960, Sayı: 2824.

⁸⁶³ Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Mayıs 1953, Sayı: 449.

Kocaeli, Adapazarı, Geyve, Hendek, Karasu, Akyazı, Sapanca ilçelerinde bu dönemde mevcut olan adliye yapısı ve personeline bir başka çalışmaya kaynak oluşturması bakımından burada yer verilmiştir.

Kocaeli:

Kocaeli Cumhuriyet Savcı Yardımcısı: Fehim Çaylı⁸⁶⁴

Kocaeli Asliye Hukuk Yargıçlığı: İbrahim Tahir Oskay⁸⁶⁵

Kocaeli Cumhuriyet Müddeiumumi Yardımcılığı: Hakim adayı Muzaffer Şamiloğlu⁸⁶⁶

Kocaeli Hukuk Hakimliği: Eski C. Müddeiumumisi Alaaddin Güzeloğlu⁸⁶⁷

Kocaeli Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliği: Hakim adayı Hasan Gümüştekin⁸⁶⁸

Adapazarı:

Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi Üyesi: Rıfkı Eser⁸⁶⁹

Adapazarı Cumhuriyet Savcısı: Derviş Oktay Aksaray Yargıçlığı'na atandı.⁸⁷⁰

Adapazarı Cumhuriyet Savcısı: Mudanya Cumhuriyet Savcısı Şefik Ayan.⁸⁷¹

Adapazarı Cumhuriyet Savcısı: İbrahim Ethem Tüfekçioğlu⁸⁷²

Adapazarı Sorgu Yargıçlığı: Refahiye C.Savcı yardımcısı Sefa Gönen⁸⁷³

Adapazarı Sulh Yargıçlığı: Adapazarı eski C.Savcı yardımcısı Ali Nejat Tüzel⁸⁷⁴

Adapazarı Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliği: Hakim adayı Mehmet Nadir Gürbüz⁸⁷⁵

⁸⁶⁴ Resmi Gazete, 18 Haziran 1950, Sayı: 8138, s.: 3946.

⁸⁶⁵ Resmi Gazete, 25 Temmuz 1952, Sayı: 8167, s. 4201.

⁸⁶⁶ Resmi Gazete, 4 Mart 1953, Sayı: 8350, s. 5753, 5754.

⁸⁶⁷ Resmi Gazete, 19 Ekim 1953, Sayı: 8537, s. 7401.

⁸⁶⁸ Resmi Gazete, 2 Aralık 1953, Sayı: 8572, s. 7685.

⁸⁶⁹ Resmi Gazete, 5 Eylül 1950, Sayı: 7600.

⁸⁷⁰ Resmi Gazete, 6 Eylül 1950, Sayı: 7601, s. 19050.

⁸⁷¹ Ekim 1952 ye kadar görev yaparak Ankara' ya tayin olmuştur. Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Ekim 1952, Sayı: 255; Resmi Gazete, 9 Ekim 1950, Sayı: 7626, s. 190169.

⁸⁷² Resmi Gazete, 3 Ekim 1952, Sayı: 8223, s. 4613.

⁸⁷³ Resmi Gazete, 3 Kasım 1951, Sayı: 7947, s. 2194.

⁸⁷⁴ Resmi Gazete, 24 Ekim 1952, Sayı: 8241, s. 4825.

⁸⁷⁵ Resmi Gazete, 4 Mart 1953, Sayı: 8350, s. 5753, 5754.

Adapazarı Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliği, Hakim adayı Necati Sezer⁸⁷⁶

Adapazarı Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliği: Hakim adayı Cahit Termelioğlu⁸⁷⁷

Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi Reisliği: Zeki Sert⁸⁷⁸

Adapazarı Hukuk Hakimi: Mehmet Araz⁸⁷⁹

Adapazarı Hukuk Hakimi: Hikmet Güneymen⁸⁸⁰

Adapazarı Ceza Hakimi: Şükrü Güneymen⁸⁸¹

Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi Üyesi: Talat Erkman⁸⁸²

Adapazarı Sulh Hakimi: Adapazarı Hakim Yardımcısı Şayan Kılıçoğlu⁸⁸³

Adapazarı Sulh Hakimi: Samime Cent⁸⁸⁴

Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi Reisi: Zeki Sert⁸⁸⁵

Sakarya Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliği: Mehmet Zihni Sıvacıoğlu⁸⁸⁶

Sakarya Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliği: Muammer Dalbudak⁸⁸⁷

Adapazarı Hakim Muavinliği: Nermin Turgut⁸⁸⁸

Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi Reisliği: M. Selahattin Erman⁸⁸⁹

Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi Reisliği: Tevfik Ahıska⁸⁹⁰

Adapazarı Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliği: Bülent Üstel⁸⁹¹

⁸⁷⁶ Resmi Gazete, 14 Temmuz 1953, Sayı: 8457, s. 6688.

⁸⁷⁷ Resmi Gazete, 2 Aralık 1953, Sayı: 8572, s. 7686.

⁸⁷⁸ Resmi Gazete, 30 Kasım 1953, Sayı: 8570, s. 7673.

⁸⁷⁹ Resmi Gazete, 14 Aralık 1953, Sayı: 8582, s. 7760.

⁸⁸⁰ Resmi Gazete, 14 Aralık 1953, Sayı: 8582, s. 7759.

⁸⁸¹ Resmi Gazete, 13 Mayıs 1954, Sayı: 8706, s. 9350.

⁸⁸² Resmi Gazete, 13 Mayıs 1954, Sayı: 8706, s. 9350.

⁸⁸³ Resmi Gazete, 13 Mayıs 1954, Sayı: 8706, s. 9350.

⁸⁸⁴ Resmi Gazete, 25 Mart 1955, Sayı: 8064, s. 11389.

⁸⁸⁵ Resmi Gazete, 25 Mart 1955, Sayı: 8064, s. 11389.

⁸⁸⁶ Resmi Gazete, 24 Eylül 1955, Sayı: 9112, s. 12774.

⁸⁸⁷ Resmi Gazete, 24 Eylül 1955, Sayı: 9112, s. 12774.

⁸⁸⁸ Resmi Gazete, 10 Şubat 1956, Sayı: 9230, s. 13542.

⁸⁸⁹ Resmi Gazete, 7 Ekim 1958, Sayı: 10026.

⁸⁹⁰ Resmi Gazete, 27 Aralık 1958, Sayı: 10094, s. 20738.

⁸⁹¹ Resmi Gazete, 27 Aralık 1958, Sayı: 10094, s. 20738.

Adapazarı Cumhuriyet Müddeiumumiliği: Mehmet Kamil Özer⁸⁹²

Adapazarı Cumhuriyet Savcılığı: Mehmet Seyfullah Oygen⁸⁹³

Adapazarı Hakim Yardımcısı: Nevin Dörtbudak⁸⁹⁴

Adapazarı Hukuk Hakimi: Hikmet Güneymen

Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı: Selehattin Ermen⁸⁹⁵

Adapazarı Hakimliği: Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi Üyesi Rıfkı Dervişoğlu⁸⁹⁶

Adapazarı Hakimliği: Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi Üyesi Ömer Talat Erkmen⁸⁹⁷

Geyve:

Geyve’de Sulh Hukuk Yargıçlığı bulunmaktaydı.

Geyve’de Asliye Hukuk Yargıçlığı bulunmaktaydı.⁸⁹⁸

Geyve Ceza Yargıçlığı: Rasih Dokumacıoğlu⁸⁹⁹

Geyve Ceza Yargıçlığı: Selahattin Hakalan⁹⁰⁰

Geyve Cumhuriyet Savcı Yardımcısı: Osman Çay⁹⁰¹

Geyve Hukuk Hakimi: Hakim Sabri Atamaner⁹⁰²

Geyve Ceza Hakimi: Selahattin Hakalan⁹⁰³

Geyve Sorgu Hakimi: Süreyya Erol⁹⁰⁴

⁸⁹² Resmi Gazete, 12 Mayıs 1959, Sayı: 10203, s. 21604.

⁸⁹³ Resmi Gazete, 13 Temmuz 1960, Sayı: 10550, s. 1714.

⁸⁹⁴ Resmi Gazete, 29 Temmuz 1960, Sayı:10564, s.1836.

⁸⁹⁵ Resmi Gazete, 24 Aralık 1960, Sayı: 10689, s. 2864, 2865.

⁸⁹⁶ Resmi Gazete, 24 Aralık 1960, Sayı: 10689, s. 2864, 2865.

⁸⁹⁷ Resmi Gazete, 24 Aralık 1960, Sayı: 10689, s. 2864, 2865.

⁸⁹⁸ Resmi Gazete, 24 Aralık 1960, Sayı: 10689, s. 2864.

⁸⁹⁹ Resmi Gazete, 9 Ocak 1952, Sayı: 8003, s. 2253.

⁹⁰⁰ Resmi Gazete, 7 Şubat 1952, Sayı: 8028, s. 2746.

⁹⁰¹ Resmi Gazete, 18 Haziran 1952, Sayı: 8138, s. 3946.

⁹⁰² Resmi Gazete, 14 Aralık 1953, Sayı:8582, s.7760.

⁹⁰³ Resmi Gazete, 13 Mayıs 1954, Sayı: 8706, s. 9350.

⁹⁰⁴ Resmi Gazete, 13 Mayıs 1954, Sayı: 8706, s. 9350.

Geyve İlçesi Pamukova Bucağı Sulh Hakimi: Hamdi Boyacıoğlu⁹⁰⁵

Geyve Cumhuriyet Müddeiumumisi: Fazıl Alp⁹⁰⁶

Geyve Cumhuriyet Savcısı: Hüseyin Fazıl Alp Dinar Savcılığı'na atandı⁹⁰⁷

Geyve Ceza Hakimliği: Mahmut Fahrettin Kocamanoğlu⁹⁰⁸

Hendek:

Hendek'te Asliye Hukuk Yargıçlığı bulunmaktaydı.

Hendek Cumhuriyet Savcısı: Ali Aksoy⁹⁰⁹

Hendek Hukuk Yargıçlığı: Ş.Koçhisar Hukuk Yargıcı Besalet Demirel⁹¹⁰

Hendek Sorgu Yargıçlığı: Babaeski Yargıç Yardımcısı Ali Kalaycı⁹¹¹

Hendek Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliği: Sadık Cengiz⁹¹²

Hendek Hakim Yardımcılığı: Ahmet Safi Arım⁹¹³

Hendek Ceza Hakimi: Enver Okvuran⁹¹⁴

Karasu:

Karasu Cumhuriyet Savcı Yardımcısı: Yargıç adayı İbrahim Lokum.⁹¹⁵

Karasu Sorgu Yargıçlığı: Yargıç adayı Hüseyin Hüsnü Oran⁹¹⁶

Karasu Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliği: Ahmet Büyükavcı⁹¹⁷

⁹⁰⁵ Resmi Gazete, 25 Mart 1955, Sayı: 8064, s. 11390.

⁹⁰⁶ Resmi Gazete, 25 Mart 1955, Sayı: 8064, s. 11390.

⁹⁰⁷ Resmi Gazete, 1 Ekim 1960, Sayı: 10618, s.2241.

⁹⁰⁸ Resmi Gazete, 22 Ekim 1960, Sayı: 10636, s. 2391.

⁹⁰⁹ Resmi Gazete, 9 Aralık 1950, Sayı: 7678, s. 154.

⁹¹⁰ Resmi Gazete, 20 Aralık 1951, Sayı: 7987, s. 2457.

⁹¹¹ Resmi Gazete, 28 Ağustos 1952, Sayı: 8196, s. 4398.

⁹¹² Resmi Gazete, 26 Kasım 1953, Sayı: 8567, s. 7651.

⁹¹³ Resmi Gazete, 9 Temmuz 1955, Sayı: 9050, s. 12306.

⁹¹⁴ Resmi Gazete, 24 Eylül 1955, Sayı: 9112, s. 12774.

⁹¹⁵ Resmi Gazete, 7 Eylül 1950, Sayı: 7602, s. 19054.

⁹¹⁶ Resmi Gazete, 22 Ekim 1952, Sayı: 8239, s. 4813.

⁹¹⁷ Resmi Gazete, 6 Ocak 1954, Sayı: 8600, s. 7914.

Karasu Hakimliğı: Mahmut özgener⁹¹⁸

Karasu Hakimliğı: Karasu Sorgu Hakimi Mustafa Sirmen⁹¹⁹

Karasu Cumhuriyet Müddeiumumi Muavinliğı: Ömer Şevki Cizrelioğlu⁹²⁰

Karasu Sorgu Hakimliğı: Yusuf Kemal Yce⁹²¹

Akyazı:

Akyazı Cumhuriyet Savcılığı: Raif Tosyalı⁹²²

Akyazı Yargıçlığı: Gezici Mahkeme Yargıcı Yaşar Kozan⁹²³

Akyazı Hakim Muavinliğı: Abdullah Ekim, Mehmet Şevket zbelen⁹²⁴

Akyazı Hakimliğı: Abdullah Ekim⁹²⁵

Akyazı Cumhuriyet Mddeiumumiliğı: Akyazı C. Müddeiumumi muavini İsmail Fethi Erdem⁹²⁶

Akyazı Ceza Hakimi: Saffet Barlas⁹²⁷

Sapanca:

Sapanca'da Adliye teşkilatı kurulması teşebbüsleri 1953 yılında başlatılmıştır. Buraya bir sulh hakimi atanarak göreve başlayacaktır⁹²⁸

Sapanca Hakimliğı: Sapanca Sulh Hakimi Mustafa Kemal Bilgiç⁹²⁹

Sapanca Sorgu Hakimliğı: Abdullah Gner⁹³⁰

⁹¹⁸ Resmi Gazete, 13 Mayıs 1954, Sayı: 8706, s. 9350.

⁹¹⁹ Resmi Gazete, 25 Mart 1955, Sayı: 8064, s.11390.

⁹²⁰ Resmi Gazete, 9 Temmuz 1955, Sayı: 9050, s. 12306.

⁹²¹ Resmi Gazete, 16 Ekim 1959, Sayı: 10550, s.1714.

⁹²² 1952 yılı Ekim ayına kadar görev yapmıştır. Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Ekim 1952, Sayı: 255.

⁹²³ Resmi Gazete, 8 Nisan 1950, Sayı: 7478.

⁹²⁴ Resmi Gazete, 24 Eylül 1955, Sayı: 9112, s. 12774.

⁹²⁵ Resmi Gazete, 24 Eylül 1955, Sayı: 9112, s. 12774.

⁹²⁶ Resmi Gazete, 24 Eylül 1955, Sayı: 9112, s. 12774.

⁹²⁷ Resmi Gazete, 1 Aralık 1960, Sayı:10669, s. 2615.

⁹²⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 8 Nisan 1953, Sayı: 413.

⁹²⁹ Resmi Gazete, 13 Temmuz 1960, Sayı: 10550, s. 1714.

⁹³⁰ Resmi Gazete, 13 Temmuz 1960, Sayı: 10550, s. 1714.

Sapanca Cumhuriyet Savcılığı: İbrahim Fahrettin Balcı⁹³¹

Fiziki şartları dolayısıyla, artan nüfusun işlerini karşılamakta yetersiz kalan ve sıkışıklık arz eden eski adliye binasının yenilenmesi veya yeni bir binaya taşınması konusu basında gündeme gelmiş, 1957-58 yılları arasında bu binanın yıkılarak Gümrükönünde bir bulvar oluşturacak şekilde yeni bina yapılmasına karar verilmiştir⁹³².

Sakarya'nın resmen işlemeye başlamasından sonra, Kocaeli barosuna kayıtlı avukatlar, barodan ayrılarak Sakarya Barosu'nu kurmuşlar ve bu çatı altında göreve devam etmişlerdir. Yapılan seçim sonucunda Sakarya Barosu'nun ilk başkanlığına Fuat Som seçilmiş, Şeref Davran, Hüseyin Vahdettin Er, Salip Sipahier ve Mustafa Reşit Abasıyanık da idare heyetini oluşturmuşlardır⁹³³. 13 Aralık 1960 tarihinde, Sakarya Barosu Başkanlığı'na seçim sonucunda Salih Sipahier getirilmiş, idare heyetine ise, Tekin Yaman, Haşim Aydın, Rauf Kılıç ve Nadir Latif İslam seçilmişlerdi⁹³⁴.

4.2.1.4. Cezaevi

Cumhuriyet döneminde, Adliye Vekaleti Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğü tarafından, yurdun çeşitli bölgelerinde modern cezaevleri kurulması yolunda başlatılan çalışmalara, 1956 yılı itibariyle daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu kapsamda, Sakarya'da yapılması planlanan cezaevi için, 4 milyon 500 bin liralık bir tahsisat ayrılmış, inşaat için gerekli talimatlar verilmiştir⁹³⁵. 350 kişilik kapasiteye sahip cezaevinin içerisinde 150 kişi kapasiteli bir hastane de bulunacaktır. 60 adet tek kişilik hücre, dersane, spor sahası ve birçok tesisi barındıran yeni cezaevi binası, mahkumların medeni ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde tasarlanmıştır⁹³⁶.

Adapazarı'nda yeni cezaevi için temel atma töreni 3 Haziran 1958 tarihinde yapılmıştır. Ankara Caddesinde yapılacak olan cezaevinin, her anlamda modern bir görünümü olacağı ve mahkumların topluma kazandırılarak faydalı bir unsur haline gelmeleri açısından da teşkilatlanılacağı belirtilmiştir.⁹³⁷ Cezaevi inşaatının 1960'larda tamamlanacağı tahmin

⁹³¹ Resmi Gazete, 13 Temmuz 1960, Sayı: 10550, s. 1714.

⁹³² Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi*, s. 168.

⁹³³ Demokrat Sakarya, 5 Aralık 1954, Sayı: 145.

⁹³⁴ Sakarya, 13 Aralık 1960, Sayı: 470.

⁹³⁵ BCA, Fon Kodu:30.18.1.2/144.69.16.

⁹³⁶ Sakarya, 29 Ocak 1956, Sayı: 500.

⁹³⁷ Demokrat Sakarya, 1 Haziran 1958, Sayı: 1218.

ediliyordu. Birinci kısmının iki katı 1960'da bitirilmiş, tamamı ise 1963 yılında tamamlanmıştır. İkinci kısmının inşaatı bir süre daha devam etmiştir. Mahkumlar bir an önce eski binadan taşınmak istediklerini dile getiriyorlardı. Çünkü sıhhi şartları iyi durumda olmayan eski bina, bakımsızlık, rutubet ve yetersiz ortak alan gibi sebeplerle ihtiyacı karşılayamıyordu⁹³⁸.

Dönemim Maliye Bakanı Ekrem Alican, Adapazarı'na geldiğinde cezaevine yaptığı ziyarette mahkumlarla görüşmüş, fiziksel şartlardan dolayı perişan halde olduklarını görerek, yeni cezaevi inşaatına geçmiştir. Binanın bir an önce tamamlanması için gerekli ödeneğin ayrılacağını, destek verileceğini belirtmiştir⁹³⁹.

Cezaevinden kaçmaya teşebbüs eden ve başaran mahkumlar da olmuştur. Karasu'da bulunan cezaevinde de firar hadisesi yaşanmıştır. İki mahkum kaçarak Tarım Kredi Kooperatifine girip hırsızlık yapmışlar, daha sonra akşam cezaevine tekrar dönerek jandarma kumandanının yaptığı inceleme sonucunda geceleri hapislananın döşemelerini sökerek çıktıkları ve hırsızlık yapıp geri girdikleri anlaşılmıştır⁹⁴⁰.

Adapazarı Askeri Cezaevinde, 1950'li yıllarda basına yansıyan en önemli firar hadisesi 18 farklı suçtan tutuklu bulunan ve sürekli firar ederek hırsızlığa devam eden Şahabettin Fırat'dır. Halk arasında "Soyguncular Kralı" lakabıyla anılan ve cezaevinden 110 defadan fazla firar etmeyi başaran Ş.K, kendisine "Bağdat Yolu Canavarı" lakabını uygun görmüştür⁹⁴¹. Bir soygunculuk çetesinin elebaşı olduğu gibi, firarlarında bu çete üyelerinden yardım almıştır. Adapazarı Askeri Cezaevinden kaçtığı her seferde İstanbul-Ankara yolu üzerinde ve Sapanca civarında kamyon soygunu yapmaya devam ederken yakalanmış bu azılı suçlu, sayısız dolandırıcılık ve hırsızlık hadisesine karışmıştır.

Adapazarı Cezaevinden de firara teşebbüs hadiseleri de gerçekleşmiştir. 1957 yılı Ocak ayında, bir mahkum ve bir tutuklu, sabah saatlerinde bahçe duvarına çıkarak kendilerini aşağıya atacakları sırada, nöbetçi jandarma eri İbrahim Kimya'nın durumu görmesi ve ateş etme ihtarında bulunması sonucunda suçlular geri dönmek zorunda kalmıştır.⁹⁴²

⁹³⁸ Sakarya, 2 Kasım 1960, Sayı: 435.

⁹³⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Ekim 1960, Sayı: 2797.

⁹⁴⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Nisan 1952, Sayı: 124.

⁹⁴¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Mayıs 1952, Sayı: 147; 19 Eylül 1952, Sayı: 242; 12 Kasım 1952, Sayı: 288.

⁹⁴² Anadolu, 23 Ocak 1957, Sayı: 233.

Adam öldürmek suçundan tutuklu olup, Alifuatpaşa köyünden H.Ö., Geyve Cezaevinde yatmakta iken, duvardan atlayarak kaçmıştır. Jandarma muavini Binbaşı komutasında bir müfreze asker tarafından takibe çıkılmışsa da hemen yakalanması mümkün olmamıştır⁹⁴³.

Mithatpaşa karakolu önünde 2 koyunla dolaşan K.Ç.'den şüphelenilmesi üzerine yapılan sorgusunda, koyunları Doğancılar köyünden çaldığı daha önce de 2 adedini sattığı bunları da satmaya çalıştığı öğrenilmiştir. K.Ç. yaralama suçundan 32 aya mahkum olup, 3 Nisan 1957 günü Çarşamba kazası hapishanesinden kaçtığını itiraf etmiş ve firari bu şekilde yakalanmıştır⁹⁴⁴.

1959 yılında yaşanan başka bir firar olayı ise şöyledir: Adapazarı hapishanesinde yatan idam mahkumlarından H.K. bir süre önce firar etmiş, Jandarma müfrezesi tarafından Karasu yakınlarında vurularak öldürülmüştür⁹⁴⁵.

Adapazarı cezaevinde bulunan, hürriyetlerinden mahrum tutuklu insanların taktirle karşılanan bir girişimleri de olmuştur. Temmuz 1960'da, hazineye toplanan bağışlar kapsamında Adliye mensupları 1.100 lira, cezaevi mahkum ve tutukluları ise 600 lira yardım toplayarak teberru kampanyasına destek vermişlerdir⁹⁴⁶.

Çıkarılması planlanan kısmi af kanunu için Adapazarı Cumhuriyet Savcılığı ve Cezaevi Müdürlüğü tarafından, aftan istifade edecek mahkumların tahliyesi için mahkum dosyaların hazırlanmıştı. Buna göre, Adapazarı Cezaevindeki 300 mahkumdan 150'si af kanunundan yararlanacak ve tahliye edileceklerdi⁹⁴⁷. Kasım 1960'da, kısmi aftan faydalanarak hürriyetlerine kavuşacak mahkumların tahliyesinden sonra tutukevinde 80 ila 90 kişi kalacaktır. İçeride kalan mahkumlar da kanundan faydalanacaklar, onların da tutukluluk süreleri azalacaktır. 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra başka bir af çıkarılmamıştır. Siyasi olmayan kasıtsız suçların affı dolayısıyla 15 gün içerisinde tahliyeler tamamlanacaktır⁹⁴⁸.

4.2.2. Asayiş Olayları Örnekleri

⁹⁴³ Hakikat, 21 Ocak 1956, Sayı: 589.

⁹⁴⁴ Anadolu, 15 Mayıs 1957, Sayı: 326.

⁹⁴⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Temmuz 1959, Sayı: 2392.

⁹⁴⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Temmuz 1960, Sayı: 2703.

⁹⁴⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Ekim 1960, Sayı: 2797.

⁹⁴⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Kasım 1960, Sayı: 2819.

Bu bölümde Sakarya ili genelinde 1950-1960 yılları arasında elde edilen bilgiler doğrultusunda güvenlik ve asayiş etkileyen olaylar başlıklar halinde incelenmiştir. “Mala Karşı İşlenen Suçlar” ve “Cana Karşı İşlenen Suçlar” şeklinde iki ana başlıkla ele alınacak olan suçlara ilişkin olaylar bu kapsamda sınıflandırılmıştır. Örnek olaylar aktarılırken, gerçekleştiği zaman itibarıyla özellikle basın vasıtasıyla dönemin kamu bilgisine sunulmasına rağmen suçluların ve bazı kısımlarda mağdurların isimleri kısaltılarak yazılmıştır. Bu verilerin ve örnek olayların, sosyolojik incelemelerde değerlendirilmesi mümkün olabilir.

4.2.2.1. Mala Karşı Olan Suçlar

Malvarlığına karşı suçlar, Türk Ceza Kanunu’nun Özel Hükümler başlığı adlı ikinci kitabının Kişilere Karşı suçlar başlığı altında düzenlenmiştir. Hırsızlık, yankesicilik, gasp-yağma, karaborsacılık, hilecilik, dolandırıcılık gibi suçları kapsamakla birlikte, bu eylemlerin sonucu mağdur kişiye ait malın sağladığı faydayı yok etmiş veya eksiltmiş olmaktadır. Buna göre başkasının malvarlığına dahil bulunan taşınır veya taşınmaz malın herhangi bir şekilde yıkılması, tahrip edilmesi, bozulması, kirletilmesi veya kullanılamaz hale getirilmesi mala zarar verme suçunu oluşturur⁹⁴⁹.

4.2.2.1.1. Hırsızlık

Malvarlığına karşı işlenen suçlardan biri olan Hırsızlık⁹⁵⁰ Sakarya genelinde 1950-1960 yılları arasında asayiş ve emniyet vakaları arasında diğer suçlara nazaran ilk sıralarda yer almaktadır. Şehirdeki hırsızlık hadiseleri gerçekleştiği alanlara göre alt başlıklarla ele alınmıştır. Buna göre, evlerden, işyerlerinden, otolardan ve açık alanlardan yapılan hırsızlıklar incelenmiştir.

⁹⁴⁹ 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’na göre; “‘nas-ı ızzar’ adıyla düzenlenmiş olan suçlardan, yeni TCK’da ‘mala zarar verme’ adıyla 151, 152 ve 153. Maddelerde düzenlenmiştir. 151. maddenin ilk fıkrasında mala zarar verme suçunun basit(temel) şeklinin tanımı yapılmıştır”. <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/160.pdf>. (Erişim Tarihi: 03.09.2017).

⁹⁵⁰ TCK’nın 491. Maddesinde yer alan düzenlemeye göre; “hırsızlık “Başkasına ait bir malı, faydalanmak maksadıyla bulunduğu yerden almak” olarak tanımlanabilir. TCK’nın 141. maddesinde yer alan düzenlemeye göre hırsızlık; “*zilyedinin (yani malı elinde bulunduranın kullanım hakkı) rızası olmadan başkasına ait bir taşınır malı, kendisine veya başkasına bir yarar sağlamak maksadıyla bulunduğu yerden almak*”, şeklinde tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi eski ve yeni ceza yasalarımızda hırsızlık suçu farklı biçimlerde tanımlanmıştır”. (Mustafa Emrah Şeyhanlıoğlu, *Hırsızlık Suçu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s. 10-11.)

Sakarya’da 1960 yılında, hırsızlıkla mücadele kapsamında bir takım önleyici tedbirlere başvurulmuş, Merkez Karakolu tarafından yapılan bir uygulama ile şehirde sürekli hırsızlık olaylarına karışan reşit olmayan ve dolayısıyla cezai ehliyeti bulunmayan çocuklara iş temin edileceği açıklanmıştır. Bu çocukların ıslahına yönelik proje memnuniyetle karşılanmıştır⁹⁵¹.

Evlerden yapılan hırsızlıklarda çocuk hırsızlara sıklıkla rastlanmıştır. Harmantepe Köyünden 21 yaşında bir gençle, Yağcılar mahallesinden 13 yaşında bir çocuk, aynı mahallenin Cami Çıkmazında Necmiye Yelkenci’nin evine girerek çeşitli mutfak eşyaları çalarak kaçmışlardır. Hırsızların daha sonra bu eşyaları amelelik yapan Hayrettin Aygün’e 155 kuruş karşılığında sattıkları anlaşılmış ve R.D. ve F.A. adındaki iki suçlu yakalanmıştır⁹⁵².

1959 yılının sonunda, Adapazarı’nda azılı bir hırsız yakalanarak cezaevine gönderilmiştir. Yeni Cami semtinde R.İ. adındaki şahsın evini soyan ve müteakiben yakalanan A.Ç. isimli hırsızın daha önce de şehirdeki bir çok eve girerek soygun yaptığı ve çaldığı eşyaları İzmit’e götürerek sattığı tespit edilmiştir⁹⁵³.

Şehirde aynı gün içinde iki hırsızlık vakası gerçekleşmiş, vatandaşlar kapı ve pencerelerini kapalı tutmaları konusunda uyarılmışlardır. Semerciler mahallesinde Hasan Fehmi Güngör’e ait eve pencereden giren hırsız 14 yaşındaki S.T., bir miktar para ve birkaç eşyayı çalmıştır. Çukurahmediye mahallesinde terzi kalfası Hamdi Erman’ın evine açık pencereden giren bir hırsız ise, yüzük, gerdanlık gibi değerli ziynet eşyalarını çalarak kaçmıştır⁹⁵⁴.

Büyük Orman Köyünde Mehmet Yüksel’in evine giren E.T. ve H.T. adlı iki çingene kadın hırsız, evden 1700 lira para ve değerli eşyalar çalmışlar, yakalanarak tevkif edilmişlerdir⁹⁵⁵.

İşyerlerinden yapılan hırsızlıklar da, bir başka hırsızlık türü olarak örneklendirilebilir. Bu dönemde çocuk hırsızlar ön plandadır. Sakarya zabıtasının ve polisin sürekli takibi

⁹⁵¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 9 Şubat 1960, Sayı: 2579.

⁹⁵² Hakikat, 21 Aralık 1955, Sayı: 562.

⁹⁵³ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Aralık 1959, Sayı: 2524.

⁹⁵⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 16 Ağustos 1960, Sayı: 2734.

⁹⁵⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Kasım 1960, Sayı: 2800.

sonrasında 5 kişilik bir çocuk hırsız şebekesi tespit edilerek yakalanmıştır. 12 ila 14 yaşları arasında çocuklardan oluşan bu şebekenin iki üyesi M.P ve F. K. adındaki çocuklar, Konak Caddesinde İsmet Evin'in dükkanına girerek kasasından 200 lira para çalıp kaçarken yakalanmışlardır. Çark caddesinde ayakkabı çalan S.K, A.S ve L.T.' in ise sabıkalı oldukları ve ceza evinden yeni çıktıkları belirlenmiştir. Yaşlarından beklenmeyen plan ve cesaretle işledikleri suçları, başkalarının teşviki ile yaptıklarını ifade eden şebeke üyelerinin hepsi ele geçirilmiştir⁹⁵⁶. Ankara caddesinde bir büfe soyulmuş, 600 lira değerinde sigara ve içki çalınmıştır. Bu dönemde artan işyeri hırsızlıklarına örnektir. Ayrıca bir erin de elbiseleri çalınmıştır⁹⁵⁷.

Pamukova nahiyesinde bakkal işleten M.Ç.'nin dükkanına giren hırsızlar 5 bin lira nakit para çalarak kaçmışlar, yapılan takibatta hırsızlığın R.Y. ve K.Y. tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmış ve yakalanarak adalete sevk edilmişlerdir⁹⁵⁸.

Adapazarı'nda meşhur Asmalı Kahve de soyulan dükkanlardan biridir. Gece saatlerinde kahveye giren hırsız, 100 lira çalarak kaçmıştır⁹⁵⁹.

Akyazı Kazasının Vakıf köyünden Muharrem Celepçi'nin bakkal ve tuhafiye dükkanının kilidini kırarak içinden 2727 lira kıymetindeki değerli eşyaları çalan failerin hakkında takibat başlatılmıştır⁹⁶⁰.

1960 yılında çıkarılan af kanunundan sonra şehirdeki hırsızlık vakalarında artış yaşanmış, hemen her gün köylerden ve şehir merkezindeki mahallelerden hırsızlık ihbarları gelmiştir. Esentepe'de bir şantiyeden 100 bin lira değerindeki motor ve takımlar çalınmış, aynı gece içinde bir başka şantiyeden 50 bin lira değerinde eşya ve malzeme meçhul hırsızlar tarafından çalınmıştır⁹⁶¹.

Bir başka hırsızlık alanı, otomobillerin soyulması şeklinde yapılan hırsızlıklıklar olmuştur. Adapazarı genelinde birçok hadiseye karışan, "Kamyon Faresi" lakabıyla anılan sabıkalı ve asker firarisi bir kamyon hırsızı olan Ş.F., emniyet teşkilatının başarılı takibi sonucunda 1956'da yakalanmıştır. İstanbul 15053 plakalı taksi ile lastik yüklü bir

⁹⁵⁶ Anadolu, 26 Şubat 1957, Sayı: 262.

⁹⁵⁷ Demokrat Sakarya, 21 Ağustos 1958, Sayı: 1284.

⁹⁵⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Aralık 1959, Sayı: 2524.

⁹⁵⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Şubat 1960, Sayı: 2581.

⁹⁶⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Ekim 1960, Sayı: 2798.

⁹⁶¹ Adapazarı Akşam Haberleri,

kamyonu takip ettiği sırada takip edilerek ele geçirilmiştir. Sorgusu sırasında kendisine yöneltilen “*Kaçıncı kaçışın? Ne zaman doğru yola dönecek vazgeçeceksin?*” sorusuna, “*Genel af çıkarsa bu işe son vereceğim*” şeklinde cevap verdiği belirtilmiştir⁹⁶². Adapazarı’nın bu dönemdeki meşhur hırsız olarak, 18 farklı suçtan yargılanmak üzere cezaevine atılmış, ancak 110 defa firar etmeyi başararak soygunculuğa ara vermemiştir. Otomobil ve kamyonlardan yapılan hırsızlıkların birçoğunda Ş.T. ve şebekesinin olduğu anlaşılmaktadır. Ankara caddesindeki bir eve misafir gelen Hendek Haraklı köyünden Ömer İşyüzün evin önüne çektiği traktörünün 250 lira değerindeki akümülatörünü ve 2 çuvalını çaldığı, ihbar edilmiştir⁹⁶³.

Varan Otobüs Şirketi sahibi Cevat Çubukçu’nun 727 plakalı arabasının jantları ve 1 lastiğini çalan hırsızların, Yahyalar Mahallesinde arabacılık yapan H.U. ile Şeker Fabrikası işçisi Y.T. oldukları tespit edilmiştir. İfadelerinde, çaldıkları lastiği şoför A.G.’ye 360 liraya sattıklarını belirtmeleri üzerine, haklarında işlem yapılmıştır⁹⁶⁴.

Akyazı Su Kenarı köyünden Sait Tala’ya ait pulluk ve tekerleğinin çalınması üzerine, hırsızın Budaklar Köyü’nden O.E. olduğu tespit edilmiştir⁹⁶⁵. Başlar Mahallesinde oturan M.U., Soğan Pazarı’nda park etmiş Bolu’lu Muzaffer Çılbıroğlu’nun kamyonundan şamrelini çalıp kaçarken suçüstü yakalanmıştır⁹⁶⁶.

Arifiye’de askeriye’ye ait otomobillerin bulunduğu oto mezarlığından parça hırsızlığı yapan, bir takım oto malzemesini çalarak yakalanan 12 yaşında M.Y. ve kardeşi 10 yaşındaki A.Y. adlı iki çocuk hırsız, adalete teslim edilmişlerdir.⁹⁶⁷ Zabıta ve polisin, trafik ekipleri ve jandarmanın da desteği ile yollarda devriye gezmek ve oto hırsızlıklarını önlemek, suçluları ele geçirmek konusunda başarılı çalışmalar yürütmüşlerdi.

Hırsızların açık alanlarda yaptıkları soygunlar da, basından örneklendirilebilir. Bisiklet hırsızlıkları açık alanlardan, daha çok sokak araları, park, bahçe ve dükkan önlerinden park edilmiş bisikletlerin çalınması ile yaşanmıştır. Şehirde bisiklet hırsızlıkları oldukça

⁹⁶² Anadolu, 23 Ekim 1956, Sayı: 152.

⁹⁶³ Anadolu, 28 Şubat 1957, Sayı: 264.

⁹⁶⁴ Anadolu, 21 Ocak 1957, Sayı: 231.

⁹⁶⁵ Anadolu, 6 Şubat 1957, Sayı: 245.

⁹⁶⁶ Yeni Ada Postası, 20 Aralık 1955, Sayı: 1103.

⁹⁶⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Kasım 1960, Sayı:2814.

yaygın olarak görülmekte ve basında da yer almaktadır. Bisikletlere dadanan hırsızlar, pek çok defa polis tarafından çalıntı bisikletleri ile ele geçirilmişlerdir⁹⁶⁸.

Adapazarı'nda sergiler ve pazar yerleri gibi alanlarda yapılan hırsızlıklar, özellikle pazar kurulduğu günlerde görülmektedir. 13 yaşındaki bir kız çocuğu Pazar yerinde sergi açan ve kumaş satan Mehmet Şişek'in tezgahından basma çalarken yakalanmıştır⁹⁶⁹. Yine bir pazar hırsızı, Geyve'nin Orhaniye mahallesinde oturan A.A.'nın pazar yerinde bıraktığı 74 liralık 68 kg. Fasulyesini çalıp kaçarken yakalanmıştır⁹⁷⁰.

Açık alanlardan yapılan hırsızlıklar arasında, kümes hayvanlarının çalınması sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Şehirde özellikle geceleri meydana gelen kümes hırsızlıkları basında yer alan haberlerdendir. 1960 yılı içerisinde tavuk hırsızlıklarının arttığına dair şikayetler dile getirilmiştir. Yenigün mahallesinde 1 gecede 5 hanenin kümesi soyulmuş ve 29 tavuk çalınmıştır. ⁹⁷¹ Yenicami Mahallesi'nde oturan Şevki Yüzere'e ait olan bahçeye giren iki hırsız H.A. ve asker kaçağı Ş.A., tavuk çalmaya teşebbüs ettikleri sırada yakalanmışlar ve boğuşma anında mağdurun elini ısırarak yaralamışlar, yapılan incelemede iki zanlının da başkalarına ait kimlikler kullandıkları zabıta ekipleri tarafından tespit edilmiş haklarında hırsızlık, yaralama ve sahtecilikten işlem başlatılmıştır⁹⁷². Kadına yönelik bir başka şiddet vakası Papuççular mahallesinde gerçekleşmiştir. S.A., aynı mahallede gayri meşru yaşadığı 34 yaşındaki H.A.'yı sopa ile darp ettiğine ve evinde bir bavul içinde bıçak ve mermi bulundurduğuna dair şikayet üzerine ele geçirilen bavulda 10 cm. uzunluğunda tek ağızlı sivri uçlu bıçak ile, 13 cm. sivri uçlu kama ile 4 adet tüfek mermisi bulunarak zanlıyla birlikte soruşturma evrakına eklenip adalete teslim edilmiştir⁹⁷³.

Hayvan hırsızlıkları arasında at hırsızlığı hadiseleri de gerçekleşmiştir. Adapazarı Karakamış köyünden Yakup Kaleler'in atlarını çalan Adapazarı Şeker mahallesinden A.Ç. yakalanarak suçunu kabul etmiştir.⁹⁷⁴ Şehirde halı çalan ve çaldığı halıları Balıkesir'de sattığı anlaşılan hırsızlar da mevcuttur⁹⁷⁵. İstiklal mahallesinde bir cami

⁹⁶⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Ekim 1959, Sayı: 2488.

⁹⁶⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Eylül 1960, Sayı: 2765.

⁹⁷⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Kasım 1960, Sayı: 2815.

⁹⁷¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Nisan 1960, Sayı: 2643.

⁹⁷² Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Temmuz 1960, Sayı: 2718.

⁹⁷³ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Temmuz 1960, Sayı: 2718.

⁹⁷⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 9 Ağustos 1960, Sayı: 2728.

⁹⁷⁵ Anadolu, 15 Ekim 1956, Sayı: 147.

hırsızlığı da yapılmıştır. Cami kumbarasını kırarak içindeki bağış paralarını çalan hırsızın, cami kapısında zorlama olmadığından anahtarla giren biri olduğunun tesbit edilmesi üzerine, anahtara sahip olan temizlik görevlileri ve müezzin hakkında tutanak oluşturulmuş ve adalete sevk edilmiştir⁹⁷⁶.

Sakarya Emniyet Teşkilatı, şehirde meydana gelen hırsızlık hadiselerini takibe alarak, suçluların yakalanması için sadece şehir içinde değil civar illerde de çalışmalar yürütmekte idiler. Nitekim bazı hırsızlık vakalarının suçluları kısa süre içerisinde Eskişehir, Bolu ve Balıkesir gibi farklı illerde ele geçirilmiştir. Disiplinli çalışmaları halkın taktiriyle karşılanmıştır.

4.2.2.1.2. Yankesicilik

Yankesicilik, kişilerin üzerlerinde taşımış oldukları, para veya değerli eşyaların el çabukluğu ve özel beceri ile hissettirilmeden alınmasıdır. Yankesicilik ve kapkaç suçluları fırsat suçlularıdır. Kafaya suç işlemeyi koymuş bir yankesici veya kapkaç suçlusu kendisine uygun bir hedefi izleyerek uygun koşullar ve kendine göre riski en aza indirdiği durumlarda bu suçu işleyebilirler⁹⁷⁷.

Sakarya’da meydana gelen yankesicilik vakaları gerek zabitanın gerekse İkinci Şube ekiplerinin müdahale ettikleri en yaygın işlenen suçlardandı. Bu dönemde özellikle yaşlı, savunmasız veyahut çarşı pazar gibi kalabalık mekanlarda bulunan kişilere karşı kolaylıkla işlenen bir suç olduğundan, şehrin zabıta ekipleri ve sivil polisler bu tarz alanlarda sürekli devriye gezerek önlem almaya çalışmaktaydılar. O yıllara ait basına yansıyan yankesicilik vakalarına örnekler verilmiştir.

Hasırcılar mahallesinden Necmettin Div, karakola başvurarak pazar yerinde cebinden 212,5 kuruş para çalındığını, yankesiciyi suçüstü yakaladığı sırada paraları yere atarak

⁹⁷⁶ Anadolu, 11 Şubat 1957, Sayı: 249.

⁹⁷⁷ TCK’nın 142. Maddesi; 2. fıkanın b. bendinde düzenlendiği üzere, “Yankesicilik ve kapkaç suçları iki şekilde incelenmektedir. “Elde veya üstte taşınan eşyayı çekip almak suretiyle” ya da “özel beceriyle” işlenen hırsızlık suçlarıdır. Ayrıca, “bir hayvanı alıştırmak suretiyle ve ondan yararlanılarak hırsızlık suçunun işlenmesi” de bu bent kapsamında değerlendirilmiştir. “Elde veya üstte taşınan eşyayı çekip almak fiili” uygulamada kapkaççılık olarak adlandırılmaktadır. Elindeki veya üstündeki eşyayı çekip alarak hırsızlığı gerçekleştirmektedir. Mağdurun bedeninin temas etmediği, elinde veya üstünde bulunmayan eşyanın alınması kapkaççılık olarak değerlendirilmemektedir. Bkz. Mustafa Emrah Şeyhanlıoğlu, *Hırsızlık Suçu*, s. 107-108;

kaçtığını belirtmiştir. Hırsız cumhuriyet mahallesinden A.A. olup, polis tarafından kısa sürede yakalanmıştır⁹⁷⁸.

Adapazarı'nda Şubat 1959'da yapılan bir operasyonla, 12'si kadın olmak üzere 17 yankesici yakalanmış, haklarında soruşturma başlatılmıştır⁹⁷⁹. Karasu kazasından Şükrü Çay adındaki şahsın 192 lirasını aynı köyden N.O. yankesicilik yaparak çalması üzerine hakkında soruşturma yapılmıştır⁹⁸⁰. 1 Kasım 1960 Salı günü, Kömür Pazarında M.E.'nin cebinden 40 lira parasını çalarken suçüstü yakalanan yankesici 16 yaşındaki S.A., hakkında tutulan zabıt evrakıyla adalete sevk edilmiştir⁹⁸¹.

Şoförlük yapan Kemal Al adındaki şahsın 85 lirasını çarpan Karaosman mahallesinden M.B. yakalanarak yankesicilik suçundan hakkında işlem yapılmıştır⁹⁸².

4.2.2.1.3. Dolandırıcılık

Dolandırıcılık⁹⁸³, çeşitli hileli yollarla kişiyi aldatarak para ve değerli eşyalar başta olmak üzere kişiyi kullanarak ve zarara sokarak, kendisine yarar sağlamak fiilini içeren suç türüdür. Dolandırıcılık yapanları hırsızlardan ayıran en önemli unsur, suçun maddi unsurudur. Hırsızlık suçunda mağdurun rızası olmadan gerçekleşen fiil, dolandırıcılık suçunda mağdurun hileyle alınmış rızasıyla gerçekleşmektedir.

1956 yılında, halkı dolandırmak amacıyla sahte imza ve mühür kullanan bir kişi tespit edilmişti. Hendek Aşağı Çalca Köyü okulunun resmi mührü çalınmış ve çalan kişinin Sanat Enstitüsünde hasta bakıcılık yapan A.Ö. olduğu anlaşılmış, yapılan aramada mühür evinde ele geçirilmiştir. Suçlunun bu mühürle adına belge düzenlediği ve Enstitü Müdürü, Müdür yardımcısı ve Enstitü Doktoru Ahmet Baytur'un imzalarını taklit ederek sahte reçete yazdığı tespit edilmiştir. Dolandırıcılık suçuyla adalete teslim edilmiştir⁹⁸⁴.

⁹⁷⁸ Anadolu, 5 Ekim 1957, Sayı: 446.

⁹⁷⁹ Demokrat, 12 Şubat 1959, Sayı: 241.

⁹⁸⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Haziran 1959, Sayı: 2376.

⁹⁸¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Kasım 1960, Sayı: 2801.

⁹⁸² Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Aralık 1960, Sayı: 2829.

⁹⁸³ Dolandırıcılık ve Nitelikli dolandırıcılık suçu, Türk Ceza Kanunu'nun 157 ve 159. Maddelerinde yer almaktadır. TCK, 5237 Sayılı madde;

"(1) Hileli davranışlarla bir kimseyi aldatıp, onun veya başkasının zararına olarak, kendisine veya başkasına bir yarar sağlayan kişiye bir yıldan beş yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezası verilir." ifadesi ile açıklanmaktadır. Dolandırıcılık suçunun maddi konusu malvarlığına ait her türlü değer olabilir. Taşınır malların yanı sıra taşınmaz mallar da dolandırıcılık suçunun maddi konusunu oluşturabilir".

⁹⁸⁴ Anadolu, 31 Aralık 1956, Sayı: 213.

20 Şubat 1957 tarihli habere göre, Karasu'nun Kocaeli nahiyesinde D.G.'nin diplomasız dışçılık yaptığının anlaşılması üzerine hakkında sahtecilikten işlem başlatılmıştır. Aynı gün itibarıyla Yenigün mahallesinde bakkallık yapan Kürt Hoca lakabıyla tanınan Y.Y. adındaki şahıs, şoförlük yapan İ.A.'nın üstündeki cinleri kovmak için muska yazıp vereceğini belirtmiş, yapılan baskında muska karşılığında 2,5 lira ücret alırken suçüstü yakalanmıştır⁹⁸⁵. Yine halkın dini duygularını suiistimal ederek bundan para kazanan bir başka muskacı hocaya baskın yapılmıştır. Şehirde saatçi dükkanı işleten, “Saatçi Hoca” lakabıyla anılan V.D. adında bir hoca, yapılan şikayet üzerine 1. Şube memurları tarafından yapılan bir operasyonla, 10 lira karşılığında muska yazıp verdiği sırada suçüstü yakalanmıştır⁹⁸⁶.

İzmit Göçmen Evleri'nde oturup babasının yanına ziyarete gelen K.A. adlı şahıs, İstiklal mahallesi Yazlık sokak sakinlerine, hükümet tarafından gönderildiğini, su, elektrik ve yol işlerini yaptığını ifade ederek kendisine mimar süsü vermiş, matbu olmayan kâğıt karşılığında mahalle halkından para toplamıştır. Sahte mimar ihbarlar sonucunda yakalanmıştır⁹⁸⁷.

Bazı dolandırıcılar ise, Çocuk Esirgeme Kurumu adına sokaklarda dolaşarak para ve giyim eşyası toplamaktaydılar. Aldıkları yardım eşyalarını satmak şeklinde para kazanan bir grup hakkında halka tedbir amaçlı uyarılar yapılmıştır⁹⁸⁸. Dolandırıcılık suçuyla mücadele eden Emniyet Müdürlüğü ekipleri, tespit ettikleri şahısların isimlerini basına vererek halkın uyanık olmasını sağlamaya çalışmışlardır.

4.2.2.1.4. Gasp- Kundaklama

Yağma veya Gasp suçu; başka bir kişiye ait olan malın cebir ve şiddet yoluyla alınması şeklinde işlenen bir suç şeklidir. Gasp suçu, hukuki olarak yağma suçu olarak ifade edilir. Gasp ya da yağma suçunda mağdurun sahip olduğu mal varlığına ilişkin gerçekleştirilen haksız fiil, bu suçun temelini oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle ekonomik bir değere sahip mal veya paranın haksız bir şekilde alınmasıdır⁹⁸⁹.

⁹⁸⁵ Anadolu, 20 Şubat 1957, Sayı: 277.

⁹⁸⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Ağustos 1960, Sayı: 2730.

⁹⁸⁷ Anadolu, 8 Mayıs 1957, Sayı: 320.

⁹⁸⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Şubat 1960, Sayı: 2590.

⁹⁸⁹ TCK, 5237 Sayılı madde. 148/1; “Yağma suçu TCK'nın 148 ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemede yağma; “Bir başkasını, kendisinin veya yakınının hayatına, vücut veya cinsel

Gasp Suçu ile hırsızlık suçu benzer fiiller gibi görünse de, gasp suçunu basit hırsızlık suçundan ayıran temel kriter, eylemin cebir ve tehdit yoluyla işlenmiş olmasıdır. Bir kişinin ekonomik değere sahip mal veya parasının cebir ve tehdit yoluyla alınması gasp suçu diğer adıyla yağma suçu olmaktadır. Kundakçılık, kasten ya da kötü niyetle yangın çıkarma olarak tanımlanabilir⁹⁹⁰. Sonuçları dolayısıyla mala zarar verme suçları kapsamında bulunmaktadır. Yerel basına yansıyan örnek olaylar bu konudaki mağduriyeti göstermektedir.

İstiklal mahallesinde oturan M.A., karakola müracaat ederek, aynı mahallede oturan H.İ. ve Z.H. ile aralarında borç meselesinden kavga çıktığını, şahısların kendisini dövdüğünü ve paltosunu zorla alarak gittiklerini şikayet etmiş, suçlular hakkında gasp ve darp etmekten işlem yapılmıştır⁹⁹¹.

Durmuşlar köyünden Akyazı'ya öküzlerini satmaya götüren Ali Baykuş'un önu kesilerek cebir ve baskı yapmak suretiyle 250 lira parası gasp edilmiştir. Olayı gerçekleştiren üç suçlu Boztepe köyünden N.B. ve kardeşi K.B. ile arkadaşları M.A. olduğu tespit edilerek suçlular yakalanmıştır⁹⁹². Yine Akyazı'nın Eskibedil köyünden R.T. tarladan traktörü ile köyüne dönerken önüne çıkan H.A.A. ve altı arkadaşı, traktörü zorla durdurup gasp ederek kaçmışlardır⁹⁹³.

Akyazı'nın Gürlek köyünden Talat Ceylan'ın parasını almak amacıyla yalnız başına olduğu bir anda balta ile öldürerek evini yakan, aynı köyden F.Ş., A.A. ve H.Ş. yakalanarak adalete sevk edilmişlerdir⁹⁹⁴.

Hendek Çarığı Kuru köyünden Yakup Aslan'ın tütün deposunu kundaklayarak ateşe veren kişi aynı köyden İ.Ö. çıkmıştır. Yakalandığında polise verdiği ifadede; 1 sene önce depo sahibinin kızını istediği halde alamadığını ve kızın başka bir kişi ile evlenmesi üzerine bunalıma girerek olayı gerçekleştirdiğini itiraf etmiştir⁹⁹⁵.

dokunulmazlığına yönelik bir saldırı gerçekleştireceğinden ya da malvarlığı itibarıyla büyük bir zarara uğratacağından bahisle tehdit ederek veya cebir kullanarak, bir malı teslim veya malın alınmasına karşı koymamaya mecbur kılmak" şeklinde tanımlanmıştır."

⁹⁹⁰ <http://www.halilibrahimcelik.av.tr/gasp-sucu-ve-cezasi-yagma-sucu>. (Erişim Tarihi: 03.09.2017).

⁹⁹¹ Anadolu, 18 Ocak 1957, Sayı: 229.

⁹⁹² Anadolu, 4 Mart, 1957, Sayı: 267.

⁹⁹³ Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Aralık 1960, Sayı: 2838.

⁹⁹⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Kasım 1960, Sayı: 2805.

⁹⁹⁵ Anadolu, 22 Şubat 1957, Sayı: 259.

Karasu Demirtepe mevkiinde devlet ormanını yakma teşebbüsünde bulunan Kuzuluk mahallesinden A.B. suçüstü yakalanmıştır⁹⁹⁶. Yine bir başka orman yakma hadisesi Pamukova’da, Bakacak köyünden tarlasını genişletmek isteyen E.Z.’nin yaktığı ağaçların etrafa sıçraması sonucunda gerçekleşmiştir⁹⁹⁷.

4.2.2.1.5. Karaborsacılık

Karaborsacılık; kara pazarcılık tabiri ile de bilinen, malların veya hizmetlerin yasa dışı işlem gördüğü piyasadır. Bu piyasada işlemler genellikle katılımcıların fiyat denetimleri veya vergiden kaçınması sonucunda oluşur. İlkinde, kıtlık durumunda kara piyasa fiyatları resmi veya denetimli fiyatlardan daha yüksektir. İkincisi türündeysse fiyatlar vergi kaçakçılığı sebebiyle yasal veya vergilendirilmiş fiyatlardan daha düşüktür⁹⁹⁸. Özellikle tüketim mallarının kıt olduğu veya yüksek oranlarda vergilendirildiği ekonomilerde gelişme eğilimi gösterir.

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945), Türkiye için sıkıntılı dönemlerden biridir. Aynı dönemde içinde elverişsiz iklim koşullarının da yaşanması, sosyal ve ekonomik hayatı olumsuz etkilemiştir. Özellikle tarımsal üretimin düşmesi, gıda ürünlerinin tedarikini zorlaştırmış ve kıtlıklara neden olmuştur. Büyük kentlerde iâşe sıkıntısı baş göstermiş, ekmek, yağ, şeker gibi birçok temel gıda ürünü karaborsaya konu olmuştur. Bu yıllardaki temel düzenlemelerden biri de karneli satış uygulamasıdır. Demokrat Parti’den önceki Refik Saydam hükümeti döneminde tarım ve ticaret hayatının her alanında büyük oranda devlet müdahalesi gerçekleşmiştir. Bu darlığı aşmak amacıyla 1940 yılından itibaren üreticilerden belirlenmiş olan fiyatlar üzerinden doğrudan alımlar yapılmışsa da üretici mallarını resmi fiyatların üzerinde oluşan karaborsa fiyatından satmanın yollarını aramıştır. Dolayısıyla fırsat tacirlerinin varlığı karaborsayı oluşturmuştur. Başta un ve mısır olmak üzere birçok tahıl ürününün fiyatı, savaş yılları boyunca tarım dışı ürünlerden çok daha fazla miktarda artış yaşamıştır⁹⁹⁹. Kıtlık yıllarındaki devlet müdahalesi politikası ise halkın nazarında eleştirilere yol açmış, bu

⁹⁹⁶ Anadolu, 30 Mart 1957, Sayı: 290.

⁹⁹⁷ Anadolu, 22 Nisan 1957, Sayı: 309.

⁹⁹⁸ <http://alonot.com/karaborsacilik-nedir>. (Erişim Tarihi: 04.08.2017).

⁹⁹⁹ Oktar-Varlı, “Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası”, s.1-2.

eleştiriler daha sonra 1950 seçimlerinde iktidar değişikliğini ve Demokrat Partili yılları beraberinde getirmiştir.

1954-1955 arası Türkiye'nin ekonomi hayatında “Altın Çağ” dönemi olarak adlandırılmıştır. Ancak 1955'ten sonra millî gelirin büyüme hızı belirgin bir biçimde yavaşlamıştır. Ülke genelinde gittikçe artan enflasyon nedeniyle birtakım mallarda kısıtlılıklar ve zamlar yaşanırken, kuyruklar uzamaya başlamış ve bunun sonucunda karaborsacılık ortaya çıkmıştır¹⁰⁰⁰. Şüphesiz bu durum Sakarya'daki ticari hayatı da etkilemiştir.

Hükümetin önlem olarak 6 Haziran 1956 tarihinde çıkardığı “Milli Korunma Kanunu”, stokçuları, karaborsacıları ve fırsat tacirlerini cezalandırmak ve şiddetli önlemler almak amacıyla uygulamaya koyulmuştur¹⁰⁰¹. Bu kanun esasen, Türkiye’de ilk olarak, Başbakan

¹⁰⁰⁰ Emiroğlu, Koçyiğit, Kesici, “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”s. 77-78.

¹⁰⁰¹ Milli Korunma Kanunu (Kanun Numarası: 3780 Kabul Tarihi : 18/ 1/1940 Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih : 26/ 1/1940 Sayı : 4417 Yayımlandığı Düstur : Tertip : 3, c. 21, s. 274)

“Madde 1 – Fevkalade hallerde Devletin bünyesini İktisat ve Milli müdafaa bakımından takviye maksadıyla İcra Vekilleri Heyetince, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salahiyyetler verilmiştir. Fevkalade haller şunlardır:

A – Umumi veya kısmi seferberlik,

B – Devletin bir harbe girmesi ihtimali,

C – Türkiye Cumhuriyeti’ni de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harp hali.

Madde 2 – İcra Vekilleri Heyeti, fevkalade hallerin zuhuruna binaen, bu kanunla kendisine tevdi edilen vazife ve salahiyyetlerin ifa ve istimaline lüzum hasıl olduğunu görünce derhal kanunun tatbikine başlayarak keyfiyeti ilan ve Türkiye Büyük Millet Meclisine arz eder.

Madde 3 – Fevkalade hallerin hitam bulduğu ve bu kanun hükümlerinin tatbikine lüzum kalmadığı, Hükümetçe kararlaştırılarak ilan ve Büyük Millet Meclisine arz edilir.

Madde 31 – (Değişik: 6/6/1956- 6731/1 md.) I - Hükümet, dâhilde lüzum gördüğü maddelerin maliyet unsurlarını, bu maliyete zammedilecek azami kar hadlerini veya azami satış fiyatlarını ve bu maddelerin cinslerini, nevilerini ve vasıflarını tespit ve tayin edebileceği gibi komisyon, nakliye ve nakliye komisyonu, tellaliye, simsariye gibi ücretler ile bir hizmet veya sanat veya emek karşılığında alınacak sair ücretleri ve bilumum fiyat ve ücret tarifelerini tayin edebilir ve muayyen kanunlara göre tutulması icap eden defterlerden başka lüzumlu göreceği defterleri tutmaya tüccar, esnaf ve sair alakalıları mecbur kılabilir. Hükümet yukardaki fıkra yazılı fiyat, kar haddi, maliyet unsuru, bir hizmet veya sanat veya emek karşılığı, alınacak ücretler veya fiyat ve ücret tarifelerinin tespitini belediyeye, ticaret ve sanayi odalarına veya valilere yaptırabilir. II- A) Bu suretle tespit olunan kar hadleri veya fiyatlar veya ücretler yahut tarifeler fevkinde veya cins, nevi veya vasıflara muhalif olarak bir malın satılması veya satışa arz olunması veya ücret istenmesi veyahut alınması veya satışa arz edilen bütün maddelerin maliyet unsurlarının 1 inci bent mucibince tespit edilen esaslar dışında hesaplanması yasaktır. B) Fiyatları, kar hadleri, cinsleri, nevileri ve vasıfları Hükümetçe tayin olunan veya belediyeye veya ticaret veya sanayi odalarına yahut valilere tespit ettirilen malların haklı sebep olmaksızın satışa arz edilmemesi veya satışından imtina olunması veya kaçırılması veya satılmadığı halde satılmış gibi beyan edilmesi yahut tarife dahil hususların haklı sebep olmaksızın ifasından imtina olunması yasaktır. III- Belediye mevzuatı dışında kalan ve mahsus kanunları gereğince fiyatları Hükümetçe tespit olunan bir malın bu fiyatlar üstünde satılması veya satışa arz edilmesi yasaktır. Belediyece fiyatları tesbit olunan maddeler hakkında da Hükümet bu fıkra hükmünü uygulamaya yetkilidir. Hükümetçe böyle bir karar verilmedikçe belediyelerce fiyatları tesbit olunan maddeler hakkında belediye mevzuatı hükümleri tatbik olunur. IV- İmalatçı, ithalatçı, ihracatçı, komisyoncu, toptancı ve perakendeci hakiki veya hükmi şahıslar arasında yapılan ticari alım ve satım

Refik Saydam döneminde, 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilerek, uygulamaya koyulmuş idi. Millî Korunma Kanununa göre; mal darlığı, fiyatlarda artış yaratmak, mal depolamak veya malı yok etmek, ticarî zorunluluk ve eğilimlere aykırı olarak diğer bir malın satın alınmasını zorunlu kılmak, tekel yaratmak, hükümetin belirlediği kurallar dışında işlem yapmak yasaklanmıştır¹⁰⁰². Birtakım değişikliklerle yeniden güncellenerek, üstelik cezaî yaptırımlarının çok daha ağırlaştırılarak yürürlüğe konulduğu anlaşılmaktadır.

Çıkarılan yasaya ve alınan önlemlere rağmen, genel olarak planlanan sonuç elde edilemeyerek, kötü gidişin önüne geçilememiş, 1957-1960 arası döneminde, genel olarak ekonomik krizin içine girilmiş, kredi dönemlerinin kısaltılması iç ve dış yatırımların seviyesini düşürmüştür. Fiyatlar hızla artmış, şeker, kahve ve kağıt gibi çeşitli maddelerde kıtlık yaşanmış, karaborsa tekrar yaygınlaşmıştır¹⁰⁰³. Sakarya içinde, incelediğimiz bu dönemde, yasa ciddiyetle uygulanmaya koyulmuş, karaborsacılıkla mücadele sıkı

muamelelerinde fatura verilmesi ve alıcı tarafından fatura alınması ve bu faturaların saklanması mecburidir. Alakalı mercilerce tayin edilen mutemetler de bu fıkra hükmüne tabidir. 250 kuruşu geçen alışverişlerde müşterinin isteği üzerine satıcı fatura vermeğe mecburdur. Faturaların şekil ve muhteviyatı ve ne kadar müddetle saklanacağı Hükümetçe tesbit edilir. V- Müstahsil ile IV üncü bendin birinci fıkrasında sayılan hakiki ve hükmi şahıslar arasında yapılan alım ve satım muamelelerinde zirai istihsal maddelerinden hangileri ve ne miktar ve kıymette olanları için fatura verilip alınacağını Hükümet tesbit edebilir. VI- İthalatçı, ithalatçı, toptancı ve perakendeci hakiki ve hükmi şahıslar arasında yapılan ticari alım ve satım muamelelerinde bir malın mevcudu bulunmadığı veya istenilen miktarda verilemeyeceği satıcı tarafından beyan edildiği ve alıcı keyfiyeti gösteren bir vesika istediği takdirde bu vesikanın verilmesi mecburidir. Bu vesikanın şekli, muhteviyatı ve suretinin ne kadar müddetle saklanacağı ve ne vüsatta ve hangi mevzularda zirai istihsal yapan müstahsillerin bu bent hükümlerine tabi tutulacağı Hükümetçe tesbit edilir. VII- Her dükkân, mağaza, ticarethane veya satılmak üzere mal teşhir edilen mahallerde ve pazar yerlerinde perakende veya toptan satışa arz edilen mallara veya aynı cinsten mal gruplarına cins, maliyet, satış fiyatı ve lüzumlu görülecek sair malumatı gösteren etiketin konulması ve etiket konulması elverişli olmayan hallerde etiket muhteviyatını havi listelerin herkesin görebileceği yerlere asılması mecburidir. Etiket ve listelerin şekil ve muhteviyatı mahalli belediyelerce ve belediye teşkilatı olmayan yerler için valilerce tesbit ve ilan edilir. VIII- İthalatçılık ile toptancılık veya perakendecilik ve alelumum toptancılıkla perakendecilik hiçbir suretle aynı şahıs uhdesinde birleşemez. Ancak maddenin veya satış hususiyetinin zaruri kıldığı hallere münhasır olmak üzere Hükümet bazı müessese veya malları yukarıdaki fıkra hükmünden istisna edebilir. IX- Hükümet hilafına karar vermedikçe ithalatçı karı %20'yi ve alelumum toptancı karları yekunu % 10'u, perakendeci karı % 25 i geçemeyeceği gibi ithalatçı, toptancı veya perakendeciler yekdiğerinin karlarını alamazlar. Perakendeciler muayyen kar hadlerini paylaşmak şartıyla birbirlerine satış yapabilirler. X- Yurda muvakkat müddetle vazifeli veya yolcu olarak girenlerin beraberinde getirdikleri eşya yurt içinde iki sene kullanılmadıkça satılamaz. İki sene kullanılmış olsa dahi bu kabil eşya ticareti ile iştiğal memnudur. Kullanılmış eşya yenisinden fazla fiyatla satılamaz. Müzayede ve sair suretle alınıp satışa arz edilen malların aynı cins ve evsafaiki benzerlerinden fazla fiyatla satılması memnudur. Tarihi kıymeti haiz eşya ile ticaret kastiyle olmayan satışlar bundan evvelki fıkra hükmüne tabi değildir. XI- 6086 sayılı kanun mucibince turizm müessesesi belgesi almış olanlar hakkında da bu maddenin birinci bendi hükmü tatbik olunur."

¹⁰⁰² Mustafa Albayrak, "Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 23/67-69 (Kasım 2007), s. 221-222.

¹⁰⁰³ Atiye Emiroğlu, Nezahat Koçyiğit, Senem Kesici, "Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar", s. 78.

kontroller eşliğinde yürütülmüş, vatandaşın mağdur edilmemesi için mümkün olduğunca gayret gösterilmiştir şeklinde yorumlamak mümkündür.

Et satışlarında bazı dönemlerde fiyatlardaki artış ve farklı yerlerde farklı fiyatlardan satışların yaşanması bir sıkıntı olarak gündeme gelmiştir. Basında özellikle 1950'lerin ilk yıllarında şehirdeki et sıkıntısı, etlerin pahalılığı ve kasapların uygulamaları gündemden düşmemiştir¹⁰⁰⁴. Bu dönemde kasaplar, belediyenin belirlediği narh fiyatlarını kabul etmeyerek, fiyatları protesto etmek için aralarında anlaşarak kesim yapmama gibi bir yol seçmişlerdir.

1955 yılında, Adapazarı'nda koyun etinin 400 kuruşa yükselmesi sonucunda halkın şikayette bulunduğu görülmektedir. Durumu takip eden belediye, koyun etine 350, kemikli sığır ve dana etine 220, kemiksiz sığır eti ve danaya 260, keçi etine 220 ve manda etine 170 kuruş narh belirlemiştir¹⁰⁰⁵.

İlgililerin hassasiyetle üzerinde durdukları konulardan biri de koyun yerine keçi eti satan kasapların tespit edilerek ceza kesilmesi olmuştur. Şehirdeki kasaplarda satılan bütün etlerin üzerine büyük damgalarla etin cinsini gösteren yazılar koyulması şartı getirilmiş, damgasız satış yapanların satışına engel olunmuş ve bu şekilde alıcıların mağduriyetinin önüne geçilmeye çalışılmıştır¹⁰⁰⁶. Belediyenin et konusundaki denetimleri incelenen dönem boyunca devam etmiştir.

Sakarya Belediyesi İktisat Bürosu memurları şehirdeki kontrollerini aralıksız sürdürürken, fahiş fiyatlarla halka mal satan esnafları tespit ederek işlem yapılmasını sağlamışlardır. Karaborsacılar ve muhtekirler hakkında tutanaklar tutularak adalete sevk edildikleri görülmüştür. Şehirdeki bütün esnafı teftiş eden ekipler, özellikle satılan mallarda fiyat etiketi olup olmadığını ve vatandaşın alışverişte aldatılıp aldatılmadığını kontrol etmişlerdir. Benzer bir karaborsacılık faaliyeti ile karşılaşan vatandaşın, Belediye İktisat Bürosu Müdürlüğüne başvurmaları istenmiştir¹⁰⁰⁷. Esnaftan bazılarının bu yasak üzerine, fiyat etiketlerini kurşun kalemle yazdıkları görüldüğünden, silinmeyen mürekkep

¹⁰⁰⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Aralık 1951, Sayı: 8; 15 Aralık 1951, Sayı: 9.

¹⁰⁰⁵ Yeni Ada Postası, 28 Aralık 1955, Sayı: 1110.

¹⁰⁰⁶ Sakarya, 7 Şubat 1956, Sayı: 1148.

¹⁰⁰⁷ Yeni Ada Postası, 28 Nisan 1956, Sayı: 1215.

kalemle yazılması şartı getirilmiş ve Belediye Teftiş Müdürlüğü tarafından uygulanması sağlanmıştır¹⁰⁰⁸.

Ele aldığımız dönemde fahiş fiyatlarla satılmaya çalışılan maddelerden birisi de kahve olmuştur. Kahve; satışı kısıtlı olduğu bu dönemde, şehirdeki bazı kahvehanelerde karaborsaya düşmüştür. Kömürlük köyünde kahvecilik yapan K.A., Milli Koruma Kanunu'na aykırı olarak bir bakkala satmak için getirdiği 3. kg kahveyi başka bir şahsın istemesi üzerine kilosu 20 liradan satabileceğini söylemiş, şikayet üzerine suçüstü yakalanmıştır. Milli Koruma Mahkemesine verilen kahveci, karaborsacılık yapmak suçundan 3 ay hapis ve 1000 lira para cezasına çarptırılmıştır¹⁰⁰⁹.

Karaborsacılıktan etkilenen sahalardan biri de ilaç piyasası olmuştur. Bu dönemde Hulusi Duyar Eczanesi sahibi H.D., eczaneye gelen müşteri A.Ş'ye 95 kuruş değerindeki iğneyi 125 kuruştan sattığı ve daha fazla istenmesi halinde mevcut olmadığını belirtmesi üzerine hakkında şikayet gerçekleşmiştir. Sonradan eczaneye gönderilen temizlik işçisi A.Ç.'ye de bu iğneden kalmadığını söylemesi üzerine dükkânda yapılan aramada iğnelerden 28 adet bulunmuş ve suçlu Cumhuriyet Savcılığı'na sevk edilmiştir¹⁰¹⁰.

Kuyudibi mahallesinde Tekel bayiliği yapan M.K. hakkında İktisat Müdürlüğü'ne şikayet gelmiş, kendisinin 2. nevi tumbeyiki önceden 50 kuruşa satarken sonradan 60 kuruşa sattığı Ş.Ö ile Z.S tarafından iddia edilerek, dükkan sahibi hakkında işlem yapılması istenmiştir¹⁰¹¹.

1958 yılının Kasım ayında zabıta ekiplerinin yaptığı denetimlerde, Sakarya ili genelinde 402 esnaf kontrol edilmiş ve yazılı ihbarname kesilmiştir. 7244 adet ölçü aleti muayeneden geçirilmiş ve kanuna aykırı ölçü aleti kullanan 189 esnaf hakkında kanuni yaptırım için Cumhuriyet Savcılığı'na sevk edilmiştir. Fırınlarda yapılan kontroller sonrasında, 41 adet gramı azaltılmış ekmek imha edilmiş ve 8 köfteci dükkanına gramajı azaltılmış köfte satmaktan ceza kesilmiştir¹⁰¹².

¹⁰⁰⁸ Anadolu, 30 Ekim 1956, Sayı: 160.

¹⁰⁰⁹ Anadolu, 31 Ekim 1956, Sayı: 161.

¹⁰¹⁰ Hakikat, 3 Temmuz 1956, Sayı: 210.

¹⁰¹¹ Anadolu, 21 Mart 1957, Sayı: 286.

¹⁰¹² Demokrat Sakarya, 22 Kasım 1958, Sayı: 1364.

Bu dönemde önemli gıda maddelerinden şekerin de satışında hile karıştırıldığını basından öğrenmek mümkündür. Bazı kahvehanelerde, çayın yanında verilen kesme şekerler ikiye kırılarak iki şeker gibi gösterilmekte ve aynı fiyata satılmaktadır. Bardakların gittikçe küçülmesi ve şekerin azaltılması karşısında halk durumdan şikayetini dile getirmiştir. Bu sebeple kahvehanelerdeki kontroller artırılmıştır¹⁰¹³.

Bahsedilen dönemde, karaborsacılığın engellenmesi adına, yerel basının da çeşitli yazılar vasıtasıyla mücadele çalışmalarına destek verdiği görülmektedir. Günlük gazetelerde, şehirdeki esnafa ahlak yasasına uymak ve meslek yemini (ahilik yemini) çerçevesinde hareket etme çağırısı¹⁰¹⁴ yapıldığını, bu sağlandığı taktirde fiyatların kendiliğinden normal seviyelere ineceğini hatırlatan ve sağduyuya davet eden yazılar yayınlanmıştır.

4.2.2.1.6. Kumar

Kumar, kazanç ve kaybın şansa bağlı olduğu oyunların tamamını içeren ifadedir. Kumar oynamak ve yer sağlamak suçu, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda ¹⁰¹⁵ ahlaka aykırı suçlar arasında yer almaktadır. Türk Ceza Kanunu ilgili maddesinde görüleceği gibi, kumar oynamak ve kumar oynamak için yer temin etmek fiillerini suç olarak kabul etmiştir. Kumar'ın yasak edilmesi, toplumsal menfaatler içindir. Toplum bakımından da ekonomik zarar doğurucu bir nitelik taşımaktadır. Sebep olduğu toplumsal zarar ve tehlike ve aile birliğini ile ailenin ekonomik durumunu sarsması, toplumca ayıp sayılan bir takım davranışlara yol açması, kumarın ceza kanunlarınca cezalandırılması sonucunu doğurmuştur¹⁰¹⁶.

Adapazarı merkez mahallelerinde ve köylerinde yapılan aramalar ve baskınlar sonucunda bir çok kahvehanede ve evde kumar oynatıldığı tespit edilmiştir. Özellikle 1950 ile 1954 yılları arasında bu kahvehanelerin sayısı oldukça fazladır. Emniyet teşkilatının başarılı

¹⁰¹³ Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Şubat 1960, Sayı: 2577.

¹⁰¹⁴ Sakarya, 8 Eylül 1960, Sayı: 390.

¹⁰¹⁵ 5237 Sayılı TCK'da, "Kumar oynanması için yer ve imkan sağlama" kısmı, madde 228'de açıklandığı şekliyle;

"1-Kumar oynanması için yer ve imkan sağlanan kişi, 1 yıla kadar hapis ve adli para cezası ile cezalandırılır. 2-Çocukların kumar oynaması için yer ve imkan sağlanması halinde, verilecek ceza bir katı oranında artırılır. 3-Bu suçtan dolayı, tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur. 4- Ceza kanunun uygulanmasında kumar, kazanç amacıyla icra edilen ve kar ve zararın talihe bağlı olduğu oyunlardır"

¹⁰¹⁶ Çetin Özek, "Türk Ceza Hukukunda Kumar Suçu", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 29/2 (1963), s. 121.

alışmaları ve bu konuya fazla mesai sarf etmeleri sonucunda, kumar oynatan kahvehaneler kapatılmak yoluyla şehirdeki kumar vakaları da çok büyük oranda azalmıştır. Öyle ki 1950'lerin ilk yıllarında hemen her ay bir kumar yuvası basılmakta iken 1959-60 dönemine gelindiğinde nadir asayiş hadisesi haline gelmiştir.

1952 yılında, Hanaltında S.O.'ya ait bir kahvede kumar oynatıldığı ihbar edilmiş savcılık emri ile kapatılmıştır. Yine, bir baskın sırasında Tozlu Hamam Caddesinde ř. Kıraathanesini alıştıran K.C.'nin kumar oynattığı 5 şahıs suçüstü yakalanmıřtır¹⁰¹⁷.

Kumar oynatmak için kendi evini hizmete aan ve her gün kadınlı erkekli gruplara kumar oynatarak para kazanan ř.Y. adındaki şahıs, gelen ihbarlar üzerine gece yapılan bir baskınla 6 kişilik masada kumar oynanırken suçüstü yakalanmıştır. Evin aynı zamanda randevu evi şeklinde kullanıldığı da tespit edilmiş, kaymakamlığa evin kapatılması için başvuru yapılmıřtır¹⁰¹⁸.

Karasu ilçesine bağlı Sinanoğlu köyünde oturan M.T.'nin evinde kumar oynatıldığı yolunda yapılan ihbar üzerine, ani polis baskınında aynı köyden M.T., M.G., H.B., R.E.'nin kumar oynamakta oldukları görülmüş, zarlarla birlikte 82 liraya el koyularak suçlular adalete sevk edilmiştir ¹⁰¹⁹.

1960 yılı itibariyle, Adapazarı'ndaki kahvehanelerin sayısında ciddi bir azalma grlmştir. Bunun temel sebebi, Sakarya askeri valisi Sedat Kırtetepe'nin direktifleri ile emniyet teşkilatı tarafından yürütülen, kumar oynatan kahvehanelerin denetlenmesi ve bunlarla mücadele edilmesi yönündeki çalışmalar olmuştur. Bu dönemde aynı amaçla, şehir kulübü de sıkı bir denetim altında tutulmuřtur¹⁰²⁰. Kumar oynatamayan bazı kahvehanelerin tamamen kapanma yolunu tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

4.2.2.1.7. Kaçakçılık

Kaçakçılık terim olarak; "vergi vermeden, düzen kullanarak yasalarca alım satımı yasak edilen nesneleri yurda sokma, yurttan çıkarma, gizlice alıp satma ve bundan bir kazanç

¹⁰¹⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Mart 1952, Sayı: 82; 20 Aralık 1951, Sayı: 13.

¹⁰¹⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Ocak 1952, Sayı: 40.

¹⁰¹⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Eylül 1960, Sayı: 2767.

¹⁰²⁰ Sakarya, 16 Kasım 1960, Sayı: 447.

sağlama eylemidir”.¹⁰²¹ Ayrıca, “yurda giriş veya çıkışı gümrüğe tabi bir eşyanın gümrük işlemleri yapılmadan ülkeye sokulması veya ülkeden çıkarılmasıdır”¹⁰²².

Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu; kaçakçılığın önlenmesi, kaçakçılığın izlenmesi, kaçakçılığın araştırılması, kaçakçılık faaliyetleri ve kaçakçılığın yaptırımına ilişkin hükümler içermektedir. Kaçakçılık suçu ve bu suçun cezası, 5607 sayılı Kanunda yer almakta olup, Kaçakçılık faaliyeti yürüten kişilere söz konusu kanun çerçevesinde yaptırım uygulanmaktadır.

Şehirde faaliyet gösteren 1’i kadın, 5 kişilik bir otomobil kaçakçılık çetesi ele geçirilmiş. Çiftçi Mallarını Koruma Heyeti’ne ait mührü kullanarak çalışan çete üyeleri, her mühür karşılığında 600 lira aldıkları iddiasıyla adliyeye sevk edilmişlerdir¹⁰²³.

Jandarma devriyesi ve inhisarlar takip memurlarının birlikte hareket ederek, kahvehanelerin sık aralıklarla denetimini sağladıkları bilinmektedir. 1956 yılında Tavuklar köyünde Kadirin kahvesinde yapılan kaçak tütün araması sırasında sahipleri tespit edilemeyen ruhsatsız tabancalar da ele geçirilmiştir¹⁰²⁴. Yine Pamukova nahiyesinde bir tavuk hırsız takip - edilirken, hırsız kıpti A.K.’nin evinde yapılan aramada 8 adet kesilmiş tavuk ve horoz ile beraberinde 1,5 kg. kaçak tütün, 1 adet sahte yapım legant tabancası ve mermileri ele geçirilmiştir¹⁰²⁵.

İncelediğimiz dönemde, yurt genelinde olduğu gibi Sakarya için de, kahve temin etmek büyük bir sıkıntı haline gelmiştir. Kahvenin kotalarla tevzi edilmesi ve çoğu zaman ihtiyacı karşılayamaması sebebiyle, karaborsaya düşen en önemli gıda maddelerinden biri olmuştur. Dönem basınında sıklıkla ildeki kahve azlığı ve temin etmedeki sıkıntılar dile getirilmiştir. Kahvenin çeşitli yollarla kaçak olarak yurda sokulması, kahve kaçakçılığı ile mücadeleyi de zorunlu kılmıştır. Bu konuda Sakarya genelinde yapılan denetimler ve aramalar basına yansımıştır. 1957 yılında yapılan bir denetim sırasında, Emniyet Kaçakçılık Bürosu memurları, güney sınırından ülkeye sokulan bir kamyon kahveyi Gebze-İstanbul arasında yakalamışlardır. Bayram olması dolayısıyla, artan ihtiyacı fırsat

¹⁰²¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=176561. (03.09.2017).

¹⁰²² <https://barandogan.av.tr/blog/ceza-hukuku/kacakcilik-sucu-ve-gumruk-kacakciligi-suclari-cezasi.html>. (Erişim Tarihi: 02.09.2017)

¹⁰²³ Anadolu, 4 Ekim 1956, Sayı: 138.

¹⁰²⁴ Yeni Ada Postası, 24 Ocak 1956, Sayı: 1133.

¹⁰²⁵ Yeni Ada Postası, 4 Şubat 1956, Sayı: 1143.

bilen satıcılar, Suriye'den kaçak olarak getirdikleri kahveyi İstanbul'a sevk etmek üzere kamyonla nakliye yaparken, Gebze yolu üzerinde yakalanmışlar ve polis tarafından kahvelere el koyulmuştur¹⁰²⁶.

Bu dönemde üretimi ve satışı belirli kotalara ve devlet iznine bağlı olan cam da hileli satışlara konu olmuştur. Konak caddesinde camcılık yapan E.O. adındaki şahsın dükkanında bulunan faturasız camları sattığı, yanında çalışan elemanı tarafından şikayet edilmesi üzerine tespit edilmiş ve adalete sevk edilmiştir¹⁰²⁷.

Kasım 1958'de yapılan denetimlerde, zabıta ve polis ekipleri tarafından 4 deste kaçak iskambil kağıdı imha edilmiş¹⁰²⁸, 16 kg. kaçak kesilmiş keçi eti yakalanmış ve 27 adet kaçak inşaat mühürlenmiştir¹⁰²⁹. Adapazarı Tuzla mahallesinde oturan T.T.'nin ülkeye yasak olarak sokulan iskambil kağıdı sattığının ihbar edilmesi üzerine, Tekel Takip Memurluğu tarafından gönderilen alıcı görünümlü şahsa, tanesi 10 liradan satış yaptığı sırada suçüstü yakalanmıştır¹⁰³⁰. 1960 yılı içerisinde kahvelerde yapılan aramalar artırılmış, Emniyet Müdürlüğü tarafından yapılan baskınlarda çok miktarda değerli kaçak kağıt da ele geçirilmiştir.

4.2.2.1.8. Uyuşturucu ve Uyuşturucu Madde Satışı

Uyuşturucu maddelerin kullanımı ve satışı hakkındaki ilgili hükümler ve yaptırımlar, Türk Ceza Kanunu'nun 188. Maddesi'nde belirtilmektedir.¹⁰³¹ Uyuşturucu maddelerin kötüye kullanımı halk sağlığını tehdit eden ve başlangıcı çok eski tarihlere dayanan bir suç unsurudur. Toplumun zamanla ekonomik ve sosyal yapısını da olumsuz yönde

¹⁰²⁶ Yeni Ada Postası, 29 Nisan 1957, Sayı: 1523.

¹⁰²⁷ Anadolu, 8 Şubat 1957, Sayı: 247.

¹⁰²⁸ T.C 118 sayılı yasanın 3. Maddesince, Tekel yönetiminin izni olmadan oyun kağıdı imal ve ithal edenler hakkında cezai işlem yapılmakta idi. Bu eylem "Toplu Tekel Suçu Kaçakçılığı" olarak geçmektedir.

¹⁰²⁹ Demokrat Sakarya, 22 Kasım 1958, Sayı: 1364.

¹⁰³⁰ Sakarya, 22 Kasım 1960, Sayı: 452; Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Kasım 1960, Sayı: 2815.

¹⁰³¹ TCK 188. Maddesinde; Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti

"MADDE 188- (1) Uyuşturucu veya uyarıcı maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak imal, ithal veya ihraç eden kişi, yirmi yıldan otuz yıla kadar hapis ve iki bin günden yirmi bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır.

(2) Uyuşturucu veya uyarıcı madde ihracı fiilinin diğer ülke açısından ithal olarak nitelendirilmesi dolayısıyla bu ülkede yapılan yargılama sonucunda hükmolunan cezanın infaz edilen kısmı, Türkiye'de uyuşturucu veya uyarıcı madde ihracı dolayısıyla yapılacak yargılama sonucunda hükmolunan cezadan mahsup edilir.

(3) Uyuşturucu veya uyarıcı maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak ülke içinde satan, satışa arz eden, başkalarına veren, sevk eden, nakleden, depolayan, satın alan, kabul eden, bulunduran kişi, on yıldan az olmamak üzere hapis ve bin günden yirmi bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır." ifadeleri ile açıklanmaktadır (TCK 188. Madde, 1,2 ve 3. Fıkraları).

etkileyen bu durumla mücadele amacıyla hemen her dönemde çeşitli yaptırımlar uygulanmış, ülkemizde de devlet tarafından bu maddelerin kullanılmasını ve dolaşımını yasal amaçlarla sınırlandırmak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır ve önleyici çalışmalar yürütülmüştür.

Ele aldığımız 1950’li yıllarda, Sakarya’da uyuşturucu madde suçlarında öne çıkan maddeler afyon, esrar, uyuşturucu yapımında kullanılan kendirdir.

1950-1954 yılları arasında, Adapazarı genelinde hemen her hafta bir uyuşturucu imalathanesi basılmış, uyuşturucu madde pazarlayan çeşitli dükkan sahipleri ve meskeninde uyuşturucu kullandıran kişiler ele geçirilmiştir. Bu dönemde özellikle üzerinde durulan konuların başında uyuşturucu ile mücadele gelmektedir. Adapazarı’nın emniyet teşkilatı yeterli personele ve teçhizata sahip olamamasına rağmen, başarılı çalışmalar yürütmüş, çok sayıda kahvehane ve meskende ani baskınlar düzenleyerek kontrol altına almıştır.

1952 yılından örnek verildiğinde, Kasım ayının 1 haftası içerisinde, 4 adet esrar imalathanesi ve esrar satan dükkan tespit edilmiş ve işlem yapılmıştır. Aramalarda genellikle, kahvehaneler, evlerin bodrum katları ve dükkanların belli kısımlarında çok miktarda uyuşturucu madde ele geçirilmiştir. Zirai Donatım Fabrikası karşısında kuruyemişçilik yapan A.K.’nin dükkanındaki aramada, 4 kişi esrar kullanırken ve dükkanda vitrinde alenen satış yapılırken suçüstü yakalanmışlardır¹⁰³².

1955 yılı Aralık ayında, Sakarya emniyet teşkilatı, 1 ay devam eden sıkı bir takip sonucunda bir esrar imalathanesini ortaya çıkarmıştır. Ani bir baskınla 25 kg. esrarla, esrar imalatında kullanılan çeşitli aletler ele geçirilmiştir¹⁰³³. Kendilerine alıcı süsü veren emniyet mensupları, Akyazı yolu üzerinde satıcı ile buluşma ayarlamışlar zamanında satıcının gelmemesi üzerine Akyazı’ya giderek burada takibe başlamışlardır. Akyazı’nın İstanbul otelinde bir halıcı rolü oynayan polis memuru Ekrem Cengiz, M.A. adındaki esrar satıcısının Patak köyünde oturduğunu bildiğinden kendisine İstanbul oteline gelmesi için randevu vermiştir. M.A. 1 kg. esrarın karşılığı olarak 200 lirayı aldığı anda, Ekrem Cengiz tarafından suçüstü yakalanmıştır. Soruşturma sonucunda, asıl imalathanenin

¹⁰³² Adapazarı Akşam Haberleri, 13 Mart 1952, Sayı: 84; 8 Kasım 1952; Sayı: 285.

¹⁰³³ Hakikat, 9 Aralık 1955, Sayı: 553.

Yahyalar köyünde olduğu tespit edilmiş ve yapılan baskın sonucunda K. K. Adındaki şahsın evinde, 25 kg. esrar ve samanlıkta esrar imalatında kullanılan aletler ele geçirilmiştir. Suçlular adalete sevk edilmişlerdir. Bu olay, emniyet teşkilatının başarılı bir operasyonu olarak basına yansımıştır.

Sakarya Emniyet teşkilatı, 1956 yılında yaptığı bir baskınla, Bolu sınırları içerisinde bir afyon satıcısını 20 kg. afyon ile birlikte ele geçirmiştir. A.İ. isimli suçlu Gerede adliyesine teslim edilmiş, gelişmeleri yakından takip eden Sakarya Valisi Nazım Üner, başta emniyet amiri Ali İnal, komiser yardımcısı Vedat Yünel olmak üzere polis memurlarını makamında tebrik etmiştir¹⁰³⁴.

Cezaevindeki abisine bir kese kağıdı içinde biber ve domates getiren R.G., paketi gardiyanlara teslim edip gittikten sonra yapılan kontrolde, biberlerden birinin içinden 2,75 gr. afyon bulunmuştur¹⁰³⁵.

İstiklal mahallesinde oturan M.B.'nin evinde esrar bulundurduğu ihbarı üzerine yapılan incelemede 80 gr. esrar bulunarak el koyulmuştur¹⁰³⁶.

Yağcılar mahallesi, Güneşler köyünde oturan Z.S. adındaki kadın, karakola gelerek gayrimeşru yaşadığı kocası, çalgıcılık yapan A. Ö'nün esrar içtiği ve sattığını ihbar etmiştir. A.Ö'nün evinde yapılan aramada esrar bulunamamış fakat imalatında kullanılan 55 gr. kendir tohumu ve yaprakları ele geçirilmiştir. Zanlı yapılan sorgudan sonra serbest bırakılmıştır¹⁰³⁷.

4.2.2.2. Kişilere Karşı Olan Suçlar

Kişilere karşı işlenen suçlar, Türk Ceza Kanunu'nda çeşitli kısımlara ayrılarak cezaları tespit edilmiştir. Bu suçlar arasında Hayata Karşı Suçlar (TCK m.81-85), Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar (TCK m.86-89), Şerefeye Karşı Suçlar (TCK m.125-130) ile Malvarlığına Karşı Suçlar (TCK m.141-160, 163, 167-169) yer almaktadır¹⁰³⁸.

¹⁰³⁴ Anadolu, 27 Ağustos 1956, Sayı: 104.

¹⁰³⁵ Anadolu, 17 Temmuz 1957, Sayı: 377.

¹⁰³⁶ Anadolu, 5 Kasım 1957, Sayı: 472.

¹⁰³⁷ Sakarya, 13 Kasım 1960, Sayı: 444.

¹⁰³⁸ Nur Centel, Hamide Zafer, Özlem Çakmut, *Kişilere Karşı İşlenen Suçlar*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2007, s.3.

Cinayet, yaralama, tehdit, hakaret, ırza tasallut gibi suçları ve yaptırımlarını kapsayan genel ifadedir. Alt başlıkları ise aşağıda belirtilen suçlardır.

4.2.2.2.1. Yaralama

Kişinin vücut dokunulmazlığını bozarak, fiziksel şiddet uygulama hadisesi olan yaralama suçu, sonucu bakımından mağdurun hayatına kasta kadar gidebildiğinden, cezaya tabi suçlar arasında cinayet suçuna en yakın suç olarak kabul edilir.

1955 yılı içerisinde çok sayıda yaralama hadisesi gerçekleşmiştir. Bu olaylarda kullanılan suç aletleri genellikle, tabanca, av tüfeği gibi ateşli silahlar, kama, bıçak, balta gibi kesici aletler ve kürek, odundur¹⁰³⁹.

Arazi ihlali ve hayvan otlatma meseleleri köylerde meydana gelen kavgaların en yaygın sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Hacılar Köyünde çobanlık yapan M.D.'nin sığırları mısır tarlasına sokma meselesinden çıkan kavgada, aynı köyden ziraat korucusu Fehmi Balcı ve arkadaşı tarafından sopa ile dövülerek ağır şekilde yaralandığı kaydedilmiştir¹⁰⁴⁰.

Aile içinde yaşanan şiddet hadiselerine, bu dönemde Sakarya'da da sıklıkla rastlanmaktadır. Genellikle karı-koca kavgaları şeklinde gerçekleşen olayların çoğunluğu kadına yönelik şiddet hadiseleri olup, bunlara dair örnekler mevcuttur. Yahyalar mahallesinde oturan P.C.'ye bir pantolon ütüleme meselesinden sinirlenen kocası Ş.C., başına kürekle vurarak ağır yaralamış ve firar etmiştir. Hakkında kovuşturma başlatılmıştır¹⁰⁴¹. Geyve'de bir bayan öğretmen F.A., şiddetli geçimsizlik sebebiyle kocasından ayrı yaşamaktayken, Geyve'ye tayin olmuştur. Geyve'ye gelerek barışma teklifinde bulunan koca, öğretmen F.A. tarafından reddedilince, eşini bıçakla ağır şekilde yaralamıştır. Zabıta olaya el koymuş suçlu yakalanmıştır¹⁰⁴².

Kadın tarafından erkeğe karşı işlenen yaralama suçuna örnek olarak, Akyazı'nın Yazılı Gürgen köyünde oturan S. adında bir kadın, alacak meselesi yüzünden komşusu A.Ö.'yü taş atarak ağır yaralamıştır. Başka bir vakada, adliye koridorunda boşanma davası

¹⁰³⁹ Hakikat, 22 Aralık 1955, Sayı: 563.

¹⁰⁴⁰ Anadolu, 20 Eylül 1956, Sayı: 126.

¹⁰⁴¹ Anadolu, 8 Mart 1957, Sayı: 271.

¹⁰⁴² Adapazarı Akşam Haberleri, 27 Eylül 1960, Sayı: 2770.

görüldürken karı koca arasında yaşanmıştır. Tartıştığı kocası H.A.’yı döven Ü.A. isimli kadın, sorgusunun akabinde tevkif edilmiştir.¹⁰⁴³

20 Temmuz 1960 tarihinde Sakarya genelinden 4 farklı yaralama vakası kaydedilmiştir. Hendeğin Soğuksu köyünden Rauf Tabbu isimli şahıs, aynı köy sakinlerinden R.M. tarafından tabanca ile vurulmuş, suçlu yakalanarak adalete sevk edilmiştir. Alifuatpaşa istasyonunda Şakir Atmaca isimli şahsı S.A. adındaki şahıs bıçakla yaralamaktan göz altına alınmış, yine aynı gün Yanık köyünden Mehmet Çeliği bıçakla yaralayan Maşukiyeli H.Y. yakalanmış, Taraklı Nahiyesin’e bağlı Çay köyünde Aziz Baki’yi sopa ile yaralayan S.K. haklarında takibata başlanmıştır¹⁰⁴⁴.

Kasım 1960’da Karasu Kazasının Adatepe Köyünden 3 kişiyi tabanca ile ağır yaralayan aynı köyden 4 kişi yakalanmıştır. Yine aynı dönemde, tarla meselesi yüzünden çıkan kavgada Akyazı’nın Taşyatak köyünden 4 kişi birbirini sopa ile yaralamışlar, haklarında tahkikat yapılarak yakalanmışlardır¹⁰⁴⁵.

4.2.2.2.2. Cinayet

Cinayet, kısaca kasten adam öldürme eylemidir. Kişilere karşı suçlar arasında en ciddi yaptırım olan suç türüdür. Türk Ceza Kanunu’nda bir insanı kasten öldüren kişi “fail” olarak tanımlanmaktadır. İncelediğimiz dönem olan 1950-1960 aralığında ülkemizde idam uygulandığı için, kasıtlı öldürme fiilinin cezası ağır hapis ve idamla sonuçlanabilmekte idi. Bu caydırıcı cezaya rağmen, döneme ait asayiş olayları arasında çok sayıda cinayet hadisesi olduğu görülmektedir. Sakarya genelinde işlenen cinayetlere somut örnekler vererek değerlendirme yapılacaktır.

1955 yılında meydana gelen bir cinayet hadisesi yerel basında yankı uyandırmış, polisin sıkı takibine alınan cinayetin sebebi ve suçluları kısa zamanda emniyet teşkilatı tarafından ortaya çıkarılmıştır. Olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Semerciler mahallesinde patlayan 3 el silah sesi üzerine emniyet mensupları bölgeye gelerek bir cesetle karşılaşmışlardır. Cesette 4 bıçak yarası vardır ve cesedin Hanaltında kahvehane işleten B.T. adındaki gence ait olduğu tespit edilir. Yapılan araştırmalardan sonra 23 yaşında R.H. isimli bir kadınla

¹⁰⁴³ Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Ekim 1960, Sayı: 2776.

¹⁰⁴⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Temmuz 1960, Sayı: 2711.

¹⁰⁴⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Kasım 1960, Sayı: 2805.; 14 Kasım 1960, Sayı: 2811.

ilişkisi ortaya çıkarılır ve kadının ifadesine başvurularak cinayet çözülür. R.H. 4 seneden beri, D.K. adında başka bir erkekle metres hayatı yaşadığını, fakat B.'ye olan ilgisi anlaşılınca D.K.'nın kendisi üzerinden B.'ye tuzak kurarak randevu verdiğini, randevu yerinde bekleyen B.'yi öldürdüğünü ifade eder. B. gece saatlerinde randevu mahalline geldiğinde, biri silahlı diğeri bıçaklı olan iki şahıs karşısına çıkmıştır. Bıçakla 4 yerinden yaralayan D.K.'nın öz oğlu 22 yaşındaki H.'dir. 3 el silah sıkan şahıs ise ateş eden fakat ıskalayan, D.K.'nın fabrikasında işçi 22 yaşındaki S.Ç.'dir. Suç delilleri ve 4 sanık ele geçirilerek tevkif edilmişlerdir¹⁰⁴⁶. Semerciler cinayetinin birkaç gün içerisinde çözülmesi ve suçluların yakalanması, memnuniyet uyandırmıştır. Başta Emniyet Müdürü Nazmi Sevin olmak üzere, Emniyet Amiri Ali Rıza Ünal, Merkez Komiser Yardımcısı Halil Uysal ve İbrahim Doğruer, Polis memuru Ekrem Cengiz ve Adem Güngör'ün çalışmaları taktirle karşılanmıştır¹⁰⁴⁷.

Şehirde meydana gelen cinayetlerden biri de kardeşler arasında çıkan kavgada, 1956 yılı Kasım ayında meydana gelmiştir. Beşköprü köyünden H.B. ve kardeşi A.Y. Papuççular mahallesinde aralarında kavga ederken A., abisi B.'yi tabancayla kalbinden iki kurşunla vurarak öldürmüştür. Firar eden katil, Emniyet Müdürü Nazmi Sevin başta olmak üzere, Emniyet Araştırma Ekibi, Mahalli Karakol Kumandanı desteği ile çeşitli yerlerde arama başlatılarak, Beşköprü'de bir mandıra içinde saklanmış halde yakalanmıştır¹⁰⁴⁸.

1960 yılında Akyazı kazasında bir günde iki silahlı olay yaşanmıştı. N.S. adındaki şahıs gece evine giderken meçhul şahıslar tarafından vurularak öldürülmüş, aynı gün Akyazı Tahirbey Köyü muhtarı Küçük Can, bir kız kaçırma meselesinden dolayı T. K. Adındaki şahıs ile münakaşa ederken başka bir meçhul kişi tarafından vurulmuş, hastaneye kaldırılmıştır¹⁰⁴⁹. Karasu kazasının Dereçaylı köyünden 45 yaşındaki S.T.'yi, M.B. adlı şahsın, yolda başına vurduğu tek sopa darbesi ile öldürdüğü belirlenmiş, katil tevkif edilmiştir¹⁰⁵⁰.

Yerel basını bir hafta meşgul eden bir olay da Akyazı'da Berber Cemal'in öldürülmesi meselesi olmuştur. Konak Caddesinde berberlik yapan Celal, gece saatlerinde evine

¹⁰⁴⁶ Hakikat, 13 Aralık 1955, Sayı: 555.

¹⁰⁴⁷ Hakikat, 15 Aralık 1955, Sayı: 557.

¹⁰⁴⁸ Anadolu, 25 Kasım 1956, Sayı: 183.

¹⁰⁴⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 13 Ocak 1960, Sayı: 2556.

¹⁰⁵⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Ekim 1960, Sayı: 2782.

gitmekte iken, 3 kurşun ile öldürülmüş, faillerin bulunması için cinayet ile bizzat Emniyet müdürü ilgilenmiş ve bazı şahıslar gözaltına alınmıştır. Daha sonra yapılan araştırma sonucunda, Celal'i öldüren kişinin şüphelenilen kayınbiraderi K.K. olduğu anlaşılmış, mahkemeye sevk edilmiştir. K.K. mahkemeye verdiği ifadede suçunu itiraf etmiş, evindeki aramada ruhsatsız silahlar bulunan K.K.'nin babası da tevkif edilmiştir¹⁰⁵¹.

Mahkeme koridorunda yaşanan cinayet hadisesi işe şöyle olmuştur: Akyazı'nın Gürlek köyünden T.C.'nin evini ve kendisini yakarak öldüren F.Ş., sorgu hakimliği huzuruna çıkarmak için 1 onbaşı ve 2 er kolluğunda hakim odası önüne getirildiği sırada, Delikiz mahallesinden İ.Ç. tarafından 9mm. çaplı tabanca ile F.Ş.'ye 4 el ateş ederek öldürmüştür. Suçlu suç aletiyle adalete sevk edilmiştir.

4.2.2.2.3. İntihar

İntihar, kişinin kendi canına kastettiği ve sonucu ölümle biten girişimlerin genel adıdır. Türkiye'de intihar suç olarak kabul edilmemekle birlikte, intihara azmettirme ve sebep olma suçtur¹⁰⁵².

Çeşitli ekonomik sıkıntılar, aile içi sebepler ve psikolojik bunalımlar intiharların altında yatan sebeplerdir. Ele aldığımız dönemde Sakarya dahilinde çeşitli intihar ve intihara teşebbüs vakaları basına yansımıştır.

Yenicami Mahallesinden H. İsmindeki bir kadın Sakarya köprüsünden kendisini suya atmış iken, köprüde görevli olan iki orman memuru tarafından kurtarılıp tedavi ve inceleme için adli makamlara sevk edilmiştir¹⁰⁵³.

Karasu Kocaali nahiyesinin Kocapelit köyünden 1940 doğumlu N.K., aynı köyde oturan A.Y.'nin kendisine sarkıntılık etmesinden etkilenecek iken kendisini astığı sırada kardeşi tarafından görülerek kurtarılmıştır. Hakkında evrak oluşturulup incelemeye alınmıştır¹⁰⁵⁴.

Kocası olan, Belediye tahsildarlarından M.S. tarafından ağır ithamlara maruz kalan 23 yaşındaki C.S, bundan etkilenecek iken pire tozu içerek intihara teşebbüs etmiş ancak

¹⁰⁵¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 25 Ocak 1960, Sayı: 2566; 28 Ocak 1960, Sayı: 2569.

¹⁰⁵²TCK. Madde 84 – “(1) Başkasını intihara azmettiren, teşvik eden, başkasının intihar kararını kuvvetlendiren ya da başkasının intiharına herhangi bir şekilde yardım eden kişi, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”

¹⁰⁵³ Anadolu, 4 Şubat 1957, Sayı: 243.

¹⁰⁵⁴ Anadolu, 2 Nisan 1957, Sayı: 292.

zamanında haberdar olunması dolayısıyla hastaneye kaldırılarak olay incelemeye alınmıştır¹⁰⁵⁵.

Semerciler mahallesi Saraçlar sokakta oturan 4 çocuklu bir kadın kocası ile yaşadığı tartışmadan sonraki gün kendisini evinin tavanına asmış, bahçede oynayan 5 yaşlarındaki çocuklardan birinin eve camdan bakarken annesinin asılmış olduğunu görerek komşulara haber vermesi üzerine, eve giren komşular ipi kesmiş, henüz ölmeyen anne hastaneye kaldırılmıştır. Sağlığının düzeldiği, konuşmaya başladığı belirtilmiştir¹⁰⁵⁶.

4.2.2.2.4. Kız Kaçırma

Kız ve erkek kaçırma ifadesi ile TCK'da bu eylem, genel ahlaka ve aileye yönelik suçlar kapsamında yer almaktadır¹⁰⁵⁷. Geçmişten günümüze toplumumuzda geleneksel bir hal almış olan kız kaçırma hadisesi, evlilik amacına yönelik ve rızaya dayalı olabileceği gibi zorla namusa yönelik bir girişim olarak da meydana gelmektedir. Özellikle 1950'lerin başlarında ve son yarısında, Sakarya'da çok sayıda kaçırma hadisesi gerçekleşmiştir. Bunların bir kısmı iki tarafın da rızası dahilinde olmakla birlikte zorla kaçırılarda cezai yaptırımlar uygulanmıştır.

Evlilik istekleri kabul görmeyen ve aile onayı alamadıkları için kaçmaya başvuran çok sayıda kız olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmı yaşları reşit olmadığından ailelerine teslim edilmiş, bir kısmı ise kaçtıkları kişi ile evlenmişlerdir. Gönüllü olarak sevdiği A.'ya kaçan 15 yaşındaki N., düğünlerini yapmak üzere iken yakalanmış ve ailesine teslim edilmişse de daha sonra tekrar aynı kişiye kaçmıştır¹⁰⁵⁸. Özellikle yaz aylarında artan kız kaçırma girişimlerinin sebeplerinden biri de ekonomik sıkıntılar sebebiyle düğün yapma imkanı bulamayan kişilerin, bazen rızayla kaçma ve anlaşmalı kaçırma eyleminde bulunmalarıdır. Bu amaçla, Akyazı'nın Çınarlık köyünden H.K., kendi köyünden K.Y.'yi ve Mithatpaşa mahallesinde oturan R.K. ise, kendi mahallesinden H.S.'yi anlaşmalı kaçırarak düğün yapmadan evlenmişlerdir¹⁰⁵⁹.

¹⁰⁵⁵ Anadolu, 19 Nisan 1957, Sayı: 307.

¹⁰⁵⁶ Demokrat Sakarya, 10 Mayıs 1958, Sayı: 1199.

¹⁰⁵⁷ TCK'nın "Adabı Umumiye ve Nizamı Aile Aleyhinde Cürümler" başlıklı sekizinci babının, 2. faslı, "kız ve kadın ve erkek kaçırmak" fiillerini düzenler. Kanuna göre mağdurun yaşı ile reşit olup olmamasına bakılarak suçlar düzenlenmiştir.

¹⁰⁵⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 13 Ekim 1952, Sayı: 262.

¹⁰⁵⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 16 Ağustos 1960, Sayı: 2734.

Zorla kaçırmaya eylemlerinde, cezai yaptırımlar daha sert uygulanmakta idi. Çok sayıda kaçırmaya vak'ası gerçekleşmiştir. Örnekleyecek olursak; Çeşme meydanında demircilik ve marangozluk yapan M. İ. adındaki evli ve çocuk sahibi 30 yaşlarında bir şahıs, 18 yaşında M.A. adında bir kızı kaçırmış, yapılan araştırma sonucunda her ikisi de ele geçirilmişlerdir.¹⁰⁶⁰

1957 yılında Söğütlü kasabasında kız kaçırmalar artmıştı. Mağara köyünden V.A. Beykışla köyünden V.G. tarafından zorla kaçırılmış, yine Söğütlü'nün Camicedid mahallesinden N.Ç. aynı mahalleden A.Y. tarafından kaçırılmış, her iki olayın suçluları da ele geçirilmiştir¹⁰⁶¹.

İhsaniye Köyünden M.A., tarlada çapa yaparken aynı köyden K. Ve Ş. isimli iki şahıs tarafından kaçırılmış ve suçlular Teberik köyünde yakalanmıştır¹⁰⁶².

Esefle kınanan bir kız kaçırmaya olayı da Kazım Paşa nahiyesine bağlı Maşalı köyünde evli ve 4 çocuklu bir imam tarafından gerçekleştirilmişti. Meşeli köyünün imamlığını yapan F.D., aynı köyde yaşayan kendi kızlarından daha küçük 14 yaşındaki E.K. adındaki kıza göz koymuş ve kaçırmıştır. Ailesinin emniyete başvurmamasından sonra aradan aylar geçmesine rağmen kızın akıbeti öğrenilememiştir. Olayın sorumlusu imama ve kaçırılan kıza ulaşılamaması halk arasında endişe uyandırmış, uzun bir süre basında gündeme gelmiştir¹⁰⁶³.

1960 yılı başlarında, Sakarya içinde asayiş bozucu hareketler ve özellikle kız kaçırmaya olaylarının arttığını basına yansıyan haberlerden anlamaktayız. Yenicami semtinde ana cadde üzerinde dahi, akşam saatlerinde havanın kararması ile kadınlara karşı tehlikeli bir ortam oluştuğu, bu semtle ilgilenen Aziziye Polis Karakolu'na büyük görev düştüğü görülmektedir. Yenicami semtinde bir haftada 2 kız kaçırmaya olayının gerçekleşmesi, şehirde bir şebeke ihtimalini akla getirmiştir¹⁰⁶⁴. Bakkala gitmek üzere evinden çıkan 16 yaşında N. isimli bir kız imdat çığlıkları içerisinde kaçırılmış, bu kaçırmaya vilayet basın bültenlerinde bildirildiği halde, olayın takipçisi olan Aziziye Polis karakoluna durum basın tarafından telefonla sorulduğunda, “*Asayiş berkemal. Böyle bir hadise olmamıştır*”

¹⁰⁶⁰ Hakikat, 9 Aralık 1955, Sayı: 553.

¹⁰⁶¹ Anadolu, 8 Şubat 1957, Sayı: 247.

¹⁰⁶² Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Temmuz 1959, Sayı: 2412.

¹⁰⁶³ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Aralık 1959, Sayı: 2528.

¹⁰⁶⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Ocak 1960, Sayı: 2564.

şeklinde beyanda bulunulması eleştiri almış ve emniyet müdürlüğünün dikkati çekilmiştir¹⁰⁶⁵. Merkez kazaya bağlı Değirmencik köyünden R.B.'yı aynı köyden İ.Ç. ve arkadaşı K.T.'nin zorla kaçırdığı ihbar edilmiş ve iki suçlunun yakalanması için emniyet takibat başlatmıştır¹⁰⁶⁶.

Kız kaçırma hadiselerindeki artışı somut şekilde ortaya koyması adına, 1/3 Ağustos 1960 tarihlerinde 2 gün yani 48 saat içerisinde Akyazı'nın köyleri ve Serdivan köyünde zorla 3 kızın kaçırıldığı ihbar edilmiştir¹⁰⁶⁷. 16/18 Ağustos 1960 tarihleri arasında yine 48 saat içerisinde, Kayalar, Koyunağılı köyleri ve Karasu kazasından 3 kız kaçırma vakası gerçekleştiği kaydedilmiştir.¹⁰⁶⁸ 1/2 Kasım 1960 tarihinde 48 saat içerisinde iki kız kaçırma vakası olmuş, Pamukova ve Merkez Kemaliye köyünden kaçırılan E.Ö. ile H.Y. kendilerini zorla kaçıranların ellerinden kurtararak, suçlular ele geçirilmiştir¹⁰⁶⁹.

4.2.2.2.5. Müessif Olaylar

Terim olarak müessif olay olarak kastedilen fiiller, kavgalardır. Sakarya'da çeşitli sebeplerle çıkan ve basına yansıyan toplu kavgalara ve karşılıklı darp hadiselerine örnekler verilmiştir.

1950'lerin başlarında özellikle hemen her gün basına yansıyan asayiş hadiseleri arasında kavgalar yer almaktadır. Bunlar genellikle mahalle aralarında mahalle sakinlerinin gerçekleştirdiği kavgalar olup, çocuk meselelerinden çıkan veya karı koca kavgalarının büyümesi ile oluşan hadiselerdir, birçoğu da kadın kavgalarıdır¹⁰⁷⁰.

Arazileri birbirine yakın olan köylerde sınır kavgaları, çok sayıda arazi anlaşmazlığından doğan yaralamalı kavgalar yaşanmıştır. Örneğin, Adapazarı'nın Söğütlü bucağının Yeniköünden M.T. ve L.T ile, komşu Akçukur köyünden Y.U, Ş.K., S.B., M.D. isimli şahıslar arasında yaşanan kavgada, adı geçen 7 kişilik grubun tamamı hastaneye kaldırılmıştır. Yine, Arifiye doğumlu Davut Orbay'la oğlu Yusuf Orbay arasında bir arazi

¹⁰⁶⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 13 Ocak 1960, Sayı: 2556.

¹⁰⁶⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Haziran 1960, Sayı: 2681.

¹⁰⁶⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Ağustos 1960, Sayı: 2723.

¹⁰⁶⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Ağustos 1960, Sayı: 2736.

¹⁰⁶⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Kasım 1960, Sayı: 2800.

¹⁰⁷⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Aralık 1951, Sayı: 4; 28 Nisan 1952, Sayı: 124.

mesesi sebebiyle kavga çıkmış, İ. R ve arkadaşı Y.'nin olaya dahil olmasıyla, baba-oğulun başlarından sopa ile ağır şekilde yaralanmasıyla sonuçlanmıştır¹⁰⁷¹.

Sakarya'da, toplu kavgalara verilebilecek bir örnek de, 1959 Haziranında Spor ve Sergi Sarayında düzenlenen Bahar ve Çiçek Bayramındaki büyük kavgadır. Burada yer alan penaltı pavyonlarından birinde çıkan kavgada 42 kişi birbirine girmiş ve 3 kişi ağır yaralanmıştır. Necati Akpınar'a ait pavyona gelen 30 civarında genç penaltı atmak için kendilerine verilen topu kusurlu bularak sahibiyle tartışmaya girmişler, içlerinde Feriköylülerden oyuncular olduğu belirtilen gençlerden biri, topu yüzüne fırlatınca yanında çalışan işçilerin de kavgaya girmesi ile 30 genç ve 12 penaltıcı arasında tekme yumruk ve sopalarla kavga çıkmıştır. Güçlkle bastırılan kavga sonunda Necati Akpınar, Muharrem Koçoğlu ve Çetin Yılmaz isimli 3 kişi çeşitli yerlerinden yaralanmıştır. Olaydan sonra kaçan 30 genç takip edilerek haklarında soruşturma başlatılmıştır.¹⁰⁷² Spor müsabakaları ve özellikle Kocaeli-Adapazarı lig maçları toplu kavgaların bir diğer mekanı olmuştur. Adapazarı ve İzmit stadyumlarında silahlı izleyicilerin karıştığı yaralamalı kavgalar meydana gelmiştir. 1952 yılında yapılan Adagençlik ve Yıldırım Spor maçında yaşanan olaylar buna bir örnektir¹⁰⁷³.

Düğünlerde yaşanan akrabalar arasındaki kavgalar da yaz aylarında sıklıkla rastlanan hadiselerdendir. Köylerde yapılan düğünlerde silah atma ve benzeri hareketlerden doğan kavgalara jandarma müdahale etmekteydi. Bu düğünlerde ruhsatsız silahlar da ele geçirilerek cezai işlemler yapılmaktaydı. Sakarya Öğretmenler Derneği'nde kapalı alanda yapılan bir düğünde de buna benzer davranışlar sergilenmiştir. S.G. adındaki şahıs havaya ateş açarak davetlileri korkutmuş tartışmalar yaşandığı sırada ruhsatsız tabancası ile yakalanarak adalete teslim edilmiştir¹⁰⁷⁴.

Tuna Gazinosu, bu dönemde eğlence mekanı olarak bazı kavgaların yaşandığı bir işletmedir. 1950'lerden itibaren alkollü veya silahlı müşterilerin taşkınlıkları nedeniyle sözlü sataşmalardan çıkan çeşitli vukuatlar meydana gelmiştir. Bazen de kabarık gelen

¹⁰⁷¹ Anadolu, 5 Nisan 1957, Sayı: 295; Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Ocak 1952, Sayı: 38.

¹⁰⁷² Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Haziran 1959, Sayı: 2387.

¹⁰⁷³ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Ocak 1952, Sayı: 45.

¹⁰⁷⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Ekim 1959, Sayı: 2488.

hesabı kendi aralarında paylaşamayan müşteriler arasında kavga çıkmış, yaralananlar olmuştur¹⁰⁷⁵.

4.2.2.2.6. Ahlaka Mugayir Suçlar: Fuhuş, Tecavüz, Sarkıntılık

Toplunun genel ahlak kurallarına ve yapısına uymayan davranışlar ile buna yönelik her türlü girişimi kapsayan eylemler olarak tanımlanan bu başlıktaki suçlar, genel asayiş ve huzuru bozan hadiseler olduğundan, cezai yaptırımları da buna göre düzenlenmiştir. Fuhuş yapmak ve yaptırmak, zina suçu, taciz-tecavüz, ırza tasallut, aile içi çarpık ilişkiler yani ensest ve sözlü ya da fiziksel sarkıntılık suçları, röntgencilik bunlara örnektir. Devrin basınına yansıyan haberler incelendiğinde, Sakarya genelinde polis ve emniyet güçleri tarafından bu başlıktaki suçlardan pek çok kişiye cezai işlem yapıldığı ve savcılığa sevk edildiği görülmektedir.

Randevu evlerinin tespit edilmesi ve kontrolü için çalışmalar yapılmıştır. Yağcılar mahallesinde dul V.'nin evinde fuhuş yaptırdığının ihbar edilmesi üzerine, arama kararı alınarak yapılan ani polis kontrolünde, Derinceli olup bu evde misafir bulunan 35 yaşında ve evli F. ile Tuzla mahallesinden 18 yaşında N. adındaki kadınlara ücret karşılığında fuhuş yaptırdığı tespit edilmiştir¹⁰⁷⁶. Papuççular Mahallesi'nde oturan M.'nin evinde bulunan 2 kadına fuhuş yaptırdığının ihbar edilmesi üzerine yapılan polis baskınında, 24 yaşında F. Ve 18 yaşında N. iki erkekle birlikte uygunsuz şekilde yakalanmışlar ve 3 suçlu haklarında tutulan zabıtla adalete sevk edilmişlerdir¹⁰⁷⁷. Yapılan takibat sonucunda iki kadın pazarlayıcısı yakalanmıştır. İstiklal mahallesinde oturan 50 yaşındaki Ş.B. adındaki kadının, yanında yaşayan 16 yaşındaki kızı R.B.'ye ve F.D. adındaki 43 yaşındaki Küçükyalılı bir kadının da 17 yaşındaki S.A. adlı reşit olmayan kadınlara fuhuş yaptırmak üzere pazarladığı ihbar edilmiş, iki suçlu yakalanarak savcılığa gönderilmiştir¹⁰⁷⁸.

8 yaşındaki erkek çocuğu İ'yi kuş avlamak bahanesi ile şehir dışına götürerek tecavüzde bulunduğu şikayet edilmesi üzerine, 14 yaşındaki G. İsmindeki suçlu yakalanmış ve adalete teslim edilmiştir¹⁰⁷⁹. Sapanca'da Camicedit mahallesinde bir gazoz hanede, F.

¹⁰⁷⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Mayıs 1960, Sayı: 2646.

¹⁰⁷⁶ Anadolu, 5 Şubat 1957, Sayı: 244.

¹⁰⁷⁷ Anadolu, 22 Eylül 1956, Sayı: 128.

¹⁰⁷⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Eylül 1960, Sayı: 2764.

¹⁰⁷⁹ Anadolu, 9 Şubat 1957, Sayı: 248.

İsimli kıza gazoz içerken burada çalışan M. tarafından tecavüz edildiği ihbar edilmiş, kaçan firari yakalanmıştır¹⁰⁸⁰.

Çark caddesinde oturan evli K.E.'ye sarkıntılık ve hakaret ettiği şikayet edilen Nafia Sürveyanlarından R.B. hakkında işlem yapılmıştır¹⁰⁸¹. Akşam saatlerinde Tepekum mahallesinden S.Y., komşusundan evine dönmekteyken, alkol almış olan ve İzmit Cedit caddesinde meyve satan M.M. tarafından takip edilerek yolu kesilmiş, elinden tutulmak suretiyle sarkıntılığa uğramıştır. Suçlu yakalanmış ve adalete teslim edilmiştir¹⁰⁸².

Sokaklar dışında evlerde de sarkıntılık hadiseleri yaşanması şehir halkını endişeye sevk etmiştir. Adapazarı Yazlık sokakta oturan N., aynı evde oturan R.'nin mutfak penceresinden sarkıntılık amacıyla girmiş, tabanca ile tehdit etmiştir. R.'nin çılgılık atması üzerine aynı evde oturan C.M. olaya müdahale etmiştir. Suçlu N., üzerinde bulunan 6'lı toplu tabanca ile birlikte yakalanmıştır¹⁰⁸³. Yine ev içinde yaşanan bir sarkıntılık hadisesi Sapanca Rüstempaşa mahallesinde gerçekleşmiştir. 26 yaşında dul E. adındaki kadının evine bir şahsın girdiğinin görülüp şikayet edilmesi üzerine, yapılan incelemede suçlunun Çayıçi mahallesinden M. olduğu tespit edilmiş yakalanarak adalete teslim edilmiştir¹⁰⁸⁴. Özellikle yaz aylarında pencerelerini açık bırakan evlerin bu tarz girişimlere müsait olduğu anlaşılmaktadır.

Şehirdeki park ve bahçelerde ahlaka mugayir hareketlere meydan verilmemesi için çeşitli önleyici tedbirler alındığını öğrenmekteyiz. Kömürpazarı parkında çamların ve çalılıkların alt kısımlarının budanması yoluyla bu konuda önlem alınmaya çalışılmıştır. Diğer pek çok parkta da tedbirler alınarak sık sık zabıta tarafından ani kontroller düzenlenmiştir¹⁰⁸⁵.

Hendek kazasının Çarığı Kuru köyünden A.T., aynı köyde yoldan geçen H.T.'ye saldırmış ve evine götürerek tecavüz etmiştir. Suçlu yakalanmıştır¹⁰⁸⁶. Bir başka ırza geçme hadisesi, Akyazı kazasının Karapürçek nahiyesinde gerçekleşmiştir. 16 yaşlarında E.K. annesi ile uyumakta iken aynı köyden C.Y. tarafından kaçırılmış ve evine

¹⁰⁸⁰ Anadolu, 16 Ekim 1956, Sayı: 148.

¹⁰⁸¹ Anadolu, 8 Mart 1957, Sayı: 271.

¹⁰⁸² Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Haziran 1960, Sayı: 2681.

¹⁰⁸³ Demokrat Sakarya, 10 Temmuz 1958, Sayı: 1248.

¹⁰⁸⁴ Anadolu, 11 Mayıs 1957, Sayı: 323.

¹⁰⁸⁵ Demokrat Sakarya, 2 Kasım 1958, Sayı: 1347.

¹⁰⁸⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Temmuz 1959, Sayı: 2412.

götürülerek tecavüze yeltendiği sırada imdat çağrısı ile komşular tarafından suçlu C.Y. yakalanarak güvenlik güçlerine teslim edilmiştir¹⁰⁸⁷.

Akyazı'nın Şerefiye köyünden A. Eşi S., hayvan otlatırken gezici bir çingene olduğu belirlenen şahıs tarafından tecavüze uğramıştır. Çingene hakkında zorla ırza geçmekten kanuni takibat başlatılmıştır¹⁰⁸⁸.

Okul çıkışlarında öğrencilere sarkıntılık etme, sözlü ya da fiziksel yolla tacizde bulunma hadiselerinin önüne geçilmesi için bazı önlemler alındığı anlaşılmaktadır. Bu tarz olaylar okul aile birlikleri tarafından veli toplantılarında şikayetle dile getirilmiştir. Özellikle lise önlerinde bazı öğrencilere sarkıntılık edilmesi karşısında, emniyet teşkilatı sivil polisler ile devriye gezerek güvenliği sağlamaya çalışmışlardır¹⁰⁸⁹.

Röntgencilik de bu kapsama dahil olan suçlardan biri olarak, bir evi gözleyerek mesken mahremiyetini ihlal etme şeklinde tanımlanmaktadır. Arifiye'deki askeri birlikte görevli Astsubay H.K. hakkında, Orta mahallede bir evi gözlediği ve röntgencilik yaptığı iddiasıyla şikayette bulunulmuştu¹⁰⁹⁰.

Zinanın suç olduğu bu dönemde, İstiklal mahallesinden şoförlük yapan evli bir şahıs, Sakarya mahallesinden H.A adlı bir kadınla bahçede uygunsuz şekilde yakalanmışlar ve yargılanmışlardır¹⁰⁹¹.

Kız kaçırma ve tecavüz vakaları hemen her gün yerel basına yansıyan haberler arasındadır. Özellikle 1954-1960 yıllarında asayiş alanında en öne çıkan suç grubunu oluşturdukları anlaşılmaktadır. Ekim 1960'da Adapazarı merkez kazasının Kemaliye köyünde N.Y. adlı kız mısır tarlasına giderken M.İ. ve arkadaşları tarafından zorla kaçırılmış, aynı gün Şeker mahallesinde oturan 16 yaşındaki S.A. da, 20 yaşındaki H.G. tarafından kaçırılmıştır. Karasu kazasının Limandere köyünden H.Ş. adlı kadın, aynı köyden H.C. tarafından kaçırılarak orman içinde zorla ırzına geçilmiş, üç olaydaki suçluların tamamı yakalanmıştır¹⁰⁹².

¹⁰⁸⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 27 Ağustos 1959, Sayı: 2438.

¹⁰⁸⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Ekim 1959, Sayı: 2488.

¹⁰⁸⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Aralık 1959, Sayı: 2537.

¹⁰⁹⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Eylül 1960, Sayı: 2753.

¹⁰⁹¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Eylül 1960, Sayı: 2768.

¹⁰⁹² Adapazarı Akşam Haberleri, 25 Ekim 1960, Sayı: 2794.

Toplumumuzda her dönem esefle kınanan ve hiçbir ahlaki değere sığmayan aile içi çarpık ilişkiler yani enstest hadiseleri çok istisna da olsa bu dönemde asayiş vakaları arasında yer almıştır. Bu konuya dair Sakarya halkını derinden yaralayan bir örnek sunacağız. İhbar üzerine, Karaosman mahallesinden M.Y.’nin, abisinden hamile kalarak doğurduğu çocuğunu 1,5 ay sonra yastıkla boğarak tuvalet çukuruna attığı ve annesi M. ve ablası H.’nin de katıldığı bu cinayeti işlediği yapılan incelemeler sonrasında tespit edilmiştir. Bebeğin kafası beyaz bir gömlek parçasına sarılı olarak tuvaletten çıkarılmış, katil M.Y. tevkif edilmiştir¹⁰⁹³.

4.2.2.2.7. Polis ve Jandarmaya Mukavemet

Mukavemet suçu¹⁰⁹⁴, “görevini yaptırmamak için direnme suçu” olarak tanımlanan bir suçtur. Kamu görevlisine (memur, polis, zabıta, bekçi, korucu, avukat, hakim, belediye başkanı gibi) karşı görevini yapmasını engellemek amacıyla cebir veya tehdit kullanılması ile meydana gelir ve mağduru tüm kamu görevlileridir.

Yahyalar mahallesinden 30 yaşındaki V.P. adındaki kadın, bir meseleden dolayı Asliye Ceza mahkemesinde şahit olarak dinlenen polis memuru Hüseyin Bıçkın’a; “sen benden daha önce rüşvet olarak altın bilezik istedin vermedim, bu yüzden aleyhimde şahitlik yapıyorsun” şeklinde bir suç isnadında bulunmuş, kanıtı olmadığından iftira ve aleyhte konuşma kapsamında adalete teslim edilmiştir¹⁰⁹⁵.

Mithatpaşa istasyonu önünde görevli polis memuru Hüseyin Bıçkın’ın demiryolu arasında bulunan hastane hademelerinden N.K. adlı bayana, ismiyle seslenerek demiryolundan çekilmesini söylemiş, bu duruma sinirlenen kadın, “*Sen benim adımlı nereden biliyorsun?*” dedikten sonra hakarete bulunup polis memuru Bıçkın’a tokat attığı öğrenilmiştir. Her iki şahıs da birbirlerinden şikayetçi olmuşlardır¹⁰⁹⁶.

Gece bekçileri, orman bekçileri ve köy korucularının da görevleri esnasında mukavemete ve sözlü ve fiziksel hakarete uğradıkları görülmüştür. Genellikle gece saatlerinde zor şartlar altında görev yapan bu emniyet memurlarının, fedakar çalışmaları dikkat

¹⁰⁹³ Anadolu, 5 Ekim 1957, Sayı: 446.

¹⁰⁹⁴ TCK’nın 265. Maddesinde açıklandığı şekliyle, <https://barandogan.av.tr/blog/ceza-hukuku/gorevi-yaptirmamak-icin-direnme-sucu-cezasi.html> (Erişim Tarihi: 10.11.2017).

¹⁰⁹⁵ Yeni Ada Postası, 13 Aralık 1955, Sayı: 1097; Hakikat, 11 Aralık 1955, Sayı: 554.

¹⁰⁹⁶ Hakikat, 25 Ocak 1956, Sayı: 592.

çekmiştir. Karaosman mahallesinden B.S., sarhoş haldeyken Gümrükönünde Ö.İ. adındaki bir kıza sarkıntılık etmeye çalıştığı sırada olaya müdahale etmek isteyen gece bekçisi Süleyman Gökdemir'i dövdüğü iddiasıyla yakalanmış, yine Hendek Punamartinler köyü orman bekçisi, izinsiz odun kesen aynı köyden H.Y.'ı ihtar ettiği sırada, şahsın tırpanla bekçiye vurduğu ve kolundan bıçakla ağır yaralandığı belirtilmiş, bekçi tedaviye alınırken suçlu yakalanmıştır¹⁰⁹⁷.

1952 yılında orman kaçakçılarının en büyük vukuatlarından biri gerçekleşmiş ve Orman Müdür yardımcısı görevini yapmaktayken rehin alınmıştır. Denetim sırasında bir kamyonu kereste yüklü şekilde gören müdür yardımcısı ve ekibindeki 5 memur arkadaşı durumu inceleyerek cezai işlem yaparlarken, bir ara suçlularla yalnız kaldığında bıçakla tehdit edilerek otomobile bindirilmiş ve rehin alınmıştır. Suçlular kaçarak izlerini kaybettirmişlerdir¹⁰⁹⁸.

Erenler köyünden M.S. ormandan kaçak kereste getirirken kendisini gören Orman bakım memuru Hikmet Çolak, keresteleri almak isteyince çıkan kavgada memura mukavemet gösteren şahıs, ayağından tabanca ile hafifçe yaralanarak etkisiz hale getirilmiştir¹⁰⁹⁹.

Papuççular mahallesinde oturan R.K., İstasyon caddesinde sarhoş olarak rezalet çıkardığı sırada olaya müdahale eden görevli polis memurunun yakasına yapışarak fiili mukavemette bulunmuştur. Çok sarhoş halde karakola götürülen şahıs hakkında polise mukavemet ve sarhoşluk rezaletinden evrak düzenlenmiştir¹¹⁰⁰.

Adliye koridorunda tabanca ile öldürmeye teşebbüs girişimi yaşandığı sırada A.B.'yi jandarma elinden zorla almak isteyen ve jandarma eri Enver Altunay'a yumruk atan 30 yaşındaki H.B. yakalanarak jandarmayı darp suçundan adalete sevk edilmiştir¹¹⁰¹.

Sarhoşken rezalet çıkardığı için karakola getirilen N.C., Karaağaç karakolunda görevli polis memuruna küfür ve hakaret ederek, “*bana ceza vermeyen hükümetin...*” ifadesiyle devlete ve memurunun manevi şahsına hakaret suçundan işlem yapılmıştır¹¹⁰².

¹⁰⁹⁷ Anadolu, 5 Ocak 1956, Sayı: 218; 6 Şubat 1957, Sayı: 245.

¹⁰⁹⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Ağustos 1952, Sayı: 218.

¹⁰⁹⁹ Anadolu, 17 Mayıs 1957, Sayı: 328.

¹¹⁰⁰ Anadolu, 11 Mayıs 1957, Sayı: 323.

¹¹⁰¹ Anadolu, 30 Mayıs 1957, Sayı: 339.

¹¹⁰² Anadolu, 18 Nisan 1958, Sayı: 613.

Çukurahmediye mahallesinden Ö. C. adındaki şahıs, aldığı alkolün etkisiyle halkı rahatsız etmeye başlamış, bunu gören polis memuru Şerafettin Atagören müdahale ederek karakola götürmek istediği sırada memura direniş göstererek hakaret etmiştir. Suçlu yakalanarak hakkında takibat yapılması için savcılığa teslim edilmiştir¹¹⁰³.

İnzibatlara mukavemet eden bir şoför ve muavini askeri mahkemeye sevk edilerek, askeri cezaevine gönderildi. Olay şu şekilde gerçekleşmiştir. İki bahriye eri kıtalarından firar etmişler, izin kağıdı soran inzibatlara karşı gelerek, o sırada kalkan 29075 plakalı otobüse binerek kaçmaya çalışmışlardır. Şoför muavini peşlerinden otobüse binmek isteyen inzibatları otobüse almak istememiş, Soğanpazarı'nda otobüs duraksadığında merkez kumandanlığına telefon ederek olay haber verilmiştir. Astsubay Saadettin Düzgün kendi arabası ile Etibank civarında malum otobüse yetişmiş ve 2 firari bahriye eri yakalanmış ve şoför muavini K.A.'ya inzibatlara karşı gelmekten askeri Yargıtay'ca tevkif kararı çıkarılarak cezaevine gönderilmiştir¹¹⁰⁴.

Trafik memurları da rutin kontrolleri sırasında hakarete ve mukavemete uğrayan gruptandır. Semerciler mahallesinde S.K. isminde bir şahıs Yenicami meydanında görev yapan trafik memuru Necati Yılmaz'ı tehdit ettiği iddiasıyla gözaltına alınmıştır¹¹⁰⁵.

Jandarma ile köylüler arasında yaşanan silahlı çarpışma hadisesi de Karasu ilçesinin Lahana Köyü yakınlarında Beyler Köyünde gerçekleşmiştir. 4 jandarma ile köy halkı arasında uzun süren silahlı çatışmada 4 kişi ağır yaralanmıştı. Olayın sebebi şu şekilde açıklanmakta idi: Savcılık emri ile bir yakalama görevine giderken köydeki kahveye dinlenmek üzere giren jandarmalar, silah araması yapılacağını sanan köylülerden bir grup tarafından ışıkların söndürülmesi ve havaya ateş edilmesi ile mukavemetle karşılaşmışlardır. Yaralıların yakınlarının ifadesi alınmış, olay hakkında işlem başlatılmıştır¹¹⁰⁶.

¹¹⁰³ Demokrat Sakarya, 9 Ağustos 1958, Sayı: 1274.

¹¹⁰⁴ Demokrat Sakarya, 19 Eylül 1958, Sayı: 1309.

¹¹⁰⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 8 Eylül 1960, Sayı: 2754.

¹¹⁰⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 16 Aralık 1960, Sayı: 2839.

4.2.3. Adapazarı-Sakarya'daki Suç Oranları (İstatistiki Veriler)

Yeni teşekkül eden Sakarya ilinin, nüfusu hızla artmakta iken, asayişini sağlamak ve suçları önlemek amacıyla şehir emniyetine düşen görev de o oranda yoğunlaşmıştır. 1955 senesi içinde emniyet kadrosuna tahsis edilen motorlu araçlar ve personelin azlığına rağmen görevli er, astsubay ve subayların desteği ve fedakarca çalışması sayesinde, meydana gelen suç olaylarının failleri ya hemen olay anında ya da kısa süre zarfında ele geçirilerek, işlem yapılmış, çok azı bir süre takipte kalmıştır.

Suç istatistik raporları her ay düzenli olarak Valiliğe rapor edilmekle birlikte, bu bilgileri kamuya paylaşma kararı yine Valiliğin iznine tabidir. İncelenen dönemde, genel olarak gizlilik prensibinin işlediğini ve Sakarya'nın istatistik raporlarının sadece belirli aralıklarla paylaşıldığı anlaşılmıştır. Yerel gazetelerde yayınlanan istatistiki veriler, her yılı kapsamamakta ancak genel bir değerlendirme imkanı sunmaktadır.

İl Jandarma Alay Kumandanlığı tarafından basına ve halka açıklanan rapora göre; 1955 yılı içerisinde; Zabıtaya intikal eden 507 vaka kaydedilmiştir. Bu vakalarda 614 suçlu takip edilmiş, bunlardan 612'si yakalanmıştır. Bu sene zarfında 26 adet suç ve 58 adet kabahat 41 adet takibi şikayete bağlı olay tespit edilmiştir. Zabıta tarafından 84 suç zabıt evrakı düzenlenmiş, 199 şahit dinlenmiş 86 zanlı adalete teslim edilmiştir. 3751 hazırlık tahkikatı verilmiş, 7090 şahıs dinlenmiş bunlardan 1657'si suçlu bulunmuş ve Cumhuriyet Savcılığı'na sevk edilmiştir. Cumhuriyet Savcılığından jandarmaya 11.151 ihtar müzekkeresi verilmiş, 10.161'i infaz edilmiş, 541'i hakkında işlemde kalmıştır. 65 tevkif müzekkeresi verilmiş, 62'si infaz edilmiş, 3'ü işlemde kalmıştır. 3.024 yakalama müzekkeresi verilmiş 2.823 tanesi infaz edilmiş 201 tanesi işlemde kalmıştır. Bu sene zarfında hayvan hırsızlığı ve mili serveti kemiren uyuşturucu kaçakçılığı üzerinde önemle durulmuş, elebaşları Emniyet Müdürlüğü ile yapılan ortak çalışmalarla yakalanmıştır¹¹⁰⁷.

Emniyet Müdürü Nazmi Sevin'in basına verdiği suç istatistiklerine göre ise, yılında takip ve işlem yaptıkları evrak sayısı şöyledir: Birinci Şubeye: 4.650, İkinci Şubeye: 12.818, Üçüncü Şubeye: 5.444 evrak sevk edilmiş ve işlem yapılmıştır¹¹⁰⁸.

¹¹⁰⁷ Yeni Ada Postası, 1 Mart 1956, Sayı: 1163; 6 Mart 1956, Sayı: 1169.

¹¹⁰⁸ Yeni Ada Postası, 3 Mart 1956, Sayı: 1167.

1956 yılı içerisinde; İl Merkezinde ve Hendek kaza merkezinde, 718 suç işlenmiş, bu suçlarda 843 suçlu tespit edilip yakalanarak adalete teslim edilmiştir. Bu sayının fazla olmasının sebebi, son kez yürürlüğe girmiş olan 7136 Sayılı kanun gereğince, ateşli silahlarla mücadeleye girişilmesi ve çok sayıda kişinin bu kanuna aykırı hareket etmesi olarak açıklanmıştır¹¹⁰⁹.

Suç istatistik cetvellerine göre; 1955 yılının 1. ve 2. ayında işlenen suçlarla, 1956 yılının ilk iki ayında işlenen suçlar arasında yapılan kıyaslamada bir azalma olduğu açıkça görülmüştür. Valiliğe her ay rapor edilen bu durum, önleyici tedbirlerin ve denetimlerin şehirdeki asayiş sorunları hakkında olumlu sonuç verdiğini göstermektedir.

1960 yılı içerisinde; Haziran- Temmuz- Ağustos ayları yani yaz döneminde Sakarya'da 63 adet polis vakası gerçekleşmiş, bunlardan 1 tanesi hariç bütün suçlular yakalanmış ve adalete sevk edilmiştir¹¹¹⁰.

Diğer yıllara ait istatistiki veriler emniyet arşivi tarafından çalışmaya açılmadığından görmemiz mümkün olamamıştır. Yerel basında pek çok farklı günlük gazeteden yapılan incelemelerde, her yılın emniyet asayiş olayları örneklenmekle birlikte, tutanakları ve istatistikleri halka duyurulmadığından bunlar hakkında net sayılar vermek ve oranlamak mümkün olmamaktadır. Öyle ki, bahsedilen gizlilik yerel basında o dönemde de eleştirilen bir konu olmuştur. Emniyet Basın Bürosu'nun incelediğimiz dönemde bu istatistiki verileri ve suç sayılarını vermekten geri durması, yerel gazetede yazarları tarafından dile getirilmiştir. Şehirdeki genel asayiş durumuna dair bir değerlendirme yapıldığında, gerek kırsal alanda gerekse şehir merkezinde yaşanan suç türlerinin günümüzde de yaşanabilen her çeşit suç örneğine benzediği görülmektedir. Basındaki suçlu haberlerinin ifade ediliş tarzında, dönemin mahalle kültüründe bir otokontrol yöntemi olarak ayıplama ve sert eleştirinin de olduğunu görmek mümkündür.

4.2.4. Polis Kontrolleri

Sakarya dahilinde işlenen suçları önleyebilmek ve suçlularla mücadele edebilmek için, emniyet ekipleri, halka açık kalabalık alanlarda gündüz ve gece saatlerinde yaptıkları aramalar ile yukarıda bahsedilen birçok suçun tespit edilmesini ve adli makamlara sevk

¹¹⁰⁹ Yeni Ada Postası, 2 Mart 1956, Sayı: 1166.

¹¹¹⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Ağustos 1960, Sayı: 2730.

edilmesini sağlamışlardır. Kırsal kesimde köylerde, Jandarma ile ortak yürütülen, polis kontrolleri ve baskınlarla pek çok kaçakçılık ve uyuşturucu hadisesi aydınlatılmıştır. Yine bu aramalar sırasında hemen her gün çok sayıda ruhsatsız silah ve suç aleti bulunmuştur. Muhtelif suçlardan aranan şahıslar ele geçirilmiş ve cadde ve sokaklarda taşkınlık yapan, tiyatro, sinema gibi kamu alanlarında uygunsuz davranışlarda bulunanların faaliyetleri büyük ölçüde engellenebilmiştir.

Sakarya İl Emniyet Müdürlüğü, teşkilatında bu dönemde mevcut olan dar kadro ile bu çalışmaları yürütmekte idi. Kendi bünyesinden ayrı olarak oluşturduğu Araştırma Ekibi ve Tetkiki Hüviyet Bürosu ekipleri vasıtasıyla, bu alanda parmak izlerinin alınmasına yarayan Teknik Büro ile karakolların günün 24 saatinde çıkardıkları devriyelerin çalışmaları sayesinde büyük oranda önleyici tedbirler sağlamıştır. Bu kapsamda, Sakarya emniyetine bağlı ekipler, 1704 Sayılı kanuna göre, han, otel, bekar odası ve sanayi müesseselerinde sürekli kontroller ve hüviyet sorgulama işlemleri yaparak (GBT araştırması), halkın huzurunu ve devletin bütünlüğünü bozacak teşebbüslere imkan vermemek için¹¹¹¹, şüpheli gördükleri şahıslar üzerinde adli ve cezai yaptırımlar uygulamışlardır.

Şehir içinde faaliyette bulunan Merkez, Aziziye, Karaağaç, Mithatpaşa ve İstasyondaki polis noktaları ve karakollar sayesinde, özellikle 1955 yılından sonra motorize olarak, karakollar arası denetimleri başarılı şekilde yürütmüşlerdir. Nöbetçi amirler her gece 24.00'den sabaha kadar bütün şehir mntıkasını jeep arabaları ile dolaşarak, bu bölgedeki devriye ve bekçilerin görevlerini yapıp yapmadıklarını kontrol etmişlerdir¹¹¹².

Ele alınan dönemdeki Sakarya ili, 20 mahalle olarak kurulmuştur. Mahalle aralarında özellikle gece saatlerinde birçok hırsızlık ve benzeri vaka yaşanmakta olduğundan, çok geniş olan bu mahallelerin dolaşılmasındaki zorluk ve hava şartlarına rağmen sabaha kadar görev yaparak asayiş sağlayan bekçilerin çalışmaları da önemli bir paya sahiptir.

Sonuç olarak, asayiş alanında faaliyet gösteren birimlerin imkanları ve denetimleri arttıkça, şehirde suçla mücadele konusunda olumlu sonuçlar elde edildiği anlaşılmaktadır.

¹¹¹¹ Yeni Ada Postası, 28 Şubat 1956, Sayı: 1163.

¹¹¹² Yeni Ada Postası, 1 Mart 1956, Sayı: 1165; 2 Mart 1956, Sayı: 1166.

4.2.5. Sakarya’da İz Bırakan Önemli Olaylar

Sakarya’da incelen dönemde basına yansıyan en önemli hadise Kore Savaşı’na Türkiye’nin asker göndermesi olmuştur. Bu konuda elde edilen bilgiler listeler halinde verilmiştir.

4.2.5.1. Kore Savaşı ve Kocaeli-Adapazarı’ndan Savaşa Katılan Kişiler

Japonya’nın İkinci Dünya Savaşı sonunda teslim olmasından sonra, Sovyetler Birliği ile ABD arasında yapılan anlaşmaya göre, Kore yarımadasının kuzeyini Sovyetler Birliği, güneyini de ABD işgal etmiştir. Sovyetler Birliği ve ABD işgal ettikleri bölgelerde kendilerine bağlı idare kurarak bölgede üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. Ne var ki, Birleşmiş Milletlerce bu dönemde başlatılan çalışmalar, Kore’nin iki kısmının birleşmesini sağlayamamıştır. 1948 yılında, her iki Kore’de yapılan seçimler sonucunda, güneyde Kore Cumhuriyeti, kuzeyde komünist rejimle yönetilen Kore Halk Cumhuriyeti adı altında, iki farklı devlet kurulmuştur.

ABD’nin Güney Kore’deki varlığından Komünist Çin ve Sovyet Rusya rahatsız olduklarından, iki devlet, Kuzey Kore’ye her türlü desteği vererek yaklaşan savaşın hazırlığını hızlandırmışlardır. Kore anlaşmazlığı, 25 Haziran 1950’de Kuzey Kore’nin sınır komşusu olan Güney Kore’ye ani bir saldırı başlatması ile sıcak çatışmaya dönüşmüştür¹¹¹³.

İki ülke arasında başlayan ve aynı ülke halklarının ideolojilerinin çarpışması olan Kore Savaşı, Birleşmiş Milletlere üye olan ülkelerin de askeri birlik ve destek göndermesi ile uluslararası bir savaş boyutunda algılanmıştır. Savaşın ilk günü itibariyle, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği tarafından, tüm üye ülkelere yardım çağrısı gönderilerek, silahlı kuvvetlerinden gönderecekleri birliklere duyulan ihtiyaç belirtilmiştir. Türkiye, bu dönemde Birleşmiş Milletlere üye bir ülke olmakla birlikte, artan Sovyet tehdidine karşı ABD ile ilişkilerini sıcak tutmaya çalışan ve Nato’ya üye olma konusunda umutlu ve kararlı bir politik hava içerisinde bulunuyordu.

Güvenlik Konseyinden Türk Dışişleri Bakanlığı’na gelen telgrafla, 18 Temmuz 1950 tarihinde Celal Bayar’ın başkanlığında Bakanlar Kurulu toplanmıştır. Bu toplantıda,

¹¹¹³ Hüseyin Aydın, *Türkiye’nin Yurtdışına Asker Gönderme Kararlarında Yasama ve Yürütmenin Rolü*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 2, 20.

Güney Kore'ye destek verme kararı alınarak, 4.500 kişiden oluşan bir tugayın görevli olarak Kore'ye gönderilmesi kabul edilmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 25 Temmuz'da Güvenlik Konseyi'nin kararlarını desteklediğini belirterek, Konsey Sekreterliği'ne gönderdikleri cevabı açıklamıştır¹¹¹⁴. Ancak bu karar, TBMM'nin kararı olmadığından, ülke sınırları dışına kilometrelerce uzaklığa Türk askerlerinin gönderilmesi muhalefet partilerinin ve halkın eleştirileri ile karşılanmıştır. Daha sonraki yıllarda dahi, Demokrat Parti yönetiminin siyasi hataları arasında değerlendirilmiştir.

Hükümet tarafından Kore'ye Türk Tugayı'nın gönderilmesi kararı üzerine, 259 subay, 395 astsubay, 4.414 er, 18 askeri ve 4 sivil memurdan oluşan 5.090 kişilik 1. Türk Tugayı hazırlanmış, Tuğgeneral Tahsin Yazıcı kuvvet kumandanlığına, Albay Celal Dora 241. Piyade Alay Kumandanlığına atanarak görevlendirilmişlerdir. 1. Tugay, 4 tabur piyade alayı, 1 topçu taburu, 1 mühendislik firması, 1 uçak savaş bataryası, 1 mühimmat bölüğü, 1 nakliye bölüğü, 1 sağlık bölüğü, 1 iletişim ekibi, 1 tanksavar ekibi, 1 depo bölüğü ve askeri bando takımından oluşturulmuştur¹¹¹⁵. 25 Eylül 1950 tarihinde İskenderun limanından hareket eden 5083 kişilik 1'inci Türk Tugayı, 24 günlük bir deniz yolculuğundan sonra 18 Ekim 1950 tarihinde, Kore'nin güneyindeki Pusan Limanına ulaşmıştı. Türk Tugayı iki gün sonra, Pusan'dan kuzeydeki Taegu şehrine trenle intikal etmiş ve burada savaş hazırlıklarına başlamıştır. “North Star-Kutup Yıldızı” kod adı verilen Türk Tugayı, 8'inci Amerikan Ordusu 25'inci Tümeni'nin emrine verilmişti. Başlangıçta Türk Tugayı'na; gerilla ile mücadele etmek, yolların ve köprülerin güvenliğini sağlama görevi verilmiştir. Böylece, ABD'den sonra Kore'ye askerleri ulaşan ikinci devlet Türkiye olmuştur¹¹¹⁶.

Türkiye savaş boyunca toplam 4 tabur asker gönderecektir. Birinci Tabur 1950, İkinci Tabur 1951, Üçüncü Tabur 1952 ve Dördüncü Tabur 1953 yılında Kore'ye ulaşmıştır. Basında, Kore'ye gönderilen Türk askerlerinin haberleri sıklıkla yer almış, Kasım

¹¹¹⁴ “Fuat Köprülü kararımızı Trygve Lie'ye bildirdi. Hükümet dünya çapında ehemmiyet taşıyan bir karar aldı. Kore Savaşı'na 4.500 kişilik bir askeri tugay ile katılıyoruz.”, Son Posta, 26 Temmuz 1950, Sayı: 5637; Bülent Akkaya, “Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı”, *Akademik Bakış Dergisi*, (Şubat 2012), s. 5,7; Hüseyin Aydın, Türkiye'nin Yurtdışına Asker Gönderme Kararlarında Yasama ve Yürütmenin Rolü, s. 20-25.

¹¹¹⁵ S. Alper, E. Arap, B. Değirmencioglu, “Unutulan Savaş Kore Savaşı”, *Türk Hukuk Gündemi Dergisi*, I (2014), s. 74-75.

¹¹¹⁶ <http://muharipgaziler.org.tr/kore-savasi/> (Erişim Tarihi: 11.09.2017); Kocaeli Muharip Gaziler Derneği Kayıt Defterinden Naklen, Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s. 418-422.

1950’de Kore’deki çatışmada Türk Birliği’nin Çinliler tarafından sarıldığı, Amerikan karargahı ümit kesmişken, süngü hücumu ile 200 Çinli’yi öldürerek 200’ünün de esir alındığı yazılmıştır. “Birleşmiş Milletler Kuvvetleri için talihsiz geçen bir günün tek zaferini Türk Birliği kazandı” haberi verilmiştir¹¹¹⁷. Bu çarpışmalar devam ederken Kore’de şehit düşen mehmetçiğin isimleri de listeler halinde Türkiye’ye ulaşıyor, basında yayınlanıyordu, bir çok gazete bu dönemde Kıbrıs ekleri ile yayın yapıyordu¹¹¹⁸. 1950 Yılında Türkiye’den gönderilen Birinci Tabur Komutanlığında yer alan Kocaeli-Adapazarı’ndan gönderilenlerin listeleri aşağıdaki gibidir¹¹¹⁹:

¹¹¹⁷ Zafer, 29 Kasım 1950, s.1; Cumhuriyet, 29 Kasım 1950, Sayı: 9453.

¹¹¹⁸ Hürriyet, 18 Aralık 1950, Sayı: 954; Cumhuriyet, 6 Aralık 1950, 9460.

¹¹¹⁹ Bu başlık altındaki tablolara ait bilgiler, Dernek Başkanı Sayın Erol Demir tarafından Aralık 2017 tarihinde bizimle paylaşılmış olup, kendisi ile yapılan görüşmede, Sakarya genelinden derneklerine üye olan gazilerin 15 kişi olduğunu, 13 kişinin hala hayatta olduğunu belirtilmiştir. Dernek kayıtlarında yer alan bilgilere göre, Kore Savaşı’na Sakarya genelinden toplamda 217 kişinin gönderildiği belirtilmiştir.

Tablo 45: Kocaeli’nden 1950 Yılında Kore Savaşı’na Katılan Birinci Tabur
Komutanlığı’nda Yer Alan Askerler

Unvan	Adı-Soyadı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi
Subay	Mustafa Raşit Cayıklı	-	-
Astsubay	Süleyman Ekinci	Hatay	1924
Piyade Er	Mustafa Uçar	İzmit	1929
Piyade Er	Adem Sevimli	İzmit	1928
Piyade Er	Ali Yaşa	Adapazarı	1929
Piyade Er	Orhan Kazım Özay	İzmit	1929
Piyade Er	İbrahim Yıldızdal	İzmit	1929
Piyade Er	İsmail Çamur	Adapazarı	1929
Piyade Er	Necati Yılmaz	İzmit	1929
Piyade Er	Ahmet Karatepe	İzmit	1929
Piyade Er	Osman Köse	Adapazarı	1929
Piyade Er	Necati Mert	İzmit	1929
Piyade Er	Salim Demir	İzmit	1929
Piyade Er	Osman Turan	Adapazarı	1929
Piyade Er	Şevket Candemir	İzmit	1929
Piyade Er	Osman Uzuner	Adapazarı	1929
Piyade Er	Şevki Akbar	Adapazarı	1928
Piyade Er	Osman Yılmaz	İzmit	1929
Piyade Er	Hayrettin Karasin	İzmit	1929
Piyade Er	Nazif Ertürk	İzmit	1929
Piyade Er	Abdullah Tanrıku	İzmit	1929
Piyade Er	Salih Aktaş	Kandıra	1929
Piyade Er	Hasan Doğan	İzmit	1929
Piyade Er	Ahmet Karakuzu	İzmit	1929
Piyade Er	Hüseyin Mengü	İzmit	1929
Piyade Er	Osman Tekin	İzmit	1929
Piyade Er	Yaşar Karayel	İzmit	1929
Piyade Er	H. İbrahim Yılmaz	İzmit	1929
Piyade Er	Halil Candan	İzmit	1929
Piyade Er	Salih Ütük	İzmit	1929
Piyade Er	İsmail Atıman	İzmit	1929
Piyade Er	Ahmet Çorap	İzmit	1929
Piyade Er	Salih Urfi Kızmaz	İzmit	1929
Piyade Er	İlyas Malçok	İzmit	1929
Piyade Er	Osman Yıldırım	Kandıra	1929
Piyade Er	Halim Koşar	İzmit	1929
Piyade Er	İbrahim Ay	İzmit	1929
Piyade Er	Durdu Yaman	Kandıra	1929
Piyade Er	Şevket Özkan	İzmit	1929

Kaynak: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtları; Kocaeli Muharip Gaziler Derneği Kayıt Defterinden Naklen, Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s. 418-422; <http://muharipgaziler.org.tr/kore-savasi/> (Erişim Tarihi: 11.09.2017).

Türkiye'nin pek çok ilinden toplanmış olan 600 kişilik ilk tabur içerisinde, Kocaeli'nden 41 adet askerin yer aldığını görüyoruz. 1 subay, 1 topçu astsubayı ve 39 erden oluşan bu kişilerden 10'u şehit olmuştur. Birinci Tabur içerisinde Adapazarı doğumlu olan 6 piyade er bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda ise, yukarıdaki listede yer almayan ancak Sakarya Muharip Gaziler Derneği'ndeki defterde kayıtlı olan isimler yer almaktadır. Buna göre, Adapazarı-Sakarya genelinden Birinci Taburla gönderilen askerlerin isimleri ek olarak verilmelidir.

Tablo 46: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre

Unvan	Adı-Soyadı	Kafilesi	Doğum Tarihi
Piyade Er	Şevket Başkan	Birinci Kafile	1931
Piyade Er	İshak Öz	Birinci Kafile	1929
Piyade Er	Mehmet Kahya	Birinci Kafile	1930
Piyade Er	Salih Bozkurt	Birinci Kafile	1926
Piyade Er	Rafet Özalpay	Birinci Kafile	1931
Piyade Er	Hakkı Yakupoğlu	Birinci Kafile	1930

Kaynak: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtları

Tablo 47: Kocaeli'nden 1951 Yılında Kore Savaşı'na Katılan İkinci Tabur Komutanlığı'nda Yer Alan Askerler

Unvan	Adı-Soyadı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi
Kurmay Binbaşı	Turgut Sunalp	İstanbul	1917
Topçu Yüzbaşı	İbrahim Alp	-	-
Topçu Yüzbaşı	Doğan Gündüz	-	-
Onbaşı	Cemalettin Sercan	İzmit	1930
Başçavuş	Naci Güler	İzmit	1930
Piyade Er	Remzi Aktürk	Kandıra	1930
Piyade Er	Halim Kızılkaya	İzmit	1930
Piyade Er	Ramazan Gökdemir	İzmit	1930
Piyade Er	Cevat Hasar	İzmit	1930
Piyade Er	Vehbi Canbay	İzmit	1930
Piyade Er	Bilal Kır	İzmit	1930
Piyade Er	Cafer Kılıçhan	İzmit	1930
Piyade Er	K. Nezih Köseoğlu	İzmit	1930
Piyade Er	İsa Duman	İzmit	1930
Piyade Er	Osman Karayel	İzmit	1930
Piyade Er	Ali Ormancı	İzmit	1930

Kaynak: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtları; Kocaeli Muharip Gaziler Derneği Kayıt Defterinden Naklen, Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s. 418-422; <http://muharipgaziler.org.tr/kore-savasi/> (Erişim Tarihi: 11.09.2017).

1951 yılında Türkiye’den Kore’ye gönderilen İkinci Taburdaki askerlerin 5’i Kocaeli’nden olup 1 binbaşı, 2 yüzbaşı ve 10 erden oluşmaktadır. Bu taburda Adapazarı doğumlu er bulunmuyordu. Bu grup içerisindeki askerlerden 4’ü şehit olmuştur. Sakarya Muharip Gaziler Derneği’ne üye olup kayıtlarında ismi bulunanlar:

Tablo 48: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre

Unvanı	Adı-Soyadı	Kafilesi	Doğum Tarihi
Piyade Er	Saadettin Acar	İkinci Kafile	1932
Piyade Er	Rıfat Çelenkoğlu	İkinci Kafile	1931
Piyade Er	Cevdet Özden	İkinci Kafile	1932

Kaynak: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtları

Tablo 49: Kocaeli’nden 1952 Yılında Kore Savaşı’na Katılan Üçüncü Tabur Komutanlığı’nda Yer Alan Askerler

Unvan	Adı-Soyadı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi
Piyade Er	Hüseyin Soydağı	Kandıra	1931
Piyade Er	İsmail Gültekin	İzmit	1931
Piyade Er	Mehmet Kalkan	İzmit	1931
Piyade Er	Hüseyin Özer	İzmit	1931
Piyade Er	Niyazi Temel	İzmit	1931
Piyade Er	Veysel Karalı	İzmit	1931
Piyade Er	Fehmi Tarcan	İzmit	1931
Piyade Er	Salih Yüksel	İzmit	1931

Kaynak: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtları; Kocaeli Muharip Gaziler Derneği Kayıt Defterinden Naklen, Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s. 418-422; <http://muharipgaziler.org.tr/kore-savasi/> (Erişim Tarihi: 11.09.2017).

1952 yılında Kore’ye gönderilen Üçüncü Tabur askerlerinden 8’i Kocaeli’nden olup, çoğunluğu İzmit doğumlu idiler. Sakarya genelinden derneğe kayıtlı olup üçüncü taburla gönderilenlerin bilgileri:

Tablo 50: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre

Unvanı	Adı-Soyadı	Kafilesi	Doğum Tarihi
Piyade Er	Şaban Talan	Üçüncü Kafile	1930
Piyade Er	Hikmet Sırdaş	Üçüncü Kafile	1930
Piyade Er	Selim Demir	Üçüncü Kafile	1930
Piyade Er	Merih Apakbey	Üçüncü Kafile	1931

Kaynak: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtları

Tablo 51: Kocaeli’nden 1953 Yılında Kore Savaşı’na Katılan Dördüncü Tabur Komutanlığı’nda Yer Alan Askerler

Unvan	Adı-Soyadı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi
Piyade Er	Mehmet Aktop	İzmit	1932
Piyade Er	Vefa Ertürk	Kandıra	1932
Piyade Er	Sadık Sağan	İzmit	1933
Piyade Er	Yusuf Özcan	İzmit	1933
Piyade Er	Mustafa Şan	Kandıra	1933
Piyade Er	Kamil Başer	İzmit	1933
Piyade Er	Hakkı Taner	İzmit	1933
Piyade Er	Eyüp Akcan	İzmit	1933
Piyade Er	Nurettin Can	İzmit	1933
Piyade Onbaşı	Enver Özcan	İzmit	1932
Piyade Er	Hüseyin Budak	Kandıra	1932
Piyade Er	Beytullah Filiz	İzmit	1932
Piyade Er	Fahri Çakır	İzmit	1932
Piyade Er	Yusuf Baran	İzmit	1932
Piyade Er	Veis Bingöl	İzmit	1932
Piyade Er	Hasan Çağlar	İzmit	1932
Piyade Er	Recep Erenkaya	İzmit	1932
Piyade Er	Mehmet Karaduman	İzmit	1932
Piyade Er	Halit Gürkan	İzmit	1932
Piyade Er	Mahmut Yurttaş	İzmit	1932
Piyade Er	Nazmi Arslan	Kandıra	1932
Piyade Er	Emin Akcan	Kandıra	1932

Kaynak: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtları; Kocaeli Muharip Gaziler Derneği Kayıt Defterinden Naklen, Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s. 418-422.

1953 yılında son olarak gönderilen Dördüncü Tabur’da yer alan askerlerin 22’si Kocaeli’ndendir. Tamamı erlerden oluşan bu taburda 1 şehit verilmiştir.

Bu dönemde Kore’ye hangi kfile ile gittiğini bilmediğimiz ve bu listelerde yer almayan, ancak 1954 yılında Sakarya’da bronz madalya takıldığını tespit ettiğimiz iki muharip bulunmaktadır. Bu isimler, Topçu Yüzbaşı Lütü Tuncay ile Cüneyt Asımgil’dir¹¹²⁰.

Tablo 52: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre

Unvan	Adı-Soyadı	Kafilesi	Doğum Tarihi
Piyade Er	Mehmet Çetin	Dördüncü Kfile	1932

¹¹²⁰ Demokrat Sakarya, 22 Haziran 1954, Sayı: 5, 23 Haziran 1954, Sayı: 6; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s, 121.

1950'den 1953'e kadar gönderilen birliklerde, Kocaeli genelinden toplam 82 asker gönderilmiş ve 17 asker şehit olmuştur. Şehitlerden 13'ü İzmit doğumlu, 4'ü ise Adapazarı doğumludur. Bu isimler tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo 53: Kore Savaşı'nda Kocaeli'nden Şehit Olan Askerler

Unvan	Adı-Soyadı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Gidiş Tarihi
Piyade Er	Salim Demir	İzmit	1929	29.11.1950
Piyade Er	Şevket Candemir	İzmit	1929	29.11.1950
Piyade Er	İbrahim Yıldızdal	İzmit	1929	29.11.1950
Piyade Er	Ali Yaşa	Adapazarı	1929	29.11.1950
Piyade Er	Necati Mert	İzmit	1929	29.11.1950
Piyade Er	Necati Yılmaz	İzmit	1929	29.11.1950
Piyade Er	İsmail Çamur	Adapazarı	1929	29.11.1950
Piyade Er	Osman Köse	Adapazarı	1929	29.11.1950
Piyade Er	Süleyman Turan	İzmit	1929	29.11.1950
Piyade Er	Ahmet Karatepe	İzmit	1929	9.1.1951
Piyade Er	Yusuf Özcan	İzmit	1933	20.1.1954
Piyade Er	Ali Ormancı	İzmit	1930	18.3.1951
Piyade Er	Cafer Kılıçhan	İzmit	1930	22.4.1951
Piyade Er	Bilal Kır	İzmit	1930	22.4.1951
Piyade Er	Halim Kızılkaya	İzmit	1930	19.5.1951
Piyade Er	Niyazi Temel	İzmit	1931	13.4.1952
Piyade Er	Veysel Karalı	İzmit	1931	28.5.1953

Kaynak: <http://www.koresavasi.com/kore-savasi-sehitleri-kore-savasi-gazileri-2/kore-sehitleri-listesi> (Erişim Tarihi: 12.12.2017).

Yukarıdaki tablolar Kocaeli Muharip Gaziler Derneği'nin kayıtlarına göre düzenlenen listeler olup, Sakarya Muharip Gaziler Derneği'nde bulunan kayıtlar ise, Sakarya ilçelerinden toplam gönderilen asker sayısı 217 kişi olup üye kaydı bulunan toplam 6 şehit mevcuttur. 1 kayıp, 2 adet esir asker olduğu belirtilmiştir:

Tablo 54: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtlarına Göre

Unvanı	Adı-Soyadı	Kafilesi	Doğum Tarihi	Durumu
Onbaşı	Cafer Kılıçhan	Birinci Kafile	1929	Şehit
Piyade Er	İlyas Kılıç	Birinci Kafile	1929	Şehit
Piyade Çavuş	Süleyman Turan	Birinci Kafile	1929	Şehit
Piyade Er	Ali Yaşa	Birinci Kafile	1927	Şehit
Piyade Er	İsmail Çamur	Birinci Kafile	1929	Şehit
Piyade Er	Osman Köse	Birinci Kafile	1929	Şehit
Piyade Er	Mehmet Ünal	Birinci Kafile	1929	Kayıp
Piyade Er	Mustafa Erer	Birinci Kafile	1929	Esir Düşmüş
Piyade Onbaşı	Kamil Bozkurt	Birinci Kafile	1928	Esir Düşmüş

Kaynak: Sakarya Muharip Gaziler Derneği Kayıtları

Kore Savaşında kayıp olan askerden ve esir düşen bir askerden haber alınamamış olup, esir düşen Piyade Onbaşı Kamil Bozkurt daha sonra serbest kalarak ülkeye dönmüştür. Kendisi yakın seneler içerisinde vefat etmiştir. Eşi hala hayattadır. Kore'deki kanlı çarpışmalardan ve esaretten kurtulup gazi olarak yurda döndükten sonra, o kanlı günleri hatırlattığı için uzun yıllar eşine, torunlarına ve akrabalarına kına yaktırmadığı, kırmızı kıyafetler giymelerini istemediği, bundan çok mütesir olduğu anlatılmaktadır¹¹²¹.

Savaştan sonra yurda dönen askerlere devlet tarafından madalyalar verilmişti. 1954 yılı Haziran ayında Adapazarı'nda da tören düzenlenmiştir. Arifiye havaalanında yapılan askeri törende, Kore Savaşında kahramanlık gösteren iki Türk Subayına bronz yıldız madalyası verilmiştir. Bu subaylar Topçu Yüzbaşı Lütfü Tuncay ile Cüneyt Asımgil'dir. Törene Kocaeli Milletvekili Ekrem Alican, Kaymakam Atıf Tahlıl, Belediye Başkanı Suavi Damalı Tümen Komutanı Tümgeneral Hamdi Günsey, Cumhuriyet Savcısı Ethem Tüfekçioğlu, Arifiye Öğretmenokulu Müdürü Azmi Gökmen, çeşitli siyasi parti üyeleri ve memurlarla, basın mensupları katılmıştır. Arifiye havaalanında 22 Haziran 1954 tarihinde, saat 10'da başlayan törende, Amerika Birleşik Devletleri'ni temsilen Ateşemiliter yardımcısı Binbaşı Burgeron katılmış olup, muharip Türk subaylarına madalyalarını kendisi takmıştır¹¹²².

Sonuç olarak, Kore Savaşı, uluslararası toplumu bir amaç etrafında ilk defa silahlı teşkilatlanmaya yönlendirmiştir. Ortalama üç yıl süren savaştan sonra, Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgal etmesi engellenmiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri açısından incelendiğinde savaş, maddî ve manevî anlamda büyük kayıplara neden olmuştur. Türk kuvvetleri; üç yıl içinde on dört başarılı muharebe yapmıştır. Bu muharebelerden özellikle, Kunuri ve Kumyongjongni Muharebelerinde gösterdikleri kahramanlıklar ile Kore Savaşı'nın sonucunu Güney Kore lehine değiştiren çok önemli başarılar elde etmişlerdir¹¹²³. Türkiye açısından ele alındığında, Kore'de çok sayıda şehit ve gazi veren Türkiye'de Demokrat Parti hükümetinin bu kararı eleştirilere sebep olmuştur. Devletimizin fedakarca ve başarıyla yürüttüğü askeri girişim, Amerika kamuoyu

¹¹²¹ Sakarya Muharip Gaziler Derneği Başkanı Erol Demir'in yakinen tanıdığı Kamil Bozkurt hakkında paylaştığı bilgilerdendir.

¹¹²² Demokrat Sakarya, 22 Haziran 1954, Sayı: 5, 23 Haziran 1954, Sayı: 6; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi*, s. 121.

¹¹²³ "Kore'de savaş kesildi, iki ülke birlikleri mütareke hattına doğru geri çekildiler, birliğimiz sulhden sonra Kore'yi terk edecek", *Hürriyet*, 28 Temmuz 1953, Sayı: 1803; Gökhan Durak, "Türk ve Dünya Basınında Kore Savaşı ve Türkiye", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36 (Şubat 2015), s. 323.

tarafından memnuniyetle karşılanmış, 1952 yılında NATO'ya üyeliğinin önünü açmıştır. Sonraki dış politikasını bu paktın çerçevesinde belirleyen ve halen devam etmekte olan Türkiye-Kore dostluk kardeşlik ilişkilerinin önemli bir dönüm noktası olmuştur.

4.3.Trafik

Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı Trafik İşleri (Güvenliği) Daire Başkanlığı'nın kurulmasından sonra, temel görev ve yükümlülükleri arasında bulunan hizmetlerden bazıları şunlardır:

- “Genel Müdürlük görev alanına giren yollarda can ve mal güvenliğini sağlamaya yönelik, yatay ve düşey işaretler ile ışıklı ve ışısız işaretlemeleri, aktif ve pasif koruma tertibatlarını, güvenlik araç ve tesislerini trafik güvenliği kuralları ile işaretleme standartlarına uygun olarak belirlemek, uygulamak, uygulatmak ve denetlemek.
- Trafik Kuruluşlarını ve görevli personelini trafik mevzuatına bağlı olarak denetlemek
- Trafik kazalarının oluş nedenleri ile ilgili verileri toplamak, analiz etmek ve gerekli önleyici teknik önlemleri almak veya aldırarak.
- Trafik ve araç tekniği konularında ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşlarına görüş bildirmek”¹¹²⁴.

4.3.1. Vilayetin Trafik Yapısı: Emniyet Müdürlüğü Trafik Büro Amirliği

Adapazarı trafik işleri, önceden belediye seyrüsefer birimine bağlı iken 1954 yılında Trafik Emniyet Müdürlüğü'ne devredilmiştir¹¹²⁵. 1954 öncesi İzmit'e bağlı olduğu için, Kocaeli Emniyeti trafik polis memurları ilçelere görevlendirilerek, trafiği denetlemekte ve şehir giriş çıkışlarında çeşitli kontrollerde bulunmaktaydılar. İl olmasının akabinde Adapazarı'nda, yeni bir trafik teşkilatı oluşturulması çalışmaları başlamış, Trafik İşleri Genel Müdürlüğü bu konuyla yakından ilgilenmiştir¹¹²⁶.

Adapazarı'nın Türkiye'nin her yeri ile bağlantılı bir karayolu şebekesi olduğu için, 1950-60 arası dönemde yani şehirlerarası devlet yolunun şehrin içinden geçtiği yıllarda bu hat

¹¹²⁴ <http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Baskanliklar/BaskanliklarTrafik/Gorevleri.aspx> (Erişim Tarihi: 08.12.2017).

¹¹²⁵ Sakarya Postası, 24 Aralık 1954, No.168.

¹¹²⁶ Sakarya Postası, 19 Aralık 1954, No.156.

üzerinde yoğunluk yaşanmaktadır¹¹²⁷. Basına yansıyan ölümlü kazalar ve çok sayıda yol ihlali haberi, bu konuda önlem alınmasını ve polis sayısının artırılmasını gerekli kılmıştır.

Halkın beklentileri; şehir trafiğinin düzene sokulması ve kazaların önlenmesi için, kavşaklara otomatik sinyal lambaları takılması, bu kuralların yalnız motorlu araçlara değil motorsuz araçlara ve yayalara da uygulanmasıdır¹¹²⁸. Bu sebeple, 1954 yılında belediye tarafından şehrin belirli bölgelerine renkli trafik ışıkları koyulmasına başlanmıştır¹¹²⁹. Bu tarihte, polis desteğinin İzmit'ten geliyor olması, trafik polisi kadrosunun ayrı olarak oluşturulması beklentisini devam ettirmiştir. 1956 yılında, il merkezinde bir Trafik Şubesinin oluşturulmasından sonra, şehrin giriş ve çıkış yönlerinden her gün geçen yüzlerce aracın kontrol yetersizliği sebebiyle meydana gelen müessif kazaların önlenmesini sağlayacaktır¹¹³⁰.

Uzun yıllar boyunca belediye ekipleri tarafından idare edilen trafik işleri, 1 Şubat 1957 tarihinden itibaren tamamen polise devredilmiştir¹¹³¹. Bu işle ilgili bir trafik komiseri ve birkaç polis memuru şehre atanmış ve göreve başlamıştır. Trafik Şubesi'nin yapısı şu şekilde idi;

-Emniyet Müdürü Nazmi Sevin başta olmak üzere, Emniyet Amiri Ali Rıza İnâl sorumluluğunda oluşturulan trafik ekibinde, Karayolları Trafik Şubesi Fen Heyeti Müdürü Sedat Mengülbörü, Trafik Fen Eğitim Mühendisi Yüksel İkinciogulları ve Trafik Polislerinden Ali Türkan, Nuri Sarboy ve Salih Özel görev yapmaktaydı¹¹³². Düzenli trafik kontrolleri bu ekip tarafından yürütülüyordu.

1955-56 yıllarında Adapazarı'nda şehirlerarası ulaştırmaya hizmet eden bir adet otogar bulunmakta olup, kamyon garajları içinse şehir içinde yer düşünülmemiştir. Son bir yıl zarfında 1400 vasıta artış gösteren Adapazarı'nda kaydedilen araçların çoğu bisiklet ve öküz arabasıdır¹¹³³. Motorlu araçların sayısı da artmaktadır. Şehrin sahip olduğu nakliye araçları şunlardır:

¹¹²⁷ Orhan Göçer, *Adapazarı ve Fizik Planlaması*, s. 19.

¹¹²⁸ Sakarya Postası, 10 Aralık 1954, No. 150

¹¹²⁹ Demokrat Sakarya, 27 Aralık 1954, No. 170.

¹¹³⁰ Yeni Ada Postası, 29 Şubat 1956, Sayı: 1164.

¹¹³¹ Yeni Ada Postası, 29 Ocak 1957, Sayı: 1446.

¹¹³² Yeni Ada Postası, 29 Ocak 1957, Sayı: 1446.

¹¹³³ Sakarya Postası, 3 Şubat 1955, No. 203.

1956 yılı:

Kamyon, kamyonet: 417

Toplam motorlu araç sayısı: 663

Otobüs 62

Toplam motorsuz araç sayısı: 2200

Otomobil 184

Atlı Araba 600

Fayton 100

Öküz arabası, bisiklet 1500

Trafik akımının en yavaş olduğu bölge, Doğu-Batı aksı ile İstanbul- Ankara Devlet Yolu güzergahıdır. Bu yol özellikle yaz aylarında günde 200-4300 araca hizmet etmiştir.

Adapazarı'ndan diğer illere, şehirlerarası otobüs seferleri düzenlenmiştir. İstanbul'a; 06.00-19.00 arası her yarım saatte bir (günlük 100 otobüs) otobüs, İzmit'e; 06.00-18.00 arası her 15 dakikada, Ankara'ya; 06.00-18.00 arası gün boyunca 8 direkt 15 transit, Bursa'ya; 06.00-18.00 arası her saat başı 1 otobüs, Eskişehir'e; 06.00-18.00 arası her saat başı 1 minübüs koyulmuştur¹¹³⁴. Şehirde bilet satış hakkına sahip büyük otobüs firmaları ise; Varan, Ömür, Emniyet ve Gülhan'dır¹¹³⁵.

Adapazarı'nda bulunan Odu Donatım Ağır Tamir Bakım Fabrikası da bu dönemde Adapazarı'nda dış hizmet olarak, kurtarma teşkilatı ile birçok müesseselerin yükleme işlerini yapmış olup, kara yolları ve şehir trafiğine yardımcı olmak amacıyla da kurtarma işlerini gerçekleştirmiştir¹¹³⁶.

Büyüyen ve gelişen Adapazarı'nda aynı oranda yoğunluk kazanan trafik işlerinin, aksatılmadan devam edebilmesi için gerekli personel ve araçların şehre ulaştırılması sağlanacaktır. Emniyet Müdürü Nazmi Sevin, Ankara'da Genel Müdürlükle bu konuda görüşmeler gerçekleştirmiş, bunun neticesinde 1956 yılı içerisinde şehre, 9 trafik memuru ve 1 trafik amiri görevlendirilmiştir¹¹³⁷.

¹¹³⁴ Orhan Göçer, *Adapazarı ve Fizik Planlaması*, s. 19-20.

¹¹³⁵ Sakarya, 11 Kasım 1960, No. 443.

¹¹³⁶ *Sakarya*, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayını, 1965, s. 14.

¹¹³⁷ Anadolu, 22 Kasım 1956, Sayı: 180.

Şehrin trafiğinin en yoğun olduğu bölgeler Ticaret Lisesi önü, Gümrükönü, Uzun Çarşı Ankara Caddesi kavşağı ve Çark Caddesi ile Postane Caddesi kavşakları olarak belirtilmektedir. Bu noktalarda kaza ihtimali yüksek durumdadır. 1959 yılına gelindiğinde, trafik memurlarının azlığı sebebiyle bu bölgelerin bir kısmında trafik erleri görev yapmakta ve yoğunluk karşısında yeterli hizmet verememektedirler¹¹³⁸.

4.3.2. Trafik Kontrolleri

24 Eylül 1952'de kabul edilen Trafik Kanunu¹¹³⁹, hem araçlara hem de yayalara ait yaptırımlar getirdiği için, şehir içi ve dışı trafik kontrol noktalarının sayısının artırılması ve bu noktalarda denetim yapacak polisler görevlendirilmesi, trafik kurallarına uymayı zorunlu hale getirmiştir.

Sakarya'da Trafik Büro Amirliği, il dahilinde kazaların oluşmasını önlemek amacıyla önleyici tedbirler alarak, bu kapsamda kontrol merkezleri oluşturmuştur. Şehir içinde ve dışındaki yollarda, gece ve gündüz aralıksız olarak trafik kontrollerine devam eden ekipler, kurallara uymayan araçlara cezai işlem yapmaktaydılar. Özellikle otobüsler konusunda bu denetimler yoğunlaşmış, fazla yolcu taşıyan otobüsler trafikten menedilmişlerdir.¹¹⁴⁰ 1954 yılından sonra haftanın belirli gün ve saatlerinde yapılan trafik uygulamaları daha da sıklaştırılarak, kontrol noktalarında başarılı çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Adapazarı'nın Sakarya iline bağlanmasından sonra, Emniyet Müdürlüğüne bağlı Trafik Bürosu tarafından yapılan yeni düzenlemeye göre; önceden Adapazarı ismi taşıyan bütün plakalar, "Sakarya" adı kullanılarak değiştirilecek ve ehliyetler de profesyonel olacaktır. Trafik Nakil Vasıtaları Talimatının 3. Maddesine göre bütün plakaların yeniden düzenlenmesi ilk iş olarak gündeme gelmiştir. Bu dönemde trafik komiseri Osman Serdaroğlu kontrollere bizzat katılarak incelemede bulunmuştur¹¹⁴¹.

İstanbul-Ankara yolunun şehirlerarası istikametinden geçerken şehre giren dolmuş ve arabalar, özellikle bayram gibi yoğun günlerde yanlış yollara saparak şehir içinde trafiğin duraksamasına sebep olmaktaydılar. Bunun temel nedeni, istikamet (yön) levhalarının ve

¹¹³⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Ekim 1959, Sayı: 2477.

¹¹³⁹ Ayın Tarihi, 24 Eylül 1952.

¹¹⁴⁰ Yeni Ada Postası, 9 Ağustos 1957, Sayı: 1603.

¹¹⁴¹ Anadolu, 26 Mart 1957, Sayı: 286; 22 Kasım 1956, Sayı: 180.

okların bulunmayışı idi¹¹⁴². Bu konuda eksiklikler mevcut olduğundan trafik işaretçilerinin her bölgeye koyulması istenmekteydi.

Trafik Müdürlüğü, özellikle bayram günlerinde şehrin çeşitli semtlerinde kontrollere daha çok önem vermekteydi. Bayramlarda halkın araç sıkıntısını fırsat bilen bazı dolmuşçular, fazla ücret alma yoluna başvurdıklarından, şikayete konu oluyorlardı. Trafik Müdürlüğünde sürekli açık bulunan nöbetçi şikayet memurluğu 1956 yılının bir bayram haftası içerisinde aldığı şikayetler üzerine¹¹⁴³, 30 şoföre para cezası kesilmesi, 50 şoförün de ehliyetlerinin iptal edilmesi için evrak oluşturarak müdürlüğe sevk etmiştir. Yine bayramlarda, taksicilerin de halktan fazla ücret talep etmeleri gelen şikayetler arasında olduğundan, bu taksilere de cezai işlem başlatılmıştır.

1957 yılı içerisinde, Adapazarı emniyeti trafik kontrollerini artırmış, gece ve gündüz ekipleri özellikle fazla yolcu taşıyan ve kurallara uymayan otobüsleri tespit ederek cezai işlem başlatmıştır¹¹⁴⁴. Bu uygulamalar caydırıcı olması açısından önemlidir. Emniyet Müdürü Nazmi Sevin başta olmak üzere, Emniyet Amiri Ali Rıza İnal sorumluluğunda oluşturulan trafik ekibinde, Karayolları Trafik Şubesi Fen Heyeti Müdürü Sedat Mengülbörü, Trafik Fen Eğitim Mühendisi Yüksel İkinciogulları ve Trafik Polislerinden Ali Türkan, Nuri Sarboy ve Salih Özel görev yapmaktaydı¹¹⁴⁵. Bu ekip, şehirlerarası ve şehir içi yollarda başarılı çalışmalar yürütmekteydi. Ankara Devlet Karayolundan başlayarak, trafik kanunu Sakarya’da benimsetmek için düzenli olarak araç ve şoför kontrolleri gerçekleştiriyorlardı.

İncelediğimiz dönemde, Sakarya’da bisiklet sürücüleri için uygulanan prosedür şu şekilde işlemekte idi. Bisikletler ehliyet ile kullanılıyor ve ehliyet almak isteyen şoförler öncelikle şoförler cemiyetine gönderiliyorlardı. Bu cemiyet, her bisiklet isteyen vatandaşa bir sürücü ehliyeti ve 3 ila 5 sorulu 4 sayfalık formları doldurarak teslim etmekte idi. Bu uygulama sırasında bazı zamanlarda yaşanan usulsüzlük hakkında haberler yer almaktadır. Yapılan işlemlere karşılık olarak bazı şahıslardan 5, bazılarında

¹¹⁴² Anadolu, 7 Mayıs 1957, Sayı: 319.

¹¹⁴³ Hakikat, 25 Temmuz 1956, Sayı:225.

¹¹⁴⁴ Yeni Ada Postası, 9 Ağustos 1957, No. 1603.

¹¹⁴⁵ Yeni Ada Postası, 29 Ocak 1957, Sayı: 1446.

2,5 lira alınması ve ücret alındığına dair makbuz verilmemesi vatandaş tarafından şikâyet sebebi olmuştur¹¹⁴⁶.

Ülke genelinde 1958/1959 dönemi itibariyle, trafik kazalarının son yıllarda giderek çoğalması sonucunda merkezi Ankara’da bulunan “Trafik Kazalarını Önleme Cemiyeti” kurulmuştur. Bu cemiyet, 10 Aralık 1959 tarihinden itibaren bütün yurda yayılmak üzere geniş çaplı bir “trafik kampanyası” yapılmasına karar vermiş, Sakarya Trafik Komisyonu da, bu kampanyaya katılacağını açıklamıştır. Kampanyaya katılan Sakarya Trafik Bürosu, 11 Aralık 1959 tarihinde, Trafik Haftası etkinlikleri dolayısıyla basın aracılığı ile vatandaşlara bir beyanname yayınlamış, halkla iş birliği içerisinde trafik kazalarını önlemek ve en aza indirmek amacıyla trafik kuralları ve uyarılarını içeren metinleri basında yayınlamaya gayret etmiştir:

“Sür’at daima felakettir!”, “Kazadan sonra vicdanınız muazzez olacağına, olmadan önce tedbirli olup müsterih olunuz”, “Açık kamyon veya traktör romörkleri boş dahi olsa şahısları bindirmeyiniz” ¹¹⁴⁷ gibi notlarla günlük gazetelerde kısa ve uyarıcı paylaşımlarda bulunmuştur.

Vatandaşların, şehir içinde hızlı giden araçlardan duydukları rahatsızlık, sıklıkla basında dile getirilmiş, ayrıca kaldırımlarda park etmiş olan bisikletler sebebiyle yayaların kaldırımı kullanamadıkları hakkında şikayetler basın yolu ile Emniyet Trafik Şubesine iletilmiştir¹¹⁴⁸.

Trafik kontrolleri sırasında usulsüz araç park eden sürücülere de zabıt tutularak, şehir içinde ve dışında yapılan kontrollerde ruhsatsız, eksik donanımlı olduğu anlaşılan arabalara ceza kesilmiştir¹¹⁴⁹.

4.3.3. Trafik Kazaları

Trafik Kazası; “karayolu üzerinde hareket halinde olan bir veya birden fazla aracın karıştığı ölüm, yaralanma ve zararlı sonuçlanmış olan olay” şeklinde tanımlanmaktadır¹¹⁵⁰. Kaza teriminin farklı şekillerde algılanması sebebiyle trafik

¹¹⁴⁶ Anadolu, 9 Ağustos 1957, Sayı: 397.

¹¹⁴⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Aralık 1959, Sayı: 2528.

¹¹⁴⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Mayıs 1960, Sayı: 2646.

¹¹⁴⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Eylül 1960, Sayı: 2749.

¹¹⁵⁰ <http://trafik.net.tr/trafik-kazasi-nedir/> (Erişim Tarihi: 09.12.2017).

kazalarının incelenmesi sırasında yorumlama önem kazanmaktadır. Sebep-sonuç ilişkisinde kazalara etkisi olan ihmaller de göz ardı edilmemelidir.

1950-1960 yılları arasında Adapazarı-Sakarya'daki trafik kazalarının durumu incelenirken, gazetelere yansıyan bazı yıllara ait istatistiki verilerden de faydalanılmıştır. Bir sonraki başlıkta ise, yaralamalı ve maddi hasarlı kazalar ile ölümlü trafik kazalarına ait örnekler kaydedilmiştir.

-1952 yılında, 158 kaza meydana gelmiş, 71'i ölümlü sonuçlanmış, 47 kazada da 213 vatandaş yaralanmıştır.

-1953 yılında ilk dört ayda (Ocak-Nisan), şehirde 126 kaza gerçekleşmiş, ölü ve yaralı sayısı bir önceki yıldan 32 eksik olup, toplam 85 kişidir. Yıl sonuna kadar bu kazaların sürmesi ile katlanarak devam ettiği görülmektedir. 1953 yılının sadece bir ayında, 17 taşıt kazası meydana gelmiş ve bu kazaların 5'i ölümlü sonuçlanan kazalar olmuştur¹¹⁵¹.

-1958 -1959 döneminde Sakarya'da gerçekleşen trafik kazaları, bunların sebep ve sonuçları hakkında detaylı bir açıklama yapılmıştır¹¹⁵².

İldeki karayollarında 100 trafik kazası gerçekleşmiş, bu kazalarda 109 kişi yaralanmış, 25 kişi ölmüştür.

Yapılan incelemelerde bu kazaların %60'ının özellikle şehir içinde meskûn alanlarda seyreden araç şoförlerinin fazla hız yapmalarından kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu nedenle, meskun mahalle içlerinde 40 km. den fazla hız yapmanın tehlikesi açıklanmıştır.

Yayaların da yaya kaldırımını kullanmaları ve gerektiğinde ilk geçiş hakkını araçlara vererek daha sonra yolun karşısına geçmeleri kanunen uygun görülmüştür.

Sene içerisinde yaşanan 100 kazadan %60'ı fazla hız yapan şoförlerin dikkatsizliğinden kaynaklandığı gibi %40'ı da yayaların kanunlara ve düzene uymaması ve dikkatsizliğinden doğduğu bir gerçektir. Ölümlü sonuçlanan 25 kazadan 6'sı, hızlı seyreden şoförün araç hakimiyetini kaybetmesinden, 6'sı da traktör süren ehliyetsiz ve bilgisiz şoförlerin kurallara uymamasından, 5 tanesi ise özellikle küçük yaştaki

¹¹⁵¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Nisan 1953, Sayı: 431.

¹¹⁵² Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Aralık 1959, Sayı: 2528.

çocukların trafik yoğunluğu çok olan caddeler üzerinde oynamalarından meydana geldiği, 8 kazanın ise farklı sebeplerle gerçekleşmiş olduğu izah edilmiştir.

-1960 yılının sadece 2 ayı içerisinde (Eylül-Ekim) Sakarya’da meydana gelen trafik kaza sayısı 9 dur. Bu kazalarda 1 kişi ölmüş, 17 kişi yaralanmıştır. Bu kazalarda ortaya çıkan maddi hasar toplamı 26.500 liradır. Eylül 1960 içerisinde 480 adet trafik zaptı tutulmuş, 27 kişi yakalanmıştır. Plakasız sürülen 7 araç tespit edilerek cezai işlem gerçekleştirilmiştir¹¹⁵³.

Anlaşıldığı üzere 1950-1960 yılları arasında, yaşanan çok sayıdaki kazada birçok vatandaş yaralanmış ve araç sahipleri de maddi hasara uğramıştır. Büyük şehirlerdeki trafik yoğunluğuna göre çok daha az sayıda aracın bulunduğu Sakarya’da, trafik kurallarına uyma bilinci yerleştikçe ve önleyici tedbirler devreye sokuldukça ilerleyen yıllarda kaza oranlarında düşüş kaydedilecektir.

4.3.3.1. Yaralamalı ve Maddi Hasarlı Trafik Kazaları

Sakarya’daki trafik vakaları incelendiğinde, bu dönemde en çok karşılaşılan kaza şeklinin yaralamalı kazalar olduğu görülmektedir. Bu kazalar, araçların karşılıklı çarpışması veya tek taraflı çarpışmalar olabildiği gibi, taşıtların yayalara çarpması şeklinde de yaşanmaktadır. Açık kamyon veya traktör römorklarında güvenli olmayan yolculuklar ölümlü ve yaralamalı trafik kazalarının ilk sıralarında yer almaktadır. Çarpışma ve devrilme anında korunmasız yolcuların ölümü ya da sakat kalması ile sonuçlanan kazalar sıklıkla yaşanmıştır. Bunun yanı sıra, şehir içerisinde hızlı seyreden arabaların ve yayaların yolunu gasp ederek seyreden bisikletlerin çarpması sonucunda oluşan kazalar da yaralanma ve maddi hasara sebep olan kaza şekilleri olarak kaydedilmiştir.

4.3.3.2. Yaralamalı Trafik Kazaları

1950-1960 yılları arasında Adapazarı’nda gerçekleşen kazalar genellikle şehirdeki trafik kurallarının sürücüler tarafından çiğnenmesi ve yayaların da bu konuda dikkatsiz davranması sonucunda gerçekleşmiştir. Kural ihlallerinden ilki hızdır. Hız sebebiyle gerçekleşen kazalara örnek olarak, Ankara caddesinde Feyzullah Korkut idaresindeki 914

¹¹⁵³ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Ekim 1960, Sayı: 2774.

plakalı taksi, Tozlu Hamam caddesinden hızla geçerken bakkallık yapan F. K.'a çarparak yaralanmasına sebep olmuştur¹¹⁵⁴.

Gelin konvoylarında yaşanan kazalar genellikle traktör ve kamyonlarda çok sayıda yolcu taşınması sebebiyle büyük bilançolara sebep olmaktadır. Dağdibi'nden gelmekte olan bir düğün konvoyunda, traktörün romörküne binen genç kız ve kadınlardan 20 kadarı, romörkün devrilmesi sonucunda bazıları ağır olmak üzere yaralanmışlar ve hastaneye kaldırılmışlardır¹¹⁵⁵. Kasasında 25 yolcu taşıyan 07639 plakalı kamyon şoförü Ş.A., Ferizli yolunda ani fren yaptığında frenleri patlamış ve üzerinde taşıdığı yolculardan M.Ö. ve Ö.K. yaralanmışlardır¹¹⁵⁶. Uygun olmayan şartlarda yolculuk yapılması bir ihmaldir. Bu tarz kazalarda hem araç sahibi hem de yolcular sorumlu tutulmuştur.

Ehliyetsiz şoförlerin sebep olduğu kazalar her dönem olduğu gibi bu dönemde de yaşanmıştır. Baki Sönmez, plakasız bisikleti ile Kömürpazarı caddesinde 4 yaşındaki Kenan Güleç'e çarparak başından yaralanmasına sebep olmuş, yakalanarak adalete teslim edilmiştir¹¹⁵⁷.

Sakarya'da gerçekleşen trafik kazalarından biri, Sakarya'nın ünlü simalarının içinde bulunduğu araçla 4 Mart 1958 tarihinde gerçekleşmiştir. Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, Sakarya Valisi Nazım Üner ve Milli Eğitim Müdürü Talat Ayhan'ın birlikte seyahat ettiği otomobil öğlen saatlerinde Hendek yolunda kaza yapmış, Bakan Yardımcı'nın dişinin kırıldığı, Vali Üner'in dudağının yarıldığı bu kazada Milli Eğitim Müdürü Ayhan çarpmanın etkisiyle camdan fırlayarak başından yaralanmıştır. Kazadan sonra Bakan Yardımcı kendi aracıyla Ankara'ya gitmek üzere yoluna devam etmiş, Vali Üner ve Milli Eğitim Müdürü ise ambulansla Sakarya Devlet Hastanesine götürülerek tedaviye alınmışlardır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, kaza geçiren Sakarya Valisi ve M. E. Müdürü Talat Ayhan'ı Sakarya Devlet Hastanesi'nden

¹¹⁵⁴ Anadolu, 28 Şubat 1957, Sayı: 264.

¹¹⁵⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Ekim 1960, Sayı: 2788.

¹¹⁵⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Kasım 1960, Sayı: 2811.

¹¹⁵⁷ Anadolu, 28 Ocak 1957, Sayı: 237.

ararak, geçmiş olsun ve acil şifalar dileklerini iletmiştir¹¹⁵⁸. Tedavi sonrası sağlığına kavuşan Vali Üner, 1 Mayıs 1958 tarihinde tekrar görevine dönmüştür¹¹⁵⁹.

Yine duyulan kazalardan biri de, Şubat 1960'da gerçekleşmiştir. Sakarya Valisi Nazım Üner'in kızını İstanbul'a taşıyan resmi plakalı otomobil, İstanbul yolunda bir kamyonu çarparak kaza yapmış, Ülkü Üner ve beraberindeki Ziraat Müdürü Bedri Sözer hafif yaralanmışlardı¹¹⁶⁰.

4.3.3.3. Ölümlü Trafik Kazaları

Sıklıkla meydana gelen trafik kazalarından biri de, kamyonlardan düşmek sonucunda ölümle biten kazalardır. Genellikle kamyon kasasına binip inme sırasında çok sayıda kaza meydana gelmiştir. S. Ç'nin sürdüğü kamyonu, aracın durmasını beklemeden atlayan M.A düşerek ağır yaralanmış ve hastaneye kaldırılırken hayatını kaybetmiştir. Şoföre cezai işlem yapılmıştır.¹¹⁶¹ Sapanca'da kamyonlu yolculuk yapan bir kız çocuğu, seyir halinde kapının açılması sonucu düşerek hayatını kaybetmiştir¹¹⁶². Bu tarz kazalardaki ihmal sebebiyle çok sayıda acı hadise yaşanmıştır.

Sapanca'da yaşanan büyük bir trafik kazasında iki kamyon çarpışmış, 7 kişi yaralanmış, 3 kişi ölmüştür. İ.A.'nın sürdüğü Sakarya 7658 plakalı kamyon ile K.A.'nın sürdüğü Kocaeli 17699 sayılı kamyon çarpışmışlar, kaza sırasında R.Ç. M.E. adlı iki erkek ile H. Adında bir kadın hayatını kaybetmiş, 7 kişi de yaralanmıştır¹¹⁶³.

Ferizli köyünden H.F.adlı şoför idaresindeki 7705 plakalı kamyon, Karasu yönünden gelirken Kuyudibi caddesinde bisiklete binen İstiklal mahallesinden 11 yaşındaki K.T.'ye çarparak ölümüne sebep olmuştur. Şoför tevkif edilmiştir¹¹⁶⁴.

Hız sebebiyle gerçekleşen trafik kazaları bu dönemde pek çok yaralanma ve ölüm vakalarına sebep olmuştur. Sakarya Ormanköyden geçen Gaziantep plakalı bir kamyon,

¹¹⁵⁸Demokrat Sakarya, 4 Mart 1958, Sayı: 1143; 5 Mart 1958, Sayı: 1144; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 168.

¹¹⁵⁹ Demokrat Sakarya, 1 Mayıs 1958, Sayı: 1191; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 168.

¹¹⁶⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 8 Şubat 1960, Sayı: 2578.

¹¹⁶¹ Anadolu, 30 Ocak 1957, Sayı: 239.

¹¹⁶² Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Temmuz 1952, Sayı: 179.

¹¹⁶³ Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Ekim 1960, Sayı: 2781.

¹¹⁶⁴ Demokrat Sakarya, 9 Ağustos 1958, Sayı: 1274.

köyün içinden hızını düşürmeden seyrederken bir kız çocuğunu ezerek ölümüne sebep olmuştur¹¹⁶⁵.

Traktörler de şehir içinde ve dışında çok süratli seyrettikleri ve trafik kurallarına uymadıkları için kazalar giderek artmış, bu kazaların çoğunluğu ölüm ile sonuçlanmıştır. Nitekim, bir traktörün hız sebebiyle devrilmesi sonucunda römorkta bulunan bir vatandaş hayatını kaybetmiştir. *“Bu konuda en büyük eksikliklerden biri, traktör sürücülerinde ehliyet aranmamasıdır. Gerek şehir içinde gerekse Ankara-İstanbul ana yolu üzerinde dolu dizgin traktör kullanan ve hiçbir trafik kuralından haberdar olmayan kişilerin traktör sürmesi bu kazaların önünü açmaktadır”*¹¹⁶⁶.

Traktörle ölümlü kazalardan bazıları da bu araçların römorklarına binmek isteyen yolcuların tedbirsizliği sebebiyle yaşanmıştır. Böyle bir kaza, 1959 yılında Adapazarı’nın Çaykışla köyünde gerçekleşmiştir. Hasan Baytekin’in sahip ve sürücüsü olduğu çift römorküne 6,5 ton patates yükleyerek Adapazarı’na gitmekteyken, Yenimahalle Tavuklar caddesinde kahveden çıkan Trabzon’un Kavala köyünden 22 yaşında Hasan Bayrak adındaki şahıs, seyir halinde bulunan traktörün römorkuna binmek istemiş, şoförün durmasını beklemeden römorkün çeki demirine atladığı sırada ayağı kayarak düşmüş, römorkun ön tekeri altında başı ezilerek olay yerinde hayatını kaybetmiştir¹¹⁶⁷.

Eser İlkokulunda 2. Sınıf öğrencisi olan Mehmet Atasoy isimli 9 yaşındaki çocuğa, Bolu yolunda sarhoş şekilde kamyon süren bir şahıs çarparak ölmesine sebep olmuştur. Şoför yakalanmış ve sorgusunun ardından tutuklular evine gönderilmiştir. Cenaze Adapazarı’nda törenle kaldırılmış ve defnedilmiştir¹¹⁶⁸. İncelenen dönemde Sakarya’da alkollü yada ehliyetsiz sürücülerin sebep olduğu çok sayıda ölümlü kaza haberi kaydedilmiştir.

¹¹⁶⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Ekim 1959, Sayı: 2483.

¹¹⁶⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Ekim 1959, Sayı: 2487.

¹¹⁶⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Kasım 1959, Sayı: 2517.

¹¹⁶⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Eylül 1960, Sayı: 2751.

BÖLÜM 5: SAKARYA'DA KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL HAYAT

5.1. Demokrat Parti'nin Kültür ve Sosyal Politikaları

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra dünyada ortaya çıkan iki kutuplu yeni düzende, bir tarafta Amerika Birleşik Devletleri diğer tarafta ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yer aldığı politik ortam, soğuk savaş dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte siyasi rekabetin yanında, toplumsal hayatın hemen her alanında ve yaşam biçiminde görülen Amerikan etkisi, pek çok ülkeyi olduğu gibi Türkiye'yi de çevrelemiştir. Cumhuriyetin kuruluş ideolojilerinin görece geri planda kaldığı bu dönemde, Amerikan yaşam biçimini ve kültürel yapısını benimseme beraberinde siyasi olarak tek partili dönemden çıkılmasını sağlamıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile iç ve dış politikada değişimler yaşandığı gibi, devlet politikaları ile birlikte sosyal hayatın hemen her alanında başta Amerikan etkisi olmak üzere, Batı dünyasının izlerini görmek mümkün olmuştur¹¹⁶⁹.

Menderes Hükümetleri 1950, 1954, 1957 yıllarındaki hükümet programlarında sosyal ve kültürel konulara özellikle manevi eğitime önem verileceğini, bu çalışmalarını parti ilkelerine bağlı kalarak yürüteceğini açıklamıştır.

Bu bölümde 1950-1960 döneminde Adapazarı-Sakarya'da, kültürel ve toplumsal hayatın önemli başlıkları olan eğitim, sosyal hayatın parçası olan dernek ve sendikalar, sinema ve tiyatro gibi kültürel faaliyetler ile sağlık, spor ve gündelik yaşama dair konular ele alınmıştır.

5.2. Eğitim

Eğitimin pek çok tanımı yapılmıştır. Kişinin hayatı boyunca devam eden, çeşitli zihni, bedeni, davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi, toplum içinde yaşam kalitesini ve değerlerini belirleyen öğrenim aşamalarının tamamıdır. Öğretim ise, düzenli olarak bir öğretim kurumunda öğretmenler tarafından materyal kullanılarak belirli bir disiplin içinde öğrencilere bilgi aktarılması çalışmalarıdır¹¹⁷⁰.

¹¹⁶⁹ Özer, *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, s. 9-10.

¹¹⁷⁰ Kenan Olgun, "Sakarya'da Eğitim", *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 945.

Tarih boyunca vatandaşların eğitimi konusu, her iktidarın temel hedefi olmuştur. Bugünkü modern okulların kurulması, belediyelerin ve hükümetlerin bu görevi benimsemeleri, dünyadaki büyük inkılap hareketlerinin etkisi sonucunda gerçekleşmiştir. Yani dünyadaki yaygın akımların etkisi ile başlamış ve olgunlaşmıştır. Devletlerin amacına, hassasiyetlerine göre eğitim öğretim yapmaları, devlet için bir kamu görevi olmakla birlikte, vatandaş için de bir hak olmuştur. Türkiye’de milli tarih ve eğitim konusunda kültürel değişimler Tanzimat sonrasında başlamakla birlikte, Cumhuriyet’in ilanından sonra hızla devam etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde eğitim ve milli tarih politikasının temel dayanağı ve hassasiyeti, milliyetçilik olgusudur. Atatürk ve tek parti döneminde yapılan eğitim alanındaki çalışmalar, ülkenin milli hedeflerinin altını çizerken, toplumsal inkılabın temel amacı olan “muasır medeniyetler seviyesine yükselme” konusunda okur-yazarlığın artırılması ve eğitim kurumlarının Tevhid-i Tedrisat uyarınca standarda kavuşturulması amacına yöneliktir. 3 Mart 1924 tarihli kanun, “eğitim ve öğretim birliği kanunu” geniş anlamda, Türk inkılabı noktasından milli kültür birliğini hedef tutmuştur. Bütün eğitim kurumlarını Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlayarak, eğitim ve öğretimin “milli tek okul sistemi” içinde genele yayılması, demokratikleştirilmesi ve laikleştirilmesini de kapsayan halkçı bir zihniyet ile vatandaşlık eğitimine adım atılmıştır şeklinde yorumlanabilir¹¹⁷¹. Tek Parti döneminde, Türkiye’nin eğitim seferberliği özellikle “ilk tahsil” alanında idealize edilmiştir. Dönemin eğitim siyaseti, az masrafla çok netice alınan okulları artırmak, mesleki eğitimi yaygınlaştırmaktır. Köy Enstitüleri¹¹⁷² ile öğretmen ihtiyacı pratik şekilde karşılanmıştır.

¹¹⁷¹ Hıfzırrahman Raşit Öymen, *Türkiye’nin Ana Eğitim Problemleri (Devrimler ve Reformlar Açısından)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1969, s. 24-34.

¹¹⁷² Köy Enstitüleri: “Eğitim alanında kırsal kesimde yaşayan halk ile kentliler arasındaki bozuk dengeyi eşitlemek ve köy halkına pratik bilgi vermek amacıyla 1936’da Saffet Arıkan’ın Vekilliği döneminde Köy Eğitim projesi uygulamasına başlanır. Askerliğini onbaşı veya çavuş olarak yapan gençler, Ziraat Bakanlığı’nın iş birliğiyle, modern tarım tekniklerini uygulayan Mahmudiye Devlet Üretim Çiftliği’nde yetiştirilerek köylere gönderilir. Amaç, köye hem bir öğretmen hem de modern üretim araçları ve tarım yöntemleri sağlamak ve eğitimin mali yükünü hafifletmektir. İsmail Hakkı Tonguç yönetiminde başlanan bu projenin başarılı olması üzerine 1937 ve 1939 yıllarında çıkarılan yasalarla köy eğitmeni yetiştirme deneyimi yaygınlaştırılır. Kırsal kesime yönelik bu eğitim uygulaması hiç şüphesiz daha sonra kurulan Köy Enstitüleri için uygun koşullar yaratmış ve Köy Enstitüleri’ne geçişi kolaylaştırmıştır. 1942-43 öğretim yılında, Köy Enstitüleri’ne öğretmen, bölge okullarına yönetici, gezici başöğretmen, ilköğretim müfettişi ve kesim müfettişi yetiştirmek amacıyla Hasanoğlu Köy Enstitüsü bünyesinde Yüksek Köy Enstitüsü açılır. Enstitülerin ilk resmî öğretim programı 1943 yılında yayımlanmıştır. Programa göre, ilkokulu bitiren çocuklar sınavla Köy Enstitülerine alınır ve karma eğitim uygulanır. Toplam beş yıl süren öğretim zamanının yarısı kültür derslerine, dörtte biri tarım dersleri ve çalışmalarına, dörtte biri de sanat ya da teknik derslere ve çalışmalara ayrılmıştır. Bütün derslerde ve çalışmalarda temel yöntemin ‘yaparak öğrenme’ ilkesi olduğu söylenebilir. “Gerek öğretimin eğitsel bir biçimde yapılmasında, okuldaki toplumsal ortamın yaratılmasında ve gerekse toprakların işlenip uygar bir eğitim kurumunun oluşmasında öğrenci-

Açılan Halkevleri aracılığıyla güzel sanatlar, ilim ve kültür faaliyetleri, sosyal meseleler ve parti faaliyetleri ile ilkelerinin her muhite ulaşması hedeflenmiştir¹¹⁷³.

Çok partili hayatın başladığı yıllarda, pek çok konuda olduğu gibi Türkiye’de eğitim sistemi ve Milli Eğitim müfredatında alternatif yaklaşımların gündeme geldiği görülmektedir.

5.2.1. Demokrat Parti’nin Eğitim Politikaları

Cumhuriyet Halk Partisinin 27 yıllık iktidarını devralan, Demokrat Parti kuruluş programından itibaren memleketin her köşesinde eşit eğitim imkânlarının sunulması vaadinde bulunmuştur. Ayrıca ülkedeki tüm eğitim kurumlarının tek elden yönetileceği konusunu gündeme taşımıştır¹¹⁷⁴. Tek parti dönemine ait politikaların değiştiği, milli,

öğretmen ilişkilerinin bir aile yuvasındaki gibi içten oluşunun büyük rolü olmuştur." Zamanla sayıları 21'i bulan Köy Enstitüleri 1944'ten itibaren yılda ortalama 2000 öğretmen mezun etmeye başlar. Köylere gönderilen öğretmenlere tarım araç ve gereçleri ile üretimde bulunmak ve gelirinden yararlanmak üzere tarla ve ırat hayvanları verilir. Öğretmenlerin ödevleri 1942 yılında çıkan 'Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu'nda belirlenmiş ve 'okul ve kurslarla ilgili işleri ve 'köy halkını yetiştirmekle ilgili işler' diye ikiye bölünmüştür. Ulaşılmak istenen hedef, Atatürk'ün halkçılık ilkelerine uygun olarak, geniş halk kitlelerinin eğitim düzeyini yükseltmek, böylece reformların yerleşmesi için gerekli koşulları yaratmak, halkın politik, ekonomik ve kültürel yaşama aktif olarak katılmasını sağlamak ve aynı zamanda kendi hakları konusunda bilinçlendirmektir. Enstitüler, geniş bir halk kütlesine ulaşan bir eğitim ve kalkınma etkinliği olması dolayısıyla ülkenin gelişmesinde en büyük katalizör olarak görülebilir. Nitekim daha başlangıç noktasında kalan bu eğitim modelinin başarısı, 1946'ya kadar köylerdeki öğretmen açığını kapatan 16.400 kadın ve erkek öğretmen ile 7300 sağlık memuru ve 8756 eğitimci yetiştirmiş olmasıdır. Mezunlar arasında Mehmet Başaran (doğ. 1926), Talip Apaydın (doğ. 1926), Fakir Baykurt (doğ. 1929) ve Mahmut Makal (doğ. 1933) gibi yazarlar da bulunmaktadır. Şiir, hikaye ve romanlarında köy sorunlarını işleyen bu yazarlar, sosyal, kültürel ve siyasal etkinlikler de göstererek köy insanının dünyası için bilinç yaratmışlardır. "Köy Enstitüleri sisteminin eğitimimize en büyük katkısı, o güne kadar yalnızca eğitim kitaplarında görülen, fakat geleneksel eğitimin etkisiyle, okula ve sınıflara giremeyen eğitim ilke ve yöntemlerini, doğanın içinde hayata geçirmek olmuştur. Bunların somut birer örneğini vermiştir. Buralarda binlerce öğretmen adayı, bunları bizzat yaşayarak öğrenmişler ve gittikleri okullara da bunları taşımışlardır." Yücel'in başarısı, bu projeyi Büyük Millet Meclisi'ndeki şiddetli eleştirilere karşı gerçekleştirmiş olmasıdır. 1946'da bu girişim durdurulur ve sonraki yıllarda hiç karşı dayanışma olmaksızın ortadan kaldırılır. "Köy Enstitüleri 'bütün' ünün içinde İnönü'nün büyük ağırlığı olmuştur. İnönü'nün bu desteği savaş bitene, memleketimizde ve dünyada yeni bir güçler dengesi kurulana kadar sürmüştür. Çok partili döneme girilince İnönü artık eski gücünü bulamamış ve bu desteği enstitülere verememiştir. Köy Enstitüleri de, Türkiye'nin öteki reform girişimleri gibi yukarıdan geldiği, tabanda itici bir kuvvete dayanmadığı için, İnönü desteğinin ortadan kalkması enstitülerin oturduğu temellerden en önemlisinin yıkılması olmuştur." Bundan başka, kırsal kesim halkı böyle bir kuruluşun gerekliliğine yeterince hazırlanmamıştır. Böylece proje dinamizm geliştirememiş ve kendi kendisini yürüten bir süreç dönüşememiştir." http://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkilari/koy_enstitu.htm

¹¹⁷³ İsmet İnönü, *Eğitim-Öğretim Üzerine*, Haz. İlhan Turan, Ankara: Türk Eğitim Derneği İnönü Vakfı Yayınları, 2002, s. 40-43.

¹¹⁷⁴ Demokrat Parti Programı 1946: "MADDE 33 — Maarif sistemimizde Milli Eğitim ve öğretim vahdeti prensibi taraftarıyız. MADDE 34 — Umumî ve meslekî eğitim ve Öğretim; yurt ihtiyaçlarını karşılayacak umumî bir plana göre tanzim edilmeli ve gelecek nesillerin yalnız ilim ve teknik bilgi ile değil, millî ve insani bütün manevî kıymetlerle de teçhizine çalışılmalıdır."

manevi, insani değerlere önem verilen bir eğitim sisteminin savunulacağına açıklandığı bu süreci, hükümet tarafından fazla siyasi bulunan Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi eğitim kurumlarının kaldırılması takip etmiştir. Köy ve şehirde görev yapan öğretmenlerin standart bir programa tabi olmaları gerektiğini savunan bir anlayışın sonucu olarak kabul edilebilir. Çünkü programlarında, *“Bütün ilkokul öğretmenlerinin aynı ruha ve aynı seviyede bilgiye sahip olmaları esasının göz önünde tutulmasını, bunlar arasında farklı zümrelerin teşekkülüne meydan verilmemesi bakımından lüzumlu görmekteyiz.”* şeklinde ifade edilmiştir¹¹⁷⁵. Diğer taraftan, eğitim alanında örnek alınan Amerikan modeli, Türkiye’ye bu dönemde getirilen Amerikan uzmanların tavsiye ve raporları ile kendini göstermiş, 1952-1953 öğretim yılında Öğretmen Okulları ile Köy Enstitüleri’nin öğretim programlarının birleştirilmesi ve ortak dersler koyulması gibi uygulamalar bu yakın ilişkilerin neticesinde meydana gelmiştir¹¹⁷⁶ şeklinde yorumlanabilir.

1950’li yıllarda Türkiye’de ilköğretim, eğitim sisteminin en temel alanını oluşturmuştur. Bu dönemde en büyük eğitim sorunu olarak, tüm köylerde bir ilkokul bulunmayışı gösterilebilir. Demokrat Parti’nin eğitim alanındaki öncelikli hedefi, okulsuz köy kalmaması için her köye bir ilkokul yaptırılması olmuştur. Yeteneği ve isteği olduğu takdirde bir ilkokul öğretmenin tüm öğretim derecelerini tamamlayarak, üniversite profesörlüğüne kadar yükselmesine destek olacaklarını belirten hükümetin çalışmalarından öne çıkan bir diğeri ise, ilkokullarda din dersi eğitiminin müfredata alınmasıdır. Bu dersin öğretmenlerini yetiştirme amacıyla da öğretmen okullarının müfredatına din derslerinin eklenmesi ile öğretmenlerin dini bilgilerinin artırılması yoluna gidilmiştir. Daha sonra ise Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştır. İsmet İnönü döneminde öğrenci yetersizliği sebebiyle kapanan İmam Hatip Okulları, var olan İmam Hatip kurslarının da sayıca az bulunması gerekçesi ile yedi yıllık eğitim sistemi ile yeniden açılmıştır¹¹⁷⁷.

https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 17.03.2017)

¹¹⁷⁵ https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 17.03.2017)

¹¹⁷⁶ Özer, *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, s. 145-150.

¹¹⁷⁷ Erdoğan Başar, “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Hareketleri”, *Eğitim Üç Aylık İlmi Dergi*, 1 (1992), s. 95; Özer, *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, s. 152.

5.2.2. Sakarya’da Eğitim

Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne, devralınan okulların az bir kısmı kullanılır durumda olduğundan, İzmit Sancağına bağlı Adapazarı için de yeni okullar yapma işi öncelikli girişimler arasında olmuştur. Devralınan mirasa ve tarihsel süreçteki ilerlemeye örnek teşkil etmesi bakımından yıllara göre eğitim oranlarına bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet’in ilk yılı olan 1923 yılında, Kocaeli genelinde 261 ilkokul öğretmen varken, 1927’de 187 ilkokulda 354 öğretmen, 1945 yılında 315 ilkokulda 568 öğretmen, 1950’de ise 355 ilkokulda 731 öğretmen görev yapmaktadır. Okuma yazma bilenlerin sayısı, 1935 nüfus sayımında tespit edildiğine göre, 12.289 erkek ve 12.550 kadın olmak üzere toplam 24.839 okur yazar kişi bulunan Adapazarı’nda¹¹⁷⁸, 1950’de 54.005 erkek, 19.998 kadın olmak üzere toplam nüfusun %22’sine tekabül etmektedir. İlkokulların sayıca çoğalması ve köylerin okula kavuşması seferberliği sonucunda, okuma yazma oranı da o derece artış gösterecektir¹¹⁷⁹.

1954 yılı Aralık ayı itibariyle, Kocaeli’nden resmen ayrılarak il statüsüne yükselen Sakarya’da, eğitim teşkilatı oluşturulmuştur. Ocak 1955’de yürürlüğe girecek olan kararla, Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın onayı ile “açık bulunan 60 lira kadro maaşlı Sakarya Maarif Müdürlüğü’ne Kocaeli Maarif Müdür Muavini Talat Ayhan’ın almakta olduğu 70 lira maaşla naklen ve terfian tayini” gerçekleşmiştir. Talat Ayhan Sakarya’nın ilk Milli Eğitim Müdürü olarak görevine başlayacaktır. Müdürlüğü süresince, Sakarya’da okul ve öğretmen ihtiyacını karşılamak ve şehre bir lise kazandırmak amacıyla yoğun çalışmalar sürdürülmüştür¹¹⁸⁰. Bu dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Celal Yardımcı, 1955 Mart’ında Sakarya’ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve şehirde bir lise ve akşam kız enstitüsü kurulacağını açıklayarak, ilçelerde incelemelerde bulunmuştu. Hendek ilçesinde bir adet akşam kız sanat okulunun açılması için de girişim başlatmıştır¹¹⁸¹.

Sakarya’nın il statüsüne yükselmesi ile birlikte, 1954-1955 eğitim öğretim döneminde, Sakarya’da 237 okulda 494 görev yapmakta ve 26.034 öğrenci okula devam etmektedir. Sakarya’da 1935 yılında okuryazarların genel nüfusa oranı %22 iken, ilkokulların

¹¹⁷⁸ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *1935 Genel Nüfus Sayımı*, s. 53.

¹¹⁷⁹ Olgun, “Sakarya’da Eğitim”, s.965.

¹¹⁸⁰ BCA, Fon Kodu: 030.11.1/248.42.7; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 132.

¹¹⁸¹ Demokrat Sakarya, 12 Nisan 1955, Sayı: 254; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 132.

yaygınlaştırılması ile 1955 yılında %47'ye ulaşmıştır. Okuryazar olan erkeklerin sayısı 79.281 iken, kadınların sayısı 35.054'e ulaşmıştır. Başka bir ifade ile erkeklerin okuma yazma oranı %65'lerde iken, kadınların oranı %29 civarındadır¹¹⁸². Bu orandaki büyük fark, Sakarya'da kızların eğitim öğretime katılma açısından geride kaldıklarını göstermektedir. Demokrat Parti döneminde, Sakarya il olduğunda devralınan eğitim seviyesi bu çerçevededir.

5.2.3. İldeki Okullar

1950 yılı başlarında, Adapazarı merkezinde eğitim veren okulların birçoğu eski tarihlerden beri faaliyette olan okullardır. Bu dönemde Adapazarı'nda bir çocuk yuvası, ilkokul ve ortaokullar, sanat okulları mevcut olup, klasik bir lise bulunmuyordu, öğrenciler İzmit'e giderek eğitimlerine yatılı olarak devam ediyorlardı.

1952 Mayıs'ında, dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri Adapazarı'nı ziyarette gelmiş ve Demokrat Parti lokalinde halkla görüştüktan sonra şehrin belediye başkanı ve önde gelen kişileri ile birlikte okulları gezerek bilgi almıştır¹¹⁸³. Adapazarı merkez ve köylerinde okul yapımı ve öğretmen atanması konusu ile bir lise ihtiyacı sıklıkla ele alınmıştır.

5.2.3.1. Anaokulları (Çocuk Yuvası)

Sakarya'da 1956 yılı Aralık ayında, Vali Nazım Üner döneminde, önemli ihtiyaçlardan biri olan “Çocuk Yuvası” hizmete açılmıştır. Açılışa ordu mensupları ve genel merkez azaları ve halkın katılımı büyük olmuş, Çocuk Esirgeme Kurumu başkanı İzzet Şükrü Enez konuşması ile yer almıştı. Bu yuvanın açılmasında Ç.E.K'in çalışmaları ve desteği önemli rol oynamıştı. Aynı zamanda Sakarya halkının yardımları ile modern ve kullanışlı bir şekilde inşa edilmiştir. Bu şefkat yuvasında, çocuklar için gerekli ihtiyaçlar düşünülmüştü. Çok sayıda oda ve geniş aydınlık koridorlar sonunda bir hamam, çamaşırhane, duşlar ve yatakhane bulunmaktaydı. İdari memurları, sekreteri, bir doktoru, bir hemşiresi ve 18 hizmetlisi bulunmakta idi¹¹⁸⁴. Yuva, çoğunlukla ilkokul çağı öncesi

¹¹⁸² Olgun, “Sakarya'da Eğitim”, s. 968.

¹¹⁸³ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Mayıs 1952, Sayı: 130.

¹¹⁸⁴ Anadolu, 10 Aralık 1956, Sayı: 195.

0-7 yaş grubu çocuklar için hizmet vermiştir. Bunun dışında bilinen bir özel çocuk yuvası ve kreş kaydına rastlanmamıştır.

5.2.3.2. İlkokullar

İlköğretim meselesi ülkenin büyük bir davası olarak görüldüğünden, hükümetin eğitimdeki önceliği ilkokullar hakkındaki çalışmalar olmuştur. 1950'lerin ortalarına kadar artan nüfusa rağmen ilkokul azlığı sebebiyle ihtiyacı karşılayamayan Adapazarı'ndaki ilkokullarda çift eğitim verilmekteydi. Kemalpaşa Okulu, Sabiha Hanım Okulu, Karaosman Okulu, Büyük Gazi Okulu, Cumhuriyet Okulu, Sakarya Okulu, Fatma Hanım Okulu, Mustafa Kemal Paşa ilkokulu gibi¹¹⁸⁵. Bunun dışında Akyazı, Pamukova, Sapanca, Hendek, Kaynarca ilçelerinin çoğunun merkezinde ve köylerinde da ilkokullar bulunmakta idi.

1950-1951 /1952-53 eğitim öğretim dönemlerinde Adapazarı merkezdeki ilkokul sayısı sadece 7'dir. Göçmenlerle birlikte 45 bine yaklaşan Adapazarı nüfusuna bu sayı yetersiz kaldığından aynı yıl 1945 doğumlular okullara alınmakla birlikte 1946 doğumluların bir sonraki seneye devredilmesi gündeme gelmiş, daha sonra yapılan yeni öğretmen tayinleri ile durum çözülmüştür¹¹⁸⁶. Ancak, ilkokullarda yaşanan izdiham ve öğretmen azlığı konusu, devam eden yıllarda da basında yer alan haberler arasında olmuş, öğrencilerin kitap ve kütüphane ihtiyacı dile getirilmiş birçok ilkokul ikili eğitim yaptıkları halde, şehirdeki eğitim çağındaki öğrenci potansiyeline yeterli gelememiştir¹¹⁸⁷. Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Tevfik İleri, 1952 Mayıs'ında Adapazarı'na gelmiş ve DP lokalinde halkla görüşükten sonra, şehirdeki okulları gezerek gözlemde bulunmuştur¹¹⁸⁸.

1953 yılı sonunda, Adapazarı'nda Vagon Tamir Atölyesi personeli ile çevre halkının ilkokul çağındaki çocuklarının eğitimi için fabrika sahasında yeni bir ilkokul inşa edilerek, eğitim ve öğretime açılmıştır¹¹⁸⁹.

¹¹⁸⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Ocak 1952, Sayı: 46.

¹¹⁸⁶ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 84; Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Temmuz 1952, Sayı: 184; 11 Temmuz 1952, Sayı: 185; 30 Eylül 1952, Sayı: 251.

¹¹⁸⁷ Demokrat Sakarya, 29 Eylül 1924, Sayı: 87; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 125.

¹¹⁸⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Mayıs 1952, Sayı: 130.

¹¹⁸⁹ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 117.

Adapazarı'nın merkezinde bulunan ilkokullara bakıldığında bilinen en eski ilkokulu "Sabihahanım İlkokulu" dur. Osmanlı'dan kalma bir okuldur. 3 sınıf olarak eğitim vermektedir. "Büyük Gazi İlkokulu", Karaağaç mevkiinde Ozanlar sokağının girişinde olup, eğitime başlaması 1929 yılında gerçekleşmiştir. "Fatma Hanım İlkokulu", Osmanlı'dan kalan bir mahalle mektebidir. 3. Sınıf olarak hizmet vermiştir. "Kara Osman İlkokulu", Osmanlı'da asi bir derebeyi olan Kara Osman namına yaptırılmış zamanla eskimiş, 1957 depreminden sonra Cumhuriyet İlkokulunun binasına taşınmıştır. "Mustafa Kemal Paşa İlkokulu", Adapazarı Kolordu Komutanı tarafından 1906 yılında Kemalpaşa Numune Mektebi adıyla açılmış, cumhuriyet döneminde ismi yenilenmiş ve 1960 yılında yeniden inşa edilen binada eğitime devam etmiştir. "Cumhuriyet İlkokulu" en eski okullardan olup, 1925 yılında Karaağaçdibi mevkiinde, kiliseden tadilatla dönüştürülen bir okuldur¹¹⁹⁰. Devoğlu mahallesindeki ilkokul ise "Kurtuluş İlkokulu" dur¹¹⁹¹. "Sakarya İlkokulu", Ulus Caddesinde Sakarya Camii çaprazında kalan bir İlkokul olup, Sevinç Yıldız ve Fehmi Bilgin, 1960 yılında görev yapan öğretmenlere örnektir¹¹⁹².

Adapazarı'nın Sakarya ili olarak yeniden inşası sürecinde eğitimin yapıtaşı olan ilkokulların yaygınlaştırılması öncelikli hedef olmuş, Maarif Müdürü Talat Ayhan ve Vali Nazım Üner dönemlerinde, ilkokul yapma işine önem verilmiş, 1956 yılı içerisinde, Akyazı köyleri, Pamukova ve merkez köylerde açılacak olan 10 yeni okulun temelleri atılmıştır¹¹⁹³.

Aşağıdaki tabloda, Kocaeli'ne bağlı halde iken Adapazarı ve diğer ilçelerin 1950 yılı ve daha sonra Sakarya'ya bağlı Adapazarı ve ilçelerinin 1960 yılı, ilkokullar bazında Milli Eğitim İstatistiklerinden elde edilen veriler sunulmuştur.

¹¹⁹⁰ Olgun, "Sakarya'da Eğitim", s.965-968.

¹¹⁹¹ Fahri Tuna, "Okan Müderrisoğlu İle 40 soruda Adapazarı", <http://www.tyb.org.tr/okan-muderrisoglu-ile-40-soruda-adapazari-6362yy.htm>; "40 Soruda Ş. (Mehmed Selahaddin Şimşek) ve Adapazarı, <http://www.tyb.org.tr/40-soruda-s-mehmed-selahaddin-simsek-ve-adapazari-6261yy.htm> (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

¹¹⁹² Fahri Tuna, "M. Nuri Paker ile 40 soruda Adapazarı", <http://www.tyb.org.tr/m-nuri-paker-ile-40-soruda-adapazari-5353yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

¹¹⁹³ Anadolu, 10 Eylül 1956, Sayı: 116; 17 Ekim 1956, Sayı: 140.

Tablo 55: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Adapazarı ve Sakarya Merkez İlçelerindeki İlkokulların Sayısı

İlkokullar	1950		1960	
İlçeler	Köy Okulu	Merkez Okulu	Köy Okulu	Merkez Okulu
Adapazarı	67	7	123	18
Akyazı	26	1	78	2
Geyve	46	2	89	2
Hendek	31	2	61	3
Karasu	24	1	47	8
Sapanca	-	-	16	1
Toplam	174	13	414	33

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim (1950-1951)*, Ankara: 1951, s. 57-58; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim (1960-1961)*, Ankara: 1965, s. 84-85.

Tablodaki veriler yorumlandığında, ilkokul sayısının 10 yıllık süre boyunca sürekli arttığı görülmektedir. Özellikle köylerde ilkokul yapımına büyük önem verildiği bu dönemde, 1960 yılına gelindiğinde, 488 civarındaki köyün pek azı hariç ilkokul açıldığı bilinmektedir. Okul sayısında en çok artış, ilçeler ve köylerde gerçekleşmiştir. 1954-1955 döneminde 237 adet okul, 494 öğretmen sayısına sahip olan Sakarya’da, tüm bu çalışmalar doğrultusunda, 6 yaş üstü nüfusun %47,68’i okuryazar iken, 1960 yılında %49,47’ye yükselmiştir. Erkeklerin %65’i kadınların %49’u bu oranı paylaşmaktadır¹¹⁹⁴. Demokrat Parti hükümetlerinin ilköğretim açma seferberliğinde sayısal olarak hedeflediği başarıyı elde ettiği söylenebilir. Ancak bu çalışmalara rağmen Türkiye’de zorunlu ilkokul eğitimine ancak 1962 yılında geçilebilmiş, kadınların eğitim öğretim alanındaki varlıkları erkek nüfusun epey gerisinde kalmıştır.

5.2.3.3. Ortaokullar

Kocaeli’ne bağlı Adapazarı’nda 1950’lerin ilk yarısında bir adet ortaokul mevcuttu. En eski Orta Okulu, 1915 yılında Adapazarı İdadisi adıyla açılan ancak 1921 yılında işgal sebebiyle Hendek ilçesine nakledilen okuldur. 1927 yılından sonra ortaokul haline getirilerek “Adapazarı Ortaokulu” ismini almıştır¹¹⁹⁵. Merkezdeki bu okul, ilkokuldan sonra eğitimini devam ettirecek öğrenciler için tek başına yetmeye çabalamakta ve Atatürk Parkı’ndaki Büyükşehir Belediyesinin kullanacağı hizmet binasında yer almakta idi. Okulda eğitim gören şahsiyetlerin anılarına göre, ele aldığımız yıllarda Ali Rıza Bey, okul müdürü olarak görev yapmakta, Yusuf Bey müdür yardımcılığını yürütmektedir.

¹¹⁹⁴ Olgun, “Sakarya’da Eğitim”, s.975.

¹¹⁹⁵ Olgun, “Sakarya’da Eğitim”, s.969.

Çeşitli branşlarda görev yapan öğretmenlere örnek olarak; Talia Balcıoğlu Tarih, eşi Hasan Balcıoğlu Türkçe, Ethem Tunacan Fizik, Hayrettin Özgül Matematik, Nebahat Demirel Türkçe derslerini okutmakta idiler¹¹⁹⁶.

Adapazarı Ortaokulu'nun 1952 eğitim-öğretim döneminde liseye dönüştürülmesi kararlaştırılmış, ancak bunu gerçekleştirmek hemen mümkün olmamıştır.¹¹⁹⁷ Ortaokulda, sosyal etkinliklere örnek olarak, öğrenciler arasında bazı spor müsabakaları ve turnuvalar düzenlenmekte idi. Ping-pong turnuvası bunlardan biridir. Okulların yapmış oldukları resim, dikiş ve nakış işlerinden oluşan el sanatları sergileri gibi faaliyetler yerel basında yer almıştır¹¹⁹⁸.

Sonraki yıllarda ilçelerde ortaokul açma yolunda çalışmalar yapılmıştır, Adapazarı halkının okul yapılması konusunda katkıları da önemlidir. Çeşitli dernekler vasıtasıyla okul inşaatları hayırseverler tarafından finanse edilmiştir. 1952 yılında açılan Sapanca Ortaokulu gibi. Kayıtlara göre, 1960'da Sapanca Ortaokulu müdürlüğünü Abdullah Özpınar'dan devralan Abdurrahman Özöğretmen yapmaktaydı¹¹⁹⁹.

Aşağıdaki tabloda, Kocaeli'ne bağlı halde iken Adapazarı ve diğer ilçelerin 1950 yılı ve daha sonra Sakarya'ya bağlı Adapazarı ve ilçelerinin 1960 yılı, ortaokullar bazında Milli Eğitim İstatistiklerinden elde edilen veriler sunulmuştur.

Tablo 56: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Adapazarı ve İlçelerindeki Ortaokulların Sayısı

	1950	1960
İlçeler	Merkez ve Köylerdeki	Merkez ve Köylerdeki
Adapazarı	2	6
Akyazı	1	3
Geyve	1	2
Hendek	1	6
Karasu	1	3
Sapanca	-	1
Toplam	6	20

Kaynak: D.İ.E, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaokul (1950-1951)*, Ankara: 1951, s. 66, 106; D.İ.E, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaokul (1953-1960)*, Ankara: 1963, s. 123, 224.

¹¹⁹⁶ Fahri Tuna, “M. Nuri Paker ile 40 soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/m-nuri-paker-ile-40-soruda-adapazari-5353yy.htm>; “40 Soruda Organizatör Hamdi Özarutan”, <http://www.tyb.org.tr/40-soruda-organizator-hamdi-ozarutan-5195yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

¹¹⁹⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Mart 1952, Sayı: 92; Adapazarı Akşam Haberleri, 27 Şubat 1953, Sayı: 379.

¹¹⁹⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Şubat 1952, Sayı: 50; 3 Haziran 1952, Sayı: 155.

¹¹⁹⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Kasım 1960, Sayı: 2818.

Tabloda görüldüğü üzere, Adapazarı hariç diğer ilçelerde 1950 başlarında sadece 1 ortaokul bulunmakta iken, 1960'a gelindiğinde tüm ilçelerde sayı en az iki ve katlarına ulaşmıştır. Toplamda 6 adet ortaokul mevcuttur. En fazla ortaokula sahip ilçe Adapazarı merkezden sonra Hendek olmuştur. Toplamda ortaokul sayısındaki artış 1950 yılının 3 katından fazladır. 1954-1955 eğitim öğretim döneminde, ortaokulların toplam öğrenci sayısı 1.157 iken, öğretmen sayısı 56'dır. 1959-60 döneminde ise, 2.817 öğrenci, 83 öğretmene yükselmiştir¹²⁰⁰.

Köylere ilkokul ilçelere ise ortaokul ulaştırılmasına önem verildiği anlaşılmaktadır. İlerleyen yıllarda bu okulların birçoğuna lise kısmı da eklenmiş, Sanat, Öğretmen, İmam Hatip gibi meslek veya düz liseye dönüştürülmüşlerdir. Hendek, Geyve, Karasu Akyazı Ortaokulları bu şekilde örnek verilebilir.

5.2.3.4. Liseler

1950'lerin başlarında Kocaeli'ne bağlı Adapazarı'nda modern anlamda bir lise yoktur. Bunun en büyük sebebi, kanunlar gereğince müstakil bir il olmamasıdır. 45-50 binlik nüfusuna rağmen bu konuda bir gelişme gösterememesi ilçe olarak kalmasından kaynaklanmıştır. Bu konuda halkın beklentisi liselerin kurulması yönündedir ve düşük gelirli ailelerin çocuklarını ortaokuldan sonra başka bir bölgeye göndermeleri mümkün olamamakta, bu dönemde çözülmesi gereken bir eğitim sorununu oluşturmaktadır. Adapazarı okul aile birlikleri Milli Eğitim Bakanlığı'na bir lise açılması konusunda isteklerini bildirerek girişimde bulunmuşlardır¹²⁰¹.

1952 yılına kadar Adapazarı'nda lise olmadığından, Pratik kız Sanat Okulu ve Pratik Erkek Sanat Okulları faaliyettedir. Öğrenciler çevre illerin liselerine devam etmek durumunda idiler. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri Adapazarı'na ziyarete geldiğinde, halk kendisinden bölgeye modern bir lise açılmasını talep etmiş, ancak henüz Adapazarı ilçe konumunda olduğundan bu istek olumsuz karşılanmıştır. Şartlar dolayısıyla bazı ilçelerde ortaokul dahi olmadığı düşünüldüğünde lise açma fikrinin ilerleyen zamana bırakılması gerekmiştir. 1952'den sonra, Adapazarı Halkevi binasının boşaltılmasının ardından, bu binayı şehirde mevcut olan Ticaret Ortaokulu'na devrederek

¹²⁰⁰ Olgun, "Sakarya'da Eğitim", s.980.

¹²⁰¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Aralık 1951, Sayı: 6.

buranın Ticaret Lisesi'ne dönüştürülmesini Ankara'ya yaptığı ziyaretlerde belirten Osman Erkaya, nihayetinde olumlu netice alarak dönmüş ve Halkevi binası o sırada Kaymakamlığa söz verilmesine rağmen iptal edilerek Milli Eğitim Bakanlığı tasarrufuna sunulmuştur¹²⁰². Böylece Adapazarı Ticaret Lisesi eski halkevi binasında eğitim öğretime başlamıştır.

Sakarya'nın il olduktan sonra ilk valisi Nazım Üner, Aralık 1954'de talimat vererek, Adapazarı'na acilen klasik bir lisenin açılması konusunda Milli Eğitim Bakanlığı ile görüşmek üzere Belediye Başkanı Suavi Damalı'yı Ankara'ya göndermiştir. Açılacak olan Adapazarı Lisesi için şehirdeki mevcut ortaokulların öğretmenlerinin görevlendirilmesi düşünülmüştür¹²⁰³. Ne var ki, Adapazarı'nın ilk lisesi, yer temin edilmesi hemen mümkün olmadığından, 1955-56 döneminde Adapazarı Ortaokulu binasında açılmıştır. 1956 yılında Belediye binasında açılan İmam Hatip Okulu ile aynı binayı paylaşmıştır. 5 yıl süreyle eğitim vermiştir. Atatürk Lisesi Yaptırma Derneği kurularak, arsa temini sağlanmış, Tümenin yanındaki 12 dönümlük arazi okula tahsis edilmiştir. Binanın yapımı devlet karşılamıştır¹²⁰⁴. Bu dönemdeki ismi ile Adapazarı Lisesi'dir. Günümüzde Atatürk Lisesi adıyla bilinmektedir. 1966'da Çark Caddesindeki yerine taşınmıştır. 1959-1960 döneminde, sadece bu klasik düz lise olup, 21 öğretmen, 490 öğrencisi mevcuttur¹²⁰⁵.

Arifiye'de bulunan Köy Enstitüsü, bu dönemde öğretmen ve öğrencileri ile önemli bir eğitim kurumu olarak faaliyet içerisinde. Bu enstitünün temeli 1937 yılına dayanmakta olup, ilk mezunlarını 1945 senesinde vermiştir¹²⁰⁶. Kurulduğu dönemde, Köy Eğitimleri Kanunu gereğince açılan Eğitim Kursları olarak ortaya çıkmıştır. Nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerini yürütmek, bilimsel bir rehberlik ulaştırmak amacıyla açılmış olan kurslardır. İlk olarak öğretmen adayı yetiştirmek üzere 48 öğrencinin katıldığı bir kurs açılmıştır. Bu 48 öğrencinin bir tanesi ilkokul mezunu, onu Halk Mektebine devam etmiş, otuz birinin ise mezuniyeti yoktur. Kursta, sağlık, eğitim, ziraat dersleri, jimnastik ve temizlik dersleri verilmiş, 1938'den

¹²⁰² Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Belge No: 38.

¹²⁰³ Demokrat Sakarya, 9 Aralık 1954, Sayı: 148.

¹²⁰⁴ Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Belge No: 40.

¹²⁰⁵ Fahri Tuna, "İbrahim Ertiryaki İle 40 Soruda Adapazarı", <http://www.tyb.org.tr/ibrahim-ertiryaki-ile-40-soruda-adapazari-6626yy.htm> (Erişim Tarihi: 20.07.2018); Olgun, "Sakarya'da Eğitim", s.978-980.

¹²⁰⁶ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s.54.

sonra bu kurslara ordudan çıkan onbaşı ve çavuşlar da alınmıştır. 1940 yılında resmen Arifiye Köy Enstitüsü açıldıktan sonra, bu kursların yönetimi enstitü müdürlerine devredilmiş, aynı bina içinde 1949 yılına kadar eğitimleri devam etmiştir. Bünyesinde açılan köy öğretmenleri kursunda çeşitli illerden gelen öğretmenlere 45 gün kurs veren, kurs sonunda sınav yaparak başarı belgesi dağıtan bir eğitim kurumudur¹²⁰⁷. 1950-1960 yılları arasında, İlköğretmen Okuluna giriş sınavı yapılarak eğitime hak kazanan öğrenciler 5 yıl süresince bu okula devam etmekte idiler. 5. sınıftan 6. sınıfa çok başarılı olarak geçebilen öğrenciler ise, Yüksek Öğretmen Okulu yani Eğitim Fakültesi muadili okula kaydediliyorlardı¹²⁰⁸.

1952 yılında yapılan düzenleme ile Köy Enstitüleri Öğretmen Okullarına dönüştürüldüğünden, Arifiye Köy Enstitüsü de eğitim ve öğretim sistemini değiştirerek yeniden yapılandırılmıştır. 1954 yılından sonra “Arifiye İlköğretmen Okulu” ismini almıştır Okulun mevcut öğretmen ve idarecilerine, yeni program ve uygulanacak müfredat hakkında bilgi vermek amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı baş müfettişi Sapançalı Sami Akyol ile birlikte, Bakanlık müfettişlerinden Lütfü Ericin, Osman Bener ve Ali Uygur okulu ziyaret amacıyla birkaç gün kalarak açıklama yapmıştır¹²⁰⁹. 1955-60 yılları arasında 1860 olan öğrenci mevcudu, 1960’dan sonra 3295’e yükselmiştir. Okul, ilkokuldan sonra 7 yıl, ortaokuldan sonra ise 4 yıl eğitim vermekte idi. 1950 yılında enstitü olduğu dönemde kız öğrenciler okula alınmamaya başlanmış, 1961 yılına kadar uygulanmıştır¹²¹⁰.

Akşam Kız Sanat Okulu Adapazarı’nda 1940’lı yıllardan beri eğitim vermekte olan bir okuldur. 1956 yılında okul, Çocuk Esirgeme Kurumu’na ait binaya taşınmış ismi de Kız Enstitüsü olmuştur.¹²¹¹ Bu okulun ders saatleri akşam 6’ya kadar olup, günlük 8 saat olarak ayarlanmıştır. Okulun hazırladığı kıyafet defileleri ve el sanatları sergileri her yıl rutin olarak düzenlenmektedir. Defileler Halkevi salonunda yapılmakta ve teşhir edilen

¹²⁰⁷ Nureddin Ergin, *Arifiye Öğretmen Okulu ve Tarihçesi*, Adapazarı: Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayını Seri: A, No: 7, s. 10-12; Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Ağustos 1952, Sayı: 203.

¹²⁰⁸ Fahri Tuna, “Vahdettin Sevinç İle 40 soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/prof-dr-vahdettin-sevinc-ile-40-soruda-adapazari-6804yy.htm>, (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

¹²⁰⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Ekim 1952, Sayı: 269.

¹²¹⁰ Olgun, “Sakarya’da Eğitim”, s.979.

¹²¹¹ Erendil, *Dünden Bugüne Sakarya*, s. 96.

ürünler halkın beğenisini toplamaktaydı¹²¹². Kız Meslek Lisesi programına sahip olan okulun, defilelerine ait fotoğraflar yerel basından da yayınlanmakta idi.

Adapazarı Erkek Sanat Enstitüsü; okul 1946-1947 eğitim öğretim yılında Orta Sanat Okulu olarak kurulmuş, 28 Haziran 1950 tarihi itibarıyla Erkek Sanat Enstitüsüne çevrilmiştir. Demircilik, Marangozluk ve Tesfiyecilik olmak üzere üç programla eğitim verilmekte idi. Okulun müdürlüğünü 1957 yılında Ragıp Tandoğan yapmakta idi. Sakarya’da Erkek Sanat Ortaokulu’nda, 1954-1955 eğitim öğretim yılında 229 öğrenci kayıtlı iken, 1959-1960 yıllarında 184 öğrenciye gerilemiştir. Bunda klasik lise ve dengi okulların açılmasının da etkisi olduğu düşünülebilir¹²¹³. Okul aile birliği fakir öğrencilere elbise ve yemek gibi yardımlarda bulunmakta ve okulun spor, Kooperatif, Kızılay, Yeşilay, havacılık kollarında faaliyet verilmektedir. Okul, ilerleyen yıllarda yeni bir binaya taşınmıştır¹²¹⁴.

1952 yılında, Tarım Bakanlığı tarafından Erenköy Ziraat Enstitüsü’nün (Meyve Mücadele Enstitüsü) Adapazarı’na taşınması kararlaştırılmış, ayrıca 1953 yılında, Adapazarı Demiryolu Fabrikası Çırak Okulu adıyla yeni bir okul kurulmuş ve eğitime başlamıştır. Bu okul, öğrencilerine ilkokuldan sonra 4 yıllık bir eğitim vermekte olup, tesviye, kaynak, marangozluk ve torna bölümleri bulunmaktaydı. 1973 yılında kapatılan okul, bu tarihe kadar çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir¹²¹⁵.

Adapazarı’nda ortaokul ve liseyi ihtiva eden bir İmam Hatip Okulu 1956 yılında açılmıştır. Belediye binasında hizmete başlamış olup, Okul Yaptırma ve Koruma Derneği oluşturularak Zirai Donatım Kurumu tarafından tahsis edilen arsada, toplanan yardımlarla inşaatı başlamıştır. Bir süre Adapazarı Lisesi ile birlikte aynı binayı kullanmıştır. İmam Hatip Okulu, orta kısmında 1959-60 döneminde ilk mezunlarını vermiş, lise kısmından ise 1962-63 döneminde mezun vermiştir. Sadece erkek öğrencilerin kaydolduğu okulda, 1956-1960 yılları arasında 39 öğrenci kaydedilmiştir¹²¹⁶.

Bu başlıkta bahsedilen Mesleki ve Teknik Liseler olarak değerlendirilen okul sayısı 1954-55 döneminde, 5 adet olup, 65 öğretmen ve 1.345 öğrenciye sahiptir. 1959-60 döneminde

¹²¹² Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Mayıs 1952, Sayı: 129; Olgun, “Sakarya’da Eğitim”, s.979.

¹²¹³ D.İ.E, Milli Eğitim İstatistikleri, *Meslek, Teknik ve Yükseköğretim (1953-1960)*, Ankara: 1963, s. 596.

¹²¹⁴ Anadolu, 11 Şubat 1957, Sayı: 249.

¹²¹⁵ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 99, 118.

¹²¹⁶ Olgun, “Sakarya’da Eğitim”, s.979.

7 okulda, 89 öğretmen ve 1.859 öğrenci sayısına ulaşıldığı görülmektedir¹²¹⁷. Şehirde bu okullara ilginin arttığını söylemek mümkündür. Bunda Sakarya'nın sanayi ve üretim dalları bakımından gelişmiş bir şehir olmasının etkisi de büyüktür.

5.2.4. 4K Kursları

4K kısaltması ile adlandırılan ve “Kol, Kuvvet, Kafa, Kalp” anlamına gelen bu beceri kursları ve meslek edindirme eğitimleri 1950'lerde Sakarya'da faaliyete geçen kurumları ifade etmektedir. Sakarya'nın çeşitli kaza merkezlerinde açılan gezici kurslar bu dönemde önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır. Geyve-Hendek kaza merkezleri dahil birçok köyde açılan kadın biçki dikiş kurslarına 1957 yılında 310 kadın devam etmektedir. Adapazarı merkezinde müzik ve mandolin kursları açılmış, sanat enstitüsü mezunları ve işçilerin devam ettikleri el becerisi kursları da ilgi görmüştür. Çatalköprü ve Kırkpınar köylerinde demircilik ve marangozluk kursları katılımcılarına bu alanda eğitim vermiştir¹²¹⁸. Halkın bu kurslardan memnun olduğu ve katılımlarının yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

5.3. Halkevleri

Bizzat M. Kemal Atatürk tarafından kurulan ve programları belirlenen Halkevleri, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların giriştiği bir milletin ve ülkenin yeniden inşaa çalışmalarında, eğitim hamlelerinin en önemlilerinden biri olarak tanımlanabilir. Tek Parti Döneminde, yurdun her bölgesine ve her vatandaşa eğitim kültür faaliyetlerini ulaştırmanın temel aracı olan Halkevleri, kendisine bağlı Halkodaları sayesinde amacını büyük oranda gerçekleştirecek hizmetler sunmuştur.

Başbakan İsmet İnönü, 19 Şubat 1933 tarihinde Halkevlerinin kuruluş yıldönümü münasebetiyle Ankara Halkevinde yaptığı konuşmasında, Halkevlerinin amacı ve programından şu şekilde bahsetmiştir:

“Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Halkevleri vasıtasıyla memlekette takip ettiği kültür politikası; bu vasıta ilim ve fenni, güzel sanatları yaymak, bu memleketin siyaseti, iktisadiyatı hakkında en yeni en doğru malumatı ortaya dökmektir...halkevleri, muhitlerinin okumuş, bilen, öğretmesini sevenlerin çalışması için, idealini müessir

¹²¹⁷ Olgun, “Sakarya'da Eğitim”, s.981.

¹²¹⁸ Anadolu, 30 Ocak 1957, Sayı: 239.

kılması için hazır bir vasıta...Halkevlerinde güzel sanatlar için memleketin en derin alakasını uyandırmayı ve güzel sanatlara olan muhabbeti milletin içinde her tabakaya, her vesile ile yayıp öğretmeyi maksatlarımızın başında sayıyoruz. Cemiyetimiz ilim ve fenne istinat eden, güzel sanatlara meclup olan, milliyetçi, ilerleyici bir cemiyettir...” Halkevlerinin 3.yıldönümü dolayısıyla 22 Şubat 1935 tarihinde Ankara Halkevinde yaptığı bir diğer konuşmada ise; *“Halkevleri sosyal büyük bir ödevi üzerlerine almışlardır. Bu ödev, vatandaşların toplanıp gerek ilim alanında ve gerek sosyal bakımdan birlikte konuşabilmek adetine alışmalarıdır...Halkevleri siyasi bir müessese değildirler. Sosyal ve kültürel kurumdurlar...Halkevleri, Türk cemiyetini yükseltmek, inceltmek, morali artırmak, verimini çoğaltmak için açılmıştır...onun içindir ki Halkevlerinde güzel sanatlara sarf edilen bütün emekler çok verimlidir. Bu hususta emek sarf edenler, vatana hizmet etmeye çalışan adamlar gibi saygı ile muamele görmelidirler”*¹²¹⁹ ifadelerini kullanmıştır. Buna göre, Halkevleri ile Halkodaları aracılığı ile, milli kültürün ve inkılâp hareketlerinin benimsetilmesi sağlanacak, şehir ve köy yaşantısına sahip vatandaşların kültür noktasında eşitlenmesi için çaba sarf edilecektir.

5.3.1. Sakarya’daki Halkevlerinin Kuruluşu ve Gelişimleri

Türkiye’de hemen her ilde olduğu gibi, Kocaeli’nde de Halkevi açılmış ve 8 şubesi ile faaliyette bulunmuştur. İlçe olan Adapazarı’nda da 23 Şubat 1934 tarihinden itibaren bir Halkevi binası bulunmakta idi. Bina o dönemin CHP binasıdır. Klasik programında olduğu gibi, 9 şube ile faaliyetlerine başlamıştır. Bünyesinde Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Temsil Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi ve sonuncu olarak Köycüler Şubesi yer almakta idi. Adapazarı Halkevi’nin ilk başkanlığına Eczacı Asım Arca seçilmiştir. 1941 yılında Ruhi Refik Soyer, 1943 yılında Nazım Turgut, 1945 yılında Niyazi Öncelay, 1946’da Fehmi Hız, 1949 yılında Atilla Aşıroğlu seçilmişlerdir¹²²⁰. 1948 yılında Adapazarı Halkevi Başkanlığı’nı Avukat Atilla Aşıroğlu yapmaktaydı. Aynı yıl, Halkevi salonu ve bahçesi, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bir şahsa, sinema yapılması amacıyla kiralanmış fakat bu durum halk tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır¹²²¹.

¹²¹⁹ İnönü, *Eğitim-Öğretim Üzerine*, s. 43-44, 57-59.

¹²²⁰ Adapazarı Halkevi hakkında daha kapsamlı bilgi için, bkn. Kenan Olgun, *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2008, s. 95-143.

¹²²¹ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 64, 67.

CHP'ye bağılı bir kurum olan Halkevi, hükümet tarafından siyasi bulunarak eleştirilere hedef olduğı son yıllara kadar Adapazarı'nda ve ilçelerinde yer alan Halkodaları, şubelerindeki eğitim kültür faaliyetlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Bunlar arasında özellikle, Halkevlerinin kuruluş yıldönümlerinde Temsil ve Güzel Sanatlar Şubelerinin, Edebiyat Şubesinin girişimi ile düzenlenen törenler öne çıkmıştır. Halka açık konserler ve çeşitli oyunların sahnelenmesi, çeşitli okulların katılımı ile yapılan müzikli eğlence akşamları bu faaliyetlerin en bilinenleridir¹²²².

5.3.2. 1950'lerde Sakarya'daki Halkevlerinin Durumu

İktidarın yaklaşımı ve bakış açısı ile, Halkevleri ile ilgili siyasi isnatların ve tartışmaların yaşandığı 1950-51 döneminde, Adapazarı Halkevi'nde de birtakım ayrışmalar meydana gelmeye başlamıştır. Örneğin Demokrat Parti'ye üye olanların CHP'liler tarafından Halkevi'ne alınmaması gibi. Aynı zamanda, kapatılmaya giden dönemde, Adapazarı'nda da tiyatro etkinlikleri haricinde eskisi kadar etkili çalışmalar yapılmayan bir süreç yaşanmıştır. Halkın arasında bir rahatsızlık havası oluşmaya başladığı bu dönemde, halkevinin müzikli etkinlikleri ezana muhalefet olarak değerlendirilmiş, birtakım gazetelerin desteğiyle de ses getirmiştir. Bu gibi çatışmaların sadece Adapazarı'nda yaşanmadığı da bir gerçektir¹²²³. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Menderes Hükümeti tarafından alınan, 5830 Sayılı ve 11 Ağustos 1951 tarihli kararla, Halkevlerinin ve Halkodalarının bina ve eşyalarının sahiplerine verilmesi ile mal ve eşyaların iadesi hakkındaki kanun çıkarılana kadar devam etmişlerdir. Adapazarı Halkevi'nin kapatılması bu kanunun uygulanmasından sonra gerçekleşmiş, binanın boşaltılması gündeme gelmiştir.

Aralık 1951 itibariyle, 1944 yılından beri belediye binasına kira ile yerleşmiş olan kaymakamlık makamı ve teşkilatının, Bakanlar Kurulu kararıyla eski Halkevi binasına nakledilmesine karar verilmiştir. Bu sırada halkevinin bir takım tamirattan geçirilmesi gerekli görüldüğü için, taşınma işi uzamıştır.¹²²⁴ Bu sırada Ankara'ya giderek Halk evi binasının okul olarak kullanılması için Milli Eğitim'e devredilmesini rica eden Osman

¹²²² Olgun, *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi*, s. 198-143, 163.

¹²²³ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Olgun, *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi*, s. 219-222.

¹²²⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Aralık 1951, Sayı: 4.

Erkaya'nın girişimleri sonucunda, Kaymakamlığa tahsisinden feragat edilmiş ve burada Adapazarı Ticaret Ortaokulu Ticaret Lisesine dönüştürülerek eğitime başlamıştır¹²²⁵.

5.4. Dernekler ve Sendikalar

İş ve çalışma alanında, kültürel ve sosyal alanlarda, eğitim alanında dayanışma ve yardımlaşma amaçları ile kurulan çok sayıda dernek, incelenen dönemde faaliyet içinde olmuştur. Aynı şekilde sendikaların da çeşitli işçi ve emekçi sınıflarının haklarının savunulması ve desteklenmeleri bakımından önemi büyüktür. Bu başlık altında şehirde öne çıkan dernek ve sendikalara örnekler verilecektir.

5.4.1. Dernekler

Türkiye’de dernekler, ele aldığımız dönemde “cemiyet” olarak isimlendirilmekteydiler ve “Cemiyetler Kanunu” çerçevesinde teşekkül ederlerdi. Kurulan dernekler bir tüzüğe sahiptirler ve bu tüzükte bazı hususlar belirtilir. Derneğin oluşumu, gelirleri, amaç ve hedefleri, kayıtları, kuruluşları ve müesseseleri bu tüzüklerle ilan edilir. Tüzük gereğince belirlenen idari heyet tarafından idare edilir. Bir fabrikaya bağlı açılmış ise, müessesenin kurucusu ile değil kendi yönetimi ile resmiyete muhataptır. Vergiye tabi değildir. Direkt devlete bağlıdır. Yardım amacıyla kurulan bir derneğin bu yardımı sağlayabilmek için gelire ihtiyacı olduğundan, derneklere üyelik aidatı, bağış ve spor ve sosyal hizmetlerden elde edilen hasılatı tasarruf etme hakkı verilmiştir. Kurulan dernek, yalnızca yardım derneği vasfına sahip ise, üyelerine yapacağı yardım sınırlıdır ancak yardım ve tasarruf derneği şeklinde ise, üyelerine ihtiyaç halinde dernekte biriken paranın bir kısmını borç olarak verebilmektedir¹²²⁶. Bu anlamda toplumsal dayanışmadaki rolleri önemli olan derneklerin, 1950-1960 döneminde Sakarya genelindeki faaliyetleri aktarılmaya çalışılacaktır.

5.4.1.1. İş Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler

Teknolojinin ve iletişimin hızlanması ile birçok mesleğin ve zanaatın yok olmaya yüz tuttuğu çağımızda, mesleklerin yaşatılması ve meslek gruplarının dayanışması için oluşturulmuş topluluklar, birlik ve dernekler önemini korumaktadır. Bu başlık altında

¹²²⁵ Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Belge No: 38.

¹²²⁶ Fikret Amasyalı, “Yardım Dernekleri”, Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Ocak 1952, Sayı: 33.

1950/1960 döneminde Adapazarı-Sakarya’da kurulan ve faaliyet gösteren iş alanına ait dernek ve birliklere değinilmiştir.

5.4.1.1.1. Esnaflar Birliği Derneği

Meslek, insanların belirli bir disiplin ve kurallara bağlı olarak yapageldikleri işlerdir. Bu kurallar yani meslek etiği olarak tanımlayabileceğimiz ilkeler, eski çağlardan günümüze kadar çeşitli etkileşimlerle gelişme kaydetmiş, yapılan işler zamanla benzer kurallar ve araçlarla devam edilerek meslek kavramı oluşmuştur¹²²⁷. Esnaf ve zanaatkar gruplarının hem sayısal çoklukları hem de kültürel yapıları sebebiyle toplumumuzda özel bir önemi olduğu görülmektedir. 1964 yılında kabul edilen 507 sayılı Esnaf ve Sanatkar lar Kanunu’nun açıkladığı üzere; *“İster gezici olsun, ister bir dükkân veya bir sokağın belli yerinde sabit bulunsunlar, ticari sermayesi ile birlikte vücut çalışmasına dayanan ve geliri o yer gelenek ve teamüline nazaran tacir niteliğini kazanmasını icap ettirmeyecek miktarda sınırlı olan ve bu bakımdan ticaret sicili ve sanayi odasına kayıtları gerekmeyen, aynı niteliğe (sermaye unsuru olsun olmasın) sahip olmakla beraber ayrıca çalıştığı sanat, meslek ve hizmet kolunda bilgi, görgü ve ihtisasını değerlendiren hizmet, meslek ve küçük sanat sahipleri ile bunların yanında çalışanlar ve geçimini sınırlı olarak kamyonculuk, otomobilcilik ve şoförlükle temin edenler....”* Esnaf ve zanaatkar sayılabilecektir¹²²⁸. Bu kanuna uygun olarak, esnaf sayılan meslek sahipleri çeşitli dernek ve birliklerle organize olmaya başlamışlardır.

1955 yılında, “Sakarya Esnaf Birlikleri Derneği”nin oluşturulması amacıyla, şehirde aktif bulunan bazı dernekler birleşmeye karar vermişlerdir. Buna göre, Sakarya’nın ilk Esnaflar birliği Terziler, Şoförler, Berberler, Demirciler ve Yapıcılar derneklerinin birleşimi ile teşekkül edecektir¹²²⁹. Şubat 1955’de, Ticaret Odası Salonu’nda yapılan derneğin ilk kongresine Vali Nazım Üner ve Türkiye Esnaf Birlikleri Konfederasyonu Başkanı Abdullah Caner de katılmışlardır¹²³⁰.

¹²²⁷ Daha kapsamlı bilgi için bkz. Ertuğrul Güreşçi, *Kırsal Göç, Tarım ve Toplum Üzerine Köşede Kalan Yazılar*, İstanbul: Semerci Yayınları, 2014, s. 71.

¹²²⁸ Yücel Çağlar, *Esnaf/Sanatkar ve Çevre*, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı ve Friedrich Naumann Vakfı ‘Çevre Bilgi Merkezi (ÇBM) Yayını 1, 1994, s. 3-5.

¹²²⁹ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 136.

¹²³⁰ Demokrat Sakarya, 22 Şubat 1955, Sayı: 212.

5.4.1.1.2. Şoförler ve Otomobilciler Derneği

Adapazarı'ndaki bu dernek, ehliyet almak isteyenlerin yeterlilik işlerine de yardımcı olan, aktif çalışan bir yapı olarak görülmektedir. Ocak 1954 tarihinde, Adapazarı Şoförler Derneği'nin kongresi yapılmış, Süleyman Öner dernek başkanlığına, Osman Şahinkaya ikinci başkanlığa, Reşat Aslan katipliğe, Feyzi Tokgöz, Kenan Özses, İbrahim Dizer ve Şeref Sayıl üyeliğe seçilmişlerdir¹²³¹. 4 Mart 1956 tarihinde yıllık kongresini yapan Adapazarı Şoförler Derneği, yeni idare heyetini belirlemiştir. Buna göre Kenan Özses başkanlığa seçilirken, Celal Şahin ikinci başkanlığa, muhasipliğe Reşat Aslan, veznedarlığa İbrahim Dizer seçilmişlerdir. Diğer üyelerde idare heyeti azası olarak belirlenmişlerdir.¹²³²

1957 yılında ise, Adapazarı Oto Sanatkarları Derneği ana sözleşmesini yayınlayarak bu alanda çalışmalara başlamıştır. Derneğin faaliyet binası, Soğan Pazarı Numara 60 olup, kuruluş amacı, *“dernek üyelerinin mesleklerinde ilerlemelerini sağlamak ve mesleki ahlak ve tesanüdü korumak, verimli çalışmayı sağlamak”* şeklinde ifade edilmiştir. Derneğin kurucuları arasında, Adapazarı'ndan çeşitli oto sanayici, tamir ustaları ve işçiler yer almıştır. Reşat Aslan, Osman Sertal, İbrahim Özgenç, Hamdi Pırıldar, Rıfat Uzgider, Muzaffer Özekmekçi, Nuretin Tınaroğlu'nun isimleri ana sözleşmede yer almaktadır¹²³³.

5.4.1.1.3. Yapı İşleri Sanatkarları Derneği (Adapazarı Yapıcılar Derneği)

Dernek Mart aylarında genellikle Kızılay salonunda kongre düzenlemekte olup, 1954 yılında 21 Mart Pazar günü Yapıcılar Derneği'nin merkez binasında yıllık toplantısı yapılmış, dernek idare kurulu seçimi gündemi oluşturmuştur. Bu yıllarda 1953-54 dernek başkanlığı görevini yürüten İsmail Mat'dır¹²³⁴.

5.4.1.1.4. Fırıncılar Derneği

8 Mart 1956 tarihinde şehirdeki Fırıncılar Derneği yıllık kongresini yapmış ve gündemdeki yazılı maddeler görüşüldükten sonra, yapılan seçim sonunda başkanlığa Halil Yazıcı, ikinci başkanlığa Kamil Söyler, muhasipliğe Remzi Balcı, katipliğe Mustafa

¹²³¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Ocak 1954, Sayı: 652.

¹²³² Yeni Ada Postası, 6 Mart 1956, Sayı: 1169.

¹²³³ Anadolu, 15 Ocak 1957, Sayı: 226.

¹²³⁴ Sakarya, 15 Mart 1954, Sayı: 693; Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Şubat 1953, Sayı: 374; 13 Şubat 1954, Sayı: 692.

Topçu, üyeliğe de Muharrem Uzekmek seçilmiştir. Bu kongrede müşahit sıfatıyla yer alan zabıta müdür vekili Mustafa Çöloğlu kısa bir konuşma yapmış ve fırıncılara destek olmuştur¹²³⁵. 1959 Mayıs'ında dernek yıllık kongresini yaptığında, dernek başkanlığına Halil Yazıcı getirilmiştir. İkinci başkanlığa Ömer Fırıncıoğlu, Muhasipliğe Hakkı tüylü, Katipliğe Kamil Söyler ve üyeliğe Resul Morgül seçilmişlerdir¹²³⁶. Gıda maddelerinin en önemlilerinden olan ekmeğin üretimi ve sevkiyatının kaliteli, sağlıklı ve düzenli yapılabilmesi için, bu derneğin varlığı da şehir için faydalı bir gelişme olmuştur.

5.4.1.1.5. Gazeteciler Derneği

1946 yılından itibaren Türkiye'de Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin kurulması üzerine basın alanında önemli bir dönem başlamıştır. Çeşitli illerde kurulan derneklerden biri de Adapazarı'nda teşekkül etmiştir. Adapazarı basın hayatının öncüleri tarafından, basın özgürlüğü ve basın çalışanlarının haklarının savunulması, dayanışma ortamının oluşturulması ve basın faaliyetlerinin hız kazanması için gerekli desteğin sağlanması amacıyla "Adapazarı Gazeteciler Cemiyeti" 1951 yılında kurulmuştur. Kurucu Başkanı Adapazarı Akşam Haberleri Gazetesi sahibi Selami Savaş olup, 1954 yılından sonra derneğin ismi "Sakarya Gazeteciler Derneği" olmuştur¹²³⁷.

Dernek tarafından Kasım 1954 tarihinde yapılan yıllık kongrede, dernek başkanlığına Hasan Erman seçilmiş, ikinci başkanlığa Adnan Kutluer, idare heyetine Fahri Çatallar, Muzaffer Şatır ve Sıtkı Aldinç getirilmiştir. Haysiyet divanına, Hüseyin Vahdettin Er, Şevket Yılmaz, Hasan Balcıoğlu, murakıplığa Fehmi hız seçilmişlerdir¹²³⁸. Derneğin, 1955 Şubatı'nda yaptığı olağanüstü kongre birtakım gerginliklerle beraber gerçekleşmiş, yapılan seçim sonucunda dernek başkanlığına Avukat ve Gazeteci Hüseyin Vahdettin Er getirilmiştir. İkinci başkanlığa Orhan Tiryaki ve idare heyetine Sıtkı Aldinç, Mahir Durukan, Mustafa Yoldaş seçilmişlerdir¹²³⁹.

Dernek, özellikle gazete sayısı ve çeşidi bakımından zengin bir şehir olan Adapazarı'nda gazetecilerin ve basın mensuplarının birliği ve dayanışması adına önemli bir görevi yürütmüştür.

¹²³⁵ Yeni Ada Postası, 8 Mart 1956, Sayı: 1171.

¹²³⁶ Yeni Ada Postası, 6 Mayıs 1959, Sayı: 2136.

¹²³⁷ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 88.

¹²³⁸ Demokrat Sakarya, 23 Kasım 1954, Sayı: 134.

¹²³⁹ Demokrat Sakarya, 13 Şubat 1955, Sayı: 205.

5.4.1.1.6. Berberler Derneği

Adapazarı Berberler Derneği, Adapazarı Bankalar Caddesindeki Kızılay binasında yer almakta idi ve toplantılarını burada gerçekleştirmekteydi. Tüzüğüne göre; derneğin kuruluş amacı, *“üyelerinin mesleki, içtimai ve iktisadi ihtiyaçlarını gidermek, mesleklerinde ilerlemelerini sağlamak ve mesleki ahlak ve öğretimini arttırmaktır”* şeklinde ifade edilmişti. Derneğin kurucuları; Halil Akıncı, Fehmi Çubukçu, Celal Genç, Hüsayin Balkanlı, Ali Doğruer, Tahsin Öztürk isimindeki berberlerden oluşmaktaydı. Derneğe girebilmek için Türk vatandaşı olmak, 18 yaşını doldurmuş olmak, medeni haklara sahip bulunmak, ağır hapis veya haysiyet kırıcı bir suç yüzünden hapis yatmamış olmak ve dernek sözleşmesini kabul etmek şeklinde şartlar belirlenmiştir. Dernek genel kurul tarafından yönetilmekle beraber, derneğin kayıtlı üyelerinden oluşmaktaydı. Altı kişiden oluşan yönetim kurulunun yarısının esnaf yanında çalışanlardan olması gerekmekte idi. İki kişiden oluşan denetçileri de bulunmakta idi. Dernek, gelir olarak ikramiyeli eşya piyangoları düzenlemekte ve Konak caddesinde Rekor mağazasından bilet satmakta idi¹²⁴⁰.

5.4.1.1.7. Kunduracılar Derneği

1951 yılında Adapazarı’nda kurulan “Kunduracılar Cemiyeti” adındaki dernek, kuruluşundan hemen sonra sosyal faaliyetlerine başlamıştır¹²⁴¹. Örnek teşkil etmesi bakımından bu dernek 1956 yılı içinde sosyal yardımlaşma çalışmaları da yürütmüştür. Alınan ilk karar göre, şehirde tespit edilecek 200 civarındaki fakir çocuğun ölçülerini alarak, 200 çift ayakkabının kış mevsiminde kullanılması amacıyla bu kimsesiz çocuklara dağıtma işine girişmiştir¹²⁴².

5.4.1.1.8. Celep ve Kasaplar Derneği

Esnaf dernekleri arasında yer alan, 1951 yılında “Adapazarı Celep ve Kasaplar Cemiyeti” ismiyle kuruluşu gerçekleşen derneğin kurucuları arasında Ethem Güler, Ali Kasapoğlu, Ahmet Hoşkara ve Zaim Karadan öne çıkan isimlerdir¹²⁴³.

¹²⁴⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Mart 1952, Sayı: 74; 3 Mart 1952, Sayı: 75; 26 Ocak 1954, Sayı: 652.

¹²⁴¹ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 81.

¹²⁴² Yeni Ada Postası, 7 Mart 1956, Sayı: 1170.

¹²⁴³ Ada Postası, 20 Mart 1951, Sayı: 308.

5.4.1.1.9. Çiftçiler Derneği

14 Ekim 1950 tarihinde Adapazarı Çiftçiler Derneği nizamnamesi yayınlanmıştır. Sakarya ili kurulduktan sonra, Kasım 1954 tarihinde “Sakarya Çiftçiler Derneği” ismiyle kurulmasına karar verilmiştir¹²⁴⁴. Bu dernek ilk kongresini 1955 yılı Mart’ında Atlas sinema salonunda düzenlemiştir, kongre başkanlığına dönemin milletvekili Nüzhet Unat seçilmiştir¹²⁴⁵. Akabinde, şehre toprak tahlili için bir labarotuar getirilmesi konusunda Mukadder Güner bir konuşma yapmış ve Cemal Tüzün, Sadettin Yalım’ın aralarında bulunduğu Sakarya Milletvekilleri de konuşmaları ile katılmışlardır¹²⁴⁶.

5.4.1.1.10. Adapazarı Kabzımallar Yardımlaşma Derneği

Nisan 1954’de tam adı olan “Adapazarı Meyve ve Sebze Kabzımallar Yardımlaşma Derneği” şeklinde Soğanpazarı Meydanı’nda kurulan bu derneğin amacı, diğer teşekküllerle de birleşerek ithalat ve ihracat yoluyla mal temin etmek ve halkın ihtiyacı yönünde ucuz mallar tedarik ederek satmak, ayrıca kontrolsüz fiyat değişikliklerine ve menfi uygulamalara son vermek şeklinde belirtilmiştir. Bu dönemde derneğin başkanı, Fahrettin Yener, muhasibi, Hamdi Sivashoğlu, katibi, İsa Yıldırım’dır¹²⁴⁷.

Sakarya’da yukarıda bahsedilen meslek derneklerinin yanısıra, özellikle 1954-1955 yıllarında hızla artan ve çeşitlilik sunan bir dernekleşme gayreti olduğunu söylemek gerekir. Bu dönemde basında ismine rastlanılan çok sayıda meslek grubuna ait dernek mevcuttur. Örneğin, Şekerciler Derneği, Bakkallar Cemiyeti, Seyyar Giyim Eşyası Satıcıları Derneği gibi oluşumlar, Sakarya’da hızla mesleki örgütlenmeye başlamışlardır.

5.4.1.2. Kültürel ve Sosyal Alanda Faaliyet Gösteren Dernekler

Şehirde, kültürel faaliyetlerin artması ve desteklenmesi amacıyla çeşitli alanlarda etkinlikler oluşturan ve günlük hayatta halkın sosyalleşmesine katkı sağlayan dernekler de kurulmuştur.

¹²⁴⁴ Demokrat Sakarya, 11 Kasım 1954, Sayı: 124.

¹²⁴⁵ Yeni Zurna, 14 Ekim 1954, Sayı:4; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 137.

¹²⁴⁶ Demokrat Sakarya, 16 Mart 1955, Sayı: 231.

¹²⁴⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Nisan 1954, Sayı: 720.

5.4.1.2.1. Musiki Derneği

Sakarya tarihinde önceleri, özellikle Türk müziği ile ilgili faaliyetler, özel girişimler ve bireysel çalışmalarla sürdürülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Selahattin Kandemir şefliğinde, Atatürk Bulvarı'ndaki Meserret İşhanı yakınında musiki topluluğu oluşturulmuş, 1930'lu yıllarda Sakarya Gençlerbirliği Spor Kulübü'nün musiki kolu olarak devam etmiş olan grup 1949'da "Adapazarı Türk Musiki Cemiyeti" adını almıştır. Çalışmalarına bazı dönemlerde ara verse de müzik meşkleri evlerde sürdürülmüştür. 1950'li yıllarda, Asım Ersoy tarafından oluşturulan cemiyet, Adapazarlı Bestekar İsmail Safa Olcay önderliğinde çalışmalarına devam etmiştir. İlerleyen tarihlerde kapanan ve isim değiştiren cemiyetin ismi, 1983 yılında "Sakarya Musiki Derneği" olmuştur¹²⁴⁸.

Nisan 1952'de senelik toplantısını yapan dernek, bu yıllarda sık aralıklarla, Saray Sineması salonunda konserler düzenlemektedir. Dernek 1953 yılında ikinci defa kurucusu olan, Osman Erkaya'nın başkanlığında faaliyetlerini yürütmüştür¹²⁴⁹. 1954 yılında, Dernek Başkanı Osman Erkaya'nın öncülüğünde, 1954 yılında şehir için bir eksiklik olan 45 kişilik bando ekibi kurulmuştur¹²⁵⁰. Türkiye'nin her bölgesinde olduğu gibi, Musiki üzerine kurulan bu derneğin amacı, Adapazarı'nda müzik ve sanatla ilgilenen kişileri bir araya getirmek, müzik icra etmek ve sosyal bir sorumluluk olarak, halkın özellikle Türk Sanat Müziğini öğrenme ve icra etme konusundaki isteklerine yönelik çalışmalar yapmaktır. Bu sebeple çeşitli özel günler ve bayram kutlamaları başta olmak üzere, halka açık konserler düzenlemişlerdir.

Derneğin konser mekanı olarak tercih ettiği yerler; Öğretmenler Lokali, Halkevi ve Halk Eğitim Merkezleri, sinema salonları, çeşitli okulların toplantı salonları olmuştur¹²⁵¹. Sakarya'da birçok dernekten aktif çalışmalar yürüttüğü anlaşılan Musiki Derneği, yalnız Adapazarı içinde değil Düzce, Hereke gibi çevre ilçelerde konserler vermiş, Sanat Okulları Mezunları Cemiyeti'nin yararına da çalışmalar yapmıştır¹²⁵².

¹²⁴⁸ Türker Eroğlu, "Sakarya'da Musiki", *Sakarya İli Tarihi*, c. II Sakarya: SAÜ. Rektörlüğü Yayınları, 2005, s. 1091.

¹²⁴⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Temmuz 1952, Sayı: 192; Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Dosya Belge No: 20.

¹²⁵⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Şubat 1954, Sayı: 669.

¹²⁵¹ Eroğlu, "Sakarya'da Musiki", s. 1092.

¹²⁵² Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Şubat 1954, Sayı: 668.

5.4.1.2.2. Anıtlar Derneği

Haziran 1954’de İl olan Adapazarı şehir merkezinde henüz bir Atatürk heykeli bulunmuyordu. Bu amaçla bir Atatürk heykeli yapılması için kampanya başlatılmıştı. Bu kampanya gazeteci Abdullah Çelik tarafından yürütülmekte idi ve Sakarya halkının, heykelin yapılışında katkı sağlamaları açısından bir “Atatürk Heykeli Yaptırma Derneği” kurulmasını istemiştir. Bu dernek vasıtasıyla Sakarya’nın her ilçe ve bucağına hatta köylerine kadar uygun görülen yerlere Atatürk heykelleri ve büstleri yaptırmayı amaçlamış ve Sakaryalı esnaf ve tüccarlardan, çeşitli kuruluşlardan destek göreceklerini savunmuştur¹²⁵³.

5.4.1.2.3. Adapazarı’nı Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği

1944 yılında, “Adapazarı Kazası ve Köy ve Nahiye Merkezlerini İmar Cemiyeti” adıyla kurulan bir dernek faaliyet göstermekte idi. Bu dernek köy kanununa göre yapılması gereken işlerin takibini üstlenmişti. Ancak bu dernek hükümetin güzelleştirme ve imar faaliyeti yapan derneklerin yardım toplamasını yasakladığından 1946 yılında kapanmıştı¹²⁵⁴. Demokrat Parti döneminde il olmaya namzet Adapazarı’nda bu derneğin farklı bir versiyonu ortaya çıkmıştır. 1953 yılı Ocak ayında kurulan ve önce komite daha sonra dernek adıyla anılan “Adapazarı’nı Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği”, Adapazarı’nın il olması konusunda gerekli girişimleri ve faaliyetleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Kurucu üyeleri, Adapazarı’nın tüccar, doktor, hukukçu, mühendis ve münevverlerinden oluşan bir gruptur. Asım Bir, Asım Aydın, Hasan Erman, Selami Savaş, Avukat Şeref Davran, Dr. Nuri Oskay, Ramiz Elgin, Hidayet Öztürk, Ali Dilek, Osman Erkaya, Selahattin Çoşkun’tan’ın içinde yer aldığı 11 asil, 11 yedek üyeden oluşan dernek, ilçe Demokrat Parti Başkanı Yaşar Bir’in öncülüğü ile bir araya gelmişlerdi. Daha sonra yapılan seçimlerle Yaşar Bir başkanlığa, Asım Aydın ikinci başkanlığa getirilmiştir. Derneğin Kuruluş Nizamnamesinde amaçları şu şekilde açıklanmaktadır;

“A-Adapazarı’nın iktisadi, içtimai ve kültürel bakımdan inkışafı için gerekli bütün tedbirleri alacak ve bu gayelerin tahakkukuna mesai sarf edecektir. B-Adapazarı’nın senelerden beri işgal ettiği coğrafi, iktisadi, zirai, sınai ve ticari mühim bir merkez olması

¹²⁵³ Demokrat Sakarya, 3 Temmuz 1954, Sayı: 11; 8 Temmuz 1954, Sayı: 19.

¹²⁵⁴ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 51,55.

*ve nüfusunun 50 bini mütecaviz bir hale gelmesi dolayısıyla hakkı olan vilayet olması için gereken bütün teşebbüsleri yapacak ve bu hususta broşürler yayınlanacaktır”*¹²⁵⁵.

Derneğin bundan sonraki faaliyetleri, özellikle zirai, ekonomik ve nüfus bakımından hızlı gelişme gösteren ve uzun süreden beri hak olarak gördüğü vilayet merkezi olma konusunda Adapazarı ve Adapazarlılar için çalışmak olmuştur. Bu amaçla her türlü girişimi organize etmek ve gerekli mercilerle görüşmek dernek üyelerinin faaliyetleri arasındadır. Neticede, Sakarya'nın kuruluşunda derneğin 1954 yılına kadarki yoğun çalışmaların katkısı büyüktür.

5.4.1.2.4. Türk Kadınlar Birliği

1955 yılı Şubatı'nda Sakarya'da “Kadınlar Birliği” kurulması kararlaştırılmıştır. 15 Mart 1955 tarihinde toplanan birliğin, kurucu öncülerinden olan ve müteşebbis heyet başkanlığına seçilen isim, Ortaokul coğrafya ve tarih dersleri öğretmeni Talia Balcıoğlu'dur¹²⁵⁶. Faaliyetlerini uzun süre kendisi organize etmiştir.

5.4.1.2.5. Türk Hava Kurumu Derneği

Memleketin havacılık işlerine katkı sağlayan kurumun, Adapazarı'ndaki kolu Akyazı'da bulunmakta idi. 22 Aralık 1951 tarihinde Akyazı Belediye Meclis salonunda Türk Hava Kurumu Kongresi Ahmet Taylan'ın başkanlığında toplanmıştır. Çalışma raporları okunduktan sonra yapılan seçimde, Mehmet Boztepe, Sami Belü, Adem Papatya, İhsan Oğrul, Abdi Bayhan, Mustafa Abuç, Kazım Oktay, İdris Kılıç, Ali Ünlütürk, İdris Özhan seçilmişlerdir.¹²⁵⁷

5.4.1.2.6. Cami ve Dini Binalar Yaptırma ve Onarma Dernekleri

Adapazarı Camiler ve Kuran Kursları Kurma ve Koruma Derneği adıyla, 16 Kasım 1950 tarihinde kurulan derneğin başkanı Asım Aydın'dır. Eski camilerin onarılması ve yenilerinin inşa edilmesi konusunda çalışmalar yürütecektir. Derneğin gelirleri üyelerden ve halktan toplanan bağış ve aidatlardan sağlanmaktaydı¹²⁵⁸.

¹²⁵⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Ocak 1953, Sayı: 333; 9 Ocak 1953, Sayı: 337.

¹²⁵⁶ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 136.

¹²⁵⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 25 Aralık 1951, Sayı: 17.

¹²⁵⁸ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 77.

1952’de Adapazarı’nda yeni yapılan ve şehirle bütünleşen Tozlu Cami inşaatı için kurulan Tozlu Camini Yaptırma Derneği bilinen derneklerdendir. Caminin kurulacağı arazi Adapazarı’nın köklü ailelerinden Gubarizade’ler tarafından vakfedilmiştir. Derneğin yaptırdığı cami, 1999 Adapazarı Depreminde yıkılmış, yeniden inşası ile 2011 yılında faaliyete geçmiştir¹²⁵⁹. Derneğin kongre başkanlığını yapan isim Osman Erkaya’nın anılarında konuyla ilgili bilgiler yer almaktadır;

“...derneğin yıllık kongre başkanlığını yapmam istendi, birkaç defa yaptım. Bir ara ikiye bölündüler Süleyman Fesçioğlu ve yandaşları, Asım Aydın ve yandaşları. Ticaret Odası salonunda kongre başkanlığına seçildim, yardımcılarım da Keresteci Temel Gür, hava çok sert kavgalar bekleniyor. Bir konuşma yaptım (İslamiyet’te dargınlık 24 saattir, bunu aşanların dindeki yeleri zayıftır.) kürsü önünde Şaban Hoca ile Cevdet Hocalar tanınmış vaizler onlara da beni desteklemelerini söyledim. Konuştular ve iki tarafı barıştırdım. Dargınlık kefareti ödeyin, Tozlu Camine 9 bin lira toplandı. Ertesi sene başkanlığı Asker Hafız’a devrettim.”¹²⁶⁰ ifadesiyle bu kısa süreli anlaşmazlığı açıklamaktadır. Mimar Muhammed Dayal’ın verdiği bilgilere göre, Adapazarı Camiler ve Kuran Kursları Kurma ve Koruma Derneği, 1965 yılında isim değiştirerek “Tozlu Vakfı” adını alacaktır.

Derneğin alt kolları sayılabilecek, Adapazarı’na bağlı kazalarda ve köylerde faaliyet gösteren cami yaptırma dernekleri de mevcuttur. Örneğin 1952 yılında, Geyve İlçesinin Doğançay bucağının Nuruosmaniye köyünde köylüler, caminin viran halde olup yıkılmasından dolayı, bir misafirhanesi olan yeni cami yapılması amacıyla derneği kurmuşlardır. Bu tarz cami dernekleri hayır amacıyla kurulan derneklerden olup, siyasi şubeleri yoktur. Genel Kurul, İdari kurul ve murakıplardan oluşan bu derneklere 18 yaşını dolduran ve köylü, şehirli, yerli, yabancı bütün Müslüman vatandaşlar asıl üye, İlim ve fen adamları da fahri üye olarak sayılmışlardır¹²⁶¹. Amaç doğrultusunda alınan aidatlar ve bağışlar cami yapımında ve bakım işlerinde kullanılmıştır. Hendek ilçesinde de Ömer Kartal tarafından 1953’de Cami ve Dini Binalar Yaptırma Derneği kurulmuştur¹²⁶².

¹²⁵⁹ Fahri Tuna, “Mimar Muhammed Dayal ile 40 Soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/mimar-muhammet-dayal-ile-40-soruda-adapazari-mimarisi-5536yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

¹²⁶⁰ Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Dosya Belge No: 49.

¹²⁶¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Mart 1952, Sayı: 75.

¹²⁶² Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Nisan 1952, Sayı: 121.

5.4.1.3. Eğitim Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler

İncelenen dönemde, eğitim alanında özellikle yeni okullar açma ve okulları onarma çalışmalarında derneklerin de önemi büyük olmuştur. Halkın maddi desteğini sağlamak ve bürokratik girişimleri hızlandırmak amacıyla faydalı çalışmalar gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.

5.4.1.3.1. Sakarya Yüksek Tahsil ve Yardımlaşma Derneği

Derneğin toplantılarını ve kongrelerini düzenlediği yer genellikle Öğretmenler Lokali olmuş, Mustihittin Gürer'in başkanlığını yaptığı 1959 yılı kongresindeki seçim sonucuna bakıldığında, Derneğin Başkanı, İstemi Parman, İdare Heyeti Ülkü Üner, Özer Süer, Varol Gürkan, Encan Özkan, Yalçın Şişmanoğlu ve Naci Gürpınar isimlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır¹²⁶³r. Derneğin organizasyonları arasında daha Türk hikayecisi Sait Faik Abasıyanık anısına düzenlenen bir toplantı öne çıkmaktadır.1954'de Orduevinde ünlü edebiyatçıların da katılımıyla yapılan toplantıda, o dönemdeki dernek başkanı Nusret Ekin, açılış konuşmasından sonra davetli edebiyatçılar da Sait Faik ile ilgili konuşmalar yapmışlar ve şiirler okumuşlardır. Bu isimlerden bazıları; Hasan Erman, Behçet Necatigil, Tahsin Yücel, Ahmet Muhip Dranas, Haldun Taner, Yaşar Nabi gibi değerli şair ve yazarlardır. Etkinlik 3 saat kadar devam etmiş ve ilgiyle izlenmişti¹²⁶⁴. Yüksek Tahsil Derneği'nin bu dönemde aktif çalıştığı anlaşılmaktadır.

5.4.1.3.2. İmam Hatip Okulu Yaptırma Derneği

Adapazarı'nda bir İmam Hatip Okulu yaptırma derneği henüz kurulmamışken, bu çalışmaları Tozlu Camii Yaptırma Derneği başkan ve üyeleri başlatarak takip etmiştir. Menderes hükümeti aldığı karara binaen yurt genelinde 5 adet İmam Hatip Lisesi açılacağını duyurduğunda, 1 tanesinin de şehirde olmasını isteyen dernek başkanı Asım Aydın ve Osman Erkaya Ankara'ya giderek Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'ye istirhamlarını iletmişlerdir. Bakan, ikinci bir ek kanun çıkaracaklarını ancak zaman olduğunu, 6 adet daha onaylanacağını belirterek, bir tanesinin de Adapazarı'nda açılmasının sözünü vermiştir. Verilecek din içerikli derslerde öğretmen ihtiyacını nasıl karşılayacakları dernek temsilcilerine sorulmuş, müftüler, emekli öğretmenler ve medrese

¹²⁶³ Cemiyet, 14 Şubat 1959, Sayı: 369.

¹²⁶⁴ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 126.

mezunu simalar tarafından sağlanacağı anlaşılnca, diğer derslere de ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin görevlendirilmesi planlanarak uygunluğu şifahen kabul edilmiştir. Böylece, ikinci kanun çıkarılınca Adapazarı İmam Hatip Lisesi, halde belediyenin binasında eğitime başlamış, bir yandan da arsa aranarak yeni bina yapılması çalışmaları başlamıştır. Bu konuda dernekleşme sağlanarak, Atatürk İlkokulu Müdürü Celal Akın, “Asker Hafız” namı ile bilinen müftülükten emekli Mehmet Eren ve Osman Erkaya öncülüğünde çalışmalar hızlanmıştır. Manifaturacı Tahsin Kara’nın da içinde bulunduğu üyelerden 5 kişi seçilerek Ankara’ya gitmişler ve Zirai Donatımın Şeker Fabrikası demiryolunun kestiği (Tümenin karşısındaki bugünkü okul yerini) 11 dönümlük arsayı okul inşaatı için dönemin tarım Bakanı Nedim Ökmen’den 15 Türk lirası gibi sembolik bir bedelle almışlardır. 3 kat bina vatandaşların bağışları ile yaptırılmıştır. 5 yıl boyunca da liseye hizmet vermiştir¹²⁶⁵.

5.4.1.3.3. Adapazarı Öğretmenler Yardımlaşma Derneği

Adapazarı Öğretmenler Yardımlaşma Derneği, her ay yapılması şart olan aylık aile toplantılarının üçüncüsünü Nisan 1952’de Adapazarı İdman Yurdu Spor Kulübünün Orta Cami karşısındaki lokalinde gerçekleştirmiştir. Eski kurulun bazı azalarını da içeren yeni yönetim kurulu belirlenmiştir. Bu isimler Remzi Osmanoğlu, İsmail Kuzuoğlu, İhsan Abacı, Celal Gürkan, Ali Atalay, Adil Acar, Mehmet Aslan ve Nazmi Ergin’dir¹²⁶⁶. Dernek ilde ve ilçelerde çeşitli geziler düzenleyerek, münazara gibi etkinlikler yoluyla halkı eğitim konusunda bilinçlendirmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Örneğin, 1956 yılı içerisinde, Adapazarı öğretmenlerinden oluşan 150 öğretmen, aileleri ile birlikte Düzce’ye bir gezi düzenleyerek, bu gezi vesilesiyle Düzce öğretmenleri ile buluşmuşlar ve “Çocuğun başarısında okul mu veya çevre mi daha etkilidir?” konu başlığı altında münazara düzenlemişlerdir. Adapazarı’ndan katılan 4 öğretmen çevreyi savunarak bu konuda tezlerini paylaşmışlardır.¹²⁶⁷ Bu katılımlara, Adapazarı ve çevresinden gelmek isteyenler için de servisler tahsis edilmekteydi.

Derneğin yönetim kurulu, yıllık çalışma programının 6. Maddesinde belirttiği; “...meslek, fikir ve sanat konularını ihtiva eden bir derginin yayınlanmasına kısa bir zaman içinde

¹²⁶⁵ Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Dosya Belge No: 1, 49.

¹²⁶⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Nisan 1952, Sayı: 101; 14 Nisan 1952, Sayı: 111.

¹²⁶⁷ Yeni Ada Postası, 6 Mart 1956, Sayı: 1169.

başlamak tasavvurundayız” ifadeleri ile bir dergi çıkarmak fikrinde olduklarını açıklamışlardı. Yapılan toplantılarda, büyük bir çoğunlukla yönetim kurulunun bu kararı onaylanmış ve derginin adı, yayınlanacak yazı türleri belirlenmiştir. “Dernek” ismi ile 1955 yılının Nisan ayında ilk sayısı çıkarılan aylık meslek, sanat ve fikir dergisinde¹²⁶⁸, eğitim öğretimle ilgili yazılar, sanat ve edebiyat yazıları, sosyal konulu yazılar, mizah, röportaj ve tercüme, öğrenciler için sınav örnekleri ile derneğin faaliyetleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Yazarları ise bizzat ildeki öğretmenler ve muhtelif yazarlar olmuştur.

5.4.1.3.4. Öğretmenler Yardımlaşma Derneği

Dernek Nisan 1952’de yönetim kurulu toplantısını Adapazarı Erkek Sanat Enstitüsünde yapmış, gündem konularını görüşmüştür ¹²⁶⁹.

5.4.1.3.5. İlkokullar Yaptırma Derneği

Adapazarı’nda İlkokullar Yaptırma derneği, bölgede eğitim veren ilkokul sayısının azlığı sebebiyle kurulmuş ve çalışmalarını 1950’lerde devam ettirmiştir. Çoğunluğu öğretmenlerden oluşan bu dernekte esnaftan da destek alınmıştır. Yıllık toplantılarını Sabiha Hanım okulunda yapan dernekten başka, aynı amaca hizmet eden mahalli dernekler de kurulmuştur. Artan okul ihtiyacını karşılamak üzere, İlköğretim Genel Müdürü Ferruh Saner Ankara’dan bölgeye teftiş ziyaretine gelmiş, Kuyudibi ve Başlar Mahallesi’nde kurulması planlanan iki ilkokul için bir dernek kurulmuştur.¹²⁷⁰

5.4.1.4. Sakarya Merkez ve İlçelerinde Faaliyet Gösteren Diğer Dernek, Kurum ve Kulüpler

Ele aldığımız dönemde ilçelerden çeşitli spor ve kültür kulüpleri mevcuttur. Akyazı’da 1949 yılında kurulan Akyazı Gençlik Spor Kulübü faaliyetine devam etmektedir¹²⁷¹. 1958 yılında yine Akyazı’da, “Milli Oyunlar ve Musiki Derneği” kurulması çalışmaları başlatılmış ve derneğin kurucu heyeti belirlenerek çalışmalar yapılmıştır. Buna göre, Maarif Memuru Recep Savcı, Konuralp İlkokulu öğretmenlerinden Necati Kalaç, Nevruz

¹²⁶⁸ Adapazarı Öğretmenler Yardımlaşma Derneği, *Dernek 1(Nisan 1955)*, s. 3-4.

¹²⁶⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Mart 1952, Sayı: 95.

¹²⁷⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Temmuz 1952, Sayı: 190.

¹²⁷¹ “Adapazarı” Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 6527.

Banaoğlu, Atatürk Okulu Başöğretmeni Abdullah Kurar, Hasan Kum, Mustafa İçten, Kıyasettin Karsu ve İsmail Muşmuloğlu'ndan oluşan kurucu heyet resmi girişimleri tamamlayarak, aynı yıl içerisinde Akyazı'da sanat alanında faydalı çalışmalara başlamışlardır. Derneğin kuruluşu Akyazı'da memnuniyetle ve ilgiyle karşılanmıştır¹²⁷². Yine Akyazı'da spor alanında faaliyet gösteren Akınspor kulübü, 1 Mayıs 1958'de yeni bir lokal açmış ve önemli ihtiyaçlardan birini karşılamıştır¹²⁷³.

Bu dönemde kurulan yardımlaşma dayanışma derneklerine bir örnek de, Kıbrıs sorunu ve 6-7 Eylül gelişmeleri sırasında Menderes'in ifadesi olarak hemen her ilde kurulan "Kıbrıs Türktür Cemiyeti" nin Sakarya şubesidir. Menderes Ağustos 1955'de Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakmayacağını açıklamış ve dönem basınında manşet olan bu ifadeyi kullanmıştı. Eylül'de Selanik'te meydana geldiği belirtilen Atatürk'ün doğduğu eve menfur bir bombalı saldırı düzenlendiği haberinin akabinde tepkiler yükselmiş, İstanbul ve İzmir'de örfi idare ilan edilmişti¹²⁷⁴. Bu sırada, 5 Eylül 1955 tarihinde Adapazarı merkezinde cemiyetin şubesi kurulmuştur¹²⁷⁵.

Aynı manevi dayanışma duyguları ile kurulan bir başka cemiyet de, "Milli Mücadele Milis Cemiyeti" dir. 29 Ağustos 1959 tarihinde Sakarya'da teşekkül eden cemiyetin amacı, Milli Mücadele yıllarında düşmanla mücadele eden Adapazarlıları bir araya getirerek bu hatıraları yaşatmaya ve zor durumda bulunan o günün kahramanlarına yardım ulaştırmak şeklinde ifade edilmiştir. Büyük Zafer Bayramına rastlayan bu tarihte, cemiyet Kızılay salonunda açılışını gerçekleştirecektir ve binada kendilerine ayrılan bir odada faaliyete geçecektir¹²⁷⁶. Cemiyet üyeleri, Milli Bayramlar, kurtuluş günleri ve benzeri özel günlerde kutlama etkinliklerine katılmış, geçiş merasimleri haricinde hayır işleri için konserler de düzenlemişler, Sakarya'nın çeşitli ilçelerine ve Kandıra'ya davet edilerek, milli kıyafetleri ile yaklaşık 40 kişilik bir grup olarak 1960'larda da çalışmalarına devam etmişlerdir¹²⁷⁷.

İlçelerde de yardım amacıyla kurulmuş topluluklar mevcuttur. Örneğin, Karasu ilçesinde Fakir Çocukları Koruma Komitesi bulunmakta ve fakir öğrencilere giyecek yardımında

¹²⁷² Demokrat Sakarya, 4 Mayıs 1958, Sayı: 1194.

¹²⁷³ Demokrat Sakarya, 4 Mayıs 1958, Sayı: 1194.

¹²⁷⁴ Zafer, 7 Eylül 1955, s.1.

¹²⁷⁵ Milliyet, 25 Ağustos 1955, s. 1; Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Eylül 1955, Sayı:1156.

¹²⁷⁶ Cemiyet, 28 Ağustos 1959, Sayı: 531.

¹²⁷⁷ Cemiyet, 12 Nisan 1960, Sayı: 723; 16 Mayıs 1960, Sayı: 752.

bulunarak belediye başkanı Sebahattin Arslan'ın desteği ile faaliyetlerini sürdürmekte idi¹²⁷⁸.

5.4.2. Sendikalar

20 Şubat 1947 tarihinde yürürlüğe giren 5018 Sayılı Sendikalar Kanunu'nun kabulü tek parti dönemine ait bir gelişmedir. Bu kanun akabinde Türkiye'de çeşitli isimlerle sendikalar kurulmaya başlamıştır. Bu teşkilatlanma süreci kısaca; 1940'lı yılların ortalarında Sendikalar, 1940'lı yılların sonlarında Birlik ve Federasyonlar, 1950 başlarında Türk-İş Konfederasyonu ve 1960'lı yılların ortalarında Milli Sendikalar kurulması şeklinde özetlenebilir. 1947-1950 arası dönemde, İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri tüm dünyada ve ülkemizde derinden hissedilirken, Türk işçisine geniş sendikal haklar verildiği taktirde Türk ekonomisi ve sosyal hayat düzeni konusunda risk alınmış olunacağına dair düşünceler mevcuttur. Bu ortamda Sendikalar Kanunu'nun çıkarılması çalışma hayatı bakımından Türkiye'de önemli bir gelişmedir. Sendika kurma faaliyetleri başladığı yıllarda, siyasi partilerin sendikalara karşı yaklaşımı ve işçilerin hak ve özgürlüklerini koruma konusundaki eksiklikleri ve kendi aralarındaki bazı çekişmeler dolayısıyla ilerleyen yıllarda Sendika Birlikleri ve Mesleki Federasyonların kurulması çözüm olarak düşünülmüştür. Türkiye'de 1947/1950 yılları arasında 73 işçi sendikası, 4 işveren sendikası olup, 1957 yılında işçi sendikalarının sayısında bir patlama yaşanmış ve bir iş kolunda 10' a yakın sendikanın kurulduğu, işçi sendikalarının sayısının 440'a yükseldiği belirtilmiştir¹²⁷⁹. Anlaşıldığı üzere, Demokrat Parti döneminde Sendikal faaliyetlerde tüm ülke genelinde büyük bir artış söz konusudur. Adapazarı-Sakarya genelinde mevcut sendikalar ve faaliyetleri ise bu kısımda incelenmiştir. Türkiye'nin en verimli ovalarından birinde kurulan Adapazarı'nın 1950-1960'lı yıllarda bir takım sendikal faaliyetleri olmakla birlikte, daha çok 1980'li yıllardan sonra gelişme gösterdiği belirtilmektedir. Bunun sebebi, incelenen dönemde sanayinin henüz az gelişmiş ve küçük ölçekli olmasıdır. Ziya Küley'in 1960'lı yılların sonlarında yaptığı bir araştırmada, Adapazarı'nda 12, Hendek'te 1, Akyazı'da 1 olmak üzere Sakarya ilinde toplam 14 sendika bulunduğu, buralarda 5.675 işçinin üye kabul edildiği ortaya koyulmuştur¹²⁸⁰.

¹²⁷⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Mayıs 1952, Sayı: 127.

¹²⁷⁹ M. Sadık Şide, *Çalışma Hayatı, Türk-İş ve Sendikalar*, İstanbul: 2004, s. 21-22, 29.

¹²⁸⁰ Engin Yıldırım, "Anadolu'da Sendikacılığın Gelişimi: Adapazarı Örneği", *Dünden Bugüne Adapazarı Sempozyumu Bildirileri* (4 Haziran 1997), Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 1997, s. 198.

5.4.2.1. Adapazarı Tütün İşçileri Sendikası

İncelediğimiz dönemde tütün piyasası Kocaeli'ne bağlı olup, Adapazarı tütün rekoltesi arttıkça bu alanda çalışan işçi sayısı da artış göstermiştir. Bölge ekonomisinde tütün işlemenin payı büyüktür. Kocaeli'nde kurulmasından sonra, Adapazarı'nda da 1952 Temmuz ayında, Tütün İşçileri Sendikası kurulmuştur¹²⁸¹.

5.4.2.2. Adapazarı Ağır Bakım Tamir Fabrikası İşçileri Sendikası

1953 yılında tüzüğünü yayınlayan sendika, Ağır Bakım Tamir fabrikasındaki işçi temsilciliği bürosunda hizmet vermiştir. Sendikanın amacı, *“üyelerinin hak ve menfaatlerini korumak, mevcut kanunlar dairesinde iktisadi, içtimai ve medeni seviyelerinin yükselmesine çalışmak, üyeleri arasında tesanüf ve her türlü yardımlaşmayı sağlamak ve üyelerini muhakemeler, devlet daireleri, özel ve tüzel kişiler nezdinde temsil etmektir”*. Sendika, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Donatım Kurulu, Haysiyet divanı, Temsilciler ve sendika memur ve müstahdemlerinden oluşuyordu. Yönetim kurulu, 15 günde bir toplanarak sendikanın gündemini görüşürlerdi. Sendikanın kurucuları 21 kişilik bir gruptur, Ali Dinçman, Salih Şen, Hüsnü Birand, Kutsi Ercan, Cahit Gökalg gibi çoğunluğu Adapazarı ve çevre bölgelerden üyeleri bulunmaktaydı. Adapazarı'nda, Sendikanın yararına Atlas sinemasında çeşitli konserler ve etkinlikler de düzenlenmiştir¹²⁸².

5.4.2.3. Vagon Atölyesi İşçileri Sendikası

Devlet Demiryolları Vagon Atölyesi İşçileri müstakil sendikası, Adapazarı Vagon Fabrikası'nda çalışan işçilerin haklarını savunmak ve sendikal faaliyetlerini düzenlemek amacıyla çalışmalar yapmaktaydı. Bu fabrika Adapazarı'nda çok sayıdaki işçiyi istihdam etmekte ve bölge için önemli sanayi kolunu teşkil etmekte idi.

Sendikanın kurucu üyelerinin başında, Faik Agun, Mehmet Dinç, Erol Yamaç, Erol Tüysüz olmak üzere, tamamı fabrikanın çalışanlarından oluşmaktaydı. Bu yıllarda vagon işçileri arasında sendikaya üye olanların sayısı oldukça fazla olmakla birlikte, diğer sendikalara üye olmaları konusunda birtakım baskılar yaşadıklarını ifade etmekte idiler.

¹²⁸¹ Sahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 89.

¹²⁸² Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Ocak 1953, Sayı: 354; 30 Ocak 1953, Sayı: 35; 15 Mart 1954, Sayı: 693.

1950'lerin ortalarında bu fabrikada 800 işçi çalışmaktaydı. Lojman ve yemek ihtiyacının karşılanması, ilaç ve tedavi masraflarının karşılanması gibi konularda sendikanın işçiler adına girişimleri olmuştur. Sendika toplantılarını Halkevi salonunda yapmakta ve idare heyeti şu isimlerden oluşmaktaydı. Başkan Ahmet İşalır, Başkan vekili Osman Kapanal, Sekreter İbrahim Uyal, Veznedar Ali Öztemel, Muhasiplik İbrahim Uğrul, Hasiyet Divanı Mustafa Oktar, İsmet Babadoğan, Faik Altınörs olarak belirlenmiştir. Üyeler Ahmet Eray, Necmi Tepetaya, Süleyman İğnel, Nusret Başkurt, Faik Ayar ve İsmail Şener'in isimleri yer almaktadır.¹²⁸³ İlerleyen senelerde, fabrikanın parsellediği alanlara, sendikanın da girişimleri ile vagon sanayi atölyesi işçilerine ve ustalarına verilmek üzere evler inşa edilmiş ve uygun ödeme imkanları ile mesken sahibi olmaları sağlanmıştır.

5.4.2.4. Sigortalı İşçiler Sendikası

Bu sendika, 1952'den sonra faaliyete geçmiş ve kuruculuğu Vagon Atölyesi Sendikası başkanı Ali İşalır üstlenerek, önceki görevinden istifa etmiştir.

5.4.2.5. Tekel İşçileri Sendikası

Sakarya'da Tekel İşçileri Sendikası, Tekel Müdürü ve işçilerinin katılımıyla toplantılarını düzenli olarak yapmaktaydı. 1956 yılındaki kongrede, Başkanlığa Mustafa Özdemir, Başkan yardımcılığına Ali Küçük, Katipliğe Nadire Öğüt ve Fethiye İnce seçilmişlerdi. Bu dönemde sendika yönetiminde bayanların da olduğunu görmek adına önemlidir. Sendikanın idare Heyeti, Mustafa Onay, Abdül Şen, Ülker Uzunca, Ziya Bayrak, Şerif Ali Küçük, Nadire Öğüt, Sadullah Aydın'dan oluşmaktaydı.¹²⁸⁴

5.4.2.6. Adapazarı Maden İş Sendikası

1952 yılında kurulan sendika, zirai donatım fabrikasında örgütlenmiştir¹²⁸⁵. Genel Merkez Şubesi üye sayısı 584 olarak kaydedilmiştir¹²⁸⁶.

¹²⁸³ Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Temmuz 1952, Sayı: 193; 22 Temmuz 1952, Sayı: 194; 23 Temmuz 1952, Sayı: 195; 19 Eylül 1952, Sayı: 242.

¹²⁸⁴ Anadolu, 27 Kasım 1956, Sayı: 184.

¹²⁸⁵ "Adapazarı" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c.IX, s. 6517.

¹²⁸⁶ Engin Yıldırım, "Anadolu'da Sendikacılığın Gelişimi: Adapazarı Örneği", s. 198.

5.4.2.7. Adapazarı İşçi Sendikaları

7 Ekim 1957 tarihinde, bu isimle Adapazarı'nda kurulmuştur¹²⁸⁷. Öncesinde, Şeker İş Sendikası 1955 yılında kurulmuş ve 2.316 üyesi olduğu kaydedilmiştir. 1956 yılında ise Harb-İş Sendikası mevcut olup, 174 üyesi olduğu belirtilmiştir¹²⁸⁸.

5.5. Spor

1950-1960 döneminde Türkiye'de, halkın bedenlen ve ruhen milli ve dinamik amaçlarla gelişimini desteklemek, oyun, jimnastik ve farklı spor dallarında icra edilecek çalışmaları düzenlemekle sorumlu olan kurum, Beden Terbiyesi Bölge Teşkilatı'dır. İlde yeterli sayıda olan spor kulüpleri aracılığı ile her türlü bina ve araç gereç temin edilmesi de teşkilatın görevidir. İncelenen dönemde, 1952 yılı itibariyle, Kocaeli bölgesinde on sekizi Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş klüp, dördü müessese ve üçü askeri güç olmak üzere 25 klübün varlığından bahsedilmektedir. Dağcılık ve kayak dalları hariç hemen her spor dalında faaliyet gösterilmektedir¹²⁸⁹.

Sakarya'da spor faaliyetleri, sadece il merkezinde değil, ilçe ve köylere kadar yaygınlaşmıştır. Müstakil il olmasından sonra, Sakarya'da 1954 yılı Aralık ayında "Sakarya Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü" kurulmuştur¹²⁹⁰. Uzun süredir Adapazarı'nda Beden Terbiyesi Bölge Muhasip vekilliğini yapmakta olan İbrahim Çalışkur'un istifa etmesi üzerine, Mart 1956'dan itibaren yerine, vali ve bölge başkanlığınca kabul edilerek asil bir muhasip tayin edilinceye kadar, bölge muhasiplik görevini Zira Donatım muhasiplerinden Necdet Özgüç yürütecektir¹²⁹¹.

1950'li yıllarda Adapazarı'nda modern bir kapalı spor salonu bulunmamaktadır. 1967 yılında tamamlanacaktır. Düzenlenen basketbol, voleybol, güreş, judo, boks, jimnastik, masa tenisi maçları gibi etkinlikleri kulüpler içerisinde bireysel olarak sürdürmüşlerdir. Ayrıca ilçelerde seyirci tribünü olmayan birer futbol sahası yer almaktadır. Şehirde bu yıllarda eskrim, binicilik, kayak, yelken gibi branşlarda ise önemli faaliyetler yoktur¹²⁹². Kocaeli'nden ayrılarak müstakil il olan Sakarya'nın spor konusunda fiziksel şartlarını

¹²⁸⁷ Demokrat Sakarya, 7 Ekim 1954, Sayı: 94.

¹²⁸⁸ Yıldırım, "Anadolu'da Sendikacılığın Gelişimi: Adapazarı Örneği", s. 198.

¹²⁸⁹ Vatan Gazetesi Kocaeli İlavesi, 5 Mart 1952, s. 9.

¹²⁹⁰ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 133.

¹²⁹¹ Yeni Ada Postası, 7 Mart 1956, Sayı: 1170.

¹²⁹² 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 159-160.

geliştirmesi zaman alacaktır. Bahsedilen sportif faaliyetler, dar imkanlarla sınırlı kalmıştır.

Aşağıda, Sakarya ve ilçelerinde 1945-1960 yılları arasında kurulan Spor ve Gençlik Kulüpleri hakkında bilgi veren tablo yer almaktadır.

Tablo 57: Sakarya Kulüpleri, Kuruluşları, Renk ve Adresleri

Kulübün Adı	Renği	Adresi	Kuruluş Tarihi
Demirspor	Mavi-Lacivert	Merkez	16.04.1945
Donatımspor	Sarı-Yeşil	“	04.12.1945
Yıldırımspor	Sarı-Lacivert	“	12.12.1950
Karagücü	Beyaz-Kırmızı	“	12.12.1950
Adaşekerspor	Yeşil-Beyaz	“	11.09.1955
Sakarya Gençlik	Beyaz-Eflatun	“	05.03.1956
Serdivan Gençlik	Sarı-Siyah	Serdivan	05.04.1956
Kara Ap. Akınspor	Sarı-Lacivert	Kara Ap.Köyü	12.07.1956
Güreş İhtisas Kulübü	Sarı-Kırmızı	Merkez	29.07.1956
Karadenizspor	Sarı-Kırmızı	“	23.09.1957
Avcılık-Atıcılık	Yeşil-Beyaz	“	22.12.1960
İlçe Kulüpleri			
Akyazı Gençlik	Siyah-Beyaz	Akyazı	08.08.1949
Akyazı Akınspor	Sarı-Yeşil	“	23.09.1957
Geyvespor	Siyah-Beyaz	Geyve	31.08.1951
Taraklı Gençlik	Kırmızı-Beyaz	Taraklı	19.03.1958
Alifuatpaşa Gençlik	Yeşil-Beyaz	Alifuatpaşa	05.03.1958
Hendek Gençlik	Siyah-Beyaz	Hendek	03.01.1950
Karasu Gençlik	Siyah-Beyaz	Karasu	22.12.1955
Sapanca Gençlik	Yeşil-Beyaz	Sapanca	25.06.1953
Kırkpınar Gençlik	Sarı-Lacivert	Kırkpınar	15.03.1956

Kaynak: 1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 162

5.5.1. Futbol

İncelenen dönemde İstanbul’dan sonra futbol çalışmaları bakımından en zengin bölge Kocaeli’dir. 1952 yılında, 4’ü İzmit ve 6’sı Adapazarı klüpleri olmak üzere 10 klübün varlığından bahsedilmektedir. Her hafta İzmit, Adapazarı, Gölcük, Akyazı ve Geyve sahalarında maçlar yapılmakta ve bu maçları lisanslı hakemler idare etmektedir. Bazı durumlarda İstanbul hakemlerinden de yardım istendiği görülmüştür. Kaydedildiğine göre, Kocaeli bölgesindeki futbol takımlarının oyun seviyeleri, İstanbul’un başlıca üç

takımı hariç birinci küme takımları ile eşittir. Türkiye gruplararası ve grup birinciliklerinde Kocaeli bölgesi önemli bir rol oynamaktadır¹²⁹³.

Adapazarı'nın futbol tarihi incelendiğinde, 1920-1945 yılları arasında ilçede 3 futbol kulübü bulunduğu kaydedilmektedir. Bunlar; Uzunçarşı eşrafının takımı olarak bilinen "İdmanyurdu", Yeni Cami semtinin temsil edildiği "Hilal spor" ile Kömürpazarı-Karaağaçdibi muhitinin temsilcisi olan "Gençlerbirliği" isimli kulüplerdir. 1941 yılında Adapazarı'nda futbol yönetmeliği gereğince üç takım lağvedilip "Ada Gençlik" kulübü kurulmuş ancak 1946 yılından sonra tekrar serbest bırakılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Ali Necdet Güven'in başkanlık yaptığı "Güneşspor", Hilalsporun devamı olarak ise "Yıldırımspor" kurulmuştur. Kamu kurumlarını temsilen 1945'de kurulmuş olan "Demirspor" ve "Donatımspor" kulüpleri ile "Şekerspor" da bu yıllarda futbol alanında faaliyete geçmişlerdir.¹²⁹⁴ 1950-1960 döneminde öne çıkan spor kulüpleri şunlardır: Adagençlik, İdman Yurdu, Yıldırımspor, Donatım, Güneşspor, Gençler Birliği.

Önemli spor kulüplerinden biri olan İdman Yurdu'nun 1952 yılındaki yönetim kadrosu maçlarda yaşanan sıkıntılardan dolayı istifa etmiş, yeni idare heyeti belirlenmiştir. Dr. Kadri Kalfaoğlu Başkan, Ahmet Er, As Başkan, Hakkı Ünsalan Muhasip, Emin Tursel sekreter, Ekrem Oba İdare Amiri, Ömer Kuriş Veznedar, Nurettin Taner Kaptan seçilmişler, İbrahim Sakaryalı, Hüseyin Bölükbaşı ve Hidayet Vural ise Yedek üyeler olarak göreve başlamışlardır.¹²⁹⁵ Adapazarı kulüplerinden Yıldırımspor 1961 yılında Türkiye Amatör Takımlar Futbol Şampiyonu olmuş bu dönemde Gençlerbirliği, İdmanyurdu, Ada Gençlik ve Güneşspor'un birleşmesi ile 1965 yılında ise "Sakaryaspor" kurulmuştur. Yeşil-siyah renkli takım ilerleyen senelerde Türkiye Futbol Ligi şampiyonlukları ve Türkiye kupası Şampiyonluğu dolayısıyla şehrin futbol alanında başarılı bir temsilcisi haline gelmiştir. Sakarya kulüpleri aynı zamanda ülkedeki futbol camiasına başarılı futbolcular ve spor adamları kazandırmıştır.¹²⁹⁶

İlçelerde de çeşitli futbol kulüpleri kurulmuştur. Hendek'te 1950'de Hendek Gençlik Spor Kulübü kurularak faaliyete geçmiştir¹²⁹⁷. 1951 yılında Geyve'de Geyve Spor

¹²⁹³ Vatan Gazetesi Kocaeli İlavesi, 5 Mart 1952, s. 9.

¹²⁹⁴ *Dünden Bugüne Adapazarı*, Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları No.8, 2004, s. 9; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 54.

¹²⁹⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Mayıs 1952, Sayı: 152.

¹²⁹⁶ *Dünden Bugüne Adapazarı*, s. 9.

¹²⁹⁷ "Adapazarı" Maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, s. 6527.

Kulübü kurulmuş, Alifuatpaşa Gençlik Spor Kulübü ise ana nizamnamesini 1952 yılında yayınlamıştır. Merkezi Alifuatpaşa köyü olan kulübün renkleri yeşil beyazdır. Kulübün amacı, gençlerin bedeni yeteneklerini geliştirmek ve spor terbiyesi vermektir. İlgileneceği spor dalları ise, başta futbol olmak üzere, atletizm, güreş, yüzme, voleybol dallarıdır. Kurucuları Alifuatpaşa köyünden, Cemal Parla, fabrikadan Mehmet Acarla, terzi Mehmet Katırcıoğlu, Akif Yılmaz, Mehmet Ay ve muhtar Mehmet Ünal'dır. Kulübün geliri, üyelere toplanan yıllık 120 lirayı geçmeyecek aidatlarla sağlanacağı gibi, her türlü satış, maç, güreş ve eşya piyangosundan da gelir sağlanacaktır¹²⁹⁸.

1953 yılında Sapanca'da Gençlik Spor Kulübü kurulmuş, 1956 yılında ise Sakarya'da Yol Spor Gençlik Kulübü kurulmuştu ve ilk kongrelerini Karayolları lokalinde yapmışlardı. Kulüp başkanı İsmail Gürtürk olarak belirlenmişti. Aynı dönemde Esenspor kulübü de yeni bir kulüp olarak karşımıza çıkmaktadır. 1957 yılında, Beden Terbiyesi Müdürü Füzün Ümranoğlu'nun destekleri sayesinde Türkiye deplasmanına katılacak bir başka takım, Sakarya Genç takımı olmuştur. Kara Gücü antrenörü Yaşar Kır takımı çalıştıracak isimdir¹²⁹⁹. Türkiye Genç Takımını oluşturacak olan gruplar İstanbul, İzmit, Zonguldak, Ankara ve çeşitli illerdeki genç sporculardan oluşturulacak ve bu takım için yapılacak seçme maçları Sakarya'da gerçekleşecektir ve Şekerspor sahasında yapılan maçlara katılım yoğun olacaktır.

Sakarya Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı'nın verdiği bilgilere göre, 1954 yılı Aralık ayı itibariyle Sakarya'ya bağlı 15 adet spor kulübü aktif çalışmaktadır. Bahsedilen kulüplerin isimleri; Donatım, Demirspor, Adagençlik, Güneş, Yıldırımspor, Gençlerbirliği, İdmanyurdu, Karagücü, Geyve Gençlik, Hendek Gençlik, Akyazı Gençlik, Sapanca Gençlik, Dalspor ve Akınspor olarak kaydedilmiştir. 1955 yılında Adaşeker Gençlik Spor Kulübü kurularak faaliyete geçmiştir¹³⁰⁰.

Bu dönemde, Sakarya'da ve ilçelerde kurulan spor kulüplerinden başka köylerde de spor kulüpleri kurulmuştur. 1957 senesinde Sakarya Merkez köylerinden Çaybaşı köyü gençleri Tayfun Spor Kulübünü kurmuşlardı. Kulüp futbol, güreş, binicilik, avcılık ve sportif oyun kolları alanında çalışacağını nizamnamesinde belirtmiştir. Kurucuları

¹²⁹⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Mart 1952, Sayı: 94; 27 Mart 1952, Sayı: 96.

¹²⁹⁹ Anadolu, 3 Ekim 1956, Sayı: 137; 17 Ocak 1957, Sayı: 228; 28 Ocak 1957, Sayı: 237.

¹³⁰⁰ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 132, 136.

arasında Adapazarlı tüccar, öğretmen, esnaf ve çiftçiler yer almaktadır. Kuruluş amaçlarını; “*Gençliğin fiziki ve normal kabiliyetlerini geliştirmek ve spor terbiyesi vermek*” şeklinde açıklamışlardır¹³⁰¹.

1955-1956 sezonunda, Türkiye Amatör şampiyonluğu programında ikinci grupta yer alan Sakarya şampiyonu, Kocaeli şampiyonu ile Adapazarı stadında ve İzmit’te, İstanbul takımı ile de İstanbul’da Mayıs –Haziran 1956’da toplam 6 maç yapmıştır. Bu dönemde maçların hakemleri federasyon tarafından İstanbul ve diğer illerden getirtilmiştir¹³⁰². 1958 Ekim ayında, Sakarya’nın yeniden inşa ettirilen şehir stadının Vali Üner tarafından açılmasıyla, Sakarya’daki futbol severler için daha uygun koşullar sunulabilmiştir¹³⁰³.

5.5.2. Güreş ve Yağlı Güreş

Kocaeli bölgesinde 1950’lerde Güreş, spor faaliyetlerinin başında gelmektedir. Serbest ve Greko Romende İstanbul ve Ankara’dan sonra gelen bölgedir şeklinde ifade edilmektedir. Milli takıma bir çok sporcu kazandırılmış ve yetiştirilmiştir. Bu yıllarda Milli Takım kadrosunda bulunan Hasan Gemici, Necati Morgül, Orhan Çakar, İrfan Atan Kocaeli bölgesi güreşçilerindendir. Kocaeli Merkezde Kağıt Spor, İzmit Spor olmak üzere Adapazarı, Hendek klüpleri güreş sporu ile özellikle ilgilenmektedir. Yağlı güreş alanında ise, Kocaeli çocukları ilk sıralardadır. Uzun yıllar yapıla gelen Kırkpınar güreşlerini Kocaeli pehlivanları hemne her alanda büyük oranda birincilikle tamamlamışlardır¹³⁰⁴.

1954’e kadar Kocaeli’ne bağlı olarak yapılmakta olan ata sporumuz güreş ve yağlı güreş müsabakalarını Sakarya’da düzenlemek, güreş sporu ile ilgilenen sporcuları bir araya getirmek amacıyla, 17 Haziran 1954 tarihinde Sakarya Güreş Kulübü kurulmuştur¹³⁰⁵.

Güreşte, İrfan Atan, Adil Atan, Mithat Bayrak ve Orhan Çakar, yalnız Adapazarı’nın değil, Türkiye’nin yüzünü güldüren, bu alanda öne çıkan pehlivan isimleri olmuştur¹³⁰⁶. Sakarya’nın genel olarak, güreş alanındaki sporcularının başarıları sebebiyle

¹³⁰¹ Anadolu, 2 Şubat 1957, Sayı: 242.

¹³⁰² Yeni Ada Postası, 4 Mayıs 1956, Sayı: 1220.

¹³⁰³ Yeni Ada Postası, 30 Ekim 1958, Sayı: 1977.

¹³⁰⁴ Vatan Gazetesi Kocaeli İlavesi, 5 Mart 1952, s. 9.

¹³⁰⁵ Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Sayı: 1; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 120.

¹³⁰⁶ Fahri Tuna, “40 Soruda Organizatör Hamdi Özarutan”, <http://www.tyb.org.tr/40-soruda-organizator-hamdi-ozarutan-5195yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018); 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, s. 161.

müsabakalarda oldukça iddialı olduğu anlaşılmaktadır. Türk Milli Güreş Takımı seçmeleri her yıl İstanbul'da yapılmakta iken, 1956 yılında Türkiye Karakucak güreşlerine katılacaklar için karşılaşmalar, Güreş Federasyonu tarafından Eylül 1955'de ayında Adapazarı şehir stadında gerçekleşmiştir. Bölge Beden Terbiyesi Müdürlüğü'nün girişimi ile bu organizasyon yapılmıştır¹³⁰⁷.

5.5.3. Tenis

Adapazarı'nda sportif faaliyetlerden biri de tenis idi. Bu amaçla kurulan Adapazarı Tenis Kulübü, 1950 başlarından itibaren toplantılar yaparak sporcuları desteklemekte ve müsabakalar düzenlemekte idi. 1951 yılında Tenis Kulübü başkan vekilliğini Orhan Tiryaki yapmaktaydı. ¹³⁰⁸ Tenis kulübünün çeşitli özel günlerde toplanarak, balolar düzenlediği görülmektedir. 1952 yılında yılbaşı etkinliği olarak Zirai Donatım lokalinde balo düzenleyen dernek, üyelerini ve Adapazarı'nın önde gelen tanınmış simalarını ağırlamıştı.¹³⁰⁹ Üstelik bu yılbaşında, Milli Piyango İdaresi'nin yılbaşı ikramiyesi Adapazarı'ndaki elektrik işletmesi memurlarından bir kişiye çıkmıştı¹³¹⁰.

5.5.4. Yüzme

Kocaeli bölgesinde, su sporları yüzme, yelken, kürek alanında yapılmaktadır. İzmit, Hereke ve Derince'de bulunan klüpler bu alanla ilgilenmektedir. İstanbul ile yarışacak seviye oldukları dönemler mevcuttur¹³¹¹. Ancak, Adapazarı'nda yüzme sporuyla amatör olarak ilgilenen gençler olmakla birlikte öne çıkan bir spor dalı olmadığı düşünülebilir. Sakarya'nın ilk yüzme yarışması Çark yüzme havuzunda 1955 yılında gerçekleşmiştir. Bu yarışma küçükler, ortancalar ve büyükler şeklinde ayrı 3 grup arasında düzenlenmiş, 33 m, 66 m, 100 m. ve 200 m. mesafede yapılan yarışmada birinci ve ikinci gelen yüzücülere Beden Terbiye Müdürlüğü tarafından hazırlanan madalya ve diplomalar verilmiştir. Milletvekili Hamdi Başak bu ödülleri bizzat katılarak gençlere sunmuştur. Yüzme sporu adına atılan ilk adım olarak ilgi görmüştür¹³¹². Su sporunu geliştirmek amacıyla, Vali Nazım Üner tarafından 1956 yılı Ağustosunda, Sapanca'da Su Bayramı

¹³⁰⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Eylül 1955, Sayı: 1136.

¹³⁰⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Aralık 1951, Sayı: 1.

¹³⁰⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Ocak 1952, Sayı: 27.

¹³¹⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 8 Ocak 1952, Sayı: 29.

¹³¹¹ Vatan Gazetesi Kocaeli İlavesi, 5 Mart 1952, s. 9.

¹³¹² Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Eylül 1955, Sayı: 1147.

adı altında etkinlik düzenlenmesi sağlanmıştır. Bu bayramı Su Sporları Ajanlığı ve Sakarya Gazetecileri birlikte organize etmişlerdir. Adapazarı ve Sapanca Belediyeleri'nin desteği ile gerçekleşen programda, Sapanca-Eşme arasında 100 m., 200 m., 400 m., 800 m. serbest, 4100 bayrak yarışı, 100 m. ve 200 m. sırtüstü dallarında yarışlar yer almıştır. Yarışmadan sonra su oyunları yarışları da yapılarak, halkın yüzme ve su sporlarına ilgisinin artırılması yönünde etkinlikler düzenlenmiştir¹³¹³.

5.6. Sinema

Adapazarı'nın sinema tarihi 1940'lı yıllara dayanmaktadır. Adapazarı'nda hizmet veren Erman Sineması, 1943 de yaşanan depremde yıkılmıştı. Erman ailesi Adapazarı'nda 1947'de Erman Kardeşler Film Şirketi'ni kurmuşlar ve Kömürpazarı'nda Erman kıraathanesinin üst katındaki salonu ilk film stüdyosu olarak inşa etmişlerdi. Bu stüdyo, İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ilk film stüdyosu olarak önem kazanmıştır. Türk sinemasının önemli filmlerinden olan, “Vurun Kahpeye”, “Allah Kerim”, “Damga” filmleri Adapazarı ve çevresinde bu stüdyo aracılığı ile çekilmiştir. 1950'de stüdyo İstanbul'a nakledilmiştir¹³¹⁴.

1950'lerin başlarında, Saray sineması Orduevi'nin karşısında yer almakta, Hasan Erman tarafından işletilmekte idi. Kendisi bu dönemde, eğitim amaçlı filmlerden belediye rüsumu alınmaması konusunda girişimlerde bulunmuş, ancak bu teklif kabul görmemiştir. Bu dönemde sinemaların tuvaletlerinin yetersiz kaldığı ve sıhhi olmadıkları konusu üzerinde durulmuş, bayanlar için ayrı tuvaletler yapılması kararlaştırılmış ve iyileştirmeler yapılmıştır.¹³¹⁵ 1952 yılında, sinemalarda koltuk ve balkon mevkilerinin fiyatı 50 kuruş olarak belirlenmişti.¹³¹⁶ Bu dönemde Yeni Sinema Adnan Turgut tarafından işletilmektedir. Hıfzısıhha Kanunu ile belirlenen sinemaların çalışma şartları arasında, 13 yaşından küçük çocukların sinemalara alınması yasaklanmış ancak bu kuralın çoğu zaman ihlal edildiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Akyazı'da Hasan Sayılının girişimi ile yazlık sinema açılmış¹³¹⁷, merkez caddelerin ışıklandırılmış olması dolayısıyla halkın en önemli sosyal etkinliği olarak

¹³¹³ Yeni Ada Postası, 8 Ağustos 1956, Sayı: 1296.

¹³¹⁴ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 49, 59.

¹³¹⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Şubat 1952, Sayı: 50.

¹³¹⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Nisan 1952, Sayı: 103; 19 Ağustos 1952, Sayı: 218.

¹³¹⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Haziran 1952, Sayı: 154.

büyük rağbet görmüştür. Yazlık ve kışlık sinemalarda sezonun en yeni filmleri gösterilmiş aynı zamanda Adapazarı'nda bir tiyatro binası olmadığından, sinema salonları tiyatro oyunlarının sahnelenmesi için de kullanılmıştır.

1945-1950'lerin Adapazarı'nda toplumsal kültürel faaliyet merkezlerinin başında gelen sinema ve tiyatro salonlarında, aynı zamanda çeşitli müzisyenler ve ses sanatçıları da konser düzenlemekte idiler. Örneğin dönemin en ünlü ses sanatçılarından Hamiyet Yüceses, Perihan Altındağ gibi isimler Saray ve Yeni sinema salonlarında Adapazarlılara konser vermişlerdir¹³¹⁸.

1954-1960 arasında, Adapazarı'ndaki sinemalardan aktif olanları, Melek, Atlas, Saray, Yıldız, ve Yeni sinema salonlarıdır. Bir de Çark Caddesinde Tümen Komutanlığı'nın bitişiğinde açılan Askeri Sinema salonu bulunmakta ve daha ziyade hafta sonları aktif olarak işlemekte idi.¹³¹⁹ Bu salonlarda genellikle Türk Filmleri veya Türkçeye çevrilmiş renkli filmler gösterilmektedir. Örneğin Temmuz 1960'da, Melek Sinemasında Filonun Bebeği-Aşk Mektupları isimli iki film gösterime koyulmuş, Atlas Sinemasında Katil Benim ve Benli Emine isimli iki film, Saray Sinema salonunda Günahkar Gönüller ve Fedai isimli iki film, Yeni Sinemada ise Sayanora ve Miki isimli iki renkli film gösterime sunulmuştur.¹³²⁰ Aynı yıl Ağustos ayında, bu sinemalarda gösterime koyulan filmler, Kuklaların Konseri, Meşum Dilber, Büyük Macere, Kartaca Muharebeleri, Avare ve Binnaz isimli filmlerdir.¹³²¹

1954-1955 arasında geçen 1 yılda, 2'si belirli dönemde, 3'ü devamlı gösterimde olan toplam 5 sinema salonunda Sakarya'da 646.250 kişinin sinemaya giderek film bileti aldığı tespit edilmiştir. Bu rakam Belediye gelir memurluğunca onaylanmıştır. Buna göre, Yeni Sinema'da, 158.450 yabancı, 38.000 yerli, Atlas Sinemasında, 98.000 yabancı 92.200 yerli, Saray Sinemasında, 169.600 yabancı 13.000 yerli, Halkevi Salonunda, 36.000 sadece yabancı, Ses Sinemasında 25.000 yabancı 16.000 yerli film izleyicisi olduğu kaydedilmiştir¹³²². Bu rakamlara bakıldığında, Sakarya halkının sinemaya giderek fazla ilgi gösterdiği, özellikle yabancı filmlerin daha fazla izleyici bulduğu Halkevi

¹³¹⁸ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 70, 72, 83.

¹³¹⁹ Fahri Tuna, "Okan Müderrisoğlu ile 40 Soruda Adapazarı", <http://www.tyb.org.tr/okan-muderrisoglu-ile-40-soruda-adapazari-6362yy.htm> (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

¹³²⁰ Sakarya, 12 Temmuz 1960, Sayı: 340.

¹³²¹ Sakarya, 22 Ağustos 1960, Sayı: 375.

¹³²² Demokrat Sakarya, 11 Şubat 1955, Sayı: 203.

salonunun küçük olması dolayısıyla daha az seyirci alabildiği şeklinde değerlendirmek mümkündür.

1960 yılı içerisinde, askeri müdahaleden sonra, yeni inkılap hükümetinin belirlediği Sakarya Valisi Eşref Ergut'un direktifleriyle, özellikle köy ve kasabalarda yaşayan halkla temas halinde olmak ve birlik beraberlik fikrinin yerleşmesini sağlamak amacıyla çeşitli toplantı, sohbet ve sinema etkinlikleri düzenlenmiştir. Bu amaçla İle bağlı 452 köyden 418'ine gidilmiştir. Programa göre, 53 köyde Milli Eğitim ve Teknik Ziraat Müdürlüklerine bağlı film makineleri ile filmler gösterilmiş, bu etkinliğe halkın yoğun katılımı gerçekleşmiştir. Seyyar sinema etkinliklerinin düzenlenmesinde Milli Eğitim mensuplarının çalışmasının etkili olduğu görülmektedir¹³²³.

Bu dönemde sinema salonlarında, kadınlar aleyhine sarkıntılık hadiselerinin meydana geldiği veyahut bazen film sırasında hakaret, kavga ve taşkınlıkların yaşandığı da yerel basına yansıyan haberlerden edindiğimiz bilgidir. Bu konudaki örneklerle ve alınan tedbirlere denetimlere asayiş ve güvenlik bölümünde değinilmiştir. Bu durumu, Türkiye'nin modernleşme aşamalarından geçtiği yıllarda aslında sadece Sakarya bazında değil, toplum hayatında genel ve sancılı bir sosyalleşme süreci olarak yorumlayabiliriz.

5.7. Tiyatro

Adapazarı'nda Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında tiyatro alanında profesyonel olarak çalışan, İstanbul'daki gelen Darülbeyti Grubu'nun hazırladığı oyunların sahnelenmeye başlandığı bilinmektedir. Adapazarı'nın kendi tiyatro faaliyetlerini başlatması ise, 1933 yılında Adapazarı Halkevi binasında bir Temsil Şubesi açılmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak Halkevi'nde yürütülen çalışmalardan beklenen sonuç alınamamış, 1940'lı yıllarda Öğretmen Talat Tarkan'ın girişimi ile Temsil Kolu yeniden düzenlenerek ilk oyunlarını sahneleme imkanı doğmuştur. Moliere ve Müsahipzade Celal'in çeşitli oyunları 1940'lı yıllarda çoğunluğunu ilkokul öğretmenlerinin oluşturduğu gruplar tarafından sergilenmiştir. 1944 yılında Adapazarı Kaymakamı olan Bekir Suphi Aktan tarafından, merkezde sahnelenen bu oyunların her ay farklı bucak ve köylerde gezici olarak oynanmasına başlanılmıştır. Adapazarı halkının yoğun ilgi gösterdiği ve talebin artması

¹³²³ Sakarya, 12 Ağustos 1960, Sayı: 367.

dolayısıyla çok sayıda yerli yabancı yazarların eserlerinin sahnelendiği, tiyatronun sevdirildiği bir dönem yaşanmıştır¹³²⁴.

1950'lerin başlarında hizmet veren tiyatro sahnesi, Ünal Tiyatro'dur. Tiyatro mensuplarından Kemal Ünal ve Ali Vehbi beyler, tiyatronun çalışmalarında aktif olarak yer almışlardır¹³²⁵.

Ankara Devlet Tiyatrosu'nun Tiyatro Tatbikat Şubesi oyuncuları Adapazarı'nın kurtuluş şenlikleri dolayısıyla birkaç gün boyunca sahne almışlardır¹³²⁶. Şehir kuruluş törenlerine katılan Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı'ya, Adapazarı'nı Kalkındırma ve Güzelleştirme Cemiyeti'nin önde gelen isimleri, Sakarya'da halkın tiyatroya ilgi duyduğundan bahsederek, bu konuda şehre destek verilmesini talep etmişlerdir. Bu dönemde Sakarya'daki bürokratlar, Vali Nazım Üner başta olmak üzere, Belediye Başkanı Necdet Güven gibi yerel yöneticiler ve sanata gönül veren öğretmenler grubuyla halkın ileri gelenlerinin, çalışmaların başlaması adına yoğun gayret sarf ettikleri öğrenilmektedir¹³²⁷.

Sakarya il olduktan sonra, hükümet tarafından yapılan açıklamalarda, Türkiye genelinde devlet tiyatrolarının yedi şube açacağı, bu şubelerden birinin de Adapazarı'na açılmasının düşünüldüğü belirtilmiş, bu gelişme Sakarya halkı tarafından memnuniyetle karşılanmıştı¹³²⁸. Sakarya'da hazırlıkları yapılarak ciddi şekilde sahneye koyulan ilk tiyatro oyunu, Halkevi ile birlikte kullanılan Şemsiyeli Parkın yanındaki Öğretmenler Lokali'nde, 3 Mayıs 1958 günü sahnelenmiştir. Oyun, Cevat Fehmi Başkut'un "Küçük Şehir" isimli eseridir. Oyunda Balcıoğlu ailesinin öğretmen bireyleri ve diğer arkadaşları rol almış ve 23 kişilik tam kadro ile sahnelenmiştir. Vali, Belediye Başkanı, sivil ve askeri erkanın izlediği oyundan sonra, oyunu yöneten ve öğrencilerinin izlemesi için fedakarca çalışan Türkçe Öğretmeni Hasan Balcıoğlu'na Vali Üner tarafından takdir belgesi sunulmuştur. Bu oyunun çok sayıda izleyiciye ulaşmasından sonra, tiyatroya ilgi gösteren gençlerin sayısı giderek artmış, öğrenci velileri tarafından okullarda tiyatro kursları

¹³²⁴ İrfan Özdilek Nişancık, *Adapazarı Tiyatro Tarihi*, Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, s. 5-26.

¹³²⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Mayıs 1952, Sayı: 128.

¹³²⁶ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 71.

¹³²⁷ Nişancık, *Adapazarı Tiyatro Tarihi*, s. 27-29.

¹³²⁸ Demokrat Sakarya, 8 Mart 1955, Sayı: 224; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 137.

açılması talep edilmeye başlanmıştır. 1960 yılına kadarki süreçte, Adapazarı Ortaokulu, Erkek Sanat Enstitüsü, Adapazarı Lisesi gibi birçok okulda, öğretmenler tarafından tiyatro eğitimleri verilen kurslar açılmıştır. Bu kurslarda verilen eğitimin sonucunda, 12 Mayıs 1960'da Sakarya Adapazarı Lisesi Tiyatro Kolu öğrencileri tarafından, Atatürk bulvarındaki Şemsiyeli Park'ta, "Antigone" isimli oyunu sahnelenebilmiştir¹³²⁹.

Adapazarı'nda Ziraat Bankası önünde bazı dönemlerde kurulan açık hava tiyatrosunda da sahnelenen oyunlar ilgiyle izlenmiştir. Aynı zamanda bu sahne konser veren sanatçıları da ağırlamıştır. Yine şehirdeki Melek Sineması'nın salonu Adapazarı'nda sahnelenen çok sayıda oyuna ev sahipliği yapmıştır.

Adapazarı'nda organizatör olarak çeşitli alanlarda faaliyet gösteren Hamdi Özarutan, kendisini o yıllarda edebiyatı, tiyatroyu seven ve bunu halkına sevdirmeye gayret eden bir genç olarak tanımlamakta ve yazar Fahri Tuna'ya dönemin tiyatro faaliyetleri ve tiyatrocuları hakkında bilgi vermektedir. *"Sanat Okulu Öğretmeni Ali Çiftçioğlu ve yine aynı okulun edebiyat öğretmeni Orhan Severcan yönetiminde; Salih Kalyon, Necati Mert, Mehmet Çakan, Şansal Gürsakarya, Gönül Nart, Tuncay adında bir arkadaş; birçok tiyatro eseri sahneye koyduk. Atatürk Parkındaki Öğretmenler Lokali, Erkek Sanat Enstitüsü Sahnesi ve Şeker Fabrikası Tiyatro Salonunda birçok oyunlar sahneledik"*¹³³⁰. Kendisinin getirdiği ulusal ve uluslararası tiyatro oyunları halkın rağbeti ile karşılanmıştır. 1964'den sonra, çok sayıda izleyiciye imkan vermek adına Melek Sineması'nın bir kısmı düzenlenmiş ve büyük salon oluşturulması sonucunda, Sakarya'da tiyatro grupları ve sergilenen oyunların hızla arttığını ifade etmiştir.

Bu dönemde sahneye koyulan oyunlar gece saatlerine kadar sürmekte ve bazen oyunlar sırasında oyunculara karşı rahatsızlık uyandıran girişimler ve tiyatro adabına uymayan nahoş hareketlerin de meydana gelmekte olduğu, bazen yer konusunda sıkıntılar yaşandığı ile ilgili gazetelere yansıyan istisnai hadiseler de görülmektedir. Bu konuya güvenlik ve asayiş bölümünde değinilmişti. Sonuç itibarıyla, incelenen dönemde Sakarya halkının tiyatro etkinliğine yüksek oranda ilgi duyduğu ve 1950'li yıllarda bu konuda

¹³²⁹ Nişancık, *Adapazarı Tiyatro Tarihi*, s. 31-36.

¹³³⁰ Fahri Tuna, "40 Soruda Organizatör Hamdi Özarutan", <http://www.tyb.org.tr/40-soruda-organizator-hamdi-ozarutan-5195yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

şehir bürokrasisi ve önde gelen isimler tarafından, öğretmenlerin de emekleri ile bir farkındalık ortaya koyulduğu, gayretli çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

5.8. Basın

Basın ve medya, özellikle gazeteler, dergi ve bültenler, ulusal veya yerel anlamda, bir bölgenin siyasi, ekonomik, toplumsal, gündelik yaşamına dair pek çok bilgiyi ölümsüzleştiren ve tarihe kayıt düşen argümanları olmuştur. Yerel basın, şehir hafızasında hemen her alanda önemli bir bilgi kaynağı olmakla birlikte, siyaset alanında iyi kullanıldığında etkili bir propaganda aracıdır. Basının gücü her dönemde yönetim sisteminin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Günlük veya haftanın belirli günlerinde çıkan yerel gazeteler, şehir araştırmaları sırasında ulaşılmak istenilen pek çok konuda zengin veriler sunmaktadır.

Kocaeli'ne bağlı Adapazarı'nda, basın hayatının çok eski yüzyıllara dayandığı söylenemez. 1909 yılında Ermenice yayınlanan “Yergir (Memleket)” adlı bir gazetenin varlığından bahsedilmekle birlikte, dönemin azınlık nüfusu ve Adapazarı'nın matbaa koşulları düşünüldüğünde böyle bir ihtimalin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Yine 1916 yılında yayınlandığı rivayet edilen “Zurna” isimli mizah gazetesinin de hiçbir nüshasına rastlanmadığından ilk gazete olarak kabul edilmemiştir. 1919'da yayınlanan “Adapazarı” gazetesi ise, Adapazarı basını hakkında çalışmalar yapan ve eserler ortaya koyan akademisyen ve yazarların ortak kanaatine göre 7 Mart 1919 tarihinde yayın hayatına giren gazetenin Osmanlıca nüshalarının da elde bulunması sebebiyle ilk gazete olarak kabul edilmektedir. Yine Adapazarı basın hayatını inceleyen yazarlardan Cavit Orhan Tütengil Sakarya Basını adlı eserinde, Adapazarı'nda yayınlandığı bilinen ilk gazetenin Adapazarı gazetesi olduğunu belirtmiştir¹³³¹. Bu konuda yapılan en kapsamlı çalışmanın sahibi, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Enis Şahin'dir. Kaleme aldığı “Sakarya Basın Tarihi 1919-2004” isimli araştırma eserinde, önemli tespitlerde bulunmuş, Adapazarı gazetesinin, Sakarya basın hayatının ilk örneği olduğunu vurgulamıştır¹³³².

¹³³¹ Basın tarihi hakkında bilgi için başvurulabilecek çalışmalardan biri, Cavit Orhan Tütengil, *Sakarya Basını, The Press of Adapazarı*, İstanbul: Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayını, 1968, s. 7.

¹³³² Şahin, *Sakarya Basın Tarihi (1919-2004)*, s. 24.

5.8.1. Adapazarı ve Sakarya’da Yayınlanan Gazeteler

Cumhuriyet’in ilanından sonra basın hayatında mesafeler kat edilmiş yayınlanan yerel ve ulusal gazetelerin, dergilerin çeşitlilik kazandığı bir dönemde Adapazarı ve ilçelerinde yeni isimlerle günlük ve haftalık basılan gazeteler kurulmuştur. Demokrat Parti döneminde, özellikle 1954 yılından sonra Sakarya’da basın alanında ivme kazanılmış, pek çoğu uzun ömürlü olmasa da günümüze kadar basımı devam eden gazeteler yayın hayatına başlamıştır.

Adapazarı’nın il olduğu 1954 yılına kadar ilçe konumundaki Adapazarı’nda yayında olan gazetelerin isimleri, ilk yayın tarihleri ve son yayın tarihleri şu şekilde özetlenebilir.

“Adapazarı” (1946-1951), “Ada Postası” (1946-1951), “Bize Göre Sakarya” (1947), “Demokrat Adapazarı” (1948-1949), “Zurna” (1949), “Vahdet” (1950), “Yeni Zurna”(1950), “Sakarya” (1950-1952), “Vahdet Kocaeli Postası” (1951), “Adapazarı Akşam Haberleri” (1951-), “Yeni Ada Postası” (1952-1966) isimli gazetelerdir. 1954 yılından itibaren Sakarya’da yayınlanan gazeteler ise, “Hakikat” (1954-1956), “Sakarya Postası” (1954-1966), “Demokrat Sakarya” (1954-1962), “Son Dakika” (1954-1968), “Sabah” (1955-1960), “Anadolu” (1956-), “Türkiye” (1956-1961), “Zaman” (1956-1964), “Halkın Sesi” (1957-1962), “Sakarya Ekspres” (1957-1963), “Cemiyet” (1957-1969), “Demokrat Adapazarı” (1958-1961), “Gürses” (1958-1968), “Demokrat” (1959), “Sakarya” (1959-1972), “Hamle” (1960-), “İnkılâp” (1960-), “Altıok” (1960-1961), “Yenidoğuş”(1960-) isimli gazetelerdir¹³³³. Çok sayıdaki yerel gazetelerden seçtiğimiz, 1950-1960 döneminde aktif ve öne çıkan gazeteler hakkında bilgi verilecektir.

5.8.2.1. Adapazarı

İlk nüshası 23 Nisan 1946 yılında basılan Adapazarı gazetesi, haftalık siyasi bir gazete olarak tanınmıştır. “*Halkın menfaatlerini gözeterek, sosyal hayatımızın murakıbbı olmak isteği ile gazetemizi çıkarıyoruz*” ifadesi ile ilk sayısı çıkmıştır. Basıldığı yer, Uzunçarşı Numara: 9’da bulunan Necip Güllü Matbaasıdır. Sahibi ve Yayın Müdürü Hüseyin Vahdettin Er’dir. Nüshaları 8 kuruştan çıkmakta olup, Salı günleri yayınlanmıştır. İlçede

¹³³³ Tütengil, Sakarya Basını, s. 11-20; Şahin, Sakarya Basın Tarihi (1919-2004), s. 23-95.

Salı günleri bir Pazar kurulmasının bunda etkisi olduğu düşünülmektedir. Kapandığı 1951 yılına kadar İstanbul’da basılmaya devam etmiştir¹³³⁴.

5.8.2.2. Ada Postası

29 Ekim 1946 tarihli ilk sayısı Cumhuriyet Bayramı’na tesadüf eden gazete, haftalık siyasi bir gazete olup, ilk yıllarında sadece Salı günleri çıkarılırken, 1950’lerde Salı ve Cuma olmak üzere haftada iki defa çıkmaya başlamıştır. Sahibi ve yazı işleri sorumlusu Lebib Kökçü’dür, idarehanesi Uzunçarşı’da olup, basıldığı yer Necip Güllü Matbaası’dır. Nüshası 7 kuruştur. Beş yıllık yayın hayatı olmuştur ve 1951 yılında kapanmıştır¹³³⁵.

5.8.2.3. Adapazarı Akşam Haberleri

Günlük siyasi akşam gazetesi ifadesi ile kendisini tanımlayan gazete; 6 Aralık 1951 günü kuruluşunu tamamlayarak, *“Türkiye’nin sayılı şehirlerinden biri olan şirin Adapazarı’mız modern bir beldenin müphem ihtiyacı olan günlük gazeteye bugün artık kavuşmuştur. “Adapazarı Akşam Haberleri” adını taşıyan gazetemiz akşam üzerleri intişar edip günün en son havadislerini sizlere sunacaktır. Sütunlarımızda en taze dünya ve yurt haberleriyle beraber şehrimize ait günlük bütün hadiseleri de bulacaksınız. Gazetemiz herhangi bir partinin ortağı değil (Halkın Tercümanı) olmakla şeref duyacaktır”* açıklaması ile ilk sayısını basmıştır. Gazete Pazar günleri hariç her gün çıkar, Sahibi ve neşriyatı idare eden Yazı İşleri Müdürü Selami Savaş’tır. Gazetenin dizildiği ve basıldığı yer Adapazarı Akşam Haberleri Matbaası, idare yeri ise, Uzunçarşı’daki Eski Kasaplar Sokağı Numara 13’dür. Yıllık abone bedeli 15 lira, altı aylık 8 Lira ve üç aylık 4,5 Lira olan gazete, farklı boyutlarla ve bol fotoğraflı çoğunlukla siyah-beyaz bazı günler üç renkli olarak yayınlanmıştır. Sakarya’nın uzun süre hayatta kalan ve bilimsel yayıncılığa örnek olan gazetelerinden biri olmuştur¹³³⁶.

5.8.2.4. Yeni Ada Postası

İlk sayısı 23 Nisan 1952 tarihinde, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı’na denk düşen gazete, günlük olarak yayınlanan siyasi bir gazetedir. 1962’den sonra haftalık olarak

¹³³⁴ Şahin, *Sakarya Basın Tarihi (1919-2004)*, s. 40-41; Tuna, *Aynalıkavak Yazıları*, Sakarya: Sakarya İl Turizm Müdürlüğü, 2011, s. 310.

¹³³⁵ Ada Postası, 20 Mart 1951, Sayı: 308; Erendil, *Türlü Yönleri İle Sakarya İli*, s.101.

¹³³⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Aralık 1951, Sayı: 1; Şahin, *Sakarya Basın Tarihi (1919-2004)*, s.51-57

basılmıştır. Sahibi Sami Güllü olup, idare merkezi Uzunçarşı Kuyumcular Sokağı Numara: 9'dadır. Genellikle 4 sayfa basılmakta ve fiyatı 5 kuruştan satılmaktadır. Sakarya'da uzun süre hayatta kalan ve öne çıkan gazetelerden biridir. 15. Yılında 1966'da kapanmıştır¹³³⁷.

5.8.2.5. Sakarya Postası

19 Şubat 1954 tarihinde ilk sayısı yayınlanan gazete, "Müstakil Siyasi Gazete" ismiyle Salı ve Cuma günleri haftada iki defa çıkarılmıştır. İsimlerinin, henüz il olmayan Adapazarı'nın bu konudaki özlemini ve gayretini hatırlatmak olduğunu belirten gazete, Sakarya'nın kuruluşundan sonra Pazar günleri hariç günlük çıkarılmaya başlanmıştır. Sahibi yazı işlerinin sorumlusu ve baş yazarı Fehmi Hız olup, Bankalar Caddesi Bakırcılar Çarşısı Numara 2'de faaliyettedir. Basıldığı matbaa ise Adapazarı Teziş Matbaası'dır. İlk yıllarında 5 kuruş olan gazete 1960'larda 10 kuruşa satılmıştır. Sakarya'nın uzun soluklu ve takip edilen gazeteleri arasında sayılmaktadır¹³³⁸.

5.8.2.6. Demokrat Sakarya

17 Haziran 1954 yılında ilk sayısı yayınlanan gazete, günlük siyasi bir gazetedir. Sıtkı Aldinç ve Hasan bıçak sahipleri olup, Fahri Çatallar hem yazar hem de Sorumlu Müdürü olmuştur. Gazete ilk sayısında kuruluş amaçlarını ve tutumlarını açıklarken; Demokrat Adapazarı'nda olduğu gibi, efendi, dürüst ve sadece memleket yararın ayazılar yazacaklarını, dedikodu ve iftiralara yer vermeyeceklerini Sakarya ili halkına hizmeti şiar bilerek davranacaklarını ifade etmiştir. Nüshası 5 kuruş olan gazetenin yıllık abonelik bedeli 15 liradır. 8 yıl kesintisiz yayın hayatında olan Demokrat Sakarya gazetesi, 1962 Nisan'ında bünyesindeki fikir ayrılıkları dolayısıyla kapanmıştır. Sakarya basın hayatında, günlük 4 sayfa ve düzenli olarak uzun süre yayınlanmış önemli bir gazete olduğu bilinmektedir¹³³⁹.

¹³³⁷ Yeni Ada Postası, 6 Mart 1958, Sayı: 1781; Şahin, *Sakarya Basın Tarihi (1919-2004)*, s.61-63.

¹³³⁸ Sakarya Postası, 2 Aralık 1954, Sayı: 149; Şahin, *Sakarya Basın Tarihi (1919-2004)*, s. 65-69.

¹³³⁹ Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Sayı: 1; Demokrat Sakarya, 12 Nisan 1955, Sayı: 254; Şahin, *Sakarya Basın Tarihi (1919-2004)*, s.69-72.

5.8.2.7. Sakarya Ekspres

İlk sayısı 1 Temmuz 1957 tarihinde yayınlanan, Sakarya’da günlük olarak basılan başka bir gazete de Sakarya Ekspres’tir. Yazı İşleri Müdürü Anadolu Gazetesi ile aynı kişi, Cezmi Hakman’dır. Sahibi Ayhan Hakman olup, idare yeri Bahçıvan Sokak Numara 1’de Anadolu Gazetesi ile aynı yerde bulunmaktadır. Bir dönem haftalık çıkarılsa da günlük siyasi gazete olarak devam etmiştir Zaman zaman 2 veya 4 sayfa olarak basılan gazete, 1960’larda Osman Tunahan tarafından devralınmıştır¹³⁴⁰.

5.8.2.8. Anadolu

Günlük siyasi müstakil gazete olup, sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Y. Cezmi Hakman’dır. Matbaası ve idare yeri, Bahçıvan Sokak Numara 1’dir. 23 Nisan 1956 tarihinde ilk sayısı yayınlanmıştır. 2 sayfa olarak basılmıştır, fiyatı 5 kuruştur¹³⁴¹. Günümüze kadar yayın hayatında kalmış, Sakarya’nın siyasi haberlerini yansıtan önemli bir arşiv oluşmasını sağlayan bir gazete olmuştur.

5.8.3. İlçelerde Yayınlanan Gazeteler

1946-1960 yılları arasında Adapazarı Merkezi haricinde diğer ilçelerde yayınlanan gazeteler ve ilk ve son basım tarihleri şu şekilde özetlenebilir; “Lafebesi” (1950-1952), “Geyve Postası” (1955-1956), “Geyve Postası” (1960), “Hendek Postası” (1958-1960), “Sapanca” (1958-1959)¹³⁴².

Lafebesi; Haftalık olarak Akyazı’da yayınlanmakta ve 16 Aralık 1950 tarihinde ilk nüshasını neşretmiş, bu anlamda Sakarya ilçelerinde basılan ilk gazete olması bakımından önemlidir. İlk 4 sayısı Akyazı’da, diğer sayıları ise Adapazarı Necip Güllü Matbaası’nda basılmıştır. İmtiyaz Sahibi, Ertuğrul Vasfi Akalın’dır. 1952’de son bulmuştur.

Geyve Postası; Bu isimle neşredilen 3 farklı gazete mevcuttur, ilki olan gazete, 21 Temmuz 1955’te yayına başlamış 1956’da maddi imkansızlık nedeni ile son baskısını yapmıştır. Diğer iki Geyve Postası gazeteleri, 1960 ve 1962 yıllarında yayınlanmaya başlamıştır. Fahri Çatallar Başyazardır. Muhittin Ataoğlu sahibi, Yazı İşleri Müdürü

¹³⁴⁰ Sakarya Ekspres, 5 Ekim 1960, Sayı: 778; Şahin, *Sakarya Basın Tarihi (1919-2004)*, s.79-83.

¹³⁴¹ Anadolu, 17 Ağustos 1957, Sayı: 404.

¹³⁴² İlçelerdeki basın faaliyetleri ve ilçe gazetelerinin nüshaları ile ilgili bilgiler, yayınlanan en ayrıntılı araştırma eserinden alınmıştır, bkz. Şahin, *Sakarya Basın Tarihi (1919-2004)*, s.203-208.

Nusret Özgen, İdare Müdürü Fevzi Yurdakul'dur. Geyve Postası, yayın yeri Geyve Hükümet Sokağı Numara 6'dır.

Hendek Postası; 16 Aralık 1958 tarihinde ilk sayısı yayımlanan gazete, 5 buçuk ay gibi kısa sürede kapanmış, çıkan sayıların ise Adapazarı'nda basıldığı belirtilmektedir.

Sapanca; 12 Aralık 1958 tarihli ilk sayısı ile yayına başlamış olan gazetenin sorumlu müdürü Ali Faik Cebeci'dir. Sapanca'da değil, Adapazarı'nda basılan gazete, 1959 yılında 35. sayısından sonra basılmamıştır.

5.9. Sakarya'da Bayramlar, Özel Gün ve Haftalar

Tarihi anlamı dolayısıyla öne çıkan belirli günler ile, dini, milli, kültürel kimliğin getirdiği manevi değerleri korumaya yönelik bayramların Sakarya'daki yansımalarına örnekler verilecektir.

5.9.1. Milli ve Dini Bayramlar

Türk kültüründe ve milli yönetim sisteminde bayram olgusu, tarih boyunca önemsenmiş ve yılın belirli gün ve haftaları, atfedilen anlam dolayısıyla daha fazla önemsenmiştir. Özel günlerin ve bayramların idrak edilmesi, aynı ülkede ve şehirde yaşayan insanların ortak duygular etrafında birleşmesini sağlamıştır.

5.9.1.1. Milli Bayramlar

Bu başlıkta, devletin ve milletin tarihi hafızasında yer eden milli bayramların kutlanması ve şehir kurtuluş günü anma programlarına Adapazarı-Sakarya basınından örneklerle değinilmiştir.

5.9.1.1.1. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı ve demokratik yönetimin benimsenmesini kutladığımız 29 Ekim günleri, tüm yurttaki olduğu gibi Adapazarı'nda da "Büyük Bayram" sıfatıyla kabul görmüş ve gerek resmi törenlerle gerekse halkın katıldığı çeşitli etkinliklerde heyecan ve coşkuyla kutlanmıştır.

Sabah erken saatlerde İstiklal Marşı okunması ve protokol konuşmalarının akabinde askeri bando eşliğinde marşlar ve öğrencilerin okuduğu şiirlerle resmi tören tamamlanır,

akşam saatlerinde ise kurulan bayram yerinde özellikle Ünal Tiyatrosunun sunduğu gösteriler halkın ilgisiyle izlenirdi.¹³⁴³

Sakarya il olduktan sonraki yıllarda bu kutlamalar daha kapsamlı ve parlak törenlerle gerçekleşmiştir. Kutlamalarda, askeri birliklerin geçitlerinden sonra, spor kulüpleri ve lise ve enstitülerin izci grupları ile öğrencileri ve askeri kamyonlara binen esnaf temsilcileri de geçit resmine katılmaktaydılar. Eğlenceler gece saatlerine kadar devam etmekte, fener alayı ve havai fişek gösterileri ile öğretmenler lokalinde düzenlenen balolar eşliğinde bayram havasında kutlamalar yapılmaktaydı¹³⁴⁴.

5.9.1.1.2. 23 Nisan Çocuk Bayramı

23 Nisan 1920’de 1. TBMM’nin açılışından itibaren Türk Milleti için önem kazanmış olan gün, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk ve Dünya Çocuklarına armağan ettiği Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak yurdun her yerinde olduğu gibi, Adapazarı’nda da coşkuyla kutlanmıştır. Özellikle bugünün anlam ve önemine binaen düzenlenen etkinlikleri organize etmek üzere şehirde “Çocuk Bayramını Kutlama Komitesi” oluşturulmuştur. Bu komitenin belirlediği programlarda, şehir stadında tüm okulların katılımının sağlandığı büyük törenler yapılarak, genellikle Belediye ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından temin edilen çocuk filmleri sinemalarda gösterime sunulmuş, öğleden sonraları ücretsiz olarak izlenmesi sağlanmıştır. Örneğin 1952 yılı kutlamaları şehirde sabah 10.15’te Tümen Badosu’nun çaldığı İstiklal Marşı ile başlamış, akabinde Çocuk Esirgeme Kurumu adına İzzet Şükrü Enez’in ve Öğretmenler adına Müzeyyen Balcı’nın konuşmaları ile devam etmiştir. Sabiha Hanım ve Gazi Okullarından öğrenciler günün anlamını ifade eden şiirler okumuşlar, şehirdeki kutlamalar coşku ve heyecanla karşılanmıştır. Bundan sonraki bayramlarda da aynı şekilde etkinlikler düzenlenmiş, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu’nun destekleri ile parlak törenlerle kutlanmıştır. Akşamları genellikle Öğretmenler derneğinde çocuk baloları düzenlenmiştir¹³⁴⁵. Ayrıca bugüne özel yerel gazetelerin renkli ve ek baskılar baskı yaptığı görülmektedir.

¹³⁴³ Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Ekim 1952, Sayı: 277.

¹³⁴⁴ Anadolu, 29 Ekim 1956, Sayı: 159.

¹³⁴⁵ Anadolu, 23 Nisan 1956, Sayı: 1; Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Nisan 1952, Sayı: 119; 23 Nisan 1952, Sayı: 120 (Ek Baskı).

5.9.1.1.3. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı

Türk Milleti'nin direniş hareketinin ve ona önderlik eden M. Kemal Atatürk'ün tarihi anlayışına dayanan milli devlet kurma mücadelesinin başlangıcı olarak kabul ettiğimiz 19 Mayıs 1919, onun vatan ve cumhuriyetin emanetçileri olarak gördüğü Türk gençliğine armağan ettiği bayramdır. Bu anlamda, Sakarya'da da kutlamalar coşkuyla gerçekleştirilmiştir. Gençlik Bayramı gösterileri genellikle okul bahçelerinde öğrencilerin çalışmaları ile yapılmakta idi. Caddelerin ay yıldızlı bayraklarla süslenmesi bir gelenektir. Bayram dolayısıyla düzenlenen spor müsabakaları ve gösterileri, okulların bahçelerinde halkın yoğun ilgisi ile karşılanmaktadır¹³⁴⁶. Sakarya'nın il olarak ilk kutladığı Gençlik Bayramı 19 Mayıs 1955 günüdür. Bu bayramda şehir stadı büyük kalabalıkla dolmuş, Atatürk Parkı'nda Atatürk'ün anılmasından sonra şehrin valisi Nazım Üner bir konuşma yapmış ve Vali Üner bu konuşmasında; *“Gençlik, milletlerin istikbalidir. Yarının mesut ve müreffeh Türkiye'si sizlerin omuzlarınızda yükselecektir. Sizleri sportmen, olgun, kendini memleketine vakfetmiş idealist gençler olarak görmek istiyoruz. Sesinizi dostlar ve düşmanlar işitmeli. Dostlara hürmet, düşmanlara heybet telkin etmelisiniz. Bugünkü çalışmalarınız ahlak, beden ve fikir olgunluğunuz Türk vatanının parlak istikbalini müjdelemektedir. Hepinizin Türk milletine ve vatanına bağlı, Atatürk inkılaplarının koruyucusu gençler olarak yetişmenizi dilerim. Bu mutlu gün hepimize kutlu olsun”* ifadeleri ile töreni açmıştır. Akabinde Öğretmen Şahin Köktürk'ün hazırlığını yaptırdığı, öğrenci jimnastik gösterileri halkın ilgisi ile izlenmiştir¹³⁴⁷.

5.9.1.1.4. Adapazarı'nın Kurtuluşu

21 Haziran 1921 tarihi, Adapazarı'nın düşman işgalinden kurtuluşu olarak ilin tarihinde ve manevi hafızasında önemli bir yere sahiptir. 1951 yılı itibariyle kurtuluşun 30. Yıldönümü etkinlikleri ve sonraki yıllarda takiben kutlama programları düzenlenmiştir. Adapazarı Kurtuluş Kutlama Komitesi oluşturulmuş ve programları dahilinde, çeşitli etkinlikler ve resmi tören ile bu günler idrak edilmiştir. Genellikle resmi tören sabah saatlerinde Hükümet Konağı önünde top atışı ile başlar, 30 sene önce Kazım Kaptan'ın hükümet konağına bayrak çekerek İstiklal Marşı okuması yad edilir ve hatipler konuyla ilgili konuşmalar yaparak günün anlam ve önemi halka hatırlatılırdı. Sonrasında öğlen

¹³⁴⁶ Anadolu, 20 Mayıs 1957, Sayı: 330.

¹³⁴⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Mayıs 1955, Sayı: 1051.

namazını takiben, Orhan Camii'nde, şehrin kurtuluşunda şehit düşen kahramanlar için mevlüd-i şerif okutularak, gece de fener alayları düzenlenerek halkın yoğun katılımı ile kutlanırdı¹³⁴⁸.

Şehrin düşman işgalinden kurtuluşunun 35. Yıl dönümüne denk düşen 21 Haziran 1956 tarihindeki kutlama töreninin, büyük katılımı ve coşkuyla geçtiği anlaşılmaktadır. Hazırlanan programa göre, şehir baştan başa bayraklarla donatılmış, Sabah Atatürk Parkı'ndan atılan bir top payesi ile tören başlamış, şehirdeki araçlar klakson çalarak eşlik etmişlerdir. Dönemin önemli isimlerinden, Muharrem Çakır, Halit Molla ve Osman Kaptanlar arkalarında asker temsilcileri eşliğinde, şehre silah sesleri ile üç yönden girerken halk tarafından karşılanmışlar ve o zamanda hükümet konağı olan Adliye binası balkonuna Türk Bayrağı'nı asarken, şehir bandosu eşliğinde İstiklal Marşı okunmuştur. Akabinde, Milletvekili Sadettin Yalım, Belediye Başkanı Necdet Güven ve zamanın kurtarıcılarında Halit Molla, günün anlam ve önemine dair konuşmalarını yapmışlardır. Sonrasında, sivil ve askeri kişilerden oluşan resmi geçit töreni yapılmış ve tören sona ermiştir. Aynı gün Orhan Camii'nde Mevlüd okutulmuştur. Akşamında ise Tümen tarafından fener alayı geçişi gerçekleştirilmiştir¹³⁴⁹.

Kurtuluş kutlamaları, 1960'lı yıllarda Sakarya Festivali'ne dönüşecektir. 3 gün süren bu şenlikte, folklor gösterileri, sergiler, spor yarışları ile çevre bölge halkının da yoğun ilgisini çekmiştir.

5.9.1.1.5. 30 Ağustos Zafer Bayramı

Türk ordusunun zafer kazandığı ve Türk milletinin hürriyet ve istiklalinin günü olarak kutlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı, Adapazarı'nda büyük çaplı etkinlikler ve resmi törenlerle, halkın yoğun ilgi gösterdiği fener alayları eşliğinde kutlanmaktaydı. Sabah saatlerinde Tümen Bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile başlayan törenlerde, günün önemini belirten konuşmalar yapılır ve Zafer Bayramının hangi şartlar altında kazanıldığı halka hitaben anlatılırdı. Sonrasında gençlerin ve öğrencilerin konuyla ilgili şiir okumaları dinlenir daha sonra Süvari Tümenine ait çeşitli birlikler geçit töreni yaparak resmi tören tamamlanırdı. Akşam saatlerindeki etkinlikler ise gece geç saatlere kadar

¹³⁴⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Haziran 1952, Sayı: 171.

¹³⁴⁹ Yeni Ada Postası, 22 Haziran 1956, Sayı: 1259.

devam ederdi. Ordu evinde balo düzenlenir, halkın yoğun katılımı ile fener alayları oluşturulurdu. Kutlamalar sırasında kalabalığın etkisiyle asayiş sorunları yaşanmaması için Adapazarı Emniyeti tarafından güvenlik tedbirleri alınır, bununla birlikte genel olarak herhangi bir huzursuzluk yaşanmadan kutlamalar tamamlanırdı¹³⁵⁰. İl olmasından sonra daha gösterişli kutlamalar düzenlenen Adapazarı'nda, 30 Ağustos kutlamaları için bir komite oluşturulmuştu. Yol boyunca çiçeklerle süslenmiş taklar ve tümen Kumandanlığına bağlı askerlerin selamlama geçitleri ile Zafer Bayramı idrak edilmiştir¹³⁵¹.

5.9.1.2. Dini Bayramlar

Dini bayramlardan Kurban Bayramı'nda, gazino, sinema ve eğlence yerleri geç saatlere kadar açık olup, halkın katılımına sahne olmaktaydı. 1950'lerin başlarında panayır kurma geleneği olmadığından halkın isteği üzerine ilerleyen yıllarda panayır kurulması sağlanmıştır. Bu bayram günlerinde çocukların aileleriyle zaman geçirecekleri etkinlikler düzenlenmekte idi¹³⁵². Ele aldığımız dönemde Adapazarı sakinlerinden çocukluk yıllarındaki anılarını paylaşan Demir Can Bilek; *“Gümrükönü; bayramların kutlandığı bir yerdi...1945-55 arasında bayram yeri bugünkü yıkılan vilayet binasının yerinde, yani şimdi kent meydanı denilen yerde kurulurdu. Onun arka tarafında ise bugünkü katlı Pazar yerinin bulunduğu yerde de bir bahçe gibi bir yer vardı. Cambaz Abdullah orada gösteri yapardı. Beş kuruş verip seyrederdim. İpin üzerinde yürürdü...Çark Mesire; 1950'lerde olduğu gibi hatırlarım. Koca çarkın döndüğü, tahta masalı bahçelerin bulunduğu, bayramlarda ve anılması gereken günlerde İstanbul'dan saz takımlarının getirildiği konserler verilen bir yer olarak hatırlarım, hatırlamak isterim.”*¹³⁵³ bilgisini vermektedir.

Adapazarı'nda yerel gazetelerin de resmi kurumlarda olduğu gibi bayram süresince yayınlarına ara verdiklerini ve tatil yaptıkları görülmektedir.

¹³⁵⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Ağustos 1952, Sayı: 228.

¹³⁵¹ Anadolu, 30 Ağustos 1956, Sayı: 107.

¹³⁵² Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Eylül 1952, Sayı: 229.

¹³⁵³ Fahri Tuna, “Demir Can Dilek’le 40 Soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/demir-can-dilekle-40-soruda-adapazari-4834yy.htm>. (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

5.9.2. Özel Gün ve Haftalar

Özel olarak halkın geleneksel şekilde kutladığı Hıdırellez günleri de Adapazarı'nda önemsenen günlerden biridir. 1952 yılında 6 Mayıs gününe denk gelen Hıdırellez günü, Demokrat Parti'nin merkez bucağı tarafından etkinlik olarak büyük pehlivan güreşleri düzenlenmiş, yoğun katılımı karşılanmıştır¹³⁵⁴. Bu yıllarda Hıdırellez'in halk tarafından bayram havasında kutlandığını anlamaktayız.

24 Temmuz Basın Günü, 5953 sayılı kanunla basın mesleğinde çalışan ve çalıştırılanlar arasındaki ilişkiyi kanuni yaptırımlara bağlayan ve mesleği etik şartlara kavuşturan kanun münasebetiyle ve Türk gazetecilerinin basın özgürlüğüne kavuşması ve sansür uygulamasının kalkması dolayısıyla kutlanmıştır. Yerel basında bugün, bayram olarak ifade edilmiş ve kutlanmıştır¹³⁵⁵.

Kızılay Haftası, 1950'lerde Adapazarı'nda Kasım ayının başında kutlanan ve Türkiye Kızılay Derneği'nin 75 yılı aşan hizmet döneminde yaptığı yardımlar, girişimler hakkında bilgilerin verildiği bir hafta olarak idrak edilmiştir.

Türk Milletinin 1938 yılından beri matem günü ilan ettiği ve kurtarıcısı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ebediyete uğurladığı 10 Kasım günleri de tüm yurttan ve Sakarya'da buruk törenlerle idrak edilmiştir. Bu dönemde genellikle resmi tören yeri olarak Saray sinema salonunda toplanılır ve hatipler tarafından Ata'nın hayatını ve eserlerini ele alan konuşmalar yapılırdı. Sakarya'nın il olmasından sonra 10 Kasımlarda Atatürk Parkındaki Atatürk büstü önünden saygı geçişi yapılarak daha büyük bir katılımı bugün idrak edilmiştir. Atatürk'ün cenaze törenine güzergah olmuş bir şehir olan Adapazarı'nın basını bu günlerde merasime ait fotoğrafları ve çeşitli yazarların Atatürk'e ithafen kaleme aldığı şiirleri ve metinler neşrederdi¹³⁵⁶.

5.10. Kütüphaneler ve Halk Dershaneleri

Kocaeli Valisi Ethem Yetkiner zamanında, Kocaeli'nde 1952 yılında açılan Umumi Kütüphane haricinde ilçelerin tamamında daha küçük çaplı kütüphaneler mevcuttur. Bu dönemde, Adapazarı'nda okulların kütüphaneleri ve bazı devlet kurumlarının kitaplıkları

¹³⁵⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Nisan 1952, Sayı: 108.

¹³⁵⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Temmuz 1952, Sayı: 196.

¹³⁵⁶ Anadolu, 10 Kasım 1956, Sayı: 170; Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Kasım 1952, Sayı: 286.

hizmet vermiştir¹³⁵⁷. Adapazarı Merkezinde Şehir Parkının yanında 1958 yılında açılmış olan İlk Halk Kitaplığı adıyla bir kütüphane açılmıştır. 1960'larda kütüphanede 20 bine yakın eser bulunmakta ve 1 yıl içinde 15 bin civarında okurla buluşmakta idi¹³⁵⁸.

Adapazarı'nda 1950-1960 yılları arasında, 3 adet Çocuk Kütüphanesi, Merkez Sabiha Hanım İlkokulu, Cumhuriyet İlkokulu ve Karaosman İlkokulu bünyesinde 3 okulda hizmet vermekte idi. 1 yıl içinde 50 bin civarında öğrenci kütüphaneden faydalanmakta idi. 1968 istatistiğine göre, bu kütüphanelerde toplam 6.698 adet çeşitli alanlara ait kitap bulunuyordu¹³⁵⁹.

İl olduktan sonra özellikle 1956-57 yılı bütçesi ile çeşitli bölgelerde çocuk kitaplıkları da kurulmuştur. Kütüphanelerin ihtiyacı belediye meclisi toplantılarında gündeme gelmekte ve düzenli aralıklarla ödenek tahsis edilmekte idi. 1957 yılı içerisinde, Adapazarı'nda genel halk kütüphanesi açılması için bakanlıktan gönderilen ödenekle eski PTT binası satın alınmış ve bu amaçla tadilat yapılmıştır¹³⁶⁰.

1956-1957 döneminde Sakarya'ya ayrılan bütçe ile 7 halk dershanesi açılabilmiş, il bütçesinden eklenenlerle bu sayı 14'e çıkarılmıştır. Böylece, 4'ü kadın 18'i erkek olmak üzere 22 halk dershanesi açılmış ve bu dershanelerde 84 kadın 517 erkek vatandaşa eğitim verilmiştir. Ayrıca çeşitli nahiye ve köylerde 7 halk odası açılmış ve yenilerinin açılması adına çalışmalar başlatılmıştır. 1959 yılında, Sakarya'daki Halk Kütüphanesi, yeni ilin ihtiyacına karşılık verecek düzeye ulaşmıştır. Genel Eserler, Felsefi Eserler, Dini, Sosyal, Maarif Bilimleri, Filoloji Alanı, Güzel Sanatlar, Edebi eserler, Tarih-Coğrafya ve Biyografik Eserler başlığı altında toplam 7.481 adet kitap 8.318 okuyucu sayısı ile aktiftir. 1960 yılında, kitap sayısı artırılarak, 9.254 adet kitap ve toplam 13.549 okuyucu sayısına ulaşılmıştır¹³⁶¹.

¹³⁵⁷ Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s. 555.

¹³⁵⁸ 1967 *Sakarya İl Yıllığı*, s. 154-155.

¹³⁵⁹ DİE, Milli Eğitim İstatistikleri, *Milli Halk, Çocuk, Üniversite ve Okul Kütüphaneleri (1959-1968)*, Ankara: DİE Matbaası, 1972, s. 87.

¹³⁶⁰ Anadolu, 29 Ocak 1957, Sayı: 238.

¹³⁶¹ D.İ.E, Milli Eğitim İstatistikleri, *Milli Halk, Çocuk, Üniversite ve Okul Kütüphaneleri (1959-1968)*, s. 21.

5.11. Sağlık

Sağlık kuruluşları ve işleyişlerine dair bilgiler ışığında, Sakarya'daki sağlık imkanları ve hastalıklarla mücadele konuları ele alınmıştır.

5.11.1. İl Merkezinde Sağlık Çalışmaları ve Hastalıklarla Mücadele

1950'lerin ilk yarısında Adapazarı'nda, yaygın hastalıklardan biri olan veremle savaş konusunda yapılan çalışmaların istenilen seviyeden düşük olduğu anlaşılmaktadır. Sadece dispanserler ve hastanelerde yapılan tedavinin yeterli olmadığı, düzenli olarak hastaların sağlık kontrollerinden geçirilerek, gıda ve beslenme şartlarının iyileştirilmesi gerektiği bilinen hastalıkla mücadele konusu basında işlenmiştir. Veremle mücadeleyi teşkilatlandırarak ve dernekler kurarak, fakir hastaların ihtiyaçlarını bu vasıta ile karşılamının şart olduğu ifade edilmiştir¹³⁶². Bu yıllarda nüfusu giderek artan Adapazarı'nda bir derneğin henüz kurulmamış olduğu anlaşılmaktadır. Adapazarı'nda tutulan 5 yıllık ölüm istatistiğine göre, ölümlerin %20'si verem hastalığından kaynaklanmıştır. Bu oran oldukça yüksek olup, veremle mücadelenin önemini göstermektedir. 1951 yılı içerisinde şehirdeki 645 ölüm vakasından 100'ü verem hastalığından meydana gelmiştir. 1952 yılı ortalarına kadar 217 ölüm vakasından 30 civarı veremli hastalardır¹³⁶³. Özellikle sonbahar ve kış döneminde bu oran ciddi artış göstermektedir.

Çeşitli salgın hastalıklarla mücadele edildiği bu dönemde, 1951 yılında Adapazarı'nda İşçi Sigorta Dispanseri açılmıştır. 1953 yılı programında, Adapazarı'nın Memleket hastanesine ilave olarak 80 bin Türk liralık yeni bir kısmının ihalesi, hastanenin mütehassıs kadrolarının artırılması konuları ele alınmıştır¹³⁶⁴.

5.11.2. İlçelerdeki Sağlık Çalışmaları ve Hastalıklarla Mücadele

Ele aldığımız dönemde, sağlık hizmetlerinin il merkezi haricinde, ilçelere bucak ve köylere kadar ulaştırılması hedeflenmiş ancak yeni kurulan Sakarya İli'nin ihtiyaçlarını hemen karşılamak, bütçe yetersizlikleri sebebiyle mümkün olmamıştır. İlçelerdeki yapıya

¹³⁶² Selami Savaş, "Verem Mücadelesinde Hekimlerden Şikayet", Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Ocak 1952, Sayı: 40.

¹³⁶³ Adapazarı Akşam Haberleri, 16 Nisan 1952, Sayı: 113.

¹³⁶⁴ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 88, 105.

bakıldığında; Karasu’da bulunan Hükümet Tabipliği, 1955 yılında İlçe Sağlık Merkezi (1951 yılında açılmış) ile birleşmiş ve polikliniklerini ortak kullanmışlardır. Doktor, sağlık memuru ve ebeleri mevcuttur. Hendek’te, Sağlık Merkezi bir dernek ve Sağlık Bakanlığı’nın girişimleri ile 1955 yılında açılmıştır. 15 yataklı olup, doktor, hemşire, memur ve sağlık personelleri mevcuttur. Akyazı’da Sağlık Merkezi, 1955 yılında kendi binasında açılmış, 1943’te kurulmuş olan Hükümet Tabipliği de aynı binaya taşınarak birlikte hizmet verilmiştir. İlçeler arasında, doktor, hemşire, ebe ve sağlık memuru açısından en fazla imkana ve personele sahip merkezin burada olduğu anlaşılmaktadır¹³⁶⁵.

Basında yer alan haberlerde, genellikle, Sakarya’nın ihtiyaçları sıralanırken, ilçelere Verem Savaş Dispanserleri açılması, aşı uygulamasının yaygınlaştırılması gibi konular ele alınmıştır. Halkın da beklentisi bu yöndedir. 1950-1960 yılları arasında, İlçelerin çoğunda sağlık merkezi açılması için çalışmalar yürütülmüş ve başarılmıştır. 1957 yılında, Hendek ve Akyazı’da bulunan sağlık merkezleri en çok nüfusa hizmet veren merkezlerden olup, araç ihtiyaçları karşılanmıştır¹³⁶⁶.

Köylere yönelik sağlık hizmetleri arasında belediyelerin ve muhtarlıkların öncelikli konuları, köy sağlık memurluklarına atamaların yapılması, köy içme sularının temizlenmesi, sıtma ile mücadele (sıtma savaşı), çocuk hastalıkları ile mücadele ve aşı uygulamasının yaygınlaştırılması gibi halk sağlığı konuları olmuştur¹³⁶⁷.

5.11.3. Sağlık Kuruluşları ve Yapılar

Adapazarı-Sakarya’da sağlık alanında hizmet veren çeşitli birimler ve sağlık ihtiyaçları ile ilgili bilgilere bu başlık altında değinilecektir.

5.11.3.1. Tabip Odası

Bu dönemde hastanelerin dışında özel olarak hizmet veren doktorlar da mevcuttu. Dr. Kadri Kalfaoğlu, 1950’lerde Adapazarı’nda özel muayenehanesinde hizmet veren doktorlara bir örnektir. Orhan Camii karşısında Karasu Oteli’nde hastalarını muayene etmekte idi. Dr. Şahap Gökçay ve Faruk Kaleli’nin Bakırcılarıçı’nda, Dr. Ertuğrul

¹³⁶⁵ *Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya 1973 İl Yıllığı*, 206.

¹³⁶⁶ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 67, 154.

¹³⁶⁷ Yeni Ada Postası, 29 Aralık 1955, Sayı: 1111.

Tarhan'ın da göz hastalıkları uzmanı olarak Uzunçarşı'da bir muayenehanesi bulunuyordu¹³⁶⁸. Özel muayenehaneler hastalara 7 gün sürekli hizmet vermekteydiler.

Sosyal ve ekonomik imkanları dolayısıyla Sakarya halkının bu özel sağlık hizmetlerinden kolaylıkla faydalandıklarını söylemek mümkündür.

5.11.3.2. Adapazarı Devlet Hastanesi (Memleket Hastanesi)

Adapazarı'nda birincisi 1926 yılında Kömürpazarı'nda Dr. İzzet Fikri Bey tarafından 6 yataklı özel bir hastane kurulmuş ancak kısa süre sonra kapanmıştır. 1930 yılında 16 yataklı “Belediye Hastanesi” kurulmuş, maddi imkansızlıklar dolayısıyla 1934 yılında “Memleket Hastanesi” adıyla Özel İdareye devredilmiştir. Bu hastanenin yatak sayısı 1940'lı yıllarda 20 civarında olup, 1943 depreminden zarar gördüğü için Ticaret Lisesi binasına nakledilmiştir. Eklemeler yapılmasına rağmen ilin ihtiyacına cevap verememiştir. 1955 yılı başlarında, hizmet planlarını açıklayan Vali Nazım Üner ilk döneminde, Adapazarı'na modern 200 ila 500 yataklı bir hastane kurulmasını, bunun yanı sıra İşçi Sigortaları Hastanesi ve bir hayvan hastanesi kurulması sözünü vermiştir. Bu binaların yapımı için girişimler başlatılmıştır¹³⁶⁹. Sakarya Devlet Hastanesi'nin daha modern imkanlarla açılışı 1957 yılında gerçekleşmiştir. Dahiliye, Hariciye, Asabiye, Ortopedi, Göz, Diş, Çocuk ve Acil gibi temel poliklinikleri mevcuttur ve hastaneye kadro nispetinde sağlık personeli ile doktorların atanması sağlanmıştır. Hastanenin 150 yataklı ve daha teşkilatlı bir şekilde kurulması, Sakarya halkının Kocaeli ve civar illerdeki hastanelere gitmek mecburiyetini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır şeklinde yorumlanabilir.

1958 yılında Sağlık Bakanlığı görevinde bulunan Dr. Lütfü Kırdar, Vali Nazım Üner ve Maarif Müdürü Talat Ayhan'ın geçirdikleri kaza münasebetiyle Adapazarı Devlet Hastanesi'ne ziyaret düzenlemiştir. Bu sırada hastaneyi gezen ve tüm servislerdeki hastaları ziyaret eden bakan, hasta ve hastanenin şartları hakkında Başhekimlikten açıklama talep etmiş ve hastane hakkında çeşitli direktiflerde bulunmuştur. Bu sırada İlin Sağlık Müdürü Kazım Özkan da kendisine eşlik etmiştir¹³⁷⁰. 1960'lı yılların başlarında,

¹³⁶⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Ocak 1952, Sayı: 27; 8 Ocak 1953, Sayı: 336.

¹³⁶⁹ *Cumhuriyet'in 50. Yılında Sakarya 1973 İl Yıllığı*, 205-208; Demokrat Sakarya, 30 Nisan 1955, Sayı: 270.

¹³⁷⁰ Yeni Ada Postası, 6 Mart 1958, Sayı: 1781; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 208.

Devlet Hastanesi arazisinin yanında Orman Genel Müdürlüğü'ne ait olan arsada, Ebe Okulu ve Sağlık Koleji yapılması kararlaştırılmıştır¹³⁷¹.

5.11.3.3. Adapazarı 30 Yataklı Askeri Hastanesi

Yerel gazetelerden sıklıkla Hastane Başhekimliği tarafından 70 lira maaşla çalışacak erkek hasta bakıcılar için ilanlar verilmiştir. Özellikle bu dönemde hastanenin yoğunluğu ile yorumlanabilir¹³⁷².

5.11.3.4. Verem Dispanseri

1942 yılında Adapazarı'nda veremle mücadele amacıyla kurulan Verem Savaş Derneği, bölgede dispanser açılması konusunda girişimlerde bulunmuştur. 1958 yılında Sakarya Verem Savaş Derneği ismi ile kayıtlıdır. İlk olarak 15 kişi tarafından kurulan derneğin, kuruluş aşamasında Osman Erkaya yer almıştır. Süresi tamamlanınca ilgili ve çok gönüllü bir kişi tarafından devralınmıştır¹³⁷³. Derneğin veremle mücadele için hastalara ve dispanserlere yardımlarda bulunduğu kaydedilmiştir. ¹³⁷⁴1945 yılında, dönemin Sağlık Bakanı Sadi Konuk'un öncülüde Adapazarı Devlet Hastanesi'nin yanında kurulan Adapazarı Verem Savaş Dispanseri, bölgede veremle mücadelede büyük öneme sahiptir. Açılışından sonra ihtiyaçlarını da karşılamak konusunda gayret göstermiştir¹³⁷⁵. Dispanserlerin 1950 öncesinde fazla yaygın olmadığı anlaşılmaktadır¹³⁷⁶. İlde, 1948'de açılan ve Ali Dikmen adıyla isimlendirilmiş verem dispanseri uzun yıllar aynı yerde hizmet vermiştir¹³⁷⁷. Bu dönemde Adapazarı merkez hariç ilçelerde Geyve'de de bir Verem Dispanseri bulunmaktadır.

5.11.3.5. Sosyal Sigortalar Hastanesi

1959 yılında açılarak hizmete başlayan Adapazarı Sosyal Sigortalar Hastanesi, 25 yataklı olduğu için, çalışma alanları geniş olan işçi sınıfına hizmette yetersiz kalmıştır, 1960'larda yatak sayısı artırılmış ve hizmete devam etmiştir. Ayrıca 1958 yılında özel bir sağlık kurumu da açılmış, Hususi Adapazarı Hastanesi adıyla her kesime hizmet

¹³⁷¹ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 27-208.

¹³⁷² Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Şubat 1952, Sayı: 66.

¹³⁷³ Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Dosya Belge No: 26

¹³⁷⁴ *Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya 1973 İl Yıllığı*, 219.

¹³⁷⁵ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 53.

¹³⁷⁶ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 48- 53.

¹³⁷⁷ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 67.

vermiştir. Bu hastanenin kuruluşunda Dr. Müzeyyen Birler' in maddi destekleri ve girişimleri öncü olmuş, Dr. Vecdi Köseoğlu da hastanenin kurulmasında çalışmalarda bulunan isimlerdendir. Hastane 11 Kasım 1958 günü hizmete başlamıştır. Açılışında Vali yardımcısı ve sağlık müdürü konuşmaları ile yer almışlardır¹³⁷⁸. Bu hastane şehirdeki ilk özel hastane olarak tespit edilmiştir.

5.11.4. Eczaneler

1930'lu yıllarda sadece 4 eczanesi olan Adapazarı'nda, 1950-1960 dönemindeki sağlık alanında yapılan geliştirme çalışmaları ve çeşitli sağlık kuruluşlarının açılması neticesinde yeni eczaneler de hızla açılmıştır. 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde Adapazarı Merkez ilçede, 20 eczanenin faaliyette olduğu bilinmektedir. Hendek, Sapanca gibi büyük ilçelerin de Cumhuriyet döneminde en az 1 adet eczanesi bulunmaktadır¹³⁷⁹.

1950'lerde Adapazarı'nda hizmet veren eczanelerden bazıları Asım-Zehra Arca Eczanesi, Kamil Aralp Eczanesi, Mehmet Reşat Kürem Eczanesi idi. Bu dönemde eczanelerle ilgili basına yansıyan şikayet, nöbetçi eczanelerin mesailerini tam olarak yapmamaları veya açık olmamalarıyla ilgilidir. Ayrıca, bazı dönemlerde karaborsaya düşmüş olan ilaçları ellerinde tutarak, halka yok satan eczaneler ifşa edilmekteydi¹³⁸⁰.

Sonuç itibarıyla, sağlık alanında yapılan çalışmalar, Sakarya'da halk sağlığının korunması ve önleyici tedbirlerin alınmasını sağlamış, bulaşıcı ve ölümcül hastalıklarla mücadelede başarılı adımlar atılmıştır. Hastane, dispanser gibi kuruluşların modern ölçülerde hizmet vermesi için ciddi yatırımlar yapılmıştır.

5.12. Sosyal Yardım Kurumları

Bu başlık altında 1950'li yıllarda faaliyette olan, Adapazarı-Sakarya'da ulaşabildiğimiz Sosyal Yardım Kurumları ve çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir.

5.12.1. Kızılay

Türk Kızılay Derneği eski adıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti; ülkemizin en eski ve önemli yardım kuruluşlarından biri olarak, pek çok alanda yardım faaliyetini Cumhuriyet

¹³⁷⁸ Cemiyet, 13 Kasım 1958, Sayı: 289.

¹³⁷⁹ Yeni Sakarya, 27 Eylül 1968, Sayı: 4364; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 23.

¹³⁸⁰ Anadolu, 27 Kasım 1956, Sayı: 184.

döneminde de devam ettirmiştir. Kızılay'ın harp zamanında olduğu gibi sulh zamanında yapmakta olduğu hizmet ve çalışmaları ülkemizin gelişimi adına önemlidir. Harp zamanlarında, cephe gerisinde hastaneler açarak, askerlerin aileleriyle haberleşmesini sağlayan Kızılay'ı, diğer zamanlarda doğal afetlerden zarar gören vatandaşların her türlü barınma ve ihtiyaç maddesinin temini işini yürütmüştür. Ayrıca şehirlerde geçim darlığı çeken aileler için aşevleri kuran, ihtiyacı olan bölgelere çeşitli sağlık kurumları ve dispanserler inşa eden, verem, sıtma, çocuk ölümü gibi halk sağlığı konularında ciddi mücadelelerde bulunan bu kurum, tüm bu çalışmaları devlet desteğinin yanı sıra, hayırsever Türk halkının bağışları ve destekleri ile gerçekleştirmiştir. 1923 yılından 1950'lere kadar geçen sürede Kızılay'ın kayıtlı 200 bin üzerinde üyesi olduğunu, toplamda 30.354.000 Lira harcama yapıldığını öğrenmekteyiz¹³⁸¹.

Adapazarı'nda 1950'lerin başlarında, her türlü hayır derneğinin yanı sıra, bu alanda önemli yer tutan Kızılay Kurumunun da şubesi bulunmaktadır. Yardım ve ödeneklerinin ildeki muhtaçlara yetecek nispette olduğunu anlamaktayız¹³⁸². Ancak, bu dönemde bazı illerde örneği olduğu üzere, fakir öğrencilere yiyecek içecek yardımlarının dağıtılması gibi kapsamlı faaliyetlere henüz geçilmediğini ifade edebiliriz.

Mart 1952'de yıllık kongresini yapan Kızılay başkanlığına Dr. Muammer Güner getirilmişti. Yıllık kongrelerini kendi mülkü olan Kızılay binasında gerçekleştirmekteydi. 1953 yılı kongresine sevilen bir isim, İzzet Şükrü Enez başkanlık yapmıştı¹³⁸³. Kızılay'ın ilçelerdeki şubeleri ise, 1931 yılında açılan Akyazı şubesi, 1937 yılında açılan Geyve şubesidir. Üyeleri 100'ün üzerinde olup, aktif şubelerdir¹³⁸⁴.

Dönemin yerel basında sıklıkla Kızılay Kurumunun faydalarından bahsedilmekte, gazetelerin reklam sayfalarında “Vatandaş Kızılay’a Üye Ol!”, “Kızılay’ı Unutma!”, “Kızılay Kara Gün Dostudur” şeklinde ilanlarla üye sayısı artırılmaya çalışılmaktadır¹³⁸⁵.

Adapazarı Kızılay Derneği'nin, 1960 yılı kongresi, Dr. Muammer Güner başkanlığında toplanmış ve Sadettin Hun, Yaşar İşgüven, Asım Aydın, Mustafa Sakallıoğlu, Fahrettin Mutluay, Sadettin Aker, Selami Savaş, İbrahim Öztopal, Ayhan Güvenç, İbrahim Dizer,

¹³⁸¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Aralık 1952, Sayı: 10.

¹³⁸² Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Ocak 1952, Sayı: 41.

¹³⁸³ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Mart 1952, Sayı: 74; 26 Şubat 1953, Sayı: 378.

¹³⁸⁴ *Cumhuriyet'in 50. Yılında Sakarya 1973 İl Yılığ*, s. 216.

¹³⁸⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Mart 1954, Sayı: 693; 3 Mayıs 1952, Sayı: 129.

Celal Akın, idare heyeti seçimlerinde belirlenen isimler olmuşlardır. Bu kongrede dernekte gösterdiği başarılı çalışmalarından dolayı Dr. Güner'e onursal üyelik madalyası takdim edilmiştir¹³⁸⁶.

5.12.2. Adapazarı Çocuk Esirgeme Kurumu

Çocuk Esirgeme Kurumu, Sakarya'da 10 Mayıs 1945 tarihinde kurulmuştur. Müdürlüğü'nü bu dönemde Adapazarı'nın tanınmış esnaflarından İzzet Şükrü Enez yapmakta idi. Kendisinin ticarethanesi vardı ve Uzunçarşı numara 14'de sigorta acentesi sahibiydi. Halk tarafından sevilen ve taktir edilen bir kişi olarak görevini sürdürmüştür¹³⁸⁷. 1949 yılında, Adapazarı Çocuk Esirgeme Kurumu'nun çocuk bakımevine gelir sağlamak amacıyla Belediye binası karşısına toplam 24 odalık otel, lokanta ve gazinonun temelleri atılmıştır. 1951 Mart'ında, bina hizmete açılmıştır. Şahin'in aktardığı açılış töreni bilgileri şöyledir;

“Çocuk Esirgeme Kurumu’nu 1941 yılında 623 Türk liralık bir bütçe ile eline alan eski belediye başkanı ve kurumun Adapazarı şubesinin başkanı İzzet Şükrü Enez nutkunda, 238 bin Türk liralık bir bedelle keşfedilen binanın, 94 650 Türk lirasına mal olduğunu açıklamıştır. Bu durum, Adapazarı halkının kendisine olan sevgi, itimat ve takdirlerini artırmıştır. ÇEK Adapazarı Şubesi Başkanı İzzet Şükrü Enez, çocuk davasına hizmeti dokunan geçmiş belediye meclislerine bir şükran hatırası ve geleceğe güzel bir örnek teşkil etmek üzere, genel kuruldan gönderilen altın madalyayı, belediye salonuna asılmak üzere, Kocaeli Valisi Burhanettin Teker ve Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı'ya bizzat eliyle teslim etmiştir. Binanın inşasında en çok yardımları dokunanlardan Lâtif Yenigün'e gümüş ve Ahmet Aytaç ile Abdullah Üstün'e de birer tunç madalya verilmiştir”¹³⁸⁸.

Bu şekilde Çocuk Esirgeme Kurumu'na yılda 12-13 bin Türk lirası gelir getiren bir kaynak elde edildiği belirtilmiştir.

¹³⁸⁶ Yeni Ada Postası, 29 Şubat 1960, Sayı: 2387.

¹³⁸⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Ocak 1952, Sayı: 23.

¹³⁸⁸ Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 69, 82-83.

1956 yılında kurum, 100 yataklı bir Çocuk Yuvası açmış ve 0-6 yaş arası muhtaç aile çocuklarını korumak ve her türlü maddi sosyal ihtiyaçlarını karşılamak, ailelerine de yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Kurum özellikle fakir ve muhtaç ailelerin çocuklarına, kış aylarında ve 23 Nisan Çocuk Bayramı dolayısıyla özel günlerde düzenli olarak giyecek yardımında bulunmuştur. Eğitim öğretim dönemi başlangıcında kız ve erkek öğrencilere önlük dağıtımı yapılmıştır. Ayrıca kurum çeşitli bölgelerde meydana gelen afetlerde zarar görenler için Adapazarı adına girişimlerde de bulunmayı borç bilmiştir. Örneğin, 1952 yılında Erzurum'da yaşanan deprem felaketinden sonra kurum öncülüğünde başlatılan bir kampanya ile bölgeye nakdi para yardımları gönderilmiş, dönemin Erzurum Valisi Cemal Göksan kuruma teşekkürlerini sunmuştur. Kurumun maddi kaynak olarak, Adapazarı Şehir Palas Oteli karşısındaki dükkanlardan bazılarının ve Gümrükönü'nde yaptırılan Yeni Merkez Kiraathanesi adıyla bir gazinonun kirasını aldığı bilinmektedir¹³⁸⁹. Şubat 1959'da toplanan Çocuk Esirgeme Kurumu Adapazarı Şubesi, yıllık kongresi İzzet Şükrü Enez başkanlığında toplanmış, Hüseyin Erman, Ali Peker, Süleyman aldinç ve Ömer Canlı idare heyetine, merkez idare heyetine ise, İbrahim Maraşoğlu, Hilmi Yünüak, Salih Sipahier, Kazım Ertürk, Kemal Şar, İbrahim Dizer, Ahmet Hendekli, Nihat Berköz, Ali Dilmien, Adnan Turgut seçilmişlerdir. Kurumun 1957-1958 bütçesi, 169.239 lira iken, 236.274 liraya yükseldiği açıklanmıştır. 1959-1960 yılı bütçesi ise, 277.986 lira olup, bunun 176.940 lirasının yuva masraflarına 9000 lirasının da vergi ve diğer masraflarla dış yardımlara ayrıldığı belirtilmiştir¹³⁹⁰. KurumSakarya'nın hayırseverlerinin destekleri ile incelediğimiz dönemde sosyal olarak faydalı çalışmalarını devam ettirmiştir.

5.12.3. Korunmaya Muhtaç Çocukları Koruma Birliği

Sakarya'da, Korunmaya Muhtaç Çocukları Koruma Birliği (Yetiştirme Yurdu), 1957 yılında faaliyete geçmiştir. Önce Donatım İlkokulu binasında açılmışken, daha sonraki yıllarda 2 farklı semtte 2 farklı binada yetiştirme yurdu hayata geçirilmiştir. Birliğin amacı da, 6972 nolu kanunda açıklandığı üzere, beden, ruh ve ahlak gelişmeleri tehlikede

¹³⁸⁹ Ada Postası, 2 Mart 1951, Sayı: 304; Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Ocak 1952, Sayı: 44; Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004*, s. 69, 82-83.

¹³⁹⁰ Yeni Ada Postası, 17 Şubat 1959, Sayı: 2072.

olan, ana ve babasız veya terkedilen ihmal edilen çocukları bularak, himayesine almak ve yetiştirmektedir¹³⁹¹.

5.13. İletişim ve Haberleşme

Türkiye’de posta dağıtımı, telefon aboneliği, telgraf çekimi ve radyo yayını, T.C Posta Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü tarafından organize edilmektedir. PTT hizmetleri hakkında devletin hedefleri ve halkın istekleri doğrultusunda, yurt genelindeki haberleşme sıkıntısını çözmek amacıyla birtakım düzenlemelere gidilmiştir¹³⁹². Bu konuda Kocaeli genelinde öncelikle hiç telefon şebekesi olmayan bölgelere şebeke kurmak, var olan ve ihtiyacı karşılayamayanları da genişletmek adına çalışmalara başlanmıştır.

1947 yılında, Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak, Adapazarı’nda PTT binası ve telefon santrali inşası konusunda, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı’na bir yazı göndermiştir:

“Adapazarı Vagon fabrikasının temel atma merasimi vesilesiyle vaki görüşmemizde vadedtiğim veçhile, Adapazarı’nın telefon şebeke ve santrali işini tetkik ettim. Kasabanın kurşunlu kablolarla yeniden yapılacak telefon şebekesi ve tesis edilecek santrallerin kurulması işleri evvel emirde bu tesislere müsait bir PTT binası inşanıza bağlı bulunduğunu, Adapazarı’nda mevcut ve ileride kurulacak bütün telefon tesisleri ihtiyacına kâfi bir binanın plân ve projelerinin hazırlandığını bu günlerde inşaatın münakasaya çıkarılacağını anladım. Bina inşaatı bitirilince lüzumlu şebeke ve santral cihazı da tesis edilecek ve Adapazarı’nın telefon ihtiyacı temin olunacaktır. Keyfiyetin sayın Adapazarı halkına bildirilmesini saygılarımla rica ederim”

1393

Böylece halka müjdelenerek Adapazarı’nda yeniden inşa edilmesi kararlaştırılan PTT binasının temeli, Kocaeli Valisi Fazlı Güleç ve şehrin protokolü eşliğinde atılmıştır. Yeni binanın faaliyete geçmesinden sonra, Eski PTT binası Milli Eğitim Bakanlığı tarafından

¹³⁹¹ Cumhuriyet’in 50. Yılında Sakarya, s. 217-218.

¹³⁹² Tunç, Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960), s. 574.

¹³⁹³ Şahin, Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi 1923-2004, s. 66.

satın alınmış, onarımı ve bakımı yapıldıktan sonra şehir kütüphanesi olarak hizmete girmiştir¹³⁹⁴.

Müdürlük tarafından sağlanan iletişim hizmetleri arasında en çok gelişimine ihtiyaç duyulan şüphesiz telefon şebekesidir. Türkiye’de ilk olarak santrale bağlı ve aktarmalı hizmet veren manyetolu telefon şebekesi kurulumu ile çalışmaya başlanmış, 1950-54 yılları arasında otomatik telefon şebekesine geçiş altyapısı tamamlanıncaya kadar, bu sistem kullanılmıştır.

Kocaeli’nin diğer ilçeleri ile Adapazarı ilçesine birer PTT idaresi kurulması işi tamamlandıktan sonra, abonelerin sayısında ciddi miktarda artış yaşanmış 1954 yılında 600 olan abonelik sayısı, 1200 seviyesine yükselmiştir. Bu tarihte şehirlerarası telefon hizmeti de verilmeye başlandığından, fiyat tarifesı yeniden belirlenmiş, Kocaeli bölgesinde şehirlerarası 90 kuruş, şehir içi 25 kuruş, gece 54 kuruş olmuştur¹³⁹⁵. Selahaddin Ülgen’in sorumluluğunda, 1954 yılı itibarıyla memur sayısı 118 olan Adapazarı PTT’si özellikle son yıllardaki gelişime bağlı olarak yoğun hizmet vermektedir. 1952 yılı geliri 830.000 TL iken 1953 yılı sonunda 100 bin artışla 930.000 TL olmuştur. Bu ise, dönemin belediye gelirlerini aşan bir miktardır¹³⁹⁶.

1953 yılında Devlet İktisadi Teşekkülü haline getirilen Umum Posta Telefon Telgraf İdaresi, 85 milyon zarar etmiştir. 1953 yılına ait hesap raporunda bu açığın, Adapazarı PTT Teşkilatı tarafından kapatıldığı belirlenmiştir¹³⁹⁷. Adapazarı PTT Müdürü Selahattin Ülgen’in çalışmaları bu konuda takdir edilmiştir. Bu başarının arkasında yatan yoğunluk basına dahi yansımıştır.

4454 sayılı PTT Kanununa göre memurların en fazla 8 saat mesai yapmaları belirtilmişken, Adapazarı PTT memurlarının sayıca yeterli olmadığı bu dönemde yoğun çalışma şartları sebebiyle 12 saat mesai yapmak zorunda kaldıkları, bunun sıhate uygun olmadığı, bu nedenle yeni memurların alınması için girişimde bulunulması konusu Selahaddin Ülgen’e hatırlatılmıştır¹³⁹⁸.

¹³⁹⁴ ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, s.158.

¹³⁹⁵ Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, s. 574-575.

¹³⁹⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Ocak 1953, Sayı: 355.

¹³⁹⁷ Sakarya Postası, 19 Ocak 1955, Sayı: 190.

¹³⁹⁸ Sakarya Postası, 10 Aralık 1954, Sayı: 156.

Şehir telefonlarının 1954 yılından sonra, otomatik olacağından bahsedilirken, Sakarya Vilayeti'nin otomatik telefon santrali 1955 yılında, törenle hizmete girmiştir. Törene misafir olarak dönemin Ulaştırma Bakanı Muammer Çavuşoğlu ile birlikte PTT Genel Müdürü Nahit Akyar'da katılmışlardır¹³⁹⁹. Kurulduğu günden itibaren 800'ü aşkın abone sayısına ulaşan Adapazarı dahili otomatik telefon santrali ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiş, PTT bu şubeyi genişleterek 2000 aboneye yükseltmeye karar vermiştir. 1956 yılı Haziran ayında monte işlemi tamamlanmış ve faaliyete açılmış olacaktır. Böylece önceden müracaat edipte, telefonu olmayanlara telefonları verilerek toplam abone sayısı 1200'e çıkmış, sonradan müracaat edenlerin de müracaatları kabul edilerek 2000 abone kapasitesine ulaşıncaya kadar telefon verilmeye devam edilmiştir¹⁴⁰⁰.

PTT tarafından her yıl basılan telefon rehberinin 1959 yılı ilan ücreti 65-70 lira arasında belirlenmiştir¹⁴⁰¹. Abone sayısı giderek artan Adapazarı PTT'si gelirleri arasında önemli bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Radio yayını ve ücretlendirmesi hakkı da uhdesinde bulunan Ankara PTT Genel Müdürlüğü, 1958 yılı itibariyle radyo ücretlerine %50 zam yaparak, 10 liradan 20 liraya çıkarılmasına karar vermiştir. Borcunu geç ödeyenlerden alınacak ceza ise, %30'a çıkarılmıştır¹⁴⁰². Bu Adapazarı ve yurt genelindeki radyo sahipleri için ciddi bir zamdır. Türkiye'de bu dönemde 900.000 radyo olduğu düşünüldüğünde elde edilecek gelir oldukça yüksektir.

Bu dönemde yurt genelinde radyo yayını dağıtımında kullanılan radyo verici cihazların çoğu, Amerikan firması Raymond tarafından üretilmektedir. Ankara Toprak Mahsulleri Ofisi'nde bulunan da, Amerikan Raymond firmasının hediye ettiği bir cihazdır¹⁴⁰³.

1954-1960 yılları arasında PTT'nin, Adapazarı'nın iletişim altyapısına dair çalışmaları sayesinde, şehir içi ve şehirlerarası telefon kullanımı yaygınlaşmış, 1960'larda abone sayıları hızla artan telefon, başlangıçta yalnız resmi kurumlarda kullanılırken, özel alanda yaygınlaşması ve haberleşmenin vazgeçilmez bir aracı haline gelmesi sonraki yıllarda mümkün olabilecektir.

¹³⁹⁹ Sakarya Postası, 10 Aralık 1954, Sayı: 156, Demokrat Sakarya, 17 Nisan 1955, Sayı: 259; 19 Nisan 1955, Sayı: 260.

¹⁴⁰⁰ Yeni Ada Postası, 24 Nisan 1956, Sayı: 1211.

¹⁴⁰¹ Sakarya, 28 Ağustos 1959, Sayı: 73.

¹⁴⁰² Yeni Ada Postası, 10 Aralık 1955, Sayı: 1095.

¹⁴⁰³ Sakarya Ekspres, 5 Ekim 1960, Sayı: 778.

SONUÇ

Kuruluşu çok eskiye dayanmamakla birlikte Adapazarı, bulunduğu Marmara Bölgesi'nin Çatalca Kocaeli yarımadasında, 19.yy'dan itibaren önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Pek çok meslek erbabının yer aldığı Adapazarı'nda ticari hayatın canlılığı, bölgesinde ismini aldığı “pazar” konumuna gelmesini sağlamıştır. Osmanlı'dan itibaren yüzyıllarca birlikte yaşamayı başaran çeşitli etnik unsurların varlığı ile kültürel zenginliğe sahip Adapazarı'nın 19.yy'daki nüfusu 53,924 iken, ilk cumhuriyet dönemi sayımı olan 1927'de 22.550, 1935 sayımına göre 24.839, 1945 yılında ise 30.000 olarak kaydedilmiştir. Çeşitli coğrafyalardan aldığı sürekli göçler vesilesiyle de Adapazarı'nın nüfus artışı ile şehirleşmesi paralel devam etmiş ancak şehirleşme konusundaki en önemli etkenler, işlenmeye uygun geniş toprakları ve bölgeye yapılan yatırımların yani ekonomik ve ticari gelişmişliğin getirisi olmuştur.

İzmit Mutasarrıflığına bağlı bir kaza durumunda olan Adapazarı'nın Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki tarihi önemi de büyüktür. Bu dönemde Adapazarı ve çevresinin Milli Mücadele'ye katkıları hakkında çok sayıda araştırma ortaya koyulmuştur. 1869 yılında ilk defa Belediye teşkilatı kurulan Adapazarı, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmit adı altında temsil edilmiş, 1924'de ise yeni kurulan Kocaeli Vilâyetine bağlı kaza statüsüne geçmiştir. Bu dönemde TBMM'nde Kocaeli Milletvekilleri ile temsil edilmeye başlamıştır. 1940'lı yıllarda çeşitli arazi düzenlemeleri yapılan Adapazarı'nda en yoğun idari değişiklikler 1950 yılından sonra gerçekleşmeye başlamıştır.

En önemli düzenleme ise, 4 Haziran 1954 tarihli 6419 Sayılı kanunla, Kocaeli'nden ayrılması uygun bulunan Adapazarı'nın yeni ismi ile “Sakarya” adıyla il olarak teşekkül ettirilmesidir. Adapazarı halkının uzun yıllar devam eden bürokratik girişimlerinin ve DP hükümetinin olumlu yaklaşımının sonucunda kurulan Sakarya İli 1 Aralık 1954 itibariyle resmîyet kazanmıştır. Mülki kadronun yeniden şekillendiği Adapazarı'nda, 1954 yılına kadar kaymakamlar görev yapmakta iken, vilayet yönetiminin en üst birimi olan Valilik makamı kurulmuştur. Şehrin ilk Valisi Nazım Üner olmuştur ve 1960 askeri müdahalesine kadar görevine devam etmiştir. Sakarya'nın Valilik makamına kavuşmasından sonra, Valiliğe bağlı birimler, Kaymakamlıklar, İl Özel İdaresi gibi çok sayıda birimin kuruluşu sağlanmıştır.

Aynı zamanda bu gelişme dolayısıyla, Kocaeli’nden ayrılan bir çok kaza, nahiye ve köy Sakarya sınırlarına dahil edilmiştir. Bölgelerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeni belediyeler de kurulmuş, 1954-1960 arasındaki dönemde idari ve mülki teşkilatının yerleşmesi adına yoğun çalışmalar yürütülmüştür. Aynı zamanda şehir görüntüsüne ulaşması amacıyla, gerekli görülen tüm ihtiyaçlar ve eksikliklerin giderilmesi, imar, kadastro ve altyapı işleri başta olmak pek çok alanda çalışmaların hız kazandığı bir süreç girilmiştir. Arazilerin kadastro ve haritalama işlemleri, 1955-1965 yılı arasında tamamlanmış, bölge halkının komşu illerle olan sınır anlaşmazlıklarını çözmüş ve yönetsel kolaylık sağlaması bakımından önemli bir gelişme olmuştur. Toprak Tevzi Komisyonu tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan topraklandırma çalışmaları ile 3000 civarında çiftçi aileye arazi verilebilmiş, bu ise tarım alanında faydalı bir çalışma olmuştur.

Nüfus artış oranının çoğu zaman ülke genelinden fazla seyrettiği ve 1955 sayımında 297.108 kişilik nüfusa sahip olduğu görülen Sakarya’nın nüfus artış hızında hem dış göçlerin hem de iç göçlerin etkisi olduğu söylenmelidir. Zira, 1955-1960 nüfus sayımlarına göre binde 39,5 artış hızı oranıyla hem Türkiye hem de ayrıldığı Kocaeli’nin nüfusunu aşmıştır. 1950 yılından sonra yoğun bir göç alımı yaşanan Adapazarı-Sakarya bölgesinde, çeşitli coğrafyalardan gelen göçmen ailelerin yerleştirilmesi için göçmen mahalleleri ve konutları kurulmuş, hem tarım arazisi hem de ev yardımı yapılan bu aileler için mesleklerini devam ettirebilecekleri iş kredileri verilerek ciddi bir bütçe ayrılmıştır. Bu şekilde, kültür ve sosyal yaşamlarını huzur ortamında devam ettirmeleri sağlanmıştır. Dolayısıyla, Sakarya’nın bugün de sahip olduğu kültürel zenginliğin bu dönemde DP hükümetinin izlediği göçmen politikasının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bu artışta, iç göçlerin etkisi de yadsınamaz. 1955-1960 döneminde, Sakaryada genişleyen iş kolları ve sanayileşme çalışmalarına bağlı olarak genç çalışma gücü olarak tanımlanan 20-34 yaş grubunda ve 15-64 yaş grubunda %57,2 gibi bir orana ulaşılmıştır.

Sakarya’da 1950’den itibaren belediyecilik hizmetleri alanında pek çok hayati ihtiyacın çözümlenmeye çalışıldığı görülmüştür. Özellikle halkın içme suyuna ulaşması, suların temizlenmesi en önemli sorun ve en masraflı alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Temiz ve bol içme suyu temini için çeşitli planlamalar yapılmış 1950-1960 aralığında ilçelerin ve köylerin pek çoğuna su götürülmüş ise de, tamamen su sorununun çözülmesi mümkün

olmamış, 1960'lı yılların sonlarına kadar su kıtlığı meselesi üzerinde durulan bir konu olmuştur. Diğer bir ana sorun elektrik meselesi olmuştur. Sokakların aydınlatılması ve köylere elektrik ulaştırılması amacıyla yoğun çalışmalar yürütülmüş, elektrik kesintileri ve şehir elektrik hattının daha verimli hale gelmesi için girişimlerde bulunulmuştur. DP hükümeti'nin 1952 yılında Sakarya Nehri üzerine kurdurduğu Türkiye'nin ilk ve en büyük Hidroelektrik Santrali olan Sarıyar Barajı projesi ile bu sorun büyük ölçüde hafiflemiştir. Bu baraj aynı zamanda Adapazarı Ovasındaki fezeyan hasarını önlemesi amacıyla da kurulmuştur. Bataklık arazilerin kurutulması, kanalizasyon sisteminin yaygınlaşması, yol ve köprülerin tamiri ve yenilerinin inşa edilmesi, temizlik ve çevre planlaması gibi zabıta işlerine de önem verilmiştir. Özellikle 1950'li yıllarda asfalt yol yapımının artması dolayısıyla bölgede epey mesafe kat edilmiştir. Köylerin şehre bağlandığı yollarda km.lerce stabilize ve blokaj yol yapılmıştır.

Bayındırlık alanındaki çalışmalar araştırmamız sırasında büyük bir kısmı içermiştir. Sakarya'da bulunan hasarlı köprülerin onarılması ve Sakarya Nehri'nin kolları üzerine yeni köprülerin yapılması 1960'lı yıllara kadar devam eden çalışmalardandır. Derelerin ıslah edilmesi ve Sakarya'nın taşması dolayısıyla yaşanan sel baskınları ile mücadele için çok sayıda önleyici çalışma gerçekleştirilmiştir. Hektarlarca arazi koruma altına alınmış, yüzlerce köy hasardan kurtarılmıştır. Adapazarı Ovasındaki çok sayıda bataklığın kurutulması, hem halk sağlığı hem de arazi kullanımı açısından önemli fayda sağlamıştır. Bu konuda halk teşvik edilmiş, kurtarılan araziler halka işlenmesi amacıyla dağıtılmış, hektarlarca arazi ekilebilecek hale getirilmiştir. Ankara-İstanbul güzergahında bulunan Sakarya'nın, şehirlerarası ve şehir içi ulaşımının düzenlenmesi, gerek karayolu gerek demiryolu hatlarının talebi karşılayacak seviyelere çıkarılması adına çok sayıda sefer düzenlenmiş, Adapazarı-Haydarpaşa elektrikli tren hattı faaliyete geçirilmiştir. Ulaşım alanındaki yatırımlar şüphesiz Sakarya'da ticari ve sosyal hayatın gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde Adapazarı'nda haberleşme alanında hizmet veren PTT binası yenilenmiş ve abone sayısında yaşanan artışla birlikte 1955 yılında şehirde otomatik telefon santrali hizmete açılmıştır. 1955-56 arasında şehir merkezinde 2000 kişinin telefon aboneliği bulunan Sakarya'da resmi kurumlara dağıtılan telefon hattının altyapı çalışmaları başarıyla sonuçlanmıştır. Tüm bahsedilen belediyeçilik ve bayındırlık konularında halkın istekleri ve yerel basındaki şikayet konuları değerlendirilmiş, yine aynı yolla yapılan ve yapılacak düzeltmeler halka duyurulmuştur. Gerek Adapazarı

Merkez Belediyesi gerekse Sakarya'ya bağı diğer belediyelerin bu alanda başlattıkları çalışmalar, büyük oranda başarılı olmuş, dönemin imkanları dahilinde halkın talep ettiği temel ihtiyaçların giderilmesine gayret edilmiştir.

1950 yılı Türkiye'de kansız ve ak devrim olarak tanımlanan, uzun süreli iktidar değişikliğinin yaşandığı ve hemen her alanda yeni politikaların ve söylemlerin ortaya koyulduğu bir dönemi ifade etmektedir. DP'nin ve Menderes hükümetlerinin yürüttüğü 1950-1960 arasındaki on yıllık süreçte, bölgesel olarak da pek çok alanda yenilik ve gelişimlerin yaşandığı görülmektedir. Çok sesli siyasi ortamda, Kocaeli bölgesi dahilinde Adapazarı'nda ve Sakarya'da CHP, DP, MP, HP, CMP, TKP gibi öne çıkan siyasi partilerin teşkilatlarının hızlı bir şekilde kuruluşu tamamlanmıştır. Adapazarı merkez, bucak ve köylerinde partilerin aktif çalışmalar gerçekleştirdiği, parti kongrelerinin düzenli şekilde yapıldığı tespit edilmiştir. Kocaeli'ne bağı bir ilçe olan Adapazarı ve 1954'den sonra kurulan Sakarya ili'nin seçmeni, 1950-1960 yılları arasında 3 genel seçime katılmıştır. Dönemin ilk genel seçimi olan 14 Mayıs 1950 Milletvekili seçiminde Kocaeli'nden %59,2 oy alarak 11 Milletvekili çıkaran DP, tek başına hükümeti kurmaya hak kazanmış, Adapazarı'nda da en fazla desteklenen parti olmuştur. 2 Mayıs 1954 Genel Seçiminde Adapazarı'nın en çok oy verdiği adaylar yine DP adayları olmuştur. Menderes'in kurduğu üçüncü hükümet sırasında 1954 Aralık başında il olan Sakarya, bu süreçte iktidar partisine destek vermenin de bir getirisi olarak idari statüsünü güçlendirmiştir. Sakarya'daki siyasi teşkilatların faaliyetleri giderek hız kazanmıştır. İl, ilçe, bucak ve ocak teşkilatları aktif çalışmalar sergilemişler, bu dönemde yapılan 1955 Belediye Meclisi ve İl Özel İdare Meclisi Seçimleri ile, 1955-1960 aralığında yapılan Muhtarlık ve İhtiyar Heyeti seçimlerini de Sakarya'da en çok taraftar bulan DP adayları büyük bir üstünlük ile kazanmışlardır. Dönemin son Milletvekili Seçimi, 27 Ekim 1957 tarihinde gerçekleşmiş ve bu seçimlerde Sakarya adıyla ilk defa yer alınmıştır. Sakarya ili ve ilçelerinden DP adaylarının aldığı toplam oy 561.984 iken CHP 273.880 oy almıştır. Sakarya'dan çıkan DP adaylarının tamamı seçilerek, 8 milletvekili; Selami Dinçer, Osman Erkan, Nüzhet Akın, Hamdi Başak, Nusret Kirişcioğlu, Baha Hun, Tacettin Barış, Rifat Kadızade TBMM'nde göreve başlamış, Sakarya siyasetinde öne çıkan isimler olmuşlardır. Siyasi hayatın genel bir değerlendirmesi yapıldığında, Sakarya'da bu dönemde Türkiye'nin seçmen yapısına benzer bir yapının var olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, yapılan çalışma göstermiştir ki, Sakarya halkı siyasi faaliyetlere

gereken ilgiyi göstermiş ve hem genel hem de yerel seçimlerde büyük oranda katılım gerçekleştirmiştir. Siyasi olarak, 1950'deki iktidar değişikliği sonrasında, çoğunluk olarak DP siyasetini benimsemiş, tarafını iktidar partisi yönünde belirlemiştir. 10 yıl içinde yapılan tüm seçimlerde de bu istikrarı sağlamıştır.

1950-1960 döneminde DP hükümetinin uyguladığı ekonomi politikasına bağlı olarak, yerel anlamda Adapazarı-Sakarya için de tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi kolları gibi alanlarda farklı gelişmelerin gerçekleştiği bir süreç yaşanmıştır. Topraklarının %96'sı tarıma elverişli olan arazilerden oluşan Sakarya'da, çok çeşitli ürünler üzerinden yapılan tarımsal faaliyetlerin daha çok Adapazarı'nda ve bağlı köylerde yoğunlaştığı görülmüştür. Sel baskınlarının önlenmesi ve bataklık varlığının azaltılması bölge tarımını çok olumlu etkilemiştir. Ülke genelinde olduğu gibi makineli tarıma geçilmesi Sakarya'da da ekim alanlarındaki üretimi artırmıştır. Geleneksel aletlerin azalması ile 1960'a gelindiğinde 652 adet traktör ve 30.000'in üzerinde pulluk kullanılıyor olması tarımdan büyük kazançlar kazanılmasını sağlamıştır. Bu sebeple tarımla uğraşan nüfusta artış gerçekleşmiştir. 1955 yılında tarımla uğraşan kesimin oranı %80,8'e ulaşmıştır. Sanayi alanındaki yatırımların artmasına kadar bu oran sürekli yüksek seyretmiştir. Halkı toprağı işlemeye teşvik için Ziraat Bankası gibi kurumların kredi sağlaması, çiftçiye tohumlar dağıtılması ve ziraat konusunda eğitimler verilmesi pek çok çiftçi aileyi köyüne bağlamıştır. Sanayi bitkisi olan şekerpancarı, tütün, patates gibi mahsullerin üretildiği yerde işlenmesi adına açılan işletme ve fabrikalar bölgede ekonomik canlılığı oldukça artırmıştır.

Sakarya'da hayvancılık alanında yürütülen faaliyetlere bakıldığında, çok çeşitli hayvan cinsi üzerinden yürütülen hayvancılığın, 1950-1960 döneminde mera alanlarının tarım arazilerine dönüşmesi sonucunda büyükbaş hayvan üretimini olumsuz etkilediği görülmüştür. Hayvansal yan mamullerin de üretildiği işletmeler kurulan şehirde, hayvancılığın tarımsal faaliyetlerin gerisinde kaldığı anlaşılmıştır. Bu dönemde yerel basında sıklıkla haber yapılan şehirdeki et kıtlığı ve fiyatlardaki artıştan da anlaşıldığı üzere, Sakarya hayvancılığı hakkında her ne kadar teşvikler ve modern usuller getirilmiş ise de ithalattan vazgeçilmesi mümkün olmamıştır.

İncelenen dönemde, sanayileşme yolunda atılan adımlar Sakarya için önemli sonuçlar doğurmuştur. Tarıma dayalı nüfusun sanayi dallarını destekler şekilde çalışmaları ile

Sakarya sanayisinin oluştuğu görülmektedir. Yani tarım ve sanayi faaliyetleri belirli bir süre paralel devam etmiştir. 1950’li yıllarda bölgede büyük sanayiden daha çok, küçük sanayi dallarının, ticaret ve tarımın gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. şehirdeki küçük işletmeler genellikle özel teşebbüslerce açılan ve tuğla, kimya, kauçuk, un, nişasta, sabun, yağ, kereste gibi mamullere dayalıdır. 1950’de sonra DP hükümeti döneminde Sakarya’da büyük çaplı sanayi girişimi olarak sayılan, dört işletme görülmektedir. U.S Royal Lastik Fabrikası, Zirai Donatım, Vagon Fabrikası ve şeker Fabrikası bölgedeki en fazla istihdama ve üretim potansiyeline sahip işletmeler olmuştur. Tarımsal  retim yapısına uygun olarak 1953 yılında açılan şeker Fabrikası, Adapazarı için önemli bir ihtiya ı karşılamış, yan mamul olarak yem üretimi sağlamış, hayvancılığı da olumlu etkilemiştir. Sosyal faaliyetler alanında da çeşitli hizmetler veren fabrika, Sakarya ve çevresinin ekonomik canlılığına önemli katkı sağlamıştır. 1950’lerde Adapazarı’nın ticari hayatında  arşı-pazar kültürünün yeri büyüktür.  arşılar ve pasajlarda süren ticari faaliyetler, 1950-1960 döneminde Ticaret ve Sanayi Odası, Ticaret Borsası ve Sakarya Esnaflar Birliği’nin kurulmasıyla çeşitli esnaf derneklerinin örgütlenmesi sonucunda belirli bir düzene girerek hız kazanmıştır. Kooperatifçilik gelişmiş, çeşitli üretim alanlarına  nelik kooperatifler kurulmuştur. Köy ve k y c l k poltikası bakımından, kalkınma vesilesi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Sakarya’nın ticari ve ekonomik hayatında şüphesiz bankaların da rolü büyüktür. şehirdeki en eski bankalardan İslam Ticaret Bankası’nın yanı sıra, Ziraat, İş, Yapı Kredi ve Etibank gibi ulusal bankaların birçoğu ele aldığımız dönemde şubelerini açarak, kredi ihtiya ını karşılamışlardır. Bu durum, şehirdeki biriken sermaye ve büyüyen ekonomik yapıyla doğrudan alakalı olarak gerçekleşmiştir. Turizm potansiyeli olarak çeşitlilik arz eden Sakarya bölgesi, 1950’li yıllarda halkın turistik mekanlara ilgisinin arttığı bir dönem yaşamıştır. Sapanca Gölü, Karasu sahil şeridi, Kuzuluk Kaplıcaları gibi mekanlar Sakarya için önemli turistik kaynaklar olmuştur. Yerel yönetimin bu yerlerle ilgili çeşitli düzenlemeleri yaptığı, mesire yerleri oluşturduğu g r lm ştir.

şehirde asayişi temin etmekten sorumlu iki ana yapı olan, İl Emniyet Müdürlüğü ve İl Jandarma Komutanlığı 1954 yılından itibaren, oldukça iyi teşkilatlanmış, şehirde ve köylerdeki suç ve suçlularla mücadele konusunda aktif çalışmalar y r t lm ştir. İncelenen on yıllık dönemde, asayiş konusunda basında yer alan çok sayıda ve çeşitteki suç ve vakanın örneklendiği Asayiş bölümünde, yıllar içindeki kayıtlara da yer

verilmiştir. Sonuç olarak alınan önlemler ve yapılan denetimler neticesinde şehir ve köylerdeki suç işleme oranlarının gerilediği anlaşılmaktadır.

Araştırmaya konu olan bir son başlık, Adapazarı-Sakarya'nın kültürel, sosyal ve toplumsal yapısının durumu ve on yıllık süreç içindeki değişimidir. DP'nin kültür ve sosyal politikalarının yansımalarını, eğitim, sağlık, sanatsal ve kültürel faaliyetler gibi başlıca toplumsal konularda Sakarya'da görmek mümkün olmuştur. Bu dönemde eğitim alanında özellikle okul açma faaliyetlerinin öne çıktığı, köylerin tamamına ilkokul inşa etmek için yatırımlar yapıldığı görülmektedir. Öyle ki, 1950/51 yılında Adapazarı Merkezinde dahi ilkokul sayısı sadece 7'dir. Dolayısıyla en önemli konu da bu olmuştur. 1945 yılında bölgedeki 315 ilkokulda 568 öğretmen görev yapmakta iken, başlatılan okul açma seferberliği ile 1950'de 355 ilkokulda 731 öğretmen görev almıştır. İlkokullardaki bu gelişime bağlı olarak, 1935 yılında bölgedeki okur yazar sayısı nüfusun %22'sini göstermekte iken, 1955 yılı sonunda %47'ye yükselmiştir. Bu kıyas, kısa bir sürede elde edilen başarıyı göstermektedir. İlkokulların dışında ortaokul ve liselerin açılması konusunda da çalışmalar sürdürülmüş, çoğu zaman sivil toplum kuruluşlarının destekleri ile binalar eğitime açılmıştır. 1950 yılında 6 adet ortaokulu olan Sakarya'nın 1960 yılında 20 adet ortaokulu olduğu tespit edilmiştir. Lise ve mesleki okullar bünyesinde bir İmam Hatip Ortaokulu ve sonrasında Lisesi de şehirde bu dönemde açılarak eğitime başlamıştır. Eğitim alanında ki faaliyetlerde, 4K (kol, kuvvet, kafa, kalp) olarak adlandırılan çeşitli branşlardaki kurslar ve kapatılıncaya kadar Sakarya halkına hizmet veren Halk Evi'nin etkinlikleri de önemli bir yere sahip olmuştur.

1950'lerde ülke genelinde sayısı çoğalan dernek ve cemiyetlerin benzer isimdeki şubeleri Sakarya'da da açılarak, meslek gruplarının dayanışması ve düzene sokulması sağlanmıştır. Bu dönemde çalışma hayatı, eğitim ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma alanlarında çok sayıda derneğin faaliyete başladığını ve faydalı çalışmalar yürüttüklerini görmek mümkündür. Dernekler halkın günlük yaşantısına, sundukları kültürel ve sosyal etkinlikleri ile katkılar sağlamışlardır.

Sosyal faaliyet alanlarından biri olan spor dalları Sakarya'da en çok rağbet edilen etkinlik grubunu oluşturmuştur. Sakarya İl Merkezinde 11, ilçelerde 9 olmak üzere toplam 20 adet spor kulübünün 3'ü hariç tamamı DP döneminde 1950-1960 arasında kurulmuştur. Kulüp sayısının bu dönemde birçok ile göre fazla olduğu anlaşılmaktadır. Halkın günlük

yaşamında kültürel faaliyet olarak katıldığı Tiyatro ve sinema ile müzikal etkinlikler de şehirde bulunan salonlarda icra edilmiştir. 1954-1960 döneminde halkın ulaşabileceği 6 adet sinema salonu bulunmaktadır. 1950'lerin başında tiyatro alanında hizmet veren yer ise, Ünal Tiyatrosu'dur. Bu salonlarda hem film ve oyunların sergilenmesinde hem de çeşitli konserlerin düzenlenmesinde kullanılmıştır. 1950'lerde peş peşe açılan sinema salonlarına bakarak, Sakarya halkının bu etkinliklere katılımının zamanla yüksek sayılabilecek seviyelere ulaştığını söylemek mümkündür.

1950 yılından sonra yaşanan çok sesli siyasi atmosfer, basın hayatında da kendisini göstermiş ve Sakarya'da yeni isimlerle yerel gazeteler kurulmuştur. Özellikle 1954 yılından sonra il olarak basında bir hareket kazanılmış ve Hakikat, Sakarya Postası, Demokrat Sakarya, Son Dakika, Sabah, Cemiyet, Gürses, Sakarya Expres gibi günlük yayın yapan gazeteler faaliyete geçmiştir. Aynı zamanda ilçelerde de Geyve Postası, Hendek Postası, Sapanca Postası gibi isimlerle gazeteler çıkarılmıştır. Gazetelerdeki çeşitlilik ve basına rağbet, Sakarya halkının eğitim ve kültür seviyesinin de bir değerlendirmesi olarak yorumlanabilir.

Sakarya'nın sağlık alanında uğraştığı işlerin başında bu dönemde, veremle savaş gelmiştir. 1951 yılında 645 ölümün 100'ü verem sebebiyle yaşanmıştır. Bu sayı durumu ortaya koymaktadır. Bu sebeple hastalıkla mücadele ve hastaların sağlıklı beslenmesi için gerekli yardımların yapılmasına başlanmıştır. İlçelere Verem Savaş dispanserleri açılarak, aşı uygulamasının yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Köylere yönelik olarak da sıtma ve çocuk hastalıkları konusu ele alınmıştır. Bu konuda belirli bir ölçüde gelişme kaydedilmiştir. Adapazarı'nda bulunan eski devlet hastanesinin, modern imkanlara kavuşturularak Sakarya Devlet Hastanesi adıyla yeniden açılması 1957 yılında gerçekleşmiştir. Ayrıca 1959 yılında Adapazarı Sosyal Sigortalar Hastanesi faaliyete geçirilmiştir. 1958 yılında Özel Hastane statüsünde bir hastane açılmış, şehirde Tabip Odasına bağlı özel muayenehaneler de hizmet vermeye başlamıştır. Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na sahip olan Sakarya'da 1957 yılında Muhtaç Çocukları Koruma Birliği adında bir yardım kurumu daha faaliyete başlamıştır.

Sonuç olarak, Sakarya'nın gerek siyasi öncüleri, gerek yerel yöneticileri ve katılımcı halkı ile, 1950-1960 döneminde, iktidar partisi olan DP'nin izlediği politikaların tüm yansımalarını bölgesel olarak takip ettiğini ve olumlu gelişmelerden faydalandığını, eksik hizmetler konusunda başarılı çalışmalar yürüttüğünü söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşivler

Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi

Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Özel Arşivi

Sakarya Muharip Gaziler Derneği Arşivi

TBMM Arşivi

Milletvekili Tercüme-i Hal ve Mazbata Dosyaları

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Bakanlar Kurulu Katoloğu (030.18.01)

BCA, Bayındırlık Katoloğu (030.01.0.0)

BCA, Cumhuriyet Halk Partisi Katoloğu (490.1.0.0)

BCA, Müşterek Kararnameler Katoloğu (030.10/030.11)

Resmi Yayınlar

Adapazarı Büyükşehir Belediyesi, *Dünden Bugüne Adapazarı*, Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları No.8, 2004.

ATOM, *Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3. Bölge Nüshası*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1958.

Ayın Tarihi Dergisi

Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya 1973 İl Yıllığı, İstanbul: Sakarya Valiliği Yayınları, 1973.

Kocaeli 1967 İl Yıllığı, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1970.

Resmi Gazete

Sakarya 1967 İl Yıllığı, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1970.

TBMM Albümü 1920-2010, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre: IX, X, XI.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *1935 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi, 1937.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul: 1961.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: 1956.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Genel Nüfus Sayımı*, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 54-Sakarya İli, 1975.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958)*, Ankara: 1959.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)*, Ankara: 1962.

T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı*, Ankara: 1968.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim (1950-1951)*, Ankara: 1951.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (DİE), *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim (1960-1961)*, Ankara: 1965.

- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (DİE), *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaokul (1950-1951)*, Ankara: 1951.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (DİE), *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaokul (1953-1960)*, Ankara: 1963.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (DİE), *Milli Eğitim İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim (1953-1960)*, Ankara: 1963.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (DİE), *Milli Eğitim İstatistikleri, Milli Halk, Çocuk, Üniversite ve Okul Kütüphaneleri (1959-1968)*, Ankara: DİE Matbaası, 1972.

Gazeteler

Ada Postası

Adapazarı Akşam Haberleri

Anadolu

Aydın Tarihi

Bizim Şehir

Cemiyet

Cumhuriyet

Demokrat Adapazarı

Demokrat Sakarya

Hakikat

Halkın Sesi

Hürriyet

Milliyet

Sakarya

Sakarya Ekspres

Sakarya Gazetesi

Sakarya Postası

Türk Yolu

Ulus

Vatan Gazetesi Kocaeli İlavesi

Yeni Ada Postası

Yeni Sabah

Yeni Zurna

Zafer

Kitaplar

- ADIVAR, Halide Edip, *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Atlas Yayınları, 1984 .
- AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- AKKAYA, Bülent, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin İç Güvenliği (1950-1960)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sivas, 2010.
- AKTAŞ, Ali, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleri İle Sakarya (Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı)*, Adapazarı Merkez Belediyesi Yayınları, Sakarya: 2008.
- AKŞİN, Sina, *Çağdaş Türkiye 4 (1908-1980)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2013.
- ALTINTAŞ, Mustafa, *Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*, Muğla İşletmecilik Meslek Yüksekokulu Yayınları, 1978.
- APAK, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- ARTUÇ, İbrahim, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1987.
- ATASEVER, Gülbahar, *Siyasal Parti Tipolojisi, İttihat ve Terakki'den Günümüze Türkiye'de Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi, 2010.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Ankara: Remzi Kitabevi, 2000.
- AYDIN, Hüseyin, *Türkiye'nin Yurtdışına Asker Gönderme Kararlarında Yasama ve Yürütmenin Rolü*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.
- BALCIOĞLU, Talia, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul: Işıl Matbaası, 1952.
- BAŞAR, Haşmet, *Adapazarı Şeker Fabrikası ve Çevreye Yaptığı Sosyal Tesirler*, Adapazarı: Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi, Yayın Seri: C, Sayı: 16.
- BAŞGİL, Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, İstanbul: Kubbealtı, 2017.
- CENTEL, Nur- ZAFER, Hamide-ÇAKMUT, Özlem, *Kişilere Karşı İşlenen Suçlar*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2007.
- ÇAĞLAR, Yücel, *Esnaf, Sanatkar ve Çevre*, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı ve Friedrich Naumann Vakfı Çevre Bilgi Merkezi (ÇBM) Yayın No:1, 1994.
- ÇANKAYA, Necati, *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, 1985.

- ÇETİN, Yusuf, *Sakarya'nın Kültürel ve Tarihi Mirası*, Sakarya Valiliği, Melisa Matbaacılık, 2009.
- ÇEVİK, Zeki, *Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002.
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Programı*, Ankara: Ulus Basımevi, 1935.
- Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) Programı*, Ankara: Yeni Matbaa, 1954.
- DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- DEMİREL, Tanel, *Türkiye'nin Uzun 10 Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Demokrat Parti (DP) Programı*, Ankara: 1946.
- ERENDİL, Muzaffer, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*, Ankara: Nur Ofset, 1982.
- ERGİN, Nureddin, *Arifiye Öğretmen Okulu ve Tarihçesi*, Adapazarı: Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayını Seri: A, No: 7.
- ERÖZ, M- ALPAN, S., *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, SESAM (Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi) Yayını, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968.
- ERYILMAZ, Bilal-ES, Muharrem-ÇALIŞIR, Mustafa-ŞANVER, Cahit, *Adapazarı Metropoliten Alanında Nüfus ve Gelişimi Araştırması*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 1996.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara: Kalite Matbaası, 1974.
- GÖÇER, Orhan, *Adapazarı ve Fizik Planlaması*, İstanbul: Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayını (SESAM), Yayın No. 5, 1968.
- GÖKÇEN, Rifat, *Sakarya ve Marmara Bölgesi*, İstanbul: Özyürek Yayınevi, 1992.
- GÜREŞÇİ, Ertuğrul, *Kırsal Göç, Tarım ve Toplum Üzerine Köşede Kalan Yazılar*, İstanbul: Semerci Yayınları, 2014.
- GÜVENÇ, B.-SHORTER, F.C., *Türkiye Demografyası*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1971.
- HACİMİRZAOĞLU, Ayşe Berktaş, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999.
- İNAN, Arı, *Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmit Konuşmaları*, Kocaeli: İzmit Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

- İNÖNÜ, İsmet, *Eğitim-Öğretim Üzerine*, Haz. İlhan Turan, Ankara: Türk Eğitim Derneği İnönü Vakfı Yayınları, 2002.
- İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.VIII, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- KARANFİL, Leyla, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, Ankara: Akvaryum Yayınevi, 2005.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- KEPENEK, Yakup-YENTÜRK, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 2011.
- KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- KOÇAK, Cemil, *Darbeler Tarihi, 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- KOÇAK, Cemil, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- NARİN, Resul, *XIX. Yüzyılda Adapazarı*, Sakarya: Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2011.
- NİŞANCIK, İrfan Özdilek, *Adapazarı Tiyatro Tarihi*, Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007.
- OLGUN, Kenan, *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2008.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- ÖYMEN, Hıfzırrahman Raşit, *Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri (Devrimler ve Reformlar Açısından)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1969.
- ÖZDEMİR, Kamil, *Demokrat Parti Dönemi Adapazarı-Sakarya'da Siyasi Hayat (1946-1960)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011.
- ÖZEL, Sabahattin, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, Sakarya: Adapazarı Belediyesi Yayınları, 1987.
- ÖZER, İlbeyi, *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, İstanbul: İskenderiye Yayınları, 2015.

- Sakarya, Sakarya İl Turizm Komitesi Yayınları, Adapazarı: 1965.
- SÜSLÜ, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara: Sistem Ofset, 1990.
- ŞAHİN, Enis, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2004.
- ŞAHİN, Enis, *Sakarya Basın Tarihi 1919-2004*, İstanbul: Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 2005.
- ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2016.
- ŞEYBANLIOĞLU, Mustafa Emrah, *Hırsızlık Suçu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.
- ŞİDE, M. Sadık, *Çalışma Hayatı, Türk-İş ve Sendikalar*, İstanbul: 2004.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara: M.E.B. Yayınevi, c. IV. 1978.
- TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- TOKER, Metin, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1991.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.
- TUNA, Fahri, *Adapazarı Yazıları*, Sakarya: Değişim Yayınları, 2007.
- TUNA, Fahri, *Aynalıkavak Yazıları*, Sakarya: Sakarya Valiliği Yayınları, 2011.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul: 2007.
- TUNCER, Erol- DANACI, Necati, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV), 2003.
- TUNCER, Erol, *1957 Seçimleri*, Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV), 2010.
- TUNÇ, Bilal, *Demokrat Parti Dönemi'nde Kocaeli 1950-1960*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2016.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Cem Yayınları, 1992.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-24 Mayıs 1960)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.

Türkiye Köylü Partisi (TKP), Gaye-Prensipier, Tüzük, Program, Beyanname, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1952.

Türkiye İller Ansiklopedisi, c. II, İstanbul: 2005.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, *Sakarya Basını, The Press of Adapazarı*, İstanbul: 1968.

ULUGÜN, F. Yavuz, *Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli*, Kocaeli: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği (KYÖD) Yayını, 2000.

YILDIRIM, Fahri, *333'den 1933'e Seyahatnamelerde Sakarya*, Sakarya: Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2010.

Yurt Ansiklopedisi İl İl Türkiye, Dünyü, Bugünü, Yarını, c. VII, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1983.

Yurt Ansiklopedisi İl İl Türkiye, Dünyü, Bugünü, Yarını, c. IX, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1983.

YÜCE, Rifat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, Kocaeli: Demkar Yayınevi, 2007.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Makale ve Bildiriler

- “Adapazarı’ndan Notlar”, *Ada Kariyesi’nden Sakarya Vilayeti’ne*, I (1953), s. 50
- Adapazarı Öğretmenler Yardımlaşma Derneği, *Dernek*, 1(Nisan 1955).
- AKKAYA, Bülent, “Türkiye’nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı”, *Akademik Bakış Dergisi*, (Şubat 2012), s. 1-20.
- ALBAYRAK, Mustafa, “Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 23/67-69 (Kasım 2007), s. 219-250.
- ALBAYRAK, Mustafa, “Hürriyet Partisi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/71 (Temmuz 2018), s. 341-380.
- ALKAN, Mehmet Ö., “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri (Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi Yaklaşımıyla)”, *Anayasa Yargısı*, 23 (2006), s. 133-165.
- ALPER, S., ARAP, E., DEĞİRMENCİOĞLU, B., “Unutulan Savaş Kore Savaşı”, *Türk Hukuk Gündemi Dergisi*, I (2014), s. 74-83.
- AMASYALI, Fikret, “Yardım Dernekleri”, *Adapazarı Akşam Haberleri*, 12 Ocak 1952, Sayı: 33, s.1.
- ARDAMAN, Asım, “Adapazarı ve İktisadi Bakımdan Bugünü ve Yarını”; *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine Dergisi*, I (1953), s. 42-48.
- ARITÜRK, Emin- ARPACIK, Rafet- ALTINSAAT, Kadir, “Karasu İnekhanesi Holştayn İneklerinde Bazı Süt Verimi Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayını*, 3/15 (1968), s. 302-306.
- ATNUR, İbrahim Ethem, “Rum ve Ermenilerin İzmit-Adapazarı Bölgesinden Tehciri ve Yeniden İskanları Meselesi”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* (22-23 Haziran 1998), Adapazarı: 1999, s. 126-132.
- AYDAR, Kemal, “İl Merkezliğine Namzet Adapazarı”, *Ada Kariyesinden Sakarya Vilâyeti’ne Dergisi*, I (1953), s. 24-27.
- BALCIOĞLU, Hasan Muzaffer, “Ada Kariyesinden Sakarya Vilâyeti’ne”, *Ada Kariyesinden Sakarya Vilâyeti’ne Dergisi*, I (1953), s. 6-14.
- BALCIOĞLU, Hasan, “Ekonomi Yönünden Sakarya İli”, *Ada Kariyesi’nden Sakarya Vilayeti’ne Dergisi*, I (1953), s. 28-36.
- BAŞAR, Erdoğan, “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Hareketleri”, *Eğitim Üç Aylık İlmi Dergi*, 1 (1992), s. 88-123.

- BULUT, Sedef, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, *Akademik Bakış*, 2/4 (2009), s. 125-145.
- ÇAĞLAR, Günay, “Milli Mücadele’de Çerkez Ethem’in Kuzey-Batı Anadolu’daki Faaliyetleri”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 133-141.
- ÇAKMAK, Diren, “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, *Akademik Bakış*, 2/3 (2008), s. 153-186.
- DİKİCİ, Ali, “Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Polis Teşkilatı”, *Akademik Bakış*, III/5, 2009, s. 61-70.
- DURAK, Gökhan, “Türk ve Dünya Basınında Kore Savaşı ve Türkiye”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36 (Şubat 2015), s. 323-339.
- EKEN, Musa, “Adapazarı Metropoliten Alanında Belediyecilik ve Sorunları”, *Dünden Bugüne Adapazarı Sempozyumu Bildirileri (4 Haziran 1997)*, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 1997, s. 8-38.
- EMİROĞLU, Atiye- KOÇYİĞİT, Nezahat- KESİCİ, Senem, “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2012), s. 72-92.
- ERDOĞAN, Caner, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (Ekim 2017), s. 366-379.
- EROĞLU, Türker, “Sakarya’da Musiki”, *Sakarya İli Tarihi*, c. II Sakarya: SAÜ. Rektörlüğü Yayınları, 2005, s. 1091-1095.
- FINDIKOĞLU, Z. F., “Adapazarı’nın Şehirleşmesi ve Başlıca Sosyolojik Problemleri”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0/7 (Eylül 2011), s. 1-60.
- GÜL, Mustafa, “Sakarya Meydan Muharebesi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 188-195.
- GÜNEŞ, Ahmet, “Ağaç Denizinde Bir Kaza ve İki Köy: Ada, Koyluca-i Kebir ve Sagir”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 67-76.
- İNANDIK, Hamit, “Adapazarı Bölgesinin İklimi ve Bitki Örtüsü”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 0/13 (Ekim 2014), s. 125-140.
- İPEK, Nedim, “Sakarya’ya Türk Göçleri”, *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, c. I, 2005, s. 633-660.
- KARAVUL, Can- BEYHAN, Günay- SELİM, Haluk, “Sakarya Bölgesinin Depremselliği ve Depremi Önceden Haber Verme Çalışmaları”, *Dünden Bugüne*

Adapazarı Sempozyumu Bildirileri (4 Haziran 1997), Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 1997, s. 87-94.

KAYNAR, İhsan Serdar, “Haydarpaşa-İzmit Demiryolu ve İskelelerle İlişkisi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (Temmuz 2015), s. 136-148.

KEYDER, Çağlar-PAMUK, Şevket, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1984), s. 52-63.

KILINÇ, Mustafa, “Türk Demokrasi Tarihinde Millet Partisi ve Osman Bölükbaşı Üzerine Bir İnceleme (1948-1973)”, *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 5/23 (2018), s. 1241-1246.

KOÇAK, Süleyman Yaman- EKŞİ, Ali, “Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (Mayıs 2010), s. 295-307.

KONUKÇU, Enver, “Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 14-20.

KONUKÇU, Enver, “Sakarya Yolları, Kara ve Demiryolu Ulaşımı”, Sakarya: *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, c.I, 2005, s. 595-631.

KONUKÇU, Enver –ŞAHİN, Enis, “Cumhuriyet Dönemi’nde Adapazarı ve Çevresinde Mülki Yapılanma”, *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, c. II, Sakarya: 2005, s. 877-905.

KÖKSAL, Osman, “Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesindeki Mücadeleler”, “Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 31-40.

KUTLUATA, Münir, “Sakarya’da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, XI (1970), 50-106.

LİMONCUOĞLU, Alihan, “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı Millet Partisi (1948)”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5/10 (2018), s. 145-155.

OKTAR, Suat-VARLI, Arzu, “Türkiye’de 1950-1954 döneminde DP’nin Tarım Politikası”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28/1 (2010), s. 1-22.

OLGUN, Kenan, “Sakarya’da Eğitim”, *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya: SAÜ. Yayınları 2005, s. 945-1008.

OLGUN, Kenan, “İzmit Sancağı’nda 1912 Seçimleri ve Milletvekillerinin Meclisteki Faaliyetleri”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 111-125.

- ÖZEK, Çetin, “Türk Ceza Hukukunda Kumar Suçu”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 29/1-2 (1963), s. 121-156.
- ÖZER, Sevilay, Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (Nisan 2014), s. 61-80.
- PINAR, Mehmet, “Kocaeli’nde Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Faaliyetleri”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri III*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, s. 89-90.
- PINAR, Mehmet, “Anadoluculuk Ekseninde Türkiye Köylü Partisi”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37 (2017), s. 317-340.
- SARI, Mustafa-NARİN, Resul, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Adapazarı İslam Ticaret Bankası”, *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri (20-22 Nisan 2006)*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c. II, 2007, s.938-962.
- SAVAŞ, Selami, “Verem Mücadelesinde Hekimlerden Şikayet”, Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Ocak 1952, Sayı: 40.
- SOFUOĞLU, Ebubekir, “Adapazarı’nda Belediyecilik Faaliyetleri”, *Sakarya İli Tarihi*, c.II, Sakarya: 2005, s. 1009-1090.
- SOLAK, Ömer-AKBAL, İsmail, “Millî Mücadele’yi Konu Alan Romanlarda Kocaeli ve Çevresi”, *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri (20-22 Nisan 2006)*, c.II, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, s. 996-1006.
- SUBAŞI, Turgut, “I. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı’ndaki Sosyal Hayat Hakkında Bazı Gözlemler”, *Sakarya İli Tarihi*, c. I, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005, s. 409-448.
- ŞAHİN, Enis, “Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri”, *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya: 2005, s. 771-820.
- ŞAHİN, Enis, “Geyve ve Ali Fuat Paşa”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s.150-160.
- ŞAHİN, Enis, “Sakarya Vilayetinin Oluşumu”, *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya 2005, s. 907-943.
- ŞAHİN, Enis- TUNÇ, Bilal, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Arasındaki Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1/2 (2015), s. 31-69.
- ŞAVKILI, Cengiz AYDIN, Tülay, “Tek Parti Döneminde CHP’nin Yozgat Teşkilatı (1939-1942)”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016)*, Bildiri Kitabı, c. 2, Yozgat: 2016, s. 329-337.

- TARKAN, Talat, “Göl, Plaj ve Kaplıca Cenneti Adapazarı”, *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine Dergisi*, (1953), s. 15-20.
- TAŞDELEN, Musa, “Sakarya’nın Sosyal ve İktisadi Yapısı Üzerine”, *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya: 2005, s. 833-846.
- TİRYAKİ, Ayça, “Sangarius Köprüsü”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 204-210.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935 “Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. XII/25 (Güz 2012), s. 55-78.
- TUNCEL, Metin, “Türkiye’de Yeni Şehirler Adapazarı Örneği”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı: 1999, s. 1-5.
- TUNCEL, Metin, “Adapazarı” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c. I. İstanbul: 1988.
- TUNCEL, M., “İzmit” Maddesi, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- UYŞAL, Hayrettin, Sapanca İlçe Kuruluş Hatırası 1 Eylül 1957, Sakarya: Sapanca İlçe Kutlama Komitesi Yayını, 1957.
- UZUN, Turgay, “Siyasal Partiler ve Türkiye”, İttihat ve Terakki’den Günümüze Türkiye’de Siyasal Partiler, Ankara: Orion Kitabevi, 2010.
- YAŞA, Memduh ve İlim Heyeti, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), Akbank Kültür Yayını, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1980.
- YAVUZ, Nuri, “Sakarya ve Çevresinin Türk Hakimiyetine Girişi”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 21-30.
- YILDIRIM, Engin, “Anadolu’da Sendikacılığın Gelişimi: Adapazarı Örneği”, *Dünden Bugüne Adapazarı Sempozyumu Bildirileri (4 Haziran 1997)*, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 1997, s. 197-204
- YURT, Recep, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Sakarya İline Olan Göçler ve Sakarya Nüfusuna Etkilerinin İncelenmesi”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Adapazarı: 1999, s. 6-13.

Söyleşi, Belgesel ve İnternet

ÇİMEN, Ali, “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) İç Gelişmeler Nelerdir?”, *Sessiz Tarih*, 5 (2014), <http://www.sessiztarih.net/2014/05/demokrat-parti-donemi-1950-1960-ic.html>. (Erişim Tarihi: 03.10.2017).

Emniyet Müdürlüğü’ne bağlı ikinci şubede görev yapmış emekli polis memuru ile yapılan görüşme (Aralık 2017).

Sakarya Muharip Gaziler Derneği Başkanı Erol Demir ile yapılan görüşme (Mart 2018).

TOKER, Kemalettin, “Kadastro Mevzuatı”, https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/kadastro_mevzuati_ders_notu_2016.pdf. (Erişim Tarihi: 10.10.2016).

TUNA, Fahri, “Okan Müderrisoğlu İle 40 soruda Adapazarı”, Türkiye Yazarlar Birliği, <http://www.tyb.org.tr/okan-muderrisoglu-ile-40-soruda-adapazari-6362yy.htm> (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

TUNA, Fahri, “40 Soruda Ş. (Mehmed Selahaddin Şimşek) ve Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/40-soruda-s-mehmed-selahaddin-simsek-ve-adapazari-6261yy.htm> (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

TUNA, Fahri, “M. Nuri Paker ile 40 soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/m-nuri-paker-ile-40-soruda-adapazari-5353yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

TUNA, Fahri, “M. Nuri Paker ile 40 soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/m-nuri-paker-ile-40-soruda-adapazari-5353yy.htm>; (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

TUNA, Fahri, “40 Soruda Organizatör Hamdi Özarutan”, <http://www.tyb.org.tr/40-soruda-organizator-hamdi-ozarutan-5195yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

TUNA, Fahri, “İbrahim Ertiryaki İle 40 Soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/ibrahim-ertiryaki-ile-40-soruda-adapazari-6626yy.htm> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

TUNA, Fahri, “Vahdettin Sevinç İle 40 soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/prof-dr-vahdettin-sevinc-ile-40-soruda-adapazari-6804yy.htm>, (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

TUNA, Fahri, “Mimar Muhammed Dayal ile 40 Soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/mimar-muhammet-dayal-ile-40-soruda-adapazari-mimarisi-5536yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

TUNA, Fahri Tuna, “40 Soruda Organizatör Hamdi Özarutan”, <http://www.tyb.org.tr/40-soruda-organizator-hamdi-ozarutan-5195yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

TUNA, Fahri, “Okan Müderrisoğlu ile 40 Soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/okan-muderrisoglu-ile-40-soruda-adapazari-6362yy.htm> (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

TUNA, Fahri, “40 Soruda Organizatör Hamdi Özarutan”, <http://www.tyb.org.tr/40-soruda-organizator-hamdi-ozarutan-5195yy.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

TUNA, Fahri, “Demir Can Dilek’le 40 Soruda Adapazarı”, <http://www.tyb.org.tr/demir-can-dilek-40-soruda-adapazari-4834yy.htm>. (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Türkiye Radyo Televizyon (TRT) Belgesel Yayını, “Sakarya Nehri”, 2016.

http://mevzuat.meb.gov.tr/html/7236_5442.html. (Erişim Tarihi: 08.12.2017).

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2644.pdf> (Erişim Tarihi: 08.09. 2016).

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2803.pdf> (Erişim Tarihi: 14.10.2017).

<http://www.kocaeli.gov.tr/gorev-yapmis-valiler> (Erişim Tarihi: 07.02.2017).

www.sakaryarehberim.com/1083 (Erişim tarihi 19.12.2014).

<http://www.sakaryarehberim.com/sehir-rehberi/sakaryanin-ilceleri/kaynarca/35>.(ErişimTarihi: 06.10.2017).

https://yenisehir.fandom.com/tr/wiki/E%C5%9Fref_Erkut (30.12.2019)

http://www.sakarya.gov.tr/default_b0.aspx?content=1044 (Erişim Tarihi: 08.09.2015).

www.sakaryayenigun.com (Erişim tarihi: 24.12.2014).

<http://www.die.gov.tr/konular/nufusSayimi.htm>. (ErişimTarihi: 02.05.2015).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelime=176561. (03.09.2017).

<http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/160.pdf>. (Erişim Tarihi: 03.09.2017).

http://www.asayis.pol.tr/Sayfalar/Yankesicilik_kapka%C3%A7.aspx. (Erişim Tarihi: 02.09.2017).

<http://www.halilibrahimcelik.av.tr/gasp-sucu-ve-cezasi-yagma-sucu> (Erişim Tarihi: 03.09.2017).

<https://barandogan.av.tr/blog/ceza-hukuku/kacakcilik-sucu-ve-gumruk-kacakciligi-suclari-cezasi.html> (Erişim Tarihi: 02.09.2017).

<https://barandogan.av.tr/blog/ceza-hukuku/gorevi-yaptirmamak-icin-direnme-sucu-cezasi.html> (Erişim Tarihi: 10.11.2017).

<http://alonot.com/karaborsacilik-nedir>. (Erişim Tarihi: 04.08.2017).

<https://tekmanpost.wordpress.com/2013/10/18/yerel-yonetimlerde-acilim-1580-sayili-belediye-kanunu-ile-5393-sayili-belediye-kanunu-arasindakifarklar/> (Erişim Tarihi: 01.12.2016).

http://www.ata.boun.edu.tr/htr/Kaynakca/312/Keyder%20and%20Pamuk_Ciftciyi%20Topraklandirme%20Kanunu.pdf (Erişim Tarihi 06.06.2016).

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/11/540/6666.pdf> (Erişim Tarihi: 02.05.2016).

<http://www.sakarya.pol.tr/Sayfalar/gorevyapmismudurler2.aspx>. (Erişim Tarihi: 03.10.2017).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1502>

https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (Erişim Tarihi: 02.09.2018).

<http://muharipgaziler.org.tr/kore-savasi/> (Erişim Tarihi: 11.09.2017).

<http://www.koresavasi.com/kore-savasi-sehitleri-kore-savasi-gazileri-2/kore-sehitleri-listesi> (Erişim Tarihi: 12.12.2017).

<http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Baskanliklar/BaskanliklarTrafik/Gorevleri.aspx> (Erişim Tarihi: 08.12.2017).

<http://trafik.net.tr/trafik-kazasi-nedir/> (Erişim Tarihi: 09.12.2017).

http://www.dkbb.gov.tr/?page_id=478 (Erişim Tarihi: 07.07.2018).

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi52_pdf/2tarih_siyaset_uluslararasıiliskiler/erdogan_caner.pdf (Erişim Tarihi: 27.08.2019).

<https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt2/329-337.pdf> (Erişim Tarihi: 02.12.2018).

http://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkiları/koy_enstitu.htm (Erişim Tarihi: 02.12.2018).

EKLER

EK 1: 1955 yılı Sakarya Vilâyeti'nin İhtiyaçlarına dair rapor; BCA, Fon Kodu: 030.01/117.743.3

1955 YILI SAKARYA VİLÂYETİ İHTİYAÇLARINA DAİR RAPOR
15.8.55

Sakarya Vilâyetinin ihtiyaçları

1. I- Sakarya Vilâyeti ve kazalarının iktisaden daha fazla kalkınmalarının neye mütevakıf olduğunun mütehassıslar tarafından tetkiki,

2- Sakarya nehrinin ve yan derelerinin mekece'den Karasuya kadar ıslâh ve sulama tesisatının üç yılda ıkmali,

3- Çam Dağındaki demir madeninin işletilmesi,

4- Geyve'de bir Çimento Fabrikası kurulması,

5- Kocaeli Vilâyetinden yol makineleri devir alınmamıştır.

Yol makineleri alınması için 750 bin liralık ilâve yardım.

6- Yol makinelerinin sipariş ve celbine kadar vilâyet emrine bir buldozer, bir grayder, bir loder, bir kompresör ve altı kamyon verilmesi (Milli Savunma Vekâletinden).

7- Akçakoca - Karasu sahil yolunun Devlet Karayolları ağına alınması ve inşası,

8- Adapazarında Emekli Sandığı tarafından bir iş hanı yapılması,

9- Çark, Sapanca Gölü, Kuzuluk Hamamı, Karasu Plajının Turizm Genel Müdürlüğü, Evkaf vesair başka teşekküller tarafından ele alınarak ihya edilmesi,

10- Şehir ve kasabalarımızda çiftte tedrisat yapılmakta ve birçok sığıniciler kayıt edilmemektedir. 750 bin lira istikrazda 8-10 ilk okul yapılması Umumi Meclisçe karara bağlanmıştır. Tasvip ve iller Bankasınca verilmesi.

11- İlk Okul Vaptırma Derneği vasıtasile inşasına başlanan iki ilk okul binasının ıkmali için Maarif Vekâletince 100 bin lira yardım yapılması.

12- Köy Okulları inşası için Maarif Vekilinin vadettiği 100 bin liranın gönderilmesi.

13- Kazalarda ıkmal olunamayan Orta Okulların inşası için 50 bin lira gönderilmesi,

14- Sivil hava alanı yapılması.

030 01 117 743 3

13

EK 2: Sakarya'da Türkçeleştirilen tabii yer adları hakkında, BCA. Fon Kodu: 030.11.1/369.45.15

Sakarya - Sayfa : 1

S A K A R Y A İ L İ

5442 sayılı kanunun 2 nci maddesi gereğince adı Türkçeleştirilen

Tabii yer adları :

(1) Haritada bulunduğu yerin :
S. Sağa kıymeti
Y. Yukarı kıymeti

Tabii yerin adı	Tabii yerin yeni adı	(1) 1/100.000 haritada yeri
1 - Yalbaraz Tepe	Yalpak Tepe	Adapazarı-G24 S.65/Y.35 karesinde
2 - Armutluk Tepe	Yukarı Armutluk Tepe	Adapazarı-G24 S.87/Y.24 karesinde
3 - Senaiye Tepe	Üvgü Tepe	Adapazarı-G24 S.66/Y.05 karesinde
4 - Lâik Dere	Kayık Dere	Adapazarı-G24 S.79/Y.05 karesinde
5 - Koca Tepe	Kocataş Tepe	Adapazarı-G24 S.72/Y.98
6 - İfrasiye Tepe	Yeşil Tepe	Adapazarı-G24 S.51/Y.08 karesinde
7 - Körminnas Tepe	Gürgen Tepe	Adapazarı-G25 S.94/Y.36 karesinde
8 - Cindere	Cinli Dere	Adapazarı-G25 S.03/Y.29 karesinde
9 - Kilişecik Dere	İnci Dere	Adapazarı-G25 S.04/Y.25 karesinde
10 - Kureyşi Dere	Bıçkı Dere	Adapazarı-G25 S.95/Y.94 karesinde

030 | 11 | 1 | | 369 | 45 | 15

EK 3: Sakarya'da Türkçeleştirilen tabii yer adları hakkında, 2.sayfa. BCA. Fon Kodu: 030.11.1/369.45.15

Sakarya - Sayfa : 1

S A K A R Y A İ L İ

5442 sayılı kanunun 2 nci maddesi gereğince adı Türkçeleştirilen

Tabii yer adları :

(1) Haritada bulunduğu yerin :
S. Sağa kaymeti
Y. Yukarı kaymeti

Tabii yerin adı	Tabii yerin yeni adı	(1) 1/100.000 haritada yeri
1 - Yalparaz Tepe	Yalpak Tepe	Adapazarı-G24 S.65/Y.35 karesinde
2 - Armutluk Tepe	Yukarı Armutluk Tepe	Adapazarı-G24 S.87/Y.24 karesinde
3 - Sennaye Tepe	Övgü Tepe	Adapazarı-G24 S.66/Y.05 karesinde
4 - Lâik Dere	Kayık Dere	Adapazarı-G24 S.79/Y.05 karesinde
5 - Koca Tepe	Kocataş Tepe	Adapazarı-G24 S.72/Y.98
6 - İfrasiye Tepe	Yeşil Tepe	Adapazarı-G24 S.51/Y.08 karesinde
7 - Körainnas Tepe	Ölgen Tepe	Adapazarı-G25 S.94/Y.36 karesinde
8 - Cindere	Cinli Dere	Adapazarı-G25 S.03/Y.29 karesinde
9 - Kilişecik Dere	İnci Dere	Adapazarı-G25 S.04/Y.26 karesinde
10 - Kureyşi Dere	Başkı Dere	Adapazarı-G25 S.95/Y.94 karesinde

030	11	1		369	45	15

EK 4: Adapazarı Türk Musiki Cemiyeti Başkanı Osman Erkaya; 1923, Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi

EK 5: Adapazarı'nın İl Olduğu Gün, Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, Vali Nazım Üner, Cemal Babaç ve Mebuslar, 1 Aralık 1954; Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi

EK 6: Uzun Çarşı Ticaret ve Sanayi Odası Bina Açılışı, (Adapazarı Ticaret Odası Personeli, Zeki Erdem, Osman Erkaya, Mustafa Orhun, Veznedar Boşnak Süleyman Efendi ve Celal Bayar, Adnan Menderes), 1954; Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi

EK 7: 18.03.1948 tarihinde Ankara Cumhurbaşkanlığı köşkünde, Şeker Fabrikası kurulması konusunda Cumhur Başkanı İsmet İnönü tarafından kabul edilen heyet. Belediye Başkanı İzzet Şükrü Enez, Hasan Erman, Reşat Keremoğlu, Nüzhet Yığın, Dr. Kadri Kalfaoğlu, Osman Erkaya, Başbakan Yardımcısı Nihat Erim; Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Dosya No: 39/2

EK 8: Sakarya Valisi Nazım Üner'in başkanlığında, Adapazarını Güzelleştirme ve Kalkındırma Derneği İdari Heyeti azaları ile birlikte yapılan toplantıdan, 27.01.1955; Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi

EK 9: Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı başkanlığında, Belediye Meclisi Toplantısından; 20.10.1954, Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi

EK 10: Sakarya'nın ilk Valisi Nazım Üner'in, Sakarya il olduktan sonra ilk merasim geçişi, Yapı Kredi Önü, 1 Aralık 1954; Osman Erkaya (Mustafa Erkaya) Arşivi, Dosya No: 90/2

Demokrasi
HAK
ilmidir

Demokrat Sakarya

Yıl 1 GÖNLÜK SİYASİ GAZETE Sayı: 142

Kuruluşu
Rafet Akbay - Hasan Bayrak

Müdürlük: Ankara - Sıhhiye Kışlası

TÜRKİYE
BASKI VE YAKMA
Türk SAKARYA Matbaası
Sıhhiye Caddesi No: 2-4
Ankara - Telefon: 445
Faks: 2 4444

PERŞEMBE
2
ARALIK 1954

Yeni İhtiva Fikri
Makale, Şiir
Mizah, Mektup
Lafaz, Öykü
Söyleniş
M. Ö.

Cemiyet

2 Aralık 1958

Satış: Sığır, Detimel Saray

Hakimiyet Kayıtları
Samsun Mülkiyetinde

Çarşamba
23
Nisan 1958
Sakarya

Tel: 1746

MİLLÎ HAKİMİYET ve ÇOCUK BAYRAMI

Bu gün bütün yurttta kutlanıyor

23 Nisan bayramı şehrimizde de bu günün önemine uygun bir şekilde programlaşmıştır

22 Nisan - 1958 Sa-
lı günü öğleden sonra
ve 23-Nisan-1958 Çar-
şamba günü öğleden
kadar Millî Haki-
miyetin Kuruluşunun
33 üncü Yıl Dönümü
Bayramıdır. Bu müra-
sele:

1- O günlerde res-
mî daireler, müesseseler,
işahar ve bütün şehir
Bayraklıyla süslenerek,
grec de aydınlatılacak-
tır.

22-Nisan-1958
Salı Günü

2- Bayramın Başlan-
gıcı olan 22 Nisan-19-
58 salı günü Lise, Ti-
caret Lisesi, Arifiye
İlköğretmen Okulu, Er-
kek sanat enstitüsü iz-
cileriyle İlkokulların
yavrakurtları başlarında
oyunakbayırı olduğu
halde okullarından ha-
reket ederek Lise bah-
çesinde toplanacaklar
ve önde belediye ban-
dunu arkada okullar sa-
at 11 de Liseden hare-
ketle Ankara caddesi
yolu ile Güneşli önün-
den geçerek Atatürk
parkındaki Atatürk bü-
tüsünde tam 11.15 de
parlamış alması olacak-
lardır.

3- Saat 12.25de Ban-
da İstiklâl Marşı çal-
acak ve izciler ban-

Türk Milletini, İstiklâl, Hürriyet, Hakimiyet, bir var olanlık
bulduktan sonra, Bayrak üniforması altında
birlikte bütün vatanımda birarada toplanacaktır.

doğa eşitlik edecek-
lerdir.

4- İstiklâl Marşı-
dan sonra Vahitlik, Be-
lediye, partiler, Mües-
seseler ve her okulların
kendü numune hazırladığı
çelenkler ve buket-
ler sonra konuşacak, Li-
seden birinci konuşma
yapacak bir yavrakurt-
ta çıkacaktır. (Da-
ire ve müesseselerin çe-
lenkleri saat 12 de Li-
sede hazır olmak ve iz-
ciler bu çelenkleri ta-

zina önünecekler ve o-
kullarında dağıtılacak-
lardır.

6- Bugün saat 15-18
arasında Çocuk Esirge-
me kurumu tarafından
Öğretmenler derneği lo-
kalinde gülbüz çocuk
müsahabası yapılacaktır.

7- Saat 16-18.30 a-
rasında Atatürk parkın-
da Belediye Bandosu
Bayram için hazırladığı
parçaları çalacaktır.

23 - Nisan - 1958
Çarşamba Günü

8- Mehter Takımı,
Lise, İmam-Hatip Oku-
lu, Ticaret Lisesi, Arifi-
ye İlköğretmen okulu,
Kız ve Erkek Sanat
enstitüsü, İlkokulların
izci ve yavrakurtları ile
okul kıyafetli öğrenci-
ler, çocuk Esirgeme ku-
rumu Yuva Çocukları,
Vagon atelyesi çanak
öğrencileri kendi okul-
larından çıkarak saat
9.30 sa kadar kerkide
gösterilen yerlerini al-
ması olacaktırlar.

9- Saat tam 9.45
de Vali ve refakatinde
Kumandan, Belediye
Başkanı, Meclis üyeleri,
Çocuk Esirgeme Kur-
um Başkanı olduğu hal-
de öğrencileri izci
öğrenci ve Bayramdan
kurtulacaklar

10- Teftişçi müfettiş
Vali ve yanındaki zevat
tribüne gelecek Bando-
nun çalacağı İstiklâl
marşı ile sercen Bayrak
çekilecektir.

11- İstiklâl Marşın-
dan sonra konuşmalar
yapılacak ve şiirler oku-
nacaktır.

12- Önde Mehter
takımı olmak üzere Bay-
rak Fildemler ve sıra
ile Yavrakurtlar izciler,
Yuva çocukları İlkokul-
lar, Vagon atelyesi çan-
ak okulu öğrencileri,
orandereci okullar ol-
mak üzere göçer resmi
yapılacaktır.

13- Akşam saat 20,
30 dan itibaren Tümen-
den bir kuz'a ile orta
dörececi okul izcileri
önderinde Belediye Ban-
dusu olduğu halde le-
sin alması tertiplenmek-
tir.

14- Bugün saat 18-
18.30 da Belediye Ban-
dusu Atatürk Parkında
Bayram için hazırladığı
parçaları çalacaktır.

15- Hafta içinde o-
kullar öğrenci valililerle
müesseseler verecekler-
dir.

16- 22 - 23 - Nisan
günlerinde yapılacak to-
rentler bütün Adapazarı
halde devredilecektir.

[illegible]

[illegible]

HEP
BU
Vatan
İÇİN

SAKARYA POSTASI

GÜNLÜK SİYASİ GAZETE

statü kuralları
Adapazarı
EMNİYET
BANKASI
İsmailiye Mahallesi
Başaklı ve Karıncalı
Bünye Mahallesi ile
Sakarya

Yıl: 2 Sayı: 232 FİYAT: 5 KURUŞ 9 - Mart - 1955 ÇARŞAMBA

VALİMİZLE BİR KONUŞMA

Vali Necati Çetir, Muhteremimiz Oğlan Tiryaki ile

ÖNER DİYORKİ:
*Bir akşam Bursa-
niyede idim, gati-
yorum, rüya gör-
düm. Rüya da o
zamanki Dehşetliye
vekilile beraberim
beni yanına çağır-
dı. Sonra...*

Vilâyetimize ilk geldikleri günden beri tanışmak seretline nallı olmadığımız Valimiz Nazım Öner ile ancak Sakarya Gazeteciler Cemiyeti'nin yeni idare heyetinin bir azamı olarak gittiğinde bu seretle nallı olabildim.

Sempatik Valimiz bizleri gayet nazikane ayakta karşıladı ve hırsızlıklarda bulunup yeni idare heyetine muvaffakiyetler diledi. Vakıtlarının kıymetini takdir ederek kendisinden bir röportaj rica ettim. Şimdi artık sayın Valimiz Sakarya Postası kâriyeriyle karşı karşıya bulunuyor. Kendisine ilk suallimi tavlâh ediyorum.

— Şimdiye kadar hangi valiliklerde bulunduğunuz.

— Bitlis, Rize ve son olarak Sakarya.

— Meslek hayatınızın en enteresan hadisesi? diye sorulduğunda cevapladım ki o zaman yüz hatları dü-

günleştirdi ve gözleri mazide daldı biraz düşündükten sonra; Kendi arzumu... diye sözüne başladı ve devam etti.

— Kaymakamlıktan Mülkiye müfettişliği ne terfian tayin edildim. Nahiye müdür-
lüğünden kaymakamlığına kadar olan 9 faal seneden sonra, 1943 de ilk olarak pasif sayılabilecek, tabir caizse bir kitap kurdu gibi evraklar arasında geçireceğim seneleri düşünerek çok müteessir olmuştum ve hırsız-
sa ilk aylarda bir türlü bu yeni vazife me intihak edememiş-
tim. Yıprattı altı se-
meden sonra, bir mü-
kiye müteassibi ola-
rak memleketi hizmetin en iyi bir şekli olan valilik için müracaat ettim. Valiğe tayinim gayet tıhâh olmuştur. Bir akşam Hırhanlıye'deyim, yatıyorum, her halde yedim yemi-
lerin tesiri olacak ak-

şam bir parça sıkıntı-
lı geçti ve rüya gördüm. Rüya da o zamanki Dehşetliye Vekili ile beraberim ve benimle konuşuyordu, beni yanına çağırıyordu.

Havâdır insallah diye sabahlayın kalktım. Hakikaten hayırlı bir rüya görmüşüm namına gelmiş olan sıfretti açıldığında hemen Ankara'ya gelmekliğim yazılıyordu. Ankara'ya gittim ve neticede mahrumi yet bölgelemin en başında gelmekte olan Bitlis Valiliğine tayin edildim. Bitlis valiliğinden Rize Valiliğine geçtim ve en nihayet burada bulunuyorum.

— En son bulunduğunuz Vilâyet ile şimdi bulunduğunuz vilâyet hakkında görüş ve düşünceleriniz.

— Rize Vilâyeti 1950 yılına kadar bakım-
sız kalmış, iktisadi bakımdan aldığı kadar sosyal bakımdan

şam bir parça sıkıntı-
lı geçti ve rüya gördüm. Rüya da o zamanki Dehşetliye Vekili ile beraberim ve benimle konuşuyordu, beni yanına çağırıyordu.

Havâdır insallah diye sabahlayın kalktım. Hakikaten hayırlı bir rüya görmüşüm namına gelmiş olan sıfretti açıldığında hemen Ankara'ya gelmekliğim yazılıyordu. Ankara'ya gittim ve neticede mahrumi yet bölgelemin en başında gelmekte olan Bitlis Valiliğine tayin edildim. Bitlis valiliğinden Rize Valiliğine geçtim ve en nihayet burada bulunuyorum.

— En son bulunduğunuz Vilâyet ile şimdi bulunduğunuz vilâyet hakkında görüş ve düşünceleriniz.

— Rize Vilâyeti 1950 yılına kadar bakım-
sız kalmış, iktisadi bakımdan aldığı kadar sosyal bakımdan

Kahve bu gece geliyor

Altı aylık ihtiyacımız karşılandı

İtâhar aldığımız göre, Vilâyetimizin ihtiyacı olan 55 ton kahve bu gece şehrimize gelecektir. Tü-

İtâhar aldığımız göre, Vilâyetimizin ihtiyacı olan 55 ton kahve bu gece şehrimize gelecektir. Tü-

Sakarya iline tayin edilen

Şerafettin Parker'in yeni vazifesi

Ağcakoca Ziraat Memurlarından Sakarya Vilâyeti Ziraat Ekonomisi İşleri Mo-

Ağcakoca Şerafettin Parker

murlarına tayin edilen arkadaşımız Yaksek Ziraat Mühendisi Şerafettin Parker'in yeni vazifesine başlanıp bulunuyor. Dürüstlüğü ve çalışkanlığı ile mühterem bir ille mühterem bir arkadaşımız Şerafettin Parker, zaman zaman gazetemizde "Ziraat Bahçeleri" mevzuu etrafında yazılar yazmış ve birkaç günde kadar tekrar yazmaya başlayacak bir Parker'in yeni vazifesinde muvaffakiyetler dileriz.

Vilâyetimizde bir kibrit fabrikası açılması düşünüldü

Bugün aldığımız bir habere göre, seneli ve yerli sermaye ile vilâyetimizde hâlinde bir kibrit fabrikasının açılması düşünülmektedir. Önemli bir bölgeye yakını olan Adapazarı ve Akçaya taraflarında yakında kurul-

İzmir başlanmaktadır. Mühterem kahveci arkadaşlarımızın in-
sallahla önümüzdeki gün başlanacaktır.

YAKINDA
?? Hikâyesi

GÜRSES

Yazışlar: Caddesi, No: 100
İSTANBUL

Müdü: Y. Ö. N. P. S. M.
Yardımcı Müdür: İsmail
Yazı İşleri Müdürü:
Baskı: D. İ. P. D. A. Ö. D. A.
Haberler: H. H. K. M. A. T.
Muharref: - Adres: - R. K. A. T.
Baskı: Caddesi, No: 100
Tel: 1234 - 1235

GÜRSES

GÜNLÜK TARAFSIZ SİYASİ GAZETE

Devlet Baskısı

Konuşulmuş gazete
ya, halka ve meclise
kese hizmet eden
kimseler hizmete
gerekli olur.

**Yöntem Bisküvi
ve Tuzlarını
Tercih ediniz**

VII. 1
Sayı: 22
Ekim 5. Kurum
4 HAZİRAN 1938 ÇARŞAMBA

Adliye Vekili E sat Budakoğlu bugün şehrimize ge lerek yeni cezevinin temel atma töreninde bulundular

Şehrimizde yeni cezevinin temel atma töreni bugün Adliye Vekili E. sat Budakoğlu başkanlığında yapıldı. Töreni Adliye Vekili E. sat Budakoğlu başkanlığında yaptı. Töreni Adliye Vekili E. sat Budakoğlu başkanlığında yaptı.

Emekliler ve dul lara ait ka- nun teklifi

Ankara 3. Dönem Emekliler ve dul kanun teklifi. Emekliler ve dul kanun teklifi. Emekliler ve dul kanun teklifi.

Şeref Merç Orta mahalle Muhtarlığına getirildi

Orta Mahalle muhtarı Şeref Merç. Orta Mahalle muhtarı Şeref Merç. Orta Mahalle muhtarı Şeref Merç.

Alkol'u fazla kaçırınca silâ hını çekip havaya bir el ateş etti

Alkol'u fazla kaçıran kişi. Alkol'u fazla kaçıran kişi. Alkol'u fazla kaçıran kişi.

Güzel kadın HAYDUT

Güzel kadın Haydut. Güzel kadın Haydut. Güzel kadın Haydut.

Gazetemize Abone Olunuz

Gazetemize abone olun. Gazetemize abone olun. Gazetemize abone olun.

Hayatta
EN
Hakiki
MÜRŞİD
İlimdir
K. ATATÜRK

ANADOLU

Günlük müstakil ciltli gazete

Devlet Nüshası

Baskı ve Yayı İşleri
MİMAR
Y. CEMAL KAZMAN
M. N. T. K. K.
Baskı ve Yayı İşleri
TEL. 1. 1919
ADAPAZARI

Fiatı 5 Krş

Şişli 2. Dergi 994

17. AĞUSTOS 1957 CUMARTESİ

Vilâyetimizin Sanayi Sayımında

Sanayi işyeri 410 dan 1489'a yükseldi

1949 yılında yapılan yetimlik merkezi ve bağ-
Sanayi sayımında vilâ- h kâzalarında fabrika,

Köseminden

Cemiyet ve Başkan

Bir refikamız geçen günkü anaharında.
Günümüzde Cemiyetini ziyaret eden Din-
çer garibi ve matbaaların İhtiyaçlarıyla yakın-
dan ilgilenmiş, gazetecilerin hayatlarını sürmüş-
tür. Desneklerdir.

Açıkta bu cemiyetin binası saygıdır.
yoksa Cemiyet binasını Başkan bey ne ilemi-
diyor anlaşılmadık? Bu anketin arkasında diğer
gazeteci arkadaşların temsil yetkisini kimden al-
mışlar? Açıkta bu gazeteci hangi nüfusa göre varlı-
mıdır? Bir zamanların nüfus ve nüfus muayen-
sinin ağırlığına, nüfus nüfusunda nüfus, nüfus-
güne nüfustan nüfustur. Nüfuslerin nüfusu kö-
nütlerinden öğrenmek istiyoruz.

Valimiz Nazım Üner

150 asli maaşa terfi ettiler

125 lira maaşa ka-
nuni terfi surecinin dol-
durmuş bulunan Sayın
Valimiz Nazım Üner
150 liras maaşa terfi et-
mişlerdir. Valimiz baş-
rılarını temenni ederiz.

Sakarya Kara Yolları 17. Şube mensupları biriktirme ve yardım sandığı tüzüğü

heyeti kendi aralarında bir veya bir kaç üyesi
inşa selahiyeti verebilirler. Bankalarla olan mu-
di muamelelere ayat olarak varlıklı Cemiyet kâ-
hı veya inşa selahiyetli bir idare heyeti üyesi
ile beraber olmak üzere çift imza ile Başkan
veya inşa selahiyetli idare heyeti üyesi imzalar.
Cemiyette İhtiyaç oluncak her vakit idare heyeti
kurarı ve ve Cemiyet namına okuyabilecek her
nevi muhaseveler aynı surette çift imza ile imza
larlar. Bu selahiyetleriyle ancak burs id muhase-
get bir mükâfı teşkil edebilirler.

DENETÇİLER

Maddesi 12- Denetçiler
umumi heyet tarafından seçilen üç kişiden ibar-
ettir. Denetçiler Cemiyetin bütün muamelele-
rini ve defterlerini kontrol etmek ve muamelele-
rini namına ve umumi heyet kararlarına uygun
şekilde yürütüp yürütmeyişi araştırmak. Nakit
ve ayırtan saymak sureti ve selahiyetlerine hus-
dür.

Maddesi 13- Denetçiler idare heyetinin bir
yillik çalışmalarına ait raporu tamamlı olarak
Cemal kâzaya verirler.

CEMİYETİN GELİRLERİ

A) Cemiyetin
gelir kaynakları şunlardır.

Devamı var

CHP. Kadın Kol- larının kır balosu

Kır balosu bu cumartesi akşamı yapılacak

CHP Sakarya Ka-
dın Kolları tarafından
organizasyonu ve kâzaya
kâzaya düzeni edecek
olan kâzaya ilk kâ-
kâzaya bu cumartesi ak-

şamı saat 21 de Çarşı
gizlenmiş yapılmış-
tır. İstanbul Halkıyev-
sinin ve sekizinci gâz-
sinin gelmek için Ka-

di Kollar bu gâz-
sinin kâzaya kâzaya-
tır. Kır Balosuna ilk
kâzaya gâz-
sinin

İLÂN

Sakarya Askeri Satın alma Kom. Bşk. dan

Adapazarı Alınmak İstemi Fikri ve İhtis-
sinin için müteakik kâzaya 2300 Kır. 74. Çarşı
Açık Ekspozisyon sureti ile satın alınacaktır. Ekspozisyon
24 Ağustos 1957 Pazartesi günü saat 13.00
da yapılacaktır. Muahharat 17000 (17000) liras
olup muahharat sekizinci (1712) 231 kâzaya. Kâzaya
ve (1700000) Kâzaya kâzaya gâzaya. İhtis-
sinin kâzaya kâzaya ve kâzaya Kâzaya kâzaya
da kâzaya kâzaya kâzaya.

9.12.55-25.1957

5-7 ERİM 1958

Devlet Nüshası

Hakikat

GÜNLÜK TARAFSIZ SİYASİ GAZETE

Yıl : 4 Sayı : 1094 Fiyatı 5 Kuruşlar 20 EKİM 1957 PAZARTESİ

HAKİKAT
Günlük Siyasal Gazete
Nispetiye
Necati DARDAGAN
Yeni İşler ve Filan İdare
edon Mevlâ Müdir
Şenîr DARDAGAN

Milletin leade ve
Emelini uğrayınla-
nın talihli hüruridir,
İlmihalidir.
K. Atatürk

Sakarya Seçimlerde rekor kırdı

DP.71,000, CHP.34,000, Hür P. 8,000, CMP. 6,000 rey aldı

Türkiye'de neticeyi Ankara'ya ilk veren Sakaryadır. Muhalefeti açık farkla mağlup eden yine Sakarya'dır

Türkiye'de halk i-daresiyle yapılan üçün-cü büyük seçim bugün nihayete ermişti. Saat 8:00 da oy almaya baş-layan sandık kurulları çimdikiye kadar görülme-yen bir reğbete maruz kalmış ve ilk saatlerde bazı sandıklar kuyruk yapmıştı. Öğleden son-ra biraz tenhaletken san-dıklar saat 17:00 de sandık kapına gelen ve tandoşların komarında açılmış ve reyler alın-an sayılmağa başlamış-tır.

Saat 17:00 den ev-re bazı köylerden ne-ticeler gelmeye başla-yınca salka biraz daha azdır. İlk köylülerden al-sın malumatlarında D.P. Partisi'nin ebedi gittiği görünüyor. Biliyoruz Komünist mebusları Ekrem Aksoğan (Hür P.) kim di muhalifetinde mağ-lup olma şüphesi zakkı Bu ya demektir. Hür P. mebus gösteriyor ki:

Türkiyede Ankara-seçim neticesini ilk de-fa veren vilâyeti Sa-karyadır. Şöyleki: D.P. 71.000 C.H.P. 34.000 açık bir farkla mağlup eden tek vilâyette Sa-karyadır. Hür. P. 8.000 C.M.P. 6.000 rey alınıp bul-unuyor. Bu takdirde 37 ilin farkla D.P. Sakar-yada tam liste elde et-miştir. Rey kullanan vatandaş sayısı 120 ki-ne yakındır. Seçmen sayısı 123 bindir.

Seçimler münasebetiyle Baş-vekile ilk çekilen telgraf

~~~~~

Mehmet seçimleri-münasebetiyle Adnan Men-dereci Sakarya Vilâyetinden ilk telgrafi dün-gün yarım Türkiye-Gazetesine Sahibi Fahri Çataler ve Yeni İstanbul gazetesi muhabiri Ahmet Yılmazgil şu tel-graf çekmiştir:

Beyrekil Adnan Men-dereci Ankara Hürriyet Partisinin kalemi addolunan Sakar-yada Demokrat Parti-nin Kahır ile ekseriyet-le kazandığını bildirir. Ellerinizden geçiriz.

Fahri Çataler

Zafer sizindir

Vatanseverlerimizin D.P. ye karşı ge-terdiği yakın salka hakikatten takdim ge-yendir. Buna karşı muhaliflerin çıkardığı 200 ün üzerindeki mebus adedi, halk iradesinin nasıl teselli ettiğini gösteriyor. Bir seçmen kırkta reyleri el altında diyemiz. Dün akşam pürüm bun yerlerinde yet yet toplantılar yapıldığında bun mahallide vey-leymek birsey bulunmadı. Ama buna ra-ğmen "bir vatansever yaptık, özetledi. Fa-hri Çataler" diye kışkırtıcı sözlerle buharlaşmalarla bozulanlar çıkarıyorlar. Bunlara verilmiş tek cevap şudur: "dün emelik bulunduktan sonra herkeşin o-lması. Yoksa sağırsızlık kapalı bir kamusal duyular. Biraz sabret ve makul düşünce bekleyin."

Seçmen vatandaşın onun aydınlatmı-yış bir yolda doğru. Yeni mebuslardan be-yahı kararla.

Yeni mebuslarımız kimlerdir ?

~~~~~

Selim Dinçer, Ham-za Önenen Erkin Nec-iyet Akın Balas Han Tanrıtan Barış, Nur-	ret Karagözle, Ham-zeli İnper, Hilal Kad-izade.

SON DAKİKA

Bun defasında öldüğünü his halamı göre Kö-yada Demokratik Parti mebusları 12 km farklı kumarmış.

6 Mayıs 1958

DEMOKRAT

Adapazarı

GÜNLÜK SİYASİ GAZETE

Devlet Mühürü

BASIN, Millet'in
Bühterik sesidir.
K. Atatürk

Karabunak
Çayme Meydanı
Fırat Caddesi No: 29
Tel: 1124 - Adapazarı
Diğer ve Başka
ZAMAN MATBAASI

Yıl: 1 Sayı: 33

Fiyat 5 Kurşun

18 Mart 1958 SALI

Uskûdar Cuma günü YüZDüRüLECEK

Gemiye beşinci sapan dün atıldı. Körfezde yapılan aramalarda dün de ceset bulunamadı

Uskûdar'da sapan atma yarışları dün devam etti. Yarışlar çok heyecanlı geçti. Beşinci sapan dün atıldı. Körfezde yapılan aramalarda dün de ceset bulunamadı.

İşçi ikramiyeleri bayramda verilecek

Ankara T.H.A. Devlet Sekreterliğinde çalışan işçilerin ilk ikramiyeleri Kâzım Karabekir Bayramında verilecektir.

Bu münasebetle gerçeklik ve birlikle bağlanmıştır.

Çanakkale za- ferinin Milli bayram olması İSTENİYOR

Ankara Çanakkaleli yürekli kahramanlar, şehitlerin en büyük zaferlerinden birini teklif eden Çanakkale zaferinin kazanıldığı gün olan 18 mart'ın milli bayram olarak kabul edilmesini için teklif edilmiştir.

EGE'DE ovalar su altında kaldı

İzmir, Ege bölgesinde düşen devamlı yağmurun sonucunda Alaşehir ovaları su altında kalmıştır. Üç köprü suar altında kalmış Kula ilçesinde yerel de sular altında kaldığından burada münasele kesilmiştir.

İZMİT'TE Dört milyonluk bir define aranıyor

İzmit İsmet İnönü Örgütü tarafından 4 milyon lira değerinde bir define aranmaktadır.

10 yaşında- ki biz kızı kaçırdılar

Sivas - Kangal kazanında Karacabeyir köyünde bir 21 günlük 25 yaşlarında Mehmet ve Ali isimli kardeşlerin 10 yaşlarında bir kızını kaçırdıkları bildirildi.

Tasarrufların

Tasarrufların

31 Ekim 1957

SAKARYA EKSPRES

Devlet Gazetesi

31 - Ekim - 1957

PERŞEMBE

Fiatı 5 Kuruş

Yıl 1 - Sayı 44

Günümüzün en değerli
Yeni İktisadiyatı, Günlük
Bakışlarıdır.

Sakarya Ekspres
Gönlük Sayısı
Mühürli Gazete

İktisadiyatı
Ayhan Akkaya
Yeni İktisadiyatı
Gönlük Sayısı

İktisadiyatı - Bakışları
Bakış, Sayı 44
Yıl 1 - Sayı 44

Sakarya Mebusları Ankaraya

1 Kasımdaki B.M.M. toplantısı için gittiler

27 Ekim 1957 Pazartesi günü Sakarya vilayeti'nden ayrılmış bulunur.

Mebuslarımızdan, Se-
lim Dinger, Hamza
Osman Erkan, Nispet

Alihan, Hamdi Bayrak,
Nispet Kirişçioglu, Baha
Hünar, Tuncetin Barz,

Rifat Kadıoğlu 1 Kasım
1957'deki B.M.M. Top-
lantısına iştirak etmek
için Ankaraya müteve-
ccihen hareket etmişler-
dir.

Kendilerini pehlimiz-
den büyük bir kalaba-
lık kütlesi uğultu-
lamıştır. Yeni mebuslarımız
Sakarya vilayeti ve
milletimiz için be-
yirli başarılar temenni
edilmektedir.

İtalyadan 1,5 milyon liralık matbaa kâğıdı getiriliyor

Ankara (DHA.) İkti-
sat ve Ticaret Bakanlığı
İtalya'dan ithal edilecek
1,5 milyon liralık
yeni bir tahsis yap-
mıştır. 1957 Ağustos ayı
içinde lisanslarını me-
sker bankasına yatıran
bulunan firmalar bu
meneketten iyi kalite
matbaa kâğıdı karton,
pelin, tırmık kâğıdı ve
matbaa mürekkebi geti-
receklerdir.

Petrol işçilerinin ücretleri ayarlaniyor

Petrol işlerinde çalış-
makta olan işçilerin
ücretlerinin ayarlanma-
sı için işçi sendikası
başkanı Ankara'daki
temasları müsbet bir
sonuca girmiştir. Ya-
kında Türk Petrol işçi-
lerinde ücretleri ayar-
lanacaktır.

Sakarya C.H.P den kazanamayan Meb'us namzetleri

Nimet Elgin

Hasan Sükrü Adal

Kemal Aydar

Kamil Cerrahoglu

3 Kasım 1959

Yalnız kendini düşünmeler yatırı vermedeği bir ülke hatırların

SAKARYA

Hakkın ve Demokrasinin izinde

Yıl: 1 Sayı: 24 Fiyatı 5 Kuruş 2 Temmuz 1959 Perşembe

İÇERİKLER

İnsan sıfatıyla

Halk ve hürriyetimizin korunmadığı, memleketin insan hürriyetiyle insan sıfatıyla yaşanamaması mümkün yoktur."

Halk partisi meclisine detaylı hitap etmekteyiz. Halk ve hürriyetlerinin korunmadığı, insan hürriyetiyle insan sıfatıyla yaşanamaması mümkün yoktur. Bu nedenle insan olarak Halk partisi siyasetine giriyoruz.

Nitekim, Halk partisi 1946 yılında milli iradeyi ve bu irade ile arada sızan halk ve her vatandaşın iradesini yitirmişti. Ve o zaman aştılar, yine de insan hürriyetiyle insan sıfatıyla yaşanamaması mümkün değildir.

Fakat o zaman, millî ve hürriyetin menâfesinde millî iradeyi temsil eden Demokrat Parti sayesinde, insan hürriyeti ve insan sıfatını korumak maksadıyla sevin ve sevinçle faaliyet gösterildi ve nihayet, insan millî irade, hem de insan hürriyeti ve insan sıfatı kurtarıldı. İnsan hürriyetiyle insan sıfatıyla yaşanamaması mümkün değil, böylece kavranmıştır.

F.A.

SAKARYA

Tam bir Sanayi bölgesi oldu

Yeniden iki Fabrika daha kuruluyor

Valimiz Nazım Uçar 26 ve 27 Temmuz tarihlerinde Ankara'da muhterem Başbakanımız Adnan Menderes Sanayi ve Ziraat vakıflarımıza yapmış oldukları temas neticesinde aşağıdaki hususların teminini muhtabakat temin ederek Adapazarısına arz etmişlerdir.

- 1- Lâstik fabrikası, kâğıt fabrikası ve çelik fabrikası temin temelleri yakında atılacaktır.
- 2-Sepa san. Şimal yolu
- 3- Sebzen ve Turistik yolunun ekim ve projeksi
- 4- Karasu safaltı (Nafis vakfı)
- 5- İstasyondan getirilecek kamyonlardan vilyon 10 adet verilmelidir
- 6- Eski alman 133 kby grubu motorun ikmali

7- Hendek Kontra-ölü fabrikası	madeni
8- Çam dağı Demir	9- İğ. İsmi için kırı

Fahri Çatalbaş'ın yardımları

HATIRALAR

Şiir ve Hikâye kitabı piyasaya arz edildi

Adapazarında: Altınok, Ziya Uçan, Ahmet Sarı'da,

Ankara'da AKBA kitapevinde, İstanbul'da Güven yayınevinden temin edilebilir

Fiyatı 1 Liradır

D.P. İl kurulundan bir istifâ

D.P. İl Kurulu üyesi M. Günerin bu hareketi sevenleri tarafından takdir edilmiştir.

Nazif Sel D.P. İl Başkanı oldu

Evvelki gün toplanan D.P. Sakarya İl idare Kurulu Nazif Sel'in başkanlığına geçmiştir.

Gazetemize abone olunuz

[illegible]

Devlet Mühürü

1960

Hakikat

Günlük Siyasi Gazete

HAKİKAT
Geniş Yerli Gazete
İDAREHANE
Bahçevarı sok. No 21
ADAPAZARI

SAHİBİ
Necmi Dardagan
Yazı İşleri
M. Ö. ÖZÜ
Şube Dardagan

Yıl : 7 Sayı : 1647 — 70Fiats 5 kuruşluk31 Mayıs 1960 Salı

Sakarya Garnizon Kumandanı ve Askeri Valiliğin 8 Numaralı Tebliği

Öz S. 8
1- Sakaryalılar, gen-
el, gündüze, büyük
bir saldıra içinde gün-
lük işleri ile meşgul bu-
lunmaktadırlar.
2- Halkın Etnikler
ve sosyal durumu ara-
sında bu gün-
devam etmektedir.
3- Bu örnek duru-
mu yaratan Saygı ve
dalgınlara ve kendileri
nin mal ve can emni-
yetleri için bulunduk-
ları görevlere mem-
nurluk ve teşekkülünü
tekrar ederim.

4- Aşağıdaki husus-
ların muhtemelen SAKAR-
YALILARA bir kez
daha hatırlatmayı uygun
buldum
a) bütün vatandaş-
lar işlerini olarak ve
eğit hakları kanunları
uzun süre ve mevzuatın
gerekleri ile olmalıdır.
b) her bir kişi için
kennetli bakımı ve
kurumların sağlığıdır.
c) Muzur propagan-
dalar, ağır her can
ve zararlı olan, polise
aynılarından sakınmalı
dır.
d) Emniyet ve sosyal
görevlerine yerinde
bulunmak ve bulgular
işlerini kolaylaştırmak
kendi menfaatleri için
bidir.
e) Muzur hareketleri
bakıma kanunları her
türü hareketleri, sağ-
molar ve muhaberatı
la ve geniş bir istih-
barat çekemeyen tarafın-
dan istemi suretiyle kontrol
ve ve mutlakla ol-
malıdır.
Sayın Halkımıza teb-
liğ olmuştur.
Mette YURDAKUL
Tugeneral
Sakarya Garnizon
Kumandanı ve As-
keri Vali

Sakarya garnizon Kuman- danlığının 9 numaralı TEBLİĞİ

Öz S. 9
Konu: Tebliğ ve ya-
yın
Gönderen Sayın
Sakaryalılar:
Ben yeni Sakarya
Valisi Tugeneral Mette
Yurdakul.
Bakalım Valilik 20
sıyın - 1960 - 70 - 70

1 sayılı ilir emrine gö-
re Valilik görevine fi-
liu başlatmış bulunmak
tayım.
Görev ve sorumluyet
lerimin şunlar ve öne-
mini müdrikim. Ancak
vazifelerimin ilamında
muhtemelen Sakaryalıların
kann her zaman ve her

yerde yarım ve sonu
heretle bulunmaktadı-
rın da eminim.
Hapsetti müdahale
ve ilamla olmalıdır.
Mette YURDAKUL
Tugeneral
Sakarya Garnizon
Kumandanı ve Askeri
VALISI

DEMOKRASİ
YOLUNDA
ATATÜRK'ÜN
İZİNDE

1/TEMMUZ/1960
CUMA

Sayfa — 1 — Sayı 10

41 EYLÜL 1960

İNKILAP

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

PAZAR HARİÇ HER GÜN ÇIKAR

Devlet Nöbaharı

S A H İ B İ

Ahmet Akın
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Etilim Yılmaz

Başlıkları ve Başlıkları yet
TAM MATRAHAT
ADRESİ
Başlıkları adresi No: 12
ADA PAZARI

FİYAT 10 KURUŞTUR

EK 27: XI. Dönem Sakarya Milletvekili Hamdi Başak (Mazbata), TBMM Arş. D. No: 1095.

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI
Mad. 65 - 8 117/son. FK

Sakarya ... in

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oyların kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Bekamla	Yeni ile				
Hamdi Başak	Rize 1389	10 Devre Kocacılı Mobusu	70138	Totmağban Hayrimialta	149372	130968	Yok	

Milletvekili seçimi konunu geçişinde ilminde yapılan seçin sonunda 70138 oy ile Hamdi Başak'ın ilminde Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulunuz tarafından kendisine verilir.

TBMM ÇERHAKKI
MAHFUZDUR

Başkan M. Kemal Arın Üye Sedattin Arın Üye Sabri Tilmaz Üye Muhsun Öner Üye Berir Ali Gökçeoğlu Üye İsmail Met

Üye Ali Dilak Üye Reuf Kılıç Üye Fahri Rız Üye Hidayet Öztürk Üye Nezati Mutlu

NOT : Başkan ve üyelerin imza edebilecekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı adlarıyla soyadları yazılacaktır .

EK 28: XI. Dönem Sakarya Milletvekili Nusret Kirişcioğlu (Mazbata), TBMM Arş. D: 1100

Sakarya **İz** **Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait TUTANAK** **Özet No : VI**
Mad. 46 - 8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oyların kullanılmamış sayı	Seçimi hakkında ilave ve şikâyet olup olmadığı	Diğerler
			Beklenen	Yeni Be				
Nusret Kirişcioğlu	Beşiktaş 1880	10 Dönem Zonguldak Mebusu	90185	10 Dönem Zonguldak Mebusu	149973	180968	Yok	

Milletvekili seçimi hakkında geçmişi ilminde yapılan seçim sonucu **90185** oy ile **Nusret Kirişcioğlu** **10 Dönem Zonguldak Mebusu** olarak seçilmiştir.

28/10/52

TBMM ÇER HAKKI MAHFUZDUR

Öye **Öye** **Öye** **Öye** **Öye**

Bedrettin Ayar **Sabri Tilmaz** **Yusuf Ömer** **Şerif Ali Gökçe** **İsmail Bey**

Öye **Öye** **Öye** **Öye** **Öye**

Ali Dilak **Hamit Kılıç** **Fahri Ekin** **Kudret Öztürk** **Mehmet Müslim**

NOT : Bu belge ve diğerleri aynı edebatları yerinde tutulmuş aynı gün aynı edebatlarla kaydedilmiştir.

EK 29: XI. Dönem Sakarya Milletvekili Hamza Osman Erkan (Mazbata), TBMM Arş. D: 1098.

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Örnek No : VI
Mod. 66 - 4 117/son. TB

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya sanatı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oyların İktisadına Sayısı	Seçimi hakkında ileri ve güdük olup olmadığı	Diğerleri
			Rakamla	Yazıyla				
Hamza Osman Erkan	İstanbul 1913	10 Devre Kocaeli Mebusu	70171	Yetmişbir Milyetmişbir	147972	120769	Yok	

Milletvekili seçimi hususunda geçirdiği iliminde yapılan seçim sırasında 70171 oy ile Hamza Osman Erkan'ın iliminde Milletvekilliğine seçildiği bildirilmiştir.

TBMM © HER HAKKI
MAHPEZİLER

30/10/59

Öye

Bedrettin Ayar

[Signature]

Öye

Şehit T. İsmail

[Signature]

Öye

Mustafa Ömer

[Signature]

Öye

Şerif Ali Gökçe

[Signature]

Öye

İsmail Kaya

[Signature]

Öye

Ali Dilak

[Signature]

Öye

Rauf Kılıç

[Signature]

Öye

Fahri Elaz

[Signature]

Öye

Halil İzzet

[Signature]

Öye

Mustafa Kaya

[Signature]

NOT : Başkan ve üyelerin imza edebilecekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı adlarıyla soyadları yazılacaktır.

EK 30: XI. Dönem Sakarya Milletvekili Nüzhet Akın (Mazbata), TBMM Arş. D. No: 1093.

Sakarya

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI
Mad. 66 - 8 117/san. TK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	AIDIDI OYLAR		Seymenlerin Sayısı	Oyların kullanılması sayısı	Seçimi hakkındaki fikir ve gidişet olup olmaması	Düşünceler
			Bakımında	Yan ile				
Nüzhet Akın	08 Ocak 1904	10 Döve Kocaeli Mahallesi	90855	Tekniğin ikiyüz elli beş,	149592	130769	Tek	

Milletvekili seçimi Kanunu gereğince iliminde yapılan seçim sırasında 90855 oy ile 149592 ile 130769

olduğu gidişet bu tutanak kurulmuş kuralından kendisine verilir.

88/10/11

Üye
Sakir Arın

Üye
Sakir Yılmaz

Üye
Muammer Öner

Üye
Şerif Ali Oğuzoğlu

Üye
Samiye

Üye
Ali Dilek

Üye
Rauf Kılıç

Üye
Fahri Hız

Üye
Hidayet Çiftlik

Üye
Nesretti Nurlu

NOT: Başkan ve üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı adlarıyla soyadları yazılacaktır.

EK 31: XI. Dönem Sakarya Milletvekili Rifat Kadızade (Mazbata), TBMM Arş. D. No: 1093.

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait								
TUTANAK								
Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oyların kullanılması sayısı	Seçimi bakımında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Bakım	Yanılı				
Rifat Kadızade	İzmir 1318	İzmir belediyesi Gazete Müdürlüğü müvahlığından Müste'fi	69986	Altıyıldızın bir dokuzuncu sokak altı	149873	140769	Tok	

Milletvekili seçimi konusunu görüşince iliminde yapılan seçin sonucu 69986 oy ile Rifat Kadızade'nin iliminde Milletvekilliğine seçilmiştir.

aldığı oylar bu tutanak kararnamelerinden kararnamelerden verildi.

20/10/1919

Başkan Üye Üye Üye Üye Üye

N. J. Arın Sedottin Arın Sabri Tilmaz M. M. Öner Şerif Ali Gebegöğün Sami H. H.

Ali B. Ali R. K. K. K. K. K. K.

Ali B. Ali R. K. K. K. K. K. K.

NOT: Başkan ve üyelerin iliminde odelerleri yerlerin üstüne aynı gün aynı günle soyadları yazılacaktır.

EK 32 : XI. Dönem Sakarya Milletvekili Selami Dinçer (Mazbata), TBMM Arş. D. No: 1096.

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI
Mod. 65 - 8 117/san. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oyların kullanılmaması sayısı	Seçimi hakkında hükmü ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceleri
			Hukukî	Yarı ile				
Selami Dinçer	Gemlik 1880	10 Devre Kocacılı Mobayru	70884	Tutunulmuş Sayfa sakayan dört	147972	180760	Yok	

Milletvekili seçimi hakkında gerekirse iliminde yapılan seçim sonucu 70884 oy ile Selami Dinçer bu ilinin Milletvekiliğine seçilmiş olduğuna gözetilerek bu tutanak kararnamaya tasvirinden kuralına verilir. 28/10/57

TBMM © HER HAKKI MAHFUZDUR

Üye Sadettin Arın Üye Sabri Tilmaz Üye Muhammed Ömer Üye Şerif Ali Gökçe Üye İsmail Küt

Üye Ali R. Fik Üye Rıfat Kılıç Üye Fehri E. Üye Hidayet Çetink Üye Necati Kutlu

NOT : Başkan ve üyelerin imza edebilecek yerleri kâğıda aynı aynı adlarıyla soyadları yazılacaktır .

EK 33: XI. Dönem Sakarya Milletvekili Tacettin Barış (Mazbata), TBMM Arşv. D. No: 1094.

Sakarya ili Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait TUTANAK Örnek No. : VI Mad. 66 - § 117/san. Fİ

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oyların kullanılması sayısını	Seçimi hakkında ilim ve şüphe olup olmadığı	Düşünceler
			Beklenen	Yeni ile				
Tacettin Barış	Adapazarı 1341	D.P.,İl İdare Kurulu Üyesi	70136	Yeniyeğin Madonka- alda,	147972	120760	Yok	

Milletvekili seçimi sonucu gereğince iliminde yapılan seçim sonunda 70136 oy ile Tacettin Barış'ın iliminde Milletvekilliğine seçilmiş olduğu görülmüştür bu tutanak kararnamaya temininden kesilmiştir verilmiştir. 28/10/1977

Üye Sadettin Arslan Üye Gökri Tilmaz Üye Namık Öner Üye Şerif Ali Gökçeşim Üye İsmail Hat Üye Ali Dilak Üye Rıfat Kılıç Üye Fahri Eri Üye Elazet Öztürk Üye Necati Matlu

NOT : Seçim ve üyelik işleri adanmış yerlerin iliminde aynı aynı

ÖZGEÇMİŞ

Filiz Gemici, 06.10.1982 tarihinde Ankara'nın Yenimahalle ilçesinde doğdu. Öğrenim hayatına Ankara Öğretmen Kubilay İlkokulu'nda başladı. Ortaokul ve Lise eğitimini Ankara Halide Edip Lisesi'nde tamamladı. 1999 yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde başladığı lisans eğitimini 2003 yılında tamamladı. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı ve 2007 yılında mezun oldu. Aynı yıl, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı'nda Tarih Bilim Dalı Doktora Programı'nda öğrenim görmeye hak kazandı.

2005 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Ankara Nallıhan Şehit Ömer Boztepe Çok Programlı Lisesi'nde kısa süreli vekil öğretmenlik görevi ile çalışma hayatına başladı. 2007/2008 Eğitim Öğretim yılında, Sakarya Üniversitesi'nin çeşitli birimlerinde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı'na bağlı olarak ücretli okutmanlık yaptı. 2009 yılında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörlüğü'ne okutman kadrosu ile atandı. Halen, aynı üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı bünyesinde Öğretim Görevlisi olarak görevine devam etmektedir.